FERİT BURAK AYDAR

İSPANYA İÇ SAVAŞI'NIN İZİNDE

FERİT BURAK AYDAR

İSPANYA İÇ SAVAŞI'NIN İZİNDE

DARBE, DEVRİM, KARŞI-DEVRİM VE FAŞİZM

agorakitaplığı

agorakitaplığı
519

FERİT BURAK AYDAR

İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı mezunu. Koç Üniversitesi Yayınevi'nde editör-çevirmen. Terry Eagleton, Fredric Jameson, Edward Said, György Lukács, Paul de Man, Henry Fielding gibi yazarların kitapları başta olmak üzere yayımlanmış 70'ten fazla çevirisi vardır. *Toplumsal Tarih, Birikim, Kitap-lık, Cogito* gibi dergilerde ve *BirGün* ile *Agos* gazetelerinde yazıları yayınlanmıştır. Ayrıca Agora Kitaplığı'yla birlikte Lenin'in toplu eserlerini yayına hazırlayıp çevirmeyi sürdürmektedir.

Ferit Burak Aydar

İSPANYA İÇ SAVAŞI'NIN İZİNDE

Darbe, Devrim, Karşı-devrim ve Faşizm

a
agorakitaplığı

Siyaset-İnceleme 71

İspanya İç Savaşı'nın İzinde
Darbe, Devrim, Karşı-devrim ve Faşizm
Ferit Burak Aydar

Kapak tasarımı - mizanpaj: Sibel Yurt

© 2017; Ferit Burak Aydar
© 2017; bu kitabın yayın hakları
Agora Kitaplığı'na aittir.

Birinci basım: Mayıs 2017

ISBN: 978-605-103-350-1

Baskı ve Cilt: Ceylan Matbaası
Güven İş Merkezi, B Blok, No 318
Topkapı/İstanbul
Tel: (0212) 613 10 79

AGORA KİTAPLIĞI
Sertifika no: 12761
Kuloğlu Mah. Turnacıbaşı Cad.
No: 54, Çukurcuma-Beyoğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 293 83 72
www.agorakitapligi.com
e- posta : agora@agorakitapligi.com

Dağıtım: Punto Kitap, Tel: (0 212) 496 10 50

Bana isminden daha fazlasını miras bırakan
dayım Ferit Saylık'a (1955-1977)

İÇİNDEKİLER

Teşekkür xiii
Kısaltmalar xv
Giriş 1

BİRİNCİ BÖLÜM
İç Savaş Öncesi Genel Durum

Emperyal Hüsran ve Ekonomik Geri Kalmışlık 13
Toprak ve Köylülük 16
Siyasi Rejim: *Caciquismo* 21
Ordunun Toplumsal Rolü 26
Katolik Kilisesi 29
Fin de Siècle Kâbusu 31
İspanya'da Ulusal Sorun(lar) 33
Katalan Sorunu 34
Bask Ülkesi 38
Fas Sorunu 40
I. Dünya Savaşı 41

İKİNCİ BÖLÜM
İşçi Örgütlerinin Genel Durumu

CNT (Ulusal Emek Konfederasyonu) 47
Anarşistler 50
UGT (Genel İşçi Sendikası ya da Birliği) 56
İspanya Sosyalist İşçi Partisi (PSOE) 59
İspanya Komünist Partisi (PCE) 65
Marksistler ve POUM 67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Yönetilemeyen İspanya

Trienio Bolchevique 79
Primo de Rivera'nın Bonapartist Diktatörlüğü 83
Primo de Rivera Yanında Monarşiyi de Götürüyor 89

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Krallığın İlgası ve İkinci Cumhuriyet

İlk Hükümetin İcraatları 100
Orduda Reform 103
Cumhuriyet ve Laiklik 106
Tarım Reformu 109
Cumhuriyetin Tarihsel Anlamı 112
Sol Koalisyonun Dağılışı 124
Sosyalistler Sola Kayıyor 129
"İspanyol Lenin": Largo Caballero 133

BEŞİNCİ BÖLÜM
Bienio Negro – İki Kara Yıl

CEDA (İspanyol Özerk Sağcı Gruplar Konfederasyonu) 140
İspanyol Zübük: Lerroux ve Radikaller 141
Sağ İktidarda: *Bienio Negro* 143
Asturias Komünü: Devrimin Provası 147
"İnsana İnsan Gibi, Hayvana Hayvan Gibi Davranılır!" Asturias'ın Bastırılması 154
İkinci Cumhuriyet'in Son Demleri 158

ALTINCI BÖLÜM
"Halk Cephesi"

"Halk Cephesi"nin Kökenleri 166
Sol Birleşiyor! 171
Halk Cephesi'nin Bileşenleri ve Programı 174
Halk Cephesi'nin Seçim Zaferi 179
Sosyalistler ve Burjuva Hükümete Katılma Sorunu 184
Halk Cephesi İşbaşında 188

YEDİNCİ BÖLÜM
İç Savaş Öncesi Faşistler

Sağ Partilerin Genel Durumu 196
Falange Española de las JONS (Falange) 201
Karlosçular: Gelenekçiler Komünyonu ya da Birliği 205
Alfonsocular: İspanya Yeniden Doğuş Partisi (Renovación) 209

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Askerî Darbe

Kaybolan Devlet Otoritesini... 213
"*Alzamiento Nacional*" – Faşist Darbe 219
Faşist Darbe: İlk Muhasebe 225
İç Savaş, Dış Müdahale: İlk Muhasebe 230

DOKUZUNCU BÖLÜM
Devrim

Komiteler: Devrimin Belkemiği 238
Milisler ve Silahlanma 239
Kolektifleştirmeler ve Devletleştirmeler 247
Kadınlar ve Devrim 254
İspanya Devrimi ve Özgüllükleri 263
Bir Devrimci İktidar Biçimi olarak Sovyet ya da Cunta 267

ONUNCU BÖLÜM
İç Savaş ve İktidar Sorunu

Barcelona'da Devrimci Pazarlık 279
Madrid'de Devrimci Pazarlık 285
Nizam ve İntizam 289
Madrid'in Tahliyesi 294

ON BİRİNCİ BÖLÜM
Stalin ve İspanya İç Savaşı

Stalin ve Stalinizm 305
Emperyalist Devletler mi, Barış Dostları mı? 308
Resmî Komünistler ve Müesses Nizam 318
"Disiplin, Hiyerarşi, Örgütlülük":
Beşinci Alay ve Askerî Örgütlenme 321

ON İKİNCİ BÖLÜM
İspanya Devrimi'nin Sorunları

Devrimin Niteliği 325
İspanya: Burjuva-Demokratik Devrim mi, Sosyalist Devrim mi? ..328
Sürekli Devrim 339
"Önce Savaş Sonra Devrim" mi,
Yoksa "Önce Devrim Sonra Savaş" mı? 345

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Uluslararası Müdahale ve "Adem-i Müdahale"

Uluslararası Güçler Dengesi 352
Adem-i Müdahale Anlaşması 354
SSCB Yardım Kararı Alıyor 359
Altın Meselesi 363
Uluslararası Tugaylar 366
Alman Yardımı 373
İtalyan Müdahalesi 375
Diğer Uluslararası Aktörler 377

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Faşist Cephe

Generalísimo Franco 386
Yeni ve Tek Parti: FET y de las JONS 391
Kilise ve Şiddet 393
Afrika Ordusu 399
Savaşa Fas Sorunu 400

ON BEŞİNCİ BÖLÜM
İki Cephede Savaş

Muharebeler 412
İç Savaş'ta Bask 415
Gernika, *Guernica* 420

ON ALTINCI BÖLÜM
Mayıs Günleri ve Devrimin Sonu

Mayıs Ayaklanması 430
Largo Caballero'nun Düşüşü 436

ON YEDİNCİ BÖLÜM
Anarşistlerin Devrimle İmtihanı

Anarşistler ve Ekonomi 447
Otorite, Disiplin, Merkeziyetçilik: Kavram Karmaşası 456
Otorite ve İspanyol Anarşistleri 461
FAI (İberya Anarşist Federasyonu) 466
Durruti'nin Dostları 472
Devlet ve Siyaset Karşıtı Anarşizmin Devrimle İmtihanı:
Devlete İntisap 476
Devrim ve Ültimatomculuk 484
"İşçiler Çalışmaya Karşı": Felsefi Açıdan Toplumsal Devrim 488
Kronstadt, Taylorizm ve Diğerleri 494

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM
Uzayan Yenilgi ve Karşıdevrimin Zaferi

Karşıdevrim İçeride Başladı 503
13 Umde – "Ne İstediniz de Vermedik!" 509
İç Savaş'ın Sonu 513
Casado Darbesi 518
Yenilgi: Askerî mi Siyasi mi? 519

ON DOKUZUNCU BÖLÜM
Franco Faşizmi İktidarda

Faşizmin Siyasal İktisadı: "Zengin Daha da Zenginleşti" 540
Siyasal ve Toplumsal Alanda Faşizm 547
Faşizmin Çözülüşü 553

YİRMİNCİ BÖLÜM
Franco Faşizmi ve Faşizm Teorisi

Faşizm: Teorik Model 563
İhanet 569
Ordunun Rolünün Tarihsel Kökenleri 576
Sivil Faşist-Resmî Faşist Diyalektiği 579
Faşizm Mazide Kaldı? 586
İspanyol Faşizmi Feodal Nitelikte miydi? 590

Kaynakça 593
Dizin 645

TEŞEKKÜR

Metnin yayına hazırlanmasında paha biçilmez katkılar sunan meslektaşlarım ve dostlarım Berna Akkıyal, Burcu Uğuz, Meltem Aravi, Şeyda Öztürk ve Utku Özmakas'a; başta Uluslararası Tugaylar konusu olmak üzere ihtiyacım olan her konuda bilgisini ve arşivini esirgemeyen değerli büyüğüm Erden Akbulut'a; metnin bitmek bilmeyen düzeltilerini sabırla işleyen Sibel Yurt'a; bu kitabı tereddütsüz yayınlanmaya değer gördüğü için yayıncım Osman Akınhay'a ve elbette, desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen aileme müteşekkirim.

KISALTMALAR

Alianza Obrera: İşçi İttifakı. 1934'te işçi örgütlerinin birleşik cephesi olmak amacıyla kurulan platform.

BOC: İşçi-Köylü Bloğu. Marksizmden etkilenmiş Katalan milliyetçisi örgüt; POUM'un kurucularından.

Bolşevik-Leninistler (BL): Troçkistlerin bölünme sonrasındaki küçük örgütü.

Carabineros: Gümrük ve sınır polisi.

CEDA: İspanyol Özerk Sağcı Gruplar Konfederasyonu. İç Savaş öncesi sağın en kitlesel partisi.

CNCA: Ulusal Katolik Tarım Konfederasyonu. Sağcıların korporatist ("sarı") tarım sendikası.

CNT: Ulusal Emek Konfederasyonu. Anarşistlerin (anarko-sendikalistlerin) güçlü olduğu kitlesel sendika.

Cortes: İspanya parlamentosu.

Durruti'nin Dostları: İç Savaş'ta kurulan muhalif anarşist örgüt.

ERC: Katalunya Cumhuriyetçi Solu. Esquerra olarak da bilinen, Katalan ulusal hareketinin solcu partisi.

FAI: İberya Anarşist Federasyonu. 1927'de kurulan anarşist öncü örgütlenmesi.

Falange (Falange Española de las JONS): José Antonio'nun başında olduğu klasik faşist örgüt.

FET y de las JONS: Franco'nun Nisan 1937'de mevcut faşist partileri birleştirerek kurduğu tek parti.

FJS: Sosyalist Gençlik Federasyonu. Sosyalistlerin gençlik örgütü.

FNTT: Ulusal Tarım İşçileri Sendikası. UGT'nin tarım kolu.

Generalitat: Katalan bölgesel hükümeti.

Guardia Civil: On dokuzuncu yüzyılda kurulan askerî polis örgütü, *Civiles.*

Guardia de Asalto: İkinci Cumhuriyet'in yeni, ilave polis örgütü, *Asaltos.*

Halk Cephesi: Devrimci partiler ile burjuva sol partilerin ittifakı.

HISMA-ROWAK: Almanların İç Savaş'ta faşistlerle ticaret ve sevkiyat işini yürütmek için kurdukları iki şirket.

ICE: İspanya Komünist Solu. Troçki'nin Uluslararası Sol Muhalefeti'ne bağlı komünist örgüt.

JAP: Halk Eylemi Gençliği. CEDA'nın gençlik kolu.

JCI: İberya Komünist Gençliği. POUM'un gençlik örgütü.

JSU: Birleşik Sosyalist Gençlik. PSOE ve PCE'nin gençlik örgütlerinin birleşmesiyle 1936'da kurulan gençlik örgütü.

Karlosçular: Gelenekçiler Komünyonu ya da Birliği. İki kralcı faşist örgütten güçlü olanı.

Komintern: Komünist (Üçüncü) Enternasyonal (1919-1943).

Lliga Regionalista: Kısaca Lliga. Katalan burjuvazisinin partisi.

MAOC: Anti-Faşist İşçi-Köylü Milisleri. PCE'nin kontrolündeki milis örgütü.

Movimiento: Franco'nun 1937'de kurduğu tek partiye ve genel olarak faşist harekete verilen ad.

Mujeres Libres: Özgür Kadınlar. Anarşist kadın örgütü.

PCE: İspanya Komünist Partisi. Resmî komünistlerin (Stalinistlerin) partisi.

PNV: Bask Milliyetçi Partisi. Bask ulusal hareketinin başındaki muhafazakâr parti.

POUM: Birleşik Marksist İşçi Partisi. Muhalif komünistler ile Katalan milliyetçilerinin partisi.

PSOE: İspanya Sosyalist İşçi Partisi. İç Savaş öncesinde en nüfuzlu parti.

PSUC: Katalunya Birleşik Sosyalist Partisi. İç Savaş'ın hemen başında kurulan Stalinistlerin kontrolündeki Katalan partisi.

Rabassaires/Unió de Rabassaires: Katalunya'daki şarap üreticisi kiracı çiftçiler (*rabassaires*) ile yarıcıların birliği.

Renovación (İspanya Yeniden Doğuş Partisi): Alfonsocular olarak da bilinen iki kralcı faşist örgütten güçsüz olanı.

Requeté: Karlosçuların paramiliter kolu.

Sección Femenina (SF): Falange'nin kadın örgütü.

Treintista: CNT'den kopan ılımlı anarko-sendikalistler.

UGT: Genel İşçi Sendikası ya da Birliği. Sosyalistlerin kurduğu sendika federasyonu.

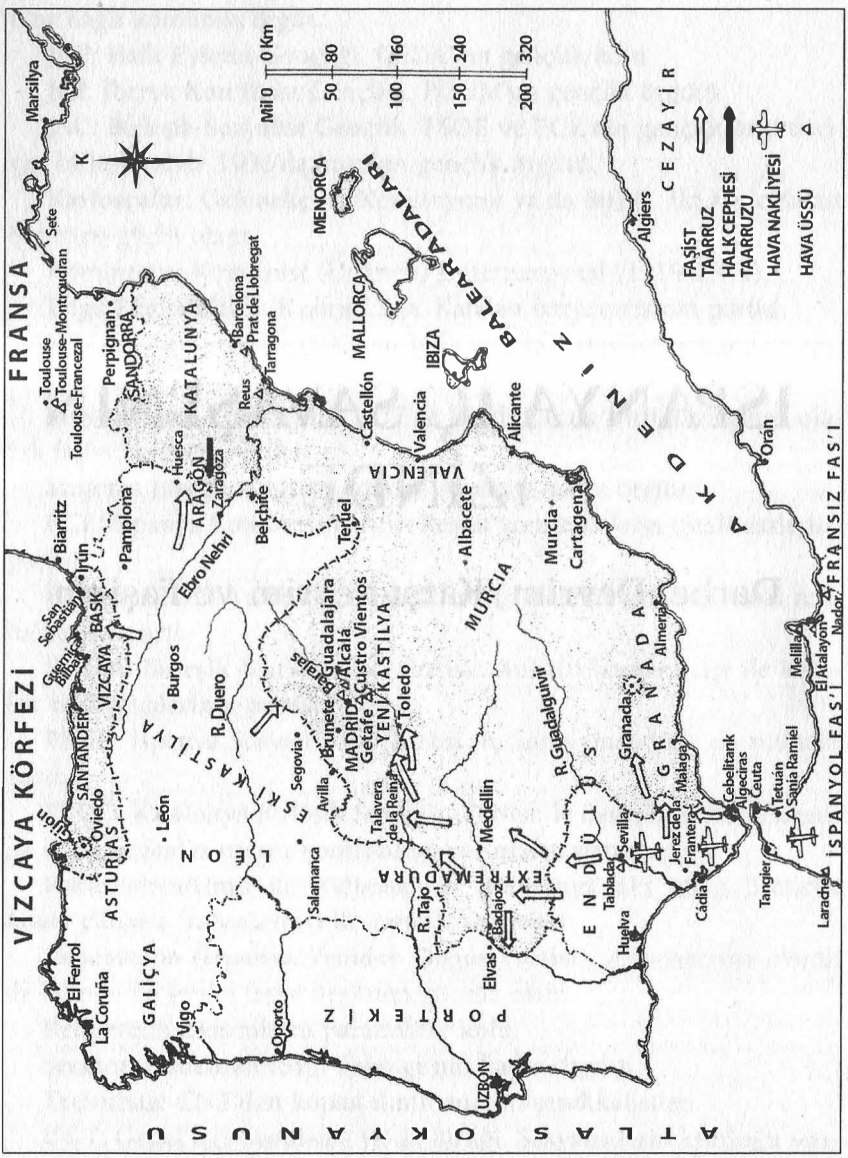
UME: İspanyol Askerî Birliği. Aşırı sağcı subay örgütü.

UMRA: Cumhuriyetçi Anti-Faşist Askerî Birlik. UME'ye karşı subayların kurduğu anti-faşist birlik.

İSPANYA İÇ SAVAŞI'NIN İZİNDE

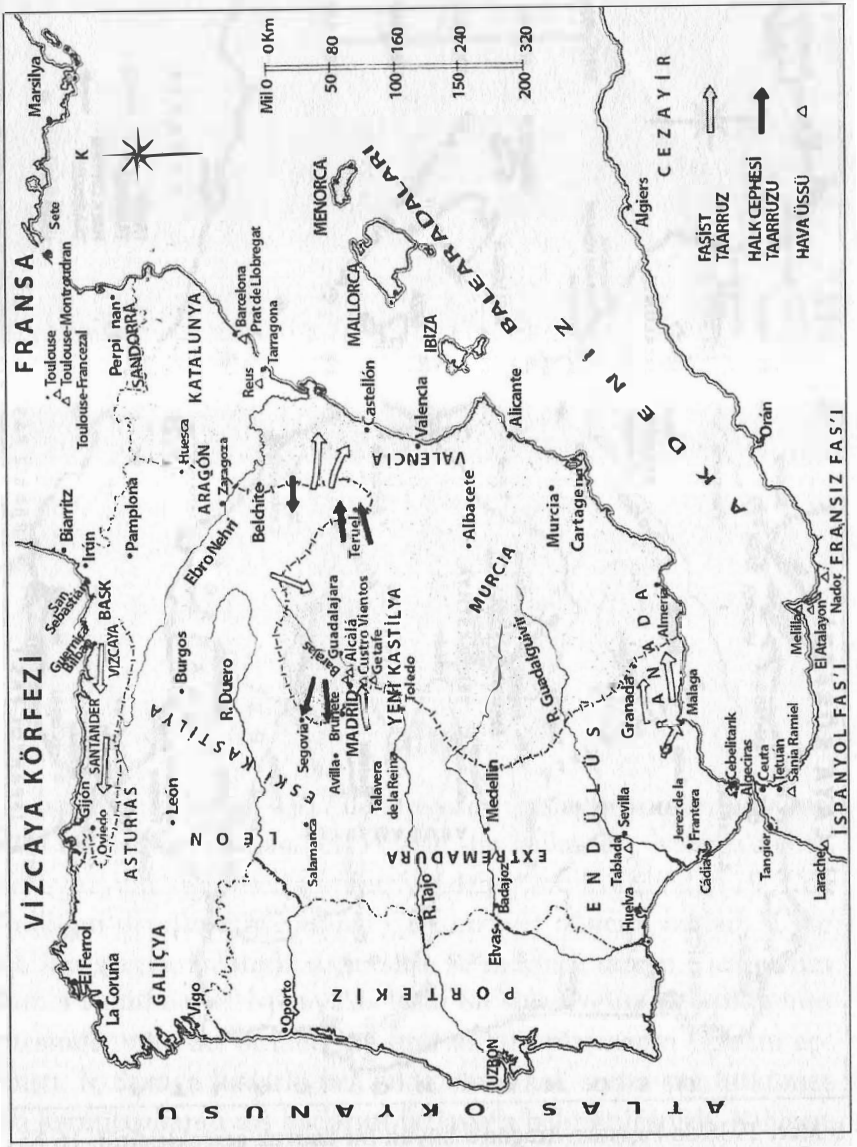
Darbe, Devrim, Karşı-devrim ve Faşizm

İspanya'nın Toprak Taksimatı, 1 Ağustos 1936.

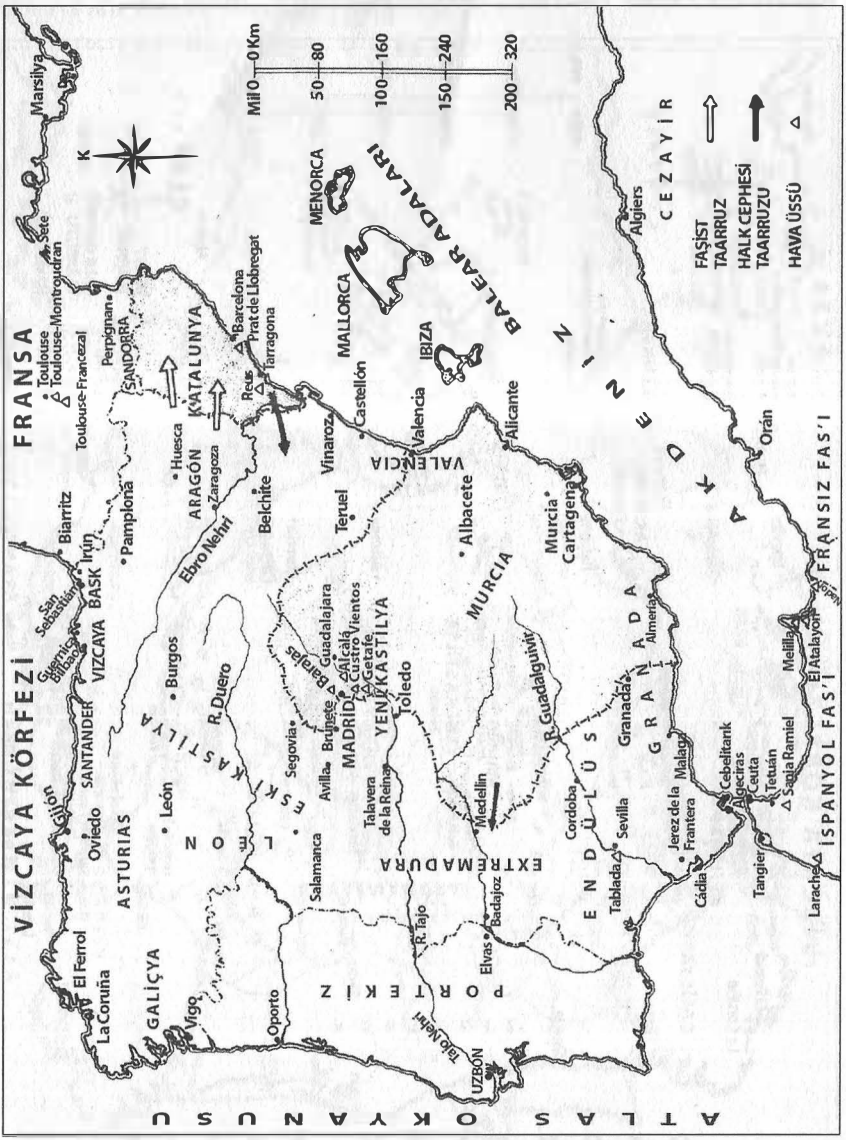
Franco'nun Afrika Ordusu İspanyol Fas'ından uçakla taşınmış ve hızla kuzey yönünde ilerleyerek, Extremadura'da General Mola'nın güçleriyle birleşmişti. Nihayet 4 Kasım'da Madrid kapılarına dayanmışlardı.

İspanya'nın Toprak Taksimatı, 1937-1938.

Faşistlerin Madrid'i ele geçirme girişimlerinin başarısız olması, Mart 1937'de Guadalajara'nın kuzeyinde İtalyan motorize birliklerinin yenilgisiyle taçlanmıştı, Faşistler bunun ardından kuzeydeki Bask-Asturias bölgesine yönelmiş, Ekim sonunda bu toprakları ele geçirmişlerdi.

İspanya'nın Toprak Taksimatı, 1938-1939.

9 Mart 1938'de Faşistler Aragón'a büyük bir taarruz gerçekleştirdi. 16 Nisan'da Akdeniz'e ulaşarak Katalunya ile Halk Cephesi'nin elindeki diğer toprakların bağını kopardı. Halk Cephesi 25 Temmuz'da Ebro Nehri üzerinden saldırdı; 15 Kasım'da muharebe kaybedildi. 23 Aralık'ta Faşistler Katalunya'ya saldırdı, 9 Şubat 1939'da Fransız sınırına ulaştılar. (Haritanın kaynağı: Gerald Howson, *Arms for Spain*, New York; St. Martin's Press, 1999.)

GİRİŞ

İspanya İç Savaşı 1917'de Rusya'da başlayıp sonra dünyanın dört bir tarafına yayılan devrimlerin son halkasıdır. İspanya'da önceki yüzyılın kısa süreli cumhuriyet deneyiminin ardından 1931'de krallığın devrilmesiyle İkinci Cumhuriyet dönemi başladı. Ülke ilk kez gerçek anlamda seçimlerle ve meclisle tanıştı. Gelgelelim İkinci Cumhuriyet İspanya'da basit bir siyasi rejim değişikliğinin ötesinde, yıllardır biriken bir sınıfsal kutuplaşmanın tıpasını açmıştı. İç Savaş'a kadarki beş yılda, önce sol, sonra sağ hükümet bu kamplaşmanın dış hatlarını fazlasıyla belirginleştirdi. Nihayet 1936 Şubat'ındaki üçüncü genel seçimin bir kez daha solu iktidara taşımasıyla parlamento evresi kapandı. 17-18 Temmuz 1936'da seçimle işbaşına gelmiş meşru hükümeti devirmek amacıyla generallerin ve desteğini aldıkları paramiliter sağcı (faşist) örgütlerin

başlattığı darbe başta Madrid, Barcelona ve Valencia gibi merkezler olmak üzere ülkenin yarısından çoğunda püskürtüldü, fakat geri kalan bölgelerde iktidar darbecilerin eline geçtiğinden yaklaşık üç yıl sürecek bir iç savaş başladı. Daha da önemlisi, darbe İspanya'nın dokusunu baştan aşağıya değiştirdi. Generaller ele geçirdikleri bölgelerde ilk iş olarak bütün muhalif unsurları öldürüp kanlı bir diktatörlük kurarken, ülkenin geri kalanında (belki özerklik ilan eden Bask ülkesini sarfınazar edersek) tam da engellemek istedikleri devrimi tetiklediler ve karşıdevrimi püskürten işçi ve köylüler kapitalizmi ortadan kaldırarak devrimci bir düzen kurmaya giriştiler. Bunun üzerine darbeciler Hitler ve Mussolini'den askerî yardım almak üzere harekete geçti. Faşistlerin kısa sürede imdada yetişmesiyle İspanya İç Savaşı uluslararası bir hadise haline geldi ve II. Dünya Savaşı öncesinde büyük güçler kozlarını son bir kez İspanyol arenasında sınadılar.

Bu test sürüşünün de etkisiyle İspanya İç Savaşı dünya tarihinin gördüğü en modern, en karmaşık iç savaş olmuştur. Savaş sadece cephede geçmediği (iş oraya geldiyse hiçbir iç savaşın, hattâ savaşın kaderi salt cephede belirlenmez), uluslararası aktörler yoğun müdahaleleri (ve adem-i müdahaleleri) ile iç savaşı uluslararasılaştırdığı ya da savaş teknolojisinin yeniliklerinden yararlanıldığı için değil; kapitalist sistemin savunucuları ile muarızlarını karşı karşıya getirmiş olması nedeniyle de paradigma kurucuydu. Avrupa tarihinin alışık olduğu hanedan savaşlarından, din ve mezhep çatışmalarından ya da özel mülkiyet temelinde ortaklaşan ama konjonktürel çıkarları ters düşen güçler arasındaki (İngiliz kanonunun kendine özgü özgü sinikliğiyle "Şanlı Devrim" adını verdiği büyük uzlaşmayla sonuçlanan 1640-48 gibi) iç savaşlardan farklı olarak; çıkarları gerçekten uzlaşmaz olan iki karşıt güç, modern işçi sınıfı ile burjuvazinin temsilcileri arasında yürütülmüştür. Bu yüzden, alanının haklı olarak en saygın tarihçilerinden Helen Graham'ın (1987: 990) ifade ettiği gibi, İspanya İç Savaşı "bir Avrupa sınıf savaşıydı, birçok ülkenin ekonomik ve siyasi açıdan mülksüzleştirilmişleri Franco'ya karşı sadece İspanya cumhuriyeti uğruna değil, kendi mirasları ve anavatanları için de

savaşmışlardı. [...] 1930'ların Avrupa'sında birçok cephe olabilir, ama sadece tek bir savaş vardı."

İspanya'daki cephelerin Cumhuriyetçiler ve Milliyetçiler diye adlandırılmış ve bu yöne çekilmiş, çekiştirilmiş olması da yine modern çağa özgü, Orwellvâri bir ikiyüzlülüktür. "Cumhuriyetçi" kampın hemen hepsi de en azından söylem düzeyinde kapitalist sisteme karşı olan örgüt veya siyasetçilerine İç Savaş sırasında tarihî projelerini gerçekleştirmeleri için en az bir kez fırsat gelmiş, hattâ destekçisi olan tabandaki milyonlar tarafından açık çek sunulmuştur. Fakat sadece İspanya'nın kaderi açısından değil, başka bir dünya, daha iyi bir dünya özlemi duyan tüm insanlık için ne yazık ki bu fırsatlar kaçırılmış ve İspanya faşizme teslim edilmiştir.

Ne var ki İç Savaş'ın bu yönü hep arka planda kalmış, daha doğrusu bırakılmıştır. Sadece tarihçilerin kasıtlı çarpıtmalarından ötürü değil, işçi ve emekçileri devrim için örgütlemiş çeşitli parti ve sendikaların az çok benzer saiklerinden ötürü de üstü örtülmüştür. Anarşistlerden Sosyalist Parti'ye, Komünist Parti'den muhalif komünistlere (POUM) kadar hepsinin üzerinde ortaklaştığı strateji ("Halk Cephesi") uyarınca, İspanya'da devrim yapıldığı gizlenecek, ılımlı bir tablo çizilecek ve böylece faşizme karşı Batılı kapitalist devletlerin desteği kazanılacaktı. Bu safdillik Avrupa demokrasisinden beklenen teveccühü getirmedi, zaten devrimin de saklı kalmaya niyeti yoktu. Sol hareket için geriye tek seçenek kalıyordu, o da haddini ve yerini bilmeyen(!) devrimi bastırmak.

Dolayısıyla İspanya'da 1936-39'da yaşanan sadece bir iç savaş değil, aynı zamanda bir devrimdi; fakat tamamlanmış bir devrim değil, yarım kalmış, daha doğrusu devrim yapmaya aday olan ve bu iddiayla arkasına milyonları toplamış olan devrimci örgütler tarafından çeşitli gerekçelerle yarım bırakılmış (dilerseniz, ihanete uğratılmış), bu nedenle karşıdevrim ve onun sonucunda kurulan faşizmle karşılaşmış bir toplumsal devrimdi.

Avrupa tarihinin en büyük devrimi ancak böyle katmerli bir ihanetle yolundan alıkonabilirdi. İspanya Devrimi'nin yenilgisi-

nin diğer devrimlerin yenilgisinden daha unutulmaz ve acı olmasının, "son büyük dava"[1] olarak hatırlanmasının en büyük nedeni budur.

Meseleyi "başka bir dünya mümkün" bağlamından çıkarıp, mevcut (kapitalist) dünyanın sınırları içinde düşündüğümüzde de katmerli bir ihanetle karşılaşıyoruz. Demokrasi havarisi olan Avrupa devletleri sadece gerici politikalarından ötürü değil, siyasi basiretsizliklerinin de etkisiyle, çok değil birkaç yıl sonra namluyu kendilerine çevirecek olan faşizmin Avrupa'da güçlenmesine seyirci kalmış, hattâ bizatihi destek olmuşlardı. Reel politika adını verdikleri küçük hesaplarla Hitler ve Mussolini faşizmini ehlileştirmeye çalışmış, ehlileştirme sürecinde bu yırtıcı hayvanı devrim tehdidinin üzerine salmış, ama her reel politika gibi bunun da hiçbir gerçekçiliğinin olmadığı kısa sürede anlaşılmıştı. Bu sözde pragmatist politikaların sınıfsal saiklerinin yanı sıra, altında yatan siyasi akıl, yöntem ve ilkelerin bugün de korunduğu ve muteber görüldüğü düşünüldüğünde vahameti anlaşılacaktır.

Bu noktada, belki sonda söylenmesi gerekeni en başta belirtmek gerekiyor: İspanya İç Savaşı başka türlü sonuçlansaydı, yani faşist Franco yenilseydi ne fark ederdi? Hepsi bir tarafa, Nazi vahşeti, insanlık tarihinin bu en büyük katliamı yaşanmaz, kabaca söylersek o gün yaşayan her kırk-elli insandan biri ölmezdi. Bu elbette "savaşın diğer cephesi, yani Cumhuriyetçiler kazansaydı böyle olurdu" demek değil, aksi takdirde bir mersiye için böyle bir tarihsel incelemeye gerek kalmazdı. İspanya İç Savaşı II. Dünya Savaşı'nın sonucuna, hattâ sonucunun sonucuna doğrudan etki etmiş, bu açıdan da insanlığın tarihini belirlemiştir.

Özellikle de Hitler'in iktidarda geçirdiği birkaç yılın ardından, yeni bir dünya savaşının gelmekte olduğu hemen herkesin malumuydu; bu savaşın tarihini atan İspanya İç Savaşı oldu. Ancak bu sorun çözüldükten sonra ve dahası bu sorunun Avrupa'daki ilişkilere ayna tutması sonucunda Hitler'in gemi azıya almış saldırganlığı, İtalya'nın muharip güçler arası kamplaşmadaki konumu,

1) Stanley Weintraub'un aynı adlı kitabıyla (1968) birlikte popülerleşmiş bir tabirdir, bkz. Buchanan 2012: 534.

İngiliz-Fransız ittifakının faşizm karşısındaki pasifliği, Stalin'in emperyalist güçlerle her türlü ittifaka teşne olduğu kesin bir biçime büründü. İç Savaş bittikten sonra yeni dünya savaşının başlamasını engelleyen hiçbir etken ya da muğlâk kısım kalmamıştı, nitekim (Hitler'in önceki ilhaklarını bu savaşa dâhil etmezsek) birkaç ay sonra da başlayacaktı.

İspanya İç Savaşı birçok açıdan yirminci yüzyılın ikinci yarısının da özeti mahiyetindedir. Özellikle de 1948-72 arası ekonomik yükselişin de etkisiyle, II. Dünya Savaşı öncesi dünya bize çok uzak görünür, oysa İspanya bu ikisi arasındaki köprü gibidir. İspanya İç Savaşı Avrupa'da on binlerce sivilin büyük şehirlerin bombalanmasıyla kitlesel olarak ölüp yaralandığı ilk örnekti (Graham, 2005: ix). Kapitalizmin üretim araçlarını ilerletmesinin sonucu olarak yeni gelişen fotoğraf gazeteciliği aynı kapitalizmin ya da dilerseniz Batı medeniyetinin vahşetini görünür ("fotojenik") hale getirmiş ve tüm Batı dünyasında infiali artırarak, "Uluslararası Tugaylar", diğer gönüllü savaşçılar ve Alman-İtalyan paralı askerlerinin vb. şahsında dünya halklarını da bu iç savaşın içine çekmiş, savaş bir ulusal iç savaş olmaktan çıkıp tam da kapitalizmin uluslararası ("global") niteliğine uygun olarak bir *uluslararası iç savaş* haline gelmişti. Bu yığışım savaş sonrasında da devam etmiş ve bir benzerini 1848 Devrimlerinde gördüğümüz şekilde, cumhuriyetçi kanada mensup on binlerce insan yenilgi sonrasında dünyanın dört bir tarafına göç etmek zorunda kalmıştı, ama büyük bir farkla: 1848 sonrasında örneğin Avrupa'dan "yeni kıta"ya göç edenlerin en azından belli bir kısmı yeni bir hayata başlayabilmiş, hattâ Hegel'in meşhur Amerikan çayır ve otlaklarında Amerikan Rüyası'nın gerçekleşmesinde önemli rol oynamışlardı. İspanya İç Savaşı'nın mağluplarıysa önce II. Dünya Savaşı'nın vahşetini yaşamış, sonra da artık güzel rüyalara izin vermeyen, onun yerine cadı avını gösterime sokan kapitalizmin metropollerinde badirelerle dolu mülteci hayatı yaşamak zorunda kalmışlardı.

Öte yandan, İspanya Devrimi'nin bu önemli yönleri farklı görüşten hemen her yazar tarafından vurgulanmasına karşın, en az onun kadar önemli başka bir yönü hep geri planda kalmaktadır, hattâ denilebilir ki geçiştirilmektedir: İspanyol karşıdevriminin

(faşizminin) kendine özgü, daha doğru bir tabirle ilkörnek niteliği. "Klasik" diye de adlandırılan (İtalyan ve Alman) faşizm örneklerinde toplumsal hayatta örgütlenmiş bir sivil kitle örgütü (Faşistler ve Naziler) ağır basmış, devlet katındaki faşist güçler (resmî faşistler) tamamlayıcı rol oynamışlardır; İspanya faşizmindeyse yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki faşizm örneklerinin ana örüntüsü takip edilmiş ve resmî faşistler (askerî kuvvetler) başı çekerken, sivil faşist hareket(ler) tali rol oynamıştır. Böylece İspanya'da devrim karşıdevrimle bastırılmış ve bir faşist rejim kurulmuş, ama o da özgül bir tarzda olmuştur.

* * *

Elinizdeki kitap sadece akademinin dışından yazılmış olması bakımından değil, tarihle salt tarihî niteliği nedeniyle ilgilenmemesi bakımından da geleneksel akademik eserlerden ayrılmaktadır. Tarih bir kendinde-şey olarak değil, bugün için bir anlam taşıdığı, çağdaş ve evrensel siyasi meseleler üzerine düşünmeyi kolaylaştırdığı oranda bir anlam taşıyor; bu yüzden de bir *siyasi* tarih kapsamına giriyor.

Diğer yandan, İspanya İç Savaşı'nı anlatan, muharebelerini ayrıntılarıyla aktaran ya da özetleyen çok sayıda kitap var. İspanya İç Savaşı, üzerine 20 binden fazla kitap yazılmış, muazzam bir çalışma sahası teşkil ediyor. Böyle bir alanda yeni bir tarih çalışmasının tekrara düşmesi kaçınılmazdır. Türkçe yazında böyle bir bolluktan bahsedilemese de, konuya dair en önemli eserlerden birkaçı tercüme edilmiştir.[2] Burada amaç yeni bir İç Savaş tarihi değil, toplumsal mücadeleler tarihinde 1917 Rusya Devrimi'yle birlikte iki büyük hadiseden biri olan İspanya Devrimi'nin karşılaştırmalı bir çetelesini çıkarmak, en öne çıkan ve bugünle doğrudan bağı kurulabilecek olayları siyasi bir perspektiften yansıtmak, dolayısıyla bir siyasi *tarihçe* sunmaktır.

---

2) Fakat üçü de epey eski tarihlidir: İç Savaş sırasında ve öncesinde yazılan yazıların bir derlemesi olan Lev Troçki, *İspanyol Devrimi, (1931-1939)* (2000); Pierre Broué ve Emile Témime, *İspanya İç Savaşı* (1976) [1972]; ve Ronald Fraser, *İspanya'nın Kanı*, (1995) [1979].

Belirtildiği üzere, tarihte başka hiçbir savaş aydınlar için böyle bir çekim merkezi olmamış, onları açıktan ve aktif bir şekilde taraf olmaya itmemiştir. Savaş ve devrim çok farklı milletlerden ve görüşlerden insanı girdabına çekmiş, sonrasında tarihçiler de bu paydan nasibini almıştır. İspanya İç Savaşı güvenilir tarihçilerin tarafsız olma iddiasında bulunmamak konusunda zımni bir mutabakata sahip oldukları az sayıda olaydan biridir. Ben de nesnelliği elden bırakmamak için gerekli özeni ve çabayı göstermiş olmakla birlikte, tarafsız olduğumu iddia etmiyorum ve bunun Arthur Koestler'in "nesnellik nevrozu" (1937: 84) adını verdiği ayartmaya ya da Martha Gellhorn'un sözleriyle, "tüm şu nesnellik zıkkımına" (akt. Preston, 2008: 41) kapılmaktan daha sağlıklı olduğunu düşünüyorum.

Son olarak, terminolojiye dair de bir not düşmek gerekiyor. İspanya Devrimi'nin önemli tarihçilerinden Esenwein ve Shubert ortak kaleme aldıkları *Spain at War* adlı çalışmada, "Tarihçilerin kelime tercihleri bile savaşın ihtilaflı niteliğini yansıtmaktadır: Cumhuriyet yanlıları için münavebeli olarak Hükümete sadık güçler, Cumhuriyetçiler, Milliyetçi karşıtları vb. kullanılmıştır. Keza isyancı taraf da İsyancılar, Milliyetçiler, faşistler vb. diye adlandırılmıştır" der (1995: 1d). Gabriel Jackson ise "'Kızıllar' ve 'Beyazlar' ya da 'Faşistler' ve 'Marksistler' gibi terimleri genel başlıklar olarak duygusal çağrışımlarından ziyade mevcut güçlerin sadece küçük bir kesimi için doğru olduğundan kabul etmedim. 'İsyancılar' ve 'Hükümete sadık güçler' biraz daha kapsayıcıdır" der, ama bunun da mahzurları olduğuna dikkat çeker (1971: 277d).[3]

Haklı bir bilimsellik telaşından kaynaklansa da, bu tercihlerin fevkalade sorunlu olduğunu söylemek gerekiyor. Öncelikle, cephenin bir tarafını Cumhuriyetçiler olarak nitelendirmek, o tarafta savaşan parti ve örgütlerin tüm ideolojik farklarına karşın fiilen

3) Bu konu daha başka birçok tarihçi tarafından tartışılmıştır (örneğin bkz. Romero Salvadó, 2005: xii). Sözgelimi Preston, Labanyi'nin "Milliyetçiler" tabiri için "teknik bir terim" nitelendirmesine karşı çıkarak, "askerî isyancıların ulusal bütünlüğün savunucusu olduğu izlenimini vermeyi amaçlayan kerameti kendinden menkul bir propaganda aracıydı" demesine karşın (Graham v.d., 2012: 164), yine de eserlerinde buna uygun titizliği göstermez.

(burjuva) cumhuriyetçi ideolojinin egemenliğini kabul ettikleri düşünüldüğünde çok da yanlış değildir. Kendine devrimci, anarşist, sosyalist, komünist vb. diyen çok çeşitli düzen karşıtı kesimler, Halk Cephesi adı verilen güçbirliğinin çatısı altında çoğu zaman kendi tabanlarının istekleri hilafına, burjuva cumhuriyetçi ideolojiye bağlı kalmışlardı (kitabın ana eksenini zaten bu siyasi hamle oluşturmaktadır). Yine de bu işbirliğini en iyi anlatan ifade, kendi seçimleri olan, "Halk Cephesi"dir, zira teorik temelde bile varabildikleri uç nokta budur.

Fakat Franco'nun önderlik ettiği karşıdevrimcileri "Milliyetçiler" diye adlandırmak hiçbir şekilde kabul edilemez. Milliyetçi nitelendirmesi çok genel ve yanlıştır; karşı cephede de yurtseverlik ya da vatanseverlik adıyla kendini ifade eden milliyetçi kesimler eksik değildi. Faşizme karşı mücadele eden milyonlarca işçi için, ulus-devletlerin egemen olduğu bu çağda saf enternasyonalizmin zorluğunu görmek gerekiyor, hele ki bağlı bulundukları enternasyonalist bir parti yoksa. Özellikle de sözlü tarih çalışmalarından hareketle biliyoruz ki, birçok devrimci işçi "esas milliyetçi"nin (vatanını sevenin) kendileri olduğunu, yani Halk Cephesi tarafında yer aldığını düşünüyordu. Daha önemlisi, Franco cephesi milliyetçilikten çok Katoliklikle iş görmüş, iç savaşı bir tür haçlı savaşına dönüştürmüştü. Ama hepsinden önemlisi, Milliyetçiler (*Nacionales*) nitelendirmesi darbecilerin kendilerini meşrulaştırmak adına özel olarak seçtikleri bir addı; bizdeki ulusalcı-milliyetçi ayrımını anımsatır şekilde, *Nacionales* "yegâne gerçek İspanyollar" yan anlamları taşıyan bir kelimeydi (Preston, 2007: 102-3), "İspanya düşmanları" ("Antiespaña") diye nitelendirdikleri düşman cepheye karşı sadece ve sadece kendilerinin gerçek İspanya'yı temsil ettiğini anlatmak için bu ismi tercih etmişlerdi ve Semprún'un dediğine bakılırsa, cumhuriyete en sadık isimler arasında bile kafa karışıklığına yol açacak şekilde faşistlerin elinde güçlü bir sembolik silah haline gelmişti (bkz. Seidman, 2002: 26 ve 244). Bu açıdan, Milliyetçiler demek hiç de masum bir tercih olmayacaktır. Son olarak, hem tarihsel bağlamı nedeniyle hem de geriye dönüşlü okumanın verdiği imkânla Temmuz 1936'da cum-

huriyetçi hükümete karşı ayaklanan kesimin faşist bir hareket teşkil ettiğini, dolayısıyla da faşist cephe olduğunu açıkça ortaya koymak şarttır.

Elbette iki kamp da hiçbir şekilde türdeş değildi. Cepheler farklı siyasi görüşleri ve kimlikleri tek bir çatı altında toplamıştı. Ama siyasi görüşler kadar çoğu zaman coğrafi konum, hattâ kötü tesadüfler de kimin hangi cephede yer aldığını belirlemişti. Tüm bu çerçevede, bazı istisnalar hariç, isyancı güçler için "faşistler" ya da "darbeciler"; faşizm karşıtı cephe için ise "Halk Cephesi" ve yer yer "Cumhuriyetçiler" nitelendirmesini tercih ettim.

BİRİNCİ BÖLÜM

İç Savaş Öncesi Genel Durum

"Türkiye'yi saymazsak, Avrupa'da İspanya kadar az tanınan ve yanlış değerlendirilen bir ülke daha yoktur" (Marx ve Engels, 1980: 285). Marx'ın 1854'te sarf ettiği bu söz bugün geçerliliğini korumuyor. Tersine; sadece İspanya İç Savaşı üzerine İspanya dışında üretilmiş binlerce eser var. Fakat Türkiye-İspanya ikiliğini belki "Türkiye'de İspanya kadar az tanınan bir ülke yoktur" üzerinden kurabiliriz, zira İspanya İç Savaşı şöyle dursun, İspanya tarihi hakkında bile çok az özgün çalışma var. Bu açıdan, İç Savaş'la bağlantılı olarak ülke tarihine kısaca bakmakta fayda var.

Emperyal Hüsran ve Ekonomik Geri Kalmışlık

Emperyalizm çağının başlarında İspanya'nın konumunu Avrupa'nın içinde dışarlıklı bir ülke olarak tarif etmek yanlış olmaz.

Yirminci yüzyıl dönemecinde İspanya'da nüfusun yarısından çoğu tarımda çalışıyordu. Sanayi ülkenin belli bölgelerinde toplanmıştı ve daha önemlisi o bölgeler İspanya'nın parçası olmak ya da ilişkiyi mevcut şekliyle sürdürmek konusunda çok da istekli değildi. İspanya ekonomik açıdan Batılı kapitalist ülkelerin gerisinde, geç kapitalistleşmiş ülkelerinse ilerisindeydi. Bu arada derede konum tam bir rahatsızlık unsuruydu, zira İspanya'nın her açıdan büyük bir devlet, daha doğrusu imparatorluk olmaya layık olduğu düşünülüyordu: İspanya'daki egemen güçler, tıpkı bizde olduğu gibi, emperyal geçmişlerini yâd ederken diğer devletleri yeniden geride bırakabileceklerine inanıyor, yatıp kalkıp bunun hayalini kuruyorlardı. Öyle ki, orada da egemen ideoloji ülkenin iki kıtayı ve iki denizi birleştiriyor olmasından ("jeopolitik önemi"nden) bir ulusal mit (Saz, 2002: 75) yaratmaya çalışmıştı.

İspanya'nın geri kalmışlığı kendine özgü bir niteliğe sahipti. Örneğin Rusya'nın geri kalmış niteliği genel ekonomik gelişiminin yavaş olmasından kaynaklanıyordu, oysa İspanya'nın geriliği burjuva çağın başlarındaki (on beşinci ve on altıncı yüzyıldaki) hızlı gelişiminin bir sonucuydu. On altıncı yüzyılda İspanya bir dünya deviydi. İçeride yaşadığı uzun süreli barış ve istikrar dönemi ve buna eşlik eden nüfus artışı yeni çağın gözde mesleği ticaretin önünü açmıştı. Böylelikle İspanyol burjuvaları da, tıpkı İngiliz tüccarları gibi, esasen yün (merinos) üzerinden palazlanmışlardı. Bu dönemde ticari üstünlüğü ve Güney Amerika'daki hâkimiyetiyle öne çıkan İspanya, çok geçmeden İngiltere karşısında kan kaybedecek ve Avrupalı rakiplerinin gerisinde kalacaktı. Troçki'nin de belirttiği üzere, "Büyük ticaret yolları İber Yarımadası'ndan uzaklaşmış, İspanya'nın kaybettiği zenginlikleri ve büyük önemi, daha sonraları Hollanda kazanmaya başlamıştır" (2000a: 55-8). Bu değişim, kapitalizmin ticaretle eşanlamlı olduğu ilkel birikim dönemini verimsiz geçiren İspanya'nın sınaî gelişimini de sekteye uğratmış ve İspanya uluslararası rekabette geri kalmıştı. Ekonomik açıdan rekabet edemeyen İspanya'nın ticaret ve yatırım alanına on sekizinci yüzyıldan itibaren yabancı sermaye, özellikle de İngiltere ve Fransa egemen olmuştu. İspanya'daki yabancı yatırımları-

nın yüzde 40'ı İngilizlere aitti, hemen ardından gelen Fransız sermayesi on dokuzuncu yüzyılda başlayan demiryolu inşaatında başı çekiyordu ve yüzyılın sonunda bu alanın yüzde 80'ini elinde bulunduruyordu (Shubert, 1990: 16). Keza ABD ve Belçika'nın da ciddi yatırımları vardı; geç parlayan Almanya'nın yatırımlarıysa çok azdı.

İspanya'nın sanayileşme hamlesi bir sanayi devrimi adını alacak çapta olmasa da on sekizinci yüzyılın sonunda başlamıştı ve öncülüğü pamuklu tekstil imalatı yapmıştı. Çok parçalı bir görünüm arz eden İspanya'da sanayi esasen kuzeydeki Bask, Katalan ve Asturias bölgelerinde toplanmıştı. Katalan bölgesinde İkinci Cumhuriyet öncesi son yirmi yılda madencilik, elektrik, inşaat, çimento, kimyasal ve metalürji gibi alanlardaki çeşitlenmeye rağmen, ağırlık tekstildeydi (Harrison, 2009: 201) ve Katalan kapitalistleri sadece İspanya pazarına değil, Latin Amerika pazarına da oynuyordu. 1896-98 Amerikan Savaşı'nda Küba ve Porto Riko'nun kaybı, İspanya'da sanayileşmenin öncelikli sektörü olan tekstilin yeniden iç pazara bağımlı hale gelmesine yol açtı, zira imparatorluk dışında dış pazarı yoktu ve şimdi bu ülkelerin payları iyiden iyiye azalmıştı (Harrison, 1990b: 55); uluslararası rekabette riske girmek gibi bir derdi olmayan İspanya burjuvazisinin bu nedenle savaş öncesinde mamul mal ihracatı toplam ihracatın sadece yüzde 6'sını oluşturuyordu.

Bask bölgesinde demir-çelik işletmeleri, tersanecilik ve on dokuzuncu yüzyılın sonunda hızla gelişen lokomotif imalatı güçlüydü. Yirminci yüzyılın başında sadece Bilbao'da 20 binden fazla metal işçisi vardı. Bu bölgede yabancı sermayenin, özellikle de İngiliz sermayesinin ciddi yatırımları bulunuyordu, ama Bask sanayisi hiçbir zaman sadece yabancı sermaye merkezli olmadı. Asturias, madencileriyle olduğu kadar para babası bankerleriyle de nam salmıştı. Yirminci yüzyılın otuz yıllık diliminde nüfusunu ikiye katlayarak 1 milyona çıkarmış olan başkent Madrid ise inşaat sektörü ve hafif sanayiyle sivriliyordu; İç Savaş arifesinde şehirdeki işçilerin yaklaşık üçte biri inşaat sektöründe çalışıyordu. Memurların, turizm ve eğlence sektörü işçilerinin ve büro çalışanlarının da

sayıca fazla olduğu Madrid'de küçük işletmeler egemendi (Shubert, 1990: 118 ve Ruiz, 2015: 18). Fakat Katalan ve Bask bölgesinden sonra en önemli üçüncü sanayi bölgesi Madrid değil, ipekli sanayisindeki gerilemeye karşın yeni üretim dallarıyla sivrilen Valencia'ydı (Nadal'dan akt. Harrison, 1990a: 83-4).

Her halükarda, modern işçi sınıfının toplumdaki ağırlığı giderek artıyordu. Yirminci yüzyılın başında "76 bin madenci, çeşitli imalat sektörlerinden 706 bin işçi ve 236 bin inşaat işçisi"yle işgücünün yüzde 13'ünü işçiler teşkil ediyordu (de Meneses, 2001: 3). Fakat İspanya sanayisi güçlü bir şekilde gelişmediği oranda, tarım nicel önemini korumuştu.

Toprak ve Köylülük

İspanya'da bölgeden bölgeye büyük farklılıklar sergileyen toprak rejimi on dokuzuncu yüzyılın ortalarından başlayarak ciddi bir değişim geçirdi. *Desamortización* (toprağı alınıp satılabilir hale getirme) adı verilen süreçle toprakların neredeyse yüzde 60'ını devredilemez (meşruta) statüsünde elinde bulunduran Kilise ile soyluluğun ve ayrıca belediyelerin toprakları dağıtıldı. Bu kararname sonucu, *genel itibariyle*, Kilise toprakları, ortak alanlar ve soyluların mülkleri kapitalistleşmiş topraksahiplerinin eline geçti. Kilise büyük topraklarını kaybetti ve soyluluğun gücü önemli ölçüde kırıldı: Derebeylik rejimi kaldırıldı ve yargılama yetkisi tümden devletin uhdesine geçti.

Bu durum burjuva-demokratik dönüşüm kapsamında önemli bir yer tutuyordu, daha doğrusu tutabilirdi, ama bu topraklar bir demokratik devrimde olması gerektiği gibi küçük ve orta köylüye dağıtılacağına, topraksahipliğinin yasal statüsü değiştirilirken büyük maliklerin egemenliği devam etti. Neticede kazanan yine zengin köylüler, kaybeden yoksul köylüler oldu. Soyluların belli bir kesimi *yeni bir biçim* altında büyük topraksahibi olarak varlığını sürdürürken; haraç mezat paylaşılan topraklar zengin çiftçiler, kentlerdeki spekülatörler ve tefeci gibi kodamanların eline geçti. Bunlar birlikte yeni bir elit topraksahibi sınıf oluşturdular. Dahası soyluluğun geçmişten gelen haklarının tümüne dokunulmadığını

da belirtmek gerekiyor. Dolayısıyla *desamortización* soyluluğu tasfiye etmekten ziyade, modern çağda eski tip ilişkilerle yaşaması mümkün olmayan bu sınıfın bir kısmını yok ederken, üst tabakasını ekonomik ilişkilerini düzenlemek suretiyle yeni koşullara uyarladı ya da uyarlar gibi yaptı. Bu sürecin sonunda soyluluk daha topak ama daha zengin bir grup haline gelirken, toprağın yeni efendileri de sayıca arttı. Kilise ise toprak kaybetmesine karşın, tazminat ve devlet sübvansiyonlarıyla açığını kapadı (Tortella, 1987: 44-47 ve Romero Salvadó, 2005: 5).

Desamortización sürecinin etkisi özellikle de güneyde hissedildi ve bundan böyle ortak topraklardan da yararlanamaz hale gelen küçük köylünün daha da zenginleşen topraksahiplerine bağımlılığı katmerlendi (Malefakis, 1970: 61-64). Eski toplumun sağladığı kısmi koruma da gidince yoksul köylülük dımdızlak ortada kalmıştı.

Alan K. Smith (1991: 86) on altıncı yüzyılda İspanya'da her on kişiden birinin soylu olduğunu söyler. İspanya geçen süre zarfında soyluluğun belini kırmak bakımından ilerlemişti ilerlemesine, ama bunun emekçi köylülere yansıması doğrudan değildi. Dahası, geriye kalan soyluluk eski soylulukla önemli açıdan ayrılıyordu. Toprağın efendisi sıfatını taşıyan soyluların ezici çoğunluğu kendi mülklerinde yaşamak yerine şehirlere kaçıyor, zaten hiçbir yatırım yapmadıkları ve modern tekniklerden yararlanmadıkları topraklarını terk ederek uzaktan yönetmeye çalışıyorlardı. Özellikle de bu modelin yaygın olduğu güneyde hem toprakları kapatan hem de ortadan kaybolan soylulara karşı topraksız köylülerin nefreti büyüktü.

Keza "yeni", burjuva topraksahiplerinin karnesi de pek parlak değildi. Soylu zaten tanımı gereği geçim sorununu çözmüş, bu dünyadan beklentisi olmayan, sıradan fanilerin ötesinde ilahi bir varlıktı. Bir feodal topraksahibinin haşmetini ya da zenginliği gösteren şey parasal serveti değil; maiyetinde ne kadar insan barındırdığı, ne kadarlık bir kitleye ve dolayısıyla toprak parçasına hükmettiğiydi. Dolayısıyla toprak tasarrufu bir maişet sorunu değil, maiyet sorunuydu!

Kapitalizm toprakla bu ilişkinin değiştirilmesini ve esasen kullanım-değeri için üretim yapılan (ancak arta kalanın mübadelede kullanıldığı) sistemin yerine; mübadele-değeri üretimine dayanan ve dolayısıyla paranın merkezde olduğu bir toprak rejimi talep ediyordu. Bu baskıyı siyasi yöneticiler de topraksahipleri de hissediyordu. İspanya'da kapitalizmle birlikte soylular toprağı ticarileştirme zorunluluğuyla yüz yüze gelmiş olsalar da, para ekonomisinin kent ayağına gösterdikleri uyumu köylerde sergileyememişlerdi. Yeni malikler toprağın ticari amaçlarla kullanılmasına daha açık olmalarına karşın, ileri kapitalist ülkelerdeki seleflerinde cisimleşen müteşebbis ruh İspanya'da pek görülmüyordu. Doğru, yirminci yüzyıl dönemeciyle birlikte soyluluk sanayi ve hizmet sektörüne daha aktif şekilde yatırım yapmaya başlamıştı (Shubert, 1990: 63), fakat toprakta "çağı yakalamak" pek tercih edilmemişti:

> Büyük topraksahipleri piyasanın fırsatlarına gözü kapalı insanlar değildi, ama bu fırsatları tümüyle sömürmüyor ya da yeni fırsatlar yaratmıyorlardı. Modern tarım teknikleri artık bilinmiyor değildi, ama bunların da hevesle benimsendiği söylenemez. Kârların bir kısmı toprağa yatırılıyordu, ama çoğu kişisel tüketime, kentteki yatırımlara ya da sahibinin toplumsal statüsünü biraz daha yükseltmek üzere daha da fazla toprak satın alımına gidiyordu. (Malefakis, 1970: 90)

Bu dönemki İspanya ekonomik ve toplumsal yapısı gereği tek bir bütün olarak ele alınamaz, bölgeden bölgeye muazzam farklılıklar sergiler; bu farklılaşmayı özellikle de toprak rejiminde görüyoruz. İspanya'nın güneyi (özellikle de Endülüs, Extremadura ve La Mancha) tarımda büyük mülklerin kalesiydi (Blinkhorn, 1996: 4), burada büyük topraksahiplerinin hem oranı hem de ellerindeki toprakların büyüklüğü diğer bölgelere kıyasla çok daha fazlaydı (Malefakis, 1970: 20). Güneyde büyük topraksahipliğinin tamamlayıcısı olarak bu *latifundio*'larda (büyük çiftlikler) çalışan *braceros* (kol anlamındaki *brazos* sözcüğünden, kol gücüyle çalışanlar) ve *jornaleros* (sabit ücret anlamındaki *jornal* sözcüğünden, sabit ücretle çalışanlar) çoğunluğu oluşturuyordu. Müthiş bir yoksulluk içinde yaşayan bu köylüler, gündelikçilikle dü-

zensiz çalışıp aylarca işsiz ve perişan geziyorlardı. Güvencesizliğin yanı sıra ücretler de çok düşüktü. Örneğin Bernal'in hesaplamalarına göre, Sevilla, Cadiz ve Cordoba'da nakdi ücretler on dokuzuncu yüzyılda hiç artmamıştı ve yirminci yüzyılın başında vasıfsız işçinin ortalama ücreti yüzyıl öncesine kıyasla yüzde 20 daha düşüktü (akt. Shubert, 1990: 83). Nitekim büyük toprakların egemen olduğu bu bölgede tarımda huzursuzluk hiçbir zaman dinmedi ve başrolde de bu gündelikçiler vardı.

İspanya'nın her bölgesinde büyük topraksahipleri baskın olmakla birlikte, ülkenin orta ve kuzey bölgelerinde çoğunluk küçük topraksahibiydi. Tarımda temel üretim biçimi olan *minifundio*'lar (küçük çiftlikler) ortalamaya vurulduğunda toplam toprağın yüzde 46'sını oluşturuyordu. Orta halli köylünün topraklarıysa toplamda dörtte birlik bir kesimi oluşturuyordu, ama tarımdan elde edilen toplam vergilendirilebilir gelirin ancak beşte birini üretiyordu. Bu tarım biçimi esasen Katalunya'da ve Bask'ın Navarra ve Álava eyaletlerinde yaygındı (Malefakis, 1970: 14-7).

Toprak yapısındaki farklılaşmanın İç Savaş'a doğrudan etkileri olacaktı. Örneğin verimli toprakları olan, bol yağış alan ve hayvancılığa müsait otlakları bulunan kuzey bölgesindeki (Romero Salvadó, 2005: 5) küçük topraksahipleri ya da kiracı çiftçiler genellikle Katolik muhafazakâr bir kitle oluşturuyordu ve tarım devrimi ya da toprak reformu sözlerine kapalıydı. Keza orta halli köylülüğün egemen olduğu bölgelerde de –Bask ve Katalunya'da *siyasi açıdan farklı ifadeler kazanmış olmasına karşın*– daha muhafazakâr bir tutum hâkimdi. Elbette İç Savaş'ta alınacak tavrın tek belirleyicisi nesnel koşullar olmayacaktı, ama öznelliğin üzerinde yükseldiği maddi temel buydu.

İspanya'da 1914'te imalat ve madenciliğin oranı yüzde 18,5'ken; istihdamın yüzde 60'ı, ulusal gelirinse neredeyse yüzde 40'ı tarımdan geliyordu (Shubert, 1990: 10). Malefakis ise 1924'te tarım ve hayvancılığın ulusal gelirdeki payının yüzde 42,8; sanayi ve imalatınsa yüzde 34,7 olduğunu ve İspanya'nın 1950'lere kadar bu tarımsal niteliğini az çok koruduğunu söyler (1970: 11). Ne var ki İspanya'nın bir tarım ülkesi, hattâ feodal bir ülke olduğunu

söylerken iki kez düşünmek gerekir. Bir ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısı sayısal verilerle, hele hele nüfus oranıyla belirlenemeyecek kadar karmaşıktır. Özellikle de kapitalizmin ve modern sanayinin devreye girdiği yerde kır ile kent arasındaki ilişkiyi nüfus ya da ekonomideki sayısal üstünlük üzerinden açıklamak yanıltıcıdır. Shubert'in aktardığı rakamlardan da anlaşılacağı üzere, modern proletarya sayısal açıdan azınlıkta olmasına karşın ekonomide ve toplumsal hayatın genelinde tuttuğu rol sayısal gücünün çok üstündeydi. İstatistiklerin de ötesinde, sanayi ve beraberinde gelişen şehirler modern yaşama damgasını vurmuştu. Bu yüzden İspanya'da sorun, Lenin'in teorik formülüyle söylersek, "'kentli' sınıflardan *hangisinin* kıra önderlik etmeyi başaracağı, bu görevin üstesinden geleceği ve *kentin önderliğinin* hangi biçimlere bürüneceği"ydi, zira "bu çağın tarihsel koşullarında kır kente eşit olamaz. Kent kaçınılmaz olarak kıra *önderlik eder.* Kır kaçınılmaz olarak *kenti takip eder*" (2010d: 168). İspanya'da kim galip gelecekti? Bir ayağı şehirlerde, bir ayağı köylerde olan, topak bir bütün haline gelmiş büyük mülksahipleri mi, yoksa şehirlerdeki mülksüz işçi kitleleri mi? İspanya söz konusu olduğunda bu sorunun cevabı hayati önem taşır.[4]

Her halükarda, İspanya on dokuzuncu yüzyılda tarımda da sanayide de geri kalmış bir ülkeydi ve bu özellik yirminci yüzyıla da büyük oranda sarktı. Ekonomik geri kalmışlık içeride çatışma ortamının nesnel zeminini oluşturuyordu.

---

4) Bu noktada bir parantez açmak gerekiyor. İspanya İç Savaşı'yla ilgili eserlerde okurun sınıfla alakalı değerlendirmelere ve özellikle istatistik okumalarına daha da dikkatli yaklaşması gerekir. Meselenin İspanya'dan çok teoriyle alakası vardır: Sınıfın ne olduğu, toplumsal sınıfların hangi kıstaslara göre belirlendiği noktasında bir mutabakat olmadığından, deyim yerindeyse, her yazar kendi kafasına göre sınıf kıstası belirlemiştir. Kimler orta sınıfa dâhildir, kim küçük burjuvaziye mensuptur, beyaz yakalılar orta sınıf mıdır, mesela özellikle de Barcelona ve Madrid'de çok yaygın olan işportacılar (Ealham, 2008) hangi sınıfa dâhildir, gibi soruların cevapları yazarlar nezdinde oldukça muğlâk olmasına karşın, savlar bu öncülün üzerine bina edilmiştir.

Burada, üretim alanında kullanacağı bir mülkü olmadığı için işgücünü satmaktan başka çaresi olmayan kesimler işçi sınıfı (proletarya) olarak nitelendirilirken, tam karşıtı sermayedar sınıf (sermayesini köyde mi yoksa kentte mi işlettiğinden bağımsız olarak) burjuvazi (kapitalistler) olarak adlandırılmıştır. Marx'ın "mesleklerin halelerinin düşmesi" adını verdiği proleterleşme sürecinin henüz tamamlanmadığı dönemde eğitimli konumları bugünkünden farklı olarak bir tür lonca ayrıcalıkları getiren mesleklerin (doktorluk, öğretmenlik, bankacılık vb.) tek tek değerlendirilmesi ve orta sınıf teriminin dikkatli kullanılması gerektiği kanaatindeyim.

Siyasi Rejim: *Caciquismo*

On dokuzuncu yüzyılda İspanya birçok iç savaşa şahit oldu. 1822-23'te Fransa kralı XVIII. Louis'nin askerî müdahalesiyle son bulan liberal-gelenekçi çatışması, 1827'de Katalan köylülerin isyanı ("Guerra dels Agraviats"), 1833'te başlayıp yedi yıl süren, İspanya nüfusunun en az yüzde birinin ölümüne yol açan ve İngilizlerin de liberallerin yanında 10 bin askerle müdahil olduğu Birinci Karlosçu Savaşı (Payne, 2006a: 2 ve Beevor, 2006: 7); 1846-49 arasında Katalunya'da esasen bir gerilla savaşı olarak yürütülen Karlosçuların bir diğer ayaklanması ve 1873'te Endülüs'ten Levante'ye uzanan kanton ayaklanmaları (Vincent, 2007: 10-11 ve 41-3; Kaplan, 108-11 ve Marx-Engels, 1988). Tevekkeli değil, *gerilla* sözcüğünü İspanyollar dile katmıştır.[5]

1830'larda kurulan yeni rejim "liberal dönem" olarak adlandırılmaktadır. Bu tanımlama belli önkabulleri gerektirir. "Liberal" sözcüğünü de siyasi jargona İspanya katmış olmakla birlikte, kurulan liberal rejimin geniş çaplı özgürlüklerle pek alakası yoktu. Ucelay Da Cal'ın (1996a: 35) ifade ettiği gibi, "liberalizmi aydınlar (yani avukatlar ve gazeteciler) savunuyor, ama ordudaki subaylar hayata geçiriyordu"! Fakat liberalizmin sonraki seyrini düşündüğümüzde, tüm teorik lafzına karşın sermayenin egemenliğinden, hattâ konjonktürel çıkarlarından bağımsızlaşmadığından, hiçbir zaman İspanya'dakiyle kökten farklı bir örnek sunamadığı için, bu dönemi su katılmadık liberalizm olarak görmek de mümkün, zira liberalizm İspanya'da devletin baskısının, kitlelere yönelik şiddetinin ve aleni düzenbazlığının eksik olmadığı, ama devletin tüm bunları yaparken belli başlı kurallara az çok riayet ettiği bir kapitalist sistemdi. Bu kuralcılık beraberinde bazı reformları da getiriyor, böylece kapitalizm ilerleme imkânı buluyordu. Bu liberal döneme daha uygun bir adla *caciquismo* denmiştir.

1873'te ilan edilen cumhuriyet kısa ömürlü olmuş ve iki yıl sonra yapılan darbeyle krallığa geri dönülmüştü. Aynı dönemde libe-

5) On dokuzuncu yüzyılın başında Napoléon'a karşı savaşan İspanyolların dile kazandırdığı kelimenin köken bakımından özel olarak solcu bir içerimi yoktur. Bilakis, gerilla birliklerinin amacı sürgündeki VII. Ferdinand'ın şahsında İspanyol tahtını ve Katolikliğini Fransızlara karşı savunmaktı.

ral bir anayasa ilan edilmiş, kâğıt üzerinde ifade ve örgütlenme özgürlüğü tanınmıştı. Nihayet 1890'da da kısıtlı oy hakkından erkekler için genel oy hakkına geçilmişti. Fakat bu değişikliklerin gerçek siyasi işleyiş açısından önemi yok denecek kadar azdı.

1876 anayasasıyla seçimle işbaşına gelen bir meclis (Cortes) açılmıştı. Çıkan gazetelere, kurulan siyasi partilere, meclisteki konuşmalara bakıldığında geleneksel bir yasama meclisi görüntüsü çizse de, aslında bir istişarî meclisin ötesine geçmiyordu. Yasa çıkarma, hattâ başbakanı atayıp azletme yetkisi kralın iki dudağı arasındaydı. Genel oy hakkı yoktu ve hepsinden önemlisi *cacique* düzeni (*caciquismo*) vardı; kelimenin kökeni kurulan bozuk sistemi anlatmaya yeter: Hintçede kabile reisi anlamına gelen *cacique* İspanyolların Amerikan sömürgelerindeki temsilcileriydi. Bu imparatorluktan eser kalmayınca dış sömürgecilik iç sömürgeciliğe dönüşmüş ve kırsal yaşama *cacique*'ler egemen olmuştu. *Cacique* zümresi tefeciler, toprakbeyleri ya da (toprakbeylerinin çoğunlukla kentlerde yaşadıkları düşünüldüğünde) kâhyaları, devlet görevlileri ve papazlar gibi geniş bir yelpaze oluşturuyordu.

Bu demokrasi aldatmacasının tamamlayıcısı olarak da iki partili sisteme geçilmişti. 1880'lerde yerli yerine oturmuş olan ve *turno pacífico* (barışçıl rotasyon ya da sıra) adı verilen zımni anlaşma uyarınca, Antonio Cánovas'ın Muhafazakâr Partisi ile Mateo Sagasta'nın Liberal Partisi sırayla başa geçiyordu. Gerald Brenan (2009: 4) 1814'ten bu yana hiçbir hükümetin şiddete başvurmadan başa geçemediğini ve bu nedenle on dokuzuncu yüzyılın sonunda kurulan siyasi sistemin bilinçli bir tercih olduğunu söyler. Ülkenin kendi kendini yönetmeye henüz hazır olmadığını düşünen devlet erkânı, muhafazakârlar ile liberallerin sırayla yönetip yürütmesinde karar kılmıştı. Toplumsal patlamaları engellemek adına yürürlüğe konan bu sistemde, liberaller ile muhafazakârlar arasında bir fark yoktu (o kadar ki Cánovas'ın 1875'te kurduğu partinin adı Muhafazakâr Liberal Parti'ydi!), hattâ pis işleri daha çok liberaller yapıyordu. Cánovas'ın bizzat ifade ettiği gibi, kendi eklektik görüşlerinin temelini din ve mülkiyetin, hani şu "toplumsal süreklilik ilkesinin temsili olan, beşeri toplumun gerçek kaynağı ve ger-

çek temeli olan mülkiyet"in savunulması oluşturuyordu (Robinson, 1979: 569). İki parti de sanayi burjuvazisinden ziyade topraksahibi kapitalistleri temsil ediyordu. "Muhafazakârlar güneydeki şarap ve zeytin yetiştiricilerinin, liberaller ise orta bölgelerdeki hububat üreticilerinin temsilcisiydi" (Preston 2007: 22). Kral eskiyen partinin yerine diğerini işaret ediyor ve *cacique*'ler aracılığıyla seçim sandığından istenen parti çıkıyordu. Bu açıdan iki parti azami uyum içinde çalışıyordu.

İspanya'da mükerrer oy, ölülere, hattâ tüm bir kabristana oy kullandırma, sahte kimlik, tehdit ve şantajla oy kullandırma, rüşvet ve makam teklifi, "gerçek" oy sayımı gibi yöntemlerle tam bir seçim tezgâhı kurulmuştu. Öyle ki "vekil"ler kimi zaman ikinci bir aday ve seçim kampanyası bile olmadan seçiliyordu, gazeteler de "atlatma haber" yaparak seçim sonuçlarını önceden açıklıyordu! *Cacique*'ler kralın istediği adayın sandıktan çıkmasını sağlayarak bulundukları bölgenin mutlak hâkimi haline geliyor, belediye başkanları, hâkimler ve diğer devlet memurlarını kontrol altına almak suretiyle her türlü hukuksuzluğu gerçekleştirebilecek güce erişiyorlardı. Feodal sistemdeki alt-feodalleştirmeyi hatırlatacak şekilde, *cacique*'ler kendi *cacique*'lerini seçiyor ve böylece kırsal yaşamda devletten habersiz kuş uçmuyordu.

Parlamenter sistemin ve genel olarak burjuva demokrasisinin tarihini düşündüğümüzde, yirminci yüzyıl öncesinde böyle bir sistemin kurulmuş olması aslında şaşırtıcı olmasa gerek. Neticede burjuva-parlamenter işleyişin içkin adaletsizliği dışında, dünyanın her yerinde kapitalist siyasi yaşama uzunca bir süre bu tür *aleni* düzenbazlıklar damga vurmuştur ve bugün de birçok ülkede bu tür uygulamalara rastlamak mümkündür. İspanya'nın Avrupa'daki muadillerinden farkı, bu düzenbazlığı milyonlarca ezileni inandıracak şekilde kılıfına uydurmayı *başaramamış* olmasıydı.

Bu noktada, esas sorulması gereken soru şudur: İleri kapitalist ülkeler olan İngiltere ve Fransa'da veya Almanya'da bile henüz genel oy hakkı yokken, parlamenter sistem ya da temsiliyetçi demokrasi yerleşmemişken, yani henüz paradigma kurulmamışken; İspanyol egemenleri neden paradigmaya (veya deyim yerindeyse,

proto-paradigmaya) sahte bir bağlılık gösterme ihtiyacı duymuşlardı? Neticede bu kurumun kapitalizmin yerleşik bir parçası haline gelmesi kapitalistlerin himmetinin değil, çeşitli tarihsel mücadelelerin ürünüdür ve geç kapitalistleşen ülkeler bu mirasın üzerinde yükselerek kimi zaman çatışmalı kimi zaman daha sakin geçen mücadeleler yürütüp bu hakkı kazanmış ve kapitalizmin parçası yapmışlardır. (Ne zaman? Yirminci yüzyılın epey ilerleyen dönemlerinde!) Ama İspanya'da *turno pacífico* henüz o dönem değildir. O halde bu demokrasi telaşı nereden kaynaklanıyordu?

Bu sahte bağlılığın gerisinde İspanya'nın Avrupalı görünme kaygısının, hattâ Avrupalı kökenlerin olduğundan bahsedilebilir. On dokuzuncu yüzyılda demokrasi henüz cismiyle yer etmemiş ve zamanın ruhundaki yerini almamış olsa da, söylem düzeyinde yavaş yavaş savunulması gereken bir öğe haline geliyordu. İspanya'nın asırlara yayılan hızlı düşüşü Avrupa ailesinden geri kalmama kaygısıyla birleşmiş olabilir. Neticede İspanya yarışta geri kalmış olsa da, ortaçağda parlamenter kurumları ilk geliştiren ülkelerden biriydi.

Fakat esas Avrupalılık İspanya'nın da Avrupa kapitalizminin parçası olmasından ileri geliyordu. Avrupa'da söylem düzeyinde hafiften esmeye başlayan demokrasi rüzgârı on dokuzuncu yüzyılın çalkantılı tarihiyle alakalıydı. 1789-1794 Fransız Devrimi'yle başlayan kitle mücadeleleri ("ayaktakımının kargaşaları") ertesi yüzyılda katlanarak sürmüş; makine kırıcılık, 1830 Devrimi, Çartist hareket derken 1848 Devrimleriyle tepe noktasına ulaşmıştı. Tarihte ilk kez ezen ile ezilen arasında bu denli büyük bir uçurum ortaya çıkmış, sömürülen kitlelerin mücadelesine yeni gelişen büyük yerleşim birimlerindeki işsiz güçsüzlerin tehditkâr varlığı da eklenince egemen kesimlerde histeriye varan bir korku kol gezmeye başlamıştı. Bu histeri öyle boyutlara varmıştı ki, kapitalizmin o dönemki en büyük kitle gösterisi olan ve 6 milyona yakın ziyaretçi çeken Londra'daki Büyük Sergi (1851) burjuvaziye zehir olmuştu, zira sergi bahanesiyle toplanacak olan farklı milletlerden ziyaretçilerin el ele verip 1848 Devrimlerinde yarım kalan işi tamamlayacağını düşünüyorlardı. Örneğin Prens Albert İn-

giltere'de toplanacak avam takımının kraliçeyi ve kraliyet düzenini ortadan kaldırıp "Kızıl Cumhuriyet" ilan ettikten sonra Avrupa çapında bir devrimi başlatacağına inanıyordu. Aynı vehimle hareket eden Prusya kralı, oğlunun Londra'ya gitmesini yasaklamıştı (Latimer, 1894: 231). Bu korkunun yaygınlığının ve sınıfsal kökeninin bir göstergesi olarak, 1855'teki Büyük Sergi'ye işçi heyetlerinin katılımı yasaklanmıştı.

Görece sessiz geçen yirmi yılın ardından 1871 Paris Komünü egemenlerin ne kadar haklı olduklarını gösterir. Tarihteki ilk başarılı işçi devrimi Prusya-Fransa savaşını durdurup iki düşmanın Versay'da el ele vererek Fransız işçi sınıfını katliamdan geçirmesiyle ancak sonlandırılır. Dehşet öyle boyuta ulaşır ki, alt edilen işçiler Seine Nehri'nin kan kızılı akmasına yol açacak kadar katledildikten sonra bile burjuvazi hırsını alamamıştır. Paris'teki bazı burjuva gazeteleri bile "Bu kadar infaz yeter, bu kadar kan, bu kadar kurban yeter" (*Nationale*, 1 Haziran 1871) diye yazmak zorunda kalır (akt. Lissagaray, 1976: 316).

Tüm bunlar salt şiddet yoluyla yönetmenin mümkün olmadığı görüşünün güçlenmesine yol açtı ve İspanya 1848'i yaşamamış olsa da, uluslararası bir sınıfın parçası olarak bu derslerden payına düşeni aldı. Neticede İspanya da bu tür patlamalı eylemlerden azade değildi ve dersleri ciddiye alması için gerekçeler vardı. Göstermelik de olsa seçim sistemi ve benzeri demokratik kurumların bu açıdan ilgiye mazhar olduğu düşünülebilir.[6]

Her halükarda, kurulan sistem İspanya'nın egemen kesimlerinden başka kimseye yaşama hakkı tanımıyordu. Ama tüm bu kuralsızlığa ve keyfiliğe rağmen, İspanya İç Savaşı'nın ve genel olarak İspanya tarihinin önde gelen uzmanlarından Stanley G. Payne *cacique* rejimine, bilinçsiz bir ironiyle, "ilk kez istikrarlı bir rejim ve I. Dünya Savaşı krizine kadar genel olarak başarılı" payesi biçer ve bu başarılar arasında "giderek adil hale gelen seçimler ve

6) Demokratik tavizin bu kadarının ezilenleri tatmin etmekten ziyade daha da hırslandırdığı doğru olsa da, modern İspanya tarihi egemen sınıfın tavizler verme konusunda pek de âlicenap olmadığını gösteriyor. Gabriel Jackson (1971: 5), bu küçük tavizin üzerinde yükselerek Cánovas'ın niyetinin yavaş yavaş bir meşrutiyetçi krallığa geçmek olabileceği spekülasyonunda bulunur.

iktidar münavebesi"ni sayar. Gerekçe olarak da kaderci bir yaklaşımla, o dönemin şartlarında, "en erken yirminci yüzyılın ikinci çeyreğine kadar [...] gerçek demokrasinin mümkün" olmadığını gösterir. Payne'in sınıfsal eksende düşünmeden genel ve son derece teleolojik bir demokrasi mefhumundan bahsettiği ve örneğin Paris Komünü gibi örnekleri "sözde devrimci bir isyan" (2006a: 4 ve 10) diye yok saydığı dikkate alındığında, bu tutumun en azından nedeni anlaşılabilir. Payne'in seçimler dediği *caciquismo*'da cisimleşen aldatmaca ise örneğin Venezuela'da yirminci yüzyılın ikinci yarısında 41 yıl boyunca gördüğümüz *Punto Fijo* sisteminden hiç de farklı değildir. Her yıla bin siyasi ölünün düştüğü *Punto Fijo*'yu demokrasiye adım olarak görmek ne kadar doğruysa, *turno pacífico* ve *caciquismo*'yu zorunlu demokrasi durağı olarak nitelendirmek de o kadar doğrudur.

İspanya'da on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde var olan rejimi bir ehven-i şer olarak görmek hiçbir şekilde mümkün değildir. *Bilakis, bu rejim kitlelerin demokratik yollardan kazanım elde edilebileceğine olan inancını üstelik parlamenter bir maske takarak yıktığından, İç Savaş'ın temel sebeplerinden de biriydi.*

Ordunun Toplumsal Rolü

On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde İspanyol generaller, tıpkı Türkiye'de yakın döneme kadar olduğu gibi, her siyasi bunalımda görüş belirtiyor, ama belki daha da önemlisi görüşleri soruluyordu; mesela muhafazakâr İspanya 1898 sonlarında kurtuluş için General Polavieja'nın kapısını çalmıştı. İspanya'da askerî bütçe her zaman kutsal bir alan olmuştu, sivillerin bu soruna müdahalesi tümüyle yasaktı (R. Carr, 1982: 559). Ordu, devlet içinde ayrı bir devlet konumundaydı. 1876 anayasası subaylara hem temsilciler meclisinde hem de senatoda yer alma hakkı tanımıştı; üstelik kurmay kademesi senatonun daimi üyeleri konumundaydı (Boyd, 1980: 5). 1905'te Savaş Bakanı General Weyler'in, kabinenin emirlerine itaat etmemesiyle patlak veren bir krizin ardından Başbakan Montero Ríos gıkını bile çıkaramamış ve paşa paşa istifa etmişti. Nitekim ertesi yıl çıkarılan yasayla, ordu-

ya kendisini eleştirenleri askerî mahkemede yargılama yetkisi tanınmıştı (Alpert, 2001: 203).

Ordunun politikadaki bu aktif rolü on dokuzuncu yüzyıl İspanya'sını *pronunciamiento*[7] ülkesi yapmıştı: Ordu doğrudan darbe yaparak yönetimi ele geçirmek yerine, beğenmediği hükümete muhtıra vererek hükümet değişikliği sağlıyordu. Julio Busquets 1814-1875 yılları arasında İspanya'da bu nitelikte 41 askerî müdahale tespit etmiştir; Shubert ise 1874-1911 arasında hükümetlerin tam 46 kez olağanüstü hal ilan ettiğini söyler (1990: 177). Bu müdahaleler sonucunda tek tek subaylar iktidar mercilerinde görev almış olsa da, on dokuzuncu yüzyıl İspanya'sında askerî diktatörlük görülmemiştir.

Diğer yandan, ordunun güçlü tarihsel kökenleri dışında, mevcut hâkimiyetini açıklayacak başka etkenler de vardı. Ayrılıkçı kuvvetlerin ve bölgesel eğilimlerin güçlü olduğu bir ülkede, merkezileştirici ve düzen sağlayıcı bir güç olarak ordunun varlığı sistem açısından büyük önem taşıyordu. Böylece sivil bürokrasiye kıyasla askerî bürokrasi idari işlerde çok daha fazla rol almıştı. Aşağıda ele alınacak ulusal hareketlerin etkisi dışında, on dokuzuncu yüzyıldaki iç savaşlar ve haydutluk büyük bir ordu ihtiyacını beslemişti. Haydutlukla savaş için kurulan polis aygıtı *Guardia Civil* büyük oranda askerî bir örgüttü (daha fazla ayrıntı için, bkz. Alpert 2002: 51-3).

Bu nedenle İspanyol ordusunun ziyadesiyle kalabalık olmasının toplumun bir kesimi nezdinde haklı görülen gerekçeleri vardı. Böyle etkin bir görev tevcih edilen ordunun, sonraki dönemlerde de bu özelliği belli oranda devam ettirmesi ve "gerekirse faşizmi bile ben getiririm" demesi eşyanın tabiatına uygundur.

Öte yandan, İspanyol ordusu tamamen şişirme yapıdaydı ve hiçbir akli gerekçeyle açıklanamayacak şekilde subay ve üst rütbeli subaylarla doluydu. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İspanya'daki general sayısı 500'ü aşmıştı. Sayı o kadar fazlaydı ki, generallerin çoğunun komutası altında birlikleri yoktu (Esenwein

7) Sözlük anlamı muhtıra olmakla birlikte, sadece muhtıra ya da ikaz değil çoğu zaman bizatihi darbedir, eyleme geçerek değiştirmedir.

ve Shubert, 1995: 65), küçük İspanyol donanmasındaki amiral sayısı İngiliz kraliyet donanmasındakinden bile fazlaydı! (van der Esch, 1951: 4) Yirminci yüzyıla girerken en düşük sayı olan 296 generalle yine Avrupa ortalamasının çok üstünde yer alırken, subay sayısı da 13 bini geçmişti. Bu rakam yaklaşık on askere bir subay düşmesi, yani Fransa, İtalya, Almanya ya da Avusturya-Macaristan gibi ülkelerin iki katı demekti! (Shubert, 1990: 106 ve 108; Esenwein ve Shubert, 1995: 65) Cumhuriyetin kurulduğu yıl hâlâ 21 bin subay vardı ki, bu sayı Almanya'nın savaşa girdiği dönemki subay sayısına denkti ve İspanya'nın Avrupa'da asker başına düşen subay sayısında açık ara birinci olması anlamına geliyordu (Payne 2006a: 18).

İspanya'da ordu genellikle devletin sivil kademelerinde rastladığımız işi görüyor ve gereksiz eleman istihdam ediyordu. Yirminci yüzyıla girildiğinde ordunun subay kadrosunda ayrıcalıklı kesimlerin oranı önemli ölçüde azalmış ve halkın içinden gelen isimlerin sayısı artmıştı. Fakat bu subayların önemli bir kesimi ücretleriyle geçinemiyor ve ek iş yapıyordu. Birçoğunun hiçbir görevi yoktu ve başka tam zamanlı işlerde çalışıyordu! (Shubert, 1990: 109)

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı boyunca ordunun bütçedeki payı hep dörtte bir civarında seyretti. Bu külfet azalmak bir tarafa giderek arttı, üstelik polise ayrılan bütçe de neredeyse ordununki kadar vardı. Bütçenin neredeyse yarısı silahlı güçlere gitse de, teçhizatı berbat düzeydeydi. Sözgelimi İspanyol ordusunun modern uçakları yoktu, tek bir tanka bile sahip değildi (Brenan, 2009: 60), 1905-15 arasında askerî bütçe yüzde 110 artmış ama askerî verimlilikte bir ilerleme olmamıştı (Boyd, 1980: 31). İspanya orduyu büyütmüş, ama modernleştirememişti.

Öte yandan, İspanyol ordusu başka bir açıdan gayet modern bir yapıdaydı. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında özellikle belirgin hale gelen bir eğilimin temsilcisi olarak, dış düşmana değil, iç düşmana karşı savaşacak şekilde uzmanlaşmıştı. Öyle ki 1878'de çıkan yasayla ordunun en asli görevlerinden birinin iç düşmana karşı savunma olduğu devletin belgelerine girmişti. Bu iç düşmanı bastırmak için ordunun vazgeçilmez bir eşi vardı.

Katolik Kilisesi

1851'de imzalanan konkordato (Papa ile devlet arasındaki anlaşma) ile İspanya'nın resmî dini Katoliklik olmuş, din görevlilerinin maaşını ödemek devletin yükümlülüğü haline gelmişti (Romero Salvadó ve A. Smith, 2010: 4); bu ilişki 1876 anayasasıyla da teyit edilmişti. Kilise nikâh işlemleri ve eğitim gibi alanlardaki tekeli dışında, başpiskoposları aracılığıyla Senato'da temsilci bulunduruyordu. Krallığın ihyasından sonra Kilise'nin gücü iyice artmış, bu nüfuz din görevlilerinin sayısına da yansıyınca 1860'ların sonunda 22 bin olan ruhban nüfusu (2 bin rahip, 20 bin rahibe) yirminci yüzyılın başında 51 bini bulmuştu (11 bine 40 bin). İkinci Cumhuriyet zamanında bu rakamlar daha da şişecek ve 80 bini geçecekti (Lannon, 1996: 40).

Kilise son derece gerici bir kurumdu ve eğitimi tekeline alması sayesinde (devlet denetleyici rol bile oynamıyordu) ülkede düşünce yapısını belirler hale gelmişti. Fakat Katolik Kilisesi eğitim işinden çok kazançlı çıksa da, aynısı halk için geçerli değildi. Cumhuriyetin ilan edildiği 1931'de ülkenin yarısına yakını okuma-yazma bilmiyordu. Aynı dönemde Avrupa'nın belli başlı ülkelerinde dinin daha geri planda olduğu, laik denebilecek bir eğitim sistemine karşın; İspanya bilimsellikten alabildiğine uzak, gerici dinî fikirlerin baskın olduğu bir kültürel ve ideolojik kodla var olmuştu. Modern sanayi-bilim toplumlarının dine ihtiyaç duyup duymadıkları tartışmasından bağımsız olarak, kabaca iki yüzyıllık kapitalizm tarihi din ile seküler akıl dengesini aklın ağır bastığı şekilde ayarlayamayan toplumların geri kaldığını gösteriyor. İspanya dinî önyargıların tasallutu altında bir ülke olarak bunun canlı bir ispatı gibiydi. Diğer yandan, dinî önyargıların egemenliği ve dayatmacılığı kaçınılmaz olarak karşıtını da doğurmuş ve sorgusuz sualsiz iman bekleyen bu yaklaşım (ama bilinçli ama bilinçsiz) militan bir ateizmi de beslemişti. İspanya (ve onun kadar olmasa da Çarlık Rusya'sı) bunun birer örneğidir.

Kilise on dokuzuncu yüzyılın başlarında yaşanan *desamortización* süreci sonrası ülkenin en büyük topraksahibi olmaktan çıkmış olsa da, takriben 130 bin peseta değerinde 11 bin çiftlik sahi-

bi olarak yine de azımsanmayacak düzeyde büyük bir topraksahibiydi. Fakat İspanyol kilisesi feodal bir kurum olduğu iddialarına meydan okurcasına sadece toprakla ilgilenmemiş, kentlere de dadanmıştı. "Urquijo Bankası, Rif bakır madenleri, kuzey demiryolları, Madrid tramvayları ya da Akdeniz Gemicilik Şirketi" (Broué ve Témime, 1976: 19), devlet tahvilleri ve benzeri diğer zenginlikler aracılığıyla bizatihi kapitalistleşmiş, büyük sermayedar olmuştu.

Dolayısıyla İspanya'da ruhban kesimi müesses nizamı aynen korumak için daha bir şevk duyuyordu. Düzenin işleyişinde hiçbir somut değişikliğe izin vermese de, görevini yerine getirmek adına on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru kapitalist çağın ihtiyaçlarına uyum sağlamak gerektiğine, işlerin salt sadaka kültürüyle yürümeyeceğine kanaat getirmiş ve Katolik sendikalar, sigorta cemiyetleri ve zirai kredi kooperatifleri kurulmasına cevaz vermişti. Yirminci yüzyılın başında girişilen köylülüğü örgütleme girişimi giderek ilerlemişti ve 1920 yılına gelindiğinde Katolik tarım sendikası (CNCA) 5 bin şube, 500 binden fazla üyeye sahip olmakla övünüyordu.

Elbette bu sendikaların görevi tarım işçilerini ve çiftçileri örgütleyip haklarını elde etmelerini sağlamak (yani büyük topraksahiplerinin payını azaltmak) değil, emekçileri yıkıcı addedilen sosyalist ve anarşist fikirlerden uzaklaştırıp kırsalda dinî önyargıları egemen kılmaktı. Zaten bu sendikaların yaydığı anlayış küçük burjuva ideolojisiydi; kurtuluşun topraksız köylülerin topraksahiplerine karşı mücadelesinden değil, küçük mülksahipliğinin yaygınlaştırılmasından geçtiğine inanıyorlardı. Tam da bu nedenle olsa gerek, güneyde örgütlülükleri yoktu. Sanayi alanındaki sendikaları da aynı şekilde düzeni savunma amacı güdüyordu ve tipik bir patron sendikası olmanın ötesine geçememişti, hattâ bunlara sendika demek bile biraz zorlama olabilir, zira birçoğunun örgütlenmesi sınıfsal temelde değildi ve doğrudan korporatist bir yapı teşkil ediyordu.

Kilise bunların dışında hastane ve okul gibi sosyal projelerini genişleterek de görünürlüğünü artırmıştı. Ne var ki Kilise görü-

nüşü değiştirmiş olsa da, mihrap yerinde duruyordu. Katolik imanının şartları uyarınca fesat kumkuması olarak gördüğü sosyalist ya da devrimci fikirler şöyle dursun, liberalizmi bile tavizsizce telin ediyor, seçimde liberallere verilen oyların cehennemlik günah olduğunu vaaz ediyor, eşitlik ve özgürlük gibi genelgeçer fikirlere dahi karşı çıkıyordu. Toplumdaki eşitsizlik Tanrının bir takdiriydi ve bu nedenle düzeni sorgulamamak gerekiyordu. Mevcut durumu katlanılır hale getirmek için en iyi yol, yine Tanrının buyurduğu sadaka ve bağışlardı.

Dinde kurumsal sofuluk ile ikiyüzlülük kol kola gidiyordu. Din adamlarının iffet ve erdemi konusunda halkın şüpheleri vardı ve birçok köyde aileler kızlarını günah çıkarmaya yalnız başına göndermiyorlardı (Jackson, 1971: 290). Kilise masumiyet sınırlarını öyle aşmıştı ki, Barcelona'da seks işçilerinin zorla alıkonmasında bile parmağı vardı (Ealham, 2005b: 129). Kilise karşıtlığının büyük topraksahipliğinin egemen olduğu güney bölgesinde bilhassa güçlü olması da tesadüf değildi, zira din adamları bu bölgede topraksahipleri ve kolluk kuvvetleriyle el ele vererek dizginsiz bir sömürü düzeninin işletilmesinde aktif rol oynuyordu. Fakat İspanya'yla ilgili diğer konularda olduğu gibi Kilise konusunda da genellemeler sıradışı örneklerle tamamlanmalıdır. Katolik Kilisesi yerleşik düzenin bekçisi olmakla birlikte, bazı bölgelerde küçük köylülere kredi veren, zor zamanlarda maddi ve manevi olarak imdada yetişen bir kurum olarak saygınlığa da sahipti.

Öyle ya da böyle, Kilise yirminci yüzyılda da toplumsal hayatta gayet görünür ve aktif bir rol oynamayı sürdürdü ve bu bakımdan İç Savaş'ın öznelerinden biri olacaktı.

Fin de Siècle Kâbusu

İspanya klasik anlamda bir burjuva-demokratik devrim yaşamamış olsa da, on dokuzuncu yüzyılda modern bir ulus-devletin gereği olan adımları atmaya başlamıştı. 1834'te geleneksel siyasi birimler kaldırılmış ve Fransa model alınarak ülke 49 eyalete bölünmüştü. Devlet 1837'de feodal yetkilerin kaldırılmasıyla yargı erkini tekeline almış, bir hukuk sistemi inşasına girişmiş; ilerle-

yen yıllarda ülke içindeki gümrük ayrıcalıkları kaldırılmış, ağırlık ve ölçü birimi olarak ondalık sisteme geçilmişti. Vergiler (1845) ve para birimi (1868) ülke çapında birleştirilmişti (Fusi Aizpúrua, 1990: 35). 1857'de nüfus sayımı yapılmış, 1870'de nüfus müdürlüğü kurulmuştu (Shubert, 1990: 170). Keza 1886'da kölelik ilga edilmişti (Ucelay Da Cal, 1996a: 36).

Fakat yine de İspanya eşitsizliklerle maluldü. Adeta bütün yapı toplumun sömürülen ve ezilen kesimlerini kendi güçleri dışında başka hiçbir güce güvenmemeye teşvik eder nitelikteydi. İspanya kamu harcamalarının bütçedeki oranı bakımından Avrupa'nın en geri ülkelerinden biriydi (komşu Portekiz'in bile gerisindeydi). Eğitime ayrılan bütçe savaşa ayrılan bütçenin onda biriydi ve Avrupalı ülkelerle ciddi bir uçurum söz konusuydu. Daha 1837'de zorunlu askerlik uygulamasına geçilmişti, ama parası olanlar için daimi bedelli askerlik ya da vekâleten askerlik seçeneği I. Dünya Savaşı dönemine kadar devam etmiş, bu tarihten sonra da parayla hizmet dönemini kısaltma imkânı sağlanmıştı. Buradan önemli bir piyasa oluşmuştu ve özel olarak bu işlerle uğraşan işletmeler vardı ki, bunlardan biri de Kristof Kolomb'un torunlarına aitti!

İçerideki bu yoz sistem çıkış yolunu dışarıda arayınca İspanya daha büyük bir krize sürüklendi ve *fin de siècle*[1] en acı mahsulünü İspanya'da verdi. İspanyol sömürgesi Küba'daki ulusal uyanış 1895'te savaşa yol açmış, İspanyol sömürgecilerinin bastıramadığı ayaklanmaya yeni yüzyılın baş emperyalist gücü olma iddiasıyla ABD 1898'de müdahale etmişti. İspanya yedi ay süren ve 600 binden fazla cana mal olan (Rodriguez, 1998: 33) savaşta Filipinler, Küba ve Porto Riko gibi Afrika haricindeki son sömürgelerini kaybetti. Özellikle Küba'nın sömürgecilerinin değişmesiyle İspanya'nın en önemli ihracat alanlarından biri artık yoktu. Fakat yenilginin esas etkisi ekonomik alanda hissedilmedi; yenilgi siyasal, toplumsal ve kültürel bir krizi tetikledi. Bir zamanların Yenil-

8) Çoğunlukla karamsarlık yan anlamları taşıyan, "yüzyıl sonu" anlamındaki Fransızca tabir on dokuzuncu yüzyıldan felaketlerle dolu yirminci yüzyıla geçişin habercisidir. Avrupa'nın kendi medeniyetinin yozlaşmışlığına dair kaygıları, büyük felaketlerin habercisi olarak görülüyordu.

mez Armadası olan İspanyol donanmasının Karayipler ve Pasifik'te yaşadığı "Felaket" adı verilen bu hezimet sonrasında krallık rejimi ve onun yaslandığı oligarşik *caciquismo* sorgulanır oldu; İspanya'nın güçsüzlüğü apaçık ortaya serilmişti. Aranan çözüme, daha doğrusu bu hevese, yeniden canlanma manasında *Regeneracion* adı verilecekti.

1896-98 Küba Savaşı İspanya toplumunda köklü dönüşümlere yol açtı. Sömürgeci amaçlarla Küba adasına sürüklenen yüz binlerce insan savaş ve salgın hastalıklardan ötürü yaşamını yitirmiş, üstelik savaşta da ağır bir hezimete uğranmıştı. Eleştirilerin hedefinde öncelikle ordu vardı.

İşte bu köhnemiş rejimde ilk gedik ülkenin en ileri bölgesi olan Katalunya'da açıldı. Yüzyıl dönemecinde rejimin yaşadığı "imparatorluk travması" Katalunya'da oyların üçte ikisini alan bir muhafazakâr burjuva partiyi, kelimenin gerçek anlamıyla radikal ve öldüresiye ruhban aleyhtarı bir demagog siyasetçiyi ve nihayet güçlü bir devrimci işçi hareketini sahneye çıkarmıştı. İspanya dış sömürgelerini kaybettiği yetmezmiş gibi iç sömürgelerini de tutmakta zorlanıyordu.

İspanya'da Ulusal Sorun(lar)

İspanya bir milliyetler toplamıydı. Birbirinden farklı en az beş dilin konuşulduğu bu ülke, sınırları içinde Katalan, Bask, Galiçyalı gibi farklı milliyetler barındırıyordu ve belli dönemlerde özerklik ya da ayrılma taleplerini dillendiren bu halkları tek bir potada (demokratik yöntemlerle ya da zorla asimile ederek) eritmeyi başaramamıştı.

Bunun kökeninde her şeyden önce ekonomik gelişmenin zayıflığı vardı. Nasıl ki ticari sermayenin merkezileştirici rolü feodal parçalanmışlığı aşıp bir İspanya ulusu yaratılmasını sağladıysa; ülkenin kapitalist gelişimindeki yavaşlık, yani iç pazarı sağlamlaştırıp yeni pazarlara yönelme konusundaki başarısızlık da adem-i merkezileştirici eğilimleri güçlendirmişti. İspanya devleti diğer milliyetleri ne gönüllü asimile etmek için ne de askerî yollarla bastırıp massetmek için yeterli ekonomik kaynağa sahipti.

Bu merkezkaç kuvvetler içinde özellikle Katalan ve Bask bölgesi öne çıkmıştır.

İki ulus da Marksist perspektif bakımından ayrıksı bir örnek teşkil ediyordu. Emperyalizm çağında ulusal soruna ilişkin Marksist yaklaşımı şöyle özetlemek mümkün: Burjuvazi için ulusal sorun kâğıt üzerinde çözümü mümkün, pratikte neredeyse imkânsız bir derttir. Bir demokratik başlık olarak her ulusun kaderini kendisinin tayin etmesi, diğer demokratik önlemlerden ve uluslar (ulus-devletler) arasındaki kıyasıya rekabetten ayrı düşünülemez. Sermaye açısından kendi sınırları içindeki uluslara kapitalizmin sınırlarını zorlamayan demokratik hakları tanımak teorik olarak imkânsız olmak şöyle dursun, ön açıcıdır. Tam da bu ikna öğesi sayesinde sermaye başka bir ulusa ait olan toprak parçalarını daha derinlemesine sömürme fırsatı elde eder. Fakat demokratik sorunlar birbirine bağlı bulunduğu ve dahası milliyetçilik burjuva ideolojisinin en temel öğelerinden biri olduğu için, kapitalizmin yirminci yüzyıl boyunca hemen her yerde ulusal sorunu yüzüne gözüne bulaştırdığını ve küreselleşen dünyaya rağmen ulusal sorunların nevzuhur ettiğini görüyoruz. Dolayısıyla Norveç'in İsveç'ten barışçıl ayrılması gibi istisnalar haricinde, kapitalizmde ulusal sorun çözümsüz kalmıştır (bkz. Lenin, 2012a).

Ne var ki İspanya söz konusu olduğunda ulusal sorunu daha çetrefilli hale getiren başka kısımlar vardı. Bu yüzden kapitalizmde ulusal soruna dair çizilen bu genel şema İspanya'daki özgül duruma örneğin Türkiye'deki Kürt sorunuyla zahiri benzerlikler üzerinden uygulanırsa, bir içgörüye ulaşmak imkansızdır (Aydar, 2014 ve 2015).

Katalan Sorunu

Katalunya'da ulusal sorun Türkiye'deki Kürt sorunundan farklı şekilde tezahür etmişti. Katalunya ve özelde de kalbi konumundaki Barcelona tüm ülkenin en önemli sanayi merkezlerinden biriydi. Katalunya'nın sınaî gelişimi esasen pamuklu tekstil sanayisine dayalıydı, fakat bununla sınırlı değildi. Diğer tekstil sanayileri dışında, inşaat, maden ve liman ticareti de ekonomide önemli

bir yer tutuyordu. Fakat işletmeler görece küçüktü ve genellikle aile işletmeleriydi.

Dolayısıyla göreli olarak konuşacak olursak Katalanların "geri kalmışlık" sorunu yoktu. Bilakis İspanya'da Katalan bölgesi işçi göçü alıyordu. Örneğin Barcelona'da on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru hızlanan nüfus artışı yirminci yüzyılın başında da sürmüş ve savaş öncesinde 600 bini, cumhuriyetin başlarında da 1 milyon sınırını aşmıştı. Barcelona'daki nüfus artışı özellikle de iç göçlerden kaynaklanıyordu; 1890-1920 arasındaki otuz yıllık süreçte 450 binden fazla insan İspanya'dan Barcelona'ya göç etmişti. Dolayısıyla Türkiye'de Kürtler metropollere göç ederken ya da ettirilirken, İspanya'da tam tersi geçerliydi ve İspanyollar Katalunya'ya akın ediyordu! Böylece Barcelona'da "1920 yılına gelindiğinde, Katalan olmayanlar tüm nüfusun en az yüzde 30'unu oluşturuyordu" (A. Smith, 2003: 19-20). Katalan işçiler ucuza çalışan vasıfsız İspanyol işçilerin ücretleri düşürdüğünden ve işlerini kaptığından şikâyet ediyorlardı!

Katalan bölgesindeki sanayi zenginleri buğday ve zeytinle geçinen Kastilyalı büyük topraksahiplerinin talep ettiği yüksek gümrük tarifelerinden rahatsızdı. Dahası kârlı sömürge pazarlarının kaybedilmesi de İspanyol devletinden uzaklaşmaya yol açmıştı. Katalan burjuvazisini ulusal sorunu dillendirmeye itecek olan öncelikle bu ekonomik meselelerdi. Ne var ki bu durum tek boyutlu olmaktan uzaktı. Katalanların iç pazarı İspanya'ydı; sanayi hâlâ küçük ve orta boy işletmelerin elindeydi. Bu bakımdan, Madrid'e himayecilik politikalarını kararlılıkla sürdürmesi için baskı yapıp iç pazara yüksek fiyattan ürün satarak var olmaya çalışıyorlardı. Her halükarda, Katalan burjuvazisi uluslararası alanda rekabet gücünden yoksundu.[9] İspanya burjuvazisi uluslararası arenada rekabet edemezken, Katalan burjuvazisinin İspanya'dan ayrılarak mevcut bir pazarı da elinden kaçırması intiharla eşdeğer olurdu. Daha önemlisi Katalan proletaryasını taleplerine (ya da olmayan taleplerine) kazanamamıştı. Oysa proletarya hayati önemdeydi,

9) Yabancı sermayenin yatırım yaptığı maden ve elektrik üretimi gibi sektörlerdeyse durum farklıydı.

zira cumhuriyet kurulduğunda Katalunya'nın 3 milyona yaklaşan nüfusunun yüzde 54'ü sanayide çalışırken, bu oran Barcelona'da yüzde 68'di (Castells Duran, 2003: 127). Başta Barcelona olmak üzere Katalan proletaryası soruna sınıfsal temelde ve fevkalade militan yöntemlerle yaklaşıyordu. Fakat Primo de Rivera döneminde (1923-1931) siyasal Katalan hareketinin bastırılması ve Katalancanın resmî dil konumundan çıkarılması milliyetçi Katalan hareketini radikalleştirecek ve toplumun çok daha geniş kesimlerini mücadeleye çekecekti.

Öte yandan, İç Savaş öncesi için "Katalan *ulusal hareketi*" tabirini kullanırken kullanışlılık adına bir genelleme yaptığımızı unutmamak lazım. Katalunya'da kelimenin klasik anlamıyla bir ulusal hareket yoktu. Bunun temel sebebi de Katalan sermayedarlarının, tıpkı Basklı muadilleri gibi, egemen yönetici bloğa kendi kimliklerini kapıda bırakmak zorunda bırakılmadan dâhil edilmiş olmasıydı. Katalan burjuvazisi kendi sınıfsal çıkarlarını tüm ulusun çıkarları gibi göstererek, belli tavizlerde bulunacağı proleter ve geniş küçük burjuva yığınları egemen İspanyol devletine karşı bir hareketin çatısı altında toplayamadı. Bunlardan belli öğeler (küçük burjuvazinin bir düzen partisi tarafından kısmen seferber edilmesi, merkezî devletle karşı karşıya gelme vb.) kimi zaman tezahür etse de, birleşip süreklileşemedi. Hepsinden önemlisi, Katalan burjuvazisi İspanya devletini tamamen karşısına almak istemiyordu. Primo de Rivera darbesinde olduğu gibi, her fırsatta Madrid burjuvazisinin şefkatli kollarına sığınıyordu. Tekrarlamak gerekirse, Katalan burjuvazisinin derdi daha yüksek gümrük tarifeleri, ihracat destek primleri, himayecilik gibi ekonomik taleplerinin karşılanmasıydı. Katalanlar ulusal gelirin dörtte birini karşılarken, bunun sadece on ikide birinin geri dönmesinden yakınıyorlardı (Jones, 2001: 85). Dolayısıyla Katalan burjuvazisi ayrılmak değil, kayrılmak istiyordu![10]

Katalunya ekonomik gelişimine paralel olarak siyasal ve kültürel açıdan da modern çağın unsurlarıyla tanışmıştı. 1920'lerde Ka-

10) Helen Graham Katalunya'da diriltilen ulusal sorunu, haklı olarak, "özünde altyapı modernleşmesinin parasını kimin ödeyeceği konusunda dönen bir ihtilaf" diye özetler (2002: 2).

talunya'da kitle tüketim kültürü yavaş yavaş yerleşiyordu; bunların arasında futbol ve sinema öne çıkıyordu. Özellikle de Barcelona olumlu ve olumsuz yönleriyle modern bir şehir olma yolunda hızla ilerliyordu. Dolayısıyla sınıfsal kutuplaşma da giderek artıyordu.

Katalunya siyasi açıdan da İspanya'nın bir adım önünde gidiyordu. Daha yirminci yüzyılın başında kralcı partiler genel seçimlerde ağır bir yenilgiye uğramış, cumhuriyetçiler Barcelona'da seçmenlerin yüzde 67'sinin oyunu almayı başarmıştı (A. Smith, 2003: 35). Ayrıca işçi hareketi de çok güçlüydü.

Katalan ulus (bölgeselci) hareketinin iki büyük partisi vardı. Biri 1901'de kurulan muhafazakâr Lliga Regionalista (kısaca Lliga), diğeri de cumhuriyet döneminde kurulan Katalunya Cumhuriyetçi Solu (kısaca Esquerra ya da ERC). Ealham'ın (2005a: 2) "İspanya'daki ilk modern burjuva siyasi parti" dediği Lliga 1901'de kurulur kurulmaz Barcelona'daki genel seçimleri kazanmıştı. Arkasında bölgenin sanayicilerinin önemli bir kesimi vardı. 1899 protestolarının ardından kent küçük burjuvazisi ve orta sınıftan da rağbet görmüştü. Kendini milliyetçi ya da Katalancı değil, bölgeselci olarak nitelendiriyordu ve adem-i merkezileşme vurgusu Madrid'in uzlaşmaz tavrı sonrası siyasi "yerinden yönetim"e dönecekti (A. Smith, 2010: 146). İşçilerin sendikal örgütlülüğüne şiddetle karşı çıkıyor, yer yer korporatist ideolojinin savunuculuğunu yapıyordu.

I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde muhafazakâr Dato hükümeti çıkardığı kararnameyle, dört Katalan yerel meclisini (*Diputacions*) bir araya getiren bir idari kurum olarak Katalan Mancomunitat'ını kabul etmiş, böylece Katalunya iç işlerinde bağımsız hale gelmişti: Eğitim ve kültür alanında yetki haricinde, siyasi yetkiler de tanıyan bu yapılanma bir tür özerklik anlamına geliyordu.

Ne var ki Katalan sanayi burjuvazisi için bunlar yeterli değildi, daha doğrusu tüm bunların kendi özel ekonomik taleplerini geçiştirmek için bir sus payı olduğunu düşünüyordu. Katalan kapitalistleri sanayinin tarımdan önce gelmesini ve teşvik edilmesini beklerken, ek vergilerle karşılaştığından sanayicilerin temsilcisi

olarak Lliga söylemlerini nispeten radikalleştirdi ve bu sayede oyunu artırdı. Fakat Francesc Cambó önderliğindeki *Lliga* tipik bir düzen partisiydi ve 1917 sonrasında Katalan işçi sınıfının harekete geçtiğini görür görmez en temel demokratik hakları bile savunmaktan vazgeçmiş, orduyla ve diğer karşıdevrimci güçlerle ittifaka girişerek hükümetin Katalan şubesi haline gelmişti. Böylece yavaş yavaş siyaset sahnesinden silinecek, 1923'te kurulan Primo de Rivera diktatörlüğü de Mancomunitat'ı feshedecekti. Ulusal sorunun çözümü cumhuriyete kalmıştı.

Bask Ülkesi

Katalunya'da gördüğümüzün bir benzeri de Bask için geçerliydi, zira Katalunya kadar olmasa da Bask ülkesi (Euzkadi) de sanayileşmişti, dolayısıyla ulusal soruna ekonomik anlamda mutlak bir geri kalmışlık eşlik etmiyordu. "On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren demir madenciliğinin hızla yayılması ve gelişen demir-çelik sanayisi Bilbao'yu ve Ria adıyla bilinen çevresini kökten dönüştürmüştü. 1884'te 2.245 olan metal işçisinin sayısı 1900'de 22 bine çıkmıştı" (Shubert, 1990: 126). Ama bunların çok azı Basklıydı, rakam vermek gerekirse dörtte üçüne yakını göçmendi. Her halükarda, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Bilbao nüfusu dört katına çıkmıştı (Harrison, 1980a: 261).

Bask'ın dört eyaleti Vizcaya (Bizkaia), Álava (Araba), Guipúzcoa (Gipuzkoa) ve Navarra (Nafarroa)[11] ortaçağın başlarından bu yana ekonomik ve idari ayrıcalıklara sahipti; *fueros* adı verilen bu yasal haklar uyarınca kendi meclisi, mahkemeleri, milisi, darphanesi vb. vardı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren bu haklar bir bir geri alındı ve 1876'ya gelindiğinde özerklik yitirilmişti. Fakat ekonomik özgürlüğü belli oranda sürdü; Bask bölgesi yerel yönetimler aracılığıyla vergi matrahını tespit edip merkezî hükümete sabit bir meblağ ödeme hakkına sahipti. Ayrıca Basklılar askerlik hizmetinden de muaftı.

11) Navarra'nın bir Bask eyaleti olup olmadığı hep tartışma konusu olmuştur (bkz. Pablo Fusi, 2001: 183).

Yüzyılın sonuna doğru Vizcaya ve Guipúzcoa sanayi merkezi haline geldi; İspanya'da demir-çelik sanayisi, sigorta şirketleri ve bankalarla şirket kapitalizminin egemen olduğu tek bölge burasıydı; üstelik Katalunya'dan farklı olarak aile işletmeleri değil, emperyalizmin alamet-i farikası olan anonim şirketler egemendi. Demir cevheri ihracatı sayesinde çekilen sermayeyle demir sanayisi modernleştirildi, ayrıca tersanecilik, lokomotif imalatı, çimento ve kağıt sanayileri de ciddi şekilde gelişti. Yabancı sermaye (esasen İngiliz) bulunsa bile, İspanya'da sermayenin üçte birine yakını Basklıların elindeydi. Tıpkı Katalan burjuvazisi gibi, Bask sanayi burjuvazisi de İspanyol kapitalist sistemiyle bütünleşmişti, merkezî hükümetle köklü bir sorunu yoktu ve Madrid'den temel talebi sağlıklı bir yönetimle bu sömürü koşullarının daha elverişli hale getirilmesiydi.

Bask milliyetçiliğinin geleneksel partisi PNV (Bask Milliyetçi Partisi) idi. 1895'te kurulan PNV tıpkı Katalan Lliga gibi büyük sanayicilerin ve diğer mülksahibi kesimlerin sözcülüğünü yapıyordu. PNV esasen Vizcaya eyaletinde ve başkenti Bilbao'da güçlüydü, ama bir sanayi kenti olan Bilbao'da sosyalistlerle rekabet halindeydi. Vizcaya ve Guipúzcoa yirminci yüzyılın başında kır toplumu kimliğinden sıyrıldıkça PNV yerel ekonomik çıkarların da temsilcisi olarak fanatik Karlosçu kralcılığın yerini aldı. Tarımın egemen olduğu ve köylülerin çoğunun Kastilyaca konuştuğu Navarra ve Álava'da ise monarşist Karlosçuluk egemendi ve cumhuriyetle birlikte *Requetés* adı verilen paramiliter birlikleri oluşturmuşlardı (Blinkhorn, 2008: 35 ve Jackson, 1971: 17). Fakat Karlosçuluktan umduğu bulamayan gelenekçi köylü ve zanaatkârlar için PNV'nin çekim merkezi olduğunu da söylemek lazım (Harrison, 1980a: 261). Her halükarda, Bask milliyetçileri daha genç, daha dinamik ve daha şehirli, dolayısıyla da modern çağa daha uygundu.

Bask ülkesi Bask milliyetçiliği kadar koyu Katoliklikle de sivrilmişti. İç Savaş'ta bu öğe Bask ülkesinin kaderi açısından azımsanmayacak bir yer tutacaktı.

Fas Sorunu

İspanya'nın ulusal sorunları sadece anakarayla sınırlı değildi. İspanya'nın hemen güney kıyısında bulunan Fas, İspanyol emperyalizmi tarafından bir tür iç sömürge olarak görülüyordu ve gerçekten de uzak diyarlardaki bir (dış) sömürgeden daha çok ilişkiye sahipti.

Belirtildiği üzere, yirminci yüzyıla gelindiğinde İspanya sömürge topraklarının büyük çoğunluğunu kaybetmiş, imparatorluktan geriye kala kala Fas'ın bir parçası kalmıştı. Fas 1912'de fiilen İspanya ile Fransa arasında bölünmüş, boğazlardan Cebelitarık'a kadar olan daha küçük kısım İspanya'ya bırakılmıştı. İspanya mali sermaye ihracı, dünyanın nüfuz alanları temelinde paylaşımı gibi özelliklerle sivrilen modern emperyalizmin yöntemlerinden ziyade, Fas'la sömürgecilik (kolonyalizm) dönemine damga vuran bir ilişkiye sahipti ve burayı yağmalanacak bir depo olarak görüyordu. Ama hepsinden önemlisi, Fas büyük imparatorluktan geriye kalan elle tutulur son toprak parçası olduğundan manevi değeri haizdi: İspanya'nın şovenist itibarı açısından kıymeti vardı!

Fas, benzerliğin sınırlarını daha baştan belirtmek kaydıyla, Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'la ilişkisine benziyordu. Nasıl Kuzey Kıbrıs kontrgerillanın, istihbaratçıların, savaş baronlarının, kumarbazların cirit attığı bir yerse; Fas da sömürge valileri, silah ve tütün kaçakçılarının at koşturduğu bir yerdi. Tıpkı Kuzey Kıbrıs gibi, Fas da ülkenin ayrılmaz bir parçası ("yavru"su) olarak görülüyor, ama burada yaşayan insanların bağımsızlık hakkı bir tarafa, yaşam standartlarını yükseltme hakları olduğu bile kabul edilmiyordu. 1912-1921 arasında Fas'taki sömürge düzenini sürdürmeye ayrılan bütçe 100 milyon pesetadan 170 milyona çıkmıştı, ama paranın kapitalist açıdan akılcı kullanıldığı söylenemezdi (La Porte, 2010: 243). Ayrıca, sömürgedeki denetimsizlik ortamında dizginlerinden boşalan yolsuzluk, rüşvet, kayırmacılık bilhassa göze çarpıyordu.

İspanyol ordusu sömürge paylaşımı konusunda Avrupalı rakiplerinin gerisinde kalmış olsa da, zalimlik konusunda bir adım öndeydi ve sömürgelerinde ilk kez zehirli gaz kullanan İspanya ol-

muştu (Graham, 2005: 33). Ulusal sorun, ezen ulusun ezilenleri için geleceğe tutulan bir aynaydı. Başka bir ulusu ezen ulusun özgür olamayacağı sözü burada da geçerliydi; başka bir ulusu ezerken güçlenen egemen sınıf bu gücünü içerideki düşmanına karşı da kullanır. Franco ve diğer subaylar Fas'ta yaptıkları talimi İç Savaş sırasında İspanya vatandaşlarına karşı kullanırken, kimyasal denemelerini de unutmadıklarından İtalya'dan sık sık kimyasal silah talep edeceklerdi.[12] Belki daha da önemlisi, birçok tarihçi Franco'nun İç Savaş'ı adeta sömürge Fas'ta muharebedeymiş gibi yürüttüğünü, bir tür iç sömürgeye karşı mücadele ettiğini savunur (örneğin bkz. M. Richards, 1996: 217). Öyle ki savaştan sonra zorla çalışma taburları oluşturan askerî güçler kendilerine "işgal ordusu" adı vermişlerdi (Graham, 1996c: 237).

İspanya'nın Fas'la bu sömürgeci yağma ilişkisinde yerüstü kaynakları kapsamında insan gücünden asker olarak faydalanma da önemli bir yer tutuyordu. Irkçı anlatılara malzeme sağlayacak şekilde, Faslı siyahî askerler ("canavarlar") "iç karışıklıkları" bastırmak için katıldıkları harekâtlarda ya da İspanya'ya karşı yürütülen savaşlarda sergiledikleri mezalimle nam salmışlardı. 1911 yılında General Berenguer Faslı "gönüllüler"den müteşekkil ilk bölüğü oluşturmuş ve bu andan itibaren yerlilerin sömürge karşıtı iştiyaklarını bastırmak amacıyla Afrikalı güçlerden yararlanılmıştı (Esenwein, 2005: 153-54). Nitekim bu askerler ileride İspanya içinde de kullanılacaktı.

Yirminci yüzyılda Fas'taki bağımsızlık mücadelesi hiç dinmedi, birbirinden kopuk eylemlerle isyanlar kol kola gitti. Nitekim yirminci yüzyıl İspanya'sına damga vuran ilk büyük olay Fas sorunuyla bağlantılı olarak çıktı.

I. Dünya Savaşı

XIII. Alfonso 1902'de 16 yaşındayken kral oldu. Tebaasının durumu pek parlak değildi. Ortalama yaşam süresinin sadece 35 yıl olduğu, 18,5 milyonluk nüfusun yarım milyonunun ilk on yıl için-

12) İtalya bu seçeneği ciddi bir şekilde masaya yatırsa da, zehirli gaz bombası sevkiyatı olmamıştı (Preston, 2002: 156).

de yoksulluğa dayanamayarak Amerika'ya göç ettiği bir ülkeydi bu (Beevor, 2006: 9). Geride kalan yoksullarıysa ekmek kavgası adına şiddet dolu yıllar bekliyordu.

1909 yazında Fas'ın Rif bölgesinde girişilen sömürgeci savaşa tepkiyle başlayan olaylar tarihe "Trajik Hafta" olarak geçti. Temmuz sonunda başlayan isyanı bastırmak amacıyla yedek askerlerin, yani bedelli parasını ödeyemediği için askerlikten yırtamayan işçi ve yoksulların çağrılması ve savaştaki ölü rakamlarının yarattığı dehşet öfkeyi tetikledi, barikatlar kuruldu, çatışmalar başladı. 26 Temmuz'da Barcelonalı metal işçilerinin başlattığı ve anarşistlerin başı çektiği genel grev diğer yerlerde başarısız olsa da, Barcelona'da bastırılamadı. Bombalama ve kundaklama eylemleri oldu. Elli civarında kilise ve manastır yakıldı, kimi rakamlara göre kilisenin mülklerinin yaklaşık üçte biri yok edildi (Lannon, 1996: 43). İsyanı bastırmak için gönderilen askerler birçok yerde işçilerle kardeşleşmeyi tercih etti (Balfour, 2006: 124). Polisin iyice devreye girmesiyle isyan bir hafta sonunda bastırıldı. Olağanüstü hal ilan edildi, askerî mahkemede yüzlerce kişi yargılandı. Beş kişi ibret-i âlem için infaz edildi.

Bu eylemlerin en önemli sonucu, İspanya'da işçi sınıfının patlamalı gücünü çok net bir şekilde göstermesiydi. Tutuklananların ezici çoğunluğu işçiydi (Balfour, 2006: 126). "Trajik Hafta" İspanya'da kent proletaryasının sayıca az olmasından ötürü lokomotif rol oynayamayacağı gibi teorileri daha baştan berhava etmiş oldu. İspanya işçi sınıfı, deyim yerindeyse, kendinde-sınıf konumundan kendisi-için-sınıf konumuna ilk emperyalist savaş öncesinde ulaştı. İspanya'nın egemenleri dışarıda büyüyemedikleri gibi içeride de yeni sorunlarla karşılaşıyorlardı.

İspanya'nın bu makûs talihi ilk emperyalist paylaşım savaşı sırasında değişir gibi oldu. İspanya dünya savaşına katılmadı.[13] İspanya bu zamana kadar genellikle tarım (ve yeraltı) ürünlerini satan bir ülkeydi; 1913'te gelirlerinin yüzde 66'sını tarım ürünleri

13) İspanya devleti katılmamış olsa da, Katalanlar Fransa adına savaşmak için daha Ağustos 1914'te gönüllü olmuştu (Romero, 2002: 35). "Kardeş ulus" (Fransız devleti) için savaşmak adına Çanakkale Boğazı'na kadar gelen Katalanlar, çok değil yarım yüzyıl kadar sonra faşist tehdit altında aynı jesti beklediklerinde hayal kırıklığına uğrayacaklardı.

oluşturuyordu. Fakat savaşta tarafsız kalmanın getirdiği avantajla sanayi malları da ihraç etmeye başlamış ve böylece sınaî bir atılım yaşamıştı. Sözgelimi ülkenin elektrik kapasitesi artmış, ekonomideki büyüme bankaların sayısının neredeyse ikiye katlanmasını sağlamıştı. Kısacası, İspanya I. Dünya Savaşı'nda hem muharip güçlerin boşalttığı pazarları doldurmuş hem de savaş tedarikçisi olmuş, bu sayede tekstilden taşımacılığa, tarımsal üründen bankacılığa kadar hemen her alanda İspanya ekonomisi yükselişe geçmişti.

Gelgelelim İspanya burjuvazisi savaşta elde ettiği kârları yeniden yatırımlarda kullanmak yerine tüketime yönelmişti. Böylece savaş sonrasında kolay ihracat pazarının daralmasıyla ekonomik yükseliş krize dönüştü. İspanya dünya savaşı sırasındaki ekonomik atılımı sağlamlaştırmayı başaramayacak ve savaş bittiğinde uluslararası ticaretteki payı savaş öncesinin bile gerisine düşecekti.

Dolayısıyla ekonomik atılım madalyonun sadece bir yüzüydü; öbür yüzünde de şaha kalkan bir enflasyon, aşırı talebin olduğu yurtdışı pazarları tercih ederek iç pazarın boşlanması sonucu muharip ülkelerdekine benzer yokluklar, zamlar ve kötü durumdaki kırdan şehirlere akın eden taze proleterlerin korkunç yaşam ve çalışma koşulları vardı. Ülke ekonomisi devletin himayesindeki spekülatör ve vurguncuların eline geçmiş, köhnemiş demiryolları ticaretin ve iç göçlerin baskısı altında çökmüştü (Romero Salvadó, 2005: 14 ve Romero, 2002: 36).

Bu ekonomik zorluklara ilaveten, ülke siyasi açıdan da gerilimliydi. İspanya I. Dünya Savaşı'na katılmamış olsa da, Avrupa'da büyük güçler arasındaki kamplaşmadan bağımsız değildi ve paylaşım kavgasının yarattığı baskıyı aynı yoğunlukta hissediyordu. Nitekim "tarafsız" İspanya da İtilaf yanlıları ile İttifak yanlıları şeklinde keskin bir kutuplaşma yaşamıştı (Meaker, 1988).

Turno pacífico I. Dünya Savaşı'na gelmeden önce fiilen çökmüştü. Yeni parçalı yapı ise istikrarı sağlamaktan uzaktı. Bir parlamenter rejim görüntüsüne rağmen hem yasal boşluklar meclisin işleyişini imkânsız kılıyor hem de toplumdaki parçalanmışlığın ve gerilimin bir yansıması olarak partiler arasındaki bölünme, hattâ kutuplaşma parlamenter işleyişi tıkıyordu. Örneğin 1914-20 ara-

sında, ekonomik açıdan bu en kritik dönemde mecliste onaylanabilen tek bir bütçe bile yoktu (Moreno Luzón, 2010: 44). Dahası sürecin en fazla mağduru olan işçi sınıfı, durumu kabullenmediğini eylemleriyle gösteriyordu. Sadece 1916'da grev ve direnişlerle sermayeye 2,5 milyon işgünü kaybı yaşatmıştı (Balfour, 2006: 213). Tüm bunlar olağanüstü bir rejime zemin hazırlıyordu. 1917 ve sonrası bu süreci daha da kötüleştirecekti. İspanya için en uzun yirmi yıl başlıyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

İşçi Örgütlerinin Genel Durumu

Yirminci yüzyılın ilk yarısında diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, İspanya'da da işçi sınıfı yüksek bir örgütlülük oranına sahipti. İşçiler gerek sendikalar gerek çeşitli işçi partileri aracılığıyla bugünle kıyaslanmayacak derecede bir örgütlülük ağı kurmuştu. Fakat Avrupa ülkelerinden farklı olarak, İspanya'da emek hareketi içinde en güçlü akım (ya da iki akımdan biri) anarşistlerdi.

CNT (Ulusal Emek Konfederasyonu)

İspanya'da anarşistler (ya da anarko-sendikalistler) demek CNT demektir. Siyasi partilere ilkesel olarak karşı çıkan anarşistler bu sendika aracılığıyla örgütlenmiş, tarihsel olarak komünistler için Bolşevik Parti neyse, anarşistler için de CNT (ve CNT-FAI) o olmuştur. Ne var ki CNT bir anarşist örgüt olarak doğmamıştı. Devrimci sendikalistler ve anarşistler çoğunluk oluşturmakla birlikte,

İspanya'da anarşistlerin kontrolündeki CNT.

kuruluşundan itibaren sosyalistler ve cumhuriyetçiler de Konfederasyon'da yer alıyordu.

Ulusal Emek Konfederasyonu, kısa adıyla CNT 1910 yılında[14] kurulmuş, ertesi yıl yasadışı ilan edilmişti. 1913'te yeniden örgütlenmeye başlamış ve esas büyüme sürecini I. Dünya Savaşı sırasında yaşamıştı. CNT diğer işçi sendikası olan UGT'nin sosyalist yönetiminin reformizmi karşısında militan bir işçi kitlesine önderlik ediyordu. Esasen Katalan (Barcelona) ve Endülüs işçileri arasında örgütlüydü. Anarşistlerin önemli güce sahip olduğu ve daha önemlisi UGT'nin tedriciliğine ve rutinizmine tepkinin cisimleştiği bir sendika olarak 1917 Rusya Devrimi sonrasında Bolşevizme ve onun patlamalı eylemine duyulan sempatinin[15] Komü-

14) CNT'nin kuruluş tarihi farklı kongrelerin baz alınmasından ötürü kimi kaynaklarda 30 Ekim 1910, kimi yerlerde 8 Eylül 1911 olarak verilmektedir (bkz. Péirats, 2011a: 7).
15) Öyle ki CNT'nin ana yayın organı *Solidaridad Obrera* "bize tutulacak doğru yolu gösteriyor" dedikleri Bolşeviklerin girişimini alkışlamış, Barcelona'daki anarşistlerin ana yayın organıysa proletarya diktatörlüğü kurmanın gerekliliğini savunmuştu (Ealham, 2010: 99).

nist Enternasyonal'e geçici olarak katılmaya varacak kadar artmasıyla, anarşistler kendi otoritelerini kabul ettirmek için daha aktif bir çaba içine girmişlerdi. CNT programında ilk başlarda anarşizme herhangi bir atıf yoktu, ancak 1919 kongresinde ilk kez somut bir ideolojiye bağlanarak "liberter komünizmi" nihai hedef olarak önüne koymuş (Ealham, 2010: 100), böylece CNT resmen anarko-sendikalist bir örgüt haline gelmişti; anarşistlerin mutlak bir egemenlik kurması içinse biraz daha zaman gerekecekti.

CNT anarşist bir sendika olarak doğmasa da, anarşist görüşlerin etkisinden hiçbir zaman uzak olmadı. İlk andan itibaren örgütlenme tarzı çoğunlukla geleneksel sosyalist modele karşıt bir tarzda, adem-i merkeziyetçiydi. Örgütün kendisi yerel örgütlerin aritmetik bir toplamıydı, hattâ çoğu zaman birbirinden kopuk olduğundan (1919'dan 1936'ya kadar tek bir kongre toplamıştı) o kadar bile değildi.

CNT kurucu kongresinde meslek (zanaatkâr) sendikaları en iyi örgütlenme biçimi olarak kabul edildi. 1916'da Katalan anarko-sendikalistleri eski tip sendikaları bırakıp *Sindicatos Únicos* (Tek Sendika) adı verilen modern işkolu (sanayi) sendikalarına geçtiler ve bu örgütlenme tarzı 1918 yazındaki kongrede resmen onaylandı. *Sindicatos Únicos* bir sanayi dalındaki ya da yereldeki tüm işçileri bir araya getirerek eskinin işçi örgütlerinin zanaatkâr-meslekî bölünmelerini (vasıflı vasıfsız ayrımını) aşmayı amaçlıyordu. Yine de İç Savaş başladığında CNT bütün sendikalarını işkolu sendikalarına dönüştürmeyi başaramamıştı (Graham, 2002: 278 ve R. Alexander, 2002a: 15-16 ve 58). Dahası yeni örgütlenme tarzı, CNT'ye zarar veren soyut "merkeziyetçilik karşıtlığı"nı da kıramadı. CNT hiçbir zaman ulusal bir merkez kuramadı ve bölge federasyonları başına buyruk hareket etti. Seçilen ulusal önderliklerin bir yaptırım gücü yoktu (Graham, 2002: 50). Dolayısıyla CNT derken çoğul konuşmak ve CNT'nin çoğu zaman başına buyruk CNT'lerin toplamı olduğunu söylemek gerekiyor. Aşağıda da göreceğimiz üzere, tek başına çoğulluk, burada da demokrasiye ya da ilerlemeye yol açmamıştı.

CNT Aralık 1919 sonundaki başarılı genel grevin ardından 700 bini aşkın üyeyle gücünün zirvesine ulaştı. Sadece Katalunya'da

400 binden fazla üyeye sahipti ki, Barcelona'da mutlak bir hâkimiyet demekti bu. CNT bir yandan militan sendikacılığı savunurken, diğer yandan bireysel eylemlerle hızlıca devrime ilerlemeyi hedefleyen bir kesimin etkisi altındaydı. Konfederasyon'un 1920'lerin başında devlet tarafından şiddetle bastırılması örgüt içinde sebatkâr, uzun vadeli sendikal çalışmayı savunan farklı eğilimlerden kesimlerin elini zayıflattı ve aşırı sol kanadın yönetimi ele geçirmesinde rol oynadı.

Anarşistler

Anarşistler CNT'ye gelene kadar iki ayrı federasyon çatısı altında bir araya gelmişlerdi: İspanya Bölgesel Federasyonu (1870-81) ve İspanyol İşçileri Bölgesel Federasyonu (1881-88). 1880'lerde on binlerle ifade edilen üyelerinin önemli bir kısmını başta Endülüslüler olmak üzere tarım işçileri oluşturuyordu. Fakat anarşistler sadece işçi çalışması yürüten bir grup değildi. Bireysel özgürlükçülerden vejetaryen topluluklarına, nudistlerden esperantistlere, pasifistlerden devrimci teröristlere kadar geniş ve farklı bir faaliyet alanına yayılmışlardı. Dolayısıyla İspanya'da anarşistler bir genellemedir.

Anarşistlerin içinde diğer birçok ayrım dışında, iki billurlaşmış kanat vardı: Sendikal mücadeleye öncelik vererek örgütlenmeyi savunan kesimler (anarşist sendikalizm, kısaca anarko-sendikalizm) ile bireysel terör eylemleri başta olmak üzere bireylerin ya da bir azınlığın yürüttüğü eylemlerle kurtuluşa ulaşmak isteyen geleneksel anarşist kesimler. Konunun uzmanı tarihçilerin altını çizdiği bu ayrım önemli olsa da, ben burada anarşistleri genel, kapsayıcı bir tabir olarak kullanıp, dar anlamda anarko-sendikalistleri kastettiğim yerlerde anarko-sendikalizm tabirini kullanmayı tercih ediyorum, zira iki kesim örgütsel açıdan kesinkes ayrışmamıştı ve saflar net değildi, geçişkenlik çok fazlaydı. Anarko-sendikalistler bireyci anarşistlerin, kendi tabirleriyle "yıkmak için yıkma taraftarı" olanların (Ealham, 1996: 158) adeta tepesine binip onları ihraç ettiğindeyse zaten İç Savaş'ın fiilen sonuna gelinmişti.

Anarşistler her türlü kısmi reformu reddediyorlardı. Küçük reformlar kitlenin mücadeleden vazgeçmesine yol açacağı için yararlardan çok zarar getirirdi. Bu yüzden, sözgelimi José Péirats'ın ifade ettiği şekliyle, "işsizlik yardımındansa işsizlik kuyrukları evla"ydı (akt. Guillamón, 1996: x). Başka bir deyişle, anarşistler reformlarla reformizmi, mücadelede bir basamak olarak reformlardan yararlanmakla reformları bir amaç haline getirmeyi eş tutuyorlardı; bu radikalizm onların alamet-i farikasıydı.

Anarşistlerin tüm işçi hareketi tarihinde kitlesel anlamda güce ve etkiye sahip oldukları tek coğrafya İspanya olduğundan, tarihçiler haliyle "neden?" sorusunun peşine düşmüştür. Bu kitleselliğin kökenleri *kısmen* İspanya'nın özgül koşullarında saklıdır. Yirminci yüzyılın başında İspanya'nın nüfusu hızla artmaya başlamıştı. Yüzyılın başında 18 milyon olan nüfus, cumhuriyetin ilan edildiği yıl 25 milyona dayanmıştı. Zaten aşırı yoksulluğun olduğu köyler artan nüfusu massedememişti. Bir süre ağırlığı yurtdışına, özellikle de Amerika kıtasına yapılan göçler oluştursa da; çok geçmeden iç göç temel örüntü halini almış, bu artı nüfusun da akın ettiği yer öncelikle Barcelona olmuştu. Nitekim CNT'nin en aktif desteği Endülüs'teki topraksız işçilerden ve bunların kente (hepsinden önce de Barcelona'ya) göç eden evlatlarından bulduğunu görüyoruz. Anarşistlerin hür bireyci ideolojisi ve radikalizmi köyden yeni göç etmiş kitleler nezdinde bir yankı bulmuştu.[16]

Ne var ki bu söylenenler meselenin sadece tek bir yüzüdür. Borkenau ve Brenan'dan ilham alan Hobsbawm'ın iddia ettiği gibi (1959: 90 ve 92), anarşizmi sadece binyılcı, yeniden dirilişçi köylülere hitap eden, "modern koşullara başarıyla uyum sağlaması neredeyse imkânsız" bir ideoloji olarak görmek yerine; her türlü hakkın engellendiği ve dolayısıyla uzlaşmacı ya da sabırlı bir mücadelenin geniş kitlelere hitap etmediği koşulların anarşist radikalizme uygun bir zemin oluşturduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Demokratik uzlaşı ve müzakereyle kazanımlar elde edip bunları korumanın mümkün olmadığı, her eylemin şiddetle ve

16) Barcelona'da kökleri on dokuzuncu yüzyıla dayanan polisle sokak çatışmaları ve barikat savaşları geleneği vardı, bkz. Ealham, 2005a: 32.

kanla bastırıldığı koşullar doğrudan eylem, şiddet ya da bugün kazandığı yan anlamları bir kenara bırakırsak, terörizm fikrine güç kazandırır; bunun anarşizme mi yoksa radikal eylemi savunan başka bir ideolojiye mi alan açacağı diğer koşullara, hepsi kadar öznel etkene bağlıdır. Her halükarda, anarşizmin sadece kırsal alanla sınırlı kalmayacağı açıktır. Örneğin Türkiye'de 1990'larda egemen olan Bonapartist rejim döneminde, hattâ iş oraya geldiyse 12 Eylül öncesinde de doğrudan eylemi savunan, "önce hareket" vurgusu yapan örgütler revaçtaydı. Bu örgütler açıktan anarşist ideolojiyi savunmuyor olmalarına karşın, ideolojileri ve siyasi söylemleri İspanyol anarşistlerinin ya da genel olarak yirminci yüzyıl başındaki anarşistlerin söylemleriyle karşılaştırıldığında, benzerlik rahatlıkla görülebilir.

Devlet uzlaşmaz karşıtlıklara sahip sınıflar arasındaki çekişmenin toplumu yiyip bitirmesini engelleyen bir aygıttır. Toplumda en güçlü olan sınıf, tabiatıyla, bu aygıta sahip olur ve elindeki mekanizmayı sayıca çoğunlukta olan ezilenleri bastırmak ve yönetmek için kullanır. Fakat devletin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için, çağlar boyunca filozofların devleti bir hami (toplum sözleşmesiyle kurulan bir hayır kurumu) olarak görüp pazarlamalarına yol açacak şekilde, tarafsız görünmesi gerekir. Modern devlet ancak zor öğesini rıza öğesiyle birleştirdiği oranda, ancak bu hakem rolünü oynayarak, başka bir deyişle esas işlevi olan egemen sınıf adına baskı ve yönetme işini unutturduğu oranda gerçek bir işlev görebilir.

İspanya'da bu anlamda modern bir devlet yoktu! Devlet tarafsız bir hakem rolünde değildi, bilakis alenen danışıklı dövüşe riyaset ediyordu. Bu açıdan, devletin tarafsız hakem rolünü oynamadığı, en önemli ideolojik rıza araçlarından biri olan dinin kurumsal temsilcisi olarak Kilise'nin açıktan kolluk kuvveti rolüne soyunduğu, dolayısıyla çok geniş kesimlerin gözünde hiçbir itibara ve inandırıcılığa sahip olmadığı İspanya'da anarşistlerle özdeşleştirilen (ama onlara özgü olmayan) eylem tarzlarının ciddi bir nesnel temeli vardı; patronların ve temsilcilerinin işçilerle masaya oturup toplu pazarlık ve sözleşme yapmaya yanaşmadığı yerde, ezi-

lenler, Hobsbawm'ın başka bir bağlamda kullandığı ifadeyle söylersek (1952), "toplu tüfekli pazarlığa" (*collective bargaining by riot*) girmek zorunda kalıyordu. Nitekim diğer siyasi yapılar da farklı zamanlarda bu mücadele yöntemlerini deneyip görme imkânı bulmuşlardı.

Örneğin köktenci kilise karşıtlığı ve kundaklama Barcelona'da yirminci yüzyılın başında anarşistlerin değil, başka bir siyasi akımın, Lerroux ve Radikallerin gözdesiydi, zaten bu yolla örgütlenme noktasında ciddi bir başarı elde etmişlerdi. Veya 1930'larda sosyalistler ülkenin güneyindeki yoksul tarım işçileri arasında örgütlendiklerinde "doğrudan eylem" denen anarşist mücadele yönteminin, yani devletin ya da bir başkasının şefaatine bel bağlamadan patronlarla ilişkide göbeğini kendi kendine kesmenin faziletlerini fark etmişlerdi. Bu zamana kadar gücünü Madrid ve Asturias gibi bölgelerde esasen vasıflı işçiler ve zanaatkârlar arasındaki örgülülüğünden alan sosyalistler, toplumun en alttaki kesimlerinin talepleri karşısında anarşistlerle benzer tepkiler vermek zorunda kalmışlardı (Durgan, 2007: 16), tam da devrimci rekabette tutunabilmek adına! Zaten sosyalistleri (sadece coğrafi açıdan değil, işçi sınıfı demografisi açısından da) merkeze hapsolmuş bir parti olmaktan çıkarıp gerçek anlamda ulusal parti haline getiren de bu örgütlenme atağı olmuştu.

Diğer yandan, anarşistlerin sadece devrimci reddiye temelinde, "doğrudan eylem" taktikleriyle, salt radikallikle var olmaya çalışmadığını belirtmek gerekiyor. Anarşizm İspanya'nın doğrudan eylemin ve toptancı radikalliğin uygun olduğu bölgelerinde başarılı olurken; ülkenin heterojen yapısının bir sonucu olarak ekonomik, siyasal veya kültürel açıdan koşulların farklılık sergilediği yerlerde *aynı yöntemlerle* başarıyı yakalayamamış ya da örgüt içinde yeni yol arayışları doğmuştu. Örneğin CNT ve onun tarım kolu olan FNAE komplocu ve küçük gruplara dayalı ayaklanmacı çizgiden biraz daha uzaklaşarak sabırlı bir örgütlenme çalışması yürüttüğünde, anarşistler bu sayede daha önce giremedikleri Levante'de dikiş tutturmayı başarmış, ama bu kez de aşırılıkçılığın rağbet gördüğü Endülüs'te kan kaybetmişlerdi (Malefakis, 1970:

144). Keza Primo de Rivera diktatörlüğü döneminde Katalunya ve Galiçya gibi farklı coğrafyalarda çeşitli sanayi dallarında diktatörlüğün sınırlarını kabul eden manevracı örgütlenmelere başvurulmuştu. Ayrıca genel olarak CNT kuzey federasyonunun cumhuriyet yanlısı, parlamenter-reformist stratejileri göze çarpıyordu (Graham, 1999: 491).

Zaten genel olarak değerlendirildiğinde de anarşistlerin propaganda ve ajitasyonunun saf devrimci nitelikte olduğunu söylemek zor. Bilakis, özellikle de 1920'lerden itibaren köylülükle kurulan ilişkide dinî, mesihçi öğelerden fazlasıyla yararlanmışlardı (Cobo Romero, 210: 128). Anarşistlerin kilise yakmaya kadar varan radikalizmine karşın, Julián Casanova (2005: 45) CNT'nin dinî söylemlerinin göz ardı edilmemesi gerektiğine dikkat çeker. Dolayısıyla anarşistler sadece radikalizmle var olmamıştı.

Ama diğer yandan neredeyse uygulayanın kim olduğundan bağımsız olarak, radikal aşıların bu toprakların *genelinde* tuttuğu bir gerçekti. Elbette bunu söylemek anarşistlerin başarısını gölgelemez, sadece öznelliğin hangi nesnel zemin üzerinde yükseldiğine işaret eder. Sorulması gereken soru, neden aşırı baskıcı koşulların olduğu ve düzen kurumlarının tarafsız hakem rolünü oynayamadığı başka ülkelerde de anarşistlerin başarılı olamadığı ve dahası, İspanya'da başka gruplar da aynı yöntemleri yer yer deneyip verim almalarına karşın, neden diğer örgütlerin değil de, anarşistlerin başarı elde ettiğidir.

Sosyalistlerin nicel ya da nitel güçsüzlüğüne paralel olarak anarşistlerin başka hiçbir ülkede olmadığı kadar nüfuz elde etmelerini açıklamak için coğrafi, kültürel ve ırksal temelde çeşitli nedenler öne sürülmüştür. Bunların içinde kuşkusuz bugün en az dikkate alınacak olan Brenan'da cisimleşen İspanyolların ırk özellikleri ("Latin halklarının kanında şiddet var!") ya da Akdenizlilikleri üzerinden yapılacak açıklamalardır. Bunların yorumsal kusurları bir tarafa, çoğu zaman nesnel olgularla bile uyuşmadığı çeşitli yazarlar tarafından gösterilmiştir.

Bir ülkede kitlesel nitelikte bir olgunun nedenlerini açıklarken tek bir öğeye (ırksal, coğrafi vb.) ya da tek bir etkene (nesnel ya da

öznel) bağlı kalmak sorunu basitleştirmekten ve hepsinden önemlisi kendi seçmedikleri maddi koşullarda yaşayıp mücadele etmelerine karşın neticede bu koşullara etki eden ve bu süreçte hem kendilerini hem de o koşulları değiştiren öznelerin emeğini hiçe saymak anlamına gelir. Marx'ın materyalist tezi insanların kendi tarihlerini kendilerinin yaptıklarını, ama bizzat seçtikleri koşullarda değil, tersine geçmişten miras kalan koşullarda yaptıkları üzerine kuruludur. Ne tek başına nesnel koşullar olayların akışını belirler ne de özneler bu nesnel, maddi koşullardan bağımsız hareket eden, edebilen faillerdir. Marx'ın *18 Brumaire*'deki bu önermesini Feuerbach üzerine birinci tezdeki irdelemesiyle ilerleterek söylersek, nesne-özne soyutlaması da sorunludur. İnsanı neticede maddi koşullardan bağımsız bir özne olarak görmek kullanışlı olmakla beraber son kertede bir kurgudur. Bu ikisini ayrılmaz bir bütün olarak görmek gerekiyor. Bu yaklaşım öznelerin, üzerinde hareket ettikleri nesnel koşullardan bağımsız düşünmediği gibi, belli koşullarda nesnelliğin en yoğunlaşmış ifadesi olarak onun "üstüne" çıkıyor göründükleri koşulları da açıklamak için uygun bir çerçeve sağlar.

Dolayısıyla yukarıda sorduğumuz soru bizi öznel etkene götürür. İspanyol anarşistleri nesnel gerçekliği üstünlüğe dönüştürerek meşakkatli bir örgütlenme çalışması gerçekleştirmişlerdi (bunun kıymetini bilmeyip zamansız ayaklanmalarla kazanımlarını heba etmeleri acı olsa da, bu tutum aynı tarzın bir sonucuydu). Tarihi kahraman özneler üzerinden açıklamaya çalışan idealist tarih anlayışına tepki olarak öznel etkeni tamamen dışlayan yaklaşımlar sadece İspanya İç Savaşı özelinde değil, bilimsel tarihyazımının genelinde revaçtadır. Oysa öznelerden bağımsız bir tarih yoktur. İspanya'ya erken bir tarihte sızmış olan anarşist fikirlerin uygun toprakta işinin ehli kişilerce büyütüldüğünü teslim etmek gerekir.[17]

17) On dokuzuncu yüzyılın sonlarında sosyalistler de Katalunya'da örgütlü olmalarına karşın, 1898 "Felaket"i sonrası şiddetlenen yeni ortama ayak uyduramamış, boşluğu anarşistler doldurmuştu. Dolayısıyla beceriksiz sosyalistlere karşı becerikli anarşistlerden bahsetmek gerekir!

Anarşistlerin daha radikal kesimleri FAI (İberya Anarşist Federasyonu) adında bir örgüt de kurmuşlardı. CNT'ye yönelik baskıların tepe noktasına çıktığı 1927'de kurulan FAI, Portekiz ve İspanya'daki anarşistleri birleştirmeyi amaçlayan bir yapıydı. İllegal örgütlenen FAI çok geçmeden CNT sendikasını ele geçirmiş ve İç Savaş boyunca CNT ve FAI adı çoğunlukla yan yana anılmıştır (bkz. aşağıda 17. Bölüm).

UGT (Genel İşçi Sendikası ya da Birliği)

Diğer büyük işçi sendikası UGT (Genel İşçi Sendikası) 1888'de iki sosyalist, Francisco Mora ve Garcia Quejido tarafından kurulmuştu. CNT'den farklı olarak kuruluşuyla birlikte hızlı bir büyüme kaydedemedi. Kurulduğunda 3 bin üyeye sahip olan bu ılımlı sendika, yüzyıl sonunda sayısını ancak ikiye katlayabilmişti. Fakat yirminci yüzyılda sanayinin ve genel olarak ülke ekonomisinin ilerlemesi, işçilerin toplumsal yaşamında sosyalistlerin etkin rolüyle birleşince UGT'nin de üye sayısı artmaya başlamış, 1910'da 40 bini aşmıştı. Savaş sonrası Avrupa'nın birçok ülkesindeki sendikalaşma patlaması İspanya'ya da yansımış, sıçramalı bir büyüme kaydeden UGT 1920'de 200 bini, ertesi yıl da 240 bini geçmişti Fakat esas büyüme bundan sonra gelecek, 1931'de 958 bin olan üye sayısı, İç Savaş'ın eşiğinde 1 milyonu aşacaktı (Shubert, 1990: 130 ve Malefakis, 1970: 155-6, 290).

CNT ve UGT şeklindeki iki büyük sendikal kamplaşmanın coğrafi bir boyutu olduğunu kabul etmek gerekir. Coğrafi, etnik, ekonomik yapısı bölgeden bölgeye büyük farklar gösteren bir ülkede işçi sınıfının içkin heterojenliğinin farklı örgütlerde ifade kazanması daha da kaçınılmazdı. Fakat örgütlenme örüntüsünü salt ekonomik ve coğrafi koşullardan çıkarmaya çalışmak yanlış olur; burada da çoklu belirlenim söz konusuydu. Genel olarak konuşmak gerekirse, örgütsel olarak karşı karşıya geldikleri yerlerde CNT'nin vasıfsız, güvencesiz işlerde çalışan işçiler ya da dışlanmış, marjinalleştirilmiş kesimler arasında güçlü olduğu; UGT'nin örgütlülüğünün ise ekonomik durumu daha iyi ya da güvenceli işlerde çalışan işçiler arasında sağlam olduğu göze çarpar.

Sosyalistlerin önderlik ettiği UGT'nin üyelerinin yarısına yakınını kırsal kesimdeki işçiler, geri kalan yarısını da fabrika ve madenlerde çalışanlar oluşturuyordu (Broué ve Témime, 1972: 62). Bu işçiler içinde en öne çıkan kesim Madrid'deki matbaacılar ve demirciler ile Asturias ve Rio Tinto madencileriydi. Bunun dışında UGT Bilbao metal işçileri arasında da güçlüydü. Gelgelelim UGT ve sosyalistler ülkenin, deyim yerindeyse, siyasi kalbini oluşturan Barcelona'da hiçbir zaman nüfuza sahip olamamış, tepe noktasında bile bu militan işçiler arasındaki üye sayısı 15 bini geçmemişti. Ülkenin en önemli sanayi kenti olan Barcelona'da CNT'nin mutlak hâkimiyeti vardı ve UGT sadece vasıflı işçiler ve bazı beyaz yakalılar arasında nüfuza sahipti; bunun haricinde ülke genelinde demiryollarındaki örgütlülüğü sayesinde bu bölgenin demiryolu işçileri arasında da belli bir güce erişmişti (Durgan, 2003: 109-10). Fakat hem CNT'nin cumhuriyet döneminde güç kaybetmesi hem de UGT'nin iktidarın nimetlerinden faydalanması sayesinde İç Savaş'a doğru belli bir güç elde etmeyi başaracaktı.[18]

Kırsal alana baktığımızda, sosyalistlerin tarım sorununa hiçbir zaman gerekli ilgiyi göstermediği göze çarpar. Tarımsal alanda yaşayan milyonlarca topraksız köylünün ve bir avuç toprağı fayda sağlamaktan çok başına dert olan yoksul köylülerin taleplerini ve mücadelesini kentteki proleterlerin mücadelesiyle birleştirecek bir program geliştiremedi. Bir açıdan PSOE (İspanya Sosyalist İşçi Partisi) ve UGT'nin durumu 1917 öncesindeki Bolşeviklerinkine benziyordu. Bolşevikler de köylülük içinde hiçbir zaman sağlam bir güce sahip olamadılar, kıra esasen devrimden sonra nüfuz edebildiler. Fakat Bolşeviklerin devrimden sonra da olsa bunu yapacak bir programları vardı, konu üzerine yazdıkları sayısız inceleme söz konusuydu. Oysa PSOE'nin böyle bir programı ne devrimden önce ne de devrimden sonra oldu. Örneğin İspanyol sosya-

18) PSOE ulusal sorunda şovenist bir çizgiden uzaklaşamamıştı, Katalanların özerklik talebine mesafeli yaklaşıyor, bu yönde adım atmıyordu; Barcelona'da diğer sol örgütlerin gerisine düşmüş olmasının nedenlerinden biri de buydu. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte PSOE bu tutumunda değişikliğe gitmesinin elzem olduğunu farketti ve Eylül 1931'de nihayet Katalan özerkliğini tanıyan yasaya destek sundu.

listlerinin 1883'te kaleme aldıkları ilk manifestoda tarım sorununun bahsi bile geçmez ve ilk ayrıntılı tarım programı ancak 1912 kongresinde benimsenir (Malefakis, 1970: 156 ve 158). Bu ilgisizlik sayısal yansımasını da bulmuş ve 1920'lere kadar tarım işçileri UGT içinde küçük bir azınlık olarak kalmıştı.

Fakat ülkenin nüfus yapısı ve kırdaki hareketlilik dikkate alındığında sosyalistlerin köylü sorununa tamamen seyirci kalmaları beklenemezdi, özellikle de ezeli rakipleri CNT'nin kırda ses getiren eylemler yaptığı düşünülürse. *Trienio Bolchevique* (1918-20) döneminde ilk kez ayrı bir tarım sendikası kurma düşüncesi gündeme alınmış, tarımsal alandaki sıkı çalışmayla bir yıl içinde üye sayısı ciddi artış göstermişti. "1918 Temmuz'undan önce köylüler hiçbir zaman UGT üyelerinin onda birini geçmemişken, ertesi yıl neredeyse üçte birini teşkil ediyordu ve bu destek gelip geçici değildi" (*a.g.e.*: 159).

Nisan 1930'da Ulusal Tarım İşçileri Sendikası (FNTT) kurulur kurulmaz ciddi bir üye artışı yaşadı. Öyle ki UGT'nin 1930'ların ilk yarısındaki yükselişinde aslan payı FNTT'ye aitti. İki yıllık bir sürede neredeyse UGT'nin geri kalanı kadar üye kaydettiği ve özellikle de güneydeki yoksul köylüler arasında güç kazandığı bilinmektedir: Kurulduktan birkaç ay sonra 36 bin olan üye sayısı iki yıl sonra 450 bine yaklaşmıştı (Domenech, 2013: 89). Daha önemlisi FNTT'nin örgütlülüğü belli yerellerle sınırlı kalmayıp tüm ülkeye yayılmış, anarşistlerin kalesi olan bölgelerde bile belli bir güç elde etmişti.

Ne var ki FNTT elde ettiği üyelerin taleplerini karşılamaktan çok uzak bir sendika oldu. Cumhuriyetin ilanından sonra yasalaşan toprak reformu kırdaki kutuplaşmayı iyice artırmıştı. Reformu hayata geçirmekten aciz olan hükümet kaş yapayım derken göz çıkarmış ve hem kırda fiilî gücü elinde bulundurmaya devam eden topraksahiplerini hem de yıllara yayılan rahatsızlıklarının artık yasalar nezdinde de az çok dikkate alınmaya başladığını gören tarım emekçilerini radikalleştirmişti. FNTT Nisan 1930-Haziran 1932 arasında çoğu küçük ölçekli ve yerel düzeyde bine yakın grev gerçekleştirdi (Malefakis, 1970: 307). Fakat sosyalistler çoğu

durumda ya itidal çağrısı yaparak ya da mücadeleyi yalıtık bırakarak kendi tabanına ihanet etti ve sonrasında da bu tavrını sürdürdü. Sözgelimi PSOE Haziran 1934'teki büyük tarım grevinde ekonomik amaçlı grevlerin enerji kaybı olduğu gerekçesiyle FNTT'yi yalnız bıraktı, yasal zorunlulukları yerine getirmiş olmasına karşın devlet de grevi yasadışı ilan ederek kitlesel tutuklamalara girişti ve FNTT yenildi (Durgan, 2007: 21).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Çalışma Bakanlığı'nı ve birçok karma hakem heyetini elinde bulundurması sayesinde UGT ve PSOE sayıca epey büyümüş, ama bu yolla örgütü bir daha iflah olmayacak şekilde yozlaştırmıştı. Hem krallık hem de cumhuriyet döneminde hükümete ortak olma tutumu CNT tabanındaki işçiler arasında UGT'yi damgalı hale getirmişti. UGT'nin çizgisini I. Dünya Savaşı sonrası dönemde CNT'nin varlığı doğrudan belirlemiştir. Özellikle de tarihî önderlerinden Largo Caballero'nun anarşistlerin gerisinde kalmamama endişesi çoğu zaman sağlıksız mahrece akıyordu. Rekabet sınıfın örgütlülüğünü artıracağı yerde yer yer şiddete de varacak şekilde kısır bir çekişmeye dönüşmüştü.

İspanya Sosyalist İşçi Partisi (PSOE)

İspanya Sosyalist İşçi Partisi (PSOE) Avrupa'daki en köklü sosyalist partilerden biri olarak 1879'da kuruldu.[19] 1881'de liberal başbakan Práxedes Mateo Sagasta'nın örgütlenme özgürlüğü yasağını kaldırmasıyla birlikte sosyalistler açıktan örgütlenmeye giriştiler.

"Önce eylem" diyen ve çoğu zaman körü körüne saldırıyı savunan anarşistlerin örgütlenme teorisinden farklı olarak, İspanyol sosyalistleri uzun vadeli, sabırlı, sebatkâr bir örgütlenme çalışması öngörüyorlardı. Devrim, Marx'ın en çok göz ardı edilen katkılarından biri olarak, öznel müdahale, yani iradi etken kadar nesnel koşulların da hesaba katılmasını gerektiriyordu. Buna göre, devrimin nesnel şartları olgunlaşana kadar gereksiz ya da yalıtık çıkışlar devrim davasına yardım etmekten çok zarar verirdi. Dev-

19) Partinin kuruluş yılı olarak 1879 değil, ilk kongrenin yapıldığı 1888 kabul ediliyordu.

rimci dalganın henüz yükselmediği dönemde yapılması gereken, devrimin öncülerini devrimci kırılma ânına hazırlamak, eğitmek, bilinçlendirmek ve sınıfın geniş kesimlerine, milyonlara adeta yeraltında ilerleyen bir köstebek gibi iğneyle kuyu kaza kaza ulaşmasını sağlamaktı.

Devrimi cesaret ve kahramanlık öğesinden uzaklaştırıp sistemli, bilimsel bir meslek haline getiren bu yaklaşımın kuşkusuz mahzurları da vardı. Mahir bir ustanın elinde devrime götürebilecek bu ilke, yanlış ellerde çok kesif bir rutinizme dönüşebilirdi. Tıpkı Marx'ın toplumsal hadiselerin açıklanmasında ekonomik etkene yaptığı vurgunun ekonomik belirlenimciliği güçlendirmesi gibi,[20] bu sistemli çalışma vurgusu da daha Engels'in yaşadığı dönemden başlayarak rutinizmi doğurmuş ve yavaş ama emin adımlarla ilerlemek başlı başına bir amaç haline gelmişti. Marx ve Engels tarafından devrimciliğin bir yorumu olarak sunulan şey tedriciliğin yüceltilmesine ve reformizme varmıştı!

Bu noktada, devrimciliği tedriciliğe vardıran baş aktörün İspanyol sosyalistleri olmadığını belirtmek gerekiyor. İspanyol sosyalistleri Avrupa çapındaki bir eğilimi ithal edip kullanmışlardı. Bu eğilimin adı İkinci Enternasyonal'di.

Birinci Enternasyonal'in mirasçısı olarak kurulan "İkinci Enternasyonal", nam-ı diğer Sosyalist Enternasyonal (1889-1914, 1918-?) istisnalar hariç bütün sosyalistleri ve komünistleri (sosyal-demokrat adıyla!) aynı uluslararası partinin çatısı altında toplamaya çalışmış ve aslında bu amacında başarılı da olmuştu. Sendikal hareketin doğuşu bile Enternasyonal'e hamledilebilir, zira Avrupa'daki büyük sendikaların hemen hepsi İkinci Enternasyonal'in inisiyatifiyle kurulmuştu. Kapitalizmin Avrupa'daki yükseliş döneminin mümkün kıldığı reformların etkisiyle sendikalar ve organik bağa sahip olduğu partiler hızla büyümüş, ülkelerinde siyaset sahnesinin ana aktörleri haline gelmişlerdi.

İkinci Enternasyonal'in muhafazakârlığı ideolojisi kadar sayısal gücünden de geliyordu. Burjuvazi sıçramalı gelişimin sağladı-

20) Engels bunu düzeltmek zorunda kalmıştır. Bkz. Engels'ten Bloch'a Mektup, 21-22 Eylül 1890, Marx-Engels, 1996: 235-238.

ğı imkânla ekonomik tavizler verebiliyor, tavizler örgütlülüğü artırıyor, bu sayede işçi sınıfı ve sosyalistler arasında reformlarla ilerlenebileceği düşüncesi de güç kazanıyordu. Bu noktada aslolan, deniyor, örgütsel birliği korumaktı. Başka bir deyişle, ne ideolojik veya siyasi farklılıkların partiyi bölmesine izin verilmeli, ne de devletin belirlediği sınırların dışına çıkarak burjuvazinin cebir aygıtının ilgisini çekip operasyonlar ve kovuşturmalarla yılların emeğini zayi edecek radikal eylemlere girişilmeliydi. Sonuç: Birlik için birlik, büyüme için büyüme! 1914 sonrasında bu birlik de dağılmış olmasına karşın, çok ciddi sayısal büyüme elde edildiği bir vakıaydı.

İspanya'da aynı başarı sergilenememiş olmasına karşın, PSOE işçi hareketinin önemli bir aktörüydü. Tipik bir İkinci Enternasyonal partisi olarak, PSOE'de örgütsel tutuculuk fazlasıyla hâkimdi. Gerçekten de İspanyol sosyalistlerinde İkinci Enternasyonal geni vardı. İspanya işçi sınıfı Bolşevik Devrimi'yle birlikte hemen her ülkede olduğu gibi büyük kalkışmalara girişmiş, birçok ülkedekinden farklı olarak taleplerinin arkasında sonuna dek durması gerektiğine kanaat getirmişti. İspanya'daki sosyalist önderlikse tam tersi eğilimdeydi ve her sola kayıştan, bir daha asla bulunduğu mevziyi terk etmeme sonucu çıkarıyordu; 1917 devrimci ittifakı ve grevi de, 1934 Asturias Komünü de aynı derslerin çıkarılmasına vesile olmuştu. Neyse ki parti, başındaki önderlikten ibaret değildi.

PSOE'nin İkinci Enternasyonal'in diğer partileri kadar büyük bir parti aygıtına, dolayısıyla örgütsel muhafazakârlıktan nasiplenecek geniş bir bürokratik katmana sahip olmadığı, ayrıca Avrupa'daki diğer partilerin aksine yasal mücadele olanaklarının fevkalade kısıtlı olduğu düşünüldüğünde, örgütsel tutuculuğun nedenleri sorgulanabilir. İkinci Enternasyonal'in ana partisi olan Alman sosyal-demokratları Bismarck döneminde yaşadıkları Sosyalist-Karşıtı Yasa yıllarına geri dönmek istemediklerinden, sosyalist partilerin ideolojik ve örgütsel kültürü polisten baskın yiyip illegale düşmeme üzerine kurulmuştu. Aygıtın büyüyüp kendi ideolojisini dayatmasından da önce İkinci Enternasyonal'de ideo-

lojik önderliği elinde bulunduran Alman sosyal-demokratları bu ideolojiyi zaten kabul ettirmişti; örneğin her yerde sosyalistlerin birliğini savunması da aynı muhafazakârlığın bir uzantısıydı denilebilir. İspanyol partisi de ideolojik bir yeniden üretim yapmadan, bir tür acente işlevi gördüğünden bu tutum korunmuş; örgüt, devrimi yapmanın bir aracı olarak öneme sahipken, araç olmaktan çıkarak amaca dönüşmüş ve örgüt fetişizmi doğmuştu. (Bu konuda, ayrıca bkz. Heywood, 2002a: 21 vd.)

Enternasyonal'in diğer seksiyonları kadar güce sahip olmamasına karşın İspanyol partisinin bu muhafazakârlığı sergilemesi çok daha büyük bir sorun teşkil ediyordu. Neticede, Alman (Kautsky, Bebel, Bernstein, Rosa Luxemburg), Fransız (Guesde, Jaures), Belçika (Vandervelde) gibi güçlü partilerin teorik açıdan otorite sahibi simaları vardı. İspanyol partisinde bu şekilde manevi otoriteye sahip olan tek isim tarihî önderi Pablo Iglesias'tı, o da teorik yanı geri ve siyasi açıdan ılımlı olmanın yanı sıra yıllar geçtikçe partinin en sağ kanadına yerleşmişti (kendisi İç Savaş'tan on bir yıl önce ölmüş olsa da, mirası partide birçok yönetici tarafından açıktan veya örtük şekilde sahiplenilmişti).

Bu çerçevede, İspanya tarihyazımında sosyalizmin teorik açıdan zayıf olduğu tespiti neredeyse bir mütearife haline gelmiştir. Gerçekten de Avrupa'nın önde gelen ülkeleri dikkate alındığında, sosyalist hareketin tarihinde uluslararası çapta isme sahip bir teorisyen çıkarmamış ülkeler arasında İspanya özellikle sivrilmektedir (Aydar, 2016a). Bu teorik zayıflığa paralel olarak, İspanya aynı zamanda örgütlü hareket bakımından kıyıda köşede kalmıştı. 1848 devrimlerinden sosyalist hareketin en güçlü olduğu İkinci Enternasyonal'e (1889-1914) ve onun çöküşüyle birlikte doğan Komünist Enternasyonal'e (1919) kadar uzanan sürece baktığımızda, İspanyolların esamisinin okunmadığını söylemek yanlış olmaz.

Fakat ülkenin toplumsal ve ekonomik gelişmişliğinin mekanik bir belirlenimle sosyalizmin de azgelişmişliğine yol açacağını düşünmemek gerekir. Bu noktada en iyi örnek Rusya'dır. Rusya da geç kapitalistleşmiş, ekonomik ve kültürel açıdan geri kalmış bir ülkeydi, ama gerek siyasi (sosyalist) alanda gerek edebiyatta dö-

nemin en ileri ürünlerini çıkarmıştı. Dolayısıyla altyapı ile üstyapı arasında mekanik, tek yönlü bir ilişki yoktur; üstyapı kendi özerkliğine sahiptir.

Nesnel açıdan değerlendirildiğinde, Marksizmin İspanya'ya geç ulaşmış olması önemli bir etkendir. Türkiye'yle benzer bir şekilde Marx'ın eserleri anadile çok geç çevrilmiş, bu da teorik düzeye daha baştan önemli bir darbe vurmuştur. Bunun öznel bir durumla da birleşmesi bir kat daha etki etmiştir: Sosyalist mücadelenin başını çeken unsurların önemli bir çoğunluğu aydın kökenli değil, işçiydi (Heywood, 2002a: 9). Lenin'in Kautsky'den mülhem sözleriyle, *kapitalizmin ilk geliştiği dönemde* devrimci teorinin lokomotifi burjuva ve küçük burjuva aydınlar olmuştur (Lenin, 2010c: 42-3), zira örgün eğitimin henüz genelleşmediği çağda teoriyle haşır neşir olacak zaman bolluğundan yoksun bulunan işçilerin devrimci teoriyi geliştirecek birikime, yer yer de ilgiye sahip olmalarını beklemek fazla hayalcilik olur. İspanya'da da bu ciddi bir sorundu.

Hal böyle olunca, İspanya'da sosyalistler siyasi olaylara tepki vermekten ziyade olayların akışına kapılıp sürüklenen bir parti yaratmışlardı. PSOE'nin ele aldığımız dönemde İspanya'nın en örgütlü partisi olması bu çelişkiyi daha da göze çarpar hale getiriyordu. Teorik zayıflıkları İç Savaş'ın hemen öncesinde partiyi sarsmış, İspanya Komünist Partisi'nin ağırlığı altında ezilmişlerdi.

1914 öncesi İkinci Enternasyonal'in politikalarında aleni reformizmi ayırt etmek o kadar kolay değildi, zira bu parti birdenbire değil, süreç içinde yozlaştı ve giderek sağa kayarak Ağustos 1914'teki zillete vardı. PSOE için aynısını söylemek zordur. Lafta devrimcilik, eylemde reformizm partinin tüm tarihine damga vurmuş olmasına karşın; İkinci Enternasyonal'in savaşa karşı üç parti kongresinde alınan karar türünde devrimci faaliyet çizgisinin hiçbir zaman göze çarpmadığı söylenebilir. Ama her halükarda, İkinci Enternasyonal'den miras kalan lafta devrimcilik, yani pratiğe etkisi olmayan yukarılarda bir yerlerde devrimcilik, eylemdeyse reformizm egemendi. Bu yüzden kavramları kullanırken de dikkatli olmak zorunludur: Marksist anlamda teoriden bahsedersek orta-

da devrimci teori yoktu, zira pratikle hiçbir bağı ya da pratiğe yansıması bulunmuyordu.[21]

Dolayısıyla partideki çokseslilik, daha doğrusu kakofoni direksiyonun daha da sağa kırılması anlamına geliyordu. Parti o kadar alacalı bulacalı bir haldeydi ki, İç Savaş'ın hemen arifesinde partinin içinde "proletarya diktatörlüğü", "Lenin'e dönüş", "partinin Bolşevikleştirilmesi" diyen bir kanat da vardı; Mussolini'de sosyalistler özler aramakta diretecek kadar uçuk kaçık bir sağ kanat da! PSOE ve UGT başkanlığı yapmış Besteiro'nun başı çektiği bu sağ anlayışa göre, sosyalizm zaten burjuva toplumunun içine nüfuz etmiş, kaleyi içten fethediyordu, faşizm "yeni bir romantizm biçimi"ydi, Amerika'daki Rooseveltçi Yeni Anlaşma'yla sosyal-demokrasinin bir birleşiminden medet umulmalıydı ve sair (Besteiro'nun 1934'teki konuşmasından akt. Heywood, 2002a: 159).

Bu daimi muhafazakârlığın bir ürünü olarak mı alınır bilinmez, PSOE 1909'da dünya sosyalist hareketi için o döneme kadar ender görülen bir adımla burjuva cumhuriyetçileriyle ittifak kararı aldı. Sınırdaş olmalarının da etkisiyle Fransız partisinin PSOE üzerindeki etkisi fazlaydı. Fransız partisindeki bakancılık (Millerandcılık) akımının muhtemel etkisine yormak kadar, 1914'teki büyük kopuşa varacak olan uzlaşmacı sürecin ve henüz krallığın kalkmadığı ya da kapitalizmin derinlemesine gelişmediği ülkelerde Rus Menşeviklerinin savunduğu tarzda sınıf işbirliğini olumlayan yaklaşımın etkisinden de bahsedilebilir. Her halükarda, bu ilkesiz, çabuk başarı arayışı sayısal açıdan semeresini vermiş, ittifak sonucunda PSOE ve UGT ciddi üye artışı yaşamıştı. 1910 seçimlerinde alınan 45 bin oyla, partinin tarihî önderi Pablo Iglesias ilk sosyalist vekil oluyordu.

Bolşevik Devrimi ve Komintern'in kuruluş sürecindeyse anarşistler gibi sosyalistler de müthiş çalkantılar yaşadılar. İspanya

21) Helen Graham'ın "son dönem araştırmaların ortaya koyduğu şu ayrım" dediği husus, ortada bir teori değil, salt söylem olduğunu dikkate aldığımız oranda, durumu özetler: "Devrimci söylemi geliştirenler (Carlos de Baraibar ve Luis Araquistáin gibi aydınlar) UGT'nin işleyişi ve politikaları söz konusu olduğu oranda dışarıdan izleyici konumundaydılar. Sendikanın günlük eylemlerinde hiçbir etkileri yoktu ve dolayısıyla teorileri deneyimli sendika önderlerinin elinde bir taktiksel silahtan ibaret hale gelmişti" (1991: 47).

Sosyalist Partisi dünyadaki ilk sosyalist devrimi neredeyse nefretle karşılamıştı. Yönetici kadrosunun Bolşevik Devrimi'ne olan tepkisi, parti tabanındaki ilgiye paralel olarak artıyordu. Parti yayın organı sansürde burjuva basının da ötesine geçerek, Bolşeviklerin iktidarı ele geçirdiği haberini 18 Mart 1918'e kadar duyurmamıştı! (Ealham, 2010: 95) Sonrasında, Komünist Enternasyonal'e katılıp katılmama sorunu da partiyi ciddi anlamda böldü, ama kopmalar, sola ve sağa savrulmalar neticesinde PSOE parti aygıtının yardımıyla da olsa örgütü ve *biçimsel birliği* korumayı başardı.

İspanya Komünist Partisi (PCE)

İspanya Devrimi'nde etkiye sahip olan bir diğer parti de, ülke içinde büyük bir güce sahip olmamasına karşın, Sovyetler Birliği'nin nüfuzu ve daha önemlisi maddi desteği sayesinde İç Savaş döneminde güçlenen ve çok kritik rol oynayan İspanya Komünist Partisi (PCE) idi. 1920'lerde sadece birkaç yüz üyeye sahip olan ve birlik sağlayamayan komünistler, esas atılımını giderek radikalleşen Sosyalist Gençlik Federasyonu (FJS) ile Komünist Gençlik örgütünün birleşmesi sonucu yaşayacaktı. Üye sayısı cumhuriyet kurulduğunda en fazla birkaç bini, 1936 seçimleri öncesi ancak 20-30 bini bulan PCE (Rees, 2004: 199 ve Alba, 1983: 183) bu birleşmeden kârlı çıkan taraf olmuş ve on binlerce genç devrimcinin parti saflarına katılmasıyla tecrit kırılmıştı.

PCE Málaga, Cadiz ve özellikle de Sevilla'da görece güçlüydü. Ayrıca Asturias madencileri arasında küçük ama etkili bir çekirdeğe sahipti. Bunun dışında, Katalunya'daki yalıtılmışlığı kırmak adına buradaki sosyalistlerle birleşerek –esasen irili ufaklı dört partinin bir araya gelmesiyle– Temmuz 1936'da PSUC'u (Katalunya Birleşik Sosyalist Partisi) kurmuşlardı.

Aslında PCE'nin İspanya siyaseti açısından yeni olan, onurlu bir mazisi vardı. 1920'de kurulan PCE hemen Fas sorununu sahiplenmiş ve İspanyol askerlerinin Fas'ı boşaltmasını talep etmiş, sömürge için askere almalara karşı çıkmış, devletle karşı karşıya gelmişti. İkinci Enternasyonal esasen Avrupa'da örgütlü olması bakımından değil, Avrupa merkezci ve yer yer de sömürgeci olması

bakımından da bir Avrupa partisiydi. Bu açıdan PSOE de ulusal soruna hiçbir zaman gerekli dikkati göstermemiş, bu sorunu sosyalizme havale eden çizgide olmuştu. Anarşistler de "apolitik" tutumları nedeniyle ulusal sorunu gündemlerine pek almadığından, bu meseleyi enternasyonalist temelde ilk sahiplenen PCE olmuştu.

Gelgelelim İspanya Komünist Partisi ilk andan itibaren iç sıkıntılarla boğuştu. Kuruluş aşamasında farklı parti ya da parti girişimlerini tek bir parti çatısı altında birleştirmek için yoğun çaba harcandıysa da, kurulan parti Avrupa'daki diğer seksiyonlar kadar güce erişemedi. Dünya komünist hareketindeki "Troçkist-Stalinist" bölünmesi de İspanya'ya farklı şekilde yansıdı ve partinin en nitelikli unsurları Stalinizm karşıtı muhalefette yer aldı. Komintern'in Stalinist önderliğiyse PCE'ye ve genel olarak İspanya'ya hiçbir zaman ilgi göstermedi (bkz. McDermott ve Agnew, 1996: 106). Öyle ki 1930'ların ortasında dünya üzerinde hiçbir yerde İspanyolca-Rusça ya da Rusça-İspanyolca bir sözlük yoktu, Sovyet dil okullarında İspanyolca öğretilmiyordu (Kowalsky, 2014: 159-60). Latin ülkelerinin Komintern sorumlusu Manuilski 1930'da, monarşinin yıkılmasıyla başlayan büyük altüst oluşların arefesindeki İspanya'da yaşananların dikkate değer bir yanı olmadığını söylüyordu: "Proleter dünya devriminin kaderinin belirleneceği yer İspanya değil"di, "bu İspanya tarzı 'devrim'dense tek bir grev dünya işçi sınıfı için daha önemli"ydi (Claudin, 1972: 3). Tüm bunlardan ötürü PCE İspanya siyasetinde yer edinemedi.

Fakat İkinci Cumhuriyetle birlikte İspanya'nın önemi arttı ve İç Savaş öncesinde Komintern'in strateji değişikliği kararı PCE'nin kaderini değiştirdi. Bu döneme kadar uluslararası arenada zikzaklarla var olan Stalin, SSCB içinde karşıdevrimi tamamlamış ve iktidarını sağlamlaştırmış olmanın verdiği güvenle hareket etmeye başlamıştı. Stalin başında olduğu bürokrasiye tehdit olarak gördüğü emperyalist işgalin, özellikle de Hitler faşizminin önüne geçebilmek adına "Halk Cephesi" adı altında burjuva partilerinin de dâhil olduğu geniş tabanlı koalisyonlara girme kararı aldı ve bu plan önce Fransa'da, hemen ardından da İspanya'da hayata geçti. PCE "Halk Cephesi" ile birlikte giderek ılımlılaşmış, örneğin top-

raksahiplerine tazminata muhalefet etmeyi bırakmış, haftalık 44 saatlik mesaiyi makul bulmaya başlamıştı, üstelik 44 saatlik işgünü önce demir ve çelik sanayisindeki işçiler için geçerli olacak, oradan diğerlerine yayılacaktı (Payne, 2006a: 285 ve Macarro Vera, 2002: 177). PCE hem bu ve benzeri ılımlı politikalarla hem de SSCB'nin doğrudan etkisiyle gerçekte burjuva cumhuriyetçilerinin dolduramadığı boşluğu (düzenin sol partisi) dolduracak, yani "tüm toplumu kucaklayan" bir kimliğe bürünerek İç Savaş'ın tam merkezinde yerini alacaktı.

Marksistler ve POUM

Dünya sosyalist hareketi I. Dünya Savaşı öncesi ne kadar tek başlıysa, 1930'larda da o kadar çok başlıydı. 1914'te sosyal-demokratlar ve komünistler şeklindeki bölünme on yıl kadar sonra komünistler içinde "Stalinistler" ve "Troçkistler" şeklinde bir başka bölünmeye yol açmıştı. Bunlar İkinci, Üçüncü ve nihayet 1938'de Dördüncü olmak üzere farklı Enternasyonal partilerde cisimleşecekti. Fakat bir de bunların arasında yer kapmaya çalışan ve tarihe İki-buçukuncu Enternasyonalciler olarak geçen çok çeşitli kesimler vardı. İki-buçukluklar İkinci Enternasyonal'in sağ kanadına tepki gösteriyor, ama komünistleri de aşırı sol buluyorlardı. Bu kesim örgütsel kimliğinden ziyade siyasi çizgisi bakımından değer taşır, zira bu "Viyana Enternasyonali"nin resmî ömrü sadece birkaç yıla vefa etmişse de, İki-buçukluk çizgisi 1930'larda devam etmiştir. İspanya bu eğilimin önde gelen ülkelerinden biriydi.

Sayıları çok az olan İspanyol Troçkistlerini (darbeden birkaç yıl önce güçsüz olmamalarına karşın yaşanan bölünmeden ötürü kendi örgütlenmelerini ancak 1937 baharında kurabilmişlerdi) saymazsak, mücadelenin en solunda yer alan parti POUM (Birleşik Marksist İşçi Partisi) idi. Esasen Katalan bölgesinde örgütlü olan partinin önderliğini Joaquín Maurín ile PCE'nin de kurucuları arasında olan Andreu Nin ve Juan Andrade yapıyordu. Nin ve Andrade Komintern'deki Stalinist yozlaşmaya karşı tepki olarak devrimci Marksistlerden yana tavır alıp PCE'den kopmuş ve Uluslararası Sol Muhalefet ("Troçkistler") saflarına katılmışlardı. Ha-

reketin teorik önderi konumundaki Nin, CNT sekreteriyken komünist olmuştu; Andrade ise savaş sonrasında PSOE'deki ayrılıkta sosyalist gençliğin komünist harekete katılmasını sağlayan isimlerdendi (daha fazla ayrıntı için, bkz. Broué, 1967).

Nin önder olarak gördüğü Troçki'yle neredeyse bütün ideolojik konularda uzlaştığını söylüyor, ama pratik-siyasal düzeyde tam tersini yapıyordu. Dolayısıyla arada gerçek bir ideolojik ayrılık vardı! İspanyol Marksistleri (OCE, sonradan ICE) sayıca az olsalar bile deneyimli ve sağlam militanlardan oluşan bir gruptu. Yayın organları aracılığıyla ciddi bir etki yaratmışlardı. Ne var ki İspanya'da işçi hareketi sahnesi fazlasıyla kalabalıktı ve gerçekte kendi güçlerini abartıp çabucak büyüyebileceklerini düşündükleri için parçalandılar. Troçki özellikle de gençlik örgütünün şahsında sola çekilmekte olan Sosyalist Parti'ye katılmanın büyük getirileri olacağını düşünüyordu. Bu yüzden daha 1934 yılında küçük bir azınlık oluşturan İspanyol Marksistlerine kendi örgütsel kimliklerini koruyarak Sosyalist Parti saflarına katılmalarını (*entrizm*) önermişti. Soyut teorik önermeler dışında bir de kişisel ilişkileri katarak olaya yaklaşan Nin ve yoldaşları öneriyi reddetti; Troçki'yle hemfikir olan azınlık ise örgüt disiplinini bozmamak adına çoğunluğa riayet etti ve böylece POUM'a giden yol açıldı.

Troçki İspanya'daki yoldaşlarına 1931'de BOC (İşçi-Köylü Bloğu) ile aralarına mesafe koymalarını, kendi devrimci çekirdeklerinin inşasına yoğunlaşmalarını tavsiye etmişti. BOC'u PCE'nin çoğunluk teşkil eden Katalan seksiyonu FCC-B'nin yarısına yakınıyla birlikte koparak 1931'de PCC (Katalunya Komünist Partisi) ile birleşen Joaquín Maurín kurmuştu (Heywood, 2002b: 123–5). FCC-B, CNT içinde 1920'lerin başından bu yana az da olsa nüfuza sahipti, PCC ise Barcelona'da büro işçileri arasında belli bir güce erişmişti (Durgan, 2003: 109). Fakat BOC 1932'de CNT muhaliflerine siyasi olarak birleşme çağrısı yapınca, anarşistler tarafından sendikadan atılmıştı (Graham, 2002: 226); yalıtılmışlık bir olguydu. Nin'in derdi Marksistleri sosyalist sosa bulanmış bir Katalan milliyetçisi örgüt olan BOC'la birleştirmekti. Bu temele oturan tartışmalar sonucunda 1935'te Troçki'yle resmî bağlar koptu. Ertesi yıl Eylül ayında yapılan birleşme kongresinde, Nin'in örgü-

POUM Barcelona'da azımsanmayacak bir güce erişmişti.

tü ile Maurín'in İşçi-Köylü Bloğu birleşip POUM'u kurdu. Marksistler örgütsel açıdan yutulmuş olsa da, parti siyasetinde ağırlığa sahip olacaklardı. POUM'un rengi uluslararası alandaki tercihiyle hemen ortaya çıktı: İki cesedi, İkinci Enternasyonal ile Üçüncü Enternasyonal'i adını koymadan birleştirmeye çalışan Londra Bürosu'na katıldı. Kısacası, Troçki'nin sözü geçmedi, Nin baskın çıktı ve İç Savaş öncesi Marksist bir parti kurmak mümkün olmadı.

Nin ve yoldaşları devrimci Marksistlerle kopuş yaşayıp POUM'u kurduktan kısa bir süre sonra, önceden (ve sonradan!) karşı çıktıkları Halk Cephesi'ne katılacaklardı.[22] Dönemin sol hareketini özetlemesi bakımından önemli bir anekdottur bu: Nasıl ki PSOE'de burjuva partileriyle ittifaka lafta en çok karşı çıkan Largo Caballero Halk Cephesi nikâhını bizzat kıyıp seçim çalışmasını yürüten kişi olacaksa; POUM'u da Halk Cephesi hükümetine katan tüm teorisyenliğine karşın bizzat Nin olacaktı! İspanya'da örgütler dev-

22) POUM'da yapılan her şey "aslında" başka bir şey içindi! Londra Bürosu merkezciydi, ama yine de katılmak gerekiyordu (bkz. Sennett, 2014: 2022-3); Halk Cephesi burjuvazinin cephesiydi, ama yine de katılmak gerekiyordu vs.

rimcilik konusunda mangalda kül bırakmıyorlardı, ama zarf ayrı mazruf ayrıydı. Lafta radikalizm ve devrimcilik, eylemde uzlaşmacılık ve reformizm geçer akçeydi. Troçki, haklı olarak, İç Savaş'ın başında çoğu Katalan bölgesinde ve köylüler ile küçük taşra kentlerindeki işçiler arasında 3-4 bin üyesi bulunan fakat sonrasında hızla büyüyen POUM'u devrimci Marksizm ile reformizm arasında gidip gelen merkezci bir parti diye nitelendirir ve Rusya'daki Enternasyonalist (azınlık) Menşeviklere benzetir.

Tüm bunlara karşın, özellikle de Stalinizm eliyle yürütülen kara propagandayla birçok tarihçi POUM'u Troçkist bir örgüt olarak nitelendirmiştir. Troçki'nin "Ne kadar da ironik bir isim: 'Birleşik Marksist'...hem de burjuvaziyle birlikte" (2000: 223) diye yerden yere vurduğu POUM'un içinde, hattâ doğrudan önder kademesinde Troçki'ye ciddi bir sempati vardı, "Lenin'den sonra Rusya Devrimi'nin ikinci önderi" dedikleri Troçki'ye büyük saygı duyuyor, yazılarını kendi yayınlarında basıyorlardı, hattâ Nin hiçbir ülkenin iltica hakkı tanımadığı Troçki'nin Barcelona'ya gelmesi için teklifte bulunmuştu. Keza İspanya'da bulunan Troçkistler POUM milislerinde savaşmışlardı. Fakat POUM bir parti olarak Troçkizmi reddediyordu.

Troçki 1930'ların başından itibaren İspanya için bir devrimci durum tespitinde bulunmuş ve bu duruma ilişkin somut taktikler geliştirmişti. Ne denli yozlaşmış bir önderliğe sahip olsa da kitlesel bir partinin tabanı ile merkez yönetimi arasında, kadroları ve işçi kitleleri ile yönetici bürokratları arasında ayrım yapmanın; ideolojik mutabakata sahip ama henüz kitleselleşememiş bir devrimci örgüt ya da grubun siyasal yalıtılmışlığını kırması için başlıca yol olduğunu düşünüyordu. Troçki'ye göre, sağlam bir ideolojik temel üzerinde yükselmeyen ve ideolojik birlikteliğin olmadığı partilerde, özellikle de toplumsal muhalefetin ve devrimci mücadelenin yükseldiği ya da daha genel olarak sola doğru bir radikalleşmenin olduğu durumlarda bu taban merkezden uzaklaşıp ayrı telden çalmaya başlayabilirdi. Bu merkezkaç güçlerin bir azınlık mı yoksa çoğunluk mu oluşturacağı, hattâ nihai olarak sola mı yoksa sağa mı yöneleceği somut koşullara ve devrimcilerin mü-

dahalesine ve nüfuzuna bağlıdır. Ama şurası bir gerçek ki, yükselen mücadelenin gerisinde kalmak istemeyen bu kitle partilerindeki devrimciler o zamana kadarki önderleriyle kaçınılmaz olarak bir hesaplaşma içine girerler. Kitleler ayağa kalktıklarında geleneksel örgütlerine yüzlerini dönerler ve bu durum sürecin devrime ilerlemesinin önünde bir engel oluşturabilir, ama devrimci güçlerin varlığı durumunda bu muhafazakâr önderlikler bir bariyer olmaktan çıkar, niyetlerinden bağımsız olarak bir sıçrama tahtası işlevi görür.

PSOE içinde, en azından gençlik örgütlenmesinde böyle bir mayalanma vardı. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte başlayan süreç içinde *Sosyalist* Parti'ye yurtseverlik ya da demokrasicilik oynamak için değil, sosyalizm kavgası vermek için gelen, başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, o zamana kadar tabanı uyutmak için ara ara sosyalizm masalları okuyan merkezin söylediklerini ciddiye alan bir kesim (FJS) daha İç Savaş'tan birkaç yıl önce "Sosyalist Parti'nin Bolşevikleştirilmesi" çağrısında bulunmuştu. Sosyalist Gençlik örgütünün Yürütme Komitesi tarafından yayımlanan bir broşürde, "İkinci Enternasyonal'in küçük burjuva pasifizimi"nden, "devrimci şiddet"in ve dahası "proletarya diktatörlüğü"nün gerekliliğinden dem vuruluyor, "Halk Cephesi" politikasınaysa şiddetle karşı çıkılıyordu. Hattâ durum o kadar müsaitti ki, bu "Bolşevikleştirme" mesajının alıcısının kim olması gerektiği konusunda da kafalarında bir soru işareti yoktu. Pierre Broué'nin aktardığına göre (1967), Madrid'deki dergilerinde Troçkistleri "İspanya'daki en iyi devrimciler ve teorisyenler olarak" nitelendirerek, birleşme çağrısında bulunmuşlardı.

Sosyalist Gençlik'in bahsi geçen broşürdeki birkaç talebini sıralamak gerekirse,

- Parti Bolşevikleştirilmeli! Reformistler kovulmalı, merkezciler yönetici kademelerinden alınmalı, İkinci Enternasyonal'den çıkılmalı,
- Partide merkezîleşme artırılmalı ve hafi (illegal) bir aygıt oluşturulmalı,

- İspanya proletaryası Sosyalist Parti çatısı altında birleştirilmeli,
- Proletarya diktatörlüğü,
- Bolşevik Devrimi temel alınarak uluslararası işçi sınıfı hareketinin yeniden inşası! (Broué, 2008)

Marksistler zor olanı tercih edip Sosyalist Parti içinde mevzi kazanmaya çalışmak yerine, sayı hesabı yaparak bir Katalan milliyetçisi sol grupla birleşip fırsatı kaçırmış oldular. Yemeyenin malını yerler! Sosyalist Gençlik ise daha sonradan binlerce militanıyla Stalinistlerle birleşmiş ve PCE'nin yalıtılmışlığını kırmasına yardımcı olmuştu.[23]

Bunun yerine kurulan POUM Bolşevik geleneği sahipleniyor, ama bu geleneğin ne olduğunu da tam anlamıyla bilmiyordu. Stalinizmin Bolşevik gelenekte yol açtığı tahrifat, Stalinizme yürekten bağlanmamış diğer birçok isim gibi (örneğin Gramsci) POUM'u da etkilemişti. Bunu en çok da örgütlenme meselesinde görüyoruz. Mesele PSOE'ye entrizmle sınırlı değildi. Örneğin partinin en önemli teorisyeni Maurín Bolşevikleri 1930'ların başında plansız ve küçük çaplı ayaklanmaları gerçekleştiren anarşist FAI'ye benzetiyor ve CNT-FAI'nin "kendi meşrebince 1917'de Rusya'da Bolşeviklerinkine benzer bir yer işgal" ettiğini savunuyordu (akt. Malefakis, 1970: 297). Oysa illa bir benzetme yapılacaksa FAI'nin Rus muadili SR'ler, daha özelde Sol SR'lerdi. Sadece en radikal, dolayısıyla polisin en çok ilgi gösterdiği parti (zira devrimci terör eylemlerine girişiyorlardı) olması bakımından değil, örgütlenme tarzları ve radikal çizgileri bakımından da öyle. Nasıl ki İspanya sosyalistler ve komünistler için bir meçhulse, Bolşevizm de İspanya'daki sosyalistler için meçhuldü.

Nin'in Komünist Sol'u Madrid ve Valencia'da az sayıda üyeye sahip olup Katalunya'yla sınırlıydı, ama BOC'la birleşerek Kata-

23) POUM bunun kadar olmasa da, bir diğer can alıcı hatayı da Mayıs 1936'da kurduğu sendika federasyonu FOUS'u darbeden sonra CNT yerine UGT'ye yönlendirmekle yapmıştı. Bu da arızi bir hata değil, İspanya'daki sınıf hareketine dair yanlış tespitlerinin doğal sonucuydu.

lunya'daki en büyük sosyalist parti haline gelmişti; örneğin Katalunya'nın Lleida, Tarragona ve Girona gibi sanayi kentlerinde anarşistler değil, POUM esas aktördü (Graham, 2002: 67 ve 215). POUM sadece Katalunya'da değil, Valencia ve doğu Aragón gibi yerlerde de büyüyordu (Payne, 2004a: 99), ama Payne İç Savaş başladığında 10 bin üyesi olduğundan şüphelidir.

POUM'un İspanya İç Savaşı açısından önemi şurada saklıdır: İspanya'daki Marksistlerin POUM'u kurmalarındaki yanlış İspanya Devrimi'nin kaderini belirledi. Bu andan itibaren kitlelerle devrimci temelde bağ kurmayı sağlayacak bir parti yaratmanın imkânı kalmadı. POUM geçmişten gelen (cepten yediği) devrimci söylemlerine rağmen, siyasi olarak Halk Cephesi uzlaşmacılığının solu (sol kanadı ama parçası) olmaktan kurtulamadı.

Buna karşın ana akım tarihçilerin izahatında (elbette Pierre Broué hariç!) bu siyasi gelişme hak ettiği yeri almaz. Siyasi gelişmeler didik didik edilmesine karşın; anlatı PSOE, CNT ya da PCE üzerinden inşa edilir ve POUM'a ancak geçerken değinilir. Bunu eksik bir okuma diye geçiştirmek mümkün değildir, zira POUM'a giden yol bir kez atlandığında, gerçekten de mevcut seçenekler içinde Halk Cephesi ve dolayısıyla onun sağ ya da sol çizgisindeki politikaları, bu demektir ki devrimin yenilmesi, savaşın kaybedilmesi vb. kaçınılmaz hale gelmektedir. Oysa Halk Cephesi kitlesel haliyle her an her yerde ortaya çıkmaz, çıkamaz; bunun için belli koşullar gerekir ve bu koşullar da bir yandan Halk Cephesi gibi sınıf uzlaşmacı oluşumları beslerken, diğer yandan devrimci alternatiflere alan açar. Kuşkusuz, bu fırsattan yararlanılamadığı oranda Halk Cephesi fikrinin tek doğru ya da ehven-i şer olarak görülmesi kaçınılmazdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yönetilemeyen İspanya

1917 genel bir krize işaret ediyordu. Sadece işçi sınıfı değil, toplumun çok çeşitli katmanları düzenden yana rahatsızlığını ifade etmeye başlamıştı.

İspanya burjuvazisinin savaş sırasındaki ekonomik yükselişi işçi sınıfı için örgütlenme atılımına vesile oldu ve işçi örgütlerindeki kitleselleşmeye iki düşman sendika, UGT ile CNT'nin işbirliği eşlik etti. 1916 yazında imzalanan anlaşma uyarınca, hayat pahalılığındaki artışa dur denilememesi üzerine süresiz genel greve çıkacaklarını duyuruyorlardı. Tabandaki baskıya seyirci kalamayan iki sendika, özünde kâğıt üzerinde kalacak bir eylem birliği yapma kararı almıştı. Yıl sonunda bir günlük başarılı bir iş bırakma eylemi yapıldı. Ertesi yıl Mart sonundaysa yeni bir sendikal anlaşmayla, özellikle de CNT mücadeleyi ilerleteceğini ilan ediyordu (Gabriel, 2003: 52-3).

Katalan Partisi Lliga ise maliye bakanının topraksahiplerini kayırırken ticaret ve sanayiye yeni vergiler bindirmesinden rahatsızdı ve buna tepki olarak ilk kez Katalunya'ya özerklik talebini dillendirdi. Lliga 19 Temmuz 1917'de cumhuriyetçilerin ve sosyalistlerin de desteğiyle Barcelona'da bir meclis toplayıp Kurucu Meclis ve yeni bir anayasa çağrısında bulundu (Romero Salvadó, 2005: 14-5 ve Balfour, 2006: 216). Bu noktada, işçi hareketinden de destek alması Lliga lideri Cambó'nun elini güçlendirmişti.

Diğer yandan, ordunun orta kademelerinde hükümete karşı ayaklanmaya varan bir tepki vardı. Savaş sırasındaki ekonomik sorunlar subayları da vurmuştu. Ayrıca ordu içindeki terfi sisteminden ve tensikattan duyulan rahatsızlıklar söz konusuydu. 1915'te çıkarılan bir yasayla subayların yeni bir liyakat sistemine göre devşirileceği ve subay sayısının azaltılmasıyla yeni teçhizat alımına gidileceği açıklanmıştı. Bu zorluklar subayları örgütlenmeye itmiş ve Askerî Savunma Cuntaları adı verilen bir tür subay sendikası kurmuşlardı. 1917 yazında Barcelona'da cunta liderlerinin kralın emriyle tutuklanması gerilimi tepe noktasına çıkardı. Cuntanın yeni liderliği 1 Haziran'da yayınladığı muhtırayla hükümete meydan okudu ve üyelerinin derhal bırakılması ültimatomuyla devlete geri adım attırdı. (Romero Salvadó, 2010a: 68 ve Boyd, 1980: 44-68)

Huzursuzluklar bunlarla sınırlı değildi. Orta sınıf ya da profesyoneller adını verdiğimiz kesim de enflasyondan etkilendiğinden, artan geçim masraflarına tepkiyle gösteriler gerçekleştiriyordu. Son olarak, bazı bakanların istifasıyla sonuçlanan bir hükümet krizi ve genel anlamda bir parlamenter kriz vardı.

Bu bağlamda, Katalan hareketi, sendikalar ve askerî cuntalar geçici olarak güçlerini birleştirmiş olsalar da, hepsinin kendi gündemi vardı. Ortak hareket etmesi karşılıklı olarak ciddi tavizler vermelerini gerektiren toplumsal grupların o günkü kriz ortamında ve uluslararası konjonktürde bunu gerçekleştirmeleri mümkün değildi. Hareket çarçabuk dağıldı.

Ağustos grevi CNT açısından başarısızlıktı. Barikatlar kurulmasına karşın grevin ana kent merkezlerinin ötesine geçerek yaygın-

laştırılması mümkün olmadı ve Asturias haricinde bir haftayı bile bulmadan kanlı bir şekilde bastırıldı (Romero Salvadó, 2005: 16 ve Gabriel, 2003: 54); direnen Asturias madencilerineyse ordu kan kusturdu (Balfour, 2006: 219). Lliga mensubu siyasetçiler bile hükümete karşı seferber olmuşken, Barcelona'da barikatların kurulması ve işçi sınıfının militan eylemliliği Katalan burjuvazisini ve ordudaki subayları korkutmuş, köklü sınıfsal çıkarları ve içgüdüleri ekonomik ve siyasi taleplerine baskın çıkmıştı. Böylece cuntalardan cumhuriyetçi siyasetçilere kadar tüm yerleşik düzen, yaşananları "maksadını aşan eylemler" diye nitelendirerek eve geri döndü. Lliga çark ettiği yetmezmiş gibi, Kasım ayında kralın arkasına takıldı. Onların rücû etmesiyle saflarını sıklaştıran düzen güçleri güvenle saldırıya geçip işçilere top ve makineli tüfeklerle acımasızca saldırdı. Geride 71 ölü, 156 yaralı ve 2 binden fazla mahpus kalmıştı (Ealham, 2010: 94).

Fakat Katalan burjuvazisi ve Lliga istediğini almıştı. Katalan partisi ilk kez merkezî hükümette bakan koltukları elde etmişti ki, ganimette kritik ekonomi bakanlığı da vardı. "Katalan burjuvazisi sınıf çıkarlarının milliyetçi ve reformist iştiyaklardan daha önemli olduğunu bu olayda aldığı tutumla göstermişti" (Romero, 2002: 45) ve bu ne ilkti ne de son olacaktı. Her şeye rağmen, İspanya'da mücadele dönemi daha yeni başlıyordu.

Trienio Bolchevique

Bolşevik Devrimi'nin *braceros*'ta yol açtığı heyecanla 1918-20 arasında Endülüs başta olmak üzere İspanya kırsalının geniş bir kesiminde birbirinden yalıtık eylemler görüldü. Bu döneme, Endülüs'teki durumu yakından takip eden uzmanlardan Juan Dia del Moral'ın verdiği adla, "El trienio bolchevique" denmiştir: "Üç Bolşevik Yıl" (Cobo Romero, 2010: 122).

Savaş sırasında dış talebin artması sayesinde topraksahipleri önemli kârlar elde etmiş olmalarına karşın, özellikle de 1917'den sonra geçim masrafları katlanan tarım işçilerinin ücretlerinde gözle görülür bir değişiklik yaşanmamıştı. Savaş sonrasında sanayi ve tarımdaki gerilemeye enflasyon artışı eşlik etti ve işten çıkarmalar

ciddi boyutlara ulaştı. Dahası tarım işçileri sıradan reformlar talep ettikleri durumda bile, topraksahiplerinin ve devletin şiddetiyle karşılaşıyorlardı. Kırın efendileri köşeye sıkıştıklarını hissettiklerinden devreye Ulusal Katolik Tarım Konfederasyonu'nu (CNCA) sokarak tarım emekçilerinin durumunu kısmen iyileştirme yoluna gittiler. Yine de eylemler durdurulamadı. Ancak 1918-20 arasındaki grev dalgası sayesinde ücretlerde önemli bir iyileşme yaşanacaktı.

Öte yandan, İspanya'da bu dönem tarımla sınırlı kalmayan bir kriz dönemiydi. 1917-23 arasında İspanya'nın yaşadığı siyasi çalkantıların en somut göstergesi yirmi üç büyük hükümet krizi (Beevor, 2006: 452), üç genel seçim ve on beş hükümet değişikliği görülmüş olmasıdır. Keza kaydı tutulabilen rakamlara göre, 1917'de 1,8 milyon olan grevde işgünü kaybı, 1920'de 7,3 milyona çıkmış; grevci işçi sayısı da aynı dönemde 71 binden 244 bine ulaşmıştı (Malefakis, 1970: 147).

Gerilimin en yüksek ve kalıcı olduğu yerse Barcelona'ydı. Kentlerdeki işçi sınıfının militan mücadelesi, özellikle de Barcelona'da savaş yıllarında yaşanan ekonomik kayıpların telafi edilmesini mümkün kılmıştı. Bunun da etkisiyle Barcelona'da yalnızca işçiler değil, patronlar da seferber olacak, bu seferberlik siyasi rejim değişikliğine varan sonuçlar doğuracaktı.

Bu dönemin en önemli hadisesi İngiliz-Kanadalı ortaklığındaki Ebro hidroelektrik şirketinde yaşanan ve tarihe La Canadiense (ya da La Canadenca) olarak geçen grevdi. Barcelona'da CNT üyesi beyaz yakalı işçilerin atılmasına tepki olarak işçiler iş bıraktı. Grev 6-21 Şubat 1919'da büro işçilerinin kontrolündeyken, direnişin şiddetle bastırılmaya çalışılmasıyla tüm şirkete, ardından CNT'ye yapılan çağrı sonucu tüm şehre ve civar kentlere yayıldı. Pere Gabriel'e göre, "Burjuva kamuoyunu asıl korkutan grevin şiddete başvurması [...] ya da devrimci taleplere sahip olması değil, sendikaların düzenli ve disiplinli kuvvetiydi" (Gabriel, 2003: 56).

Barcelona'daki bu grevi bastırmak için burjuvazi tüm güçlerini seferber etti. Yaklaşık bir buçuk ay süren genel grevde grafik sanatçıları sendikası da "kızıl sansür" uyguladı ve işçilere düşman

yayınların basımını engelledi. Sıkıyönetim ilanından sonra grevci işçilerin yerine askerler işbaşı yapmış, 4 bin kadar işçi hapse atılmıştı. 19 Mart'ta devletin gönderdiği arabulucu, grevin sonlandırılması durumunda hapisteki işçilerin bırakılacağını söyleyince anlaşmaya varıldı. CNT müthiş bir zafer elde etmişti: Hükümet sekiz saatlik işgününü kabul ederken, şirket de hem kovulan işçilerin işe iadesini hem de ücret artışını kabul ediyordu. Fakat intikam almak isteyen Barcelonalı sanayiciler ve ordu anlaşmayı reddetti. Katalan burjuvazisi Barcelona garnizonunun başındaki Milans del Bosch ile anlaşarak tutukluların salıverilmesini engelledi. Bunun üzerine CNT'nin 24 Mart'ta yeniden genel grev ilan etmesiyle hükümet de tavrını değiştirdi ve Barcelona'da sıkıyönetim ilan edildiği gibi ülke genelinde de baskı artırıldı.

Bundan böyle, saldırı sırası Katalan burjuvazisine geçmişti. Kasım 1919'da girişilen kitlesel lokavt sonucu 84 gün boyunca 300 bin kadar işçi işsiz kaldı (Ealham, 2010: 112). Bir ay sonra kendi güdümlerinde, çoğunluğu Karlosçu işçilerden oluşan bir sarı sendika kuruldu: "Sindicatos Libres" ("Özgür Sendikalar"). 1918-23 arasında fişlemeler, devlet eliyle kurulan çeteler, paramiliter güçlerin terör eylemleri ve suikastları, *Ley de Fugas* denen mahkûmları "kaçarken öldürme" vb. vaka-i adiyedendi. Zaten Katalan sanayicileri Kasım 1919'dan sonra *pistoleros* adı verilen tetikçilerden yararlanmaya başladı ve Eylül 1923'e kadar toplamda binden fazla insan öldürüldü. Bu süreçte kapitalistlerin paramiliter çetelerle ve tetikçilerle anlaşma imzaladıkları belgelenmiştir (bkz. Bengoechea, 2003: 173 ve 183).

1917 sonrasında işçi hareketi sadece artan oranda militanlaşmamış, Barcelona ve Madrid gibi başkentlerin ötesinde coğrafi sınırlarını aşarak ülkenin daha önce erişmediği bölgelerine de sirayet etmişti. Madrid tarihinin en çalkantılı dönemini yaşarken; Valladolid, Castilla-La Mancha gibi muhafazakâr bilinen bölgeler bile sınıf mücadelesindeki şiddetlenmeden nasibini almıştı. "Benzer bir örüntü sanayideki hareketliliğin daha geleneksel kuzey merkezlerinde (örneğin Asturias kömür madenlerinde) ve Bask Ülkesi'nin ağır sanayi bölgelerinde de görülüyordu. Güneydeki kır protestolarıysa bu yıllarda genelleşmişti" (Ealham, 2010: 109).

1917 Rusya Devrimi'nin akabinde tüm dünyada egemen sınıfları devrim korkusu sarmıştı. Bu bağlamda, güçlenen ve çeşitlenen işçi hareketi karşısında İspanyol burjuvazisi eskisi gibi yönetemez hale gelmişti, ama işçi sınıfı da henüz iktidarı alacak durumda değildi, zira ne mücadele deneyimi ne de siyasi önderlikleri yeterliydi. İki sınıfın da yönetemediği yerde devreye bir üçüncü şahıs, Primo de Rivera'nın şahsında bir Bonaparte girdi.

O sıra Barcelona askerî valisi olan Primo de Rivera bu role uygun olduğunu Mayıs 1923'te Barcelona'daki büyük ulaşım grevinde gösterdi. Temmuz ayına dek süren grev kenti felç etmiş ve birkaç yıl önceki grevlerin hiç de geçmişte kalmadığı; nihai, kökten bir çözümün farz olduğu düşüncesini egemen güçlere kabul ettirmişti. Bu çerçevede en somut örnek, ulaşım grevine sivil yetkililerce müzakere yoluyla çözüm aranırken masaya yumruğunu vurarak sendikaları yenilgiye uğratıp şöhretini artırmasıydı.

Nihai, olumsal itkiyse yine "dışarıdan" geldi. 1921 yazındaki Fas macerasında İspanyol ordusu yenilgiye uğradı ve yaklaşık 10 bin kayıp verdi. 1909'dan bu yana kazanılan topraklar birkaç gün içinde kaybedildi ve durumu düzeltmek için gönderilen takviye kuvvetler de aylarca süren muharebede Fas bataklığına saplandı. Bu felaket Maura'nın şahsında yeni bir "milli hükümet"in kurulmasıyla geçiştirilebilecek nitelikte değildi, bilakis sorunlar yumağının feci bir ifadesiydi. Son seçimler de halkın huzursuzluğunu ve hesap sorma isteğini gösterir nitelikteydi. Katılım oranının geçmişe kıyasla daha yüksek olduğu Nisan 1923 seçimlerinde, Fas sorununda siyasi sorumlulardan hesap sorulmasını talep eden PSOE ciddi bir başarı elde etti.

Darbenin gelişinde sadece Fas sorunu değil, İspanya'nın diğer ulusal sorunları da etkendi. 11 Eylül günü Katalan ulusal bayramında Katalan, Basklı ve Galiçyalı göstericiler İspanya aleyhinde ve Rif isyancılarını destekleyen sloganlar atmış, yaşanan arbede sonrası onlarca kişi yaralanmıştı. Bunun üzerine Primo de Rivera İspanya'nın ulusal birliğinin parçalandığı düşüncesiyle darbe gününü 15 Eylül'den öne çekerek hemen o akşam Katalunya'da ola-

ğanüstü hal ilan ediyor, iki gün sonra da Madrid'e giderek kraldan darbe mazbatasını alıyordu (Quiroga, 2010: 202).

Primo de Rivera'nın Bonapartist Diktatörlüğü

1917 sonrasındaki patlamalı eylemler topraksahibi-kapitalist ittifakının pekişmesine yol açtı. Dahası I. Dünya Savaşı'ndaki atılımın da etkisiyle sanayi burjuvazisinin özgüveni ve talepleri arttı, geçmişten devralınan devlet aygıtında çok daha fazla söz sahibi olmaya başladı. Ama öncelikle taşları yerli yerine oturtmak gerekiyordu ve bunun için de sıkı bir yönetime ihtiyaç vardı. Böylece İspanya'nın talihsiz cumhuriyet rejimine geçmeden önce son durağı bir Bonapartist diktatörlük oldu. Miguel Primo de Rivera 13 Eylül 1923'te ülkedeki çalkantılara son verme iddiasıyla Kral XIII. Alfonso'nun kanatları altında bir darbe yaparak yönetime el koydu. Cortes dağıtıldı, 1876 anayasası feshedildi. Nihayet, tarihteki birçok küçük müdahaleden sonra bir kurum olarak ordu ilk kez yönetimi kendi ellerine almıştı. Bir buçuk yılı sıkıyönetimle olmak üzere yaklaşık sekiz yıl boyunca ordu görev başında olacaktı (Quiroga, 2007: 4 ve 34).

Primo de Rivera'nın bu müdahaleyi gerçekleştirme amacının, 1921'de askerî felakette kralın sorumluluğunu teşhir edecek bir meclis raporunun yayınlanmasını engellemek olduğu iddia edilmiştir.[24] İspanyol Fas'ındaki hezimette 14 bin İspanyol askeri hayatını kaybetmişti ve gerek sanayide gerek kırsalda devam eden eylemlerle birleştiğinde devrimci bir altüst oluşa sebep olacağı kaygısı hâkimdi. Fakat nihai neden, son itki ne olursa olsun, bu darbe ulusal ve uluslararası alandaki gelişmelerin organik bir sonucuydu.

Belirtildiği üzere, savaş yıllarında ekonomideki yapay yükseliş misliyle geri tepmişti. Sadece İspanya'da değil, dünyanın hiçbir yerinde taş taş üstünde kalmamış, yıkılan hanedanlar, parçalanan devletler ve yeni kurulan ulus-devletler veya devletçiklerle dün-

24) Carolyn P. Boyd (1984: 154) kralın bu amaçla darbeyi kışkırttığına dair iddiaya özellikle de Ortega y Gasset ve Miguel de Unamuno'nun popülerlik kazandırdığını, ama iddianın gerçekle bağdaşmadığını söyler.

yanın yüzeyi oldukça değişmişti. Muharip ülkelerin içinde baş emperyalist güçler öyle ya da böyle savaş sonrası oluşan tıkanıklığa yanıt bulacak belli siyasi mekanizmalara sahipti. Bunların ne denli çözüm olduğu tartışmaya açıktır, fakat örneğin Almanya "kendi" sosyalistlerini devlet iktidarına monte ederek bir devrimci kabarışmadan uzaklaşırken, diğer birçok Avrupa ülkesi yüksek sendikalaşma oranlarıyla ehlileştirilmiş sendika bürokratlarının inayetinden yararlanmıştı. İspanya'daysa krizi çözecek ya da gerilimleri zamanla kapitalist düzen içinde soğuracak kurumlar yoktu. Bu noktada siyasi sandıktan çok eski ve değerli bir parça çıkarıldı.

İspanyol hükümdarı Alfonso darbeden sonra etekleri zil çalarken gerçekleştirdiği İtalya seyahatinde Primo de Rivera'yı "bu da benim Mussolinim" diye takdim etse de, İspanyol diktatörü kendi niyetlerinden bağımsız olarak, Mussolini gibi bir faşist rejim kurmamıştı.[25] Arada, terminolojik müşkülpesentlik diye görülemeyecek önemli bir ayrım vardı: Primo de Rivera'nın diktatörlüğü ne faşist diktatörlük ne de sıradan bir askerî diktatörlüktü, onunki bir *Bonapartist diktatörlüktü.*

Kapitalizmde bir olağanüstü yönetim biçimi olarak Bonapartizm, toplumda sınıflar arasındaki mücadelenin bir yenişememe haline yol açmasının ürünüdür. Toplumsal çatışmanın giderek arttığı koşullarda geleneksel kurumların tek başına yetersiz kalması ya da ıskartaya çıkartılmasından istifade ederek yürütme gücünü sadece toplumun değil, devlet iktidarının da üzerine çıkaran ve sözde tarafsızlığının nişanesi olarak rejimi belli tavizlerle süsleyen diktatörlük rejimidir, "kurtarıcı"nın toplumdan belli bir destek gören kılıç hükümetidir. Burada kurtarıcı bir kişide de cisimleşebilir, silik bir figürün ötesinde bir cuntada da, ama her halükarda, klasik askerî diktatörlüklerden ayrılan bir yanı vardır. Troçki bu rejimleri şöyle tarif eder:

> Bonapartizm derken, ekonomik açıdan egemen olan sınıfın demokratik yönetim usulleri için gerekli özelliklere sahip olmakla birlikte, mülkiyetini muhafaza etmek adına tepesinde bir asker ve polis

25) Bir gazetecinin ilham kaynağının kim olduğu sorusuna, "Faşistleri ya da büyük bir sima olan Mussolini'yi taklit etmeye ihtiyacımız yok, ama onlar icraatlarıyla herkes için yararlı bir örnek teşkil etmiştir" yanıtını vermişti (akt. Paz, 2006: 55).

aygıtının, taç giymiş bir "kurtarıcı"nın dizginsiz egemenliğine müsamaha göstermek zorunda kaldığı rejimi kastediyoruz. Bu tür durumlar sınıf çelişkilerinin özellikle keskinleştiği dönemlerde ortaya çıkar; Bonapartizmin amacı patlamaları engellemektir [...] demokrasi ile faşizm arasındaki bir köprü olarak demokrasinin üzerine çıkan ve iki kamp arasında gidip gelen, ama bunu yaparken egemen sınıfın çıkarlarını koruyan bir "kişisel rejim" zuhur eder. (Troçki, 1935)

Bu rejimde parlamento gibi demokratik kurumlar varlığını sürdürebilirse de, yürütmenin aşırı derecede merkezileşmesi söz konusudur. İşçi ve emekçilerin militan mücadelelerinden bezen burjuvazinin Bonaparte kozuna sarılması sayesinde *egemen sınıf konumu hâlâ sürüyor olmasına karşın*; sermaye siyasi egemenliğinden yer yer feragat ederek, bu Bonaparte'a rejimini düzlüğe çıkarması için neredeyse açık çek verir (en somut örnek olarak, Katalan sanayicilerinin Primo de Rivera'yla ilişkileri gibi[26]), o da bu serbesti sayesinde kitleleri avucunun içine alarak toplum mühendisliği yapar. Bu arada, kuşkusuz, roller karışabilir ve kurtarıcı bir hizmetkâr değil, gerçekten efendi olduğu vehmine kapılabilir. Troçki iki ana sınıfın da olağan yöntemlerle yönetemediği bu ilişkiyi çok hoş bir benzetmeyle ifade eder:

> Toplumun iki kampı arasındaki mücadele son kertesine vardığında bürokrasinin, polisin ve ordunun egemenlik şartları doğar. Hükümet toplumdan "bağımsız" hale gelir. Eğer bir şişe mantarına simetrik olarak iki çatal saplarsak, mantar bir toplu iğne üzerinde bile dengede durabilir. Bonapartizmin formülü tastamam budur. Elbette, bu tür bir hükümet mülksahiplerinin kâhyası olmaya devam eder. Ama artık kâhya efendisinin sırtına oturmuştur, ensesine vurmakta ve fırsatı geldiğinde çizmelerini efendisinin yüzüne silmekten çekinmemektedir. (1998a: 307)

Hizmetkârlıktan efendiliğe bu zahiri geçiş Bonapartist rejimlerin toplumsal temelinin unutulmasına ve sınıflarüstü bir kişisel diktatörlük olarak nitelendirilmesine yol açsa da, her siyasi yönetim gibi sınıfsal ilişkilere bağımlıdır. Bu rejimler de tüm bağımsız

26) Katalan burjuvazisinin kodaman lideri Cambo'nun darbe hakkındaki sözü meşhurdur: "Acı bir yılda ağzımızın tadını yerine getiren tek şey bu oldu" (Ben-Ami, 1977: 66).

görüntüsüne karşın sermayenin egemenliğidir. Burjuvazi olağan yönetim araçlarıyla düzenin bekasını sağlayamayacağına kanaat getirdiğinden, tepesinde sallanan bir kılıç hükümetine, yürütmenin kendisini aşırı bağımsızlaştırdığı bu türde özgül bir kişisel rejime tahammül eder. Diğer şartlar aynı kalmak kaydıyla, dengesizliği giderdiğine karar verdiği andan itibaren bu denge rejiminden kurtulmanın planlarını yapar.

Bu yönetimler toplumun çeşitli kesimlerine boncuk dağıtarak elde ettikleri siyasi krediyi toplumsal gerilimleri şiddet yoluyla bastırmak için kullanırlar. Bonapartist diktatörlükleri, daha doğrusu –çoğu zaman askerî kliğin şahsında cisimleştiğinden– Bonapartist askerî diktatörlükleri sıradan askerî diktatörlüklerden ayıran da budur. Askerî diktatörlükler bu tür bir toplumsal dayanağa sahip oldukları, salt zor aygıtına yaslanmadıkları oranda Bonapartist nitelik edinirler; Primo de Rivera'nın diktatörlüğünün ayırıcı özelliği de buydu.

Darbenin rüştünü ispatlayarak bir haftayı devirmesinin ardından PSOE yayınladığı bildiriyle diktatörlüğe karşı yasadışı eylemlerden uzak durulması, başka bir deyişle rejime muhalefet edilmemesi çağrısında bulundu. Oysa Primo de Rivera'nın iktidarı kendi niteliği konusunda hiçbir açıdan şüpheye yer bırakmıyordu. Primo tarım ve sanayideki tüm sermaye çevrelerinin ve Katolik Kilisesi'nin açıktan desteğiyle iktidara taşınmıştı (Romero Salvadó, 2005: 21). Büyük sermayeye sübvansiyonlar verirken, tekellere özellikle iltimas geçiyordu (Shubert, 1990: 21). Pesetanın ve borsadaki İspanyol şirketlerinin değerinin darbeden hemen sonra artmış olması burjuvazinin yeni rejime duyduğu güvenin yansımasıydı (Quiroga, 2007: 33).

Primo de Rivera salt zor yoluyla iktidara tutunamayacağını görerek toplumda destek arayışına girmiş ve bu desteği sağlayacak kanal olarak da sosyalistleri hazır bulmuştu. PSOE'nin jestini gören Primo de Rivera CNT'yi[27] ve güçsüz PCE'yi yasaklayıp bastı-

27) Primo de Rivera iktidarının ilk aylarında CNT'ye yasaklar getirse de, kapısına kilit vurmamıştı; CNT gazetesi Mayıs 1924'e kadar belli sansürlere rağmen yayın hayatını sürdürdü. Ancak 1924 baharında anarşistlerin Barcelona'da bir başsavcıyı öldürmeleri bahane bilindi ve CNT kapatıldı. Bkz. Gómez Casas, 1986: 70 ve Ealham, 1996: 146.

rırken, sosyalistleri ve UGT'yi rejime dâhil etme kararı aldı. Böylece sosyalistler de yıllardır ittifak yaptıkları cumhuriyetçilerle birlikte diktatörlüğe boyun eğme utancını paylaştılar.

İtalya'da Mussolini faşizmi çalışma hayatında gerçekleştirdiği düzenlemelerle sağa ilham kaynağı olmuştu. Mücadeleci işçi örgütlerini bastıran, sınıf mücadelesinin reddini grev ve sendika gibi kurumların yasaklanmasıyla sınırlamayıp buna ikame bir yapı geliştiren Mussolini'nin ilk izdüşümlerinden biri İspanya'da görüldü. Primo de Rivera emek, sermaye ve devlet temsilcisini aynı gemide ilerleyen unsurlar olarak tek bir çatı altında toplamıştı. Bu Ulusal Korporasyon Örgütü (OCN) çalışma hayatındaki kuralları belirliyor ve zorla dayatıyordu. Görünüşte işçiler örgütsüz değildi, ama korporasyonlar sınıfsal anlamda karşılığı olmayan, burjuvazinin işini gören kurumlar olması bakımından örgütsüzlüğün ta kendisiydi.

Primo de Rivera'nın bu kapsamlı projeyi hayata geçirecek toplumsal dayanağı da kadroları da yoktu. Fakat bu yapıdan esinlenen bir mekanizma kurması zor olmadı. UGT üyeleri devlet bürokrasisinde maaşlı görevlere getirildi. Daha önemlisi, UGT'nin önde gelen isimlerinden Largo Caballero, diktatörün davetini geri çevirmeyerek müsteşarlık koltuğuna oturdu. 1926'da OCN'nin kurulmasıyla korporatif devlet taçlanmış oldu. OCN'nin parçası olarak kurulan *comités paritarios* adlı ortak komiteler, daha doğrusu yarı-zorunlu hakem heyeti kentlerdeki emek sorunlarını çözmenin mercii, sosyalistler de bu sınıf uzlaşmacılığının en büyük savunucusu oldu (Heywood, 2002a: 98 ve Shachtman, 1932: 4). OCN tam manasıyla korporatif bir yapılanma değildi. Mesela grevler resmen yasaklanmamış, diktatörlüğün sonlarına doğru sayısı artmaya başlamıştı (Bengoechea, 2003: 179). Primo de Rivera bu kurumla patronları da tam olarak memnun edemedi, resmî yapıdan istifade edemeyen işçileri de.

Primo de Rivera diktatörlüğünde Fas ayaklanması bastırıldı. Fransızlar ile İspanyollar arasındaki çekişme 1926'da Abdülkerim önderliğindeki ayaklanmayı birlikte bastırmalarına engel olmadı. Kapsamlı bir otoyol inşaatı programına girişildi, ülkenin demir-

yolu ağı genişletildi. Keza "sulama planları da etkileyici olmasına karşın, sadece Ebro kıyısında tek bir proje tamamlanabildi" (Shubert, 1990: 21) Yedi yılda 2 bin yeni okul yapıldı, bir o kadarı da yenilendi (Alvarez Junco, 1996a: 51). Fakat bu projeleri finanse etmek için Maliye Bakanı, müstakbel faşist José Calvo Sotelo olağanüstü bir bütçe kullandı, önemli bir devlet borcu ortaya çıktı ve paranın değeri daha da düştü. Yüksek enflasyon ortamında spekülatörler büyük servetler edindiler. Uluslararası sermayeyle bağlar kopartılmasa da, ülke içinde üretimi artırmayı teşvik etmek için zaten yüksek olan gümrük duvarları daha da yükseltildi ve 1927'de Amerikan, Fransız ve İngiliz petrol şirketleri devletleştirilerek CAMPSA adında bir ulusal petrol şirketi kuruldu.

Primo de Rivera diğer birçok Bonaparte gibi basit bir maşa olmayı reddetmişti. Devrim korkusuyla kendisini destekleyen burjuvazinin projelerinden farklı bir programı vardı ve ülkenin esas efendisi olarak hareket ediyordu. Onun iş mahkemeleri gibi masedici yapılarından İspanyol burjuvazisinin bazı kesimleri şikâyetçiydi. Sınıf bilinci yeterince gelişmemiş İspanyol patronları[28] düzenin bekası adına lazım gelen bu sınırlı tavizleri bile fazla görüyor, bu nedenle Primo de Rivera yönetimine bir ehven-i şer (hattâ şer) gözüyle bakıyordu. En önemlisi, 1923'ün korkuları geride kalmıştı, yeni bir dönemde yeni bir başlangıca ihtiyaç vardı. Egemenliğini kendi adına uygulaması için Primo de Rivera'yı olağanüstü yetkilerle donatan aynı burjuvazi, daha artanoranlı bir vergilendirmeyi öngören maliye politikasına ve yeni iç istikraz talebine tepki olarak hükümete açıktan cephe aldı (Romero Salvadó, 2005: 23).

1926'da Cumhuriyetçi İttifak kurulmuş ve burjuva cumhuriyetçiler muhalefet etmeye başlamıştı. Sosyalistlerinse daha vakti vardı. Primo de Rivera'yla kirli ortaklıkları istenen sayısal büyümeyi olmasa bile, istikrarı getirmişti. Kırsaldaki örgütlülük açısın-

28) İspanya'nın sanayicileri ve topraksahipleri kapitalist düzenin bekası adına küçük tavizlerde bulunmaya, Primo'nun sınırlı "iyileştirmelerine" bile yanaşmayarak sınıf mücadelesinin şiddetlenmesine ve nihayetinde İç Savaş'a ilerlemesinde esas rolü oynadılar. Preston'ın da dikkat çektiği gibi, kısa süre sonra bu Bonapartist diktatörlüğü "nostalji içinde bir altın çağ" olarak hatırlayacaklardı (2001: 164).

dan beklenen elde edilememiş ve sendika üyeliği düşüş göstermiş olsa da, UGT'nin toplam üye sayısı 1923'te 210.617'yken, 1929'da 225 bine çıkmıştı. PSOE ise aynı dönemde 9.089'dan 12.757 üyeye yükselmişti (Heywood, 2002a: 99 ve Preston, 1977: 129). Hepsinden önemlisi, diğer gruplar örgütsel varlıklarını sürdürmekte zorlanırken sosyalistler dükkânı kapamamıştı. Nitekim bunun faydasını sonraki birkaç yılda üye sayılarını giderek artırmak suretiyle gördüler. Sosyalistler oportünizm denemelerinde ikide iki yapmışlardı. İspanya'da sosyalist çekirgenin birkaç kez daha sıçrama şansı olacaktı.

Primo de Rivera Yanında Monarşiyi de Götürüyor

İspanya'da 1923-30 arasında bir milyondan fazla kişi kırdan kente göç etti ve Barcelona ile Madrid dışında Valencia ve Bilbao gibi kentlerin nüfusu da ciddi şekilde arttı. Okuma-yazma oranı epey yükseldi; demir ve karayollarının yanı sıra, telefon, radyo gibi iletişim araçları da görece yaygınlaştı (Romero Salvadó, 2005: 24). Primo de Rivera döneminde tarımda çalışan işgücünün oranı düşerken, sanayinin oranı dörtte bire çıktı. Cumhuriyetin kurulduğu dönemde İspanya hâlâ ağırlıklı olarak bir tarım ülkesi olsa da, ekonomi oldukça çeşitlenmişti. 1920'lerin sonlarına doğru modern otoyollar yapılmış, telefon sayısı epey artmış ve özellikle de hizmet sektöründe olmak üzere ciddi bir sınaî büyüme kaydedilmişti (Esenwein, 1980: 20). 9 milyon civarındaki aktif nüfusta sanayi işçilerinin sayısı 2,5 milyona yaklaşmıştı. 10 binden fazla kişinin yaşadığı yerleşim birimlerinin nüfusu yaklaşık iki milyon, en az yüz bin nüfuslu kentlerinki bir milyondan fazla artmıştı (Ben-Ami, 1978: 26). Gelişmenin toplumsal hayata da yansıması olmuştu. Örneğin yirminci yüzyıla girerken İspanya ölüm oranı Avrupa ortalamasının çok çok üstünde bir ülkeydi; İç Savaş'a gelene kadar bu açık önemli ölçüde kapandı (Shubert, 1990: 25). Kısacası İspanya yerinde saymıyordu, tersine ilerliyor ve ilerledikçe de çelişkileri daha bariz hale geliyordu.

Cortes darbe öncesi birkaç yılda en hararetli tartışma dönemini yaşamış, farklı görüşlerin çarpıştığı, "monarşiye ölüm" sesleri-

nin yükseldiği bir arena haline gelerek Batı Avrupa tarzında (ama Batı Avrupa'da bile o gün kalmamış) bir parlamenter-demokratik işleyiş arzulayanları heyecanlandırmıştı. Hükümetlerin de reform konusunda en azından görece hevesli göründüğü bu ortamda bir alternatif, demokrasiyi sadece kendisine yontacak şekilde işletmeyen gerçekten liberal bir rejim belirir gibi olmuştu ya da en azından Raymond Carr, Edward E. Malefakis ve Shlomo Ben-Ami gibi önemli tarihçilere göre belirmişti. Bu yazarlar Primo de Rivera darbesinin demokratikleşme emarelerini boğduğu görüşünü ortaya atmış olsalar da, ne İspanya'nın iç dinamikleri ne de Avrupa'daki genel atmosfer bu iddiayı doğrulayacak niteliktedir. Bilakis, tam da böyle bir demokratik alternatifin belirmiş ama belirdiğiyle kalmış olması, eski rejimden yeni rejime barışçıl geçişin mümkün olmadığını daha çarpıcı şekilde ortaya koyar. Siyasetçilerin iyi niyetlerinden bağımsız olarak, mevcut rejimin sınırları içinde dengeleri sarsmadan, sözgelimi eski siyasi rejimde burjuvazinin egemenliğini korumak için etrafa salınan silahlı (resmî ya da gayriresmî) güçleri incitmeden vb. burjuva demokrasisine yumuşak bir geçiş yapmak, deyim yerindeyse, bağırsakları temizleyerek yola devam etmek mümkün değildi, özellikle de 1920'lerdeki Avrupa'nın çalkantılı, baskıcı, otoriterleşen ortamında.

Primo de Rivera'nın darbesi anayasal rejimlerin patır patır devrildiği bir dönemde gerçekleşti. Devrim heyulasının tebelleş olduğu Batı burjuvazisi, demokrasinin fazla müsamahakâr olduğu kanaatine vararak her yerde meclisi farklı derecelerde baypas edip aşırı baskıcı rejimler kurmaya girişmişti. Bu gericiliğin tepe noktası Ekim 1922'de İtalya'da Mussolini ve faşistlerinin iktidara buyur edilmesiydi. İspanya'da sağcıların ve sermayenin coşkuyla karşıladığı bu düzen tesisine, 1920 Kapp Darbesi'nin başarısızlığa uğramasının ardından durulmayan Almanya'da Hitler'in yavaş yavaş yükselişi eşlik ediyordu. Keza Polonya, Portekiz, Yunanistan ve Macaristan'da karşıdevrimci diktatörlükler kurulmuştu. Ama bu noktada en iyi örnek, demokratik rejimini koruyan Britanya'da meclisin fiilen arka plana itilmesiydi; kararlar mecliste değil, meclisin gerisinde alınıyordu.

Dolayısıyla Primo de Rivera darbesi İspanyol kapitalizmi için bir kaçınılmazlığın ifadesiydi, ama ancak bir denge rejimi olarak geçici süreliğine var olabilirdi. 1929 dünya krizinin de etkisiyle vadesi çabuk doldu. Hasta Primo de Rivera 28 Ocak 1930'da istifa etti; üç ay sonra sürgünde ölecekti.

Kral Alfonso, Mussolini'sinden beklediğini bulamayınca yüzünü bir başka askere çevirmiş ve hemen General Dámaso Berenguer'i göreve atamıştı. Diktatörlükten sonra gelen ve sadece bir yıl tutunabilen bu temeli çürük diktatörlük (*dictadura*) girişimine *dictablanda* ("yumuşak diktatörlük") denmiştir. Kavram bir açıdan aldatıcıdır. Berenguer'in kişiliği ve sicili demirden bir diktatörlük kurmaya gayet uygundu. Kral Alfonso kendisini bu makama Fas'taki askerî başarısından ötürü layık görmüştü: Berenguer'in arkasında on binden fazla ölü vardı. Fakat her siyasi rejim gibi diktatörlükler de iradi oluşumlar değildir. Ne Berenguer'in siyasi konumu ne de üzerinde yükseldiği koşullar kendisinin çok arzuladığı "sert diktatörlüğü" kurmasına müsaitti.[29]

* * *

İspanyol monarşisi yirminci yüzyıla gelindiğinde çoktan miadını doldurmuştu. Avrupa'daki örneklerle mukayese edecek olursak, ne Alman monarşisi (Hohenzollern İmparatorluğu) gibi tepeden inmeci bir tarzda rejimin kurucu babası olmanın verdiği işlevin son demlerini oynuyordu, ne de İngiliz monarşisi gibi rolü çoğunlukla itibarî nitelikte olmasına karşın, düzen güçlerine ve geleneğe bağlılığı simgelemesi bakımından henüz doldurulamayan bir yer tutuyordu. Aksine, bu iki monarşi de yeni egemen sınıf olan burjuvazinin çıkarlarına farklı şekillerde hizmet ederken, İspanyol monarşisi tıpkı Rus Çarlığı gibi sadece ezilen sınıfların değil, burjuvazinin de desteğini yitirmiş bir kalıntıydı. Üstelik bu çürüme çok daha gerilere dayanıyordu.

İspanya kralı uzun zamandır krallık vasıflarını haiz değildi; iddiaya göre gücünü Tanrıdan alıyordu, ama kula geri veriyordu!

---

29) Berenguer'in ordudaki ayrıksı karakteri ve rekabetleri için, bkz. Boyd, 1980: 163-64 ve 187.

XIII. Alfonso 8 milyon tebaası gibi İspanyol gribinden etkileniyordu (Rasmussen, 2014: 340); 1789'dan bu yana tek bir kral bile eceliyle ölmemişti. XIII. Alfonso'nun seleflerinden dördü tahttan feragat etmek zorunda kalmıştı (Brenan, 2009: 86). Kadir-i mutlak olmayan kralların idaresindeki krallık çoktan eskimişti ve asker üniformasından yamaları da tutmuyordu.

Burjuvazi özellikle de avukat, sanatçı, öğrenci gibi aydınlarının şahsında cumhuriyet kurma görevini önüne koymuştu, fakat bu cumhuriyetin içeriği İspanya'daki sınıfsal konfigürasyona kıyasla epey zayıf olduğundan, yalpalamalar görülmüyor değildi. Yine de Rusya'daki utangaç cumhuriyetçi (Kadet Partisi) eğilimle kıyaslandığında, İspanya'da bu projenin arkasında çok daha kararlılıkla durulduğunu teslim etmek lazım.

17 Ağustos 1930'da Katalanların ve Bask'taki azınlık partisi ANV'nin de dâhil olduğu (PNV stratejik bir hata yaparak katılmamıştı) farklı cumhuriyetçi gruplar ülkenin kuzeyindeki San Sebastián kentinde bir araya geldiler. Örgütü temsilen olmasa bile, iki sosyalist de (Indalecio Prieto ve Fernando de los Ríos) toplantıya katıldı. PSOE önderliğinden tepkiler gelmesine karşın, tabanın cumhuriyete sıcak bakması süreci hızlandırdı ve Ekim ayında PSOE de tarihe San Sebastián Anlaşması olarak geçecek girişime resmen dâhil oldu. CNT ise dışarıdan, "sokaklarda" destek sunacağına (Ealham, 2005a: 50), krallık karşıtı genel grevde yerini alacağına dair güvence verdi.

İlk plan Aralık ortasında bir darbe yapılması, PSOE ve UGT'nin de darbeyi grevle desteklemesi yönündeydi. Sosyalistlerin bir askerî darbeye iştirak etmeleri ilginçtir, zira bilebildiğim kadarıyla bu döneme kadar, en azından Avrupa'da, sosyalist hareketin böyle bir girişimde bulunduğu vaki değildir. Proleter devrimleri çağında sosyalistlerin veya daraltarak söylersek, Marksistlerin genel tavrı ordunun tabanı, yani erat ve düşük rütbeli subaylar ("üniformalı işçi-emekçiler") ile ordunun kurmay kademesi, yani bizatihi Ordu (burjuva ordu) arasında ayrım yapmak ve ilkini ikincisine karşı devrimin destekçisi haline getirmek üzerine kurulu olmuştur. Bu tutum işçi sınıfının kurtuluşunun kendi eseri olaca-

ğı ve bunun da ancak tabandan gelişen kitlesel bir girişim olarak mümkün olduğu görüşünün doğrudan sonucuydu ve tipik örneği de Bolşevik Devrimi'ydi.

Ne var ki Marksistler için geçerli olan bu ilkeli yaklaşımı siyaset sahnesine genellemek anakronizm olur, zira atanmışlar ile seçilmişler, siviller ile askerler arasında kesin bir ayrım yapmak ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında, hattâ belki de sonunda bir paradigma haline gelmiştir. Ele aldığımız dönemde siyasette böyle katı bir işbölümünün ilke katına yükseltildiğinden bahsedemeyiz. Dahası henüz burjuva devrimleri çağının da tam olarak kapanmadığı ve yirminci yüzyıla sarktığı düşünüldüğünde gerçekliği de yoktur, zira ordu ("halk ordusu", Yeni Model Ordu türünde bir ordu) henüz bugün anladığımız anlamıyla kurumsallaşmış bir güç de değildi.

Öte yandan, yirminci yüzyıl sonunda nihayet oluşturulan paradigmanın kusursuz olduğunu söylemek de zordur, zira tarih boyunca tüm demokratik kanalları tıkamış hükümetlerin kaçınılmaz olarak kendi karşıtını doğurduğu bir vakıadır ve öncelikle meşruiyeti sorgulanması gereken, salt cebirle egemenliğini sürdüren bu hükümetlerdir. Marksistler bir mücadele yöntemi olarak darbelere karşı çıkıyorlardı. Özelde İspanyol sosyalistleri Marksist teori açısından bakıldığında burjuva partileriyle *bu türde* bir teşebbüse girişmekle yanlış yapmış olsalar da, her türlü darbeyi kınayan ve aynı kefeye koyan yaklaşımın siyaset tarihinde ya da güncel siyasette somut bir karşılığı yoktur.[30] Marx'ın da sevdiği bir lafla, "eşit haklar arasında son sözü cebir söyler" (2000: 232).

Tam da bu nedenle, İspanya'da sadece sosyalistler değil, Marksist gelenekten gelmeyen anarşistler de darbelerle içli dışlıydı. CNT militanı ve tarihçisi José Péirats'ın sözleriyle, "CNT sivilinden askeriyesine ayrım gözetmeksizin, her türlü konspiratif girişimde yer almıştı. 'Sanjuanada' hadisesi ve José Sánchez Guer-

30) İspanya 1930'larda böyle bir yola girmişti ve sağcılar da (haklı olmamakla beraber) 1936'daki darbeyi aynı argümana dayandıracaklardı. Daha ilginci, Sosyalist Prieto da, "nasıl ki tarih köylü devrimlerini haklı çıkarmışsa; halkların siyasal, ekonomik ya da toplumsal ilerlemesiyle uyuşmaz hale gelen rejimlere son veren askerî ayaklanmalarını da onaylayabilir" diyerek bu fikre imza atmıştı (akt. Payne, 2004: 110).

ra'nın darbesi [*putsch*] bunun doğruluğunun kanıtıdır" (2011a: 23). Örneğin Haziran 1926'daki "Sanjuanada" darbesi komutanlar, muhalif monarşist siyasetçiler ve CNT tarafından tezgâhlanmış, ama çökertilmişti. Belli ki İspanya'da darbe karşıtlığı hiçbir siyasi yapı tarafından ilkesel yaklaşımla değerlendirilmiyordu.

Sosyalistler de cumhuriyet yolunda darbeden umduklarını bulamadılar. Aralık ayında Aragón'da girişilen komplo çökertildi ve darbenin başındaki iki yüzbaşı, Galan ve Garcia infaz edildi.[31] Fakat bu Berenguer'in son hamlesiydi ve miadını doldurmuş olan monarşiden Şubat ayında Berenguer de elini çekti. Alfonso huzursuzluğu yatıştırmak ve krallığı kurtarmak amacıyla 12 Nisan'da yerel seçimlerin yapılacağını açıkladı; amaç, eskinin "temsiliyetçi" sistemine peyderpey geri dönmekti. Cumhuriyetçilerin muradıysa tam tersiydi. Siyasi gerilimin düzeyi ve San Sebastián Anlaşması'nın varlığında, görünüşte sıradan bir yerel seçim krallığın kaderinin belirlendiği bir oylamaya dönüşmüştü.

31) İlginçtir, Aralık'taki darbe teşebbüslerinden birinin başında, müstakbel faşist diktatörün kardeşi (ve siyasi açıdan tam zıddı olan) Ramon Franco vardı ve yenilgi sonrası sürgüne gitmek zorunda kalmıştı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Krallığın İlgası ve İkinci Cumhuriyet

12 Nisan 1931'deki yerel seçimler şehirler bir tarafa bazı büyük köylerde bile krallık karşıtlığının galip geldiğini ortaya koydu ya da en azından kral ve danışmanları sonuçları bu şekilde yorumladılar. XIII. Alfonso olağanüstü bir durumda ordunun kendisini savunmayacağını da öğrenince sessiz sedasız ülkeyi terk etme kararı aldı. Kendisine tarih tarafından bahşedildiğini savunduğu tahttan feragat etmediğini söylese de, krallığın sonu gelmişti. İspanya'da ikinci kez cumhuriyet ilan ediliyordu. San Sebastián'da oluşturulan Devrimci Komite geçici hükümeti kurdu.

Cumhuriyet emekçiler tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Burada da oy oranları resmin bütününü göstermez. Seçimlerin toplumsal panoramayı layıkıyla yansıtma konusundaki içkin yetersizliği bir tarafa, Primo de Rivera zamanında da onun Yurtsever Birlik (UP) partisine girerek varlığını sürdüren *cacique*'ler

1931'deki belediye seçimlerinde kırsal bölgelerde güçlerini ispatladılar ve solu üçe katladılar. Ama az çok demokratik seçimlerin yapılabildiği şehirlerde hep cumhuriyet galip gelmişti, krallık yanlılarından bile cumhuriyete ciddi bir oy kayması vardı (Ben-Ami, 2001: 23 ve 1978: 309-12). Yüz binlerce insanın şehir meydanlarında cumhuriyeti kutlama görüntüleri bu coşkunun özeti gibidir.

Yine de bu cumhuriyet devrimci güçlerin tabandan hareketiyle kurulmamıştı, bilakis hem krallığın hem de hükümetin barutunu tüketmiş olmasının bir sonucuydu. Parlamenter monarşi ve askerî diktatörlük burjuvaziye çare olmamış, bunların itibar yitirmesi sonucu burjuva cumhuriyetin önü açılmıştı. Bu açıdan krallığın alaşağı edildiğinden ziyade kendiliğinden düştüğünü söylemek birçok tarihçinin tercihidir; fakat bu doğruyu da abartmamak gerekir.

İkinci Cumhuriyet işçi ve köylülerin kitle mücadelesinin düzeni sarsıp nihayetinde yıkması sonucu kurulmadı. Fakat yaygın kanının aksine, krallığın yıkılmasında işçi sınıfı hiçbir rol oynamamış değildir. 2011'de Mısır'daki Mübarek karşıtı Tahrir eylemlerinde olduğu gibi, öncesinde kitlelerin uyanışını simgeleyen grevler vardı. 1930 yılındaki işçi eylemleri rejimin zayıflamasında ciddi pay sahibiydi. Örneğin Endülüs, Valencia, Bilbao, Katalunya ve Galiçya'da önemli grevler yaşanmıştı (Heywood, 2002a: 107; Broué, 1967). 1930'da gerçekleşen 402 grevde toplam 247.461 işçi yer almıştı ve bu rakamlar 1929'un dört katından fazlaydı, patronlar için gün kaybı ise on katıydı (Ben-Ami, 1978: 132 ve Preston, 1977: 118 ve 131). Bonapartist diktatörlük yıkıldıktan sonra bile uzlaşmacılığı yeni diktatörle sürdürmek isteyen PSOE bu grevleri kınayıp mahkûm etmiş olsa da, seçimlerden en güçlü parti olarak Sosyalistler çıkmıştı. Bu da işçi sınıfının siyasi denklemin neresinde olduğunu gösterir. Dahası diktatörlüğün son yıllarına doğru yükselen bir öğrenci hareketi vardı.

Her halükârda, eski rejim çürümüş, miadını doldurmuştu. Sahipleri bile yanında durmadığından darmadağın oldu.

Peki, monarşinin kurtulma şansı var mıydı? Örneğin Stanley G. Payne (2006a: 340), Primo de Rivera'nın istifası sonrasında hemen seçimlerin yapılmamış, hattâ bir yıl ileriye atılmış olmasını eleştirerek, "eski rejimin son hatası seçimleri ertelemekti, tıpkı 1917'de Rusya'da Geçici Hükümet'in yaptığı gibi" der. Burada seçimler sınıf mücadelesinden bağımsız bir değişken haline getirilmekte, siyasi evrimin sonucu olan bir kurumdan ziyade burjuva siyasetçilerin iradesine bağlı bir tarihüstü uyutma aracı olarak görülmektedir; bu (muhafazakâr) bakış açısı seçimleri salt bir burjuva aldatmacası olarak gören ve her daim boykotu savunan diğer ("devrimci") uç kadar sorunludur. Genel oy hakkının neredeyse bir asırlık mücadelelerin ardından yerleştirilebilmiş olması bile bir tercih meselesi olmadığını gösteriyor. Seçimler basit bir sandık kurulumu, halkın iradesinin şaşmaz şekilde tecelli ettiği bir mekanizma değildir. Egemenlerin yukarıdan müdahaleleri kadar ezilenlerin tabandan mücadeleleri de seçme-seçilme hakkının yerleşmesinde rol oynamıştır. Bunlardan ikincisi ağır bastığı oranda seçimler patlamalı, tehlikeli bir niteliğe bürünmüştür. Payne'in bahsettiği her iki seçimde de burjuvazi örgütsüz, proleter partileri örgütlü olduğu oranda mecliste düzene düşman kesimler ağırlığa sahip olacaktı ve burjuvazi henüz satın alma ya da ehlileştirme kurumlarını yeterince geliştiremediğinden, bu meclislerin daha baştan "ölü doğmuş" (devrimci) kurumlar haline gelme ihtimali yüksekti. Seçimlerin istenen sonucu verebilmesi için gerekli araçlar (örneğin yerelde güçlü ve işleyen parti şubeleri, basın aygıtı, STK'leri vb. ile sağlam bir ajitasyon ağı, satın alınabilecek sol adaylar vb.) olmadan seçimler sorun çözücü değil, artırıcı olmuştur, o gün de böyle olması kaçınılmazdı. Bu yüzden seçimlerin ertelenmesi, bir çare olup olmadığından bağımsız olarak, ancak anakronik bir bakışla mutlak yanlış diye damgalanabilir.

Neticede, San Sebastián Anlaşması uyarınca bir geçici hükümet kuruldu. Koltuk dağılımının halk desteğiyle bir alakası yoktu, amaç egemenleri ürkütmemekti. Başköşeye sağcılar kurulmuş ve cumhuriyetçilere koltukların çoğunluğu verilmişken, sosyalistlerin payına üç bakanlık düşmüştü.

İlk Hükümetin İcraatları

Kurucu Meclis (Cortes) seçimleri Haziran 1931'de yapıldı. Seçim sistemi marjinalleri daha da dışlamak üzerine kuruluydu ve rejimin siyasi istikrarsızlık korkusunu yansıtacak şekilde[32] farklı görüşten kesimleri seçim ittifakı yapmaya teşvik ediyordu. Buna göre, blok halinde daha fazla oy alan liste, oy oranının çok üzerinde vekil çıkarabiliyordu. Sağcı düzen partileri için bunun çok bir sakıncası yoktu, aksine aralarındaki küçük farkları seçim zamanı unutmaları için zorunlu bir uyarı gibiydi. Ama sol partiler için tam tersi rol oynuyordu. Çok farklı programları ve dünya anlayışları olan düzen içi sol partiler ile devrimci solun ortak hareket etmesini teşvik ediyordu. Beş yıl sonraki "Halk Cephesi" ittifakında en üst ifadesine kavuşan bu çizgi İspanya Devrimi'nin yenilgisinde en temel etken olacaktı.

Seçimlerden Sol Cumhuriyetçiler, Sosyalistler ve Radikallerin oluşturduğu ittifak galip çıktı. Anarşistlerin de dışarıdan destek verdiği bu koalisyon sonucu sosyalistler 117 koltuk kazanırken, güçbirliğine dâhil olan ama en uçuk muhayyile için bile sol kabul edilemeyecek Radikal Parti ise 89 koltuk elde ederek Cortes'in en büyük ikinci partisi olmuştu (Ben-Ami, 1978: 317). Seçim sonucunda esas çoğunluk Radikaller ile Sosyalistlerde olmasına karşın kurulan hükümette azınlıkta olmalarının nedeni, cumhuriyet sağlam temellere oturmadığından bir denge durumu yaratma ihtiyacıydı. İkisi de diğerini kabullenemiyordu ve bir tür Bonapartist rızayla ikisi de olmayan birileri başa geçti: Endülüs bölgesinin büyük *cacique*'lerinden Niceto Alcalá-Zamora ve yıllarca muhafazakârların başında yer alan Antonio'nun oğlu Miguel Maura.

Bu alacalı bulacalı bileşimde sol yapıların ilkesizliği kadar, safların henüz tam olarak netleşmemiş olması ve devrimin emekleme evresinde bulunması da etkendi. İlk Geçici Hükümet'in başbakanı kralın sabık bakanlarından, dinî vecibelerine bağlı bir top-

32) O dönem sadece İspanya'da değil, daha genel düzeyde böyle bir korkudan bahsetmek mümkün. Parlamenter sistem bugünkü kadar yerleşmediği oranda, devrimci partilerin tutumları bir tarafa, bireysel (burjuva) siyasetçilerin kaprisleri bile siyasi işleyişi bozabiliyordu. Yerleşik düzen buna karşı bir önlem arayışı içindeydi.

raksahibi Katolik olan Alcalá-Zamora yanlış yere düşmüştü. Fakat onun uyanması kısa sürdü ve ilk mecliste Kilise'nin rolünü kısıtlayan bir yasa tasarısına tepki olarak Ekim ayında Maura'yla birlikte istifa etti.

Aslında ilk seçimler sonrası meclise bakarak cumhuriyeti değerlendiren biri, toplumsal manzarayı gerçekten de halkın en parlak dimağlarının önderliğinde aydınlanmanın başlangıcı gibi görebilirdi. Cortes'te filozof Ortega y Gasset[33] ve Miguel de Unamuno gibi birçok yazar, sanatçı, profesör ve gazeteci vardı. Böyle bir meclisten İspanya'yı modern çağa taşıyacak reformlar beklemek abartı olmazdı. Dahası Helen Graham ve Jo Labanyi'nin dikkat çektiği gibi, burjuva aydınların gözünde "kültür kitlelerde olmayan, ama olması gereken bir şeydi", zira hem ülkeyi muasır medeniyetler seviyesine ulaştırmanın yolunu sunuyordu hem de "kitleleri eğitim yoluyla 'medenileştirmek' toplumsal devrim tehdidini püskürtmenin bir yoluydu. [...] Ortak (gerçekte kendisine ait olan) kimlik sembolleri yaratarak farklı çıkarların zahiri bir kolektiflik içinde mermerleşmesini sağlayabilecek, böylece toplumsal huzursuzlukları ve devrim tehdidini savuşturabilecekti" (1996: 2 ve 9). Bununla bağlantılı olarak eğitime büyük önem verildi. Cumhuriyet, eğitimi Kilise'nin tekelinden almanın yanı sıra, önüne 27 bin yeni derslik açma hedefi de koymuştu (Graham, 2002: 36). Bunun haricinde, García Lorca'nın[34] gezici tiyatro kumpanyası *La Barraca*, halkın en çok ilgi gösterdiği araç olan sinema filmleri, kurmalı gramofonlardan dinletilen klasik müzikler ve gezici kütüphaneler gibi yaratıcı araçlarla beş yüze yakın köye

33) Ortega y Gasset cumhuriyetçi yalpalamanın timsaliydi. Üniversitelerde yükselen muhalefet sonrası Nisan 1929'da García Lorca'nın da aralarında olduğu bir grup genç aydın kendisinden yol gösterip başa geçmesini talep ettiğinde, mugalâtalardan medet ummuş; ertesi yıl hemen herkesin cumhuriyetten yana tavır aldığı bir ortamda da krallığı yamalarla kurtarmanın derdine düşmüştü. Ortega y Gasset 1930 Kasım'ında bile cumhuriyetçi romantizm ve melodramatik devrimcilik eleştirisi yapıyordu ve ancak birkaç ay sonra cumhuriyetten yana tavır alacaktı (bkz. Ben-Ami, 1978: 43-44).

34) García Lorca sadece muhalif duruşu ve eşcinselliğinden ötürü değil, egemen milliyetçi tarih anlayışına karşı çıkarak İspanya'nın yeniden fethinin kadim bir medeniyetin yok edilmesine yol açtığını ve çokkültürlülüğü dinamitlediğini iddia etmesi sebebiyle de nefretleri üzerine çekmişti. İç Savaş'ın hemen başında faşistler tarafından homofobik bir cinayete kurban edilecekti.

ulaşmıştı (Vincent, 2007: 123). 1935 yılında 5 binden fazla kütüphane yaklaşık 500 bin kişiye ulaşıyordu.

Her şeye rağmen, cumhuriyetin yapabildikleri sınırlı kaldı. Din odaklı eğitim sisteminden korkunç bir miras kalmıştı. Devletin eğitimi yıllarca boşladığı bir ülkede çıtayı yükseltmek elbette kolay değildi. 1932 yılının sonunda eğitim bakanı 10 bin yeni okul açtıklarını ifade ediyordu. Tarihçi Mary Vincent 1933 sonlarında hükümet sağcıların eline geçtiğinde 13.570 yeni okul açıldığını söyler (2007: 122). Fakat Christopher Cobb bu rakamları abartılı bulur ve dahası ilkokulların yüzde 60'ı özünde tek bir derslikten ibaret olduğundan rakamın aldatıcı da olduğunu iddia eder. Nitekim 1932-33'te okul yaşındaki çocukların yüzde 51,2'si okula kayıtlıyken, 1934-5'te bu oran sadece yüzde 52,9'a çıkmıştı (1996: 135). Cumhuriyetin ayağında prangalar vardı.

Burjuva cumhuriyetçilerin gözünde reformlar demek her şeyden önce ekonomik kalkınma (sermaye birikimi) demekti. Azaña hükümeti selefinin de ötesine geçerek sulama projelerine ciddi kaynak ayırdı. Bayındırlık işlerinde, özellikle de baraj yapımında atılım kaydedildi, ama aynı zamanda hidroelektrik santrali inşaatı ve demiryolları yapımına önem verildi. Sermayeyi cumhuriyetin daha iyi bir yönetim biçimi olduğuna ikna etmek gerekiyordu.

Sosyalist Çalışma Bakanı Largo Caballero için ise işçilerin çalışma koşullarında reform esastı. Caballero'nun çalışma bakanlığında kent proleterlerinin gerçek ücretleri yüzde 16 arttı, işçilere yılda 7 gün ücretli tatil hakkı tanındı, 8 saatlik işgününe geçildi. Ayrıca annelik yardımı, iş kazalarına karşı sigorta gibi sosyal reformlara imza atıldı. Tüm bunlar hayata geçirilebildiği oranda önemli iyileştirmelerdi, ama cumhuriyetin diğer hamlelerinde de görüldüğü üzere, birçoğu kâğıt üzerinde kalacaktı.

Primo de Rivera dönemindekine benzer şekilde bir hakem heyeti oluşturuldu. İşçilerin patronlarla olan sorunlarını (çalışma saatleri ve ücretleri belirlemek gibi) çözmek için oluşturulan ve sosyalistlerin öncü rol oynadığı bu devlet komiteleri, vasıflı işçiler için yarar sağlarken, pazarlık gücü olmayan vasıfsız ya da geçici işçiler için (tarım ya da sanayide) pek bir anlam ifade etmi-

yordu. Cumhuriyetin tatmin etmeyi bir türlü başaramadığı bu kesimler için geliştirdiği araç ardı ardına yasalar çıkararak baskıyı artırmak oldu. "Cumhuriyeti Savunma Yasası" (1931) adı altında bugünkü güvenlik paketlerine benzer şekilde polise geniş yetkiler tanındı; yasa işçi mahallelerine baskınların, mitingleri dağıtmanın, gazete sansürlerinin, keyfi ve uzun süreli gözaltıların vb. kılıfı oldu. Keza bir diğer Orwellvâri isimle meclisten geçen "Serseriler ve Muzırlar Yasası" (1933) da güya uyuşturucu ve kadın tüccarlarını hedef almasına karşın, yine esas kurbanı "makul şüpheli" sıfatıyla devrimciler, işsizler ve genel olarak yoksullar olmuştu.[35] On sekiz ayın sonunda 9 bin kadar işçi hapisteydi, oysa yoğun karşıdevrimci faaliyetler içindeki sağcılar için benzer bir ihtimam yoktu.

Öte yandan, 8 Mayıs'ta kadın-erkek ayrımı olmaksızın 23 yaşın üstünde her bireyin oy verme hakkı olduğu tanındı. Ulusal sorun kısmındaysa, ERC ülkedeki siyasi gelişmeleri iyi okuyarak 14 Nisan 1931'de İspanya sınırları içinde bir Katalan Cumhuriyeti kurulduğunu ilan etti. Hükümetin yolladığı heyetle görüşmelerin ardından, özerklik yetkisini tanıma hakkının sadece cumhuriyetçi meclise ait olduğuna ikna edildi ve Cortes'in toplanmasını bekleme kararı aldı. Krallığın devrilmesinde Katalanlar gibi aktif rol oynamayan Bask Ülkesi içinse benzer bir tutum sergilenmedi ve Katalanlardan birkaç gün sonra ilan edilen özerklik devletin kolluk kuvvetleri tarafından eve döndürüldü.

Cumhuriyetçi hükümet en büyük sınavlarını ise orduyla ilişkiler, toprak ve ruhban sorununda verecekti.

Orduda Reform

Gerek ulusal gerek uluslararası anlamda çalkantılı bir dönemde hayata gözlerini açan cumhuriyet, ayakta kalabilmek adına ya sol güçlere yaslanacak ve ezilenlerin yararına reformları tutarlılıkla uygulayacak ya da tam karşıtını yapacaktı. İkisini birden yap-

35) Ealham, 1995: 135 ve 2005: 69-71. Bunlardan biri de efsanevi devrimci Durruti'ydi. Hâlihazırda bir mensucat fabrikasında işçi olmasına karşın, "serserilik" suçlamasıyla karşılaşmıştı.

Niceto Alcalá-Zamora ve Manuel Azaña.

maya çalıştığı oranda çatışmaları daha da kızıştırıyordu. Cumhuriyetin içine düştüğü bu çelişkiyi anlatan en çarpıcı örnek orduyla ilişkisidir.

Cumhuriyetin ilk Savaş Bakanı ve İç Savaş sırasında cumhurbaşkanı olacak olan Manuel Azaña orduyu küçültmek adına binlerce subayı ücret kesintisi yapmadan emekli etti. İspanya ordusu üzerine bilinen bir akademik çalışmaya imza atmış bir aydın ve modern reformcu olarak Azaña'nın amacı hem orduyu küçülterek bütçedeki kamburundan kurtulmak hem de askerlerin siyasi hayattaki rolünü geriye itmekti. 8-10 binden fazla subay tam maaşla emekliliği kabul etti. İlk emeklilik başvurularında 7.613 muvazzaf subay (yüzde 37'si) emekli oldu ki, bunların içinde generallerin yarısı da vardı. Şişme subay kadrosu yasa kapsamında yüzde 40 azaltıldı ve 1935'te subay sayısı 13 bine kadar inmişti (Esenwein ve Shubert, 1995: 70-1). Ayrıca ordunun tüm yargılama yet-

kileri elinden alındı (Alpert, 2001: 206). Bu açıdan, Azaña'nın burjuva anlamda ilerici[36] bir hamlede bulunduğuna kuşku yoktur.

Ne var ki Azaña'nın reformunu darbeci subaylar memnuniyetle kabul etmişti, zira darbecilik kovalamak için zaman ve kaynak elde etmiş oluyorlardı! Dahası sayıya vurulduğunda subayların içinde çoğunlukla solcu ya da cumhuriyetçi olanların emekli olduğu, kralcıların yerini koruduğu iddia edilir; böylece emekli olmayanlar da kadrolaşma açısından yol kat etmişti. O halde, "Azaña hiç bulaşmasa mıydı?" anlamlı bir soru olacaktır. Emekli etmese bu yükten nasıl kurtulabilirdi? Bunu yine İspanya'da yaklaşık yetmiş yıl sonra sosyalistlerin karşı karşıya kaldığı benzer bir ikilem üzerinden açıklamak daha kolay olacaktır.

2004'te İspanya'da genel seçimleri aslında biraz da beklenmedik bir sonuçla yüzde 42 oy alan Sosyalistler kazandı. Sağcı Halk Partisi dümeni kaybederek hayal kırıklığına uğradı. Sosyalistlerin iktidara gelmesinde seçimlerden birkaç gün önce Madrid metrosundaki bombalı saldırı ve 191 kişinin hayatını kaybetmesi önemli bir etkendi. İspanyol ordusunun Irak'taki varlığına misilleme olarak El Kaide'nin üstlendiği saldırı İspanya'nın emperyalist emellerine tepkiyi artırdı. Nitekim Sosyalist Parti'den Zapatero'nun kurduğu yeni hükümetin ilk işi de İspanya'nın Irak'taki askerlerini çekmek oldu. Yine gayet reformcu, ilerici bir hamle, ama hangi açıdan bakıldığına bağlı! Zapatero bunu yapmakla İspanyol burjuvazisinin Irak'taki paylaşım kavgasında geri kalmasına ve dolayısıyla kapitalist düzen içinde ekonomik bir gerilemeye yol açmış oluyordu. Sonuç belki çok insancıl, ama emperyalist çıkarlarından taviz ve dolayısıyla ekonomik gerileme ve krize kapı aralamak demekti. Kapitalizmin sınırları içinde oyunu kurallarına göre oynamak bir dert, oynamamak ayrı dertti.

Aynısı Azaña için de geçerlidir. Burjuva cumhuriyetçi Azaña bu reformun arkasında duracak toplumsal tabandan yoksundu. Reformları tutarlılıkla devam ettirip –kapitalizm çerçevesi dışına çıkmadan da olsa– köklü bir toplumsal dönüşüm sağlayamadığı

36) İlericiliği abartmamak lazım: Bu dönemde sivillerin orduya yönelik her türlü eleştirisi devlete karşı suç kapsamına alınmıştı (Morrow, 1963: 2. Bölüm).

oranda, piyasanın aşırı taleplerine geri dönüş (zorla ya da güzellikle) kaçınılmazdı. İspanya'da 1930'larda radikalizm (sağ ve sol) son kertede koşulların dayatmasıydı.

Cumhuriyet ve Laiklik

Hükümetin iki asli bileşeni olan cumhuriyetçiler ile sosyalistler arasında azami görüş birliğinin olduğu tek konu belki de laiklikti. Bu mutabakata varılmasında Kilise'nin tavrı da etkiliydi. Daha Mayıs ayında İspanya Başpiskoposu Kardinal Segura sert bir dille krallığı savunmuş, Temmuz ayında yazılan ortak mektuptaysa halk egemenliği kavramının Katolik öğretisine mugayir olduğu vurgulanmıştı. Kilise, hiç eğip bükmeden, eski düzenin en ufak bir değişiklik olmadan sürmesinden yanaydı.

Cumhuriyet ilan edildiğinde 23 milyon nüfus içinde ruhban üyelerinin sayısı 110 bini geçiyordu. Kilise'nin eğitim-öğretimdeki tekelini kırmadan ilerlemek mümkün değildi. Cumhuriyetçi hükümet daha 22 Mayıs'ta dinî özgürlüklerin önündeki tüm engellerin kaldırıldığını beyan etmiş, hazırlanan anayasadaki yeni maddeyle Kilise'nin esasen eğitim ve ticaret alanındaki gücüne darbe vuracak adımlar atacağını duyurmuştu. Nitekim bu amaçla harekete geçildi. Devletin resmî dininin olmadığı ilk kez yasalardaki yerini aldı. Ruhbana maddi destek sonlandırıldı. Ocak 1932'de mezarlıklar ve hastaneler sekülerleştirilip boşanma hakkı yasalaştırıldı ve Cizvit tarikatı dağıtılarak milyonlarca pesata değerindeki mülklerine el koyuldu.

Din ya da Kilise konusunda yaklaşım İç Savaş'ın provası gibiydi. Laik ya da seküler bir devlet kurmak işçiler, devrimciler, hattâ genel olarak cumhuriyetçiler için asli bir görevdi. Bu noktada, yukarıda bahsedilen nedenler de dikkate alındığında, Kilise'nin gücünün kırılması daha da zorunluydu. Buradan kiliselere savaş açılacağı, dindarların kutsallarının tahkir edileceği vb. sonucu çıkmaz. Ama aynı şekilde dindar kesimlerin hassasiyetlerini dikkate alarak, İspanya'nın çoğunluğunun Hıristiyan olduğu gerekçesiyle dinî egemenliğin sürmesine izin vermenin ya da bu nüfuzu ancak uzun bir sürece yayarak kırmanın gerektiği sonucu da çıkmaz. İs-

panya'da Kilise'nin nüfuzunu kırmak adına atılan adımlar ile dindar kesimleri faşist bir hareketin arkasında seferber edecek şekilde atılan din karşıtı adımları (örneğin cenaze alaylarına ya da kilise çanı çalmaya vergi cezaları) birbirinden ayırmak gerekiyor. İspanya'da cumhuriyetin ilk hükümetinin attığı adımlar doğru, ama eksikti; bu eksikliği tamamlamak adınaysa gereksiz, yer yer kışkırtıcı hamlelerde bulunmuştu.[37]

Laikliğin hayata geçirilmesi noktasında atılacak adımlar elbette her ülkede aynı olamaz. Dinî önyargıların gücünü dikkate alarak belli yumuşak geçişler olması gerektiği neredeyse bir önkabul haline gelmiştir. Fakat çoğu tarihçinin iddia ettiği gibi, o dönemde İspanya için böyle bir yumuşak geçişin her yönüyle zaruri olduğu söylenemez. Kilise yakıp din adamı ve rahibe öldürme eylemlerinin toplumun küçük bir azınlığıyla (hele hele anarşistlerle hiç) sınırlı kalmadığı bir ülkede, din ile devlet işlerinin göstermelik değil, kesin olarak ayrılması noktasında atılacak adımların dinî bağnazlık duvarına çarpacağını düşünmek önyargılara teslim olmaktır. Neticede, eylemlerin bu kadar ciddi bir kitleyi kapsıyor olması dışında, eyleme katılmayan ciddi bir kesimin de bu mükerrer eylemler karşısında tepkiyle galeyana gelmemiş olması belirtilmeye değer; sekülerleşmeye karşı çıkacak kadar aşırı dindar bir toplumda bu aktif saldırıların ve tepkisizliğin olması beklenemez, oysa İspanya toplumunda böyle güçlü bir dindarlık yoktu (bkz. Lannon, 2001: 49-50). Kilise ve din toplumda önemli bir çoğunluğun gözünde savunulmaz, güvenilmez düzeydeydi.[38] Zaten veriler de bunu gösteriyor. Hıristiyan nüfusun çoğunlukta olduğu ülkelerde ibadete katılımın en düşük olduğu ülke İspanya'ydı. Ayinlere katılım yüzde yirmiyi bile bulmuyordu (Beevor, 2006:

37) Azaña'nın kiliseler ateşe verilmişken, "Madrid'de yanan manastırlar tek bir cumhuriyetçinin bile canından daha değerli değildir" sözü eylemde ılımlılığı lafta radikallikle tazmin etme telaşının tipik bir örneğiydi.

38) Payne kendini Katolik kimliğiyle ifade eden kesimlerin bile dinin en önemli kurumuna yönelik bu saldırılar karşısında infiale kapılmadığını görmek yerine, "solcu propagandanın yol açtığı histeri hali"ne dikkat çekmeyi tercih eder (2006: 238). Oysa bu yaklaşım olgusal açıdan bile yanlıştır. Sosyalizm propagandasının henüz ortalıkta görünmediği 1835 yılında şehrin kuyularının Cizvitler tarafından zehirlendiği dedikodusu sonucunda çıkan isyanda 78 keşiş öldürülmüş, bunun sonrasında da sayısız kez din adamları öldürülmüş, ibadethaneler yakılıp yıkılmıştı. Bu konuda, ayrıca bkz. Preston, 1973: 373.

25). Üstelik İspanya'da, örneğin Türkiye'den farklı olarak, Kilise'ye karşı *doğrudan* sınıfsal bir tepki olduğunu da unutmamak gerekiyor, zira Kilise asırlardır büyük ve acımasız bir topraksahibi olmanın yanı sıra, bizatihi kapitalistleşmişti. Bu açıdan Kilise'ye yönelik tepkiler çok daha sağlam bir maddi temele oturuyordu.

İkinci Cumhuriyet'in hamlelerinde eksik olan kısım din ile devlet işlerini tümüyle ayırarak dine her türlü devlet desteğini çekmek, eğitim ve sağlık gibi sosyal hizmetleri herkesi kapsayacak şekilde parasız ve devlet eliyle sunmak, tüm dinleri kendi cemaatlerinin gelirlerine bırakmak gibi adımları hemen atmamasıydı. Devlet bunları yaparken, bütün dinlerin ve dinsizlerin vicdan özgürlüğünü de garanti altına almalı, bu açıdan sözgelimi kilise kundaklamalar gibi sorunu çözmekten çok kangrenleştiren eylemlerin *kesin olarak, yani dindar kesimlerde devletin işbirlikçi olduğu izlenimini uyandırmayacak bir kararlılıkla* önüne geçmeliydi. Bu noktada, işçi sınıfı örgütlerine de çağrıda bulunarak bu dinî kurumların korunması için komiteler kurmalarını talep edebilirdi (en doğrusu sendikaların bu işe ön ayak olmalarıydı).[39] Böylece mütedeyyin bireylerin dinî duygularının sağ partilerce toplumsal dönüşümü engellemek adına suiistimal edilmesinin de önüne geçilebilirdi.

Gelgelelim bu adımlar aşırı uç diye görüldüğünden reddedilirken, diğer aşırı uç konusunda ses çıkarılmadı. Cumhuriyetin ilk yıllarında dinci, ayrımcı propaganda serbest bırakıldı ve her türlü uçuk kaçık iddiayı dile getiren dinci dezenformasyonun yayılmasına ifade özgürlüğü adı altında izin verildi. Oysa cumhuriyet din ve vicdan özgürlüğünü tanırken, hurafelere belli bir sınır getirmek için adımlar atmak zorundaydı. Özellikle de kendi inancını savunma ve yaşamanın da ötesine geçip, ötekileri hedef gösteren ve damgalayan, kendi gerici bakış açısıyla değiştirmeye çalışan yapıların üzerine gitmesi gerekiyordu, zira bunlar o dönem monarşiye geri dönüş için çabalarken aynı zamanda faşizme taban sağlıyordu. Kısacası bugün de güncelliğini koruyan, "Dinî inançların

39) Ne yazık ki Nin ve POUM bile bu çizgiden uzak, "sol komünist" tutum içindeydi, bkz. Casanova, 2010: 207.

sömürüsüne nasıl karşı çıkmalı?" sorusu İkinci Cumhuriyet'in önünde duruyordu. Hükümet bu ayrımcı yayın ve propagandayı yasaklamadığı ve bunların din kisvesi altında siyasi ve ticari iş yaptığını (sermayedar niteliğini) görerek mallarını haczetmediği oranda (belki Cizvitler hariç) kendi gücünü zayıflatmıştı.

Ne var ki tutarlı ya da dilerseniz demokratik laiklik ile din ve vicdan özgürlüğü arasında ayrım yapılması gerektiğini savunan tarihçilerin önemli bir kısmı, esasen, İspanya cumhuriyetinin hızlı gitmiş ("dini hassasiyetlere dokunmuş") olmasından şikâyetçidir (örneğin bkz. Lannon, 2001: 35-6). Bunlardan bir kesim toprak reformu konusunda da hızlı gidildiğinden yakındığı için, ayrımı netleştirmek şarttır. Devletin akla dayalı bir toplum yaratmak için tedricen ilerlemesi şart değildi, bilakis bu yolda kararlı adım atması gerekiyordu.

Tarım Reformu

İspanya'da 1931'de 2 milyon topraksız köylüye karşın, 50 bin büyük topraksahibi tüm toprakların yarısına sahipti, bazı bölgelerde bu oran daha da yüksekti. Bir buçuk milyon küçük topraksahibiyse büyük maliklerin eline bakar konumdaydı (Broué ve Témime, 1976: 17-8).

Alcalá-Zamora'nın şahsında cisimleşen cumhuriyetin ilk toprak reformu ılımlılığıyla sağ kanadın da takdirini kazanmış ve büyük topraksahiplerinden ziyade, asalak soyluları ve elinde bir bölgeyi kontrol edecek (ve cumhuriyeti atlatarak *caciquismo*'ya geri dönmeyi sağlayacak) kadar toprak bulunduranları hedef almıştı. Fakat Katolikleri, ılımlıları ve büyük topraksahiplerini memnun eden bu tasarı, doğal olarak, emekçileri memnun etmedi ve tepkilerin basıncını hisseden Sosyalistler karşı hamlede bulundular. Ekim 1931'de Alcalá-Zamora'nın şerhlerini kaldıran, bir topraksahibinin mülkünün "örnek bir çiftlik" olduğunu kanıtlama zorunluluğu getiren ve tazminat bedellerini de ciddi şekilde azaltan bir yasa tasarısı ilan edildi (Malefakis, 1970: 172-185). Bununla birlikte, Kilise'ye resmî desteği kesen ve Cizvitlerin mülklerine el

koyan tasarının oylanması sonrası koalisyondaki ilk çatlak su yüzüne çıktı ve Alcalá-Zamora istifasını sundu.

İlk cumhuriyet hükümetinin elinde yeni reformlarını uygulayacak bir idari aygıt yoktu. Daha önemlisi, cumhuriyet önüne eski rejimle köklü bir hesaplaşma hedefi koymamıştı. Bilakis, eski rejimin efendileri yeni rejime ayak uydurmaya gönüllü olduklarını gösterdikleri takdirde yönetim kademelerinde de yer alabiliyorlardı; birçok yerde *cacique*'lerin egemenliği eskisi gibi devam ediyordu. Öyle ki, kokuyu alan *cacique*'lerden bazıları gömleklerini çarçabuk değiştirerek Asturias yerelinde "Cumhuriyetçi-Kralcı Parti" adında ismiyle müsemma bir parti bile kurmuşlardı! (bkz. Ben-Ami, 1978: 267-8). "Taşrada bilinegelen adıyla *emboscados* ('maskeli haydutlar') devlet aygıtına fiilen egemen olmaya devam ediyordu. [...] Keza bakanlıklarda da personel değişimi çok azdı" (Boyd, 1984: 158). Bu sayede reformların köklü ve kapsamlı olmasını engelleyebiliyorlardı. Zaten hükümet de kararlılıkla hareket etmiyordu. Örneğin Komisyon hedef olarak yılda 60 bin aileyi topraksahibi yapmayı planlamıştı, ama 1933 sonuna gelindiğinde, yani sağ hükümet eliyle gericilik başlamadan önce sadece 4.399 kişi bir toprağa yerleştirilmişti (Shubert, 1990: 99).

Cumhuriyetçi hükümetin ilk takvim yılı sayısız yasa teklifinin ardından "koalisyonun tarım reformu konusunda anlaşmadan daha da uzaklaşması" ile sonlandı. Malefakis'e göre, eğer başarısız Sanjurjo darbesi solcuları dürtmeseydi, yasa tasarısı zor kabul edilirdi. Yasaya ilaveten isyancı güçlerin topraklarına el koyulması da kararlaştırılmıştı, ama bunların toprakları 40 bin hektarı geçmiyordu (Malefakis, 1970: 192 ve 201). 9 Eylül'de yasa ezici çoğunlukla kabul edildi. Buna göre, her bireyin belli bir bölgede sahip olabileceği toprak miktarına, daha doğrusu ekilebilir topraklara sınırlama getirilmişti. Fakat yasadaki boşluklar yüzünden büyük topraksahipliği reformdan darbe almadan kurtulmuştu. Malefakis buna hayret eder: "*Latifundio* sahiplerini hedef alan bir yasanın çok şaşırtıcı olan şu sonucunu vurgulamak gerek: Reform İspanya'nın güneyinde bile büyük maliklerden çok küçük ve orta köylüyü vurmuştu!" (*a.g.e.*: 206-9 ve 213)

İlk yılın sonunda planlananın çok çok altında köylü toprağa kavuşmuştu, ama büyük topraksahipleri yine de tepkiliydi. Bu tepki İspanya'da yaşanacakların özeti gibiydi: Her sınıf veya zümre güncel bir gelişmenin ya da politikanın kendisine doğrudan etkisine değil, nereye varabileceğine; yapılana değil, yapana bakıyor; karşı taraftan gelenleri neredeyse kategorik olarak reddediyordu. İspanya'da bundan sonra da siyaset hemen her konuda bu tarzda ilerleyecekti.

Diğer yandan, Largo Caballero toprak paylaşımının ötesinde adımlar atıyordu. Ücretleri ve çalışma şartlarını düzenlemeyi amaçlayan hakem komiteleri büyük topraksahiplerinin tepkisini çekmişti. Keyfi çalıştırmaya dayalı olan *latifundio* sistemi, sekiz saatlik işgününün yerleşmesinin ardından kabuk değiştirmiş ve fazla mesaiye ücret talep eden düzenlemeyle birlikte tarım işçilerinin yüzü gülmeye başlamıştı. Ayrıca iş kazası yasası tarımı da kapsayacak şekilde genişletilmişti. Bu dönemde grev sayısı her yıl artmasına karşın, gerçekleştirilen grevlerin ezici çoğunluğunda tarım işçileri kazanmıştı (Domenech, 2013: 103).

Caballero'nun bir diğer hamlesi olan Zorunlu Ekim Yasası topraksahiplerini ellerindeki toprağı işlemedikleri takdirde müsadereyle tehdit ediyor, böylece kullanılmayan toprakların işlenmesi zorunlu hale getiriliyordu. Dışarıdan işçi getirmeyi yasaklayan Belediı Sınırlar Yasası (*Términos municipales*) ise kırda kuralsız, dizginsiz bir sömürü ağı kuran topraksahiplerinin grev kırıcılığını önlemeyi amaçlıyordu. Fakat Malefakis'e göre, bu yasa topraksız köylüleri de vurdu, zira dağlık bölgelerden gelen kır işçileri iş bulamaz hale gelmişti (1970: 264).

İki yılın sonunda da çok az köylü toprak sahibi olmuştu. Tarımın yoğunlaştırılması yasasıyla geçici intifalar ise 40 bin kadar köylüyü memnun etmişti, üstelik anlaşma 1934 hasadında sona erecek ve yeni hükümet yeni toprak kiralamayı reddettiğinde bu köylüler açıkta kalacaktı. Hepsinden önemlisi, 1933'te başa geçecek sağcı hükümet bu güdük kalan iyileştirmeleri de bir bir tasfiye edecekti. Bu noktada, mevcut siyasi yapıların cumhuriyetle ilişkisi ciddi bir sorun olarak gündeme geliyordu. Cumhuriyet mo-

narşist gericilere karşı mutlak bir ilerleme olarak savunulduğu oranda kitlelerdeki beklentiler artıyor, karşılanamayan beklentilerse el yordamıyla halledilmeye çalışılıyordu.

Cumhuriyetin Tarihsel Anlamı

Cumhuriyetin kurulması teorik cephaneliği zayıf olan sol örgütleri gafil avladı. Marksist kökenden gelen PSOE ve PCE cumhuriyete tarihsel olarak ilerici rol biçerken, anarşistlerin her türlü devlete ve dolayısıyla yönetim biçimine toptan karşı çıkışları dikkate alındığında, solda ciddi teorik tartışmaların ve kamplaşmaların yaşanması beklenebilirdi. Fakat böyle olmadı, kitlelerin cumhuriyetin ilanına müthiş bir coşkuyla hüsnükabul göstermeleri planları değiştirdi. O dönem aşırı sol çizgiden ilerleyen Komintern'in İspanya seksiyonu olarak PCE de, siyasi rejimlerin hepsini aynı gören anarşistler de cumhuriyeti selamladılar ve böylece PSOE ile aynı çizgide buluşmuş oldular. Anarşistler seçimleri boykot etme çağrısı yapmayarak zımni (ve Barcelona'da ERC'ye aleni) destek sunarken, sosyalistlerin de cumhuriyet hükümetinde yer almasıyla iş tatlıya bağlanmış görünüyordu.

Ne var ki Cumhuriyet'in işçi ve köylüler açısından beklentileri karşılayamaması sonucu sosyalistlerin içinde giderek sınıf işbirliğinden rahatsız bir sol kanadın billurlaşmaya başlaması, Komintern'in o dönemki çizgisine bağlı olarak PCE'nin kendisi dışındaki tüm grupları ajan diye yaftalayan ve ne idüğü belirsiz bir devrim çağrısı yapan muhalefeti, anarşistlerin hayal kırıklığına uğrayarak azınlıktayken ayaklanma teşebbüslerinde bulunmaları... Tüm bunlar cumhuriyet konusundaki doğru teorik tutumun hayati anlam ifade etmesi anlamına geliyordu, zira parçalanan, kitleleri kucaklayamayan sol, tetikte bekleyen sağa davetiye çıkarıyordu.

Cumhuriyetin modern çağ öncesindeki serüvenini bir kenara bırakacak olursak, yirminci yüzyılın ilk yarısında cumhuriyet bugün demokrasi derken kastettiklerimizle aynı anlama geliyordu. Devletin tepesinde otoritesini Tanrının temsilcisi olmaktan alan bir hükümdarın bulunduğu rejimler genel oy hakkı, parlamenter rejim, basın, toplantı ve gösteri özgürlüğü, kadın-erkek eşitliği gi-

bi hakları hemen her zaman *yok sayıyordu*. Halk kendi kendini yönetmiyor, bir hükümdar halkı güdüyor, ağzından çıkan tek bir söz Tanrı kelâmına dönüşüyordu. Cumhuriyet talebi hangi sınıftan olursa olsun herkesin gücü nispetinde siyasi alanda rol alma hakkının bulunması demekti. Toplumun geneli açısından cumhuriyetin ilerici anlamı burada saklıydı: Eşitlik, özgürlük ve kardeşlik!

Öte yandan, monarşinin varlığı *o dönemde* eski, feodal geçmişle bağların kopartılamaması anlamı da taşıyordu. Engels on altıncı yüzyıldan itibaren Avrupa'da görülen mutlakıyetçi krallıkların feodalizm ile kapitalizm arasında gidip gelen denge rejimleri olduğunu söyler. Bu denge zamanla burjuvaziyi güçlendirecek şekilde bozulmuş, örneğin İngiltere'de aristokrasiyi tahtından ederek monarşiyi burjuvazinin egemenliği haline getirmişti. Fakat İngiltere diğer birçok konuda olduğu gibi burada da istisnaydı. Diğer ülkelerde monarşi burjuvazinin yüzü ileriye dönük kesimleri (sanayi burjuvazisi ve genel olarak mali sermaye) karşısında, gücünü esasen topraktan alan egemenlerin kayrılması anlamına geliyordu. Oysa devlet iktidarının egemen sınıfın işlerini yürüten bir kurul olarak sınıf içi eşitliği sağlaması gerekiyordu. Bu bakımdan, der Marx, "*Parlamenter cumhuriyet bu kesimlerin [burjuvazinin farklı kesimlerinin* – FBA] *ortak* egemenliklerinin vazgeçilmez koşulu, onların genel sınıf çıkarlarının, hem bu ayrı ayrı kesimlerin, hem de toplumun bütün öteki sınıflarının taleplerine egemen olabileceği tek devlet biçimiydi" (2002: 94).

Dahası monarşinin tek adam yönetimi devlet işlerinin giderek karmaşıklaştığı bir çağda akla dayalı bir yönetim sunmaktan uzaktı. Oysa cumhuriyet kişilere bel bağlamadan, Lenin'in tabiriyle, "siyasi mekanizmadaki münferit kusurlara ya da kapitalizmin çürük siyasi kabuğuna bağımlı kalma"dan iş yürütme imkânı sağlıyordu (2009: 11). Düzendeki çarpıklıkları tüm rejimin değil, o anki siyasi yönetimin, işbaşındaki hükümetin kusuru olarak gösterip, kirlenen gömleği "temiz gömlek"le değiştirerek yola devam etme çağrısının kitleler nezdinde yankı bulduğu malumdur. Bu yüzden, Engels'in sözleriyle, "demokratik bir cumhuriyette zenginlik, iktidarını dolaylı yollardan, ama çok daha güvenli bir şekil-

de icra eder" (akt. Lenin, *a.g.e.*). Burjuvazi açısından cumhuriyet talebi böyle bir çekiciliğe sahipti.

Bu bağlamda, İspanya'da burjuva cumhuriyetçileri cumhuriyeti "ekonomik ve toplumsal kalkınma" (dönüşüm yerine kalkınma) ile eşdeğer görüyorlardı. Bu gelişime katkı sunduğu oranda ve sürece medeni haklar da desteklenmeliydi. Dolayısıyla onlar da cumhuriyete sınıfsal gözlüklerle bakıyor, cumhuriyeti işçi ve köylülerin hayat standartlarında kesin bir iyileşmeyle ilişkilendirmek yerine, topluma eşit bir şekilde dağılmayacağı malum olan ekonomideki yükselişe ve düzeni daha sağlam temellere oturtacak siyasi reformlara göz kırpıyor, yasal güvenceleri getirecek "hukukun egemenliğine" vurgu yapıyorlardı. Burjuva cumhuriyetçileri ya da liberaller yasaları ve yasal biçimleri içeriğinden bağımsız olarak çok önemsiyorlardı. Bu tutum, "Yaşasın bize hukukun egemenliğini getirenler!" sloganında ifadesini bulmuştu (bkz. Montero, 1996: 128-9).

Diğer yandan, cumhuriyetçiler sadece mevcut kapitalist düzeni değil, onun emperyalist yayılmacılığını da kabul etmişlerdi. İç ve dış siyasetin soyut da olsa "ulusların eşitliği" ve "halklara özgürlük" ilkeleriyle değil, güç dengeleri gözetilerek yapılması gerektiğini düşünüyorlardı. Ayakları yere basan gerçekçi siyaset olarak gördükleri bu anlayışa göre, nasıl ki İspanya'nın Fas üzerindeki emelleri meşruysa, dünyanın emperyalist paylaşımı ve yeniden paylaşımı da aynı derecede meşruydu! Aslolan doğru yerde doğru taşı oynayarak kendi payını artırmaktı. Tam da bu nedenle mesela Azaña İtalya'nın Habeşistan'a saldırısına duygusal yaklaşmamak gerektiğini salık veriyordu (Saz, 2002: 87). Aslolan Habeşistan'ın diğer halklar gibi özgürlük hakkının olup olmadığı değil, büyük güçlerin barış içinde paylaşım yapmalarıydı. Bunun en iyi aracı da Milletler Cemiyeti'ydi, yeter ki karar mercilerinde İspanya da yer alsın! Azaña ve cumhuriyetçiler bu yanlış perspektifin acısını İç Savaş'ta fazlasıyla çekecek, dünyanın kaçınılmaz belli gerçekleri denen emperyalist statükoyu tanımanın özellikle de küçük devletler için ne derece tehlikeli olduğunu yaşayarak (ve ölerek) göreceklerdi.

İşçi sınıfı açısından değerlendirildiğindeyse, cumhuriyetin birkaç ilericiliği vardı. Her şeyden önce, feodal ya da kapitalizm-öncesi kalıntıların temizlenmesi burjuvazi kadar proletaryanın da çıkarınaydı. Kapitalist üretim ilişkilerinin yerleşmesi mutlak anlamda olmasa bile sanayinin genelleşmesi, böylece proletaryanın sayıca büyümesi ve sosyalizmin *nesnel* zemininin oluşması demekti. Marx hiçbir zaman sosyalizmi yoksulluğun paylaşılması olarak görmemişti; bilakis sosyalizm, kapitalizmin ilerlettiği üretim araçlarını miras alıp daha da ileri taşıyarak kurulacak bir bolluk toplumuydu. Bu açıdan üretim araçlarının, bu demektir ki modern sanayinin bireysel paylaşım kavgasını ortadan kaldıracak düzeye ulaşması sosyalizmin *maddi koşullarının oluşması* açısından mutlak bir zorunluluktu. Üretici güçlerin bu sıçramalı gelişimi olmadığı takdirde, sosyalizm kurulsa bile geriye dönüş ihtimali ortadan kaldırılamazdı. Marx ve Engels'in ilk dönem eserlerinden *Alman İdeolojisi*'nde ifade ettikleri şekliyle,

> Üretici güçlerin bu gelişimi (insanların güncel ampirik varoluşunun, yerel düzeyde değil de dünya çapında tarihsel olarak cereyan etmesini içeren gelişmesi) mutlak zorunlu bir pratik önkoşuldur, çünkü bu koşul olmadan yokluk genel bir hal alır ve *yoklukla birlikte zorunlu ihtiyaçlar için verilen mücadele yeniden başlar* ve eski pislik kaçınılmaz olarak geri döner. (1999a: 61)

Diğer yandan, işçi sınıfı için cumhuriyet sadece geleceğe yatırım yapma meselesi de değildi. Proletaryanın kendi egemenliğini tesis ederek sınıfsız topluma ilerleyebilmesi için örgütlenmesi, siyasi ve ekonomik mücadele alanında pişmesi gerekiyordu. Demokrasi mücadelesinin tezgâhından geçmeden devrim yapmak, siyasal iktidarı fethedip kullanmak mümkün değildi. Bu noktada, Marksistler açısından cumhuriyet, kapitalizmi yıkmak için en uygun koşulları sağlayan rejimdi, zira cumhuriyetle birlikte siyasal özgürlükler elde ediliyordu – en azından kâğıt üzerinde böyleydi.

Dolayısıyla cumhuriyet toplumun itici gücü olan bütün sınıfların yararınaydı. Bu bakımdan, kâğıt üzerinde bir tür genişletilmiş Halk Cephesi eşliğinde burjuvazi ile proletaryanın ve bu iki-

sinden bağımsız hareket edemeyen küçük burjuvazinin el ele cumhuriyete ilerlemesi, İspanya'yı ilerletmesi gerekiyordu! Ama böyle olmadı. Neden?

Cumhuriyet teoride burjuvazinin en iyi yönetim biçimi ve en akılcı rejim olmasına karşın, pratikte durum biraz daha farklıydı. Burjuvazinin kendisi için en iyi olan bu rejime geçmek için hiç acelesi, hattâ pek niyeti de yoktu. Cumhuriyet kurulduktan sonraki ilk Bakanlar Kurulu toplantısında Maliye Bakanı Prieto rejimin mali durumunun tehlikede bulunduğundan, zira ülkeden ciddi düzeyde para kaçışı olduğundan yakınıyor, bu yasadışı faaliyetlerde bulunan sermayedarları ceza ve hacizle tehdit ediyordu. Sadece 1 Nisan-30 Haziran 1931 tarihleri arasında bankalardaki toplam mevduatın yüzde 15'ine yakını çekilmiş (Casanova, 2010: 20), pesetanın değeri yüzde 20 düşmüştü (Romero Salvadó, 2005: 204). Keza Morgan's Bank da önceki yönetimle yaptığı 60 milyon dolarlık kredi anlaşmasını derhal iptal ettiğini duyurmuştu (Beevor, 2006: 21). Sermayenin tamamı olmasa da en azından önemli bir kesimi cumhuriyete pek de meraklı görünmüyordu ve sosyalistlerin (veya Alcalá-Zamora gibi diğerlerinin) cumhuriyet konusunda verdiği "korkmayın! Ne komünizm olacak ne de anarşi" teminatını ciddiye almıyordu (akt. Ben-Ami, 1978: 231-2). İspanya'daki çoğu sanayici cumhuriyete tepkisini monarşist parti, grup ve gazeteleri destekleyerek gösteriyordu.

Ne var ki İspanya devrimcilerinin veya cumhuriyetçilerinin hiç beklenmedik bir durumla karşı karşıya kaldıklarını söyleyemeyiz, zira burjuvazinin cumhuriyetle ilişkisi hep benzer bir ikircimle malul olmuştu. Örneğin burjuvazinin Avrupa çarpındaki ilk devrimi olan 1848'de kıtanın hemen hepsinde mücadele aynı örüntüyü takip etmişti. Eski rejimle değişen düzeylerde hesaplaşmak için ayağa kalkan ve peşine işçi-emekçileri takan burjuvazi, kendi sınırlı taleplerinin aşıldığını görür görmez başlangıç taleplerini bile kenara bırakarak düşmanla birlikte saf tutup yol arkadaşlarının tepesine binmişti. Lokomotif konumundaki Fransa'da Şubat ayında ilan edilen cumhuriyet tek istisnaydı, ama onun faili de burjuvazi değil, 23 Şubat'taki kabine değişikliğinden sonra Odi-

lon Barot'nun Geçici Hükümet'inin yaydığı pis kokuyu alan proletaryanın silaha sarılarak burjuvaziye zorla cumhuriyet ilan ettirmesiydi.[40] Almanya'da iş o noktaya bile gelememişti. Devrime ilk andan itibaren uzlaşma egemen olur. Marx meseleyi şöyle özetler:

> Almanya'da burjuvazi kendi sivil özgürlüğü ve egemenliği için gerekli temel varoluş koşullarını dahi sağlama almadan mutlak monarşinin ve feodalizmin maiyetiyle halim selim bir tarzda birleşmektedir. Fransa'da bir tiran rolünü oynamış ve kendi karşıdevrimini yapmıştır. Almanya'daysa bir köle gibi davranmakta ve kendi tiranları için karşıdevrimi gerçekleştirmektedir. Fransa'da burjuvazi halkı alçaltmak için zafer elde etmiştir. Almanya'daysa halkın zaferini engellemek için kendisini aşağılamaktadır. *Tarihte Alman burjuvazisinin sergilediğinden daha büyük bir sefillik örneği yoktur.* (Marx ve Engels, 1977: 503)

Sonraki örnekler ışığında, Marx'ın çok büyük konuştuğunu söylemek yanlış olmaz, zira sefilliğin daha beterleri de görülecektir. Alman burjuvazisi kendisi için en iyi yönetim biçimi yerine, işlerini dediğim dedik bir *junker* olan General Otto von Bismarck'a bırakacakken, diğer birçok ülkede de benzer bir çizgi izlenecekti. Öyle ki, cumhuriyet yönetiminin bir norm haline gelemediğini söyleyebiliriz. Burjuvazi tam teşekküllü cumhuriyetlerden ziyade; tepeden inmeci devrimlerle kurulan, demokratik yanı olabildiğince güdük, kendisinin doğrudan sınıfsal çıkarlarını karşılama önceliği bulunan yönetimlerle iş görmüştür. *Dolayısıyla cumhuriyetin (demokratik rejimin) burjuvazi için en uygun rejim olması, tek uygun rejim olduğu ve daha önemlisi burjuvazinin her zaman aklî tercihlerle iş gördüğü anlamına gelmez.* Burjuvazi bir özneden de çok sınıfsal ilişkileri ifade eder. Bu ilişki matrisinde çoğu zaman karar alma merciindeki bir özne ya da özneler grubundan ziyade, sınıf mücadelesinin dinamikleri çerçevesinde el yordamıyla da iş gören bir öbek söz konusudur.

Bu açıdan, burjuvazi derken siyasi bir tercihle cumhuriyete yönelen bir sınıftan ziyade, kendi ekonomik çıkarlarının peşinde bir

40) Benzer bir korkaklık İspanya'da İkinci Cumhuriyet'in ilanı sırasında da sergilenir ve Devrimci Komite'nin ılımlıları ordudan icazet gelmeden harekete geçmezler (bkz. Ealham, 2005a: 54).

siyasi rejim oluşturmaya çalışan ve çoğu zaman bunun uzun vadeli faydalarını geri plana iten bir sınıftan bahsetmek daha doğru olur. Böylece yirminci yüzyılın ilk yarısına, kitleleri uyutmanın aracı olarak cumhuriyetin faziletlerinden yararlanmak yerine, kitleleri zorla bastırarak artı-değer sömürüsünü sürdüren bir kapitalizm damga vurmuştur.

Diğer yandan, bugün geriye dönüşlü okumanın verdiği birikimle daha net bir tablo çizebiliriz: Tarihsel olarak cumhuriyet rejiminde cisimleşen özellikler (demokratik hak ve uygulamalar) bir monarkın (hükümdarın) var olduğu burjuva-demokratik monarşist rejimlerde de yürürlüğe koyulabilirdi. Nitekim Lenin de bu vurguyu yapar:

> Burjuva *devletinin* tipik özelliklerini taşımayan monarşiler (sözgelimi herhangi bir askerî kliği olmayan monarşiler) olduğu gibi, bu açıdan gayet tipik özellikler taşıyan cumhuriyetler (sözgelimi bir askerî kliği ve bir bürokrasisi olan cumhuriyetler) de vardır. Bu herkesçe bilinen tarihî ve siyasi bir gerçektir. (2011a: 13-14)

Ne var ki "herkesçe bilinen" olduğu doğru değildi, en azından İspanya'daki sosyalistler bu gerçeği kavrayamamışlardı ve cumhuriyeti başlı başına bir değer olarak görüyorlardı. Yukarıda çizilen şemaya yürekten bağlılardı: "Cumhuriyet burjuvazinin kendi sömürü düzenini sürdürmesi için en uygun rejimdir ve bu nedenle cumhuriyetçi rejimin kurulması mutlak menfaatinedir, dolayısıyla bu rejim için çabalayacaktır. Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimi sosyalizmin nesnel zeminini hazırlaması bakımından ilerici olduğuna göre, sosyalistlerin bu yola taş koymak yerine bu yolun açacağı nimetlerden *el ele* yararlanmaları gerekir." Kendi içinde tutarlı olan bu şablon emperyalizm çağında burjuvazinin gericileştiğini dikkate almadığı için çökmeye mahkûmdu.

İkinci Cumhuriyet'in kuruluş süreci sosyalistleri bu şablonun doğru olduğuna dair hiç umutlandırmamış değildi. Balayı çok kısa sürse de, cumhuriyetin kuruluşu tam da bu tür bir altın ortanın bulunması gibiydi. Krallığın ilgası ve cumhuriyetin ilanına burjuvazi ve genel olarak egemen kesimler ilk başta aktif ya da pa-

sif destek vermişti. Monarşinin içinden saf değiştirenler çıkmış, ordunun belli kesimleri cumhuriyetçilerle ittifak yapmış ya da Nisan'daki seçim sonuçlarını gördükten sonra harekete geçmeyi reddetmiş, polis toplumsal gösterilerde yumuşak yüzünü gösterirken, yargı da kimi zaman bağışlayan rolüne soyunmuştu. Nitekim Katolikler diye adlandırılan öbek de ilk başta rejime sert muhalefet etmemiş, sözgelimi Geçici Hükümet'in toprak reformu maddelerinden birini Katoliklerin gazetesi desteklemişti (Malefakis, 1970: 167). Fakat tüm bu birliktelik hali, yukarıda da belirtildiği üzere, çok kısa ömürlüydü.

Kimi yazarlar özellikle de Primo de Rivera diktatörlüğü dönemindeki oportünizme ve 1926'da kurulan monarşi-karşıtı ittifaka sosyalistlerin katılmayışına bakarak, sosyalistlerin yönetim biçimini hiç önemsemediği, rejim kapitalist olduktan sonra "ha ılımlı diktatörlük, ha cumhuriyet, ha monarşi" gibi aşırı sol bir tutum takındığı sonucuna varmıştır.[41] PSOE –doğru ya da yanlış– ideolojik açıdan kaynaşmış bir parti olmadığından, sosyalist eklektikliğin zikzaklarla tezahür etmiş olması normaldir. Fakat sosyalistlerin temel bakış açısı, aşağıda devrimin niteliği başlığında ele alınacağı üzere, cumhuriyetin ulaşılması gereken bir tür pit stop olduğu yönündeydi: Devrime ilerlemek için burada yakıt ve lastik değiştirmek, aksamı kontrol edip taktik değişiklikler yapmak zorunluydu; ancak bu duraktan geçerek bilahare (ne zaman?) sosyalist devrime ilerlemek mümkün olacaktı.

Bu bakış açısı sosyalistlerin cumhuriyetçiler karşısında kan kaybetmelerine yol açtı. Sosyalist devrimi uzak bir ideal olarak savunan PSOE, cumhuriyet adlı zorunlu bir ara aşamadan geçmenin gerekliliğini vurguladığından, bu ara aşamanın *niteliksel açıdan daha ileri* olduğunu zımnen ve kimi zaman da alenen kabul etmiş oluyordu. Diğer bütün etkenlerden bağımsız olarak, cumhuriyete geçmekle kitlelerin yaşam standartlarında bir ilerleme yaşanacağı ve hayatın daha iyi olacağı kesindi.

41) Örneğin Gabriel Jackson cumhuriyetçi aydınların tertiplediği "St. John Gecesi kumpası"na sosyalistlerin katılmayışını bu şekilde açıklar (1971: 22). Oysa bu tavrı Primo de Rivera diktatörlüğüyle kurulan oportünist ilişkiyi bozmaya henüz hazır olmamalarına yormak daha makuldür.

Cumhuriyetin mutlak iyilik olduğu görüşünü cumhuriyetçiler de savunuyor olsa da, onların eli biraz daha rahattı. Sol kanatlarında rekabet etmeleri gereken anarşistler ve azınlık da olsa Marksistler yoktu. Tersine, sağ (ve sol) suiistimalleri işaret ederek kendi konumlarını meşrulaştırabiliyorlardı. Hâlbuki sosyalistler anarşistlerle örgütsel rekabet içinde olduklarından, cumhuriyetin olumsuzluklarının faturasını ödeyerek içlerindeki daha radikal unsurları anarşistlere veya Marksistlere kaptırma tehlikesi yaşıyorlardı. Anarşistler organik sekterliklerinden ötürü bu fırsattan gerektiğince istifade edememiş olsalar da, sosyalist gençlik örgütünün tam İç Savaş dönemecinde yaşadığı *transfer* bunun ne derece büyük bir sorun olduğunu gösterecekti.

Toparlamak gerekirse, PSOE kendi niyetinden bağımsız şekilde, bir siyasi rejim olarak cumhuriyeti bir sosyo-ekonomik rejim olarak kapitalizmi meşrulaştırmanın aracı haline getirmiş, sosyalizmi uzak geleceğe havale etmişti. Bu çarpık cumhuriyet anlayışı gerçekliğe ters düşmüş ve sosyalistlerin içinde ciddi çatırdamalara yol açmıştı.

Sosyalistlerin hali pürmelâli buyken, resmî Komünist Parti'nin de aşağı kalır yanı yoktu. PCE'nin İkinci Cumhuriyet'e yaklaşımındaki keşmekeş Stalinist Komintern'in örgütlenme yapısındaki çarpıklıktan ve genel olarak İspanya'ya ilgisizlikten geliyordu. 1924 sonrası ardı ardına operasyonlarla Avrupa'daki bütün seksiyonlardan deneyimli önderleri tasfiye edip yerine kendi epigonlarını yerleştiren Stalin, Komintern'i bir Enternasyonal parti olmaktan çıkarmış, çok sık tekrarlandığı üzere dış politikasındaki araçlardan biri haline getirmişti. İspanya, PCE'nin güçsüzlüğü de dikkate alındığında bu keşmekeş içinde neredeyse tamamen bir kenara atılmıştı. Cumhuriyet kurulduğunda Komintern duruma hazırlıksızdı ve bu nedenle İspanya'daki önderliğin eline kalmıştı. Onlar da Komintern'in 1928-33'teki "Üçüncü Dönem" adı verilen aşırı sol çizgisine uygun olarak cumhuriyetin kurulmasını tamamen önemsiz gören bir tutum takınmışlardı. 1928'de ilan edilen bu Üçüncü Dönem'de dünya nesnel açıdan devrimci olduğundan taktik ve stratejiler sadece devrim çağrısına endekslenmişti (ilgili

Komintern belgeleri için, bkz. McDermott ve Agnew, 1996: 234-9). PCE cumhuriyeti savunmak şöyle dursun, kendisi haricindeki tüm yapıları faşist diye damgalıyordu (Komintern Primo de Rivera'ya da, Berenguer yönetimine de faşist rejim adını vermişti). Cumhuriyete karşı bu "sol komünist" tutum, ülkedeki durumdan haberdar olan Komintern tarafından aşırı bulunmuş ve 21 Mayıs 1931'de PCE Merkez Komitesi'ne yazılan sert bir mektupla düzeltilmiş, ama PCE bu kez de sağa savrularak cumhuriyetin burjuva-demokratik niteliğinden dem vuran ezbere laflar etmeye başlamıştı (bkz. Heywood, 2002b: 121-22).

Bu lafların ne denli basmakalıp olduğu bir yıl sonra görülecekti. 1932 Ağustos'unda General Sanjurjo'nun darbe teşebbüsü gerçekleştiğinde, PCE darbenin sadece cumhuriyetçi hükümete yönelik bir müdahale değil, reformlardan ve işçi sınıfının sesinin çıkıyor olmasından rahatsızlık duyan egemenlerin bir bütün olarak solu ve emekçileri ezme hedefinin ilk adımı olduğunu görmeyip, parti gazetesi *Mundo Obrera*'yı "Azaña hükümeti faşist karşıdevrimin merkezidir" manşetiyle çıkarıyordu. Zikzaklar sergileyen Stalinistler için siyasi rejimin *hiçbir* önemi yoktu, cumhuriyet ile krallık arasında ayrım yapmak gereksizdi. Bu açıdan anarşistlerle aralarında fark olmadığı söylenebilir. Neticede anarşistler de cumhuriyetin kuruluş sürecinde burjuva cumhuriyet yanlısı olduklarını açıklamış olsalar da (Ben-Ami, 1978: 90), "ha cumhuriyet, ha monarşi" diye özetlenebilecek Bakuninist (bkz. Bakunin, 1953: 210-11) bir yaklaşım sergiliyorlardı.

Anarşistler cumhuriyete ilk başta tepkiyle yaklaşmadılar; kitlelerdeki muazzam coşku kadar pragmatizm de bunda bir etkendi: Eski rejim ile cumhuriyet arasında o günkü şartlarda somut bir fark olduğunu görüyorlardı ve ideolojik inatçılığın anlamı yoktu. Bu yüzden, *Solidaridad Obrero* (23 Nisan 1931) cumhuriyeti "özgürlüğün olduğu rejimde kansız devrim monarşi rejimine kıyasla daha da mümkündür, daha da kolaydır" diye selamlıyordu (akt. Morrow, 1963: 5. Bölüm). Fakat bu tutum kısa sürdü. Anarşistler sadece devletin idare edilme biçimlerinden biri olan cumhuriyete değil, bir bütün olarak devlete ve siyasi mücadeleye de karşı çıkı-

yorlardı; geçmişten beri bu çizgide olduklarından, ufak manevralarla (seçimlere katılma, işlerin iyi gidiyor göründüğü dönemlerde cumhuriyete yer yer destek verme, Katalunya'da Nisan 1931'de faşist diye nitelendirdikleri Lliga'ya karşı Esquerra'ya parlamenter destek sunma gibi) düzlüğe çıkmaya çalışıyorlardı.

Daha önemlisi anarşistler, cumhuriyet rejiminin hiçbir önemi ve yararı olmadığı tespitinden siyasi bir sonuç çıkarmışlardı. Bu yargının doğal sonucu olarak, anarşistler İkinci Cumhuriyet'ten İç Savaş'a uzanan kısa sürede üç ayaklanma gerçekleştirdiler. İlk ve en cılız ayaklanma 18 Ocak 1932'de Katalunya'nın madenleriyle tanınan bir bölgesinde başladı. Madencilerin yanı sıra tekstil işçileri ve köylüler de ayaklanarak liberter komünizmi kurduklarını ilan ettiler. İkincisi Ocak 1933'te Barcelona'da gerçekleşirken, Madrid, Valencia, Cadiz ve Sevilla'da da çatışmalar oldu. Üçüncü ayaklanma ise Aralık 1933'te Aragón'da yaşandı ve yine Madrid, Valencia ve Sevilla dışında La Coruña ve Cádiz'e de sıçradı. Malefakis bu ayaklanmaların kırsaldaki yerellerden nadiren güçlü bir destek gördüğünü, sadece son ayaklanmanın köylülerden beslendiğini, ama onun da coğrafi olarak sınırlı kaldığını söyler (1970: 297-8). Her halükarda, anarşistlerin bu ayaklanma girişimleri devrim ve kitle mücadelesi konusundaki yanlış fikirlerinin bir göstergesiydi. Kitlelerden kopuk, onların siyasi tercihlerini dikkate almayan bir öncülük anlayışıydı ve siyasetin en kötüsü olması bakımından siyaset karşıtlığı iddiasıyla özellikle çelişiyordu.

Türkiye sosyalist hareketinin ve ondan etkilenen bazı şeriatçı hareketlerin (mesela İBDA-C) açıkça kabul etmeden miras aldıkları "cephe" taktiğini anarşistler, özellikle de İspanyol anarşistleri geliştirip eyleme dökmüştü. "Doğrudan eylem" adı verilen, daha doğru ve yine kendi tercih ettikleri tabirle "devrimci jimnastik" (veya "devrimci idman") adını alan taktiğe göre, sayıca belli bir azınlık *ön cephede* savaşarak devleti yoracak, onun dize getirilebilir olduğunu gösterirken devrimci güçleri de son kavgaya hazırlayacaktı. García Oliver bunu şöyle tarif ediyordu: "Militanlarımıza devrimci eylem alışkanlığını kazandırmamız gerekiyordu ki,

devletin baskıcı güçlerinden duydukları korkuyu yenebilsinler. Ayaklanmacı pratiklerin bu sistemli hali 'devrimci jimnastik'ti" (akt. Romero Salvadó, 2005: 38; ayrıca bkz. Paz, 2006: 216).

Teorik beklentinin karşılanmadığını söylemek lazım. Anarşistler devleti yorup öncüyü kavgaya hazırlamak bir tarafa, tam tersine yol açtılar; kendileri güçlenemedikleri gibi, ulaştıkları kitleselliğin önemli bir kısmını da yitirdiler ve İç Savaş öncesi ülkenin mutlak anlamda en güçlü hareketi olmaktan çıktılar. Cumhuriyet döneminde CNT'nin bütün büyük bölge federasyonları (Katalunya, Levante ve Endülüs/Extramadura) ciddi üye kaybı yaşadı (Graham, 2002: 48) ve üye sayısı 1931'de 300 binin üstündeyken, Temmuz 1936'da 150 bine düştü (Romero Salvadó, 2005: 137). Dahası devlet bu tür cephe savaşlarıyla zayıflamadığı gibi, kendine yönelen silahlı tehdit karşısında özsavunma kisvesi altında başvurduğu devlet terörünü kitlelerin gözünde meşrulaştırma ve işçi hareketinin genelini iblisleştirme imkânı buldu (örneğin bkz. Ealham, 2005a: 123). Bu tezcanlı eylemlerle toplumun belli bir kesiminin (devrim davasını ilerletmek adına kazanılması ya da sola yatkın şekilde tarafsızlaştırılması şart olan kesimlerin) soldan uzaklaşmasına ve sağın taban kazanmasına da yol açmıştı.

Aslında İkinci Cumhuriyet işe iyi niyetle başlamıştı demek yanlış olmaz. Teorik açıdan yanlış fikirler savunup savunmadıklarından bağımsız olarak, belli idealleri olan kişiler hükümetin başındaydı. Bunun bir uzantısı olarak mı alınır bilinmez, devlet İkinci Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde şiddete başvurmaktan özellikle imtina ediyordu. Ama bu iyimserlik kısa sürdü ve polis sayısı bir yıla kalmadan Primo de Rivera döneminin yarısına, 1918'in iki katına ulaştı (Malefakis, 1970: 303). Özellikle de anarşistlerin silahlı ayaklanma perspektifiyle cumhuriyete yaklaşmaları şiddetin anarşistlere yönelmesine yol açtı. Burada da şu soru devreye girebilir: "Meşru bir hükümet bir azınlık tarafından kendisine yöneltilen şiddet eylemlerine başka türlü nasıl karşılık verebilirdi ki?" Bir kez daha, cumhuriyetin kişilerden bağımsız olarak sınıfsal temeldeki çıkışsızlığı devreye giriyor. Anarşistlerin ayaklanmaları bir avuç meczubun kitlelerden tamamen kopuk eylemleri değildi.

Anarşistler azınlıkta olmalarına karşın patlamalı eylemleriyle seslendikleri (ayaklanmaya katamasalar bile hitap ettikleri) azımsanmayacak sayıda kitleye sahipti ve bunun maddi temelinde de cumhuriyetin, burjuva çerçevede bir çözümün geniş bir hoşnutsuzlar yığını yaratmaktan kurtulamaması vardı. İspanya'nın egemenleri *hegemonya kuramıyorlardı.*

Sol Koalisyonun Dağılışı

Sosyalistlerin ham hayallerine karşın, cumhuriyet eski düzenle köklü bir kopuş değildi. Eski rejimin tüm ifrazatı gönül rızasıyla kabul edilmişti: Ekonomik zorluklara rağmen diktatörlüğün bütün mali yükümlülükleri üstlenilmiş, işçi ve köylülerin düşmanı *Guardia Civil* lağvedilmemişti. Dahası Cumhuriyet kendine yeni bir kolluk kuvveti, *Guardia de Asalto* (Taarruz Muhafızları, kısaca *Asaltos*) kurmuştu, zira *Guardia Civil*[42] eski toplumun bütün pisliklerini kendinde toplamıştı. 1840'larda yollardaki soygunları durdurmak için kurulmuş, toplumsal mücadelenin yükselmesiyle grevleri ve köylü eylemlerini bastırmak için kullanılmaya başlamıştı. Silaha başvurmaktan hiç çekinmedikleri için köylülerin gözünde 25 bin kişilik bir düşman ordusu mahiyetindeydi (Jackson, 1971: 68). Bu paramiliter kır polisi İçişleri'ne değil, Savaş Bakanlığı'na bağlıydı, 1878'den itibaren tam olarak ordunun parçasıydı ve *Guardia Civil*'e karşı işlenen suç askerî yasaya tabiydi (Shubert, 1990: 177, 180; Vincent, 2007: 30-1).

Fakat yerine, daha doğrusu tamamlayıcı olarak kurulan *Guardia de Asalto*'nun da aşağı kalır yanı yoktu. Cumhuriyetin Haziran 1931'de kurulan bu polis örgütü şehirde çevik kuvvet görevi görecekti. *Asaltos* en az 1.80 boyunda iyi eğitim almış kişilerden oluşuyordu; *Civiles* gibi uzun tüfek değil, küçük bir silah ve cop kullanıyorlardı. *Asaltos* personeli çoğunlukla cumhuriyetçilerden ve sosyalistlerden devşirilmişti, ama bu sayede, iddia edildiği gibi da-

42) *Guardia Civil ("Benemérita")* az sayıdaki Türkçe kaynakta Sivil Muhafızlar olarak geçse de, bu tabir kesinlikle yanlıştır, zira bu polis örgütü sivil olmak bir tarafa, sıradan bir polis örgütüne ilaveten aynı zamanda paramiliterdi! Bunun Türkçedeki en yakın karşılığı, bizde Çevik Kuvvet'in önceli olan Toplum Polisi ya da kırsaldaki rolü düşünüldüğünde jandarma olabilir.

ha demokratik bir asayiş örgütü haline gelmemiş, bilakis *Civiles*'in hemen hemen bütün militarist ve bürokratik özelliklerini devralmıştı. Cumhuriyet şehirlerde *Civiles*'i yedek güç olarak tutarken, esasen *Asaltos*'tan yararlanacaktı. *Guardia Civil* sadece Barcelona'da polis aygıtı olarak sürekliliğini korumuştu.

Her halükarda, cumhuriyet örgüt isimlerinin ötesinde, polis aygıtında bir dönüşüm gerçekleştirmedi. İşçi ve köylülerin gözünde eski rejimi simgeleyen unsurlar yeni aygıtta da varlığını sürdürmüştü, üstelik güçlerini sadece resmî makamlardan değil, tıpkı monarşi döneminde olduğu gibi yereldeki nüfuzlu isimlerle organik ilişkilerinden de alıyorlardı.

Önemli bir veri olarak, Cumhuriyet döneminde polis şiddeti çok fazla olmasına karşın, kovuşturmaya uğrayan sadece tek bir polis vardı: Casas Viejas kıyımı sanığı Rojas (Romero Salvadó, 2005: 206). Polis bir baskı ve sindirme aracıdır. Engels devleti diğer tüm eklentilerinden sıyırdığımızda ortada polis, jandarma ve mahkemelerden başka bir şey kalmayacağını söyler (1998: 127, 139, vd.). Bu açıdan, bir ülkede güvenlik görevlilerinin sadece ismen değil, gerçekten güvenlik amacıyla var olduğunu ispatlayabilmesi rejimin meşruiyeti açısından elzemdir. Bunu gizleyebildiği oranda, rejimin temelleri sağlamlaşır. İspanya'da İkinci Cumhuriyet'te bu demokratik anlayış (burjuva demokrasisinin bu gelenekselleşen kurumu) değil, "benim polisim" anlayışı vardı: Siyasetçiler polisin işlediği vahşeti meşrulaştırma ve koruma derdine düşmüştü. Yurttaşları düşman olarak gören bu anlayış düşman kuvvetlerine karşı çarpışan cesur neferlerini ödüllendiriyordu. Bu karşılıklı besleme, kitlelerin devlet kurumlarına olan güvenini sarsmış ve devrimci alternatifin güçlenmesini sağlamıştı.

Cumhuriyet bu kolluk kuvvetlerinin muhatap olacağı ciddi sayıda huzursuz unsurla karşı karşıya kalmıştı. Bunlardan biri gençlerdi.

İspanya İç Savaş öncesinde muazzam bir genç nüfus akınıyla karşı karşıyaydı. 1921-26 yılları arasında işgücüne katılan genç nüfus 250 binken, on yıl sonra bu rakam iki katını aşmıştı (Payne, 2004a: 44). Bu genç işgücü İspanya'da kapitalizm için önemli bir

kaynak oluştursa da, öncelikle düzenle farklı şekillerde bağlarının kurulması ve sağlamlaştırılması gerekiyordu. Oysa İspanya burjuvazisinin böyle bir programı yoktu. Örneğin İkinci Cumhuriyet sadece 23 yaş üstündekilere oy hakkı tanıdığından, neredeyse dörtte birlik aktif nüfusun oy kullanma hakkı yoktu. Bu durum İspanya'da düzenin sağlam temellere oturtulamaması noktasında önemli bir etkendir, zira gerek sol gerekse de sağ örgütlerin gençlik örgütleri siyasetin radikalleşmesinde çok önemli rol oynadılar. Gençlik her zaman düzenin tam manasıyla yozlaştırıp kalıba sokamadığı bir kesim olduğundan toplumsal tepkileri erkenden ölçmenin en uygun aracı, toplumun barometresi olmakla birlikte; İspanya'da bu radikalleşme birkaç adım daha ileri gitmişti ve gerek JSU (PSOE ve PCE'nin birleşik gençlik örgütü) gerekse de JAP (CEDA gençliği) örneklerinde görüleceği üzere, partilerin kaderini tayin etmişti.[43]

Cumhuriyetçi hükümet işsizlik sorunuyla baş edemedi. Özellikle de 1932'nin ikinci yarısından itibaren işsizlik mütemadiyen arttı. PSOE'nin tüm dizginleme çalışmalarına karşın tabanında cumhuriyetten beklentilerin yol açtığı ciddi bir mayalanma vardı. Bu kaynama 1931'in Aralık ayının sonlarında Badajoz'daki Castilblanco köyünde acı bir sonuç doğurdu. FNTT'nin barışçıl gösterisinde polisin bir köylüyü öldürmesine tepki olarak işçiler dört kolluk kuvvetini linç etti. Üç gün sonra polis intikam eylemlerine girişmeye başladı ve bir hafta içinde farklı yerlerde onlarca işçi ve köylü öldürüldü, yüzlercesi yaralandı (Preston, 2007: 55-7). Cumhuriyet kralsız krallık olunca iki yıla kalmadan krallığı mumla aratır olmuştu.

Ulusal sorundaysa ilk iki yıl görece rahat geçti. Katalanların ezici çoğunluğu Ağustos 1931'de halk oylamasında özerkliğe onay vermiş, ertesi yıl Eylül ayında Katalunya'ya geniş özyönetim yetkileri tanıyan yasa Cortes tarafından onanmıştı. İlk Katalan seçimleri 20 Kasım 1932'de gerçekleşti ve Esquerra muhafazakâr Lli-

43) Gençlerin parlamenter siyasetten uzaklaştırılmış olması seçim adaylarının belirlenmesinde de etkisini göstermişti. Örneğin Heywood, Halk Cephesi adaylarının daha ılımlı isimlerden oluşmasını gençlerin zaten oy kullanmayacak olmasına yorar (akt. Durgan, 2007: 28).

ga'yı geçerek bölgesel hükümeti (Generalitat) kurdu, Macià da yerel hükümetin başkanı oldu.

Elbette sorun tümüyle çözülmüş değildi. Ulusal sorun İspanya'daki tüm özgüllüğüne karşın, her yerde aynı olduğu izlenimini verecek öğelerden vareste değildi. Özerklikle Katalanca resmî bir dil olarak tanınmış olsa da, eğitim hâlâ Madrid hükümetinin elindeydi ve eğitimin sadece İspanyolca yapılmasında ısrar ediyordu. Kürt sorunuyla mukayese yaparsak, Katalanların en önemli üstünlüğü mali açıdan çok daha iyi durumda olmaları ve bu nedenle kendi okullarını kurabilmeleriydi.

Bask ülkesindeyse durum biraz daha karmaşıktı. Hem Bask milliyetçileri sağa ve monarşiye meylettiklerinden yeni hükümet tarafından kötü gözle görülüyorlardı, hem de kendi içlerinde birlik sağlayamamışlardı. Cumhuriyetin ilanından sonra tarımsal Navarra ile diğer eyaletler arasındaki karşıtlık özerklik yasasına ilişkin müzakerelerde ortaya çıktı. Üç eyaletin delegeleri dört eyalet için hazırlanan yasa taslağını büyük çoğunlukla onaylarken, Navarra masadan kalktı.

* * *

Cumhuriyet aşısının tutmama nedenlerinden biri olarak, İkinci Cumhuriyet'in kapitalizmin tarihindeki belki de en büyük ekonomik krizi ("1929 Büyük Buhranı") sırasında doğmuş olması gösterilebilir. Gerçekten de Avrupa'nın yeniden ulusal sınırları ortaçağ duvarlarıyla tahkim ettiği bu dönemde tarımsal ürün ihracı hayati bir yer tutan İspanya krizden kötü etkilenmişti. İhracata yönelik olan metal, maden ve turunçgilde üretim birkaç yılda neredeyse yarı yarıya düşmüştü (Romero Salvadó, 2005: 28). Fakat kriz uluslararası piyasalarla Avrupa'nın diğer ülkeleri kadar bütünleşmemiş olan İspanya'yı o kadar da vurmadı. Kimi uzmanlar krizin esas etkilerinin ancak 1933'te hissedilmeye başladığını söyler.

Diğer yandan, ekonomik kriz argümanının arkasına da sığınmamak gerekir, zira ne İspanya için ne de o dönem Avrupa'sı için krizleri olumsal bir etken olarak değerlendirmek mümkündür.

Yirminci yüzyılda İç Savaş öncesi otuz beş yılda, İspanya'nın ticaret dengesinin I. Dünya Savaşı dönemi haricinde sadece tek bir yıl (1930) olumlu olduğunu görüyoruz (Malefakis, 1970: 144). İspanya ne yapacaksa bu "sürekli kriz" ortamında yapmalıydı. Keza Avrupa için de az çok benzer bir durumdan bahsedebiliriz. Yirminci yüzyıl başı istikrar dönemi değil; savaşlar, krizler, devrimler ve karşıdevrimler dönemiydi. Rüştünü ispat etmek isteyen bir rejimin krize rağmen ayakta kalması gerekiyordu; farklı cephelerden ve farklı araçlarla olsa da örneğin Stalin Rusya'sı ve Nazi Almanya'sı bunu başarabildiği için kurulan diktatörlükler ayakta kalabilmişti. Dolayısıyla kriz etkeni haklı bir görüş olarak görünmekle birlikte, ekonomik krizleri münferit görmesi bakımından sorunludur.

Sol hükümetle geçen iki yılın ilerisi açısından en önemli olayı 1932 Ağustos'undaki Sanjurjo darbesi (*Sanjurjada*) idi. Fas seferleriyle nam salmış olan ve o sırada *Guardia Civil*'in başında bulunan General Sanjurjo 10 Ağustos'ta yönetime el koymaya çalıştı. Fakat darbe iyi örgütlenememişti ve Madrid'de önceden haber alan hükümetin aktif davranmasıyla çarçabuk bastırıldı. Ayaklanmanın başkenti olan Sevilla'daysa tüm işçi örgütlerinin katılımıyla gerçekleştirilen genel grevin de etkisiyle yirmi dört saate kalmadan kontrol yeniden sağlandı. Sağ gruplar başarı şansı görmediklerinden, Alfonsucular haricinde (Preston, 1972: 95), tipik kaypaklıklarıyla darbeden uzak durdular. Ayaklanmadan hemen sonra Azaña hükümeti sola kaydı ve reform yasası dışında Katalan Özerkliği Yasası'nı da geçirdi. Sanjurjo ise kaçmak isterken yakalandı ve hapse atıldı; dört yıl sonra şansını bir daha deneyecekti.

1933 Nisan'ında kısmî yerel seçimler yapıldı, Katolikler ve monarşistler ciddi bir oy artışıyla seçimden galip çıktılar. Bu kez Radikaller PSOE'den daha çok oy almıştı. Aynı şekilde, Katalunya'da da muhafazakâr Lliga solcu Esquerra'ya karşı ciddi üstünlük sağlamıştı. Azaña eski İspanya'nın, *cacique*'lerin egemenliğinden dem vurarak sonuçlara dudak bükse de, neticede iktidara yürüme süreci yerel seçimle başlamış bir siyasetçi olarak mesajı almıştı. Aynısı sosyalistler için de geçerliydi. Nisan seçimlerinden

sonra sosyalistlerin tavrı değişmeye başladı. Burjuva devletle işbirliği içinde reformlarla kerte kerte ilerleme düşüncesinin boşa çıktığına kanaat getirmişlerdi. Nitekim durumun iç açıcı olmadığı Eylül'de yapılan ve esasen encümen üyelerince seçilen "Anayasa Mahkemesi" (Anayasal Teminatlar Mahkemesi) seçimlerinde on beş üyeden sadece beşinin hükümet yanlısı çıkmasıyla onaylandı.

Gelgelelim Azaña hükümeti giderayak *zamanlama açısından hatalı* bir laiklik yasası çıkardı. 278'e karşı 50 oyla kabul edilen 17 Mayıs'taki yasa, dinî okulların kapatılmasını öngördüğünden içerik bakımından yanlış değildi. 1 Ekim itibariyle ortaokullar, ertesi yılın başında da ilkokullar dinî eğitime kapanmış olacaktı. Kilise ulusal ve uluslararası alanda buna ciddi tepki gösterdi ve mütedeyyinlerin eğitiminin dinî olması gerektiğini savundu. Azaña başında olduğu koalisyon darmadağın olmuşken böyle cüretkâr bir adım atmaya çalışmakla sağcıların eline ciddi bir koz vermiş ve sağın seçim sloganı bulunmuştu: "Din elden gidiyor!" Tartışmalar sürerken cumhurbaşkanı Alcalá-Zamora Cortes'i lağvedip 1 Ekim'den önce seçim kararı aldı.

Sosyalistler Sola Kayıyor

Cumhuriyetin ilk iki yılının son önemli gelişmesi sosyalistlerin şerit değişikliğiydi. İspanyol sosyalistlerinin uzlaşmacılık döneminin, daha doğrusu uzlaşmacılık dönemlerinden birinin daha sonuna gelinmişti. Sosyalistlerin bir kesimi burjuva hükümetlere katılmakla bir yere varılmayacağına kanaat getirerek radikalleşmeye başlıyordu, ta ki birkaç yıl sonra bir daha durulana dek! Parti liderliği 1933 ortalarından itibaren radikalleşmeden bahsediyordu, hattâ bu sola kayışın adı bile konmuştu: Partinin Bolşevikleştirilmesi. Militanlaşma esasen söylem düzeyinde olsa da, sosyalistler İspanya'nın maddi koşullarından ve siyasi konfigürasyonundan bağımsız hareket etmiyorlardı. En örgütlü güç olarak sağdan ve soldan sıkıştırıldıkları için, parti önderliğinin söylemleri hepsinden önce parti tabanında ciddiye alınıyordu.

Bu radikalleşmenin bir sonucu olarak mı alınır bilinmez, 1934 başında UGT'nin sağcı yönetimi değişti ve Caballerocular yöne-

time geldi. Zaten partinin de başında bulunan Caballero böylece sosyalistlerin tek sözcüsü haline geldi.

Sosyalistler temelde üç kampa ayrılmışlardı. Sağ kanadın başını Julián Besteiro, merkezci kanadın başını Indalecio Prieto, sol kanadın başınıysa Largo Caballero çekiyordu. Fakat partinin üç kanadı da istikrarla (ve istikrahla) sağa meylettiğinden; sol kanadın sağ kanatla, sağ kanadın da sol cumhuriyetçilerle arasındaki farklar oldukça silikti. Buna karşın, konunun uzmanı tarihçilerin önemli çoğunluğu, özellikle de bu üç isim arasındaki kişisel husumetleri gereğinden fazla ciddiye alarak, ayrışmayı kesin çizgilerle ayrılan üç hizbe dönüştürmüştür.[44] Bunun temel sebeplerinden biri belki de hizip çekişmesinin ciddi bir çatışmaya dönüşmüş olmasıydı. Gerçekten de partinin farklı eğilimleri arasındaki ihtilaf öyle ileri boyutlara taşınmıştı ki, devrimci teamülleri tamamen hiçe sayacak şekilde, parti yönetimi birkaç kez Caballerocu muhaliflerin elinden parti yayın organını ve karargâhını geri almak için devletin kolluk kuvvetlerinden yardım istemişti! PSOE içindeki çekişme silahlı saldırı boyutuna kadar ilerlemişti, üstelik münferit diye geçiştirilebilecek "taban inisiyatifi" şeklinde değil, bizatihi Prieto ve iki tanınan Asturias madenci önderinin kurşun yağmuruna tutulması boyutundaydı.

Ne var ki, üç eğilimin de sağ çizgiden uzaklaşamadığını ve politikalarını daha pragmatik temelde belirlediklerini tekrar tekrar vurgulamak lazım. Partinin sağını solunu belirlerken tekil politikalardaki tercihlerine, hele hele hükümete katılma konusundaki tutumlarına bakmak yanıltıcı olur. Örneğin solcu Caballero, Primo de Rivera diktatörlüğüyle ortaklaşmaya evet derken, merkezci Prieto kesin olarak karşı çıkmıştı. Keza uluslararası sosyalist hareketle olan ilişkiler üzerinden meseleye yaklaşmak da ön açıcı değildir. İspanya'daki sosyalistler Enternasyonal'in tartışmalarında fazlasıyla dışarıda kalıyorlardı. Bu yüzden saflaşmayı Enternasyonal alanda alınan tutumlardan da çıkaramayız.

---

44) Aralarındaki farkların abartılmaması gerektiğini söyleyen çıktığındaysa (örneğin Payne, 2004: 85), hepsinin de çok radikal olduğundan yakınılmıştır!

Sözgelimi Stanley G. Payne muhtemelen Besteiro'nun "Marx'ta proletarya diktatörlüğü diye bir zorunlu önerme yoktur" açıklamasından hareketle, Besteiro'yu partinin Kautskyci kanadı haline getirir (2006a: 156)[45] ve aynı görüşü örneğin Preston da ortodoks Marksist kanadın temsilcisi ve baş teorisyeni diyerek savunur (akt. Esenwein, 1980: 23). Kautsky'nin de özelikle Rusya Devrimi'nden sonra Bolşeviklerle olan tartışmasında (1964 [1918]) bu hedefi reddetmiş ve burjuva parlamentarizminin savunuculuğunu yapmış olması, Payne tarafından basit bir eşleştirmeye kapı aralamış olsa da, Kautskycilik Marksist yazında merkezcilik[46] diye adlandırılan ortayolculuğu ifade eder ve lafta devrimcilik ile eylemde reformizmi kucaklaştıran çizginin adıdır. Bu açıdan, eğer bir bütün olarak PSOE'yi Kautskyci diye adlandırmayacaksak (muhtemelen bu daha mantıklı olurdu), merkezci nitelendirmesini hak eden Prieto ve hizbidir. Kısacası, Besteiro partinin sağında yer alsa da, aslında gerçek yeri burjuva cumhuriyetçilerinin yanıydı.

Partide kafası en az karışık isimlerden birisi Prieto'ydu, zira Prieto ilk baştan itibaren tutarlı bir reformist çizgi izlemişti. Prieto'nun sosyalizm saflarında olmasının nedeni tarihsel bir hataydı, onun tutumundan ziyade rejimin aşırı sağa meyletmesinden kaynaklanıyordu, zira liberallerin solunda yer alması daha uygundu. Bunu söylemekten de çekinmiyordu: "Ben bir liberal olarak sosyalistim. Yani ben ancak sosyalizmin liberalizmin en üstün verimlilik düzeyini temsil ettiğine inandığım oranda sosyalistim" (akt. Heywood, 2002a: 64). Marksizme sözde kalan bağlılık beyanlarını artık bir ritüel haline getirmiş parti solunun aksine, Prieto ömründe Marx okuyacak zaman bulamadığını itiraf etmekten hiç çekinmiyordu – sosyalistlerin devrime giderken iki önderinden birinin hali buydu!

---

45) Bu iddiayı daha sonra da tekrarlar: "*Besteirismo* özünde Kautskyciliğe bir geri dönüştü" (a.g.e.: 384).

46) Devrimci Marksizm ile reformizm ya da oportünizm arasında gidip gelen kesimlere Marksist yazında geleneksel olarak "merkez" (ya da önceki adıyla, "bataklık") denmiştir. Dolayısıyla bir siyasi akım olarak merkezcilik ile bir örgütlenme biçimi olan merkeziyetçilik (merkezileşme) karıştırılmamalıdır.

Sol kanadın durumu da pek parlak değildi; tekrar altını çizmek gerekirse, solculuğu söylem düzeyinin ötesine geçmiyordu. Caballerocular sayıca daha güçlüyken ve sendikal aygıta sahipken, Prietocular parti yürütmesini ve yayın organını elinde bulunduruyordu. Özellikle UGT ile olan güçlü bağları da düşünülürse, gerçekten devrimci bir programa sahip olmayan sol kanadın sosyalist bir çizgi izlemesi de zordu. Devrimci partilerin sendikal kanatları geleneksel olarak sağ kanadı oluşturmuşlardır: Sınıfın daha geniş ve dolayısıyla çoğu zaman geri kesimleriyle ilgilendiklerinden, zaman içinde bu kesimlere belli oranda ayak uydurup pedagojik uyumu siyasi uyuma dönüştürmeleri neredeyse kaçınılmazdır. Dahası günlük düzeyde elde edilen ekonomik başarıların abartılması ve bunun sonucunda teorinin ve makro hedeflerin küçümsenmesi de benzer bir kaçınılmazlıkla gelir. Partilerin sola çekme çabalarının çoğu zaman yetersiz kalması da merkezî yöneticilerin içkin çelişkisiyle alakalıdır: En fazla insan akışını ve "başarı"yı sağlayan kesimle ters düşmek mi, kısa vadede getirisi olmayan ilkelere tutunmak mı? Bu ikilem sağı güçlendirir.

PSOE'de bu ilişki tersine dönmüş gözüküyordu. Sosyalistlerin sol kanadı, "liderlerinin çoğunluğu, gücünü UGT üyelerinin nabzını tutup nabza göre şerbet vermesinden alan sendikacılardan oluşuyordu" (Graham, 1991: 3). Bu durumu 1930'larda özellikle de tarım sendikasındaki işçilerin radikalleşmesiyle açıklamak mümkün olabilir. Fakat bu etken partinin sol kanadının ancak kavlen sol olmasından daha öte bir anlam taşımaz. Partinin sol kanadı diye görülen Caballerocular solda olmaktan ziyade, Prietocular çok sağdaydı, hattâ Besteirocularla birlik olduklarında iyiden iyiye burjuva cumhuriyetçi çizgiye kayıyorlardı. Kitlelerdeki mayalanma, partinin esas sol kanadı denebilecek olan Sosyalist Gençlik'teki radikalleşme, sağ politikaların çıkış yolu sunmaması ve faşizm tehlikesinin güçlenmesi gibi etkenlerle sola savrulmuş olmalarına karşın, bu liderler nihayetinde "tüm UGT'yi riske atmaya hazır olmayan sendika bürokratları"ydı (*a.g.e.*).

Zaten bunun somuttaki kanıtı da Sosyalist Gençlik'in PCE'ye kaptırılması oldu. Partinin içinde sol söylemleri inandırıcı olan merkezî düzeyde örgütlü bir sol kanat yoktu. Olmadığı için Sos-

yalist Gençlik "Bolşevikleşme" arayışını önce devrimci Marksistler arasında, sonra SSCB'nin büyüsüyle Stalinistler arasında denedi ve saf değiştirdi. Caballerocular ne Asturias Komünü sürecinde ne de –radikalleşmenin yaşandığı– 1934-36 arasında somut bir adım attı. Ne devrimci kanadın parti içinde ayrı bir hizip olarak örgütlenmesi devrimci bir temele, reformist geçmişle ideolojik bir kopuşa yol açtı ne de parti dışındaki devrimci unsurlarla devrimci bir ilişki tutturmak için çaba harcandı. Bilakis, sol kanat sayıca azınlıkta olan POUM ve Troçkistlere yok muamelesi yaparken, benzer bir çalkantılı süreçten geçen anarşistlere karşı da mağrur ve mütenezzil tutumuyla gerçek bir devrimci sol alternatifin –en azından Caballerocular üzerinden– doğma ihtimalini daha baştan engellemiş oldu. Nitekim İç Savaş sırasında iktidara geldiklerinde de sağ kanattan herhangi bir farkları olmadığını kanıtladılar. Her şeye rağmen, İç Savaş öncesinde PSOE'deki sola kayış bir "Lenin" çıkaracaktı.

"İspanyol Lenin": Largo Caballero

Sıvacılık yapmış bir işçi olan ve 1890'lı yıllardan beri işçi hareketinin içinde yer alan Largo Caballero, okumayı geç yaşta öğrenmiş olmasına karşın çok geçmeden sosyalist önderlik içinde sivrilmeyi başarmıştı. Grev ve direnişlerde aktif yer alan bir militan olmakla beraber, uzunca bir süre devrimci fikirlere uzak durmuş, hattâ nefretle yaklaşmıştı. 1917'de Bolşevik Devrimi gerçekleştiğinde parti içindeki belirli bir kesim Komünist Enternasyonal'le yakınlaşırken, Caballero komünist görüşlere ve Üçüncü Enternasyonal'e katılmaya ısrarla karşı çıkmıştı. Bu sağdan muhalefet onu Primo de Rivera diktatörlüğünde burjuvaziye resmî danışmanlık yapmaya kadar sürükleyecekti. O dönemde UGT ve Sosyalist Parti başkanı sıfatıyla, daha sonra da Çalışma Bakanı olarak ilk cumhuriyet kabinesinde, devrimci ve militan işçilerin, özellikle de CNT tabanının nefretini kazanmıştı.

Fakat altmış beşine merdiven dayadığı bakanlık görevi döneminde, denilenlere bakılırsa, sınıf uzlaşmacılığının çıkışsızlığını görmüş ve devrimci fikirlerle tanışmıştı. Devrimin bastırılmasın-

dan sonra hapiste devrimci Marksizmle tanışmış ve sosyalist klasikleri (Marx, Engels, Lenin ve Troçki'yi) okuma fırsatı bulmuştu. Caballero on beş yıl önceki konumundan görünüşte tamamen uzaklaşarak, tıpkı Hugo Chávez gibi bir Marksist klasiği keşfetmiş, *Devlet ve Devrim*'e övgüler yağdırmış ve Rusya Devrimi'nin savunucusu haline gelmişti. Dahası artık "reformist" dediği İkinci Enternasyonal'i de, "Stalinist" dediği Komintern'i de reddediyordu. CNT'ye yaptığı ittifak önerisi ve buna sıcak bakılması CNT tabanının (ve birçok yöneticisinin) gönlünü kazanmasını da sağlamıştı. Bu temelde İç Savaş sırasında en önemli birkaç siyasetçiden biri, hattâ savaşın ilk yarısında en önemli sima haline gelecekti.

Largo Caballero'nun mazisi pek Leninist olmasa da, 1934'teki keskin dönüşünden sonra "İspanyol Lenin" sıfatı almıştı. Devrimin yenilgisinin ardından sürgünde yazdığı anılarında bu sıfatı kendisinin takmadığını, kitlelerin lütuf buyurduğunu söyler, ama eldeki veriler İspanyol Lenin lakabının kerameti kendinden menkul olduğunu gösteriyor. Sağ kolu ve sözcüsü Louis Araquistáin tarafından 1934'te Largo'nun bir kitabına yazılan önsözde, Lenin ile aralarında paralellikler kuruluyordu. Nitekim kendisi 1935'te hapishanede verdiği mülakatta, "burada parmaklıkların arkasında İspanya'nın müstakbel efendisini görüyorsunuz. Lenin İspanya'nın Avrupa'daki ikinci Sovyet Cumhuriyeti olacağını söylemişti. Lenin'in kehaneti tutacak. Ben bu kehaneti gerçeğe dönüştürecek ikinci Lenin olacağım" diyordu (Bolloten, 1991: 24 ve 751d).

Hareketin yükselmesiyle birlikte Largo Caballero da sola savrulmuştu. Tarihte ne ilk ne de son defa bir küçük burjuva radikali, kitlelerin alttan basıncıyla bulunduğu yerden daha ileriye itiliyordu. Elbette Largo tek başına değildi, partinin içinde bir kıpırdanma vardı ve bunun başını gençlik örgütü çekiyordu. Largo Caballero öncelikle bu hareketin üzerinde yükseldi.

PSOE içindeki radikalleşmenin, kendi verdikleri adla Bolşevikleşmenin kaynağında 1931-33 arasındaki koalisyon deneyiminin ("reformizmin") sonuç vermemesi, buna ilaveten Avusturya ve Almanya gibi ülkelerde ılımlılığın faşizme zafer kazandırdığını ve ılımlı olsun olmasın tüm sol hareketi ezdiğini görmeleri vardı. Bu farkındalık ilk önce Sosyalist Gençlik örgütünde açığa vurul-

"İspanyol Lenin" Largo Caballero.

du ve tepkisini gösterdi; zaten bir süre sonra tarım işçileri de aynı temeli güçlendirdi.

Sosyalist Gençlik'in tarihinde herhalde en kritik uğrak, Madrid ve diğer şehirlerdeki grevlerin etkisiyle işçi sınıfı kadar gençliğin de radikalleşmeye başladığı 1933 yazında gerçekleştirilen yaz okulu toplantısıydı. Partinin üç kanadının da konuşma fırsatı bulduğu bu toplantı Sosyalist Gençlik'in kafasını iyice netleştirmiş olmalı. Bu forumda Besteiro istikrarla sağda konum alır; sanki gençliği kazanma noktasında hiçbir şansı olmadığını biliyor gibidir. Prieto yüzeysel olmamak gerektiğini salık verir, ama "Doğru, Rusya'da böyle oldu, ama neden İspanya'da da böyle olsun?" mantığıyla kendisi yüzeyseldir. İşine gelmeyen kısımlarda "Rusya sadece bir örnektir" derken, işine geldiğinde Rusya'yı bir ibret vesikası haline getirir. Sanki daha iki yıl önce, İspanya'nın o köklü kurumları (Kilise, krallık) sosyalistlerin ya da işçi sınıfının güçlü bir müdahalesi olmadan kendiliğinden çökmemiş gibi, Rusya'yla farklılıklara değinir; onun da hiçbir inandırıcılığı yoktur. Largo ise arada derede dursa da, sonda direksiyonu sola kıran bir çizgidedir. Proletarya diktatörlüğünün tek yol olduğunu savunur. Genç-

lik kararını vermiştir, Largo'nun peşinden gidilecektir. Ama kritik soru, Largo'nun nereye gideceğidir.

Largo Caballero radikalleştikten sonra da bir sola bir sağa yalpalamayı sürdürdü. Tipik bir Kerenskist olarak, kitlelerin kendisinden beklediği devrimci eylemlerin yerine küçük reformlarla beslenen büyük lafları koyuyordu. Kapitalizm çıkışsızlığını gösterdi diyor, sosyalizmi kuracağız diyor, ama kapitalist sisteme bekçilik ediyordu! ICE'nin (İspanya Komünist Solu) de daha o dönemden tespit ettiği gibi, Caballero bir yandan burjuvaziyi gözünü korkutarak reformlar yapmaya ikna etmek; diğer yandan giderek militanlaşan tabanın yükselttiği dalganın altında kalmaktansa tepesinde yükselmek istiyordu (bkz. Preston, 1979: 86).

Caballero Asturias Komünü sonrası cinai denebilecek bir tutum almış ve askerî yargıç tarafından sorgusunda eylemin siyasi sorumluluğunu reddedip, genel grevle bir alakası bulunmadığını söylemişti. Anılarında bir-iki akşam Prieto'nun evinde kaldığını, sonra başka yerlere geçtiğini anlatır. Lenin'in Finlandiya'da yeraltına çekilişini andıran bu satırlarda ne yazık ki benzerlik sadece illegale çekilmiş olmalarındadır: Lenin partinin devrimci strateji ve taktiklerini hazırlamak için çekilirken, Caballero kaçmıştır!

Caballero'yla ilgili bilinen gerçeklerden biri, devrimin kendi şahsi rutinini bozmasına izin vermemiş olması ve akşam sekizde istirahata çekildikten sonra sabaha kadar kendisine ulaşmanın mümkün olmadığıdır. Bunu sadece yaşlılığı ve sağlık durumunun kısmen kötü olmasıyla açıklayamayız. Largo'nun diğer tutumlarıyla da birleştirdiğimizde, daha ziyade psikolojik ezilmişlik olarak görmek daha doğru olur. Caballero olağanüstü dönemlerde olağan tepkiler veremeyen ve dolayısıyla devrime önderlik edebilecek yetenekten yoksun biriydi. Siyasi olarak hazır olmadığı olayların etkisi altında ezilmişti. Bu açıdan bir devrimci karakter değil, tip olduğunu söyleyebiliriz ve Rusya Devrimi'yle bağ kuracak olursak, Lenin'den ziyade Lenin'in 1917'den önceki sağ kolu olan Grigori Zinovyev'e benzediği tespitinde bulunmak haksızlık olmaz: Troçki ne zaman bir kriz baş gösterse, Zinovyev'in hastalanıp divanına sığındığını yazar! Bu açıdan Largo Caballero İspanyol Lenin'inden ziyade İspanyol Zinovyev'ine çalar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Bienio Negro – İki Kara Yıl

1933 yılına gelindiğinde UGT'nin yasadışı grevleri, mahsul yakma eylemleri ve kırdaki diğer protestolar iyiden iyiye artmıştı. Ekonomik krizin en derinden hissedildiği bu yıl, grev sayısı 1932'nin en az iki katıydı. 450 binden fazla işçiyi sermayeyle doğrudan karşı karşıya getiren bu grevlerin, patronlara işgünü bazında maliyeti 400 kat daha fazlaydı (Payne, 2006a: 31-2); işçiler için en korkunç maliyetse 100'den fazla ölü vermeleriydi. Özellikle de Barcelona'da inşaat grevleri çok etkili olmuş ve Madrid'i epey geride bırakmıştı. Toplumun bütün kesimleri mücadeleye çekilmiş ve dahası iyice radikalleşmişti. Bunun doğrudan uzantısı olarak, İçişleri Bakanı 16 yaşından küçüklerin siyasî gösterilere katılımını yasaklamış, 23 yaşından küçüklerin de ebeveynlerinden izin almalarını zorunlu hale getirmişti (Payne, 1970: 142). Ayrıca 1933 güzünde, Sosyalist Gençlik Madrid'de ve diğer birkaç yerde şok grupları

adında bir silahlı örgütlenme oluşturmuş ve İspanyol faşistlerinin taze örgütü Falange'ye karşı saldırılar düzenlemeye başlamıştı. Cumhuriyetin ikinci genel seçimlerine böyle bir ortamda gidildi.

Bu seçime sağcılar çok daha hazırlıklı ve örgütlü girdi. Sağın 1931'de siyaset sahnesinde yeri yoktu; devlete sahip olmanın verdiği güvenle hareket ettiğinden tabanda örgütlü değildi. Siyasi alan genişleyince bu alanı da doldurmanın hesabını yapmaya başladı ve kısa sürede örgütlenerek ciddi bir galibiyet elde etti. CEDA sandıktan birinci parti olarak çıktı ve tüm solun toplamından daha fazla vekil elde etti. Bu iki kara yıla damgasını vuran CEDA olacaktı.

CEDA (İspanyol Özerk Sağcı Gruplar Konfederasyonu)

Şubat 1933'ün sonunda Madrid'de düzenlenen "özerk sağcı gruplar"ın kongresiyle, Blinkhorn'un "İspanya tarihinin en büyük partisi" (2008: 100) dediği CEDA (İspanyol Özerk Sağcı Gruplar Konfederasyonu) kuruldu. İddiaya göre, 735 bin kişiyi temsilen 400 delege ve 42 grup kongrede hazır bulunmuştu (*a.g.e.* ve Esenwein ve Shubert, 1995: 16). Partinin başında cumhuriyete karşı "ilineksel" tutum alınmasını savunan José Maria Gil Robles adlı bir avukat yer alıyordu. CEDA liderleri demokrasiye bağlılıklarının göstermelik olduğunu açıkça söylemekten, takiyeci cumhuriyetçi olduklarını açık etmekten (!) geri durmuyorlardı. İktidarın tek bir elde ya da klikte toplandığı otoriter bir rejim kurmak istiyorlardı ve bu uğurda araç amaca tabiydi. Gil Robles cumhuriyeti tanıdığını söylemek yerine, hükümet biçimlerinin "ilineksel", yani özle alakasız niteliğinden dem vuruyordu.

CEDA'nın temelleri cumhuriyetin ilk aylarında atılmıştı. Dağınık sağ gruplar Nisan ayının sonunda *Acción Nacional* (Ulusal Eylem) çatısı altında bir araya gelmiş, Madrid'de *El Debate* adlı güçlü bir gazeteyi (yeniden) çıkarmaya başlamıştı. *Acción Nacional* esasen seçim amaçlı bir platform olarak tasarlanmış olması dışında, içinde monarşistleri de barındırdığından istikbali olmayan bir birlikti. Monarşistlerin çekilmesinden sonra Nisan 1932'de *Ac-*

ción Popular (Halk Eylemi) adıyla yeniden örgütlendi. Böylece CEDA'nın temeli atılmıştı.

CEDA sağcılığı Hıristiyanlık değerlerinin savunulması üzerinden tanımlıyordu. Farklı bölgelerdeki sağcı grupları, cumhuriyetin bir ateistleştirme projesi olduğu ana fikri etrafında bir araya getiren CEDA, özellikle de orta ve orta kuzey bölgedeki yoksul ve mütedeyyin küçük köylüler arasında etkiliydi. Ama esas desteğini başka bir yerden, cumhuriyetin tarım reformu girişimlerinden rahatsız olan güneydeki büyük topraksahiplerinin kasasından alıyordu! Dahası cumhuriyetin gidişatı karşısında korkuya kapılan kapitalistlerden de ciddi anlamda maddi destek görüyordu.

CEDA'nın gençlik örgütü JAP (Halk Eylemi Gençliği) partiden daha radikaldi. 1936 seçimlerinde Robles'i faşist tarzda, Mussolini'nin "Duçe, duçe, duçe"sinden mülhem "Jefe, jefe, jefe" diye selamlayacak; yine Mussolini'den alınma, "Şef asla yanılmaz" sözünü düstur edinecek kadar net bir duruşları vardı. Fakat CEDA yapısı gereği bu radikalliği kaldıracak düzeyde olmadığından İç Savaş öncesinde dağılacaktı ve bu açıdan kaderi sağın ikinci büyük partisi olan Radikallerden farklı değildi. Radikaller CEDA'nın aksine otuz yılı devirmiş bir partiydi ve başında çok daha karizmatik bir lider bulunuyordu: Alejandro Lerroux.

İspanyol Zübük: Lerroux ve Radikaller

Caballero İspanyol Lenin'iyse, Alejandro Lerroux da İspanyol Zübük'üydü! Daha doğrusu, Caballero'nun Leninliği çok tartışmalı olsa da, Lerroux'nun Zübüklüğü tartışma götürmezdi. Yüksek tahsili veya mesleği olmayan, ticari hayata siyasetten geçmiş biri olarak tam bir dalavereciydi. Tıpkı Aziz Nesin'in *Zübük*'ündeki Zübükzade gibi, borçlularının bir türlü alamadıkları borçlarını bu defa kesin olarak almak üzere bir hışımla evine girip, orada geçirdikleri yarım saatin ardından, İspanya'yı kurtaracak büyük adamın Lerroux olduğunun künhüne vararak evden yeni bir borçla çıktıkları anlatılır! (Jackson, 1971: 121) İşte bu büyük demagog İspanya siyasetinin neredeyse çeyrek yüzyılına damga vurmuştu.

Lerroux yirminci yüzyılın başında Katalunya'da radikal bir cumhuriyetçi harekete önderlik ederek ortaya çıktı. Barcelona'daki ruhban karşıtı dalganın üzerinde yükselen Lerroux kısa sürede ciddi bir kitleye hitap etmeyi başardı. Kendisine şehrin işçi semtinden hareketle "*El Paral.lel* İmparatoru" deniyordu. 1908'de diğer cumhuriyetçileri terk ederek Radikal Cumhuriyetçi Parti adında ayrı bir parti kurdu. O dönemde Lerroux da doğrudan eylemi savunuyor, eşitlik talebiyle genel grev çağrıları yapıyor, Kilise'yi hedef alıyor, kitlesini, daha doğrusu "Genç Barbarlar" adını almış olan partisinin silahlı kanadını (bkz. Winston, 1982: 560) açık açık manastırları kundaklamaya, hattâ rahibelere tecavüz etmeye kışkırtıyordu. İç Savaş'a kadar siyasi çizgisi büyük dalgalanmalar gösterse de, parti nicel olarak yerini korudu.

Lerroux İspanya İç Savaşı için olmasa bile İç Savaş'a gelene kadarki sürecin ve dolayısıyla İspanya İç Savaşı tarihyazımının ilginç bir simasıdır. Darbenin ve İç Savaş'ın temelini döşeyen sağın önde gelen isimleri için, en ağır sıfatları hak eden faşist generaller Franco, Mola ve diğerleri için sarf edilmeyen sözler Lerroux'dan esirgenmez. Örneğin Pierre Vilar "bu hayâsız adam" (2007: 34), Azaña "vahşi, meczup, habis" (Romero Salvadó, 2005: 205), Helen Graham "üçkağıtçı demagog ve siyasi oportünist" (2002: 10), Péirats "ağzı bozuk" (2011a: 7) der, Preston ise siyaseti ganimet paylaşımı ve yağmacılığın aracı olarak gören bir partinin elebaşı (1975: 558), "düzenbaz ve sinik" (1993: 65) diye damgalar.

Haziran 1931 seçimleri sonucu mecliste sosyalistlerden sonra en büyük parti haline gelen Radikaller ciddi ölçüde sağa kaymış; partiye önemli monarşistlerin ve *cacique*'lerin de dâhil olmasıyla gericiler için geçici ama önemli bir melce haline gelmişti. 1931 sonunda ne zamandır beklenen adımı atıp sosyalistlerin varlığını gerekçe göstererek koalisyon hükümetini terk etti ve açıktan muhalefete geçti. Bu kez muhalif çizgisine darbe tellâllığını da ekleyecek ve ertesi yıl General Sanjurjo'nun darbe teşebbüsünde kendisiyle yakın temasta olacaktı.

Gerçekten de Lerroux bu andan itibaren ruhban karşıtlığı dönemine rahmet okutacak şekilde sağa savrulup iç savaş kışkırtıcı-

larından biri oldu. Cumhuriyet halkın bir kesiminin gözünde kilise yakmalarla ve Azaña'nın 1931'de sarf ettiği ve kralcılar tarafından çarpıtılan "İspanya artık Katolik değildir"[47] sözünden ötürü Katolik aleyhtarı, Mason, Yahudi vb. komplosuyla anılırken; Lerroux muhtemelen Katalan milliyetçiliğine karşı panzehir olarak görülüp el üstünde tutulmuştu. Ama her halükarda, zamanında kiliselerin yakılıp yağmalanmasını, din adamlarının öldürülmesini bağıra çağıra vaaz eden, "dövüşün, öldürün, ölün" diyen Lerroux İç Savaş sırasındaki Franco propagandasını boşa çıkartacak şekilde, İspanyol milliyetçiliği ile Katolikliğin hiç de ayrılmaz bir bütün olmadığının canlı tanığıydı. İşin doğrusu, böyle organik bir bağ yoktu zaten. İspanyol burjuvazisi bunun sağlam bir koz olacağını bildiği için 1930'larda ikisini birleştirmeye başlamış, İç Savaş sırasında bağ sağlamlaştırılmıştı.

Lerroux sonrasında da Zübüklüğünü konuşturmuş, kırılma noktalarından biri olan, toplumun ciddi ölçüde kamplaştığı 1933 seçimlerinde bazı yerlerde aşırı sağcı CEDA ile, bazı yerlerde de sol cumhuriyetçilerle ittifak yapmayı başarmıştı! Bu sayede partisi, CEDA'nın hemen ardından ikinci parti olmuş, hassas siyasi dengeler kendisine başbakanlık koltuğunu getirmişti.

Sağ İktidarda: *Bienio Negro*

Boykotun epey yüksek olduğu bu seçim sonucunda meclis iyice sağa kaymıştı. CEDA, ittifakı kendi sağındaki monarşistler ve faşistlerden ziyade daha merkezdeki Radikallere kaydırarak seçimden galip çıkmıştı. Sosyalistler yaklaşık 1,7 milyon oy almış olmalarına karşın vekil sayıları 58'e düşmüştü. Anarşistlerse seçime boykotla damga vurmuşlardı. Muazzam bir boykot kampanyasına girişmişlerdi; sadece bu seçimlerde değil, hiçbir seçimde oy vermenin doğru olmadığına vurgu yapıyor, siyasetin her türlüsünü reddediyor, bu ajitasyonu yürütürken de teşhir ve yaftalamalarla yetinmeyip, hakaretlerde bulunuyorlardı: Sağcısından solcusuna, kızılından üç renklisine kadar hepsi "akbaba"ydı. Ana yayın or-

47) Bu noktada, sağcıların "din elden gidiyor" manipülasyonunu içeriden teşhir eden papaz Hilari Raguer'in yazdıkları önemlidir (2007: 25-31). Ayrıca bkz. Aydar (2016b).

ganları *Solidaridad Obrera* (21 Ekim 1933) şöyle yazıyordu: "İşçiler oy vermemeli, çünkü siyaset ahlaksızlıktır, kepaze ilişkilerdir, ikbal avcılığıdır, aşırı hırstır, dizginlenememiş servet arzusudur, tahakkümde ve dayatmada bulunma isteğidir, devletin ayrıcalıklarını korumaktır; ister Tanrı, anavatan ya da Kral adına olsun ister demokrasi adına olsun bir farkı yoktur." Dolayısıyla anarşistler sadece bu seçime özel bir boykottan, taktiksel bir adım olarak oy vermemekten değil; genel olarak oy vermenin, hattâ siyaset yapmanın yanlışlığından bahsediyorlardı. "Oy vermek kendi hükümdarlarınızı ve cellâtlarınızı seçmek" demekti (akt. Casanova, 2005: 73 ve 187); bu yüzden oy vermemek, seçimle gelinen kurumlardan uzak durmak gerekiyordu. Oysa 1931 seçimlerinde böyle bir tutum alınmamış, yükselen dalga karşısında cumhuriyetçi partilere destek sunulmuştu.

Her halükarda, kazanan sağ olmuştu. Cumhuriyeti tanımayan bir parti olarak CEDA'nın hükümet kurması mahzurlu görüldüğünden ve kendisinden daha sağda olan partilerin desteğini alsa bile çoğunluğa ulaşamadığından, Lerroux 19 Aralık'ta yeni koalisyon hükümetini kurdu. Fakat koalisyon sayı bakımından meclisin üçte birini ancak temsil ediyordu ve bir azınlık hükümeti olarak esasen CEDA'nın dışarıdan desteğine yaslanıyordu.

Sağcı hükümet partiler bazında sağlam temellere oturmadığından bu iki yıl içinde çeşitli takviyeler ve değişiklikler yapıldı, fakat özü netti: 1933'te kurulan hükümet cumhuriyetin zaten sınırlı olan kazanımlarını iki yılda tersine çevirdi, işçi sınıfının koşulları kötüleşti, baskılar ve yasaklar artırıldı, önceki hükümetin geçirdiği yasalardan askıya alınmamış ya da feshedilmemiş bir yasa (toprak reformu dâhil) bırakmadı ve ülkeyi ayaklanmaya hazırladı. Bu nedenlerle de tarihe *bienio negro* (iki kara yıl) olarak geçmiştir.

Buna karşın, *bienio negro* döneminin kapkara olmadığını iddia eden revizyonist bir tarih anlayışı peyda olmuştur. Payne, Malefakis vb. nüfuzlu tarihçilerin dillendirdiği iddiaya göre, sağcı hükümet selefi Azaña hükümetinin çizgisinde ilerlememiş olsa da, baştan aşağı karşıdevrimci bir saldırıya da girişmemişti. Örneğin

Malefakis toprak reformu bütçesinin aynen korunduğuna, Eylül yasasıyla el konulan toprakların hiçbirinin iade edilmediğine, hattâ bir önceki yıla kıyasla daha fazla köylünün yeni topraklara yerleştirildiğine dikkat çeker (1970: 346).

Bu revizyonist yaklaşımın temel kusuru renk körlüğüyle malul olmasıdır. *Bienio negro*'nun ne öncesindeki ne de sonrasındaki sol hükümetler o kadar kızıl olduğundan, *bienio negro* da o kadar kara değildi! Solun da sağın da (değişen oranlarda olmak üzere) yapmak istediklerinden çok söylemleri öne çıkmıştı. Gerçekte var olan durum farklı olsa da, bu algıyı (kara ve kızıl) yaratabilmiş olmalarının nedeni, İspanya'da sınıf mücadelesinin, siyasi aktörlerin niyetlerinden bağımsız olarak, şiddetlenmiş olmasıydı. Kuşkusuz bu siyasi aktörlerin tutum ve eylemleri sürecin seyrine etkide bulundu, ama İspanya'da birkaç yıllık süreçte her biri patır patır dökülen (Lerroux, Gil Robles, Caballero, Azaña vb.) siyasi aktörlerin etkisi tabandaki milyonların aracılığının çok gerisindeydi.

Bienio negro döneminin sağ hükümetleri sanayicilerin ve toprakaksahiplerinin çıkarlarını korumaya kararlı olduklarını *açıktan* gösteriyorlardı. Hemen her grev yasadışı ilan ediliyor, emekçilerin kazanılmış haklarına yönelik saldırılarsa yasa kapsamında değerlendiriliyordu! Bu yüzden ezilenler nezdinde nefret uyandırıyorlardı. Tarım reformu konusundaysa, hükümetin hiçbir şey yapmaması yeterliydi, zira bizzat Malefakis'in de kabul ettiği gibi, tarım reformu kendi haline bırakıldığında sabote edilebilecek kadar kötüydü (*a.g.e.*: 328). Hükümet de bunu yaptı. Ayrıca Caballero'nun tarımda emekçilerden yana iyileştirmelerine savaş açtı. İşçi ve köylülere sokakta da masada da kazanım elde etme kapısını kapattığını ilan etmişti. Ilımlı sağın güçlü gazetesi *El Sol* durumu çok berrak bir şekilde özetliyordu: "İkinci iki yılda biz diğer uca savrulduk. Birkaç ay içinde ücretler çarpıcı şekilde düştü. [...] Mülkiyet emekten intikamını aldı" (akt. R. Alexander, 2002a: 81).

Bu revizyonist yaklaşımın tarımla ilgili tespitlerinde, kırsaldaki kuralsızlığı göz ardı etmesiyse affedilmez bir yanlıştır. İspanya'da kır yaşamı hiçbir zaman yasalarla idare edilmedi. Cumhuriyetle birlikte *cacique* düzeni renk değiştirerek az çok devam etti.

İspanyol sağının ilk kitle önderi, Gil Robles.

Kurulan sağ hükümetle birlikte topraksahipleri ve diğer kodamanlar tüm yaptıklarının cezasız kalacağı güveniyle saldırıya geçtiler ve hükümet de bu güveni boşa çıkarmadı. Bu nedenle huzursuzluğun ve eylemlerin en fazla olduğu, iki kapkara yılın en fazla hissedildiği yer de kırsal bölgelerdi.

Sağcı hükümet tüm bu gerici politikalarını sürdürebilmenin yolu olarak *Guardia Civil*'in sayısını artırdı ve içişleri bakanlığına gericilerin şahı Rafael Salazar Alonso'yu getirdi. Grevi vatana ihanet olarak gören hükümet, idam cezasını geri getirme projesini önüne koydu. Ayrıca Sanjurjo darbecilerine af istedi ve akabindeki hükümet krizi affın kabulüyle sonuçlandı. Solun niyet okumasından ziyade, tavrını alenen belli eden bir hükümet vardı.

Bu dönem kırda sayısız eylem ve grev oldu. Bunlardan en belirleyici olanı Nisan 1934'te UGT'nin tarım sendikası FNTT'nin en büyük şubesi olan Toledo Federasyonu'nun grev ilanıydı. FNTT grevi sahiplendi ve başka talepler de ekleyerek genelleştirdi. 1.500'den fazla yerelde greve çıkıldı, ama gerçek iş bırakmanın gerçekleştiği yerler bu rakamın çok daha altındaydı; devletin baskısı ve basının sansürüyle grevin Haziran başında yenilgisi kesinleşti.

10'dan fazla ölü, 200'den fazla yaralı verildi. "Sosyalistler en büyük tarım sendikalarını sanayi kollarındaki sendikalarına dayanışma grevi çağrısı bile yaptırmadan feda etmişlerdi. [...] Grevin FNTT açısından feci sonuçları oldu. Köylü federasyonu faaliyete devam etse de, yerel birimlerinin çoğu yeniden örgütlenemedi. [...] Bu grev 1931'den bu yana elde edilen tüm örgütsel kazanımları götürdü" (Malefakis, 1970: 338-40).

Sol ve ezilenler cephesinde huzursuzluk artarken, sağ partiler arasında da anlaşmazlık had safhadaydı. 1934 Ekim'inin başında CEDA başbakana güvenoyu vermeyince hükümet düştü. CEDA'nın sinsice planının bir ayağı solu erken bir ayaklanmaya kışkırtıp tamamen bastırmakken, diğer ayağı da nokta atışı kabine krizleriyle Radikalleri aşındırıp sağın tek partisi haline gelmekti. Bu bağlamda, Radikallere on aydır destek sunan Gil Robles artık meclisteki en büyük parti olarak bizatihi hükümete katılmak istediklerini söylemeye başlamıştı. Cumhurbaşkanı Alcalá-Zamora bu talebi dikkate aldı ve yine Radikallerin ağırlıkta olduğu, ama bu kez –Gil Robles hariç– üç CEDA'lının da dâhil olduğu bir hükümet kuruldu. Bu kabine değişikliği büyük bir fitili ateşledi.

Asturias Komünü: Devrimin Provası

1934'te gerici CEDA'nın hükümete katılmasını protesto etmek için Madrid'de bir genel grev tertip edildi. İspanya işçi sınıfı Almanya ve Avusturya'daki faşist hareketlilikten bir hayli rahatsızdı. Birer yıl arayla Hitler'in Almanya'da, Dollfuss'un da Viyana'da işçilere karşı giriştiği katliamlar İspanya proletaryasını teyakkuza geçirmişti. Faşizm artık şüyuu vukuundan beter bir olguydu. Belirli bir kesim faşizmin demokrat, devrimci ya da reformist ayrımı yapmaksızın bütün işçi hareketini ve demokratik muhalefeti ezdiğini, faşizmin artık *bunlara bile* tahammülsüzlüğün adı olduğunu yaşayarak görmüştü. CEDA'nın da aynı yolda ilerlemek istediğini düşünüyorlardı.

Bu bağlamda, çeşitli işçi örgütleri *Alianza Obrera Antifascista* (Anti-faşist İşçi İttifakı) için bir araya geldi. Stalinistler ve daha önemlisi CNT ise katılmamayı tercih etmişti; İspanyol Stalinist-

leri bu cepheyi "karşıdevrimin kutsal ittifakı" diye nitelendirmiş ve ittifaktan uzak durmuşlardı. Ne var ki *Alianza*'nın başını çeken kitle örgütleri de sekterlikten kurtulamamıştı. İşçi sınıfının çoğunluğunu bünyesinde barındıran CNT'ye ısrarla ortak mücadele çağrısında bulunulmamıştı. Oysa CNT'ye seslenmeyen, onun tabanındaki işçileri yok sayan bir grev başarısızlığa mahkûmdu. Bu nedenle *Alianza*'nın önderleri ilk testlerinde umduklarını bulamadılar. Ama her şeye rağmen işçi sınıfı arasında bir birlik sağlanmış olması işçileri memnun etmişti. Bu ittifak işçilerin başlangıç bilincinin bir yansımasıydı.

Genel grevden yedi ay sonra, Ekim'de patlak veren Asturias ayaklanmasına da *Alianza* önderlik etti. Stalinistlerin ve anarşistlerin de son anda katıldıkları ayaklanma iki hafta sürdü. Gerici CEDA'nın başındaki Gil Robles seçimlerden önce ve sonra, şayet "dinî ve geleneksel değerleri" korumakta aciz kalırsa, parlamentonun ötesine geçmekte tereddüt etmeyeceklerini defalarca ifade etmişti. Parlamenter mücadelenin sınırları ve siyasal mücadelenin niteliği hakkında Asturias işçileri de düşmanlarıyla aynı hisleri paylaşıyorlardı!

Asturias mücadele geleneğinin az çok güçlü olduğu bir bölgeydi. Daha bir yıl önce bahar ve yaz ayları boyunca devam eden ve Gerald Brenan'ın "İspanya işçi sınıfı tarihindeki en inatçı ve kahramanca grev" (2009: 263) dediği, (Gijón civarında bulunan) La Felguera çelik dökümhanesindeki grev önemli bir etki bırakmıştı. Bazı yaşlı işçilerin emekli maaşı verilmeden atılmasını engellemek amacıyla CNT'de örgütlü 2.800 işçinin direnişi tam dokuz ay sürmüş, işçiler açlık ve sefalete rağmen geri adım atmamış ve güçlü bir dayanışma ağı örerek grevi kazanmışlardı.

Diğer yandan, Asturias yerelinde devrimci dayanışma geleneği de sürekliliğe sahip olmasa bile köklüydü. UGT ve CNT burada 1917 grevinde ortak hareket etmişlerdi. İspanya'da devrimci yapıların birlikte eyleme geçtiklerinde sayısal güçlerinin çok ötesinde bir nüfuz alanı elde edebileceklerinin kanıtıydı Asturias. Diğer bölgelerde, devrimci demokrasi geleneğinin yerleşmemesi ve sol grupların kendi içinde şiddete dahi varan çekişme ortak hareket

etmenin önünde engel oluşturuyordu. Bu açıdan, cumhuriyetin beklentileri karşılayamaması ve üstüne bir de faşizm tehdidinin cumhuriyetçi hükümetten beslendiği kaygıları eklenince, birlik sergileyen Asturias böyle bir ayaklanma için son derece uygun bir bölge haline gelmişti. Hepsi bir tarafa, Asturias'ta işçilerin neredeyse yüzde 70'i sendikalıydı (Payne, 2006a: 90) ve örgütlülük kâğıt üzerinde kalmamıştı. Dolayısıyla işçi sınıfının birliği sağlandığı takdirde hayatı durdurmak fiilen mümkündü. Merkez örgütünden farklı olarak Asturias yerelindeki CNT'nin de ittifaka katılmasıyla *Alianza Obrera* şahsında bu birlik yönünde çok somut adımlar atılmıştı.

Asturias ayaklanması böyle bir bağlamda patlak verdi. 4 Ekim'de yeni hükümetin üç CEDA'lının katılımıyla kurulduğu haberini alan işçiler harekete geçti. Asturias madencileri üretimden gelen güçlerini her yönüyle kullanmış ve ellerindeki dinamit lokumlarıyla savaşı farklı bir boyuta taşımışlardı. Mieres'te polis güçleri teslim alındı, ertesi gün Mieres ile Oviedo arasındaki diğer birkaç maden bölgesinde de kontrol ele geçirildi ve onları Gijón ile Avilés takip etti. Hükümetin yatıştırma çabalarına itimat etmeyen işçiler fabrikaları da işgal edip silahlara el koydular, akabinde iaşe tedarikini ellerine aldılar. Madenlerdeki ayaklanmalara 5 Ekim'de büyük şehirlerdeki birbirinden kopuk grevler ve ertesi gün fırsattan istifade edip harekete geçen ya da kitle hareketinin yarattığı dalganın altında kalmamak için geçer gibi yapan (Preston, 1975: 571) Companys'in Katalunya'ya özerklik ilanı eşlik etti. Bu üçü İspanya Ekim'inin başlangıcı oldu.

İki hafta ayakta kalan devrimde işçiler bölgenin üçte ikisini bizzat yönettiler. Polis aygıtı kaldırıldı ve işçi örgütlerinden oluşan yerel komiteler kontrolü ele alarak, tıpkı bir hükümet gibi toplumsal alandaki bütün işleri üstlendi: İaşe, sağlık, üretim, iletişim, kamu düzeni, adalet. Para kaldırıldı ve sıkı bir sayımdan sonra her aileye dağıtılan karnelerle eşit bir düzen inşasına girişildi (Shubert, 2001: 130-31). Bunların hepsi Asturias'ta devrimci bir yönetim kurulduğu anlamına geliyordu.

Siyasal bilinç bakımından ileri olan madencilerin başını çektiği Asturias işçileri, çok daha güçlü bir orduya karşı destansı bir

mücadele verdiler. Bölgenin başkenti Oviedo ve çevresinin merkezde olduğu ayaklanma UHP (Proleter Kardeşler Birleşin!) sloganını bayrak yaparak gerçekleşti. PCE de Asturias ayaklanmasına son anda katıldı; 12 Eylül'de yapılan Merkez Komite toplantısında *Alianza*'ya katılma kararı alınmış, ama birçok yerde PCE'nin katılımının gerçekleşmesi bir ayı bulmuştu (Heywood, 2002b: 126).

Fakat ülkenin diğer bölgelerindeki hareketlerin çabucak ezilmesi Asturias'ın da sonunu hazırladı. Örneğin İspanya sınırları içinde özerk bir cumhuriyet olarak kurulduğu duyurulan Katalan devleti çok geçmeden bastırılmıştı; Barcelona'daki başarısızlığının temel nedeni Companys'in özerklik hamlesini salt burjuva bir mesele olarak gören anarşistlerin sokaktaki mücadeleden uzak durmalarıydı. Madrid'deyse birkaç sosyalistin içişleri bakanlığını ele geçirme girişimi kolayca püskürtüldü ve düzen sağlandı; Madrid yerelindeki *Alianza* toplanamadı bile (Durgan, 2007: 21). Asturias dışında en ciddi ayaklanmalar Bask'ın iki sanayileşmiş eyaleti Vizcaya ve Guipúzcoa ile Palencia ve Léon'da gerçekleşmişti (Payne, 2004a: 54).

Fakat Asturias'ta durum çok ileri boyuttaydı; işçiler basit bir ayaklanma gerçekleştirmediklerinin, yeni bir düzen inşasına giriştiklerinin bilinciyle hareket ediyorlardı: Gabriel Jackson şöyle yazar: "Militan unsurların en iyileri açısından devrimci rejim, proleter ahlakının gövde gösterisi olmalıydı. Burjuvalar işçilerle aynı iaşe istihkakını aldılar. Doktorlara hastanelerde hükümetin yaralıları ile devrimci yaralılara aynı muamelede bulunulması talimatı gönderildi. Devrimci milisler siyasete bulaşmamış orta sınıfı ve meslek erbabını yaşamları pahasına da olsa koruyacaklardı" (1971: 155).

Asturias Devrimi'ni Rusya tarihindeki 1905 Devrimi'yle kıyaslayacak olursak, 1936'nın tam kostümlü bir provası olduğunu söylemek mümkündür. Nasıl ki 1917'nin iktidar biçimi olarak sovyetler ilk kez 1905'te ortaya çıkmışsa, İspanya'da da 1936-37'nin rüşeym halindeki iktidar organları olan komiteler ilk kez Asturias'ta ortaya çıkmıştı. Yalnızca kentlerde değil, pek çok köyde de devrimci komiteler kurulmuştu. Bu komiteler silahlı milislerini

oluşturmuş ve kendi kendilerini yönetmeye başlamışlardı. Vakit kaybetmeksizin silah fabrikalarını ele geçiren işçiler, milislerin silah tedarikini bu fabrikalardan sağlamışlardı. Çoğunluğunu UGT üyelerinin oluşturduğu 40 bin işçi bir Kızıl Ordu kurmuş ve kırk yaşın altındaki tüm işçileri burjuvaziye karşı silah başına çağırmıştı. Her ülkenin kendi dinamikleri vardı, ama devrim her ülkede benzer yolları tepiyordu!

Savaş Bakanı Diego Hidalgo, Asturias'ı bastırma görevini müstakbel diktatör General Franco'ya verdi, o da teknik danışman görevinde kesintisiz bir mesaiyle kendisine güvenenleri mahcup etmedi. İktidarın işçiler tarafından ele geçirilmesinin hükümet nezdinde nasıl bir korku kaynağı oluşturduğunun kanıtı, ayaklanmayı bastırmak için düzenli ordu birliklerini göndermekten çekinmesiydi. Bu sebeple, ilk kez Afrika'dan sömürge askerlerinin İspanya anakarasında kullanılması emri verildi; bu emrin altında Franco'nun imzası vardı. Faslı paralı askerlerin (*Regulares*) ve İspanyol Yabancı Lejyonu'nun saldığı dehşet ve katliam İç Savaş'ın habercisiydi. 8 Ekim'de deniz yoluyla gelen birlikler kısa sürede işçileri kana boğdular. İşçiler devrimci amaçları uğruna tam iki hafta boyunca 26 bin kişilik "İspanyol" ordusuna direndiler, fakat bu yalıtılmışlıkta hava ve deniz kuvvetlerinin bombalarına ve top ateşlerine uzun süre karşı koymaları zordu.

Asturias hem sağ hem de sol partiler açısından İç Savaş'ın provasıydı. Sol açısından bakarsak, işçi sınıfına önderlik eden örgütlerin Asturias'ta takındıkları tutum iki yıl sonrasının meşum bir habercisiydi. Asturias Komünü devrimci yapıların –tüm devrimci söylemlerine karşın– devrime ne denli hazırlıksız olduğunu gösterdi; farklı siyasi duruşlarına karşın hepsi merkezî düzeyde muhafazakârlaştıklarını ve kitlelerin devrimci içgüdülerine yanıt vermekten aciz olduklarını kanıtladılar. Özellikle de Almanya ve Avusturya'daki gelişmeleri yakından takip eden ve bu nedenle faşizm konusunda diğer ülkelerdeki reformistlerden çok daha tetikte bulunan sosyalistlerin sol kanadının, Helen Graham'ın aktardığına göre, "kendini devrim hazırlığında gördüğü belgeleriyle ortada" (1991: 17) olmasına karşın (6 Haziran'da Madrid polisi sos-

yalist bir vekile ulaştırılmak üzere 616 piştov ve 80 bin mermi ele geçirmişti), hiçbir siyasi hazırlık yapılmamıştı. Hazırlanan plan ne hayata geçirilebildi yahut somut hedefler haline getirilebildi ne de "Ocak 1934'te üzerinde anlaşılan program yirmi dört ay boyunca yayınlan"dı (Payne, 2006a: 85). Sol örgütler merkezî düzeyde hiçbir hayat belirtisi göstermemişlerdi. "Asturias madencilerinin bir 'genelkurmayı' varsa, o da yerelde beraber örgütlenmiş ve önderliği ele almış sosyalistler, anarşistler ve komünistlerdi" (Graham, 1991: 17; örgütsüzlük hakkında ayrıca bkz. Juliá, 2001: 148).

Gerçekten de PSOE faşist tahdidi savuşturmak ve bir sol hükümet kurmak amacıyla ayaklanmaya yeltenmişti. Fakat kitlelerin öfkesi en azından Asturias'ta reformist önderliğin hapsetmek istediği sınırların çok ötesindeydi; Asturias'taki militan işçi mücadelesi UGT'nin reformist bürokratlarını ileriye itmişti. Yaklaşık 25 bin madencinin önemli bir kesimi sosyalistler tarafından SMA'da (Sosyalist Madenci Sendikası) örgütlenmişti. Primo de Rivera döneminde UGT'nin uzlaşmacılığı anarşist ve komünistlerin etkili olduğu diğer sendika SUM'a belli bir güç kazandırsa da, cumhuriyetle birlikte tekrardan egemenlik sosyalistlerin eline geçmişti (Graham, 2002: 60). Asturias'ta cumhuriyetin ilk yıllarında sendika uzlaşmacı bir tutum almıştı. Fakat işçileri haklı grevlerin bile cumhuriyete zarar vereceği konusundaki ikna çabalarına karşın, Asturias 1932-33 döneminde grevlerin en yoğun yaşandığı bölge olmuştu ki, bu da işçilerin inisiyatif alabilme ve sendika bürokrasisini de aşarak mücadele etme becerilerini gösteriyordu. Yeni sağ hükümetin kurulmasından sonra baskıların artmasıyla beraber grevler de iyiden iyiye militanlaşmış, dahası giderek siyasi grevler halini almaya başlamıştı: "Cumhuriyetin ilk iki buçuk yılında siyasi diye adlandırılabilecek sadece tek bir madenci grevi vardı. [...] 1934'ün ilk dokuz ayındaysa sekiz siyasi grev yaşandı" (Esenwein ve Shubert, 1995: 82-3).

Kısacası, işçi önderlerinin buradaki esas temsilcisi daha sağdaki Prietocular olmasına karşın, yükselen hareket ve işçi sınıfının taban inisiyatifi sendika bürokrasisini boyundan büyük işlerin içi-

ne itmişti.[48] İşçi hareketinin farklı örgütlerini bir araya getiren *Alianza Obrera* çatısı altında ayaklanma tüm kapitalist düzeni hedef alan bir devrime dönüşmüştü. Böylece uysal sendikacılık şimdilik bir kenara itilmiş, sosyalistler kendi niyetlerinden bağımsız olarak bir ayaklanmaya önderlik etmişlerdi (dilerseniz, dalganın altında kalmış ya da peşine takılmışlardı). Fakat bu önderlik yalpalayan, ne yapacağını bilemeyen bir önderlikti.

Asturias'ta ayaklanmanın "en güçlü olduğu yer UGT bürokrasisinin en zayıf olduğu yerdi" (Preston, 1979: 97). Preston PSOE önderliğinin madencileri dizginlemeye çalıştığına ve parti önderliğinin en zayıf olduğu yerlerde devrimin en güçlü olduğunun bazı sol gruplarca görüldüğüne dikkat çeker: Örneğin "Bask ülkesinde işçiler Elbar ve Mondragón gibi küçük kentlerde iktidarı ele geçirirken, başkent Bilbao görece sakindi" (1975: 570-71). Merkezî düzeyde de durum içler acısıydı. "İspanyol Lenin" Caballero, kendi sözleriyle, olaylarla alakası olmadığından evde durup polisin kendisini tutuklamasını bekler, mahkemeye çıktığındaysa UGT-PSOE'nin mallarına el koyulmasından korktuğu için Asturias'ı sahiplenmez (Romero Salvadó, 2005: 50 ve Graham, 2002: 59).

Diğer devrimci örgütlerin de durumu çok farklı sayılmaz. CNT ittifaka katılmadığı yetmezmiş gibi, en güçlü olduğu Katalunya'da, ayaklanmanın arefesinde Generalitat'ın emriyle grevle dayanışmak için kepenk kapatan esnafa grevin meşru olmadığını gerekçe göstererek dükkânlarını yeniden açtırır. Asturias'tan haberler geldikten sonra bile madencilerle dayanışma amaçlı genel grevi reddetmeyi sürdürür. Üstelik Asturias işçilerinin İspanya ordusuyla çatıştığı sırada Barcelona'da CNT-FAI'yi çiğneyerek gerçekleştirilmeye çalışılan genel grevi durdurmaya çabalar (Ealham, 2003: 101), öyle ki CNT bölge komitesi temsilcisi radyodan "genel grev falan olmadığının" duyurusunu yaparak işe dönülmesini emreder! (R. Alexander, 2002a: 80; Ealham, 2005a: 146) Ünlü anarşist Emma Goldman'ın sözleriyle, "CNT'nin Asturias'taki kahraman

48) Asturias'ın *generalísimo*'su olarak bilinen Ramón González Peña iflah olmaz bir reformistti ve parti içindeki çekişmede bile açıkça Prieto'nun yanında saf tutmuştu (Shubert, 2002: 216).

kitleleri kendi kaderine terk etmesinin gerekçesi olarak sunduğu şey sosyalistlerle, Caballero gibi adamlarla yan yana durmak istememesiydi" (2006: 102).

Cephenin diğer tarafına baktığımızda da 1936'nın alametleri göze çarpıyordu. Faşistler ve genel olarak sağcılar ilkesizliklerini, din ve millet söylemlerinin arkasında nasıl bir ikiyüzlülük yattığını şimdiden ortaya sermişlerdi. Tarihçi Brenan ayaklanmayı bastırmak için Faslı askerleri çağırma tercihi hakkında, doğrudan İç Savaş'ı da ilgilendiren çok önemli bir tespitte bulunur:

> 800 yıl boyunca Mağriplilere karşı haçlı seferi İspanyol tarihinin ana izleği olmuştu; hâlâ da [...] tek düşman onlardı. Savaştaki vahşilikleri biliniyordu; sadece on iki yıl önce bu aynı kabile adamları İspanyol ordusunun etrafını sarmış ve rehine diye gördükleri subaylar hariç herkesi katletmişti. Ama şimdi Asturias'a getiriliyorlardı. [...] İspanyol sağı sadece bu tutumuyla bile, güya temsilcisi olduğu iki şeyin, yani geleneğin de dinin de kendisi için anlamı olmadığını göstermişti. 40 bin madencinin ayaklanmasından duydukları dehşet karşısında bütün ilkelerini feda etmeye hazırlardı. (2009: 89)

Aynı "fedakârlık" İç Savaş'ta da yapılacaktı.

Diğer yandan, işçi sınıfı devrimci temelde birleşirken, sağcılar da düzeni savunmak adına seferber olup güçlerini birleştirebileceklerini göstermişlerdi. Madrid, Endülüs ve Bask'ta Karlosçu kralcılar ile CEDA'nın gençlik örgütleri birleşip tramvay ve trenleri çalıştırmış, iaşe ve elektrik dağıtımı gibi işlerin örgütlenmesine katılmış, fırınlara girip ekmek çıkarmış, grev kırıcı işçilere fedailik yapmışlardı. Fakat sağ partilerin sivil ayağının ne derece yetersiz olduğu da görülmüştü. Sandıkta veya devlet kademesinde sahip olunan güçle sokaktaki güç aynı değildi. Sağ partilerin hem birleşebilme kapasitesi hem de sınırlılıkları karşıdevrimci defter-i kebire kalın harflerle not edilmişti.

"İnsana insan gibi, hayvana hayvan gibi davranılır!" Asturias'ın Bastırılması

Asturias kelimenin gerçek anlamıyla hunharca bastırıldı. Rakamlar kaynaktan kaynağa büyük farklar gösterse de, işçi sınıfı-

nın 2 bine yakın ölü, 3 binin üstünde de yaralı verdiği tahmin edilmektedir. Hapse atılan kişi sayısı bile tartışmalıdır, ama 30 bin tutsak verildiği yaygın görüştür.

Asturias'ı bastırmak yeterli değildi. Devlet güçleri intikam almak ve bir ibret vesikası çıkarmak istiyordu. Hapishanelerde kurulan işkence tezgâhları durmadan işliyordu. Burjuvazi ne yapmak istediği konusunda gayet açıksözlüydü ve kapitalist rejimi korumak adına her yolun mubah olduğunu savunuyordu. Asturias'ta Savaş Bakanlığı'nın özel temsilcisi sıfatıyla bulunan Albay Lisardo Doval, "anaların rahminde de olsa her devrimci zürriyetin kökünü kurutmak için hazır ve nazırım" derken durumu özetliyordu (akt. Péirats, 2011a: 82). 19 Ekim'de ılımlı sayılan *El Sol* gazetesi bile "bu tür korkunç eylemlerde bulunabilen vahşi hayvanlar için ağır ve kesin cezalar istiyoruz. İnsana insan gibi, vahşi hayvana vahşi hayvan gibi davranılır" diye yazıyordu. Cumhuriyetçi Liberal Demokratların lideri Melquíades Álvarez, Paris Komünü'nde devletin uyguladığı şiddeti sitayişle yâd ediyor ve "Fransızlar bu infazlar sayesinde cumhuriyeti ve kurumlarını kurtardılar ve düzenin bekasını sağladılar" (akt. Payne, 2006a: 96 ve 98) diyordu.

Dışarıda kalanlarıysa baskılar, işten çıkarmalar ya da sürgün hayatı bekliyordu. Böylece, hapiste ya da dışarıda, tüm militan işçi ve köylüler için Asturias bir sembol haline geldi. Nasıl burjuvazi Asturias için intikam aldıysa, işçi sınıfı da intikam almalıydı; genel kanı buydu. Elbette öncelikle yenilginin hazmedilmesi ve güçlerin yeniden toparlanması gerekiyordu.[49] Ama hepsinden öte, Asturias teorik alanda bir kazanım sunuyordu, zira sol içinde sadece İspanya'da değil, tüm Avrupa'da uzun zamandır gündemde olan birlik sorununa somut bir çözüm sunmuştu: Birleşik İşçi Cephesi.

---

49) Asturias İç Savaş'ta bir yılı aşkın bir süre Franco karşıtı cephede savaşmış olmasına karşın, coğrafi yalıtılmışlığının da etkisiyle belirleyici bir rol oynayamayacaktı. Fakat yine de direniş ruhu hâkimdi. Hugh Thomas 21 Ekim 1937'de Gijón düştükten sonra bile 18 bin kişinin Léon dağlarında Mart ayına kadar gerilla kuvvetleri olarak direndiğini ve savaşın sonuna kadar Asturias'ın çok sıkı devriye güvenliğinde tutulduğunu söyler (1961a: 480).

Bu fikir 1933'te BOC'un önderi Maurín tarafından ortaya atılmış, aynı çağrıyı Troçkist ICE de yapmıştı. Amaç farklı *işçi* örgütlerini ortak düşmana karşı *örgütsel kimliklerini dağıtmadan* tek bir çatı altında toplamaktı. Örgütler birlikte vuracak, ama bayraklarını karıştırmayacaklardı. Bütün işçi örgütleri bu cepheye yanaşmadı, merkezî anlamda CNT ve PSOE'den ilgi görmedi, ilgi gösterenlerinse *Alianza*'dan anladığı aynı değildi.

CNT tipik sekterliği dışında, siyasi gelişmelerin özel olarak dikkate alınması gerektiğini düşünmüyordu ve "ha faşizm ha demokratik cumhuriyet" çizgisinden ötürü ittifaka uzak duruyordu. CNT'nin merkezî teşkilatı olan Katalan federasyonu *Alianza*'ya ufukta bir faşizm tehdidi görmediği gerekçesiyle katılmamıştı, çünkü CNT-FAI'ye göre, faşizm 1931'den bu yana "cumhuriyetçi faşizm" şeklinde zaten vardı!

PSOE ise hâlihazırda güçlü olduğu bölgede başka bir sekterlik göstererek tüm örgütlerin kendisine tabi olması gerektiği kanaatindeydi. Fakat tabandaki işçilerin kararlılığı ve birlik arzusu bu kayıkçı dövüşüne baskın çıkacak, sosyalistlerin ve anarko-sendikalistlerin Asturias bölgesindeki önderlikleri Mart 1934'te "federalist, sosyalist ilkelere dayalı ekonomik, siyasi ve toplumsal bir rejim" yaratılması amacıyla *Alianza*'ya imza atacaklardı; burada "federalist" CNT'yi, "sosyalist" de UGT'yi temsil ediyordu. Yine de UGT merkez örgütünün başında bulunan Caballero bu ittifakı bir birleşik cephe olarak değil, partisinin güçsüz olduğu Katalunya gibi yerlerde nüfuzunu artırmanın aracı olarak görüyordu.

Alianza Katalunya bölgesinde Barcelona dışında daha etkiliydi. 13 Mart 1934'te Madrid'deki grevci işçilerle dayanışmak için bir günlük iş bırakma eylemi Barcelona'da ses getirmezken, diğer birçok yerde etkili olmuştu (Durgan, 2003: 114). Generalitat ve diğer burjuva partileriyse işçi sınıfının sahne alması karşısında kendi ihtilaf konularını ("özerklik") eskisi kadar önemsemez olmuştu. Sınıf temelli ittifak, burjuva partilerine aralarındaki ayrımı unutturmuştu. Katalan ve İspanyol burjuvazisi *Alianza*'da proleter devrimini görüyordu. Bu açıdan, Brenan, *Alianza Obrera* için "Halk Cephesi'nin prototipi" demekle (2009: 285) sınıfsal denk-

lemi hiç anlamadığını gösterir, zira *Alianza* müstakbel Halk Cephesi'nin ilkörneği değil, karşıtıydı. İçindeki küçük burjuva unsurlara karşın, sınıf temelli bir örgüttü, işçi sınıfının birleşik cephesiydi.

Öte yandan, Bolşevik Devrimi'nden sonra en büyük işçi ayaklanmasının Asturias'ta yaşanmış olması devrimlerin ve genel olarak işçi hareketinin dinamiklerini anlamak bakımından son derece öğreticidir, zira Asturias belli bir mücadele geleneği olmasına karşın hiç de devrimin bağıra bağıra geldiği bir yer, bir devrim idili değildi. İşçi sınıfı özgül farklara rağmen Asturias'ta apayrı bir sınıf değildi, hattâ bazı açılardan biraz daha gerideydi. Dinî nedenlerle ayrımlar ön plandaydı. Keza ırk ya da coğrafi köken de önemli bir ayrışma sebebiydi. Özellikle de I. Dünya Savaşı'ndan sonra bölge yoğun göç almıştı ve gelenler "ev sahibi" işçilerin gözünde hiç de devrimi birlikte yapacakları sınıf kardeşleri değildi. Bilhassa Galiçyalılar ırkçı yaklaşımların temel hedefiydi. İşçilerin azımsanmayacak bir kesimi için maden tek geçim kaynağı değildi, toprağın altından olduğu kadar üstünden de ekmek çıkarmaya çalışıyorlardı. Bu durum işçi bilincinin ve "çelik proleter disiplininin" yerleşmesine engel teşkil ediyordu. Sözgelimi 1926'da Asturias madenci önderlerinden biri, genç işçilerin sendikaya ilgi göstermediğinden, tek dertlerinin futbol, boğa güreşi ve meyhane olduğundan yakınıyordu (Shubert, 1990: 124 ve 199).

Kısacası, işçi sınıfı kimi devrimci romanlardaki romanslara çalan tasvirlerden farklı olarak Asturias'ta da gerçek hayatta olduğu gibiydi. İşçiler bir sınıf olarak birleştiğinde devrimci güçtür, ama bunun haricinde her biri farklı inançlara, hayat tarzlarına, uluslara, yönelimlere, mesleklere vb. sahip bireylerdir. Başka koşullarda zenginlik haline gelecek bu farklar işçi sınıfının birleşmesini istemeyen burjuvazi tarafından bilinçli olarak birer uçuruma çevrilir. Asturias da böyleydi: "Asturias madencileri toplumsal ya da mesleki açıdan dayanışmayı artırıcı türdeş topluluklar halinde yaşamıyorlardı. Asturias nüfusu her zaman sayısız küçük grup halinde son derece dağınıktı ve madenciliğin yükselişi Mieres ve Sama de Langreo gibi birkaç büyük kent merkezi yaratsa da, bu

örüntüde temel bir değişikliğe yol açmamıştı." (*a.g.e.*: 124) Dahası 1910'da kurulan SMA esas örgüt olmasına karşın, anarşistler, komünistler, hattâ Katolik sendikalarla yer yer şiddetli çatışmalara varan bir rekabet de söz konusuydu.

İkinci Cumhuriyet'in Son Demleri

Tarihi geriye dönüşlü olarak okumaya yatkın tarihçilere göre, İspanya solu Gil Robles'in ve CEDA'nın hükümete katılmasına aşırı tepki göstermiştir ve bunda da tüm sağı faşist yakıştırmasıyla aynı torbanın içine sokan ideolojik sığlığı önemli bir etkendir.

CNT (ve öncesinde PCE) su-i misalinde de görüleceği üzere, bütün sağ partileri faşist diye nitelendirmenin *genel olarak* yanlışlığı tartışılmaz olsa da, 1934'te solun vesvese yaptığı doğru değildir. *Gil Robles ve hareketi klasik anlamda faşist bir hareket değildi*, ama nedeni istememesi değil, olamamasıydı. Gil Robles sokakta vurucu güçlerle iktidara yürümeye çalışmak yerine, Almanya, İtalya, Portekiz gibi müttefiklerin de etkisiyle parlamenter yollarla iktidarı alabileceğine ve sokaktaki çatışmanın destekleyici olacağına kanaat getirmiş, örgütlenmesini buna göre inşa etmişti. Fakat ne baskıcı, ayrımcı, hak ve özgürlükleri askıya alan karşıdevrimci bir rejim kurmak istediğinden ne de parlamenter-barışçıl yolun tıkalı olduğunu gördüğü anda faşist kitle hareketi üzerinde iktidara yürümeye çalışacağından şüphe edilebilir.

Asturias öncesi sicili bunu teorik bir spekülasyon olmaktan çıkarıyor. Lerroux'nun yaverlerinden Ricardo Samper'in istifa ettiği 1 Ekim tarihinden üç hafta önce Gil Robles Asturias'ın Covadonga köyünde dev bir miting düzenlemişti (Asturias işçileri de buna tepki olarak greve çıkmıştı). Efsanevi yeniden fethin, İspanya'nın Müslüman Araplardan kurtarılışının başladığı yer olması bakımından kasıtlı bir tercihti. Koreografisi faşist geçit törenlerini andıran gösteride şef diye selamlanan Gil Robles cumhuriyete ateş püskürmüş ve yeni *Reconquista*'nın (İspanya'nın yeniden fethinin) Kızıllara, ayrılıkçılara ve Masonlara karşı yürütüleceği tehdidini savurmuştu. Zaten öncesinde de faşizmin gerekliliği defalar-

ca açıktan savunulmuştu (bkz. Preston, 1973: 384-5 ve 391); gazetesi *El Debate*'de Dollfuss, Hitler ve Mussolini'yi öven yazılar âdettendi ve Portekiz ve Avusturya'dakine benzer korporatist bir devletin şart olduğu anlatılıyordu (Esenwein 1980: 25).

Diğer yandan, bu teorik mülahazalar bir açıdan tamamen yersizdir, zira kitle seferberliğinin sadece aleni faşist güçlere karşı yapılacağı varsayımına yaslanmaktadır. Oysa liberal ya da muhafazakâr-demokrat görünümlü sağ yönetimlerin de diktatörlüğe yürüyebilecekleri malumdur. Şurası bir gerçek ki, Gil Robles mevcut sağcı hükümetin bir adım ötesine geçerek, çıplak bir diktatörlük kuracaktı. Böyle bir diktatörlüğe karşı salt parlamenter yollarla sınırlı kalmayan mücadele meşru olduğu gibi kaçınılmazdı da. Zaten İspanya'daki devrimciler nezdinde Hitler kadar tetikleyici olan Dollfuss'un hareketi de Katolik korporatist niteliğiyle CEDA'ya Hitler'den daha çok benziyordu ve İspanyol sağından epey ilgi görüyordu. Dolayısıyla solun Gil Robles'ten işkillenmesi ve –biçimi ne olursa olsun– gerici bir diktatörlük kuracağı düşüncesi kuruntu değildi.

Nitekim Gil Robles Asturias sonrasında tam da diktatörlük yönünde ilerledi. Hükümet ayaklanmayı ve eşlik eden eylemleri bastırmış olmanın verdiği güvenle dört bir koldan saldırıya geçti. Sağ basındaki tipik katliam kışkırtıcı haberlerle idam cezasının yeniden kabul edilmesi sağlandı. Devletin uyguladığı baskı, hapishanelerde kurulan işkence tezgâhları ve bağımsız basının susturulması uluslararası alanda devrimci ve demokrat kesimlerden tepkiye yol açtı. İmzalar toplandı, örneğin Albert Camus "Asturias İsyanı" (*Asturya'da İsyan*) adlı oyununu bu vesileyle yazdı. Uzunca süre bir tür olağanüstü hal devam etti. 1 Kasım 1934'te çıkarılan bir kararnameyle, grev hakkı resmen olmasa bile re'sen kaldırıldı. Bundan böyle grevlerin geçerli sayılabilmesi için çok ağır şartların yerine getirilmesi gerekiyordu, aksi takdirde patrona işçiyi kovma hakkı tanınmıştı. Diğer yandan, yeni hükümet sadece şiddet uygulamak için yoktu. Asturias'ın acısını başka yönden de nereden çıkartacağını biliyordu: İnşaat ve maden sektörün-

de 48 saatlik çalışma haftasına geri dönüldü. İşsizlik artmaya devam ederken fişlenen binlerce işçi siyasi nedenlerle işten atıldı.

Asturias'tan sonra tarımda saldırı daha da şiddetlendi. Kiracı çiftçiler doğrudan işleme yasasının suiistimal edilmesiyle topraklarından çıkartılmak ya da fahiş kira bedellerini kabul etmek zorunda kaldılar. Gündelikçilerin durumu kötüleşti, hakem komitelerinin sağcıların eline geçmesi ve sendikaların dağılmasıyla sahipsiz kaldılar. Kırda ücretler monarşi dönemini bile mumla aratır oldu. Topraksahipleri açlıktan kırılan köylülere, "Şimdi gelsin Cumhuriyet karnınızı doyursun" diye yükleniyordu. Artık silahlar çekilmişti: İşçilerin hasattan sonra yerde kalan zeytinleri toplaması âdettendi, ama şimdi *rebusca* diye bilinen bu âdetin yasaklandığı yetmezmiş gibi, "kolektif kleptomani" adıyla sağcı basında damgalanıyordu (Preston, 2001: 171). İspanya köylülüğünün Halk Cephesi'nin başa geçmesinden sonra en aktif kesim olmasına ve intikam almaya girişmesine şaşmamak gerek.

Ulusal sorunlara gelince, gerilim zaten *bienio negro* döneminin ilk gününden itibaren başlamıştı. Sağın özerkliğe karşı çıkma konusunda hiçbir tereddüdü yoktu ve bunu her fırsatta gösterdi.

Generalitat 1934 Nisan'ında Toprak İşleme Sözleşmesi Yasası'nı çıkardı. Yaklaşık 30 bin köylüyü ilgilendiren bu yasa bağda çalışan kiracı (*rabassaires*) ve yarıcılara en az on sekiz yıldır işledikleri toprağın sahibi olma hakkı tanıyordu. Ayrıca kira sözleşmelerinin en az altı yıl olmasını öngörüyordu. Böylece tahliyeleri zorlaştırarak küçük ve orta köylünün durumunu istikrara kavuşturacaktı. Ne var ki mevcut yasaya göre Generalitat'ın özerkliği bu alanı kapsamıyordu ve bu nedenle Madrid'den hemen veto geldi. Generalitat aynı yasayı bir kez daha onaylayınca kriz patlak verdi. Barcelona'da ve Katalunya'nın diğer bölgelerinde büyük gösteriler düzenlendi.

Bask ulusal hareketi de Generalitat'la dayanışma içinde olduğunu gösterdi. Hemen aynı dönemde Bask bölgesiyle de şarap vergisi üzerinden ilişkiler gerildi. Bask milliyetçileri bu verginin özel vergi düzenlemesi *concierto economico*'ya aykırı olduğunu savunuyorlardı. Bask'ta cumhuriyet döneminde henüz yerel seçim ol-

mamıştı ve Bask sözcüsü Ağustos ortasında düzenlenmek üzere derhal yerel seçim hazırlıklarına başlayacaklarını duyurdu. Samper hükümeti buna belediye başkanları ve encümen üyelerinin de dâhil olduğu onlarca ismi tutuklayarak yanıt verdi.

Bu ulusal dayanışma sınıfsal bölünmeyle kesintiye uğramasaydı siyasi dokuyu değiştirebilirdi, ama mülksahibi kimliği Katalanlığından önce gelen Katalan topraksahipleri örgütü bu süreçte hükümete baskı yapmış ve daha yasa çıkar çıkmaz reddedilmesi talebinde bulunmuştu (Shubert, 1990: 101). Eylül ayında bir orta yol bulunarak Madrid'le anlaşma sağlanmış olsa da, Asturias ayaklanması ve özerklik ilanı sonrası bu yasa iptal edildi ve birkaç ay sonra, kiracıların atılmasını kolaylaştıran gerici bir yasa kabul edildi. Dahası Katalunya hükümeti dağıtıldı ve özerklik yasası askıya alındı.

Katalan *rabassaire* yasasının Anayasa Mahkemesi'nce reddi hükümet tarafından onanınca ERC ve PNV temsilcileri Cortes'i terk etti. Bask'ta etkili olan Karlosçular ise hükümete arka çıktı. (Blinkhorn, 2008: 186). Bask ulusal hareketi de sağ partilerden umudunu kesiyordu; çıkışı sol partilerle dayanışmada arayacaktı.

* * *

CEDA Asturias'ın bastırılmasından hemen sonra saldırıya geçerek başbakan Samper ve savaş bakanı Hidalgo'yu Asturias'a davetiye çıkarmakla suçlayarak istifaya zorladı. Bundan sonrasında da aynı tutum devam etti, sağ partiler iktidarı paylaşamadığı oranda yeni kabineler kuruldu. Kaleydoskop misali bakan değişiklikleriyle kimi hükümetlerin otuz gün dayanmadığı, Payne'in (2006a: 119) aktardığı rakamlara göre, yetmişten fazla bakanın görüldüğü ve bir bakanlık koltuğuna ondan fazla bakanın oturduğu İspanya bu dönemde tam bir yönetilememe krizi içindeydi. Selefhalef her hükümetin tek ortak özelliği devlet kademelerinde sağcı-kralcı kadrolaşmayı derinleştirmekti.

Solun sahneden indirildiği koşullarda sağın ortamı müsait görmesi başka (asli) telaşların peşine düşme saikini de güçlendirmişti. Yolsuzluk skandalları ardı ardına patlak verdi. Ekim ayında

Straperlo skandalı olarak bilinen ve Lerroux, bir yakın akrabası ve birkaç bakanın bulaştığı kumar makinesi rüşvetinin daha dumanı tüterken, Aralık ayında Lerroux'nun şahsi dostlarının karıştığı askerî ihaleye fesat karıştırma meselesi (*Nombela*) patlak verdi. Meclisteki soruşturma Lerroux'yu "aklasa" da, Lerroux ve Radikal Parti darmadağın olmaktan kurtulamadı.

Cumhurbaşkanı 14 Aralık 1935'te seçilmiş bir vekil olmayan Portela Valladeras'ı yeni kabineyi kurmak üzere atadı. Emanetçi başbakanın tek bir görevi vardı, o da ülkeyi yeni seçimlere götürmekti. Aylardır iktidara gelmek için parlamenter ayak oyunları yapan Gil Robles kapının kendisine tamamen kapandığını görünce Franco ve diğer subaylara darbe yapmaları için teklifte bulundu, ama koşulların uygun olmadığı yanıtını alınca sine-i millete gitmekten başka yol olmadığına hükmetti.

ALTINCI BÖLÜM

"Halk Cephesi"

İspanya'da bir kez daha seçimler sadece hükümet kurmak, sadece ülkeyi yönetmek için değil; bütün iktidarı ele geçirmek ve geri kalanları açıktan tahakküm altına almak için gerçekleşecekti. Belirtildiği üzere, seçim sistemi ilkeleri bir kenara bırakıp sadece sayısal hesap yaparak oluşturulan blok ve koalisyonları teşvik ediyordu. Başka bir açıdan bakıldığında, toplumu kutuplaştırıcı bir seçim sisteminin yürürlükte olduğu da söylenebilir. 1936 seçimlerinde amaca ulaşılmış, sağ da sol da güçlerini birleştirmişti.

Fakat sol açısından mesele İspanya'ya özgü değildi, uluslararası alanda da "birlik" rüzgârları esiyordu. Bu rüzgârın ilk damga vurduğu yer de komşu Fransa olmuştu: İspanya "Halk Cephesi" adı altında solda birlikle seçimlere giderken, Fransa'da da bir Halk Cephesi kurulmuştu ve İspanya'dan yalnızca birkaç ay sonra se-

çimleri kazanacaktı. O yaz Akdeniz'e sosyalizm geliyordu, genel kanı bu yöndeydi!

"Halk Cephesi"nin Kökenleri

Halk Cephesi siyasi yelpazenin sol tarafında yer alan partilerin kendi programlarını bırakarak bir seçim platformu etrafında bir araya gelmeleriydi. Meseleye bu şekilde bakıldığında, Halk Cephesi'nin kökenlerini parlamenter siyasetin ilk günlerine dek götürmek mümkündür. Sayısal açıdan yeterli çoğunluğa sahip olmayan aynı cenahtaki partilerin bu engeli aşabilmek adına geçici ittifak ya da koalisyonları siyaset tarihi kadar eskidir. Fakat Halk Cephesi mefhumu basit bir sol ittifak değildi ve ayırt edici özellikleri bakımından yirminci yüzyıla, emperyalizme özgü bir oluşumdu.

Çelişkili gibi görünse de, Halk Cephesi'nin kökenini tam karşıtı olan siyasi projede aramak gerekir: İşçi Cephesi ya da Birleşik Cephe. Komünist Enternasyonal'in kuruluş yıllarında geliştirilen bu taktik Komintern'deki yozlaşmaya paralel olarak Halk Cephesi adı altında tam karşıtına dönüşmüştü.

Birleşik Cephe, başka bir deyişle tüm işçi örgütlerinin veya devrimci örgütlerin fark gözetmeksizin burjuvaziye karşı asgari müşterekte birleşip *Alianza* türü bir işçi cephesi oluşturmaları I. Dünya Savaşı ya da Komintern'in kuruluşu (1919) öncesinde gündeme gelemezdi, zira bu dönemde zaten sosyalist ya da sol hareket-te olup olabilecek azami düzeyde birlik vardı, üstelik bu bir platformda ya da muvakkat oluşumda değil, bir örgütte cisimleşmişti: İkinci Enternasyonal. Selefi Birinci Enternasyonal'den bir adım öteye giden İkinci Enternasyonal'de daha somut bir ideoloji ("bilimsel sosyalizm") etrafında neredeyse tüm sosyalistler bir araya gelmişti ve ciddi görüş ayrılıkları ayrı durmayı gerektirmiyordu.

Fakat bu sahte saadet ilk emperyalist savaşla birlikte sona erdi; sosyalist hareket bir daha birleşmemek üzere bölündü. Sayısal çoğunluk eski partide olduğundan Komintern'in kuruluşuna –genel kanının aksine– ilk andan itibaren birlik arayışı damga vurdu: Bu birlik ideolojik netlik temelinde olacağından, çoğu tarihçi ve sos-

yalist tarafından bölücülük ya da sekterlik olarak görülmüş olsa da, Komintern sayısal azlığını kırmak adına bu eski partilerin sadece tabanına değil, yer yer yönetici kadrolarına da seslenmek ve *aynı görüşler temelinde* birlik aramak mecburiyetindeydi.

Komintern'in kuruluş öyküsünü anlatmak burada mümkün olmasa da, konuyla ilgisi bakımından şu kadarını söylemek gerekir: Komintern'in kendisi adeta bir "cephe"[50] mantığıyla kurulmuştu ve farklı örgüt, parti ya da gruplara seslenerek aynı parti çatısı altında birleşmenin gereği dile getirilmişti. Öyle ki, çağrı yapılan 39 örgütten sadece 11'i Komünist Parti adını taşıyordu ve birçoğu için de parti kâğıt üzerinde bir varlıktı. Avrupa'da 1917 Sovyet Devrimi sonrası yükselen devrimci dalgadan yararlanarak sosyalist dünya devrimini gerçekleştirebilmek adına acilen devrimci partilere ihtiyaç vardı. Başka bir deyişle, Enternasyonal'i oluşturacak ulusal partileri (seksiyonları) bir an önce kurmak ve dünya devrimine önderlik edecek düzeye getirmek gerekiyordu; bunun için de eldeki malzemeden yararlanmak dışında bir seçenek yoktu. Dolayısıyla zaten atılması gereken adım daha kararlı atılmış ve hareketin içindeki diğer gruplarla ilişkiler kurulmuştu (daha fazla ayrıntı için, bkz. Troçki, yayınlanacak; H. Weber, 1979 ve Borkenau, 1962).

1919-21 arasında beklenen olmadı ve Avrupa'daki devrimci kalkışmalar bazı yerlerde (Bavyera ve Macaristan gibi) iktidarın alınmasına kadar varsa bile, devrimin ilerlemesine yol açmadı. Almanya'da 1921 Mart'ındaki yenilgi, Polonya seferinin –Lenin'in tabiriyle (2010b: 19), "toplumsal devrimin olgunlaşıp olgunlaşmadığını süngülerimizle yoklamamız"ın– başarısızlığa uğraması sonrası bir geri çekilme dönemi geldi ve güven tazeleyen Avrupa burjuvazisi saldırıya geçti. Bu koşullarda, hemen devrime ilerlemek mümkün değildi ve somut strateji ve taktikleri devrimci enerjiyi heba etmeyecek şekilde oluşturmak gerekiyordu. Halk Cephesi'nin atası ve karşıtı olarak Birleşik Cephe fikri bu şekilde gündeme geldi.

---

50) Cephe terimi burada da Türkiye sol hareketinde sahip olduğundan tamamen farklı bir anlam taşımaktadır.

Komintern ünlü "21 Koşul"da (H. Weber, 1979: 28-34) cisimleşen partiye katılım şartlarını kabul ettikten sonra genel anlamda iç birliğini sağlamış ve saflar belli olmuştu. Komünistler nitelik açısından sağlam, ama nicelik açısından güçsüzdü. Devrim bir azınlığın eylemi olamayacağına göre, şimdi yapılması gereken diğer işçi partilerinin tabanındaki işçi ve emekçileri kazanmaktı. Bunu *sadece* propaganda ve ajitasyonla (karikatürleştirirsek, "senin partin kötü, bizimkisi iyi, gel bize katıl" şeklinde) yapmak mümkün değildi. İşçilerin bağlı bulundukları partinin yanlış olduğunu pratik içinde, eylemde sınayarak görmesi gerekiyordu. İşte, "birleşik cephe meselesi *–içinde yaşadığımız çağda işçi sınıfına yaslanan çeşitli işçi sınıfı partileri arasında bölünme kaçınılmaz olmasına* karşın– işçi sınıfına kapitalizme karşı mücadelede birleşik cephe olanağı sağlamak için duyulan acil ihtiyacın bir ürünü" (Troçki: yayınlanacak) olarak böyle doğdu.

Birleşik Cephe, katılımcı örgütlerin müstakil kimliklerini lağvetmelerini değil, kendi ajitasyon-propaganda özgürlüklerini koruyarak eylem birliği yapmalarını talep ediyordu. Hepsi de işçi sınıfının çıkarlarını kendi partisinin ya da örgütünün temsil ettiğini savunan oluşumların müşterek talepler için birleşememeleri ve ayrı durmaları kabul edilemezdi. Neticede, birleşemiyorlarsa, tarafların birinden biri yalan söylüyor, kendi kitlesini aldatıyor demekti:

> Reformistler kitle hareketinin devrimci potansiyelinden korkuyorlar; onların gözde alanları parlamento kürsüsü, sendika şubeleri, uzlaştırma kurulları ve bakanlık bekleme odalarıdır.
>
> Biz ise, tersine, diğer tüm kaygılar bir tarafa, reformistleri inlerinden çıkarmak ve mücadele eden kitlelerin gözleri önünde bizimle yan yana mücadele etmeye sevk etmek derdindeyiz. Doğru bir taktikle buradan yalnızca kazanım elde ederiz. Bundan korkan ya da şüphe eden bir komünist, en iyi yüzme yöntemi hakkındaki tezleri onaylamasına karşın suya dalmaya cesaret edemeyen bir yüzücüye benzer. (*a.g.e.*)

Komintern'e göre, bu tür bir çağrı ancak *sınıf temelli* olabilirdi. Aynı hedefe (sınıfsız, sömürüsüz bir dünyaya) yürümeyen örgüt-

ler arasında tutarlı işbirliği olamazdı; böyle bir tutum geçici kazanımlar elde etmek adına işçilere en temel doğruyu (sınıf eksenli düşünmek ve siyaseti sınıf çıkarları üzerinden yapmak) unuttururdu. Bu yüzden düzen partileri cepheye dâhil olmamalıydı.

Daha önemlisi, adı sol olsa bile *işçi sınıfı* örgütü olmayan partilerle yapılan ittifak kaçınılmaz olarak finansman sorunuyla yüz yüze gelecekti. Her parti seçim kampanyasını kim finanse ediyorsa sandıklar açıldıktan sonraki gün ona iade-i ziyarette bulunur! Adı sol, cumhuriyetçi, hattâ sosyalist olan düzen partileri kampanyalarını destekleyen sermaye çevreleriyle kucaklaşmak zorundadır ve bu durum toplumsal dönüşümü engeller, çoğu zaman en temel reformların bile gerçekleştirilmesine ket vurur. Bu yüzden, ittifak sınıf ayrımlarını unutan bir sol cephe değil, sınıfsal temelde bir Birleşik (İşçi) Cephesi olmalıydı. Bu duruş o dönemki Fransa örneği üzerinden şöyle ifade ediliyordu:

> Hem savaştan hem de devrimin gecikmesinden ötürü pusulasını şaşırmış olan işçi katmanları herhangi bir risk almadıklarını ya da şu anda başka bir çıkış yolu olmadığını düşünerek "Sol Güçbirliği"ni ehven-i şer olarak desteklemeyi deneyebilirler.
>
> İşçi sınıfı içinde "Sol Güçbirliği"nin [Halk Cephesi'nin selefinin], adını koyalım, işçilerle burjuvazinin belli bir kesimi arasında burjuvazinin başka bir kesimine karşı oluşturulan güçbirliğinin fikirlerine ve ruh hallerine karşı koymanın en güvenilir yöntemlerinden biri, *işçi sınıfının tüm kesimleri arasında tüm burjuvaziye karşı bir güçbirliği* oluşturma fikrini sabırla ve kararlılıkla anlatmaktır. (*a.g.e.*)

Dolayısıyla Cephe fikri, burjuvaziye ve onun düzenine düşman olan yapıların burjuvaziye karşı oluşturdukları eylem birliğini ifade ediyordu.

Son olarak, Komintern emekçilerin tüm kesimlerinin aynı kefeye konmasına da karşı çıkıyor ve örneğin o dönem Avrupa'da da nüfusun önemli bir kesimini kapsayan emekçi köylülüğe bile ihtiyatla yaklaşıyordu. Köylülük bir küçük mülksahibi olduğu oranda işçiler için ancak geçici müttefik olabilirdi.

Komintern bu programı devrimci iktidardan ("proletarya diktatörlüğü"nden) önce bir ara aşama olarak "İşçi Hükümeti" hede-

fine bağlamıştı.[51] Siyasi bilinç bakımından devrimi savunacak kadar olgunlaşmamış ve burjuva devlet aygıtının başına geçerek de işleri hal yoluna koyabileceğini düşünen işçi kitleler için bu hükümet (adı *İşçi* Hükümeti olsa da son tahlilde burjuva devletin hükümeti) devrime girizgâh işlevi görebilirdi.

Bu program gerek Komintern'in iç meseleleri, gerek Rusya'da Bolşevik Parti'nin Lenin sonrası yaşadığı Thermidor süreci, gerekse de diğer işçi örgütlerinin tutumu nedeniyle hayat bulamadı. 1920'lerin ikinci yarısında fiilen ikiye bölünen Komintern'de aygıtın başındaki Stalinist hizip Çin'de "dört sınıf bloğu" da dâhil olmak üzere çeşitli sınıf işbirliği girişimleriyle Birleşik Cephe formülünü rafa kaldırırken (bkz. Troçki, 2000d), Troçki önderliğindeki Uluslararası Muhalefet, bilhassa Almanya'da, yükselen faşizm tehdidine karşı ısrarla Birleşik Cephe taktiğini savundu, fakat sesini duyuramadı ve tam da bu taktik hayata geçirilemediği için, Sosyalist ve Komünist partilerde örgütlü ve birçoğu da silahlı milyonlarca işçinin olduğu Almanya'da Hitler elini kolunu sallayarak iktidara geldi.

1920'lerin sonu ve 1930'ların başında sol harekete damga vuran iki parti (Sosyalistler ve Komünistler) faşizme karşı güçlerini birleştirip ortak mücadele etme sorununu rafa kaldırmışlardı. Özellikle de Stalin'in egemenliğindeki KP'ler "sosyal-faşist"[52] gibi trajikomik söylemlerle ortak mücadeleyi açıkça baltalıyordu. Hitler iktidara geldikten sonra da bu aşırı sol tutum sürdürüldü ve Komintern'de 1933 sonunda bile hâlâ faşizm ile burjuva demokrasisinin fazla bir farkı olmadığından, sosyal-demokrasinin "açıktan faşist diktatörlüğün olduğu ülkelerde de burjuvazinin ana toplumsal payandası" olduğundan (McDermott ve Agnew, 1996: 112) bahsediliyordu; ancak birkaç yıl sonra u-dönüşü yapılacaktı.

---

51) Bkz. "Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi'nden Fransız Komünist Partisi Paris Kongresi'ne", 13 Eylül 1922, Troçki, a.g.e. içinde ve Riddell, 2012: 1149-73.

52) Stalin'e göre, cumhuriyetçi partiler faşistti, radikaller faşistti, Troçkistler faşistti, sosyal-demokratlar ise, "faşizm sosyal-demokrasinin karşıtı değil, ikizidir" sözünde payidar hale geldiği üzere, sosyal-faşistti! Bu yüzden ittifaka değil, ancak saldırıya müstahaktı. Bkz. Haziran 1929 Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu 10. Plenumu resmî kararı (Degras, 1965: 36-64 vd.).

Aynı ciddiyetsiz tutum anarşistler için de geçerliydi. Onlar da Stalinistleri, yer yer sosyalistleri ve cumhuriyetçileri faşist diye damgalıyordu (bkz. Payne, 2004: 36).

Cumhuriyet kurulduğunda Komintern'in ve dolayısıyla PCE'nin görüşü "Komünist Parti hiçbir koşulda diğer siyasi kuvvetlerle geçici nitelikte bile olsa anlaşma ya da ittifak yapmamalı" (akt. Heywood, 2002b: 122) şeklinde ifade edilmişti. Hitler iktidara geldikten sonraki dönemde de İspanya'daki Stalinistler aynı sekter çizgiyi sürdürmüş, faşizme karşı ortak mücadele etmek isteyen kitlelere partilerini bırakıp PCE'nin kanatları altına girmeleri tavsiyesinde, daha doğrusu ültimatomunda ("Tabandan Birleşik Cephe"!) bulunmaya devam etmişlerdi. Stalinistler Asturias'taki tutumu dışında, Halk Cephesi'nin bir başka uğrağı olan Fransa'da Şubat 1934'te, Hitler öncesi Almanya'nın "Kızıl Referandum"unu hatırlatan bir hareketle, faşistlerle birlikte ılımlı Daladier hükümetine karşı kızıl bayraklarla(!) gösteri düzenlenirken; aradan bir yıl geçmeden keskin bir dönüşle Daladier'in faşist olmadığında karar kılınmış, yetmezmiş gibi burjuva cumhuriyetçilerle el ele Halk Cephesi koalisyonu kurulmuştu. İspanya politikası bu omurgasızlığın bir devamıydı.

Peki, ne olmuştu da, daha birkaç yıl önce *hiçbir siyasi kuvvetle* ortak hareket etmemesi buyrulan PCE şimdi burjuva partileriyle bile ortak hareket etmeye hazır hale gelmişti?

Sol Birleşiyor!

Sol cenahta yer alan her partinin Halk Cephesi'ne çekilişinin – belli açılardan örtüşmekle birlikte– farklı saikleri vardı. Ama hepsi de fiilen tek bir kesimin değirmenine su taşıyordu: Cumhuriyetçiler.

Sosyalist ve Komünist Parti gibi cumhuriyetçiler de kendi anlayışlarıyla bir sol cephe oluşturmak için hazırlık içindeydi. Azaña zaten geçmişten beri hep böyle bir ittifak arayışındaydı ve Asturias ayaklanması olsa olsa bu inancını daha da kemikleştirmişti. Ayrıca Asturias'la birlikte sosyalistlerin içindeki ılımlıların onunla aynı sonuçları çıkardığının da farkındaydı. Bu amaçla, öncelikle kendi saflarını, cumhuriyetçi bloğu sağlamlaştırmaya girişti. Nisan 1935'te Azaña'nın partisi, Diego Martínez Barrio'nun Cumhuriyetçi Birlik'i ve küçük bir parti olan Ulusal Cumhuriyetçi Parti

eylem birliği anlaşmasına vardı ve asgari birlik ilkelerini açıkladı (Payne, 2006a: 154). Bunların içinde Asturias tutsaklarının salıverilmesi ve işten atılanların işe iadesi ön plana çıkıyordu; Halk Cephesi'nin programının temel payandası da bunlar olacaktı. Nihayet 14 Kasım 1935'te Azaña resmî bir mektupla PSOE'ye seçim ittifakı önerdi ve olumlu yanıt aldı.

Sosyalistler öncelikle parti içi mücadeleleriyle bağlantılı olarak Halk Cephesi'ne çekilmişti. Asturias Komünü partinin sağını tam anlamıyla dehşete düşürmüştü; onlar da ayaklanmadan ders çıkarmış ve yapılan muhasebe sonucu, bir daha asla böyle bir cehenneme düşmek istemediklerine karar vermişlerdi: Tabandaki devrimci işçilerden farklı olarak, sağ kanadın cehennemden anladığı karşıdevrim ve sonrasında gelen müthiş baskılar değildi; "cehennem", dengeleri bir şekilde bozacak olan devrimci kalkışmalardı ve bu konuda burjuva cumhuriyetçilerle aynı görüşü paylaşıyorlardı. Bu yüzden ılımlılığı elden bırakmayan, aşırı uçları törpüleyebilecek bir sol ittifaka ihtiyaç vardı.

Bu fikir ilk kez 1935'in Mart ayında, diğer isimlerin hapiste olması nedeniyle parti yürütmesinin başında bulunan Juan Simeón Vidarte'nin kaleme aldığı parti tamimiyle gündeme geldi (Graham, 1991: 20). Vidarte yaklaşan seçimler öncesi sağa karşı zafer elde etmenin yegâne yolunun 1931'deki gibi cumhuriyetçilerle ittifak ve akabinde koalisyon hükümeti oluşturmaktan geçtiğini savunuyordu. Bu koalisyon kuşkusuz cumhuriyetçilerin sağında yer alan diğer unsurları da kucaklamalıydı. Fakat hiçbir şekilde PCE'nin ya da diğer devrimci yapıların ittifaka dâhil olmaları gibi bir düşünce yoktu.

Caballerocular buna karşı çıktı ve PCE'nin ve onun sendika kolu olan CGTU'nun da güçbirliğinde yer almasını talep ettiler. Caballero muhtemelen Asturias sonrası oluşan durumun da etkisiyle hükümet dışında anarşistler harici ikinci bir muhalefetle uğraşmak istemiyordu. Partinin sağ kanadı bu teklife sıcak bakmasa da İspanyol Stalinistlerine tam bir piyango vurmuştu, zira Komintern tam da böyle bir birliktelik için yanıp tutuşuyordu.

25 Temmuz-21 Ağustos 1935 tarihleri arasında Moskova'da toplanan Komintern Yedinci Kongresi'nde Halk Cephesi resmen kabul edildi. Halk Cephesi'ne geçişte yukarıda bahsi geçen SSCB'nin dış politika gereklilikleri asli etken olmakla birlikte, "sosyal-faşizm" çizgisinin sürdürülmesinden ötürü eli kolu bağlı kalan ulusal seksiyonların baskısı da dikkate alınmalıdır (McDermott ve Agnew, 1996: 121). İspanya seksiyonunu bu kapsama alıp alamayacağımız şüpheli olsa da, PCE'nin fazla beklemeden harekete geçtiği bir gerçektir. 26 Kasım 1934'te ilk kez PSOE'ye bir "irtibat komitesi" kurma teklifinde bulundu. 1935'te çeşitli birlik girişimleri için defalarca çağrı yaptı, ama hepsi yanıtsız kaldı; ancak birkaç yerelde irtibat komiteleri kurulabildi (Payne, 2006a: 147).

Fakat sosyalistlerin sağ kanadının cumhuriyetçilerle görüşmelerinin Caballero'yu sıkıştırması PCE'nin ekmeğine yağ sürdü ve istediği güçbirliğini elde etti. Bu cephe birlikteliğinin bir adımı olarak Aralık 1935'te PCE'nin sendika kolu CGTU lağvedildi ve üyeleri UGT'ye katıldı. Sendikal birleşme devrimci temellerde gerçekleştirilmiş bir kaynaşma değildi. İki taraf da kendi örgütsel kimliğini koruyacak, sosyalistler PCE'yi massedemediklerini anladıkları oranda, PCE de kendini güçlü hissettiği (örneğin tarımsal alanda) yerlerde birliği resmen bozacaktı.

Gelgelelim ilkesiz ve çürük de olsa birlik düşüncesi dibe vurmuş işçi hareketine ilaç gibi gelmiş, Halk Cephesi dışında başka bir alternatif birlik sunulmayan işçi ve emekçilerde büyük bir heyecan yaratmıştı. Bu dalgaya POUM da kapıldı ve o zamana kadar sınıf işbirliği olarak görüp reddettiği Halk Cephesi'ne katılma kararı aldı.

Bir benzeri anarşistler için de geçerliydi. CNT'nin 6 Ocak 1936'da toplanan Bölge Komitesi'nde seçimlerde ne tutum alınacağı tartışılmış, kafa karışıklığı aşılamamıştı. Fakat çok geçmeden anarşistler de Halk Cephesi'ne dışarıdan ama tavırlarını fazla gizleme gereği de duymadan destek verme kararı aldılar. FAI'de örgütlü radikal anarşistler bile "faşizme karşı oy verme"nin faziletlerinden dem vurmaya, aksi tutumun büyük bir hata olacağını vurgulamaya başlamışlardı. Anarşistlerin tabanında da destek var-

dı, ama yıllardır seçimleri boykot eden anarşist önderlik bu değişikliği tabanına açıklamakta zorluk çekeceğini düşündüğünden, genel bir tutum olarak, cepheye katılmayıp, işçileri sandıkta "cephe kurma"ya (sadece oy vermeye) çağırmıştı! Anarşistlerin bir siyasi tutumun ismini değiştirerek cismini değiştirdiğini düşündükleri ne ilk ne son örnek olacaktı bu.

Halk Cephesi'nin Bileşenleri ve Programı

7 Ocak'ta seçimlerin yapılacağı açıklandı, bir haftaya kalmadan sol ittifak oluşturuldu ve İspanya'daki işçi örgütleri (PSOE, UGT, PCE, POUM, Sendikalist Parti) Şubat 1936 seçimlerine burjuva partileri Cumhuriyetçi Birlik (Martínez Barrio) ile Cumhuriyetçi Sol'un (Manuel Azaña) siyasi önderliğinde "Halk Cephesi" adı altında bir güçbirliğiyle gireceklerini açıkladılar. Bahsi geçen işçi örgütleri haricinde, ilkesel olarak boykotçu olan anarşistlerin de desteği alınmıştı.[53]

Halk Cephesi için POUM ve PCE imzacı olmuştu, ama listede yoklardı, çünkü Azaña ve diğer cumhuriyetçiler PSOE'den başka solla muhatap olmak istemiyordu; bu yüzden bu iki grup sosyalistlerin listesinden seçime girdi. Bu tür siyasi ittifakların kilidinin kimin ne için taviz verdiğinde, hegemonyanın kimde bulunduğunda saklı olduğu düşünülürse, önemli bir veridir bu. İspanya'da devrimciler, özellikle de PSOE gerek oy oranı gerek nüfuz alanı bakımından çok daha güçlü olmalarına karşın, hem yapılacak ittifakın şartlarının hem de programın belirlenmesinde burjuva cumhuriyetçilerin dediği olmuştu. Zaten koltuk dağılımı da buna göre yapıldı. Sol cumhuriyetçiler 193 aday, sosyalistler 125 aday, Stalinistler 19 aday ve diğer devrimci yapılar 6 aday çıkardı (Payne, 2006a: 166). POUM ise kasten dışlanmıştı ve ondan güçsüz partilere (mesela Katalan Sosyalist Birliği) daha fazla yer açılmıştı.

Vekil sayısı bir açıdan veri kabul edilmeyebilir, zira aşağıda ele alınacağı üzere, devrimci partiler zaten hükümete gelmek istemi-

53) Katalunya'da "Front d'Esquerres" (Sol Cephe) adı altında ERC'nin başını çektiği bir güçbirliği oluşturulmuştu.

yorlardı; PCE ise uluslararası kamuoyunu (Batılı emperyalist güçleri) korkutmamak adına geri planda kalmak istiyordu.[34] Fakat hepsinden önemlisi, program burjuva cumhuriyetçilerinin istediğine göre belirlenmişti. Halk Cephesi'nin programında *birtakım somut reformlar* dışında Asturias tutsaklarının serbest bırakılması ve işten atılanların işe iadesi gibi etkileyici talepler öne çıkıyordu. Fakat bunlar haricinde, seçim bildirgesi kuşkuya yer bırakmayacak kadar netti. Mesele sadece işçi örgütlerinin devrimci talepleri bir kenara bırakmaları değildi; sözgelimi büyük toprakların devletleştirilmesi gibi sosyalist nitelikte olmayan bir talepten bile vazgeçilmiş, bunun yerine küçük ve orta köylüyü koruyucu tedbirler alınması ve toprak reformuna yeniden başlanması programa alınmıştı. Toprağın devletleştirilip köylüye bilabedel dağıtılmasına kesinkes karşı olunduğu ve sosyalist siyaset ilkelerine göre değil, *Milletler Cemiyeti'nin ilke ve yöntemlerine göre* hareket edileceği özellikle vurgulanıyordu – İç Savaş'ta yaşananlar düşünüldüğünde, göz ardı edilmiş büyük bir siyasi gaf! Aynı şekilde, ordunun darbecilerden temizlenmesi de radikallik olarak görüldüğünden dışarıda bırakılmıştı. Anayasanın savunulması, sanayi için himayeci önlemler, kamu işlerine ağırlık, vergi ve eğitim reformu diğer icraat hedefleri arasında öne çıkıyordu. Dolayısıyla isim değişikliği ("Halk Cephesi mi, İşçi Cephesi mi?") içerik değişikliği anlamına da geliyordu.

Bu programın farklı şekillerde delindiği ve göstermelik olduğu itirazı gelebilir. Gerçekten de İspanya'daki çelişkiler Halk Cephesi kabına sığdırılamayacak kadar keskinleştiğinden, sol partiler birçok başlıkta tabana kulak vermek zorunda kalmış ve seçimden sonra programı delmişlerdi. Fakat Halk Cephesi tam da iktidardan, hattâ hükümet kurmaktan kaçtığı için, delmekten öteye geçmiyordu, başka bir deyişle yıkıyor ama yerine bir şey koymuyordu, daha doğrusu koyamıyordu, çünkü aynı anlaşma gereği yürütme gücü kendi elinde değildi. Halk Cephesi kasıtlı iktidarsızlığın adıydı.

---

34) İşin ilginci, benzer bir korku sadece sosyalistlerde değil, anarşistlerde de hâsıl olacak ve *Solidaridad Obrera* (25 Eylül 1936) bunu açıkça yazmaktan çekinmeyecekti (bkz. Bolloten ve Esenwein, 1990: 161).

Halk Cephesi bir ittifak olarak sadece seçimi hedef alıyor ve sonrası için hiçbir birliktelik öngörmüyordu. Bu açıdan İspanya'nın mevcut seçim sistemini aşmanın taktiksel bir yoluydu; ama gerçekte bundan çok daha ötesiydi. Bu birliği oluşturan örgütler zihniyet olarak sınıf işbirliğinin ötesine geçebilmiş değildi. Dahası genel ideolojik duruştaki sorunlar haricinde, ortada bir de Stalin'in pragmatizmi vardı. Sovyet bürokrasisinin başı, Halk Cephesi'nin daha erken demlendiği Fransa'da geleneksel sınıf uzlaşmacılığının da ötesine geçerek bir "Milli Cephe" önermiş (Haywood Hunt, 2002: 47-8), Fransız sosyalistlerinin başındaki Lon Blum ise kendisini silikleştireceğini gördüğü bu öneriyi reddetmişti. Stalin'in aklındaki Halk Cephesi bir sol cephe ya da emekçi halk cephesi gibi eklektik bir oluşum bile değildi.[55] Hitler'e karşı mücadelenin tanımsız bir kitle tarafından hep beraber yapılacağını düşünüyordu. İç Savaş bu emeline az çok ulaştığını (ama bir işe yaramadığını) gösterecekti.

Halk Cephesi; Komintern ve İspanyol seksiyonu açısından devrimci hedeflerin tümüyle terk edilmesi, daha doğrusu zaten uzunca bir süredir arka plana itilmiş ve reformist, yer yer karşıdevrimci politikaların gölgesinde kalmış olan devrimci programın bir kenara atılması anlamına geliyordu. Buna karşın, McDermott ve Agnew'in (keza diğerlerinin), Halk Cephesi'nin acil görevlerde değişiklik anlamına gelse bile, genel ya da uzun vadeli devrimci *stratejide* bir değişiklik anlamına gelmediği iddiası (1996: 132-33), olsa olsa, "darbe gelmeseydi komünistler İspanya'yı Sovyetleştirecekti" komplosuna inanılırlık kazandırma çabası olarak görülebilir, zira teorik muhakemeye gerek kalmadan, İç Savaş'ta alınan siyasi tutumlar bile aksini ispatlamaktadır.

1933'teki seçimlerin aksine son seçimlerde öyle ya da böyle birlik sağlanmış, ama bu da çare olmamıştı. Bunun sebebi faşizme karşı birliğin sınıfsal temelde değil, sayısal temelde değerlendirilme-

---

55) Stalinistler aynı adımı Mayıs 1938'de de tekrarladı. Madrid'de toplanan PCE Merkez Komitesi "Milli Birlik" sloganını benimsedi. La Pasionaria'nın sözleriyle, anti-faşist güçlerin hepsi artık "Milli Birlik hükümeti etrafında" birleşecekti. Üstelik José Díaz'ın dediğine göre, "Milli Birlik sadece siyasi ya da parlamenter bir oluşum değil"di! (Alba, 1983: 277-78)

siydi. Oysa nasıl ki proletaryanın gücü salt niceliğiyle ölçülmezse, devrimin gücü de basit sayısal hesaba indirgenemez. Burjuva kurumların ve burjuva işleyişin hâkim olduğu alanlar proletaryanın gücünü ölçerken yanıltıcı olabilir. Bu nedenle Halk Cephesi'nin yanlış hesabı da tutmamıştı. Bunu tek bir örnekle açıklamak gerekirse, Companys'in sol burjuva partisi Esquerra, Katalan parlamentosunda altısı hariç bütün sandalyeleri elinde bulunduruyordu, fakat milis örgütlenmesi bakımından en gerideydi, kabaca 1000 kişilikti. Oysa hem sayı hem de meclisteki sandalye sayısı bakımından en zayıf örgütlerden biri olan POUM'un 5-6 bin kişilik bir milis gücü vardı ve bu sayı İç Savaş sırasında giderek artmıştı. Tam da bu nedenle Companys, aşağıda ele alınacağı üzere, şehrin anahtarlarını anarşistlere teslim etme teklifinde bulunmuştu. Keza sandalye sayısı çok olsa da, Cumhuriyetçi diye adlandırılabilecek milis veya silahlı güç çok azdı. Benzer bir kıyaslama siyasi nüfuz alanları için de söylenebilir.

Sola hâkim olan nicelci yaklaşım hükümet ile iktidar arasında da ayrım yapmıyordu ve iktidar olmak için yürütmenin başına geçmek yeterli görülüyordu. Oysa devrimci örgütlerin o konjonktürde başa geçebilmelerinin nedeni işlerin kızışmış olmasıydı ve dolayısıyla direngen, savaşçı bir yapı kurulmalıydı, bunun için de çıkar ortaklığı gerekiyordu. Burjuvazi birçok yönden tam bir özgürlüğe sahipken, işçi örgütleri kendi mücadelelerine, üstelik mücadelenin önünde hiçbir kuvvetin duramadığı bir dönemde, önemli kısıtlamalar getiriyordu. Bunun gerekçesiyse özellikle de bu tür olağanüstü dönemlerde burjuvazinin *iktidar aygıtının bütünü* karşısında tamamen aciz hale gelen *hükümet koltuğuna* oturmaktı. Oysa darbe sırasında da göreceğimiz gibi, hükümet, meclis vb. kurumlar temel iktidar kaynağı değildir; askerî bürokrasi ya da polis aygıtı bir tarafa, çoğu zaman sivil bürokrasi kadar bile güce sahip değildir.

Bu tutum 1931-33 arası dönemin gelişmeleri ışığında daha da affedilmez bir hatadır, zira sosyalistler (ve cumhuriyetçiler) 1931'de de hükümete gelmiş, ama iktidar olamamışlardı. Devlet aygıtını merkezde ve yerelde tam manasıyla kontrol edemedikçe, mesela

tarım reformunu birçok yerelde hayata geçirecek yöneticilerden yoksun bir halde kılık değiştirmiş *cacique*'lere mahkûm kalmışlardı. Fakat sol güçlerin hiçbiri, hükümette olmanın anlamını tatmış sosyalistler de, sırf bunu yaptığı için sosyalistlere düşman olan anarşistler de gerekli dersleri çıkarmamıştı.

Bu açıdan, Helen Graham (2002: 64-5), "Largo Caballero'nun aksine Prieto salt bir işçi cephesinin tüm ülkeyi kucaklayacak kadar güçlü olmayacağını anlamıştı" sözleriyle, aslında Prieto üzerinden sadece kendisinin değil, geniş bir kesimin hemfikir olduğu yanlış görüşü ifade eder. Bu yazarlar, hattâ büyük bir genellemeyle İç Savaş tarihçilerinin çoğunluğu 1936'da *parlamenter seçeneğin ihtimal dâhilinde olmadığını, mücadelenin artık meclise ya da geleneksel yapılara sığmayacağını kabul etmekle birlikte*, bu somut tespitten hiçbir sonuç çıkarmazlar. Bu açıdan örneğin CEDA yanlısı olan ve o günkü şartlarda belli bir süre sağın baskıcı bir diktatörlük kurmasının İspanya için tek çıkar yol (!) olduğunu söyleyen Stanley G. Payne, tam manasıyla çağdışı olsa da düşünce çizgisi bakımından daha tutarlıdır.[56]

Tüm bu argümanların karşısında Halk Cephesi'ni meşrulaştırmak için tek bir görüş büyük bir heybetle duruyordu: Burjuva partilerinden henüz kurtulamamış seçmenlerin oy ve desteğini alabilmek adına solu bölmemek ve tabanı olabildiğince geniş tutmak! Halk Cephesi'nin genel savunusunda kullanılan bu iddia – her zaman doğru bir siyasi argüman olup olmadığından bağımsız olarak– İspanya özelinde somut gerçeklerle bile örtüşmüyordu.

1933 seçimlerinde sol cumhuriyetçi vekillerin oyu 112'den 14'e düşmüştü. Sosyalistlerin ya da Radikallerin yardımı olmadan seçilebilen tek bir sol cumhuriyetçi yoktu (Durgan, 2007: 18). 1936 seçimlerinde de daha farklı bir tablo çıkacağını düşünmek yanlış olur. Hele hele buna gerekçe olarak Azaña'nın şaşaalı 1935 miting-

56) Helen Graham'ın Largo Caballero hakkındaki tespiti de yüzeyseldir, zira Caballero hiç de Halk Cephesi'ne karşı değildi, bilakis siyasi ufku bunun ötesine geçemeyecek kadar dardı. Tam da bu yüzden hem (Prieto'nun sürgünde olmasının da etkisiyle) seçim kampanyasının başında bizzat yer almış, hem de bir yıla kalmadan Halk Cephesi hükümetinin başbakanı olmuştu!

lerini göstermek ve bu kitlesel mitingleri sadece cumhuriyetçilerin hanesine yazmak daha da büyük bir yanlış olur.

Azaña'nın Mayıs-Ekim arasında düzenlediği açık hava mitingleri büyük ses getirmişti; kendisi Valencia'da 100 bin kişiye hitap ederken, Bilbao'da bu rakam daha da artmış ve nihayet Madrid mitinginde yarım milyon sınırına yaklaşmıştı. Tarihçi Santos Juliá'nın, "bir Avrupalı siyasetçinin paramiliter yöntemlere başvurmadan seferber ettiği gelmiş geçmiş en büyük kalabalık" (2002: 29) diye tarif ettiği bu mitingler önemli bir kesimce ılımlı ya da parlamenter sola duyulan ihtiyacın göstergesi olarak okunsa da, bu yorum iki açıdan sorunludur. Her şeyden önce, *bienio negro* döneminin baskıcı koşullarında, geniş kesimlerin bir araya gelmesi için tek forum bu mitingler olmuştu. İşçilerin mitinglere katılmak için giriş ücreti vermeyi bile kabul etmelerinin arkasında militanlaşmış ve sola yönelik baskıya kitlesel olarak meydan okuyor olmaları vardı. Keza, genel anlamda, yasal düzen partilerinin sahip olduğu üstünlük de dikkate alınmalıdır. Türkiye'de 12 Eylül öncesiyle paralellik kurmak gerekirse, Karaoğlan sıfatıyla Ecevit de benzer bir ilgiye mazhar olmuştu, ama kitlelerde köklü toplumsal dönüşüm talebi eksik değildi. Önemli bir güce sahip olan yasadışı TKP'nin Ecevit'i desteklemesine benzer şekilde, sosyalistler de Azaña'yı destekliyordu. Böylece daha geri bilinçli ya da muhafazakâr işçiler açısından sistem dışı alternatif muğlâklaşıyordu.

Halk Cephesi'nin Seçim Zaferi

Santos Juliá İç Savaş öncesinde "İspanya'da kelimenin gerçek anlamıyla Halk Cephesi diye adlandırılabilecek bir siyasi oluşum yoktur. Ancak İç Savaş'tan sonra 'Halk Cephesi' adı verilen komiteler birçok yerde ortaya çıkmıştı" diye yazar (2002: 24). Bir açıdan gerçekten de haklı bir itirazdır. Sözgelimi Halk Cephesi'nin bir tane bile ortak mitingi olmadı. Fakat bu olgusal yaklaşım Halk Cephesi'nin özünü kaçırır, zira Halk Cephesi'nin "cephe" kısmını, tabandaki örgütlenmeyi önemser. Oysa her mücadelede aslolan tabanın gücü olmasına karşın, Halk Cephesi esasen mücadele için değil; yukarıdan müdahalelerle uzlaşmak, burjuvaziyle bir or-

Halk Cephesi.

ta yol bulmak için kurulmuştu. Tabandaki militanlar için cephe kısmı önemli olmakla birlikte, Halk Cephesi Fransızcadaki resmî adı "*rassemblement populaire*"in de yansıttığı üzere daha çok bir meclisti, faşizme karşı kavgaya hazırlamak yerine pasifleştirmeyi amaçlıyordu ve bu nedenle sınıf işbirliğini tercih etmişti. Bu açıdan bakıldığında İç Savaş öncesinde de Halk Cephesi'nin bütün öğeleri vardı.

Öte yandan, ülke çapında Halk Cephesi diye adlandırılacak bir siyasi varlık olmasa da, mesela "Asturias'ta Halk Cephesi 16 Şubat 1936'daki seçimden sonra işlemeye devam etti. Mart sonunda Halk Cephesi'nin yerel komitesi dinmek bilmeyen faşist provokasyonlara karşı büyük bir gösteri tertip etti" (Shubert, 2002: 223).[57] Ama her halükarda, Halk Cephesi'nin varlığı bu tür komitelerden ziyade devrimciler ile cumhuriyetçilerin sınıf işbirliğin-

57) Shubert sosyalistlerin gazetesi *Avance*'deki 28 Haziran 1936 tarihli başyazıdan şunları aktarır: "Asturias'ta her köyde bir Halk Cephesi komitesi var. Bunlar sadece seçim propagandası yürütmek için yaratılmadı. Ulusal hükümetin yapamadıkları yerel düzeyde pekâlâ çözülebilir, özellikle de belediyenin alanına giren sorunlar..." (a.g.e.: 224d).
58) PSOE Madrid örgütü 1936 kongresinde PCE ile birleşme teklifinde bulunma kararı almıştı.

de saklıydı ve geleneksel parlamenter düzenin sol cihetten yeniden kurulması amacını taşıyordu.

Buna karşın, seçim propagandası sırasında radikal söylemler göze çarpıyordu. Caballero ile Stalinist gençlik örgütünün başındaki Hernández 22 Ocak'ta Madrid mitinginde devrimci güçlerini tek bir parti çatısı altında birleştirme girişimleri olduğunu duyurmuş[58] ve bu partinin amacının "iktidarın fethi ve proletarya diktatörlüğünün kurulması için silahlı ayaklanma" olduğunu beyan edecek kadar gemileri yakmışlardı (Payne, 2006a: 167). Sadece aylar sonra, belki de silahlı ayaklanmaya bile gerek kalmadan iktidarı ele geçirip bir işçi devleti kurma imkânı elde edecekleri ve bu fırsatı bile bile geri çevirecekleri düşünüldüğünde, bu sözler ironik olduğu kadar trajiktir de.

Fakat bu retorik hiçbir işe yaramıyor değildi. Solun devrimci jargonu sağ partilerin ve seçmenin zaten yürekten bağlı olduğu inancı ya da paranoyayı daha da pekiştiriyordu. Şöyle ki, sağın gözünde Halk Cephesi'nin seçim programının hiçbir anlamı yoktu, Azaña'nın varlığı da, ılımlı seçim bildirgesi de bir vitrin aldatmacasıydı. "Kızıllar seçimi kazanıp hükümeti kurduklarında hem gerçek yüzlerini hem de iplerini elinde tutup onları yönlendiren karanlık güçlerin niyetlerini göstereceklerdi!" Yerleşik kanı, dilerseniz hezeyan buydu.

İşte bu temelde, sol hareket Halk Cephesi olarak birleşirken, sağ partiler de kendi cephelerini oluşturdular. Liderleri Gil Robles'in verdiği adla "ulusal karşıdevrim cephesi"nin seçim listesi konusunda monarşistler CEDA'yla kapışmalarına karşın yine de koalisyona katıldılar; bir tek Falange teklifi kabul etmedi ve seçimlere tek başına girdi. Sağ gelenekten gelen Bask ulusal hareketiyse 1936 seçimlerine bağımsız katıldı, ama özerklik talebi *bienio negro* döneminde reddedildiğinden, bu vaadi sunan Halk Cephesi'ne yakın duruyordu.

Sağ partiler tabandan en tepeye kadar düşünce bakımından sığ sularda yüzmelerine karşın, gayet çağdaş bir seçim kampanyası

58) PSOE Madrid örgütü 1936 kongresinde PCE ile birleşme teklifinde bulunma kararı almıştı.

yürüttüler. 1936 seçimleri İspanya'da modern araçlarla gerçekleştirilen ilk (ve uzunca süre son) seçim oldu. İş adamlarından ciddi miktarda para toplayan sağ partiler kapı kapı dolaşarak oy istediler, hoparlör döşeli arabalarla mahalleleri turladılar, kitlesel mitingler düzenlediler, neon ışıklarından telefonlara, özel olarak hazırlanmış kısa filmlerden radyo yayınlarına ve uçak seyahatlerine kadar en son teknolojik buluşlardan yararlandılar. Madrid meydanına asılan dev Gil Robles posteri, sadece Madrid'de seçmenlere postalanan yarım milyon bildiri, 200 bin renkli poster, havadan kuşlama yapılarak köylülere ulaştırılan yüz binlerce bildiri bile sağcıların sermayenin desteğini nasıl ciddi şekilde aldığının kanıtıydı (Jackson, 1971: 188; Payne, 2006a: 172; Preston 1973: 392).[59] Karşıdevrim cephesinde birleşen sağcılar ortak mitingler yaptılar, gazetelerinde birbirlerine yer açtılar. Ayrıca CEDA geleneksel cinsiyet rollerini biraz zorlayarak, Katolik kadınları seçim çalışması için seferber etti.

1936 seçimlerine katılım son iki seçimden daha yüksek olmasına karşın, yine de yüzde 72 ile nispeten düşük kaldı. Üstelik bir önceki seçimlerde boykot kararı alan anarşistler de sandığa gitmişlerdi. Halk Cephesi sağcılardan sadece birkaç yüz bin daha fazla oy almasına karşın vekil farkı 100'den fazlaydı ve mutlak çoğunluk olan 237'yi geçmişti (263'e 156). Toplumdaki kutuplaşmayı gösteren bir veri olarak, merkez oylar dibe vurmuştu ve merkezdeki partiler sadece 450 bin oy alabilmişti. Halk Cephesi'nde en çok oyu Sosyalistler almıştı, hemen ardından Sol Cumhuriyetçiler geliyordu. CEDA'nın oyları ciddi düşüş yaşarken, faşist Falange sadece 45 bin oy alabilmişti. Bask ulusal hareketiyse 130 bin oy toplamıştı.

Solun ufak bir farkla galip gelmiş olması toplumun eşit güçte iki kampa ayrıldığı anlamına gelmiyor. Halk Cephesi'nin zaten sınırlı olan maddi kaynakları, Asturias yenilgisi sonrası iyiden iyiye tükenmişti; grev dayanışmaları için ayrılan fonlar, sonrasında iş-

59) Bütçe sıkıntısı çekmeyen sağcılar bu araçlardan bazılarını (uçaklardan bildiri atmak gibi) daha önceki seçimlerde de kullanmışlardı, bkz. Ben-Ami, 1978: 222.

ten çıkartmalar ve hapisteki devrimcilerle dayanışma derken seçim kampanyasına kaynak bulmak zordu. Dahası seçim kampanyası devletin yoğun baskısı altında ve birçok solcu lider yasaklıyken yürütülmüştü. "Kamu düzeninden sorumlu mülki amirlerin hepsi merkez sağ hükümet tarafından atanmıştı; solcu belediye meclislerinin hepsi kapatılmıştı" (Jackson, 1970: 28). Bu olumsuz şartlara rağmen seçimde zafer elde edildi. Dolayısıyla sol, sayısal farkın ötesinde bir güce sahipti.

Sağcılar yenilgiyi kabullenmeyip hemen darbe planlarına giriştiler. Seçime hile karıştığını iddia ediyorlardı, oysa monarşistlerin gazetesi *ABC* 17 Şubat'ta, "grevler, tehditler ve skandallar olmadan [...] herkes istediği gibi, mutlak özgürlük içinde oy verdi" diye yazıyordu (Beevor, 2006: 37). Dahası, seçim hileleri ve diğer anti-demokratik usuller konusunda sağ partiler sabıkalarına sadık kalarak yine bir adım öndelerdi (Preston, 2001: 176-77). Her halükarda, darbe için teklif götürülen Franco soğukkanlılığını koruyup harekete geçmeyi reddetti; darbe için henüz şartların olgunlaşmadığını düşünüyordu. Franco taarruza geçmenin ancak doğru yerde doğru zamanda başarı getireceğini bilen bir asker olarak aynı titizliği birkaç ay sonra da gösterecekti.

Sandıkların açıldığı gün yaşananlar İspanya'da mücadelenin merkezinin çoktan sokağa taşındığının ispatıydı. İşçiler muazzam bir zafer coşkusu yaşıyorlardı; Halk Cephesi ittifakının hükümeti kurma hakkını kazanmasıyla birlikte kararnameleri beklemeden zindanları parçalayarak devrimci mahpusları kurtardılar. 22 Şubat'ta 30 bin siyasi tutsak serbest kalmıştı bile.[60] Hemen ertesinde, Bask ve Katalunya yerel yönetimlerinin 1934'te askıya alınan hakları geri verildi. Kovulan işçilerin önemli bir kısmının işe iadesi sağlandı ve maddi kayıpları için belli oranda tazminat ödendi. Adı darbeyle en çok anılan üç general Madrid'den "sürüldü": Franco Kanarya Adaları'na (çok sevdiği Fas Ordusu'nun yakınlarına), Mo-

60) Fakat genel bir siyasi af çıkmamıştı. Örneğin 1934 öncesinde tutuklanmış olan birçok CNT üyesi ya da cumhuriyetin baskıcı yasaları nedeniyle içeri atılanlar kapsam dışı bırakılmıştı.

la (faşist ayaklanmanın merkezlerinden biri olacak olan) Navarra'ya, Goded ise Balear Adaları'na yollandı.

Sağcılar olup bitenleri dehşetle takip ediyorlardı, ama seyirci kalmaya niyetleri yoktu. Falange üyeleri Mart'ın ikinci haftasında sosyalist vekil Jiménez de Asúa'ya suikast teşebbüsünde bulunurken, koruma polislerinden birini öldürdüler; birkaç gün sonra bu kez Largo Caballero'ya suikast düzenlendi. Falange bir yandan da darbe hazırlıkları kapsamında gizli görüşmeler yapıyordu. Misillemeler ve diğer çatışmalar karşısında Azaña 15 Mart'ta gösterileri iptal etti ve yasadışı ilan ettiği Falange'nin José Antonio dâhil önde gelen yöneticilerini tutuklattı. Fakat silahlı eylemler ve suikastlar durmadı. Nisan ayında yapılacak belediye seçimleri güvenlik gerekçesiyle iptal edildi. Ay sonuna doğru görev süresi dolmakta olan cumhurbaşkanı Alcalá-Zamora hemen görevden alındı. Devletin tepesine talip arayışına girilmişken Azaña biraz sürpriz bir kararla aday oldu. Seçimleri monarşistler ve CEDA resmen boykot etti. Azaña 10 Mayıs'ta Halk Cephesi'nin tam desteğiyle büyük bir çoğunluğa ulaşıp cumhurbaşkanı seçildi, ama bu kez de kabine krizi çıktı. Yeni cumhurbaşkanı Azaña başbakanlık görevini sosyalist Prieto'ya önerdiyse de, partinin çoğunluğunun, özellikle de Caballerocuların cumhuriyetçilerle koalisyona kesinkes karşı çıkışı nedeniyle olumsuz yanıt aldı. Böylece başbakanlığı yakın arkadaşı Casares Quiroga'ya verdi ve bu Galiçyalı cumhuriyetçi yeni hükümeti kurdu.

Dolayısıyla seçimlerden sonra gerçek bir Halk Cephesi hükümeti kurulmadı. Ülkenin en güçlü partisi olan sosyalistler seçimlere girerken ortaklaşmayı kabul ediyor, ama hükümete katılmak ya da ortak olmak istemiyorlardı. Yola safkan cumhuriyetçi hükümetle devam edilecekti.

Sosyalistler ve Burjuva Hükümete Katılma Sorunu

Bir siyasal parti seçimlere girer de neden hükümete katılmak istemez? Dahası seçimlere girerken ittifak yaptığı, ortaklaştığı parti ya da partilerle neden koalisyon hükümeti kurmayı reddeder?

Bu tutum *kısmen* İspanyol sosyalistlerinin Marksist kökenleriyle alakalıydı. Marksistler mevcut devleti burjuvazinin baskı ve yönetme aracı olarak görüp bu burjuva devlete güvenmemek gerektiğini salık verdiklerinden, devletin icracı kademelerine gelmenin o devleti meşrulaştıracağını ve sistemi yüksek mevkilere gelerek dönüştürmeye çalışan devrimcilerin eldeki bulgurdan da olup sistemin çarklarında kaybolacağını savunmuşlardı. Eğer devlet dümeninin ve dolayısıyla kapitalizmin başına Marksistler geçtiğinde düzeltmek mümkünse, o zaman devrim gereksizdi, kapitalizm reformlarla ıslah edilebilirdi.

İşçi hareketinin sosyalistler ve komünistler şeklinde ayrılmasından önce, yirminci yüzyılın başında hemen hemen tüm sosyalistlerin uzlaştığı bir ilkeydi bu. O dönemin Fransız sosyalistlerinden Alexandre Millerand 1899 yılında burjuva hükümete katılma kararı alınca Fransız sosyalistleri ikiye bölünmüştü. Lenin'in "revizyonist siyasal taktikleri geniş çapta, gerçekten ulusal ölçekte uygulayan en büyük deney" (1977: 37) dediği Millerand'ın tutumu sosyalistlerin çoğunluğu tarafından mahkûm edilmişti. İkinci Enternasyonal'in ana çekirdeği, Millerandcılığa (bakancılık ya da bakan sosyalistliği) karşı çıkmıştı. Fakat o dönemde de bu tutum esasen burjuva devrimini tamamlamış, ülke içindeki kapitalizmin önünde bir engel kalmamış ülkeler için kabul edilmişti. İkinci Enternasyonal dar anlamda bir Avrupa örgütü olduğundan, burjuva-demokratik devrimini tamamlamamış ülkelere dair net bir perspektifi yoktu. Biraz da şarkiyatçı bir tutum takınarak, bu ülkelere sıra gelene kadar Avrupa'nın zaten sosyalizme yolu açacağı düşüncesi vardı. Kautsky'nin (örneğin bkz. 2009) ya da diğerlerinin teorik yöndeki aksi görüşleri genelleşmemiş ya da somutta bir karşılık bulmamıştı.

PSOE'de burjuva hükümete katılma konusunda ciddi tereddütleri olan, hattâ doğrudan buna karşı çıkan önemli bir kesim vardı. PSOE bir İkinci Enternasyonal partisi olsa da, bu konuda merkezden ciddi şekilde ayrılıyordu. Daha önce de belirtildiği üzere, PSOE uzun süre önce bu ilkeyi çiğnemiş ve burjuva partileriyle ittifak çizgisini aşmış, dahası hükümet kurmuştu. Ayrıca 1936'ya

gelindiğinde İkinci Enternasyonal'in ilkesel köprüsünün altından da çok sular akmıştı. Millerandcılık yüzyılın başında sosyalist harekette ciddi tepki toplamış ve o dönem aynı örgütün (İkinci ya da Sosyalist Enternasyonal) çatısı altında bulunan sosyalistler ilkesel olarak burjuva hükümetlere katılmama kararı almış olsalar da, 1914'ten sonra diğer pek çok görüş gibi bu tavırdan yana da eser kalmamıştı. Almanya'da, Belçika'da, Fransa'da ve diğer ülkelerde savaş karşısında "sosyal-şovenizm" diye adlandırılan tutuma kayan sosyalistler danışmanlık ve bakanlık görevi almış, hattâ bizzat burjuva hükümetler kurmuşlardı. Rusya'daki Menşevikler gibi bu tavrı sürdürme gayretinde olanlar ise bu sorunla lafta değil, gerçekten yüzleşmek zorunda kaldıklarında (Mayıs 1917) çoğunluğa uyarak hükümete katılmıştı. Böylece bu sosyalist ilke, ana akım sosyalistlerle tüm bağlarını koparark yeni bir örgüt (Komünist Enternasyonal) kuran komünistlere geçmişti.

Her halükarda, Sosyalist Enternasyonal manevi otoritesi eskisi kadar güçlü bir kurum değildi. 1914 öncesinden farklı olarak, savunduklarını siyasi alanda uygulama fırsatını fazlasıyla bulmuştu ve sonuç hiç de parlak değildi. Bu yüzden her seksiyonun kendi yoluna gitme eğilimi de artmıştı.

Nitekim Fransız sosyalistleri bu konuda çok daha girişken davranmıştı. Sınıf işbirliği politikaları yüzünden sosyalistlerin radikalleşen işçi sınıfının gerisinde kaldığını gören ve sosyalistleri burjuva hükümete ya da egemenliğine basit bir eklenti olmaktan kurtarıp gerçek reformlar yapmak isteyen Léon Blum 1920'lerin sonunda "iktidar icrası" adını verdiği bir teoriyle bu durumu aşmaya çalışmıştı. Blum'a göre, sosyalistler –iktidarın fethinden farklı olarak– sadece güce sahip oldukları, yani koalisyonun büyük ortağı oldukları takdirde *burjuva* hükümete katılmalıydı (bkz. Colton, 1987: 70-71).

Tüm bunlar İspanyol sosyalistleri üzerinde etkide bulunan "dış" etkenler olarak alınabilir. Fakat bir kez daha vurgulamak gerekirse, PSOE'nin hiçbir kanadı Marksizmin burjuva hükümetlere katılmamak gerektiği konusundaki ilkesel duruşunu kavrayamamıştı ve bu nedenle ilk ciddi sınavda tökezleyeceklerdi. Dolayısıyla mesela Gabriel Jackson gibi (1971: 29), İspanyol sosyalistlerinin

ilkesel red çizgisinde olduğunu söylemek doğru olmaz. O halde, sorun neydi?

İspanyol sosyalistlerinin içinde sadece tabanla sınırlı kalmayan, tabanın baskısıyla Caballero yönetiminde de ifadesini bulan ciddi bir kesim bu konuda çekincelere sahipti. Bunun nedenlerinden biri İspanya'nın yalıtılmışlığı olabilir. PSOE İkinci Enternasyonal'in ana akım partisi değildi ve aslında büyük ölçüde kendi haline bırakılmıştı. Buna ilaveten, Troçki'nin fikirlerinden etkilenmiş olan POUM'un ve öncesinde ICE'nin bu Marksist ilkeyi ısrarla savunuyor olması da önemli bir etkendi. Her iki kesim de sosyalist tabanın bir bölümü üzerinde ciddi bir *ideolojik* etkiye sahipti. Nitekim 1936'ya kadar PCE de pragmatik nedenlerle olsa bile burjuva hükümetlerde yer almama taraftarıydı. 1931-33 hükümet deneyiminin ve Primo de Rivera'ya danışmanlık döneminin kötü hatıraları da eklenince, sosyalistler bu konuda da sola savrulmuşlardı. Tüm bunlar PSOE üzerinde bir etkide bulunmuştu. Son olarak, elbette parti yönetimi içinde önemli bir kesim de, pazarlıkta elini güçlendirme telaşındaydı. Her halükarda, partinin yönetici kesimi teorik olarak sağlam temellerden yoksundu ve bu ilkesel karşı çıkışını ilk sınavda terk edecekti.

İspanyol sosyalistleri arasında bu konuda kafa karışıklığı yaşandığının ya da tam bir pragmatizmin egemen olduğunun kanıtı tek tek önderler ("hizipler") üzerinden değerlendirme yapıldığında da görülecektir. Bu keşmekeşin bir kanıtı: Sağ kanadın temsilcisi Julián Besteiro partinin resmî önderi olduğu 1931'de hükümeti cumhuriyetçilere bırakmayı, sosyalistlerinse dışarıdan desteklemesi gerektiğini savunmuştu. Aynı dönemde daha solundaki Prieto ve Caballero ise hükümette kalma taraftarıydı (Romero Salvadó, 2005: 29).

Bu konudaki kafa karışıklığı Şubat'tan hemen sonra zararlarını göstermeye başladı. Şöyle ki, İspanya'nın başında sosyalistlerin kendi elleriyle iktidara taşıdıkları ve hem savundukları hem savunmadıkları bir hükümet vardı! Bu hükümet kitlelerin taleplerini karşılamadığından partinin tabanındaki işçiler ayaktaydı ve hükümetle fiilen savaş halindeydi. Sosyalistler (ve komünistler) ne yapabilirdi?

Bu sorun İspanya'da sosyalist ve komünist hareketin teorik ve siyasi açıdan fukaralığını gösteren çarpıcı bir örnektir. Caballero (sözde devrimci kanadın başı) burjuva hükümete katılmayarak ne amaçlıyordu? Devrime ilerlemek mi? Bu nasıl olacaktı? Faşist bir darbenin kamçısıyla mı, yoksa mevcut hükümetin kendisini yıpratması sonucu sıranın Caballero ve ekibine gelmesiyle mi? Her halükarda, devrim için bir hazırlık, sadece silahlanmakla sınırlı kalmayan bir hazırlık gerekiyordu. Peki, Caballerocuların böyle bir hazırlığı var mıydı? Hayır! Tam da bu yüzden milyonlara önderlik eden sosyalistler, arkalarındaki kitleleri felakete sürüklüyordu.

Hükümete katılıp katılmama sorununda cisimleşen büyük çelişki sosyalistlerle sınırlı kalmayacak, birkaç ay sonra hiç beklenmedik bir şekilde anarşistlere de musallat olacaktı.

Halk Cephesi İşbaşında

Seçimin üzerinden bir ay geçmiş olmasına karşın Cortes henüz işbaşı yapamamıştı. Meclisin ilk görevlerinden biri oluşturulacak seçim komisyonuyla seçim sonuçlarını değerlendirmek ve iptal edilecek ya da yenilenecek seçimleri belirlemekti. Diğer birçok usul gibi bu da suiistimale oldukça açıktı. Seçim sonuçlarını değerlendiren komisyon bazı sağcı vekillerin hile ve şiddet yoluyla seçimi kazandığına hükmedip vekilliklerini düşürdü. Bunun üzerine kralcılar ve CEDA meclisten çekildi. Sağ partiler bu dönemde çıkarılan yasaları protesto için birkaç kez daha meclisi terk edeceklerdi.

İptal edilen seçim bölgeleri için 5 Mayıs seçim tarihi olarak belirlendi. Bu yerlerden Cuenca için General Franco ve José Antonio Primo de Rivera'nın aday olarak gösterilmiş olması oldukça ironiktir. Sadece birkaç ay sonra resmî ve sivil faşizmin başlıca simaları olarak belirecek olan ikili, sağcılar tarafından gurur meselesi haline getirilen bu seçimde aday gösterilmişti. Seçim kurulu yeni aday gösterilemeyeceği gerekçesiyle Franco'nun adaylığını onamamış olsa da (Preston, 1999a: 99); ordusuyla, faşist paramiliter kuvvetleriyle tüm düzen güçleri "buradayım" mesajı veriyor-

du. Neticede tekrarlanan seçimler de yeni bir gerilim kaynağı oldu. Payne gibi sağcı tarihçiler Seçim Komisyonu aracılığıyla solcuların oy çaldığını ve dolayısıyla seçimlerin gayrimeşru hale geldiğini iddia etseler de, Preston'ın ortaya koyduğu belgeler tam tersine sağın kayrıldığını gösteriyor (bkz. Durgan, 2007: 27).

Yeni hükümet programını Nisan ayında açıkladı ve toprak reformunun yenilenmesi, siyasi nedenlerle kovulan işçilerin işe iadesi, ulusal özerklik, okul inşaatı gibi vaatlerinin arkasında durduğunu açıkladı. Bankaların, sanayinin ve toprakların devletleştirilmesi gibi adımlar yine vaat edildiği gibi programda yer *almayacaktı*. Sağın belli bir kesimi de bu kadarıyla kaldığı sürece rıza göstereceğini açıkladı. Meclise bakıldığında ortalık süt liman görünüyordu!

Cortes'te bunlar yaşanadursun, mücadelenin merkezi çoktan sokağa kaymıştı. Falange faşist grupçukları bünyesinde toplamaya başlamış ve Şubat ayı sonlarında muazzam bir büyüme kaydetmişti. Bu durum çatışmalardaki yükselişte de yansımasını bulmuştu. Halk Cephesi'nin iktidara geldiği dönemden faşist darbeye kadar geçen altı aylık sürede, resmî rakamlara göre 269 cinayet işlenmiş, 1.287 kişi yaralanmıştı; 43 gazete binasına saldırı olmuş, 146 bombalama eylemi gerçekleşmişti (Broué ve Temime, 1972: 84). Ayrıca 150 ila 300 arası kilise yakılmış, 35'i tamamen mahvolmuştu (Ruiz, 2015: 24).

Bu dört-beş ay içinde hemen her şehirde genel grev yaşandı. Yaz başında toplamda bir milyon işçi grevdeydi. Mayıs'tan darbeye kadar geçen sürede toplamda 911 grevle cumhuriyet döneminin 1933 yılındaki rekoruna yaklaşılmıştı. Nisan ayında CNT'nin genel grevine UGT yönetimi, PSOE ve PCE karşı çıkmasına rağmen UGT tabanı ciddi katılım sergiledi. Nitekim başkentte sonrasındaki grevlerde de ortaklaşma görüldü. Fakat asıl mücadele kırsaldaydı. Málaga'da başlayan ve bir süre sonra FNNT ile Stalinistlerin de desteğiyle yayılan grev bir ara 100 bin tarım işçisini kapsayacak şekilde genelleşti. 1 Mayıs'tan 17 Temmuz'daki faşist ayaklanmaya kadar 200'e yakın köylü grevi olmuştu; en belalı yıl olarak görülen 1933'ün tamamında ulaşılan rakamın yarısı demekti bu (Malefakis, 1970: 371).

İşçi örgütleri birkaç ay içinde *bienio negro* dönemindeki üye sayılarını yakalayıp geçmeyi başardılar. Özellikle de kırda militanlaşma had safhadaydı ve sendikaların ya da partilerin bu sürecin önünde durmaları ancak yükselen dalganın altında kalmayı göze almaları pahasına gerçekleşebilirdi. Köylüler hükümetin kararını beklemeden fiilî işgallerle topraklara el koyup işlemeye başlıyorlardı. FNTT bu gelişmeye seyirci kalamadı ve Mart sonunda Badajoz'da fiilî işgal eylemine başlandı. Bunun sonucunda, Malefakis'in sözleriyle, "köylüler tek bir kararlı hamleyle önceki beş yılda kendilerine bırakılandan çok daha fazla toprak işgal etmiş oldular" (*a.g.e.*: 370). İç Savaş başladığında yaklaşık 1 milyon hektar toprak fiilen işgal edilmişti ki, toplam toprak mülkiyetinin yüzde 2,5 kadarı, ekilebilir toprakların ise yüzde 5'i demekti bu (Payne, 2006a: 262). Mart ve Nisan aylarının toplamında tüm cumhuriyet döneminde olduğundan daha fazla köylü topraksahibi oldu, yarım milyon hektar toprağa 110 binden fazla köylü yerleşti (Shubert, 1990: 101), üstelik temellükler ülkenin bir ya da birkaç bölgesiyle sınırlı kalmayıp genelleşmişti. *Başka bir deyişle, tarımda devrim fiilen başlamıştı.* Fakat bu işgal eylemlerinin devamı gelmedi ve ancak münferit örneklerle desteklendi. Daha da önemlisi ülke çapında bir ekonomik-toplumsal dönüşüm planına bağlanmadı.

Mayıs'ta gemicilerin grevi uluslararası alanda yankı buldu. Haziran başında dok işçileri ve gemi mürettebatı grevi kazanımla bitirdi. 1 Haziran'da 40 bin kadar inşaat işçisi ve 30 bin elektrikçi ve asansör tamircisi greve gitti. İki sendika da grevde olmasına karşın, dayanışmadan ziyade rekabet ve gerilim had safhadaydı. UGT'nin grevi bitirmek için yoğun çabasına karşın, sendika tabanı tam aksi görüşteydi ve inşaat işçilerinin son beş yıldaki dördüncü ve en uzun grevi darbeye kadar sürecekti (Juliá, 2001: 136 ve Graham, 1991: 49). Aynı dönemde Barcelona'da 60 bin kadar tezgâhtar da grevdeydi. Tam sayı bilinememekle birlikte bu dönemde her ay iki yüzün üstünde grev gerçekleşiyordu. İşçi ve köylülerin mücadelesine sınırlar çekmeye Halk Cephesi de yeterli gelmemişti.

Burjuvazi açısından mesele bu eylemleri bir şekilde savuşturmaktı; grevler ve eylemler (ısınma turları) durduktan sonra, gerisinin çorap söküğü gibi geleceği (haklı) düşüncesi hâkimdi. Burjuvazi devrim belasından kurtulmak adına belli tavizlerde bulunmaya hazırdı; gerekirse Fransa'da olduğu gibi ciddi reformlar bile kabul edilebilirdi. Bu çerçevede, 7 Haziran'da 126 burjuva ekonomi örgütünün imzasıyla bir bildiri yayınlanmış ve Halk Cephesi'nin ekonomik programının genel olarak kabul edildiği duyurulmuştu (Payne, 2004a: 104). Fakat hem İspanya'da burjuva yönetim aygıtı bu kabulü hayata geçirecek mekanizmalardan yoksundu hem de gerilim Fransa'ya kıyasla çok daha derin kökler salmıştı.

İspanya'da işçiler artık salt ekonomik taleplerle yetinmiyorlardı. İstedikleri ücret ve hak talepleri aslında adı konmamış ve kendiliğinden gelişen devrimci *geçiş talepleriydi*. Barcelona'da otel işçilerinin talep ettikleri şartlar otel işletmeciliğini yerle yeksan edecek mahiyetteydi. Otel sahipleri orta yol bulmak için işçilere hisse vermeyi teklif etmiş, fakat CNT bu öneriyi reddetmişti. Benzer şekilde, Valencia'daki tramvay işletmesi ve Endülüs'teki demiryolu şirketi kendisini feshetmiş ve bu hizmetler hükümetin eline geçmişti. Denizcilik sektöründeki grevde de benzer durumlar yaşanmıştı (Payne, 1970: 206).

Halk Cephesi iktidarı sol içi çatışmalar bakımından da durgun bir dönem olmadı. Başta Barcelona ve Valencia olmak üzere birçok şehirde ve köyde devrimci örgütler arasında silahlı çatışmalar ve kaçırma olayları yaşanıyordu. En önemli örnek olarak, Madrid'de UGT sendikası, inşaat işçilerinin grevini kırmak isteyince burada örgütlü olan CNT ile kapışmıştı; iki taraftan da ölüler vardı. Barcelona ve Madrid'deki CNT üyesi garson işçiler ücret artışı talebiyle ve "*haysiyetle bağdaşmadığını*" düşündükleri bahşiş uygulamasına tepkiyle giriştikleri grevde UGT'li işçilerle karşı karşıya gelmişlerdi. Keza yaz aylarında Málaga balıkçı grevindeki çatışma da ölümlerle sonuçlanmıştı (Romero Salvadó, 2005: 57). İç Savaş başladıktan sonra dahi durulmayan olaylar öyle bir safhaya

gelecekti ki, Kasım 1936'da sendikalar arasında saldırmazlık anlaşması imzalanacaktı (Graham, 1991: 87). Fakat anlaşma da sorunu tümden çözmeyecek, gerçek anlamda kardeş kavgası akabinde de sürecekti.

Halk Cephesi sonrası kurulan hükümet yürütme işlevlerini asgari düzeyde bile yerine getirmekten acizdi. Birkaç ay sonra bu asgari temel de ortadan kalktı.

YEDİNCİ BÖLÜM

İç Savaş Öncesi Faşistler

16 Haziran 1936'da PCE'nin önde gelen isimlerinden Dolores Ibárruri, nam-ı diğer *La Pasionaria*[61] Cortes'te yaptığı konuşmada faşistlerden salt gangster sürüsü diye bahsediyordu. La Pasionaria kalkış noktası olarak faşistlerin görünen yüzüne bakıyor ve sayısal kuvvetlerini dikkate alıyordu; bu açıdan gayet haklıydı. Fakat güçlü bir işçi hareketinin potansiyel olarak faşizmin yaratıcısı da olduğu düşünüldüğünde, bu beyan ciddi bir ihtiyatsızlık ve rehavet belirtisiydi. Daha kötüsü, La Pasionaria istisna değildi; solun neredeyse tamamı faşizm konusunda yanılsamalar içindeydi ve faşizmin büyüme potansiyeli yok sayılıyordu. Hepsinden önemlisi, faşizm sadece ya da esasen sokaktan (sivil cenahtan) gelmeyecekti.

61) Çile Çiçeği ya da Çarkıfelek anlamındaki La Pasionaria nam-ı müstearını 1918'den itibaren kendi tercihiyle kullanıyordu (bkz. Kirschenbaum, 2015: 128).

Sağ Partilerin Genel Durumu

Stanley G. Payne, Burnett Bolloten'in meşhur kitabı *The Spanish Civil War: Revolution and Counterrevolution*'a yazdığı önsözde (1991: xii), devrimci kitle hareketlerinin Rusya'ya kıyasla İspanya'ya geç geldiğine, ama diğer yandan, İspanya'nın ilk başta güçlü milliyetçi ya da gerici sağ hareketlerle de karşılaşmamış olduğuna dikkat çeker. Payne'i de aşan bu genel kanı kapitalizmde kitle hareketlerinin tarihini yok sayar ve daha ziyade, "devrim" adlı şu acayip, tesadüfi, olmaması beklenen olgunun nasıl olup da yaşanabildiğini açıklama telaşından kaynaklanır. Mesela Rusya'da devrimin asli nedeni burjuvazinin güçsüzlüğü ve demokratik kurumların yerleşmemiş olmasıdır; İspanya'daysa sağın güçsüzlüğü ve solun orantısız büyümesidir; ikisinde de devrim, toplumun o aşamada ileriye gidebilmesinin asli yolu olarak görülmez. Devrimlerin de insanlığın yaşam döngüsünün olağan parçası olduğunu ve ancak bu olağanlığı içinde nedenleri araştırılması gerektiğini kabullenmeyen bir yaklaşım için olgular sonradan gelmekte ve kimi zaman da esnetilmektedir.

Sağcı kitle hareketleri sadece İspanya'da değil, Avrupa'nın genelinde sol hareketlerden, daha doğrusu işçi sınıfı hareketinden çok sonra ortaya çıkmıştı. Bunun en temel nedenlerinden birisi sağın elitizmi ve kitleleri özne olarak görmeye yanaşmayan kibriydi. İspanya'da liberallerin bile aklına "hem proleterlere hem burjuvalara açık olan" modern bir liberal parti kurma düşüncesi 1929'da gelmişti (Ben-Ami, 1990: 80). Dolayısıyla sağdaki kitle partilerinin varlığı bile ciddi bir tarihsel gelişimi varsayar.[62] Sol hareketler ise "ekmek davasının" haklılığını anlatmaları sayesinde daha rahat yayılmışlardı. İspanya'da *caciquismo* dönemindeki sağ partiler devletle iç içe geçmiş yapılar olduğundan burada dikkate alınmayı hak etmiyor. Diğer sağ partiler ise (sağ mı sol mu olduğu belli olmayan Radikalleri saymazsak) sahneye *esasen* İkinci Cumhuriyet'le birlikte çıkmışlardı.

---

62) Tarihsel evrimi göz ardı etmemek gerekir. Bugün faşist sağ partiler bile faşist olduğunu kabul etmez, hattâ rakiplerini faşistlikle suçlarken, İspanya'da sağ partiler faşist yakıştırmasını neredeyse iltifat olarak görüyordu. Bir tek Karlosçular faşist sıfatını kendileri için zül sayıyorlardı, ama bunun sebepleri de bugünkünden farklıydı.

Birçok tarihçi (örneğin bkz. Graham, 2005: 12) özellikle de ruhban karşıtı radikal eylemlerden ötürü kabul etmek istemese de, İkinci Cumhuriyet döneminde halk kitlelerindeki sağcı muhafazakâr seferberliğin nedeni, bir kez daha, egemenliklerinin sona erdiğini gören üst sınıfların manipülasyon ve kışkırtmalarıydı. İspanya'da muhafazakâr kitleleri kendiliğinden harekete geçirecek kışkırtıcı unsurlar var olmakla birlikte; emperyalizm çağında, egemen sınıfların tahrik ve teşviklerinden bağımsız olarak sokağa çıkıp savaşmaya hazır hassas milliyetçi ya da dindar kitleler (milyonlar) varsaymak son yüzyılın neredeyse sekmez olgularını yok saymak olur. Cahil bırakılmış, dinî inançları egemenlerin elinde oyuncağa çevrilmiş kitlelerin *süreklilik arz eden* seferberliği tepeden müdahalesiz düşünülemez.

İlk gerçek örgütlülüğünü CEDA'da bulan sağ seçmen başlangıçtan itibaren bu tür bir kara propagandanın malzemesi oldu. Sanayileşmiş merkezlerde istediği gücü elde edemese de, Primo de Rivera diktatörlüğü zamanında işlevsizleşmiş tarım sendikasının tabanı üzerinde yükselen sağ hareket, Kilise'ye saldırıların küçük köylülüğe saldırı anlamına geldiğini vaaz ediyordu. "Bu fakir ama gururlu çiftçileri cumhuriyetin kendilerini proleterleştireceğine ikna etmek için muazzam paralar harcanıyordu" (Preston, 1995: 21). Sağcılar zamanla kentlerde de benzer bir dezenformasyon üzerinden güçlenmeye başladı.

Aralarındaki görüş ayrılıklarına karşın sağ partiler özellikle de ekonomi politikaları bakımından aynı çizgide bulunuyorlardı ve hangisinin iktidarda olduğuna bağlı olarak veya siyasi baskıyı artırmaya kararlı, daha doğrusu bunu göze alacak noktada olup olmadıklarına göre, çoğu zaman da sadece siyasetin sağ şeridinde kendilerine yer açabilmek adına söylemde çatışıyorlardı. Bu bağlamda, ekonomide liberalleşme karşıtı Karlosçuların "liberal" Velayos Yasası'na yaklaşımı veya Karlosçuların CEDA'yı sıkıştırmak adına yıl boyu seçim talep edip yılsonunda soldan baskıyı hissedince varoluş nedeninden vazgeçmesi gibi örnekler (Blinkhorn, 2008: 198 ve 202) zikredilebilir. Sağ partiler arasındaki bu yakın akrabalık özellikle belirtilmeye değer, zira İç Savaş sırasında Ge-

neral Franco tarafından tek bir çatı altında birleştirilebilmelerinin temelinde bu olgu vardı.

Fakat bugün sermayeyle bağları çok daha sıkılaşmış, emperyalistlerin sözünden çıkmayan kukla partilerden farklı olarak, İspanyol sağının –yine sermayeyle ve kapitalist düzenle gayet sıkı ilişki içinde olmasına karşın– kendince ideallerden yoksun olmadığını ve her birinin kendi dünya algısı çerçevesinde bir doğrunun peşinden gitmeye çalışan çok sayıda siyasetçiye sahip olduğunu teslim etmek gerekir. Çelişkili gibi görünse de, Falange'de tepe noktasına varan felsefi anlayış ve idealler sağ partilerin önemli bir kısmında vardı.

Tüm bunlara karşın uzlaştıkları ve İspanyol sağını günümüz sağına da kopmaz bağlarla bağlayan komplocu zihniyet, paranoya ve riyakârlık hepsinde baskındı: Sosyalist, komünist veya anarşist fikirler bir tarafa, cumhuriyet ve liberalizm bile Bolşevik sapkınlığa ya da anarşiye giden yolda ilk adımdan başka bir şey değildi! 1917'nin etkisini derinden hisseden sağcılar, Marksistlerin "Ya Sosyalizm Ya Barbarlık" sloganındaki kalıbı kendi meşrebince benimsemiş ve "Ya Barbarlık Ya da Otoriter ve Korporatist Katolik Rejim" çizgisine saplanmıştı. Bu koşullarda liberal demokrasiye kimsenin itimadı yoktu.

Cumhuriyetin sol bir hükümetle başlangıç yapması paranoyayı daha da derinleştirmiş ve sağın geleneksel silahları olan dış düşman yaratma, daha doğrusu birbiriyle alakasız "dış düşmanları" birleştirme tutumu cumhuriyetin ilanından itibaren değişmez bir gündem maddesi olmuştu. Bunun adı "Yahudi-Mason-Bolşevik Komplosu"ydu! Örneğin Karlosçulara göre, Yahudiler Karl Marx'ın öğretileri ışığında I. Dünya Savaşı'nı kışkırtmış, bugün Batı dünyasındaki ahlaki tefessühe sebep olmuştu ve iddia o ki, Amerikan modernizmi ve Einstein'ın da teşrif etmesiyle komplo bugün de sürdürülüyordu! (*a.g.e.*: 180) İspanyol sağı Marksizmin psikolojik tetkiklerle anlaşılabilecek biyo-psişik kökleri olduğuna inanan (M. Richards, 1996: 214) hastalıklı bir zihniyet üzerinde yükseliyordu.

Sağ partilerin ezici çoğunluğu karma eğitime karşı çıkacak kadar sapık bir dünya görüşüne sahipti; bunun cinsel açıdan yıkıcı, ahlaken tehlikeli olduğunu savunuyorlardı. Sağ partiler seçmen kitlelerine devrimcilerin sadece mülklerini değil, eşlerini de ellerinden alacağı düşüncesini ciddi ciddi aşılamışlardı; seçmenlikten faşist kitle seferberliğine evrimde bu öğeler önemli bir yer tutacaktı.

Bu temelde, sağ hareket en baştan itibaren gerici radikalizmle var oldu demek yanlış olmaz. Fakat krallığın miadını doldurup gözden düşmesi sonrasında cumhuriyetin muhafazakâr kitleler nezdinde bile bir kez şans verilmesi gereken bir yönetim olarak görülmesi nedeniyle sağda iki eğilim tezahür etti. "İlinekçiler" ve "Felaketçiler".

İlinekçi tutumdan yukarıda bahsetmiştik: İster krallık ister cumhuriyet olsun, rejimin biçiminden ziyade içeriğinin önemli olduğunu söyleyerek sağın kendi projesine (dinî temellerde bir baskıcı rejim kurmaya) odaklanıyordu. Türkiye ve Mısır gibi ülkelerden de bildiğimiz bu takiyeci tutum, arzulanan din devletini kurana kadar demokrasi tramvayına atlamanın faziletlerini kavramıştı. Bu politika, soldan gelen tehlikelere karşı her durumda tutarlılıkla düzen savunucusu olmak gibi bir esneklik de sağlıyordu. Örneğin "felaketçi" olan Karlosçular da kritik anlarda (sözgelimi cumhuriyetin kurulduğu dönemdeki karışıklıklarda, Asturias ayaklanmasında, vb.) düzenin neferi olduklarını ispatlamışlardı, ama bu tutum radikal söylemleriyle çelişiyordu: Hiçbir şekilde kabul etmedikleri cumhuriyetin başındaki hükümetin ve devletin zor zamanında yanında yer alarak aslında söylemlerinin, diğer sağ partilerle ayrımlarının önemsenmemesi gerektiğini göstermiş oluyorlardı.

Bu "ilinekçi" tutumun karşısındaysa "felaketçiler" (katastrofistler) yer alıyordu. Felaketçi olan iki monarşist-faşist örgüt de cumhuriyete kökten karşıydı ve her türlü kötülükle özdeşleştirdikleri bu yapıyı derhal yıkıp yerine düzeni sağlayabilecek (aşırı baskıcı) bir krallık geçirmek gerektiğini savunuyorlardı. Elbette bunun yolu da şiddete dayalı bir mücadele yürütmekti; bu ba-

kımdan örgütlenmelerinde paramiliter yapılar önemli yer tutuyordu. Fakat şunu belirtmeden geçmek olmaz: İlinekçilik ile felaketçilik kesinlikle, şiddet yoluyla cumhuriyeti devirme yanlıları ile karşıtları şeklinde bir ayrıma dayanmıyordu; ayrım, şiddeti tali görenler ile asli görenler şeklindeydi.

İlinekçilerin görüşleri cumhuriyetin ilk yıllarında daha fazla yankı bulmuştu; CEDA bu eğilimin tecessüm etmiş haliydi. Fakat İspanya'da faşist parti ya da partilerin azınlık olmaktan kurtularak sağcı kitleyi kucaklayabilmesi CEDA'nın (ve diğer ılımlı sağ seçeneklerin) güçsüzleşerek gözden düşmesiyle mümkün olabilirdi. Bu noktada, Gil Robles'in tüm debdebesine, İspanya'nın Hitler'i ya da Dollfuss'u olacağı düşüncelerine karşın kısa sürede sahneden silinmiş olması devrimci dönemlerde siyasetin yörüngesine dair önemli dersler içerir.

Faşizm ya da tam karşıtı olan devrim, mevcut (olağan) siyasetçilerin değer yitirmesiyle mümkündür. Olağan dönemlerde kitlelerin taleplerini karşılayan siyasetçiler ve kurumlar artık bu ihtiyacı karşılayamaz duruma geldiğinde ortaya çıkan kördüğüm faşizmle sağdan, devrimle soldan çözülür. Gil Robles ve CEDA'nın başını yakan bu olguydu. Ülke giderek kutuplaşırken genç Gil Robles meclisteki söylevlerinde cumhuriyetçi hükümetle işbirliği yapmaktan bahsediyor, monarşi çığlıkları atan aşırı sağa cumhuriyetin kabul edilebilirliği konusunda laf anlatmaya çalışıyordu. Hüküm az çok verilmiş gibiydi: Bu çocukla bu iş olmayacak!

Nitekim 1936 CEDA'nın dağılma yılı oldu. Darbecilerle dirsek teması halinde olmasına karşın anayasal düzene sadık kalma ve muhafazakâr muhalefet çizgisinde durma görüntüsü partinin özellikle de gençlik kanadının kitlesel halde Falange'ye ve diğer radikal sağ alternatiflere yönelmesine yol açtı. Gil Robles'in de bizzat ifade ettiği gibi, seçim sonrasında kendi tabanı cebir ve tedhiş yolunu seçen sağ partilere, özellikle de Falange'ye yardım ediyordu. Zaten Falange lideri de CEDA'cıların kitlesel halde kendi partisine katıldığını bizzat ifade eder (bkz. Bolloten, 1991: 17). Gil Robles'e kala kala yaza doğru CEDA'nın seçim fonlarıyla darbeyi desteklemek kalacaktı.

Aynı şekilde Alejandro Lerroux da İspanyol Zübük'ü olarak gerekli evrimi geçirerek faşist hareketin başını çekmeye çok uygun bir isim olmasına karşın, 1935'te patlak veren iki yolsuzluk skandalıyla şansını yitirmişti. Dahası Mayıs 1934'te Radikaller bölünmüştü; partinin Lerroux'dan sonra ikinci ismi olan Martínez Barrio partisinden kopmuş ve mason locasının başı olmasının da etkisiyle üyelerin üçte birine yakınını yanına alarak ayrı parti kurmuştu. Yaz aylarında Radikallerden bir grup daha kopacak ve Lerroux yandaşları iyiden iyiye güçsüzleşecekti. Sağa yeni bir soluk lazımdı!

Alternatiflerin önü açıktı. İspanya İç Savaş öncesinde içinden Naziler ya da Mussolini'nin Faşistleri gibi tek bir faşist hareket çıkaramadı. Zaten bu yüzden de faşizmi kuran bir siyasal parti değil, ordu olacaktı.

Falange Española de las JONS (Falange)

İspanya'da 1930'lara kadar zaten sağcı bir diktatörlüğün egemen olması ve sonrasında kralcı grupların (Alfonsocular ve özellikle de Karlosçuların) karşıdevrimci siyaset konusunda tutuk davranmamaları nedeniyle faşistlere boş şerit kalmamıştı. Yine de hem İspanya'da şiddetlenen sınıf mücadelesi hem de Avrupa'daki faşist dalga yarımadada doğrudan yansımasını buldu.

Falange iki faşist grupçuğun birleşmesiyle kurulmuştu. 1931 güzünde kısaca JONS diye bilinen Milli-Sendikalist Taarruz Cuntaları (Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista) kuruldu. İtalyan ve Alman faşizminden esinlendiğini gizlemeyen iki ismin, Ramiro Ledesma Ramos ve Onesimo Redondo'nun grupçuklarının bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştı. Siyasette hiçbir etkisi yoktu. Asıl hamle 1933 güzünde Falange Española'nın kurulmasıyla geldi. Sabık diktatör Primo de Rivera'nın oğlu José Antonio'nun başında olduğu Falange, hemen ertesi yıl (1934 Şubat'ında) daha lümpen proleter kesimler barındıran JONS ile birleşti ve Falange Española de las JONS adını aldı. Çok geçmeden bu lümpen proleter öğe-

ler kontrol altına alındı. Ocak 1935'te Ledesma'nın ihraç edilmesiyle partinin tartışmasız lideri José Antonio oldu.[63]

Kendisini Jose Ortega y Gasset'nin çömezi kabul eden José Antonio (Jackson, 1971: 178), tipik bir faşist olarak, monarşi ya da diktatörlük değil, devrim istediğini söylüyordu. Nitekim Falange'yi diğer faşist partilerden ayıran en belirgin özellik bir "devrim" vurgusunun olması ve bu eğilimin parçası olarak üretim araçlarının devletleştirilmesi, köylünün toprağa kavuşturulması gibi popülist talepler ileri sürmesiydi. Ama elbette Falange'nin bahsettiği devrim sosyalist bir devrim değildi. Bu devrim ulusal köklerine bağlı, yabancı ideolojilere körü körüne bağlanmak yerine ülke gerçeklerini dikkate alan vb. bir devrim olacaktı!

Falange'nin esas çekirdeğini elit üniversite öğrencileri oluşturuyordu. 1936 yılının başında yalnızca birkaç bin üyeye sahipti ve kitlesinin yarısı da devrimci hareket açısından önemi görece az olan Madrid'de yuvalanmıştı. Falange 1936 seçimlerinde başkentte sadece 5 bin (yüzde 1), toplamdaysa 45 bin civarı oy alabildi. Falange'nin binde yediye tekabül eden bir oy oranında kalmış olması kimi yazarlarca faşizmin gerçek gücü olarak yorumlanmıştır (örneğin bkz. Beevor, 2006: 37-8; Payne, 1987-88: 103-4). Bu yaklaşımın, İspanyol faşizmini Falange'den ibaret görmesinin yanı sıra, genel olarak faşist hareketi oy oranına bakarak değerlendirmesi de ciddi bir kusurdur, zira CEDA'nın en güçlü partiyken nasıl darmadağın olduğunu gözden kaçırmaktadır.

José Antonio'nun 1934'ün ortalarına doğru Almanya ziyareti Falange için küçük bir dönüm noktası oldu. Faşist lider Almanya ziyaretinden memnun dönmemişti ve bu tarihten itibaren faşizme olumlu referanslarda bulunmayı kesti, hattâ keskin bir dönüşle Falange'nin faşist olduğunu reddetmeye başladı. İç Savaş öncesi birkaç yılda Falange ciddi kadro ve kaynak sıkıntısı çekiyordu. Ağustos 1934'te yaptığı anlaşma sonucu monarşist Renovación'un vurucu gücü haline gelip düzenli mali destek almaya başladı. Falange zaten diğer iki kralcı faşist örgüte kıyasla Mussolini'den bi-

63) Ledesma ile José Antonio arasındaki ve genel olarak Falange içindeki görüş ayrılıkları için, bkz. Blinkhorn, 2008: 168-69.

Falange lideri José Antonio Primo de Rivera. Foto: José Demaría Campúa.

raz daha fazla maddi yardım alıyordu, öyle ki Preston (2005: 24) örgütün İç Savaş öncesi ayakta kalabilmesini kısmen bu inayete bağlar (ayrıca bkz. Beevor, 2006, 40).

Falange ilk başlarda şiddete başvurmaktan çekiniyor gibiydi, daha doğrusu elini korkak alıştırmıştı! Hâliyle, alay konusu olmuştu. Monarşistler tarafından "Ne Falange'si [askerî birlik], bunlar Fransisken" diye damgalandıkları; partinin kısaltması olan FE'nin "İspanya'nın Falange'si"nden ziyade "İspanya'nın mezarkazıcısı" anlamına geldiğini duyarak yetişiyorlardı. Falange üyeleri 1934'ten itibaren monarşistlerin rahle-i tedrisatından geçmeye başladı ve bu sayede "ürkekliğini" attı.

Mart 1936'da José Antonio ve diğer birçok Falange lideri tutuklandı (Payne [1999: 204] darbe başladığında mahpus rakamının 2 binin üstünde olduğunu söyler), parti bürosu ve gazeteleri yasadışı silah bulundurma suçlamasıyla kapatıldı. Bunun üzerine José Antonio hapisten orduya ayaklanma çağrısı yaptı. Fakat Fa-

lange açıktan faşist bir güç olmasına karşın tamamen bastırılmamıştı, bilakis devletten aleni destek görüyordu. Solcu işçiler polis baskısı ve kovuşturmalarıyla uğraşıp sudan sebeplerle tutuklanırken, Falange'nin çoğu zaman şiddet dolu gösterileri "polisin soğukkanlı yaklaşımı"yla yatıştırılabiliyordu; sosyalist vekiller darp edilerek gözaltına alınırken, Falange'nin silah depoları ilgiye mazhar olmuyordu. Bu vakalar meclise taşındığında bile herhangi bir sonuç alınamamıştı (Jackson, 1971: 138-9). "Hâkimler Falange üyelerini serbest bırakıyor ya da kısa süreli cezalara çarptırıyorlardı; hükümet José Antonio'yu hapiste tutmak için bile birtakım yasal oyunlara başvurmak zorunda kalmıştı" (Ruiz, 2015: 26). Buna karşın, José Antonio rahat koşullarda ağırlandığı hücresinden partisini yönetmeyi ve darbe hazırlıklarına katkı sunmayı sürdürebilecekti (Preston, 1999a: 98-101).

Bunun haricinde, devlet eşitlikçilik oynayarak da faşizmi meşrulaştırıyordu. Örneğin İçişleri Bakanı 1934 Temmuz'unda mitinglerde kol kalkık faşist selamı yasaklarken, devrimcilerin yumruk selamını da yasadışı ilan etmişti (Payne, 2006a: 76). İspanyol devleti işçilerin onlarca yıldır süregelen kararlı ve meşru mücadelesini simgeleyen sıkılı yumruğu "bir diğer aşırılıkçı" sembolle aynı kefeye koyarak, kamplaşmanın bundan böyle burjuva demokrasisi ile devrimci alternatif arasında değil, faşizm ile devrim arasında olduğunu da ima etmiş oluyordu; ikisini henüz tercih etmeyenler birinden birini seçmeliydi, seçecekti.

Nitekim kamplaşmanın adı bu şekilde açıkça konduktan sonra Falange güçlenmeye başladı. İç Savaş sırasında sadece CEDA ve JAP üyelerini değil, sabık sosyalistlerden ve anarko-sendikalistlerden de unsurları bünyesine katarak hızla büyüdü. 1936 başında 5 bin olan üye sayısı yaza doğru 60 bine, yılsonuna doğru 1 milyona, ertesi yıl 2 milyona yükselmişti (Jackson, 1971: 418; Preston, 2007: 222).

İç Savaş sırasında Falange gerek günlük gazetesi *Arriba España* gerek Basın ve Propaganda Dairesi aracılığıyla faşistlerin elindeki bölgede ajitasyon faaliyetini elinde tutuyordu. Ordu bu hayati görevde başarılı değildi, olması da mümkün değildi, zira ne ilgisi

ne de militarist kaba ajitasyonun ötesine geçmeye gönlü vardı. Oysa Falange "afişler, gazete görselleri, dergiler, takvimler, üniformalar, filmler, hattâ çocuk oyuncaklarıyla faşist imgeleri ve fikirleri aktarmak" adına sıkı bir ağ kurmuştu (Esenwein ve Shubert, 1995: 169). Bu açıdan, Falange'nin propagandası çok işe yaradı ve önemli bir açığı kapadı. Gerçekten de Falange İç Savaş sırasında örgütçü kimliği ve belki de cephenin tek seküler vurgu yapan kesimi olarak (Katoliklik vurgusu diğer sağ partilere kıyasla çok azdı) ordunun ve Kilise'nin erişemeyeceği unsurlara ulaştı. Franco din devleti kurmaktan bahsederken, Falange Kilise ile devletin ayrılmasından dem vuruyordu. Ayrıca toprak reformunun şart olduğunu savunuyordu. Franco bu ve benzeri taleplere yüz vermese de, örneğin insani yardım işlerinin örgütlenmesinde Falange başı çekti. Nitekim Falange'nin de dâhil olduğu yeni partinin (FET) kadın örgütü olan Sección Femenina (SF), "Milliyetçilerin hâkimiyetindeki bölgede izin verilen yegâne gayri-Katolik kadın örgütü" (Durgan, 2007: 115) olarak, eskiden Falange'nin küçük bir alt örgütüyken FET zamanında neredeyse 600 bin üyeye ulaşmıştı. SF her ay milyonlarca çocuk ve yetişkine yemek dağıtıyordu. Daha önemlisi, Falange'nin kurduğu Toplumsal Yardım örgütünde görev almak, "fiilen askerlik hizmetinin kadınlardaki muadili olarak 17-35 yaş arası bütün kadınlar için zorunlu hale getirilmişti" (*a.g.e.*: 116).

Falange İç Savaş sırasında sayısal olarak büyüse de, nicel büyümeye nitel kayıplar eşlik etti. Örgütün lideri José Antonio Kasım 1936'da kurşuna dizildi. Keza Onésimo Redondo da savaşın başlarında öldürülmüştü. Örgütün başına eski bir işçi olan Manuel Hedilla geçti, ama o da Franco'yla ters düşüp hapse atılmak suretiyle tasfiye edilecekti. Bu nedenle Falange İç Savaş sırasında Franco ve onun kurduğu parti için yutulması kolay bir lokma haline gelmişti.

Karlosçular: Gelenekçiler Komünyonu ya da Birliği

İspanya'da siyasetin faşist şeridi boş kalınca, iki kralcı gelenek ve parti İç Savaş'a doğru evrimini tamamlayıp bu boşluğu doldur-

muştu. Bunların başında Karlosçular, başka bir deyişle Gelenekçiler Komünyonu geliyordu.

On dokuzuncu yüzyılın başlarında doğmuş bir hanedanın savunucusu olarak Karlosçular (1930'lardaki birliğin ardından aldığı adla, Karlosçu Gelenekçi Komünyon) Katolik gelenekçiliğin İspanyol türüydü. Karlosçular "Bourbon hanedanının liberalizm bataklığına sapmamış" çizgisinde Katolik bir krallığın ihyasını savunuyorlardı. Paul Preston'ın sözleriyle, Karlosçuların modernlik karşıtlığı manyaklık düzeyindeydi ve laik cumhuriyetin şiddet yoluyla devrilmesine baş koymuşlardı (2005: 22). Daha sınıfsal düzlemde bakıldığındaysa, kırdaki zengin köylülerin şehirlere ve onun simgelediği modern kent yaşamına duyduğu nefretin bir ifadesiydi (Heiberg, 1975: 172).

Karlosçular İspanyol bölgelerinin tarihî *fueros*'unun (yerel haklar ve ayrıcalıklar) iadesini liberal monarşi ve cumhuriyetle özdeşleştirdikleri aşırı merkeziyetçi yapının önüne çıkarıyorlardı. Bu açıdan cumhuriyet projesiyle ters düştükleri görülecektir. Bugün yerellere özerklik ilerici bir adım teşkil etse de, o dönemde merkezileşmenin (hattâ çoğu zaman, demokratik temelde olmayan merkezileşmenin) ilerici bir yönü vardı. İkinci Cumhuriyet yereldeki keyfi yönetime karşı devlet otoritesinin artması ve bu bölgeerdeki *cacique* ve kodamanların gücünün kırılmasıyla biçimsel eşitliğin tüm ülke sathına yayılmasını bir proje olarak önüne koymuştu; bunu gerçekleştirebildiği oranda ilerici bir rol oynayacaktı. Karlosçuluk ise bugünkü adem-i merkeziyetçiliğe yapılan olumlu vurguya karşın mutlak anlamda gericiydi, yerelcilik vurgusu eski rejimin korunmasıyla kol kola gidiyordu.

Karlosçular on dokuzuncu yüzyılda üç kez ayaklanmışlardı: 1833-40 arasında, 1840'ların sonunda (Katalunya'yla sınırlı olarak) ve 1870-76 arasında. Projelerini hayata geçirebilmek adına girişikleri üç ayaklanmada da başarısız oldular, fakat bu ayaklanmaların arasındaki dönemlerde de "liberal monarşi"ye karşı ara ara silaha sarılmaktan geri durmadılar.

Karlosçuluk esasen Bask Ülkesi'ne, hattâ Bask içinde de Navarra ve Aragón'a sıkışmış bir hareketti. En güçlü olduğu Bask böl-

gelerinde hali vakti yerinde kesimlerden ilgi görüyordu; hareketin önde gelenleri büyük topraksahipleriydi, yoksullar değil (Blinkhorn, 2008: 19 ve 2001: 75 ve 78). Fakat burada da İspanyol milliyetçiliğine düşman Bask ulusal hareketiyle sıkı bir rekabet halindeydi. Karlosçular Bask vurgusu yapmakla beraber, İspanyol kimliğini öne çıkarıyorlardı. Bu nedenle Bask dili konuşanların daha az olduğu Navarra (İç Savaş'ın arefesinde ülkenin en zengin eyaletlerinden biri olması da bir o kadar önemli bir etkendi) ve Álava'da İspanyol milliyetçiliğinin temsilcisi olarak sivrildi (Blinkhorn, 2008: 34-5). Bunun haricinde, belli bir dönem Katalunya'da da etkili olmuşlardı.

Karlosçuluk özünde bir kır hareketiydi, ama bunun ötesine geçmeyi başardığı için tipik bir monarşist karşıdevrimci yapılanma (üstelik küskünler hareketi) olmasına karşın, uzun süre tutunmayı başarmıştı. Karlosçuluğun karmaşık bir ideolojisi olmakla birlikte, İkinci Cumhuriyet dönemindeki canlanışını din vurgusuna borçluydu. Cumhuriyetin laikleşme yolunda attığı adımlar, sağın din istismarı yapması için maddi bir zemin hazırlamış, Karlosçuluk da diğer birçok sağ örgüt gibi bu temelde ilerlemeye çalışmıştı ve bir örgütlenme geleneği olduğu için de büyüyebilmişti.

Karlosçular 1931'de Kral Alfonso'nun devrilmesini rakip Bourbon hanedanının çöküşü olarak görüp coşkuyla karşılamışlardı. Cumhuriyetin tutunamayacağına ve sıranın er geç kendilerine geleceğine olan inançları tamdı. Karlosçular diğer birçok sağ gruptan farklı olarak monarşist elitizmi bünyelerinden atmış ve işçiler arasında da örgütlenmeye girişmişlerdi; bu açıdan monarşist rakibi Renovación'dan ilerideydiler. Fakat CEDA'nın cumhuriyeti ilineksel olarak kabul eden esnek yapısı karşısında uzlaşmaz Karlosçular tutunamadı.

Yine de Karlosçular *bienio negro* döneminde Fal Conde önderliğinde önemli bir atılım gerçekleştirdi ve sağın ana partisi CEDA kadar kitleselleşememiş olsalar da, "1935'in sonlarında İspanya'daki her eyalette Karlosçu örgütün en azından iskeleti vardı ve

birkaçında sayısız grupları ya da toplantı yerleriyle tam bir yapıya sahipti" (*a.g.e.*: 210). Ama daha önemlisi, Karlosçular, deyim yerindeyse, utangaç cumhuriyet-karşıtlığını bir kenara atarak açıktan şiddet ve karşıdevrim çağrısı yapan ve sokakta bunun gereğini yerine getiren bir örgüt haline gelmişlerdi. Asturias'tan sonra bunun özellikle gerekli olduğunu ve kızıllar bir daha harekete geçmeden erken davranıp başlarını tümden ezmek gerektiğini savunuyorlardı.

Karlosçuların yirminci yüzyılın başında gençleri silahlandırarak oluşturdukları bir paramiliter gücü vardı. *Requeté* adı verilen bu kırmızı bereliler daha cumhuriyetin ilk yıllarında binlerce üyeye ulaşmış bir güç teşkil ediyordu ve İç Savaş'ta en acımasız kesim olarak nam salacaktı. Dolayısıyla İspanya'da faşist güçler açıkça faşist olduğunu ilan eden Falange'den ibaret değildi. *Requetés* de Ulusal Kırmızı Bereliler Cephesi adı altında ülke çapında merkezî bir hüviyete bürünmüştü.

Ulusal Requeté'nin askerî liderliği Fas Savaşı'nın öne çıkan subaylarından Albay Varela'ya verilmişti ve bu sayede profesyonel bir yapıya kavuşmuştu. Kuşkusuz bu amaçla ciddi bir silah yığınağına ihtiyaç vardı.[65] Roma'ya gidilerek Mussolini'den silah için para yardımı alındı ve ülkenin zenginlerinden de önemli bağışlar toplandı. Requete milisleri İç Savaş'a yaklaşıldığında hepsi silahlı olmasa da 30 bin kişilik bir ordu haline gelmişti. Her halükarda, sağın "en etkili ve en kalabalık paramiliter yapılanması"ydı. Hepsinden önemlisi, "solun, JAP'ın, Falange'nin ve –tam bir içler acısı vaka olarak– Renavación'un milisleri yekten kent yönelimli eylem gruplarıydı ve esasen sokak savaşına ve *pistolerismo*'ya alışkınlardı. Hâlbuki Requeté; gelenekleri, mevcut kökleri, dağılımı ve tüm değerler sistemi bakımından kır temelli, gerçek bir yurttaş

65) Silah yığınağı yapabilmek için de devletin göz yummasına! Karlosçu hareketin tarihini yazan Martin Blinkhorn, "Tutuklamalara, yayınlarına yönelik engellemelere, yasaklamalara rağmen Karlosçuların faaliyetinin çoğu resmî müdahale olmadan ilerliyordu. [...] Karlosçuların silah depolarının bu kadar az keşfedilmiş olması şaşırtıcıdır" der (2008: 78 ve 223). Bu şekilde devlet himayesi olmadan faşizmin büyümesi asla mümkün değildir.

ordusuydu ve zorlu arazilerde savaş yürütecek eğitime sahipti. Tevekkeli değil, ordudaki subaylar bir darbe tezgâhlamaya başladıklarında tüm sivil milis örgütleri içinden en ciddiye aldıkları müttefik adayı Requeté oldu" (*a.g.e.*: 224). Fakat bu güçler de, tıpkı Falange gibi, İç Savaş sırasında çok geçmeden Franco'nun ordusu tarafından massedildi.

Darbe zamanı geldiğinde, Karlosçuların başında bulunan Fal Conde'nin darbenin başını çekme konusundaki ısrarcılığı nedeniyle General Mola'yla tam bir ittifak sağlanamamış, bunun üzerine Fal Conde'nin üzerinden atlanarak, darbeye katılmaya hevesli diğer önderler ve yerellerle bağ kurulmuş, bu sayede Karlosçuların darbeye desteği sağlanmıştı. Nihayet Fal Conde de geri adım atınca Karlosçular bir bütün olarak darbedeki yerlerini almışlardı. Karlosçuların desteği alınınca milisleri de orduyla birlikte ayaklandı. Özellikle de Bask ve Aragón cephelerinde bu paramiliter örgüt önemli rol oynadı. Savaşın ilk aylarında yarısı Navarra'da olmak üzere toplamda 70 ila 100 bin arasında Karlosçu asker faşist saflarda savaştı.

Alfonsocular: İspanya Yeniden Doğuş Partisi (Renovación)

Alfonsocular İspanya'da krallığın ihyasını savunan kesim içinde, Kraliçe II. Isabella'nın soy çizgisinin devamından yana olan taraftı. Bu yüzden Kral XIII. Alfonso'nun yandaşları olarak Alfonsocular diye biliniyorlardı.

Alfonsocular kralcıların daha güçsüz kesimiydi. Sanjurjo darbesinden sonra Halk Eylemi platformu içinde Felaketçi eğilimi güçlendirme çabalarının sonuç vermeyeceği anlaşılmıştı (Preston, 1972: 97). CEDA'nın sayısal gücü ve esnekliği ile Karlosçuların radikalliği arasında kendine alan bulamayan Alfonsocular 1933 Ocak'ında kendi partileri Renovación Española'yı kurdular. Amaç yine yasal görüntü arkasında, eldeki tüm araçlardan yararlanarak cumhuriyeti alaşağı etmekti. Partinin başındaki isim olan Antonio Goicoechea yeni partinin ideolojik duruşunu sınıf mücadelesinin "faşizm yoluyla, bütün sınıfların devlet tarafından terbiye edilmesiyle" yok edilmesi diye ifade ediyordu (Preston, 1972: 98).

Fakat Renovación mali yönden güçlü olsa da, sayısal açıdan Karlosçulardan bile kötü durumdaydı; çok geçmeden faşizmin mutemedi haline geleceklerdi (Blinkhorn, 2008: 111 ve 109).

Karlosçular CEDA'yı beğenmedikleri gibi onun başarısız olması durumunda kendi önlerinin açılacağını düşünüyorlardı. Benzer bir tutum Renovación'da da vardı. Neticede iki monarşist partinin oy oranı yüzde onu geçmiyordu. Alfonsocular bir dönem Falange'yi massetmek için ciddi çaba harcadılar, ama 1934'ün sonuna doğru bağlar koptu. Nisan affıyla İspanya'ya geri dönen eski bakan Calvo Sotelo hemen Renovación'da önemli bir yer edindi (Blinkhorn, 2008: 132). Calvo Sotelo açıktan darbeciydi, ordunun yönetimi ele almasını savunuyordu; darbeye giden yolda kendi niyetlerinin çok ötesine geçen bir katalizör rolü görecekti, ama dirisiyle değil ölüsüyle.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Askerî Darbe

Kaybolan Devlet Otoritesini...

12 Temmuz sabahı sosyalist bir *Asalto* olan Teğmen José Castillo, üç Falange milisi tarafından sokak ortasında vurularak öldürüldü. Castillo herhangi biri değildi: Cumhuriyetçi subayların örgütü UMRA ve sosyalist milis üyesiydi; 1934'te Asturias ayaklanmasına yardım ettiği gerekçesiyle tutuklanmış, Azaña tarafından tekrar göreve atanmıştı. Böylece iki ay arayla bu statüdeki ikinci önemli isim faşistler tarafından öldürülmüş oluyordu. Bu faşist pusu, gerilimin zaten had safhada olduğu sol cenahta ciddi bir inflale yol açtı.

Prieto taraftarı sosyalistlerden bir silahlı milis ile başında *Civiles* amiri olan Fernando Condés Romero'nun bulunduğu polisler

hemen ertesi gün resmî görev kisvesi altında José Calvo Sotelo'nun evine gitti. Aslında gerçek hedef Asturias ayaklanmasının tetikleyicisi ve en güçlü sağ partinin başkanı sıfatıyla Gil Robles, hattâ Alfonsocuların tepe ismi Antonio Goicoechea'ydı. Fakat ne Robles ne de Goicoechea evde bulunabildiğinden, Calvo Sotelo'ya yönelmişlerdi. Sotelo durumdan işkillense de, telefon etmesi kabloların kesilmesiyle engellenmiş, tutuklanmayı kabul etmiş ve evinden uzaklaştırıldıktan kısa süre sonra öldürülmüştü. Delik deşik olmuş bedeni civardaki bir mezarlığın yanına atılmıştı.

Bu misilleme İspanya'da iplerin koptuğu an oldu. Ülkenin bir sol diktatörlükle yönetildiğini ve yakında SSCB'nin uydusu haline geleceğini düşünen kesimler için devlete olan inanç sıfıra inmişti, zira –tetiği çeken değilse bile– suikastı düzenleyen devletin resmî bir görevlisiydi ve dahası devlet yetkilileri akabinde, cinayetin üzerine gitmeye kararlı olduklarına dair bir emare göstermemişti. Olağan düzen kaybolmuş, devlet otoritesi kesinkes sarsılmıştı.

Suikastın Sotelo'ya kısmet olması da tesadüf değildi. Meclis salonuna silah sokulmasını engellemek için vekillere yönelik üst aramasına başlandığı son aylarda, meclisteki kavga ve restleşmelerin ön saflarında hep Sotelo vardı. Darbe sonrası İspanya hükümetinin İçişleri Bakanı olacak olan Angel Galarza, son Cortes oturumunda Calvo Sotelo'ya hitaben, "meclise ve partilere son vermek isteyen bir faşist şefe karşı kişisel suikast da dâhil her şey mubah" diye bağırmıştı. Preston (1972: 111), Sotelo'nun tavırlarını, "meclisteki tartışmalar basına tamamen aksettiğinden ve sansürlenmediğinden, konuşmaları sağın genelini ayaklanmaya ihtiyaç olduğuna ikna etme amacı taşıyordu" diye tarif eder. Bu nedenle sağ seçmenler nezdinde Sotelo suikastı salt bir misilleme değil, taammüden işlenmiş bir cinayet olarak algılanmıştı.

Calvo Sotelo'nun cenazesi sağcılar tarafından büyük bir gösteriye dönüştürüldü, polisle silahlı çatışmalar yaşandı, mecliste de çatışmanın eşiğine gelindi. Sağcı ve solcu vekiller arasındaki sözlü sataşmalar artık açıktan savaş ilanına dönüşmüştü. Darbecilerin aradıkları fırsat ayaklarına gelmiş, Sotelo cinayeti darbe için

Suikasta uğramasa muhtemelen darbenin lideri olacak olan Calvo Sotelo.

katalizör işlevi görmüştü. Uzun süredir planlanan, ama son şekli verilemeyen darbe artık an meselesiydi.

Gerçekten de Calvo Sotelo suikastı darbenin, Hegelci tabirle, nod noktası olmuştur. Franco 1960 yılında yaptığı bir konuşmada, "bu suikast olmasaydı ayaklanma asla yeterli güce ulaşamazdı" der (akt. Payne, 2006a: 333-34). Subayların darbeye katılma konusunda uzunca bir süre hevesli olmadıkları bilinmektedir. Ordu mütereddit olmakta haklıydı, neticede sadece son on yılda dört darbe girişimi başarısız olmuştu. Subayların birçoğu ancak katılmamanın katılmaktan daha kötü sonuçlar doğuracağını gördükten sonra, yani Calvo Sotelo'nun öldürülmesinden ya da darbe gerçekleşip cephe sınırları dayatıldıktan sonra darbenin neferi olmaya karar vermiştir. Dolayısıyla Sotelo suikastı kırılma noktası olmuştur.

Ne var ki bu gerçekten hareketle yanlış sonuçlara varılmıştır. İddiaya göre, eğer 12-13 Temmuz olayları olmasaydı, işler tam da Azaña ve hükümetin hesapladığı gibi ilerleyecek, yani Sanjurjo darbesinde olduğu gibi ordu ayaklanacak ve güçsüz ayaklanma

ezilince doğan enkazın altında tüm sağcılar kalacaktı. Başka bir deyişle, bir tür tersten Asturias yaşanacaktı. Azaña'nın kafasındaki şemaya göre, aşırı uçlar törpülenecek ve o zaman kendi önü açılacaktı, zira hem ılımlı sosyalistler hem de ılımlı sağcılar onun arkasında toplanınca bir Bonaparte olarak belirip cumhuriyeti selamete kavuşturabilecekti.

Buradaki mantık her açıdan yanlıştır. Bir defa, Calvo Sotelo olayı duru gökte çakan bir şimşek, basit bir tesadüf değildi. Daha doğrusu bu olay tam da Hegelci anlamda bir tesadüftü. Hegel tesadüfü zorunluluğun kendisini ifade etme biçimlerinden biri olarak tarif eder. Tesadüf bir illiyet ilişkisinin olmaması değil, sebep-sonuç zincirindeki halkaların uzaması, karmaşıklaşması ya da silikleşmesidir. Diğer olgulardan bağımsız gerçekleşen mekanik bir sebep-sonuç ilişkisi yerine, olumsal olan ile zorunlu olanın iç içe geçtiği geniş bir bütün içinde kimi zaman olgular doğrudan bağa sahip olduğu etkenle değil, dolaysız bağlantısı olduğu etken dolayımıyla ortaya çıkar. Bu son itkinin ("sonuç") izini ("sebebe" kadar) süremiyor olmamız ona "tesadüf" adını vermemize yol açar (Hegel: 1999: 561-2 ve 2010: 213-23). Oysa bu tesadüfü çekip aldığımızda da bir ikame ihtiyacı ("zorunluluk") hemen kendini gösterecektir. Tesadüf, zorunluluğun tezahür etme biçimlerinden yalnızca birisidir.

Dolayısıyla bu olay olmasaydı da, o birikmiş gerilim başka bir yerde patlak verecekti. Zaten Sotelo öldürüldüğünde faşist komplo çoktan son aşamasına gelmiş, örneğin Franco'yu Fas'a taşıyacak uçak Kazablanka'ya inmişti bile. Franco tarihsel eylemini arızi bir olaya indirgeyerek tipik bir kaderci, idealist mantık sergiler.[66]

Darbe söylentileri Halk Cephesi seçimi kazandığından bu yana hiç dinmemişti. 12 Mart'ta Stalin'in gazetesi *Pravda*, sürgündeki General Sanjurjo'nun Berlin'e gittiğini ve ayaklanma için silah temin etmeye çalıştığını yazmıştı. Geniş çevrelerce bilinen bu girişimden bir sonuç alınamamıştı (Viñas ve Seidel, 2002: 192-3).

66) Darbeyi bu cinayetten ötürü haklı gösterme girişimiyse fevkalade abestir. Tarihte hangi solcunun öldürülmesi devrimin haklı görülmesine yol açmıştır ki?

Diğer yandan, bu son olayın Franco'nun darbeye katılma konusundaki tereddütlerine son verdiği anlaşılıyor (Preston, 1993: 136).

Keza Karlosçuların Mart ayında yoğun bir darbe faaliyeti içinde oldukları biliniyordu ve bir plan çökertilmişti. Aynısı Falange'nin darbe planları için de geçerliydi (Blinkhorn, 2008: 238-42). Nitekim ordu da boş durmuyordu ve UMRA hükümete 300'den fazla subayın isminin yer aldığı bir liste sunmuş olmasına karşın, hükümet meselenin aslını astarını araştırmak için hiçbir adım atmamıştı (Esenwein ve Shubert, 1995: 74). İçişleri Bakanlığı 2 Haziran'da yayınladığı tamimde, "çeşitli garnizonlara bir askerî harekât örgütlemek amacıyla gönderilen özel görevlilere dikkat" edilip kesin önlemler alınması gerektiğini yazıyordu. Fakat darbe gerçekleşmeyince ve bu süre zarfında baskıların yoğunlaştığına dair tepkiler gelmeye başlayınca, ay sonunda yeni bir tamimde gereksiz çatışmadan kaçınıp bir arada yaşamı sağlamaya çalışmak gerektiği telkin edilmişti! (Payne, 2006a: 317)

Nitekim söylentiler ülke dışına da taşmıştı. Krizin olağan parlamenter yollarla çözümünün artık mümkün olmadığına hükümetteki İngiliz muhafazakâr çevreleri de kani olmuştu; bir darbe ya da iç savaş bekliyorlardı. Zaten "İspanya Ordusunun Başı" sıfatıyla General Goded Mayıs sonunda gizli görevle İngiltere'ye gitmiş ve düzeni yeniden tesis etmek amacıyla bir darbe planladıklarını aktarmış, ama kesinlikle İtalya'yla ya da faşist güçlerle bir münasebetlerinin olmadığına dair teminat vermişti (Moradiellos, 1996: 2-3).

Başka gelişmeler de vardı. Casares Quiroga başbakan olduktan sonra, Hava Kuvvetleri Komutanı Ignacio Hidalgo de Cisneros'tan bir grup pilotun silah ve bomba depoladığı bilgisini almış, ama kendisinin emir subayı olan bu askerle birlikte Azaña'nın huzuruna çıktıklarında sıkı bir azar işitmişlerdi. Safdillik bununla kalmamış, 12 Haziran'da söylentilere daha fazla duyarsız kalamayan Başbakan Quiroga, Madrid'e çağırdığı Albay Juan Yagüe'yi Fas'taki görevinden azlederek İspanya'da ya da yurtdışında dilediği bir göreve atanmasını teklif etmiş, ama kendi sözleriyle, Yagüe'nin "şeref yemini etmesi" karşısında "cumhuriyete asla ihanet etmeyeceğine ikna" olarak görevine geri dönmesine izin vermişti (Preston, 2007: 95). Faşist Yagüe de hemen 15 Haziran'da Navarra'da dört garnizon komutanıyla gizli bir darbe toplantısı düzenlemiş,

fakat vali durumdan haberdar olunca toplantının yapıldığı manastırın etrafını polislerle sararak başbakanı durumdan haberdar etmişti. Casares Quiroga'nın yanıtı "bu sadık cumhuriyetçiye hak ettiği saygının gösterilmesi" emrini vermek ve polislerini geri çekmek olmuştu!

16 Temmuz'da PSOE'nin çağrısı ve UGT'nin desteğiyle askerî tehdide karşı Halk Cephesi bileşenlerinin tamamının katıldığı bir toplantı düzenlendi ve tüm ülkede silahlı milisler kurmak üzere yeni komiteler oluşturulması konusunda anlaşmaya varıldı. Halk Cephesi'nin başa getirdiği hükümetten silah desteği için yardım talep edilecek ve bunun karşılığında komitede hükümet temsilcilerine de yer verilecekti. Fakat tüm bunlar kâğıt üzerinde kaldı. Hükümet darbeyi engellemek için işçileri silahlandırmak şöyle dursun, fiile dökülen darbeyi savuşturmak için bile silahlandırmaya yanaşmayacaktı.

Kuşkusuz, burada sorulması gereken tarihsel soru şudur: Hükümet neden bağıra bağıra gelen darbeye karşı kesin önlem almadı, neden kendi varlığını sürdürmek için de olsa refleks göstermedi? Örneğin Azaña'nın partisindeki önde gelen isimlerden Marcelino Domingo, darbe savuşturulduktan birkaç gün sonra önemli bir itirafta bulunur. Günah çıkartan Domingo, "ayaklanma olacağına inanmıyordum. Yanıldım. [...] Ayaklanma beni şaşırttı" (akt. Ruiz, 2015: 73) der. Domingo'nun samimi olup olmadığı bir tarafa, ortada bireysel bir yanılgı yoktu. Domingo ne münferit bir örnekti ne de gafil avlanmıştı.

Sorunun cevabı, faşizme karşı birlik olacağı düşünülen Halk Cephesi'nin iç dinamiklerinde saklıdır. Burjuva cumhuriyetçilerinin kontrolündeki *Halk Cephesi hükümeti darbecilerden çok solundakilerden korktuğu için sağdan gelen tehlikeye aldırış etmedi*, hattâ Bolloten (1991: 35) ve Payne (2006a: 201) gibi birçok tarihçiye göre bunu bir destek olarak gördü, darbecilerin güçlenmesini pasif olarak destekledi, zira burjuva cumhuriyetçi Azaña'nın devrimci sola karşı tek güvencesi orduydu. Nitekim hükümetin darbe sonrasındaki ilk açıklamalarından birinde bu korkunun etkisi hâkimdi: "Ayaklanma püskürtüldü. *Tek başına hükümetin müdahalesi normale geri dönüş için yeterlidir*" (akt. Péirats, 2011a: 116,

vurgu bana ait). Ortada ne geri dönülecek bir "normal" vardı ne de tek başına hükümetin yapabileceği bir şey. İlkesiz birliktelikle koalisyon kurmanın ve ittifakın sonucu ağır olacaktı.

"*Alzamiento Nacional*" – Faşist Darbe

Darbe 17 Temmuz'da Melilla'da, İspanya'nın Kuzey Afrika sömürgesi olan Fas'ın bu liman şehrinde başladı. Darbeciler birkaç küçük çatışmanın ardından kontrolü ele geçirdiler ve hemen diğer şehirlere yaydılar. Aynı akşam darbenin yerel bir teşebbüs olduğu düşüncesiyle kimseyi durduk yere pimpirikleṇdirmemek gerektiğini düşünen Başbakan Casares Quiroga basına tarihî demecini verdi: "Demek ayaklandılar? Pekâlâ, onlar ayağa kalktıysa ben yatmaya gidiyorum!"[67] Ama darbenin Fas'la sınırlı olmadığı ülkenin farklı yerlerinden gelen telefonlarla anlaşıldı. Darbe ertesi sabah İspanya anakarasına sıçramıştı.

Quiroga'nınki ölümcül bir gailesizlik olsa da, ilk bakışta çok da mantıksız görünmüyordu. *Alzamiento* 17 Temmuz itibariyle Türkiye'de 27 Mayıs darbesine benzer şekilde düşük rütbeli subayların bir hareketi gibi başlamıştı.[68] Melilla'da askerî yetkiyi elinde bulunduran General Manuel Romareles'e karşı alt kademe subaylar ayaklanmış ve kontrolü ele geçirmişlerdi. Fakat bu veri tek başına, son birkaç ay yaşanan gelişmelerden kopuk hiçbir anlam taşımıyordu.

Quiroga uyuyadursun, darbenin Melilla'da başladığını haber alır almaz hükümet mensuplarının ilk yaptığı iş darbeye karşı topyekûn seferberlik başlatmak yerine tüm güçlerini sansür için seferber etmek oldu! Radyoda darbeye dair hiçbir haber verilmezken, ayaklanmayı çoktan öğrenmiş olan devrimci basından yasağa uymayıp darbeyi duyuran gazetelerin matbaaları polis tarafından basıldı (Ruiz, 2015: 43). Darbe için bundan daha iyi reklam

---

67) Casares Quiroga yatıp uyumakla kafayı bozmuş biriydi. Ealham kendisinin İspanya tarihinin en kritik anlarında uyuyakaldığına, örneğin cumhuriyetçilerin 1930'daki darbe girişiminde erteleme haberini sırf bu yüzden veremediğine dikkat çeker (bkz. Peirats, 2011a: 370).

68) Ordunun radyodaki bildirisinde popülist öğeler yok değildi: Bu darbe sayesinde İspanya'nın ilk kez "kardeşlik, özgürlük ve eşitlik"le tanışacağı iddia ediliyordu (Howson, 1999: 1), sırası karıştırılarak!

yapılamazdı; hükümet sayesinde başkentte tam bir panik hâkimdi. Nihayet ertesi sabah başbakan Casares Quiroga radyodan ayaklanmayı doğruladı.

Ayaklanmaya karşı hükümet katından ilk tepki işçileri silahlandırmayı ve aktif direnişi reddetmekken (oysa CNT ve UGT önceki gece genel grev emri vermişti), Cumhurbaşkanı Azaña ise 18 Temmuz akşamında başbakan Casares Quiroga'nın istifasını istedi ve Halk Cephesi'nin en sağdaki ("ılımlı") isimlerinden Martínez Barrio'ya yeni hükümeti kurma görevini verdi. Her yönüyle büyük bir siyasi hata olan bu hamle, İç Savaş'ın öncesinden son ânına kadar neredeyse tutarlılıkla bağlı kalınacak meşum bir ilkenin ürünüydü: "Ilımlılık kurtarır! Düşmanı tahrik etmezsek, uzlaşmacılığımızla zeytin dalı uzatırsak, durumu toparlayabiliriz!" Oysa kılıçlar çekilmişti, *Alzamiento* bu zamana kadar çok sık görülen, İspanyol ordusunun egemen hiziplerden birini diğerine karşı desteklediği *pronunciamiento*'lardan bir diğeri değildi. Darbenin İspanya anakarasına sıçramadan Fas'la sınırlı kaldığı ilk gün sonunda darbeciler 189 kişinin canına kıymıştı (Beevor, 2006: 57) – geleceğe dair ufak bir ipucu.

Teklif edilen kabine değişikliği rakip safları sıklaştırmaktan, davalarının haklılığına inandırıp müstereddit unsurları hizaya getirmekten başka bir işe yaramadı. Martínez Barrio'nun kurduğu "uzlaşı hükümeti" (tabir kendisine ait) Halk Cephesi'ni daha da genişletmiş ve birkaç ay önce Halk Cephesi'ni aşırı sol bularak katılmayı reddeden Felipe Sánchez Román'ın Ulusal Cumhuriyetçi Parti'sinden üç ismi de kabineye almıştı (Bolloten, 1991: 39, 41). Böylece Halk Cephesi siyasi iktidarı almak şöyle dursun, hükümet aygıtını da reddediyordu. Bu açıdan, Barrio'nun göreve geldiğinin ertesi günü faşist darbenin lideri General Mola'ya savaş bakanlığının bırakıldığı ortak hükümet teklifinde bulunması çok büyük bir rezalet olmakla birlikte, önemini kısmen kaybediyor. Barrio böyle bir teklifte bulunduğunu reddetse de, kanıtlar öyle demiyor; General Mola'yla telefonda müzakere yürüttüğü ve teklifinin reddedildiği tarihçiler nezdinde genel kabul görmektedir (bkz. Preston, 1993: 149; Graham, 1991: 55; Ruiz, 2015: 47; Bolloten, 1991: 755; Payne, 2006a: 336).

Kurulan hükümetin tek derdi faşistlerle uzlaşıydı. Oysa siyasi mülahazalar bir tarafa, o konjonktürde bu teklif pragmatist açıdan bile vahim bir yanlıştı. Karşıdevrimci ayaklanma başladığında üstünlük anti-faşist güçlerdeydi, üstelik çoğu zaman görülenin aksine, salt sayısal üstünlükten ibaret değildi bu: Ordunun komuta kademesinin çok büyük bir kesimi darbeyi desteklemedi, donanmanın neredeyse üçte ikisi ve (cılız) hava kuvvetlerinin önemli bölümü devrimci güçlerin kontrolündeydi. Darbeye kurmay kademesinden katılım sanıldığından azdı. Generallerin yaklaşık yüzde yetmişi ve albayların yarısından biraz fazlası kâğıt üzerinde hükümetin yanında saf tutmuştu (ama geri kalan subayların çoğunluğu darbeye katılmıştı) (Preston, 2007: 229). Bolloten'in zikrettiği şekliyle söylersek, bölgelere göre görevlendirilmiş 18 generalden sadece 4 tanesi (Franco dâhil) darbeye katılmıştı. Aktif görevde olan 56 tuğgeneralden 14'ü darbeye katılırken, en az 29'u hükümetin yanında saf tutmuştu (1991: 47-8). Fakat UME adındaki yarı gizli askerî örgüt, subay kademesinin yaklaşık dörtte birini (3.436 subay) örgütlediği iddiasındaydı ve ayrıca emekli ya da muvazzaf olmayan subayların da ciddi desteğini almıştı. Oysa UME'nin karşıtı UMRA'nın (Cumhuriyetçi Anti-Faşist Askerî Birlik) üye sayısı birkaç yüzle sınırlıydı (Payne, 2006a: 199-200).[69]

Hükümet darbe karşısında tüm kitlesini dâhil ederek karşı duruş sergilemek yerine uzlaşma yolu arayarak kendi tabanına güvensizlik aşılamakla kalmadı, askerlerin içinde tarafsız ya da müteredditkesimlerin safını seçmesine de yardımcı oldu. Orduya "Halk Cephesi'nin ömrü yok" havasını vermekle, aslında cumhuriyetçi hükümete sadık olan düzen güçlerini yanlış ata oynamamaları konusunda uyarmış oldu. Devletin yılmaz bekçisi olarak eğitilen subay ya da polis, tipik olarak, rüzgârın estiği tarafı koklar, eğitimi gereği emir-komuta zincirine ikna olduğundan riske girmez ve muhafazakâr refleksleri bu ilişkiye tabidir. Nasıl ki 1931'de cumhuriyete sempati beslediğini söyleyemeyeceğimiz ordu, vadesi dolmuş monarşinin arkasında durmadıysa;[70] *Alzamien-*

69) Bu konuda daha fazla ayrıntı için, bkz. Alpert, 2013: 17-22.

70) Primo de Rivera'nın orduda terfi sistemi başta olmak üzere giriştiği reformların da hoşnutsuzluğa yol açtığını eklemek lazım.

to'da da subayların önemli bir kesimi ömrü olmayan bir hükümetin arkasında durmaktansa aktif meslektaşlarının yanına geçmeyi tercih etti. Dolayısıyla darbeye destek vermeyen subaylar da bu kritik birkaç günde kazanılamadı. Zaten hükümete sadık kalan subaylar darbenin başarıya ulaştığı yerlerde ilk kurbanlar oldu. Darbeciler ölümü bir mesaj aracı olarak kullanarak da önemli bir kesimi "ikna" ettiler. Sonuç olarak, ordunun özellikle de düşük rütbeli subaylarından ciddi bir kayış oldu. Temmuz sonunda faşistlerin yanında 62 bin, hükümetin yanında 55 bin subay vardı (Blinkhorn, 1996: 34).

Uzlaşma arayışının haberi duyulur duyulmaz sokaklarda gösteriler düzenlendi. Kitleler Lerroux'nun sağ kolu diye bilinen Barrio'yu karşıdevrimci bir hain olarak görüyorlardı. Böylece bu hükümet de göz açıp kapayıncaya kadar devrildi. Hemen akabinde, kimya profesörü José Giral'ın başkanlığında yeni bir cumhuriyetçi hükümet kuruldu. Giral'ın seleflerinden farkı, işçilerin silahlanmasını *engelleyememiş olmasıydı.*

İşçilerin zamanında silahlandırıldığı her yerde (düzenli devlet güçlerinin de işbirliğiyle) ayaklanmanın bastırıldığı; darbe korkusu kadar devrim korkusunun da hâkim olmasıyla işçilerin silahlandırılmadığı ya da çok geç silahlandırıldığı yerlerdeyse darbecilerin üstün geldiği konusunda tarihçiler arasında genel bir mutabakat vardır (örneğin bkz. Broué ve Témime, 1976: 70; Esenwein ve Shubert, 1995: 104; G. Jackson, 1971: 245-46). Gerçekten de işçiler cumhuriyeti de hükümeti de bir kenara atıp inisiyatif alarak vakit kaybetmeden silaha sarıldıklarında faşistleri rahatça püskürttüler; ama burjuvazinin bile umursamadığı burjuva yasallık ile devrimci mücadelenin meşruiyetini karıştırıp kendilerini yasallığın sınırlarına hapsettikleri her seferinde peşi sıra yenilgi geldi, bir mevzi daha kaybedildi. Örneğin işçi sınıfının kalelerinden Sevilla, Zaragoza ve Oviedo böyle düştü. Hükümet ayaklanmacıların başındaki generalleri tutuklamayı reddedip işçilere sükûnet çağrısı yaparken, işçi sınıfı örgütleri de eve dönme çağrısıyla yanıt verince bu kaleler kaybedildi. En şiddetli sokak çatışmalarının yaşandığı yer olan Barcelona'da benzer bir son işçilerin

inisiyatifi sayesinde engellendi. İsyancı birlikler şehirde belli bir güce sahip olan Falange üyeleriyle de birleşince şehrin merkezine doğru yürüyüşe geçmiş, yerel hükümet de ilkin işçileri silahlandırmamayı uygun görünce, kentteki güçler dengesi birkaç gün aynı kalmıştı. Valencia'da ise yereldeki bir generalin darbeye destek verdiğinden şüphelenen işçiler 19 Temmuz'da genel grev ilan etmiş ve CNT-UGT eliyle kurulan ortak komite hükümetin kışlaya müdahale edip işçilerden ve sadık askerlerden müteşekkil karışık milisler oluşturarak silahları bu milislere dağıtmasını talep etmişti; hükümet de fiilî durumu kabul etmek zorunda kalmıştı. Dolayısıyla ne yapılması gerektiği bilinmiyor değildi; sadakatinden şüphelenilen subayların da bu milislere tabi tutularak vasıflarından bu şekilde istifade edilmesi mümkündü, ama hükümetin ayağında sınıfsal prangalar vardı.

Mevcut güçler dengesiyle işçi sınıfının darbeyi tek başına durdurması imkânsızdı. Helen Graham, "İspanya'da cumhuriyet, polis gücünün en azından kısmen yardım sunmadığı hiçbir şehri elinde tutamamıştı" der (2002: 94). Bunun sebebi işçilerin her zaman eski cebir aygıtıyla işbirliği yapmak zorunda olması değil, belli bir örgütlülük düzeyine ulaşmış siyasi parti ve sendikaların lafta devrim derken özsavunma adına bile hiçbir hazırlık yapmamış olmalarıydı. Darbenin geliyorum dediği dönemde karşı durmak için belki de tek ciddi ya da somut adım Caballero'nun Haziran ayında Azaña'dan işçileri silahlandırmasını istemesiydi. Fakat bu adımın da ironikliği yanında ciddiyeti sönük kalır: Düşmanından er geç ona çevrilmesi kaçınılmaz olan silahları hiç çekinmeden istiyordu; elbette olumsuz yanıt almıştı.[71]

Çoğu kalburüstü tarihçi eldeki ve çoğu zaman da *bizzat sundukları olgularla çelişecek şekilde* Giral hükümetinin işçilere *silah dağıttığını* ya da *silah dağıtmak zorunda kaldığını* yazar (örneğin bkz. Graham, 2002: 82; Romero Salvadó, 2005: 96; Blinkhorn, 1996: 31; Payne, 2004a: 110; Casanova, 2010: 166), hattâ Beevor

71) Bu talepte amaç Azaña'yı işçi ve emekçilerin gözünde teşhir etmek, köşeye sıkıştırmak ve nihayet istediğini almak değildi; böyle olsaydı elbette anlamı değişirdi.

bir adım daha ileri giderek "19 Temmuz sabahı Giral orduyu kararnameyle lağvetti ve silahların işçi örgütlerine verilmesini emretti" (2006: 62) der. Oysa Giral'ın böyle bir talimatı olmadığı gibi (bkz. G. Jackson, 1971: 244), tek yaptığı darbeye karşı daha fazla sessiz kalmak istemeyen işçilerin ve devrimcilerin yarattığı fiilî durumu kabul ederek silahların dağıtımına göz yummak ya da rıza göstermekti. *Hükümet bir şey yapmaktan acizdi, ancak hareket geçenin arkasına takılabilirdi.* Martinez Barrio'nun karşıdevrimcilerle uzlaşma çabasına karşı işçilerin ayağa kalkıp protestolar gerçekleştirmiş olduğunu ve General Mola'nın müzakere kapısını kapadığını hatırda tutan Giral hükümetinin zaten başka çaresi de kalmamıştı. Ya oldubittiye onay verecek ya da silahlı işçiler tarafından devrimin ilk kurbanı haline getirilecekti; hükümet ilkini seçti.

Devletin işçileri silahlandırmayı reddetmesi çok daha şaşırtıcı gelmeyebilir, ama hepsi de devrim yapma iddiasında olan sosyalistler, anarşistler ve Stalinistlerin vb. elle tutulur hiçbir silahlı hazırlık yapmamış olması şaşırtıcıdır. Savaş hazırlığı bir tarafa, genel anlamda da bir hazırlık yoktu. Örneğin anarşistler söz konusu olduğu kadarıyla CNT tarihinin en önemli ve en geniş katılımlı kongrelerinden biri olan Mayıs 1936'daki Zaragoza Ulusal Kongresi'nde darbeye nasıl karşı durulacağı konusunda "hiçbir tartışma yapılmadığı anlaşılıyor" (V. Richards, 1983: 24). Göstere göstere gelen darbeye karşı özellikle de Şubat seçimlerinden sonra silahlanıp güçlü mahalle ve işyeri komiteleri oluşturmak için koşullar oldukça elverişliydi. Yaz aylarına yaklaştıkça bunun zorunluluğu kendisini daha da dayatmıştı; ama örgütlerin hiçbirinin büyük bir silahlı yapılanması yoktu. Almanya, Avusturya veya yanı başındaki Fransa örneğinden dersler çıkarılmamıştı. Sol örgütler oluk oluk kan akıtarak gelen faşizme karşı nasıl savaşmayı düşünüyorlardı?

Bir açıdan, tüm sol örgütler silahlanmıştı, ama bu silahlanma işçi ve emekçilerle birlikte olası bir darbeye karşı özsavunma için silahlanmak, *nizami milisler oluşturmak*, mahalle ve işyeri komiteleri kurmak için silahlanma değil; suikastlar, çatışmalar ve genel olarak bireysel terör eylemleri için silahlanmaydı. İspanya sah-

nesinde patlayan çok sayıda silah vardı, ama kitlesel silahlanma yoktu; silahlı mücadele denen şey bir gösterişten ya da aldatmacadan ibaretti.

Örgütlerin 1936 yazındaki tüm hazırlığı yerelde kendiliğinden milis örgütlenmeleri ve talimlerden ibaretti. Fakat İç Savaş başladıktan sonraki gelişmelere bakarak, durumun bundan daha vahim olduğu sonucunu çıkarabiliriz. González Calleja (2005: 41-2) çok önemli bir tespitte bulunarak, gerçek anlamda milis ile silahlı grupları birbirine karıştırmamak gerektiğini, belki faşist *Requeté*'leri hariç tutarsak İç Savaş öncesinde geri kalanların "kötü donanımlı, askerî açıdan neredeyse faydasız azınlık örgütleri" olduğunu söyler (ayrıca bkz. Alpert, 2001: 207). Tıpkı 12 Eylül öncesinde Türkiye'de olduğu gibi, silahlı gruplar belli köylerde talimler yapacak denli vardı, ama kelimenin gerçek anlamıyla proleter ya da halk milisleri yoktu. Sadece Stalinistler daha 1933'ten itibaren çoğunluğu Madrid'de örgütlü 3-4 bin kadar milisten oluşan MAOC'u (Anti-Faşist İşçi-Köylü Milisleri) kurmuşlardı ve ordu içindeki bir yapılanma olan UMRA'nın[72] başında da bir Stalinist vardı, ama onların da silahlı hazırlığı devrim için değil, devrimi ezmek için yaptıkları görülecekti.

Dolayısıyla İspanya'da devrim propagandası yapan örgütler devrim için gerekli hazırlığı yapmadığından, işçi sınıfı ve köylüler en az darbeciler kadar şüpheyle yaklaştıkları unsurlarla işbirliği yapmak zorunda kalmış, darbeyi ancak bu şekilde savuşturabilmişti. Her halükarda, işçileri silahsızlandırmama konusundaki *sağlı-sollu* inat ve basiretsizlik birkaç günde sayısız insanın ölmesine yol açmıştı.

Faşist Darbe: İlk Muhasebe

Darbe aceleye gelmişti. Darbe hazırlıklarıyla geçen onca aya ve hükümetin aymazlığına rağmen, darbeciler vurucu hamleyi ger-

72) Sağcı UME'ye (İspanyol Askerî Birliği) yanıt olarak PCE tarafından 1934'te kurulan UMA (Anti-Faşist Askerî Birlik) bir süre sonra cumhuriyetçi subayların da katılımıyla UMRA (Cumhuriyetçi Anti-Faşist Askerî Birlik) adını almıştı (akt. Alexander, 2002a: 202). Fakat onun da esas etki alanı "Taarruz Muhafızları ve başkanlık muhafızlarıydı" (Beevor, 2006: 50).

çekleştirememişti. Birkaç gün geçtikten sonra dönüp bakıldığında manzara şunu gösteriyordu: Darbe başarısız olmuş, merkezlerde kontrolü çabucak ele geçireceğini zanneden faşist cunta umduğunu bulamamış ve ülkenin sadece üçte birine razı gelmişti. Üstelik geri kalan bölgelerde, deyim yerindeyse, uyuyan devi uyandırmış ve çok radikal buldukları için darbeyle devirmek istedikleri rejimden daha de radikal bir sistemin doğmasına vesile olmuşlardı. Bu düğümü kanlı bir iç savaş çözecekti.

Gerald Brenan İspanya'nın uzlaşma kültürünün yokluğu nedeniyle safların keskinleştiği ve manevi otoriteye sahip hiçbir kurumun var olmadığı koşullarda, "iç savaşın başlamasını erteleyen yegâne şeyin, taraflardan hiçbirinin savaşı başlatacak kadar güçlü olduğunu hissetmemesiydi denilebilir" (2009: xx) der. Tarihsel açıdan doğru olan bu tespit konjonktürel açıdan sorunludur.

Sol ilk kez iktidara geldiğinde ("*bienio reformador*"), reform ve söylemleriyle muarızlarını yeterince korkutmuştu. *Bienio negro* hem eylemde hem de söylemde misliyle geri alma dönemiydi. Bu bakımdan sol 1936'da bir daha başa geçtiğinde, Asturias Devrimi'nin de etkisiyle sermayenin büyük bir bölümü ve sağcılar bu kez devrimin kesinkes geldiğini düşündü. Oysa trajik olsa da, Halk Cephesi anlaşmasından da görüleceği üzere, devrimci örgütlerin böyle bir niyeti yoktu.

Kuşkusuz, burjuvazi ülkedeki sol gidişattan rahatsızdı. Buna karşın, sermayenin bazı kesimleri açıktan darbenin yanında yer almadıysa, bunun temel nedenlerinden biri Fransa'daki Halk Cephesi deneyiminden ümitli olmaları ve yukarıda da belirtildiği üzere, İspanya'da da bu aşının tutacağını beklemeleriydi. Fransa deneyimi bunun boş bir beklenti olmadığını gösterir, ama aşının tutup tutmayacağı noktasında ülkenin tarihsel gelişimi, işçi örgütlerinin durumu gibi birçok etken belirleyici olacaktı.

Neticede 1936'ya gelindiğinde sınıflar arasındaki karşıtlık ciddi düzeye ulaşmıştı, ama henüz iplerin koptuğu noktaya gelmemişti. Silahlı eylemler, suikastlar ve oluşan kaos böyle bir tablonun hepsinden öte zihinlerde yer tutmasını sağladı ve silahlı mücadelenin her yanlış kullanımında olduğu gibi, solun kendi mera-

mını anlatıp düzen yanlılarını daha geniş kesimlerin gözünde teşhir etmesini engelledi ve sağın kamplaşmayı yapay olarak kemikleştirmesine yol açtı. Başka bir deyişle, İspanya'da *saflar netleşmeden kutuplar keskinleşti.* Darbeciler erken davrandı; Bolloten'in tabiriyle "psişik ateş pik yapmadan harekete geçtiler" (1991: 10). Sonuç, iç savaştı.[73]

Darbenin neyi devirmek istediği açık olmasına karşın, yerine tam olarak ne ve nasıl geçirmek istediği muğlâktı. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Örneğin General Mola monarşiye karşı açıktan tavır almış, Quiepo de Llano "Yaşasın Cumhuriyet" derken; Karlosçular başta olmak üzere diğer darbeciler bu eğilime tepkiliydi. Faşist darbenin nihayetinde başarıya ulaşmasının sırlarından biri çokseslilığı ortadan kaldırması olacaktı.

Darbenin yeterince iyi örgütlenemediğinin, deyim yerindeyse, aceleye geldiğinin bir göstergesi de darbecilerin bir bayrağının bile olmamasıydı! Cumhuriyetin üç renkli bayrağı bir melanet olarak görüldüğünden, istenen ulusal kaynaşmayı sağlayamazdı. Falange'nin kırmızı-siyah bayrağının anarşist çağrışımları vardı ve dahası her bayrak gibi belli bir toplumsal düzeni ("faşist devrim") simgeliyordu ki, darbenin başını çeken egemenlerin istediği düzenle bunun arasındaki bağ –düşmana karşı savaşta ortaklaşmış olmalarına karşın– çok azdı. 29 Ağustos'a kadar süren belirsizlik nihayet darbeden yaklaşık bir buçuk ay sonra Ulusal Savunma Cuntası'ndan yapılan açıklamayla giderilecek ve iki renkli bayrak darbenin resmî bayrağı olacaktı (Cruz, 2005: 170).

Aynı tezcanlılık ordunun içinde de en azından ilk anda yeterli desteğin alınamamasına yol açmıştı. Darbenin koşar adım geldiği günlerde hükümetin ve genel olarak Halk Cephesi'nin darbecileri ve karşıdevrimcileri ordudan uzaklaştırmak için proaktif adım atmaması darbecilerin ekmeğine yağ sürmüştü. Yine de darbeye

73) Kutuplaşma en azından Cortes'in bileşimine yansımamıştı, vekil çıkartan otuz üç parti vardı ve bunlardan sadece on biri ondan fazla vekil çıkarmıştı (Casanova, 2010: 126). Darbe öncesi durumu Seidman (2002: 23-4) gibi ataletin sürdüğü şeklinde tek yanlı okumak mümkün olmasa da, anarşistlerin bile boykotu tercih etmediği bir ortamda Şubat seçimlerinde sadece % 72'lik katılım oranı (cumhuriyet dönemindeki üç seçimde en yüksek oran olsa da) bir işaret olarak alınabilir.

General Mola ve General Franco darbe sonrası Burgos sokaklarında.

ciddi bir katılım yoktu. Ama belirtildiği üzere, darbenin ilk birkaç günü hükümet kanadının icraatlarıyla verdiği mesaj tereddüdü yok edecek ve onları darbenin safına itecekti.

Elbette darbe tamamen başarısız değildi. Neticede önceki *pronounciameinto*'lardan çok daha iyi hazırlandığı gerçektir. Geçmişte askerî gücün yeterli olduğuna inanan, sivil hayattaki açık ve gizli direniş noktalarını küçümseyen yaklaşımlar başarısız olmuştu. Bu kez eşgüdümlü bir plan vardı. İspanya'da siyasetçilerden bir şey beklenemeyeceği anlaşılmıştı, devleti ve milleti kurtarmak bir kez daha orduya kalmıştı; darbeci generallerin tanıdık muhakemesi bu yöndeydi. Fakat bu kararı aldıktan sonraki adımları biraz daha farklıydı. Ordu kurmay düzeyinde gerekli güce sahip olmadığını düşündüğünden, sivil güçlerle ortaklaşma kararı almıştı. Bu işbirliği diğer darbelerde olduğu gibi, örneğin parti ve derneklerin "algı yönetimi" yapmaları vb. değil, silahlı müdahale kısmında bizzat sivillerin, daha doğrusu paramiliter örgüt ve partilerin de rol alması şeklinde planlandı.

Fakat darbenin gücü tamamen darbecilerden kaynaklanmıyordu. Faşizm karşıtı cephe, darbenin toplumsal temelini ortadan kaldırmak için hiçbir şey yapmamıştı. İşsizliğe çözüm, köylünün toprak talebi gibi yakıcı sorunlara el atılmamıştı; aksine, kilise kundaklamalar, bireysel terör eylemleri gibi sağcıların suiistimal edebileceği olaylar vardı. Halk Cephesi bu ve benzeri sorunları çözerek darbenin toplumsal tabanını eritmiş (belki o kutuplaşmış ortamda tümden lağvetmesi mümkün olmasa bile, zayıflatmış) olsaydı, darbe bir aygıt sorununa indirgenecek ve mutlak yenilgisi kaçınılmaz hale gelecekti.

Darbenin arkasındaki toplumsal dinamik olarak sanayici kapitalistler, kapitalistleşmiş topraksahipleri, bankacılar ve de Katolik Kilisesi başı çekiyordu. Tüm o kutsal din ve millet söylemlerinin gerisine saklanarak darbeyle kurulmak istenen rejim sermayeye ve topraksahiplerine dizginsiz sömürü için uygun şartları yaratmaktı. Zaten tam da darbecilerin arkasında milyonerler olduğundan uluslararası finans şirketlerinden kredi almakta zorlanmıyordu (bkz. Leitz, 1996: 65-6). Esas mesele ulusal ve bir o kadar önemlisi uluslararası açıdan koşulların böyle bir darbeye uygun olup olmadığıydı; tek cümleyle özetlersek, Hitler'in saldırgan dış siyaseti dengeleri değiştirmiş, daha doğrusu karman çorman etmişti.

Darbenin yönetici kadrosuna baktığımızda, kendileri açısından büyük bir talihsizlikle başlamışlardı. Darbenin kâğıt üzerindeki lideri ve faşist rejimin müstakbel başkanı olan General Jose Sanjurjo 20 Temmuz'da Portekiz'den dönüş yolunda uçak kazasında hayatını kaybetti. Sanjurjo afla salıverildikten sonra Portekiz'de olduğundan darbenin esas örgütleyicisi General Mola'ydı. Darbeden sonra siyasi yönetici olarak cuntanın başına o geçecekti. Mola 8 bin kişilik milis gücüyle "vur de vuralım" diye hazır bekleyen Karlosçuların merkezi Pamplona askerî bölgesinde yer almakla stratejik bir görev üstlenmiş olmasına karşın, onun önünü de büyük oranda faşist devletlerden yüz bulamaması tıkadı; darbeden bir yıl sonra, 3 Haziran 1937'de yine şaibeli bir şekilde uçak kazasında öldüğünde zaten liderlik şansı yok denecek kadar azdı. Bu iki isimden sonra, darbeci generaller arasındaki hiyerarşide Madrid'deki ayaklanmanın başında bulunan Joaquín Fanjul,

Barcelona'daki ayaklanmanın başındaki Manuel Goded ve kritik Fas Ordusu'nun başındaki Franco geliyordu (Preston, 2007: 97). Fakat iki büyük şehirdeki ayaklanmanın yenilgiye uğraması sonrası Goded ve Fanjul'un da hemen infaz edilmesiyle Franco'nun önü ciddi şekilde açılmıştı. Yine de 23 Temmuz'da Eski Kastilya'nın kalbi olan Burgos'ta Ulusal Savunma Cuntası adı altında bir merkezî karargâh oluşturulduğunda, başına ekberiyet esasına bakılarak General Miguel Cabanellas geçirildi. Fakat Franco'nun yüzü uluslararası alanda gülecek ve jet hızıyla yükselecekti.

Darbe planlanmış, naza çeken Franco ikna edilmiş ve Fas'ta görevlendirilmişti. Franco'nun bir an önce yeni görevinin başına geçirilmesi gerekiyordu. 15 Temmuz günü Kanarya Adaları'ndaki Las Palmas kentinde Londra'daki *ABC* muhabiri tarafından ayarlanan özel uçakla Kazablanka'ya (Fransız Fas'ı) gitmesi kararlaştırılmıştı. Nitekim 19 Temmuz'da Franco bu yolla İspanyol Fas'ının başkenti Tetuán'a ulaşmış, buradan da Fas Ordusu'ndaki görevinin başına geçmişti (Alpert, 2004: 9 ve 19). Böylece darbeye destek vermeyen hava kuvvetlerine ihtiyaç kalmadan Franco'nun tahliyesi sağlanmıştı.

Dış güçlerin en önemli yardımı bu değildi. Yenilgiyi kabullenen darbeci güçler hemen yeni ve daha sağlam bir yol arayışına girdiler. İspanya'daki faşist darbenin (ve Franco'nun) talihi İtalyan ve Alman faşizminin yardımıyla dönecekti.

İç Savaş, Dış Müdahale: İlk Muhasebe

Faşist İtalya ve Almanya'nın darbeye doğrudan müdahalesinin olduğu görünmüyor. Darbe öncesi özellikle de Hitler'in geniş çaplı bir müdahalesinin bulunmamasına aklıselim ihtimal vermese de, en azından bu yönde kesin bir bilgi yoktur. Bilakis, Alman hükümeti 1936 Nisan'ında Krupp'un İspanya Halk Cephesi hükümetiyle iki silah anlaşması yapmasına izin vermişti; konunun uzmanlarından Christian Leitz, haklı olarak, Almanya'nın İspanya'yla ilgili bir darbe planı olsaydı, Halk Cephesi hükümetiyle uçaksavar silahlarının da dâhil olduğu bu iki silah anlaşmasının "imzalanmasına onay vermezdi" der (2010: 15).

Bu hareketsizlik içinde iki sınır komşusu Fransa ve Portekiz en aktif ülkelerdi. Nasıl ki Fransa'da Blum önderliğindeki Halk Cephesi hükümeti İspanya'daki Halk Cephesi'ni kardeşi olarak görüyorsa, Portekiz'deki Salazar diktatörlüğü de darbeciler için aynı hisleri taşıyordu. Birkaç güne kalmadan sağcılar arasındaki kardeşlik hukukunun daha güçlü olduğu anlaşılacaktı.

Faşistler ayaklanma başladıktan hemen sonra Hitler ve Mussolini'yle ilişkiye geçtiler. Aynı şekilde İngiltere'yle de temas kurulmuştu. Sadece faşist devletlerden değil, "demokrasinin beşiği" olarak bilinen İngiltere'den de yardım istenmiş olması darbenin hiç de Halk Cephesi'nin ve özellikle de cumhuriyetçilerin kurgularındaki gibi faşizm ile demokrasi karşıtlığı olarak kavranamayacağını gösterir. Darbe uluslararası sermayenin genel çıkarlarına uygun bir içeriğe sahipti ve ileriki günlerde uluslararası alanda yaşananlar da bunu kanıtlayacaktı.

20 Temmuz'da başbakan Giral Fransız hükümetinden askerî yardım talebinde bulundu; uluslararası hukukun tehdit altındaki bir hükümete tanıdığı haklardan yararlanmak istiyordu. Fransız Halk Cephesi hükümeti İspanya'yla 1935 sonlarında imzaladıkları ticaret anlaşmasını da göz önüne alarak tamamen olumlu yaklaştı. Zaten kendisi de sosyalist olan bir başbakandan başka türlüsü beklenemezdi! Birkaç hafta önce iktidara gelen reformist sosyalist Blum, Radikal Partili müttefiklerine danıştıktan sonra gizlice yardım kararı aldı. Ama düzenin sınırları içindeki sosyalizm çok geçmeden duvara tosladı. İspanya'da nasıl ürkütmeme kaygısı hâkimse, Fransız Halk Cephesi için de aynısı geçerliydi. Üstelik Franco'ya yakın duran Fransız muhafazakârları ülke siyasetinde çok daha güçlüydü ve İngiliz egemenleriyle hem işbirliği hem de mutabakat halindeydi.

Yardım kararı hemen Paris'in İspanyol elçiliğindeki maslahatgüzar ve askerî ataşe tarafından basına sızdırıldı ve Fransa'nın düzen güçleri kıyameti kopardı. Fransa Cumhurbaşkanı Lebrun Başbakan Blum'a durumu çok net bir şekilde özetliyordu: "Şu planlanan şey, İspanya'ya silah sevkiyatı Fransa'da ya savaşa ya da dev-

rime yol açar!" (akt. Warner, 1962: 203-4 ve 207) Radikaller hemen geri adım atarken Blum yalpalamaya başlamıştı.

23 Temmuz'da Londra'ya giden Blum, müttefik İngiliz devletinden de veto yedi. Şubat seçimlerinden sonra İngiliz elçilerinden ve gözlemcilerden gelen haberlerde, hattâ Portekiz Dışişleri Bakanı'ndan bizzat iletilen beyanlarda İspanya mütemadiyen Ekim Devrimi öncesi Rusya'yla kıyaslanıyordu (Little, 1988: 294-6).[74] Bu bağlamda, İngilizler faşist darbecileri sosyalist devrimi savuşturmak için müdahale etmek *zorunda kalmış* aklı başında bir muhafazakâr cunta olarak görüyor ve yıkıcı güçleri savuşturduktan sonra "bir liberal diktatörlük" kuracağını düşünüyorlardı. Churchill 31 Temmuz'da Londra'daki Fransız elçisine, İngiliz muhafazakârlarının çoğunluğunun Francocuların yanında olduğunu yazıyordu (Romero Salvadó, 2005: 70). İspanya'daki yabancı yatırımlarının yarısına yakınını elinde tutan ve Cebelitarık'taki donanma üssünü Hindistan'a giden yolda stratejik öneme sahip gören İngiltere (Moradiellos, 2002a: 103), bir anda kayıp vermemek adına şimdilik tarafsızlık kisvesi altında hareket edecekti.

Böylece Blum'un destek sunma hevesi kursağında kaldı. Demokrasi adına faşizme karşı mücadele edecek yekpare bir medeni Batı yoktu. Blum 25 Temmuz'da yaptığı açıklamada Fransa'nın İspanya'daki savaşa müdahale etmeyeceğini, silah ve mühimmat sevkiyatını durdurduğunu açıkladı. Cumhuriyete silah satmak yasaklanmıştı.

Blum bu açıklamayla İspanya'daki Halk Cephesi'ni yalnız bırakmakla kalmadı, İtalya'yı da karşı cepheye yardım etmek konusunda cesaretlendirdi. İngiltere'nin hâlihazırda sürdürdüğü dış politikasından ("Yatıştırma" ya da "Ürkütmeme") ve genel olarak imparatorluğun düşüşte olmasından ötürü pasif kalacağı az çok biliniyordu, ama solun baskısı altında bulunan komşu Fransa'nın alacağı tavır çok önemliydi. Mussolini Fransa'dan gelen haberlerden pek memnun olmuş, bunu bir teşvik olarak görmüştü (Pres-

74) İngiliz devlet adamlarının ezici çoğunluğunun ne kadar sığ görüşlü, önyargılı ve –örneğin Companys'le bile kıyaslandığında– basiretsiz olduğunu görmek için, bkz. Preston: 2015.

ton, 2002a: 153). Bu bağlamda, darbecilere asıl destek İtalyanlardan ve sonra Almanlardan gelecekti.

Yakın döneme dek, İtalya'nın darbecilerle ilişkisinin 17 Temmuz öncesinde çok az olduğu düşünülse de, İtalyan istihbaratının bağlantı içinde olduğu ortaya çıkmıştır (Durgan, 2007: 62). İç savaştan iki yıl önce İspanyol monarşistlerinin iki kanadı da Mussolini'yle İtalya'da yaptıkları görüşmede, cumhuriyeti devirmek amacıyla silah yardımı için söz almışlar ve Mussolini onlara para yardımında bulunup askerî eğitim imkânı sağlamıştı (Preston, 2002a: 151; G. Jackson, 1971: 247). Ayrıca Mussolini 1935 Haziran'ından itibaren Falange liderine her ay 50 bin İtalyan lirası yardımda bulunuyordu. Fakat Mussolini'nin İç Savaş'a doğru Habeşistan'la uğraşmasından ötürü İspanya'ya ilgisi kaybolmuştu ve darbe öncesindeki yardım talebini reddetmişti (Preston, 2002a: 151). Darbe başladıktan sonra da ihtiyatı elden bırakmayan Mussolini ancak 29 Temmuz'da darbeye destek vererek kısa sürede savaşı bitirip kazanç elde edeceğine ikna olunca bu yola girme kararı aldı, elbette gönderilen uçakların parasının peşin ödenmesi kaydıyla! (Preston, 1986: 60 ve Romero Salvadó, 2005: 69)

Fakat darbenin ilk günlerinde can alıcı yardım Nazi Almanya'sından geldi. Bahriyeliler hükümetin arkasında durup darbecilere karşı ayaklanınca, İspanya'nın en profesyonel askerî gücü olan Afrika Ordusu'nu Cebelitarık Boğazı'ndan geçirerek İspanya içine taşıma imkânı ortadan kalkmıştı; bunun için havayolunu kullanmak gerekiyordu. Franco bu nakliye uçaklarına ulaşmak amacıyla hem Mussolini'ye hem de Hitler'e elçi yolladı, ama her ikisinden de olumsuz cevap aldı. Akabinde Hitler'e Fas'ta mukim iki Nazi iş adamını yolladı.[75] İspanyol faşistlerinin heyeti 25 Temmuz'da Berlin'e ulaştı. O sırada Bavyera'ya bağlı Bayreuth'ta Wagner festivaline katılmakta olan Hitler'den telefonla heyeti kabul edileceği onayı alındı. Hitler uzun bir görüşmenin (kimi kaynaklara göre monoloğun) ardından Wilhelm Furtwängler'in yönettiği Wagner'in *Siegfried* operasındaki "Büyülü Ateş"ini dinleyip

75) Yeni bilgiler Hitler'in başka kanallardan da ayaklanmadan haberdar olup İspanya'ya müdahaleyi gündemine aldığını gösteriyor, ama bu görüşmenin önemini azaltmıyor (bkz. Alpert, 2004: 186).

gelmiş olmasının etkisiyle adını koyduğu "Büyülü Ateş Operasyonu"na onay verdi. On günde yirmi adet Junker-52 nakliye uçağı Fas'a havalanarak Afrikalı askerlerin İspanya'ya taşınmasını sağladı (Leitz, 1996: 55-7 ve 2010: 11-15 vd.). Elbette bu sadece başlangıçtı. Bundan sonra yardımlar giderek sıklaşacak ve doğrudan askerî niteliğe bürünecekti.

Hitler'in bu uçak yardımı savaşın kaderini değişirdi. Tarihteki gerçek anlamda ilk büyük askerî hava nakliyesi (Caballero Jurado, 2006: 9) olan bu yardım Franco'nun ileride Afrika Ordusu'nu Madrid üzerine sürmesi açısından can alıcıydı. On gün içinde on beş bine yakın asker, 500 tonluk teçhizat (Preston, 1993: 162) Cebelitarık'ı geçmiş ve faşist güçleri azınlık konumundan kurtarmıştı.

Darbeciler öyle ya da böyle dışarıdan destek görürken, İspanya'nın seçimle başa gelmiş hükümeti tamamen yalnız bırakılmıştı. İçeride yaşanan gelişmeler büyük devletleri yardım etmemenin hayırlı bir karar olduğuna daha da ikna edecekti.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Devrim

Kapitalizm; bürokratik-askerî mekanizması, halk kitlelerini ezmek için halktan kişileri istihdam eden idari aygıtı ve girift ilişkileriyle toplumu sarmalayan devleti olmadan düşünülemez; ancak bu devlet aracılığıyla ekonomik altyapı istikrarlı bir şekilde işler, demokratik özgürlüklerin sistemin temeline tehdit oluşturması engellenir, statüko korunur. İşte o devlet aygıtı 1936 Temmuz'unda İspanya'da paramparça olmuş ve halk genelinde otoritesini yitirmişti. Ordu ve polis dağılmış, her bölgede farklı bir yol tutturmuştu. Cumhuriyetçi rejimin payandası olması için kurulan yeni polis aygıtı *Guardia de Asalto*'nun önemli bir kısmı darbecilere katılmıştı (Bolloten, 1991: 48). Gizli polis dağılmış, tahmin edileceği üzere çoğunluğu darbe safına geçmişti. Aynı parçalanma yargı organı için de geçerliydi. Keza devlet bürokratları da oluşan

karmaşada görev yerlerini terk etmiş ya da bekle-gör politikası izlemeye başlamıştı.

Parçalanan devlet aygıtının yerine düzeni sağlayacak kuvvetler olarak sahneye silahlı halk kitleleri çıkmıştı. Toplumun en büyük mülksahipleri olan toprakbeyleri ve fabrikatörler, devleti de kontrol etmelerini sağlayan güç kaynaklarını (üretim araçları üzerindeki kontrollerini) yitirmişlerdi. Fakat bu işletmeler atıl kalmamış, birçoğu eski toplumun ezilenleri tarafından kolektif olarak işletilmeye başlamıştı. İşçi ve emekçiler bu hamlenin ayrılmaz bir parçası olarak, hayatın diğer alanlarında da direksiyonu ellerine almak adına çeşitli komiteler kurmuşlardı. Tüm bunlar *devrimin başladığı* anlamına geliyordu.

Komiteler: Devrimin Belkemiği

Savaş devam etmesine karşın komiteler hemen birkaç gün içinde hayatı günlük seyrine döndürmüşlerdi, ama tek bir farkla: Tüm kentlerde ve köylerin çoğunda bütün işler artık Halk Komiteleri, Savaş ve Savunma Komiteleri, Yürütme Komiteleri, Anti-Faşist Komiteler, İşçi Komiteleri, Kamu Güvenliği Komiteleri ya da Cephe Gerisi Milisleri, Denetim Devriyeleri, Barikatlar Federasyonu gibi çeşitli adlar altında beliren *rüşeym halindeki* devrimci iktidar organlarının elindeydi. Nitekim faşist darbenin ilk günü donanma da ayaklanmış ve bahriyeliler başlarındaki subayları öldürüp kendi komitelerini kurmuşlardı (fakat çeşitli nedenlerden ötürü İç Savaş'ta donanmadan gerektiği şekilde yararlanılamadı).

Neredeyse bütün partilerin temsil edildiği bu komiteler farklı özellikler taşımalarına rağmen, iskelet aynıydı: Ayaklanmanın ardından bulundukları bölgelerde iktidarı ortaklaşa icra etmeye başlamışlardı. Kamu işlerinden üretime, asayişten fiyatların denetimine, kamulaştırmalardan kolektifleştirmelere kadar bütün önemli işler komitenin elindeydi. Karşıdevrimin itkisi devrimi tetiklemiş, işçiler inisiyatifi ellerine almışlardı.

Devrim iyi niyetli ama başarısızlığa mahkûm bir proje olmadığını komiteler yoluyla gösterdi. Darbenin bastırıldığı şehirlerin hemen hepsinde yeni bir düzen inşasına girişildi. Devrimin en ile-

ri noktaya gittiği Barcelona'da kamu hizmetleri birkaç gün içinde CNT-UGT karma komitelerince yeniden verilmeye başlamıştı. Toplu ulaşım araçları çalışıyor, gaz ve elektrik kesintisiz sağlanıyordu. Posta ve telefon daireleri ele geçirilmiş, güvenliği sağlayacak birimler oluşturulmuştu. Ayrıca fabrika, ulaşım ve iaşe komiteleri yoluyla ekonomi alanı da boş bırakılmamıştı. 40 saatlik çalışma haftası ve yüzde 15 ücret zammı kabul edilmiş, darbeye katılanların ve kilisenin mülkleri müsadere edilmişti. CNT-FAI dönüşümün simgesi olarak işveren örgütünün binasına el koymuş ve kendi flamasını asmıştı! Aynısı telefon ve elektrik gibi modern hizmetler için de geçerliydi. Bunun haricinde eğitim ve sağlık alanında da kayda değer adımlar atıldı. Örneğin devrimin en güçlü olduğu yer olan Katalunya'da sağlık işlerinin başında bulunan din görevlileri sağlık kurumlarından uzaklaştırıldı ve sağlık birkaç ay içinde 7 bin profesyonel sağlıkçıya emanet edildi. Bölge 35 ayrı merkeze bölünerek en ücra köşelere bile sağlık hizmeti götürecek şekilde bir Sağlık Hizmetleri Sendikası oluşturuldu (Hogan, tarihsiz). Keza eğitim parasız hale getirildi ve 14 yaşın altındaki tüm çocuklar için zorunlu tutuldu (Guérin, 1970: 3. Bölüm).

Milisler ve Silahlanma

Max Weber'in de dikkat çektiği gibi, modern devletin ayırıcı özelliği silah tekeline sahip olmasıdır. Devlet şiddetin yegâne aracı olmamakla birlikte, devletin temelinde cebir yatar. Geçmişte fizikî güce başvurması gayet normal olan çok çeşitli kurumlar bulunmasına karşın, "devlet belli bir toprak parçası dâhilinde fizikî güce meşru olarak başvurma tekeli olduğunu (başarıyla) ortaya koymuş bir beşeri topluluktur" (Weber, 1958: 78). Kapitalizm öncesi toplumlarda böyle bir tekelden bahsedemeyiz. Üretim biçimleri farklılık gösterse de, gerek Batı gerek Doğu toplumlarında otorite parçalı bir niteliğe sahipti; merkezî devletlerin görüldüğü Doğu'da sadece nicel bir fark vardı. İletişim ve ulaşım olanaklarının bugüne kıyasla ilkel düzeyde olduğu aşamada tek bir merkezden yönetim imkânsızdı; otoritenin bölünmesi gerek ekonomik gerek siyasi açıdan verimli olandı. Bu bölünme Asya tipi toplumlarda

olduğu gibi yukarıdan aşağı doğru da olabilir, feodalizmdeki gibi çok daha ileri düzeyde kendiliğinden oluşarak bazen merkezî bir yapıya kavuşmadan da kalabilir. Asya tipi toplumlarda merkezde yer alan egemenler tam da merkezî gücü bölüştürerek, ellerinin uzanamayacağı bölgeleri egemenlikleri altına almayı başarmışlardı. Feodalizmdeyse bu dağınıklık bu tür bir merkezî yapıyla taçlanmamıştı. Her halükarda, otorite ve dolayısıyla resmî silahlı güç bölünmüştü; örneğin on dokuzuncu yüzyılın başında bile İspanya'nın sadece üçte birine yakını kraliyetin yargı yetkisindeydi (Shubert, 1990: 56). Kapitalizm bu gücü tedricen merkezileştirmiş ve ideal olarak, tüm merkezkaç güçleri kendi bünyesinde toplamıştı.

Devrimler tam da bu silah ve cebir tekelini kırarak işe koyulmak zorundadır ve tersinden bakıldığında karşıdevrim de bu tekeli yeniden kurarak ilerleyebilir. Dolayısıyla burada en doğru yol adeta bir istihbaratçı gibi silahın izini sürmektir! Devrimin seyrini bu sayede görebiliriz.

Halk Cephesi içinde devrime kesinkes karşı çıkan kesimler de darbenin atlatıldığı ve İç Savaş'ın başladığı *ilk günden itibaren* silahın kimin elinde olduğu meselesine ciddi şekilde kafa yordular. Cumhuriyetçiler ve Stalinistler bu amaçlarını hiçbir şekilde gizleme gereği duymazken; PSOE, CNT-FAI ve POUM, genel olarak konuşmak gerekirse, lafta devrimci, eylemde kapitalizm yanlısı tutum alarak fiilen aynı çizgiye geldiler.

Darbenin ilk günü görülen silahlanma tartışması sonraki günlerde de devam etti. İşçilerin kurulan hükümetlere güveni olmadığından silahı bırakmaya da niyetleri yoktu; kritik eşiğin silahsızlandırılma olduğunu içgüdüsel olarak hissediyorlardı. *Pravda* gazetecisi sıfatıyla Stalin'in önemli yetkilerle donattığı Mihail Koltsov lokanta, sinema ya da tiyatrolarda silahları vestiyere bırakmayı öğütleyen ibarelere rağmen, kimsenin emanetini yanından ayırmadığına dikkat çeker (Broué ve Témime, 1976: 104). Fakat neticede işçiler örgütlüydü ve örgütleri onlara silahsızlanmalarını tembih etmeyi sürdürdüğü oranda direnmek bir süre sonra imkânsız hale gelecekti.

Bu noktada, devrimin bağrından çıkan en önemli örgütlerden biri Anti-Faşist Milisler Merkez Komitesi (CCMA) idi.

Anarşistler "liberter komünizm" sözleriyle hükümet oyunu oynayadursunlar, gözlerinin önünde, hattâ daha doğru bir tabirle ellerinin altında, kapitalist düzeni yerle bir edecek gerçek bir işçi iktidarı aygıtı (rüşeym halinde) şekillenmişti. Katalunya'da darbeden birkaç gün sonra kurulan CCMA'nın içinde burjuva cumhuriyetçilerin de temsilcileri olmakla beraber, ağırlığı anarşistler oluşturuyordu ve faşizme karşı ayaklanmayla beraber Barcelona'nın gerçek hâkimi haline gelmişti. Direnişin merkezi olduğu kadar; yasama, yürütme, yargı, iaşe, savunma işlerini de eline aldığından yönetimin de merkezindeydi. Otellere, dükkânlara, bankalara, fabrikalara vs. bu komitelerin adıyla el koyulmuştu. Konunun en önemli uzmanlarından Chris Ealham CCMA'yı şöyle tarif eder:

> Bir devrimci organ görüntüsüne sahip olan CCMA, sendikanın hâkim olduğu bir hükümet ve savaş bakanlığıydı, bu açıdan sadece adı konmamıştı ve anarşistlere devlet karşıtı ilkelerine halel getirmeden iktidara katılma imkânı veriyordu. Cumhuriyetçi devletin destekçileri için ise CCMA'nın kurulması devrimci siyasal değişikliğe bir süre ara verme imkânı sunuyordu; burjuva cumhuriyetçi devletin yasallığını muhafaza ediyor ve [...] siyasal açıdan toy CNT-FAI önderliğini suya götürüp susuz getirme fırsatı sağlıyordu. (2005a: 154)

Bu yüzden hedef tahtasında CCMA vardı ve bir an önce ehlileştirilmesi, devrimci potansiyellerinin yok edilmesi gerekiyordu. Anarşistler buna onay vermekte gecikmediler: Daha 21 Temmuz'da CCMA'da iktidarı paylaşma kararı aldılar. CCMA'da CNT-FAI'den 5, UGT'den 3, cumhuriyetçilerden 4, POUM, PSUC ve kiracı bağcılardan (*rabassaires*) birer kişi olmak üzere 15 üye vardı. En güçlü akım olarak beş kişiyle temsil edilen anarşistler, burjuva hükümette benzer bir iyilik görmek umuduyla o denli güce sahip olmayan UGT'ye ve burjuva partilere yedi sandalye bahşetmişti. POUM gücü oranında temsil edilmezken, liberal cumhuriyetçilerin ya da PSUC'un fazlasıyla temsil edilmesinin nedeni, teorik düzeyde sürekli demokrasi vaaz edip diktatörlük karşıtı söylemlerde bulunan anarşistlerin adil temsiliyet ve devrimci demokrasi (ya

da dilerseniz, devrimci dayanışma) ilkesini tamamen bir kenara bırakıp, Katalan topraklarında rakip olarak gördükleri POUM'u saf dışı bırakmayı amaçlamasıydı.

Kısacası, CCMA sınıf uzlaşmacılığının ürünü haline getirildi. Kurulduktan birkaç gün sonra bizzat anarşistler tarafından Katalan hükümetinin eklentisi yapıldı. İktidar, yani söz hakkı Generalitat'ın elindeyken, komite de onun yardımcı gücü olacaktı. Fakat Companys'in de bizzat kabul ettiği gibi, devletin (yerel ya da merkezî) otoritesi tümüyle sarsılmıştı ve komiteye söz geçirmesi mümkün değildi. Dolayısıyla CCMA gücünü kendi silahlı birliklerinden ve benzer öz-örgütlenmelerden alıyordu.

Fakat anarşistler ve diğer devrimci örgütler Katalunya'daki (eskimiş) devlet aygıtını tanıdıkları oranda bağımsız devrimci örgütlerin ayakta kalması mümkün değildi. 26 Eylül'de CNT-FAI, daha doğrusu örgütün başındaki küçük bir azınlık yeniden yapılandırılan ve kendilerinin de yer alacağı yerel hükümet Generalitat'ın CCMA'yı ikame etmesini kabul etti. Anarşistlerin (ve POUM'un) ikna edilmesinin ardından, karşıdevrim hızını artırdı. 9 Ekim'de Generalitat anarşistlerin gücünü kırmak adına tüm yerel komitelerin dağıtıldığını ve bunların "hükümet işlevleri"nin belediye meclislerine bırakıldığını bildiren kararnameyi yayınladı. CNT-FAI'nin ses etmemesi ERC'yi bile hayrete düşürmüştü (Graham, 1999: 504-5); aynı dönemde Stalinist PSUC'un tedarik komitelerine saldırıları da devam ediyordu. Başka bir deyişle, anarşistler bu komiteyi burjuva uzlaşmacı özelliklerinden kurtararak devrimcileştirmek yerine tümden kaldırıyordu. Anarşistler Barcelona'daki burjuva hükümet adına rüşeym halindeki bir devrimci iktidar organını dağıtmışlardı. Ama devrim hâlâ yükseliştеydi ve CCMA'nın tümden tasfiyesi zaman alacaktı.

Yılsonunda ikili iktidar öyle ya da böyle hâlâ sürüyordu, savunma komiteleri, fabrika ve mahalle komiteleri Barcelona'da ve bölgede güç kaybetmiş olmasına karşın, yeni bir iktidarın temeli olabilecek potansiyelle varlığını sürdürüyordu. Tam da bu yüzden Stalinist Comorera 13 Aralık'ta çift başlılığın bitirilmesi çağrısında bulunmaya devam ediyordu. Uzlaşma PSUC'un bu muha-

Barcelona devrimin ve çatışmaların en ileri gittiği yerdi.

lefetini (bir süre) bırakması, CNT-FAI'nin de POUM'un dışlanmasına ses çıkarmaması temelinde oldu. Yeni kabinede İaşe Bakanlığını alan PSUC lideri Comorera 7 Ocak'ta iaşe komitelerini lağvetti! Artık fiyatlar devletin kontrolündeydi: Ekmek kıtlığı arttı, gıda fiyatları tavan yaptı! (Graham, 1999: 507-11; Morrow, 1963: 8. Bölüm)

İşçilerin diğer silahlı örgütleri de benzer bir eklemlenme sürecinden geçti. Bu açıdan devrim çok erken yenilgiye uğradı. Örneğin Franz Borkenau Ocak 1937'de Barcelona'ya ikinci seyahatinde şöyle yazar: "Artık sokaklarda barikatlar yok; devrimci harflerin yazılı olduğu ve kızıl boyunbağı olan adamlarla dolu kentte turlayan arabalar artık yok; omuzlarında tüfeklerle sivil kıyafetli işçiler artık yok; aslına bakılacak olursa, toplamda çok az silahlı insan var, onlar da parlak üniformalarıyla *asaltos* ve *guardias* [polisler]" (1986: 175). Çok az silahlı insan vardı, zira burjuva devlet devrimci işçileri devrimci örgütlerin yardımıyla silahsızlandırmıştı! Weber'in teorik temelde tarif ettiği silah tekeli yeniden kurulduktan sonra, devrimin akıbeti açısından gerisi sürece kalmıştı.

Oysa en mukayese edilebilir örnek olarak, Rusya Devrimi'nde işçiler tam da bu silahsızlandırma saldırısına izin vermedikleri için devrim başarıya ulaşmıştı. 1917 Şubat'ından sonra kurulan Geçici Hükümet(ler)in temel amaçlarından biri, işçilerin Çarlığı devirirken el koydukları silahları geri almaktı. Henüz reformistlerin kontrolünde olan "merkezî Sovyet organları da bu çabayı onaylamıştı. Ama hükümetin niyetlerinden şüphelenen çoğu fabrika işçisi [...] bunu kabul etmemişti" (Rabinowitch, 1976: 52).

Aynı şekilde, İspanya Devrimi'nde işçileri sadece cephe gerisinde değil, cephede de silahsızlandırmak için yoğun çaba harcandı. Ordunun sivil yaşamdaki kadar demokrasiyi kaldırmayacağı malumdur. Fakat tüm sol harekette orduda demokrasinin hiç mümkün olmadığı şeklinde bir peşin hüküm vardı. Bu yüzden ordunun en baskıcı, anti-demokratik şekilde örgütlenmesinin de önü açılmıştı.

İspanya'da devrimci hareketin teorik yetersizliği derken çoğu zaman genel meseleler (cumhuriyetin ve burjuva-demokratik devrimin genel tahlili, sınıfsız toplumun inşası, faşizm teorisi vb.) anlaşılmıştır. Oysa teori bir eylem kılavuzuysa, bu eksikliği çok daha somutta aramak gerekir. Cephedeki milisler konusuna yaklaşım bunlardan biriydi. İspanya işçi hareketi, tarihin ilk işçi devriminden dersler çıkarma gereği duymamıştı. Milisler özellikle de savunma pozisyonundayken, şehirde ayaklanmayı bastırırken ve sokak savaşlarında etkili olsa da, modern savaşın bir aracı olarak yetersizdi. Bolşevikler bu tartışmayı somut deneyimler temelinde yapmış ve Troçki önderliğinde Kızıl Ordu tam da bu nedenle kurulmuştu. Rusya'daki devrimcileri epey yoran bu ikilemle İspanya'daki devrimciler de İç Savaş sırasında yüz yüze geldi. Milisler daha demokratik bir yapıya sahipti, ama savaş söz konusu olduğunda düzenli ordular kadar etkili değildi. Halk Cephesi'nin karşıdevrimcileri bu ikiliği çok iyi kullandı ve eski tip (burjuva) orduya (ve polise) geçilmesini sağladı.

Ekim ayına gelindiğinde milisin düzenli orduya dönüştürülmesine dair kararname çıkarılmıştı; Largo Caballero hükümeti milisler, askerler ve yeni devşirilenlerden oluşacak "karma tugay-

lar"ın kurulduğunu açıklıyordu (Jackson, 1971: 312-3). Temelini Stalinistlerin Beşinci Alay'ı ile CNT milislerinin oluşturduğu bu yapı merkezî olarak örgütlenmişti, profesyonel subayların emrindeydi, ücret sistemi vardı ve General Miaja'nın Savunma Cuntası'na emir komuta zinciriyle bağlıydı. Fakat örgütler hiçbir zaman kendi birliklerini tam olarak lağvetmediler ve çokbaşlılık bir şekilde sürdü.

Meselenin en ilginç yanı, dün demokratik nitelikteki disiplini bile reddeden anarşistler milis yerine *burjuva* ordu ve polise onay vermişlerdi. Sosyalistler ve Stalinistler kimi söylemleri dışında, bu konudaki ılımlılıklarını zaten defalarca göstermişlerdi; anarşistler içinse bu yepyeni bir durumdu. Konfederasyon'un önde gelenlerinden Garcá Oliver askere alınan unsurların "yoldaş olmaktan çıktığını, askerî aygıtımızın çarkındaki dişlilerden biri haline geldiğini" anlatıyordu! (Bolloten, 1991: 328) Anarşistler arasında ordulaşmaya (militarizasyon) ciddi bir tepki olsa da, tabanın sesi ciddiye alınmadı. Anarşistler merkezî bir ordunun gerekliliğini geç de olsa anlamış olmalarına karşın, bunun farklı bir sınıfsal temelde (proleter ordusu, bir Kızıl Ordu olarak) vücut bulabileceğini tasavvur edemiyorlardı. İspanyol anarşistleri konusunda sözü geçen iki isim, Esenwein ve Shubert (1995: 147) şöyle der: "CNT-FAI temsilcileri esasen askerî örgütlenme konusunda somut bir plana sahip olmadıkları için, ideolojik rakipleri olan sosyalistlerin, cumhuriyetçilerin ve hepsinden öte komünistlerin daha geleneksel askerî programını benimsemek zorunda kalmışlardı" (ayrıca bkz. Bolloten ve Esenwein, 1990: 159).

Gerçekten de öyle. İç Savaş'tan sadece birkaç ay önce anarşistlerin öncüsü FAI'nin ulusal plenum toplantısında "Savaş Durumunda" yapılacaklar karara bağlanır; programsızlığın programatik halidir bu belge (metin için, bkz. Gómez Casas, 1986: 174-75). Somut hiçbir şey koyulmaz ortaya. Komiteleri ve milisleri dağıtmak devrime ihanetti, ama ortada sadece ihanet yoktu: Anarşistlerin bunun yerine başka türde bir ordu değil de, bir burjuva ordu geçirilmesine onay vermeleri ideolojik çıkışsızlığın ürünüydü. Anarşist Emma Goldman bu konuda epey açıksözlüdür: "He-

pimiz gayet rahat bir şekilde, hiç lafımızı sakınmadan anti-militarizmden bahsedip durduk. Savaştan duyduğumuz nefret ve tiksintiyle modern savaşların ne olduğunu, eğitimsiz ve teçhizatsız insanların makineli ordularla karşı karşıya geldiğinde yaşayacağı acizliği unuttuk" (2006: 233). Bu ideolojik basiretsizlik birçok anarşisti isyan ettirmişti. Asturias'taki milisin ordulaştırılmasına tepki gösteren anarşistlerden Solana Palacio'nun söyledikleri bu açıdan öğreticidir: "Milisleri en çok tiksindiren şey, bu zamana kadar yoldaş olarak gördükleri subaylarını selamlamak zorunda bırakılmış olmalarıydı." Her şey karman çorman olmuştu. Ordudaki ücret farkları konusunda duyulan rahatsızlıklar ordulaşmayı kabul eden bir anarşist gazetede bile yankı buluyordu (Bolloten, 1991: 329).[76]

Anarşist teoride disiplin, otorite, hiyerarşi, ast-üst ilişkisi gibi kavramların hepsi eşanlamlı görüldüğünden, dün tabi konumdayken salt reddiye üzerinden silikleşen ayrımlar güç kendi ellerine geçtiğinde can yakmaya başlamıştı. Oysa aşağıda ele alınacağı üzere, tek bir komuta kademesine bağlı merkeziyetçi bir ordu demokratik temellerde de mümkündü ve bu ihtimal anarşistler için de meçhul değildi. İdeolojik nüfuz alanı (en azından birkaç yıl önce) sayısal gücünün çok ötesinde olan İspanyol Troçkistleri bu görüşleri devrim sırasında da ifade etmeyi sürdürüyorlardı. "Her askerin siyasal haklarının tanındığı, subayların seçimle işbaşına geldiği ve asker meclislerince geri çağrılabildiği devrimci bir ordu. Herkese eşit ücret. Devrimci Konsey'in Savaş Konseyi kontrolünde olan tek bir komuta kademesi..." (*Programme*, 1937)[77] Keza POUM da Troçki'nin orduda demokratik iç işleyişi ve siyasi yaşamın inceliklerini ele alan Kızıl Ordu elkitabını milislere dağıtmıştı (Morrow, 1963: 5. Bölüm). Disiplinin bir zorunluluk ol-

76) Diğer yandan, anarşistlerin burjuva orduya olur vermeleri tüm (yanlış) önyargılarını atmalarına vesile olmamış ve otorite karşıtlığı birçok anarşistin kurmay kademesinden uzak durmasına yol açmıştı; birçoğu subay yetiştirme okullarına başvurmuyordu bile. Bkz. R. Alexander, 2002a: 110.

77) İspanyol Troçkistleri 1917 Şubat Devrimi'nde askerlerin kendiliğinden ortaya çıkan hareketinden ve meşhur "1 numaralı prikaz"ından ilham almışlardı.

duğunu geç de olsa görmesine karşın, bunun burjuva biçimlerini (disiplin veya düzen için zorunlu olmayan burjuva eklentileri) ayırt edemeyen bir anarşizm, kendi sonunu hazırlamıştı.

Kolektifleştirmeler ve Devletleştirmeler

Darbenin savuşturulmasının ardından başta Barcelona, Valencia ve Madrid olmak üzere Halk Cephesi'nin elinde kalan bölgelerde üretim araçlarının ezici çoğunluğu kolektifleştirildi (yani o birimin parçası olan işçilerin ortak mülkü haline getirildi) ya da işçilerin denetiminde çalıştırılmak üzere devletleştirildi (yani tüm işçilerin ve aslında geri kalan nüfusun ortak mülkü haline getirildi, en azından kâğıt üzerinde). Demiryollarından ulaşım araçlarına, madenlerden tekstil, çimento ve kâğıt fabrikalarına, elektrik ve kimya işletmelerinden hidroelektrik santrallerine, tiyatro ve sinemalardan gazete ve matbaalara, otellerden bar ve restoranlara kadar hemen hemen bütün sektörlere el koyulmuştu.

Öncelikle, kolektifleştirme ve devletleştirme kavramlarının İspanya özelinde kendi terimlerinin de olduğunu belirtmek gerekiyor. Anarşistler için kolektifleştirme, devletten bağımsızlık ve CNT'nin üretimde kontrolü elinde tutması anlamına geliyordu. Sendikal gücü neredeyse sıfır olan PCE içinse hızla yuvalandığı burjuva devlet aygıtı aracılığıyla üretim alanını kontrol edip devrimci inisiyatifleri engelleme saiki devletleştirme savunusunda ifadesini bulmuştu. Bir işçi iktidarındaki devletleştirmeyle taban tabana zıt olan bu yaklaşım anarşistler tarafından da eleştiriliyordu. Komintern'in İspanya'daki bir numarası Togliatti anarşistlerin gücünü kırma hedeflerini şu sözlerle özetliyordu: "Sendikaların sanayiyi yönetmelerini doğrudan bitirmeyecek, ama hükümetin bu liderliğe dâhil olmasını sağlayacak ve devletleştirmelere giden yolu döşeyecek geçiş niteliğinde bir örgütsel biçim bulmak mümkün mü?" (akt. Payne, 2004a: 235)

Kentlerdeki kolektifleştirmenin merkezi Katalunya'ydı. Sanayi ve hizmet sektörünün yüzde 40'ı kolektifleştirilmişti; Barcelona'daysa bu oran yüzde 75-80'i bulmuştu (Durgan. 2007: 82;

Castells Duran, 2003: 133). Büyük fabrikalarda kreşler açılmış, bazı fabrikalarda eğitim ve dil dersleri verilmeye başlanmış, sözgelimi Barcelona'da Ritz Otel kamulaştırılarak Hotel Gastronómico no.1 adıyla sendika denetiminde bir komün aşevi haline getirilip milislere, işçilere ve ihtiyaç sahiplerine yemek dağıtmaya başlamıştı. Keza diğer lüks restoranlar ve oteller da kolektifleştirilerek emekçi halkın hizmetine sunulmuştu. Örneğin Madrid'deki Ritz askerî hastane haline getirilirken, Avrupa'nın en büyük otellerinden Palace Hotel yetimhane olarak kullanılıyordu (Beevor, 2006: 104). Tıpkı Rusya'da Şubat Devrimi'nden sonra olduğu gibi, bahşişler çalışanları aşağılama anlamına geldiği için bizzat işçilerce yasaklanmıştı, üstelik sadece otel işçileri değil, taksi şoförleri ve berberler arasında da (Bolloten ve Esenwein, 1990: 156).

Fakat kolektifleştirmelerin asıl göze battığı yer kırsal alandı. Bosch (2001: 5) cumhuriyetçilerin elinde bulunan bölgelerde ekilebilir toprakların yüzde 41'ine el koyulduğunu, bu toprakların da yaklaşık yüzde 54'ünün toplamda 2.089 kolektife dönüştürüldüğünü söyler. Anarşist Bernecker kolektifleştirmelere katılan kişi sayısı olarak 3 milyon gibi bir rakamdan bahsederken (akt. R. Alexander, 2002a: 236), Durgan ise Broué'ya dayanarak 1,5 milyondan fazla insanı kapsayan 1.500 civarında farklı kolektif olduğunu teyit eder (2007: 83). Rakamlar ne olursa olsun, büyük topraksahipliğinin egemen olduğu bölgeler darbecilerin eline geçtiğinden, kolektifleştirmelerin daha baştan nesnel engellerle çevrildiğini atlamamak gerekiyor.

Kolektiflerde üretimi artırma hedefi öncelikliydi. Bu amaçla ekilmemiş topraklara el atıldığı gibi, teknolojinin yardımıyla da verimlilik artırılmaya çalışıldı. Toprakta başlayan dönüşüm tüm hayata yayılmış ve bu amaçla okullaşmaya ağırlık verilmişti (R. Alexander, 2002a: 239). Buna karşın, büyük topraksahipliğinin olduğu bölgeler esasen faşistlerin eline geçtiğinden, toprakta kolektifleştirmelerin muhatabı zaman zaman küçük ve orta halli köylü olmuştu. Devrimin geleceği açısından çok büyük bir çelişkiydi bu. Yine de kolektifleştirilen toprakların çoğu büyük topraksahipleri veya faşizm yanlılarınındı yahut küçük köylülerin gönüllü

birleşmesiyle meydana gelmişti. Dayatma özellikle de anarşistlerin güçlü hissettikleri yerlerde (mesela doğu Aragón) vardı, ama genelleşmemişti.

Kentte de benzer bir sınıfsal çelişki ya da çatışma görülüyordu. Birçok şehirde, doğrudan sömürü organları olan büyük mülkiyetin yanında, hem emekçi hem sermaye sahibi olan ve dolayısıyla işçi sınıfıyla ittifak yapabilecek olan küçük mülksahipleri de kolektifleştirme ya da müsadere sürecinden payına düşeni almıştı, hattâ belli şehirlerde bu hamle çok daha ileri gitmişti. Kolektifler kimi yerlerde kendiliğinden, kimi yerlerde zorla, kimi yerlerde iki öğenin iç içe geçmesiyle kuruldu. Böyle olması toplumsal hadiselerin tabiatına uygundu. Buna karşın, özellikle de anarşistler ciddi eleştirilere maruz kalmış ve siyasi iktidarı bırakmakta gösterdikleri yücegönüllülüğü kolektifleri dağıtmakta göstermedikleri için diktatörlükle suçlanmışlardır.

Fakat esas mesele devrimci harekette güce sahip örgütlerin tarımda ve sanayide devrimci bir programdan ya da bu programın arkasında duracak iradeden yoksun olmalarıydı. Oysa tüm büyük büyük mülkiyete el koyup işçilerin kendi özyönetim organları temelinde merkezî bir planlamayla üretime geçmek; küçük mülksahiplerinin, örneğin köylülerin rıza göstermediği yerlerdeyse bu işletmeleri yine köylülerin öz-örgütleri aracılığıyla köylülere dağıtmak tarihsel derslerden süzülüp gelen bilindik bir doğruydu.

Castells Duran kolektifleştirmelerin kol işçilerinin ezici çoğunluğu tarafından desteklendiğini, ama bankacılık sektöründe çalışanların, küçük burjuvazinin, devlet memurlarının ve mühendislerin desteğini alamadığını söyler (2003: 130). Bu kesimlerin savunuculuğunu yapmak PSUC ve cumhuriyetçilere düştü. Teknisyenlerin çoğunluğunun tepkisi ise kolektifleştirmelere karşı çıkmak yerine çalışmaya devam etmek oldu.

Katalunya'da birçok sanayide işçiler fabrikalarını sektör ya da coğrafi bölgeye göre gruplar halinde birleştirdiler ve bu *agrupaciones* esas birimler haline geldi. Örneğin 11 bin kişilik Barcelona inşaat işçileri kolektifi, 8 bin kişilik doğramacılık kolektifi ortaya çıkmış (*a.g.e.*: 133), 11 bin 500 kişilik Elektrik Hizmetleri Kolek-

tifleri 400'ün üstünde elektrik şirketinin yüzde yetmişini tek bir merkezî kurumda toplamıştı (R. Alexander, 2002a: 429). Bu kolektifleştirilmiş sınai gruplarda ayrım gözetmeksizin bütün işçilerden oluşan bir Genel Meclis, onun altında da günlük işleri çekip çeviren Fabrika Konseyi vardı. Konsey seçimleri meclisler tarafından yapılıyordu. Fabrika Konseyi dışında işçilerin haklarıyla fabrikanın ve genel olarak sınai grubun çıkarlarının çatıştığı yerde işçilerin ücret ve çalışma koşulları gibi haklarını korumak için devreye girmek üzere Sendika Komitesi de vardı. Son olarak, Generalitat'ın atadığı ve devletle eşgüdümü sağlayacak olan müfettişler bulunuyordu (Castells Duran, 2003: 133-34).

Gerek anarşistlerin propagandası gerek PCE'nin ve PSOE'nin karşı propagandası nedeniyle kolektifleştirmeler neredeyse münhasıran anarşistlerin kontrolünde ya da inisiyatifinde bir teşebbüs olarak görülmüştür. Anarşistlerin bizzat sarf ettikleri "devrimle oyun oynamak" sözü kolektifleştirmelere kara çalmak için bağlamından kopartılıp genişletilmiş ve kolektifleştirmeler bizzat Caballero tarafından Şubat 1937'de "devrimci deneylere paydos" diyerek damgalanmıştı (Graham, 1991: 89). Oysa özellikle de Halk Cephesi'nin elinde bulunan toprakların güney bölgesinde sosyalistler de anarşistler kadar kolektifleştirmelerde yer alıyordu. Fakat sosyalistler ve Stalinistler küçük köylülüğün ikna edilmediği koşullarda kolektiflerin zararlı olduğu doğrusundan hareket edip büyük mülklerin de kolektifleştirilmesine olumsuz yaklaşıyorlardı (bkz. Esenwein, 2005: 80). Elbette parti merkezinin ne dediğinden çok, en azından devrimin başlarında, tabandaki sosyalistlerin ne istediği ve yaptığı önemliydi. Sosyalistler, hattâ Stalinistler bile kolektifleştirme hareketine belli yerlerde katılmak zorunda kalmışlardı. Öyle ki Aurora Bosch'un aktardığı rakamlara göre, anarşistlerin yönettiği tarım kolektiflerinin sayısı toplamın yarısına bile tekabül etmez ve bazı yerellerde alınan inisiyatifle 159 kolektif UGT ve CNT tarafında ortak işletilir (2001: 5-6).

Yine de, sosyalistlerin ve diğer devrimci güçlerin de süreçteki rolünü yok saymamak kaydıyla, Katalunya'da girişilen kolektifleştirmelerin anarşist ya da liberter ilkeler çerçevesinde sanayi

toplumlarındaki ilk devrimci dönüşüm girişimi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Eşitlikçi bir toplum idealiyle girişilen bu dönüşüm hamlesi anarşist teorinin hem olumlu yanlarını hem de kusurlarını ortaya sermişti. Kolektifleştirmeler özel mülkiyetin boyunduruğunu atıp işçilerin inisiyatifinin önünü açtığı oranda ilericiydi. Fakat bu genel girişimleri merkezî-demokratik bir planlamayla birleştirmeden ve tek tek her fabrikanın ya da fabrika grubunun kolektif iradesini bu ortak iradeye, dilerseniz Ekonomik Konsey'e tabi kılmadan gerçek ve kalıcı bir dönüşümün mümkün olmadığını da göstermişti. Bankaların işçilerin kontrolüne geçmediği, dış ticaret tekeliyle ülke içinde merkezî ve planlı bir ekonomi yürürlüğe koyulmadığı oranda, fabrikalardaki kolektifleştirmeler ve işçi denetimleri aslında kapitalizmin yeniden-üretimini sağlamaktan öteye geçemezdi. Nitekim anarşist komünizm anlayışını Marksist komünizmden ayıran temel çizgilerin başında da bu gelmektedir: Tüm çarpıtmalara ve muğlâklaştırmalara rağmen böyle bir merkeziyetçiliğin ve dolayısıyla işçi devletinin şart olup olmadığı temel sorundu ve İspanya özelinde pratikte görülmüştü.

Her halükarda, patronların defedilmesinin üretimi durduracağı, tepesinde sallanan bir kılıç olmadığı sürece işçilerin tembelleşerek yan gelip yatacakları şeklindeki yaygın kanının aksine; İspanya Devrimi'ndeki kolektivist deneyimler hem üretip hem yöneten işçilerin çalışma hevesinin illa körelmediğini, bilakis genel itibariyle arttığını, dahası hevesle sınırlı kalmayıp, yer yer düşmanın takdirini toplayacak kadar akılcı, verimli bir üretim ağı kurduğunu göstermiştir. "Öyle ki, Katalan işverenler 1939'da gönüllü sürgünden geri döndüklerinde, birçoğunun fabrikalarını kaçmadan önceki döneme göre daha iyi durumda bulduğu dahi iddia edilmiştir" (Harrison, 2009: 202).

Kolektifleştirmelerin ekonomik verimliliğini değerlendirirken, her şeyden önce, savaş döneminde girişilmiş tecrübeler olduğunu akılda tutmak gerekiyor. Savaş hem insan gücü üzerinde ağır bir yük hem de işletmelerin çok çeşitli şekillerde zarar görmesiyle maddi açıdan ciddi bir handikap oluşturuyordu. Aynı şekilde,

kolektifleştirilen ve devletleştirilen işletmelere uluslararası sermayenin ambargo ve boykotu da ekonomik verimliliği etkiliyordu. Sözgelimi, "ithal edilen mallara varış noktalarında el koyulmaması için bu işletmelerin Generalitat üzerinden ticaret yapmaları gerekiyordu ve dolayısıyla dövize doğrudan erişimleri yoktu" (Castells Duran, 2003: 135). Dahası savaşın başında paranın değeri ciddi şekilde düştüğünden ithal edilen hammaddelerin fiyatı iyiden iyiye artmıştı (Beevor, 2006: 111).

Diğer yandan, kolektifler devletten destek görmek bir tarafa, vergi ve müsaderelerle devletin köstek rolü oynadığı ortamda var olma savaşı veriyordu. Dünya krizinden kalma ekonomik zorlukları ve önemli sayıda işsizi devralmıştı. Yeni makinelerden, gübrelerden ve genel olarak ülke kaynaklarından yararlanılamıyordu. Keza üretilen ürünlere pazar bulma sorunu yaşanıyordu. Özellikle de "Katalunya ve Levante sanayileri imalat şirketlerinin çoğunun tek bir pazarı bile olmadığını görmüştü" (R. Alexander, 2002a: 342). Bunu aşmanın savaş sanayilerine ağırlık vermek dışında o gün için fazla bir yolu yoktu.

Tüm bunların mazeret kabul edilemeyeceği söylenebilir. Neticede, sermayeye karşı devrime kalkışan güçlerin barış koşullarında ve sermayenin inayetiyle iş göreceğini beklemeleri saflık olur. Dolayısıyla öngörülmesi gereken bu pürüzler birer mazeret değil, kolektifleştirmelerin verimliliğini ve dolayısıyla ilerici yanını tespit etmede nesnel değerlendirme yapmak için göz önünde tutulması gereken etkenlerdir.

Yine de, işletmelerden kapitalistlerin defedilmesi ve bazı yerlerde daha büyük birlikler halinde üretime devam edilmesi verimliliğin artmasına yol açmıştı. Ayrıca işletmenin sırtında yük olan kesimlerin ortadan kaldırılmasıyla işçilerin ücretlerinde önemli bir artış gerçekleştirmek, işsizliği azaltmak, sosyal güvenlik önlemlerini iyileştirmek mümkün olmuştu.

* * *

Kolektifleştirmeler tabandan güçlü bir itkiyle başlamış ve kısa sürede ciddi bir düzeye ulaşmıştı. İşçiler askerî ve siyasi bir hamle

olarak darbeyi ekonomik ve toplumsal tabanından ayrı tutmamış ve tüm yapıyı ortadan kaldırmaya girişmişlerdi. Bu kolektivist deneyimlerin kaderi aşağıda ele alınacak siyasi gelişmelere bağlı olarak çizilecekti.

Birkaç aylık yükselişin ardından, anarşistler de dâhil olmak üzere devrimci hareketteki ana partilerin hükümette yer almalarıyla birlikte devletin bir tehdit olarak gördüğü işçi inisiyatifinin önünü tıkama ve bir süre sonra bu kolektifleştirmeleri ve işçi yönetimini ortadan kaldırma girişimleri başladı. PCE'nin tavrı gayet netti. Sonrasında Komintern'de de önemli roller alan Jesûs Hernández, partisinin resmî yayın organı *Mundo Obrero*'da (6 Ağustos 1936), "savaşa katılmamızın arkasında toplumsal bir gerekçe aranmamalı. Bu iddiayı herkesten önce biz komünistler reddediyoruz. Bizim savaşa katılmamızın arkasında yalnızca demokratik cumhuriyeti savunma arzusu var" diye yazıyor, kolektifleştirmelere karşı çıkarak "mülkiyete saygı duyulması" gerektiğini savunuyordu.[78] Anarşistler ve sosyalistler de daha radikal söylemlerine karşın Stalinistlerin ve cumhuriyetçilerin bilinçli müdahalesine destek verdiler. Caballero dönemi karşıdevrimin hamlelerine zemin döşenen aylardı. Mayıs 1937 sonrasındaysa toptan tasfiye dönemi başladı.

Kolektifleştirmelerin tasfiyesi çeşitli nedenlerle yine de belli bir sürece yayıldı. Bir defa, kolektifleştirmeler belli bölgelerde köklü geleneklere yaslanıyordu (bkz. Jackson, 1971: 283) ve savaş döneminde bu dokuyu bozarken dikkatli olmak gerekiyordu; Stalinistler tam da bu nedenle 1937'nin ortalarında kolektiflere hızla saldırdıktan sadece bir ay sonra kolektifleri yeniden (ama yine geçici olarak) yasallaştırmak zorunda kalmıştı ve öyle ya da böyle kolektifler savaşın sonuna kadar kısmen de olsa varlığını sürdürmüştü (Bosch, 2001: 10 ve 16). Dahası savaş döneminde hâlâ yüksek olan devrimci coşkuyu tümden kırmayıp muharebe alanına aksettirmek gerektiği düşüncesi hâkimdi. Fakat sürece yayılması

78) Daha yaygın bir uluslararası ağa sahip olan Fransız Komünist Partisi'nin yayın organı *L'Humanité*'de de İspanya'da "tek bir amaç" olduğu söyleniyordu: "Cumhuriyet düzeninin savunulması ve mülkiyete saygı" (akt. Morrow, 1963: 5. Bölüm). Bu tutum devrimden uzun yıllar sonra da resmî ağızlarca sürdürüldü, bkz. Sandoval ve Azcárate: 1969.

karşıdevrimin Halk Cephesi önderliğinde başladığı ve önemli bir mesafe kat ettiği gerçeğini değiştirmiyor.

Kadınlar ve Devrim

Kadınsız devrim olmaz! İsmiyle müsemma bir devrim sadece kadın haklarında sağladığı dönüşümle, kadınlara "verdiği" haklarla mümkün olamaz; kadınların geleneksel rollerden kurtulup toplumsal alanda gerçek birer özne haline gelmelerini ne derece sağladığı da bir o kadar belirleyicidir. Bu açıdan, kadınların devrimdeki rolü İspanya Devrimi'nin geneline dair çıkarımlarda bulunmak adına önemli bir başlıktır.

Avrupa demokrasisinin gelişimi hakkındaki egemen burjuva anlatıyı sorgulamadan İspanya'da kadın sorununu anlamak imkânsızdır. Bu efsane Avrupa'yı çoğunlukla yukarıdan aşağıya reformlarla büyümüş asırlık bir demokrasi çınarı olarak takdim eder. Seçme-seçilme hakkından ifade ve örgütlenme özgürlüğüne, basın özgürlüğünden kadın-erkek eşitliğine kadar dört dörtlük bir bina ilerlemeci şekilde tuğla tuğla örülmüştür. Bu efsane bize örneğin neden geçen yüzyılın başında birçok Avrupa ülkesinde kadınların oy hakkından mahrum olduğunu veya yüzyılın ortalarına kadar kadınlara eğitim hakkı tanınmadığını, bir çeyrek yüzyıl sonra mali işlerde hâlâ "erkeğine" bağımlı kılındığını vb. açıklayamaz. Avrupa'da demokrasi aşağıdan yukarıya mücadelelerle genişlemiş, kadınlar da diğer ezilen gruplar gibi bu mücadelelerin içinde haklarını koparıp almışlardır. Fakat genel itibariyle, bu kazanımlar yirminci yüzyılın son çeyreğine kadar *biçimsel* eşitliği sağlayacak eşiği bile aşamamıştır.

Bu açıdan İspanya da istisna değildi, bilakis ülkenin geri kalmış niteliğine de bağlı olarak, İspanyol rejimi kadın sorununda misliyle gericiydi. Kadınların medeni hakları yok denecek kadar azdı. Birey olarak kendi ayakları üzerinde durmaları çeşitli yönlerden engellenmişti: Kadınlar mali işlemlerini yürütme hakkından, boşanma hakkından vb. yoksundu, yasa önünde "erkeklerine" bağımlıydı, evlilik sonrasında çalışmaları fiilî yasak kapsa-

mındaydı, çalışsalar bile ücretlerini kocalarına bırakmaları gerekiyordu vb. (Nash, 1995: 15-6).

Gelgelelim diğer kapitalistleşen ülkelerde yaşanan süreç İspanya'da da görülmüş ve sanayileşme etrafındaki toplumsal dönüşüm kadınların da (eski) geleneksel rollerini altüst etmişti. Kapitalizm makineli üretim sayesinde insanlığın üretim kapasitesini artırmakla kalmamış, işgücüne olan ihtiyacı da artırmasıyla erkek işgücüyle yetinemez hale gelmişti. İşçinin rolünü basitleştiren makine, kadın ve çocuk emeğini nimet olarak görmeye başlamıştı. Marx'ın sözleriyle, "Makine kas gücünü vazgeçilmez bir öğe olmaktan çıkardığı ölçüde, kasları zayıf, vücut gelişmesi eksik, ama eklem ve organları kıvrak işçileri çalıştıran bir araç halini alır. Bu nedenle de kadın ve çocuk emeği, makine kullanan kapitalist için aranan ilk şey olmuştur. Emek ve emekçinin yerini alan bu güçlü araç, çok geçmeden yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin işçi ailelerinin bütün üyelerini doğrudan sermayenin egemenliği altına sokarak, ücretli işçi sayısını artırmanın bir aracı olup çıkmıştır" (2000: 380). Örneğin Katalunya'da on dokuzuncu yüzyılın ortalarında kadın ve çocuk işgücü tekstil işçilerinin yüzde 60'ını oluşturuyordu; sanayileşmenin ilk aşamalarında Katalan pamuklu sektöründe üretimin çoğu kadınlar tarafından yürütülüyordu (Nash, 1995: 25).[79] Yine de İspanya'da kadın işgücü oranı diğer Avrupa ülkelerine kıyasla düşüktü. 1910'da kadınlar işgücünün yüzde 13,5'ini oluştururken, Fransa ve İngiltere'de bu oran yüzde 30'un üstündeydi (Beth Radcliff, 1996: 92). Yirmi yıl sonunda yine bir ilerleme yoktu ve kadınlar toplam işgücünün yüzde 12,6'sını oluşturuyordu. Öte yandan, kadınlar iş yaşamı kadar eğitim alanında da görülmeye başlamıştı. Kadınlar arasında okuryazarlık oranı yirminci yüzyılın başında yüzde 25,1'ken, 1930'da yüzde 52,5'e, 1936'daysa yüzde 60,6'ya çıkmıştı (Nash, 1995: 19 ve 27).

Kadınların erkeklerle aynı özgürlüğe (sömürülebilme özgürlüğüne) erişmesi kadın ile erkek arasındaki biçimsel eşitliğin de zeminini döşemiştir. Fakat İspanya'da da nesnel zeminin ortaya

79) Kadınlar işgücüne olduğu gibi sınıf mücadelesine de katılmışlardı; yaygın önyargıların aksine, mücadeleye uzak durmuyor, başta Katalunya, Bask ve Valencia bölgesinde ve tekstil sektöründe olmak üzere gayet mücadeleci bir tavır sergiliyorlardı (Nash, 1995: 32).

çıkması ile sürecin nihayete ermesi arasında büyük bir uçurum vardı. Sağın gerici politikaları bu noktada tetikleyici rol gördü.

* * *

İspanya'da kadınların diğer pek çok hakkı gibi oy hakkı da yoktu. Bekâr ya da dul kadınlar 1920'lerde yerel seçimlerde ve halk oylamalarında oy kullanmış, hattâ 1927'den itibaren Primo de Rivera'nın istişarî meclisinde yer almış olmalarına karşın (Vincent, 2007: 113), İkinci Cumhuriyet'in ilk genel seçiminde de kadınlar genel oy hakkına dâhil edilmemiş ve ancak 1933 seçimlerinde oy kullanmışlardı. Geçici Hükümet'in alelacele bir yasa çıkartarak kadınlara cumhuriyetin daha ilk seçimlerinde bu hakkı neden tanımadığına dair yerleşik bir kabul yok, ama konunun hem İspanya'yla ilgili hem de Avrupa'nın diğer ülkelerindeki tarihinden yararlanarak bir çıkarsama yapmak mümkün.

Genel kanının aksine, kadınlara oy hakkı talebi sol ya da devrimci partilerin tekelinde olmamıştır. Kadın-erkek eşitliği mücadelesinde sol hareketler kuşkusuz her zaman başı çekmiş, sağ hareketlerse gerici fikirlerin savunucusu olmuştur, ama bu olgunun kadınlara oy hakkı talebine yansıması dolaylıdır. Sağcı partiler, genel itibariyle, kadına ikinci sınıf vatandaş olarak bakmış olmalarına karşın, eve kapatılmış ve erkek egemen ideolojinin etkisi altında gerici fikirlerin taşıyıcısı olmaya daha eğilimli hale gelmiş olan kadınları oy deposu olarak gördüklerinden belli konjonktürlerde kadınlara oy hakkı talebinin bayraktarlığına soyunmuşlardır.

Avrupa'nın birçok ülkesi buna örnek teşkil eder. Özellikle de I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın dört bir tarafında yükselen kitle hareketlerine karşı düzen yanlısı güçler demokrasiyi genişletme bahanesine sığınarak muhafazakâr partilere oy tabanı oluşturacağını düşündükleri kadınları parlamenter sisteme çekmeye çalışmışlardır. Sözgelimi İngiltere'de daha yakın zaman önce, Sufrajet hareket sınıfsal temelde bölünmeden önce kadın hareketine her türlü baskıyı reva gören İngiliz yerleşik düzeni, Muhafazakâr partili vekiller aracılığıyla hak talebine girişmişti! Keza Almanya'da muhafazakâr vekiller oy hakkı talebine düzenli olarak destek vermişlerdi. I. Dünya Savaşı öncesinde sosyalist hareketin en

güçlü olduğu ülkelerden Belçika'da da sağcılar direniş hattını salt karşı koyuş üzerinden örmemişlerdi.

İspanya'da da bu taktiğin tuttuğunu söyleyebiliriz. Birçok tarihçi sağın 1933 seçimlerindeki zaferinde kadınların oy hakkının yabana atılmayacak bir etken olduğunu söyler. Tersinden bakıldığında, cumhuriyetçi sol partiler (sosyalistler de dâhil) ilk seçimlerde kadınların da resme dâhil olmasıyla dengeleri fazla sarsmak istememiş olabilirler.[80] Bu bağlamda, kadınların 1931 anayasasıyla tanınan seçme-seçilme hakkının kullanılması 1933'e kadar sarkmıştı.

İkinci Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen üç seçimde kadınların meclise girme oranı çok düşüktü. Vekil seçilen 1.004 kişiden sadece 10'u kadındı. Bunların yarısı PSOE üyesiyken, sağcıların listesinden sadece iki kadın vekil çıkmıştı (Preston, 2007: 88-9). Sağın kadınlara oy hakkını savunmasındaki ikiyüzlülük burada da açıkça görülebilir, ama solun karnesi de bu açıdan pek parlak değildi.

Devrimci örgütlerin kadınlar arasında örgütlülüğü hiçbir zaman güçlü olmadı. Cumhuriyetle birlikte durum biraz değişmeye başladı ve sağcılar muhafazakâr kadınları kendi anlayışları çerçevesinde (doğrudan erkek vesayetinde) seferber ederken, sol da ciddi bir atılım gerçekleştirdi (Graham, 1996a: 104 ve 108). Yine de kadınlar hareketin organik bir parçası haline gelmedi. Örneğin sosyalistler arasında da siyasi sorumluluk makamlarında yer alan kadınların sayısı azdı (Aguado 2014: 99); Katalan Stalinistlerinin "Erkekler Savaş Cephesine, Kadınlar Cephe Gerisine/Ev Cephesine" sloganı gelenekçi tutumlarının özeti gibiydi. POUM'un tutumu ise daha ileri olmasına karşın örnek aldıkları Bolşeviklerin çok gerisindeydi ve çağının önyargılarından kurtulamamıştı (bkz. Naslı, 1993: 276-8).

---

80) Mary Vincent ilk Cortes'teki üç kadın vekilden biri olan Radikal-Sosyalist Victoria Kent'in bu yöndeki konuşmasını zikrederken (1990: 107); Mary Nash (1995: 41) ise Kent dışında PSOE'li vekil Margarita Nelken'in de kadınlara oy hakkı tanınmasının o koşullarda uygun kaçmayacağını savunduğunu söyler. Fakat "muhafazakâr oy deposu" görüşünün destekçileri olduğu gibi, "tarihsel bir harcıâlem" olduğu gerekçesiyle karşı çıkanlar da vardır (bkz. Aguado, 2014: 108). Nitekim Fransız sağı kadınlara oy hakkı konusunda tam tersi görüşteydi ve Fransa'da Halk Cephesi'ni iktidara getirecek olan seçimlerden yalnızca üç ay önce İspanya'daki seçimlerde Halk Cephesi'nin kazanmış olmasından çıkardıkları ders "genel oy hakkına ne pahasına olursa olsun karşı çıkmak gerektiği"ydi (Pike, 2014: 236).

Kadın sorununda daha ileri tavır sergilemesini bekleyeceğimiz anarşistler ise, anarşist kadın hareketi "Özgür Kadınlar"ı (Mujeres Libres) diğer bileşenlerle eşit statüde görmeye ayak diremiş ve Mujeres Libres hiçbir zaman hak ettiği konuma erişememişti (R. Alexander, 2002a: 66, 71 vd. ve Nash, 1995: 88); öyle ki kadınların Mujeres Libres adında ayrı bir örgütlenmeye gitmelerinin sebebi bizatihi anarşistler içindeki erkekçi tavırdı (bkz. Ackelsberg, 2005: 4. Bölüm). Anarşistler İç Savaş'ta seks işçileri için rehabilitasyon merkezleri, gençlere yönelik cinsel danışmanlık kurumları ve Cinsellik Bilim Enstitüsü açmak gibi ödevleri önlerine koymuş olsalar da, bunların hiçbirisi hayata geçirilmedi. (Cleminson, 1996: 122). Savaşın ağır yüklerini gerekçe göstermek pek gerçekçi değil; tersine, anarşistler pragmatizmin yararlarını keşfettiklerinden, örneğin Barcelona'nın genelevlerini "rahatlıkla kapatabilecek olmalarına rağmen" kapatmamışlardı (Ealham, 2005a: 168; ayrıca bkz. Kaplan, 1971: 102). Ealham, CNT-FAI önderliğinin bile erkeklerin enerjilerini boşaltacakları bir mahreç olarak genelevlerin önemini takdir ettiğini ve bizzat müdavimi olduğunu aktarır (*a.g.e.*).

Buna karşın, kadınların siyasal ve toplumsal hayata katılımları gerici kesimleri fevkalade rahatsız ediyordu. Darbecilerin önemli bir seferberlik kaynağı da kadın düşmanlığıydı. Cumhuriyet kadınlara boşanma, seçme-seçilme, ekonomik işlerini çekip çevirme ve diğer medeni hakları tanımıştı. Sağı rahatsız eden bu adımlara ilaveten, devrimci mücadeleyle birlikte daha çok yaygınlaşan kadın-erkek eşitliği gerici sağ tarafından suiistimal edilecek bir kaynak oluşturuyordu. "Özgür aşk" lafını diline dolayan sağcılar, bu foya üzerinden kadınların toplumsal hayatta daha görünür olup erkeklerle biçimsel eşitliğe ulaşmasına öfke kusuyorlardı. Böylece toplumun en geri kalmış kesimlerinin kadının geleneksel rolleri dışında bir role sahip olmasından duydukları rahatsızlığı siyasi alana tahvil edebiliyorlardı.

1936 yine bir dönüm noktası oldu. Devrim kadınların durumunda hemen bir ilerleme kaydetti. Erkekler ile kadınlar yasalar önünde gerçekten eşit haklara sahip bireyler haline geldiler. Bu-

Kadınların cephedeki rolü devrimin iniş-çıkışlarından doğrudan etkilenmişti.

gün bile en ileri demokrasilerde tartışma konusu edilen kürtaj, "gayrimeşru"-meşru çocuk ayrımı gibi konularda somut adımlar atıldı. Sözgelimi Katalan hükümeti dinî nikâh yerine resmi nikâhı ve kürtajı yasalaştırdı. Madrid hükümetiyse kadınların boşanma hakkı dâhil olmak üzere tüm hukuki haklarını tanıdığını açıkladı (Ackelsberg, 1986: 6).

Devrimin başlarında milislerde ve gençlik örgütlerinde kadınlar erkeklerle hemen hemen eşit roller aldılar.[81] Hem Barcelona'da hem Madrid'de kamu taşımacılığını büyük oranda kadınlar üstlendi. Keza maden, kimyasal ve tekstil başta olmak üzere birçok sektörde kitlesel olarak çalışmaya başladılar. (Graham, 1996a: 110). Savaşın hemen başında gezici ilkyardım birimleri ve aşevleri oluşturdular; sonrasında, cepheye giden erkeklerin yerine iş yaşamında daha aktif rol aldılar. Üstelik sadece kentlerde değil, kırda da eskinin toplumsal cinsiyet rolleri –kökten olmasa bile– ciddi düzeyde sarsıldı, değişti (Ackelsberg, 1986: 7).

81) Faşist cephede de kadınlar hiç rol oynamadı değil. Geleneksel kadın rolleri fazla sorgulanmamıştı, ama kadınlar örgütçü kimlikleriyle seferberlikte yerlerini aldılar.

Kadınların milisteki (ve genel olarak siyasi yaşamdaki) varlığıysa devrimin hem geleneksel rollere meydan okuyan devrimci tutumunu hem de yanlış politikaların ve siyasi önderlikler tarafından sıkıştırıldığı çerçeveyi gösterir.

Geriye dönüşlü okumalarda atlanan hususlardan biri, İspanya'da faşist cephede kadınların geleneksel kalıplara sıkı sıkıya oturtulmaya çalışılan (anne, erinin arkasındaki tamamlayıcı, yardımcı) kadın rolünün muhafazakâr-dinci eğilimlerinden kaynaklanmasıdır. İleri kapitalist ülkelerdeki demokrasilerde de kadınların durumu bundan çok farklı değildi, biçimsel eşitlik bile henüz sağlanmamıştı. Bu yüzden İspanya Devrimi'nde kadınların milislerde yer almaları ve genel olarak sokağı zaptetmeleri, tarihsel olarak erkeklere tahsis edilmiş alanda, üstelik erkeklerle yan yana bulunmaları çok ciddi bir meydan okumaydı, gerçek bir devrimdi.

Fakat geçmişle kopuş sadece cebir etkeninin devre dışı bırakılmasıyla mümkün değildir. Geleneksel kalıplar ezen kadar ezilenlerin de kanıksadığı rollerdir ve buna her yönüyle karşı çıkmak burada da bilinçli bir müdahale gerektirir. İspanya'da bu yönde çabalar ya eksikti ya da müdahale edenlerin ideolojik çerçevesinin darlığından mustaripti. Bunun bir yansıması olarak, sözgelimi kadınlar cepheye gitmiş, bizzat muharebelere de katılmışlardı, ama milis kadınlar istisnaydı; kadınlar cephede *genellikle* bakıcılık ve yemek pişirme gibi geleneksel rollerle sınırlanmıştı. Mary Nash (2005: 51 ve 53) bugüne kalan kadın milis fotoğraflarının neredeyse hepsinin çatışmanın ilk dönemlerinde çekildiğini, bir azınlık teşkil ettiğini ve "propagandif" amaç taşıdığını söyler: Bu fotoğraflar kadınların savaştığını göstermez, erkekleri kadınlardan ibret alıp korkaklığı bırakarak gönüllü olmaya teşvik etme amacı taşır! Zaten bir süre sonra, "istisnasız tüm cumhuriyetçi örgütler bu tür yardımcı görevlerle iştigal eden kadınların cephe gerisine gönderilmesini savundu. Çok azı cephe hattında devam etti" (Durgan, 2007: 86; ayrıca bkz. Nash, 1995: Bölüm 2 ve 4).[82]

82) Kadın hareketinin henüz emekleme evresinde olduğunu göstermesi bakımından belirtmekte yarar var, örneğin kendi müstakil örgütlenmesini ilan edecek kadar ileri olan anarşist kadın örgütü Özgür Kadınlar bile kadınların cepheden çekilmesine tepki göstermemişti (Ackelsberg 2005, 96).

Kendi kadar meşhur simsiyah kıyafetleri içinde Dolores Ibárruri, nam-ı diğer *La Pasionaria.*

Devrimin kazanımlarına karşın, Halk Cephesi'nin burjuva niteliği kadın sorununa yaklaşımına da yansımıştı ve kadınların toplumsal hayata katılımının önüne ciddi engeller dikiliyordu. Bir defa, çocuk bakımı ve ev işlerinin yükü kadınların omuzlarından alınmamıştı, kolektiflerde kadınlar ile erkekler arasındaki ücret farklılıkları sürüyordu ve kadınların komitelerde yönetici ya da sorumlu mevkilerde yer almasının önünde engeller vardı (Hogan, tarihsiz); bu haliyle kadınların gerçekten özgürleşmesi mümkün değildi. Devrimin ertelenmesi tarihçiler tarafından soyut düzlemde ele alınmıştır, oysa somuta inildiğinde bunun bir anlamı da kadınların yakıcı sorunlarına çözümlerin ertelenmesiydi. Halk Cephesi kadın sorununa yaklaşımında Francoculardan çok ileride olmasına karşın, İspanya uluslararası tedavüle maço kelimesini boşuna kazandırmamıştı. Ülkede erkek egemen anlayış çok baskındı, öyle ki devrimci hareket de bundan muaf kalamamıştı. Erkek-

lerin hâlâ merkezde olduğu toplumsal hayatta kadınların tacize uğramaları sık görülen bir durumdu. Kafe ve barlar esasen erkeklere aitti, birçok kadın tek başına dışarı çıkamıyordu (Ealham, 2005b: 130 ve 2005a: 167). Devrimci solun teorik konulara ilgisizliği sadece devrimci olmakla halledilmesi mümkün olmayan,[83] özel olarak üstüne düşülmeyi gerektiren kadın sorununda birçok "maço" tavrı doğurmuştu.

Bu olumsuzluklar devrimin med-cezirlerinden de doğrudan etkilenmişti. Devrimin gerileyişiyle birlikte Halk Cephesi kanadında da kadının geleneksel rolünü vurgulama eğilimi iyiden iyiye güçlendi. Tıpkı Rusya'daki Stalinist karşıdevrim döneminde boşanmanın zorlaştırılması, kürtajın tamamen yasaklanması, çocuk doğurmanın erdemlerinin vurgulanması, okullarda annelik ve ev kadınlığı derslerine geçilmesi gibi; İspanya'da da 1937'de hız kazanan karşıdevrim, kadını benzer şekilde geleneksel rollerine iyiden iyiye hapsetti.

Düzenin baskıcı kurumlarından birini diğerinden ayırmak zordur. Nasıl ki halkın malı haline gelen Ritz kısa süre sonra devrimin elinden alındı ve "şehrin en iyi oteli" adıyla yeniden açıldıysa, kadınların hakları da bir bir tırpanlandı. Örneğin geleneksel burjuva orduya dönüş kadın sorununda da gerici geleneğe dönüş demekti. İspanya Devrimi'nde kadınlar dendiğinde akla gelen ilk isim olan La Pasionaria[84] kadınların cepheden dönmeleri ve savaşa evlerinde, işyerlerinde katkı sunmaları çağrısında bulunu-

83) Kadın sorununda daha özgürlükçü tutuma sahip olan anarşistler bile bu sorunun özgüllüğünü yok sayıyor ve "sonuçta hepimiz eziliyoruz" yanlışında diretiyordu (Nash, 1995: 86, 88 vd.). Stalinistlerin kötü sicili için ise, özellikle bkz. Rees, 2012: 246-47.

84) La Pasionaria gerek hitabet yeteneği, direniş azmi ve özverisi gerek bir kadın olarak erkeklerin egemen olduğu dünyada sivrilmesi nedeniyle efsaneleştirilmiş olsa da, o da Stalinist karşıdevrimin sözcülerinden biriydi. Anti-faşist cephedeki devrimcilere karşı düzenli olarak yalan ve iftiralara başvuruyordu; PCE onun otoritesinden böyle yararlanmayı tercih etmişti. Dolores Ibarruri İspanya'daki devrimin sosyalist değil, burjuva-demokratik devrim olduğunu savunuyor, böylece faşizme karşı direnişi ve kadınların kurtuluşunu kapitalizm sınırları içine hapsediyordu, üstelik devrimden sadece birkaç yıl önce İspanya'daki görevin bir Sovyet hükümeti kurmak olduğunu söylemesine karşın. Elbette La Pasionaria'nın çark etmesi bireysel ya da parti düzeyinde bir tercihle değil, doğrudan Stalin'in emirleriyle alakalıydı. Her halükarda, La Pasionaria savaş ilerledikçe PCE'nin en öne çıkan ismi haline gelmişti. Öyle ki Valencia'da çıkan kadın gazetelerinden birinin adı *Pasionaria*'ydı (Nash, 1995: 67).

yordu (Esenwein, 2005: 176). Geleneksel ordu ve eski düzen erkeklerin egemenliği demekti ve kadınların özellikle de o dönemde tali roller dışında bir rolü olamazdı, anlayış buydu.

İspanya Devrimi ve Özgüllükleri

Troçki 1920'lerin Almanya'sını ele alırken krizle devrim arasında mekanik bir sebep-sonuç ilişkisi kuran yaklaşımı reddetmiş ve devrimlerin şiddetlenen krizle doğru orantılı olarak gerçekleşeceği görüşüne karşı çubuğu öbür tarafa bükmüştü: Kriz kimi zaman beraberinde getirdiği felaket ve yıkımdan ötürü mücadelenin yükselmesine değil; bireysel kurtuluş arayışına, krizin zorlukları nedeniyle elindekini tutma kaygısı duyan kitlelerin mücadeleden büsbütün uzaklaşmasına da yol açabilirdi. Oysa büyük bir krizin ardından gelen küçük bir iyileşme hem işçi sınıfının kendine gelmesini sağlar hem de onu daha fazlasını istemeye teşvik edebilirdi.

Aynı şekilde, devrimlerin de basitçe proletarya-burjuvazi çelişkisinin en keskin olduğu, üretim araçlarının ve sermaye birikiminin en fazla ilerlediği, dolayısıyla proletaryanın en fazla sömürüldüğü ülkelerde değil; eski toplum ile yeni toplumun bir arada yaşamaya devam ederek ("birleşik gelişim") hem sömürü ilişkisini hem de toplumsal yaşamı karmaşıklaştırdığı ve ekonomik bir kategori olan sömürü oranının belki en yüksek olmadığı ama siyasal ve toplumsal bir kategori olarak ezilmenin çarpıcı derecede yüksek olduğu, Troçki'nin tabiriyle "kapitalizmin birleşik ve eşitsiz gelişiminin" baskın olduğu yerlerde ortaya çıktığını görüyoruz. İşçi sınıfı açısından daha iyisinin uzansa tutabileceği kadar yakında olduğu ama erişemediği yerlerde devrim ihtimali çok daha artmaktadır.

İspanya tam da böyle bir görünüm arz ediyordu. Özellikle de I. Dünya Savaşı'nın sağladığı ilerlemenin ardından eski imparatorluk günlerine dönme sinyalleri vermese bile, az çok toparlanmıştı. İspanya hâlâ tarımın egemen olduğu, ama 1920-40 arasında kentleşmenin en hızlı yaşandığı üçüncü ülkeydi (Rider, 2003: 69). Kentleşmedeki ilerlemeyle 1930'da 100 binden fazla nüfusu

olan şehir sayısı 11'e yükselmişti (Álvarez Junco, 1996b: 86) ve nüfusun yüzde 42'si 10 binden fazla sakini olan kentlerde yaşıyordu; nitekim telefon sayısı da üç katına çıkmıştı. Buna paralel olarak işçileşme artmış, tarımsal işgücü yüzde 12 azalırken (Ben-Ami, 1990: 73-4), 1931-36 arasında İspanya işçi sınıfının saflarına yaklaşık 530 bin yeni genç işçi katılmıştı (Payne, 2006a: 64). Lenin'in emperyalizmin ayırıcı özelliği olarak tarif ettiği mali sermaye egemenliği (yani banka sermayesiyle sanayi sermayesinin iç içe geçmesi) İspanya'da da epey yol almıştı ve en büyük yedi banka İspanya'daki tüm limited şirketlerin sermayesinin yarısını elinde tutuyordu (Beevor, 2006: 451). Keza bilim ve sanat alanında önemli isimler yetişiyordu. 1920'lerde yeni sanat sinema ülke çapında muazzam kitleselleşmişti ve İspanya İç Savaş öncesinde dünyanın en çok sinema salonuna sahip yedinci ülkesi haline gelmişti. Sadece "başkentte 64 sinema salonu vardı" ve "1935'te Madrid sinemalarında 320 İngilizce film, 55 İspanyolca film oynamıştı" (Ruiz, 2015: 135). Madrid'deki ultra-modern bina sayısı Londra'dakinden fazlaydı. İnsanlar hiç olmadığı kadar fazla seyahat ediyorlardı, sadece 1923-26 arasında demiryolu kullananların sayısı 3,5 milyon artmıştı (Ben-Ami, 1978: 26). Keza Barajas'ta açılacak yeni havalimanı dünyanın en iyilerinden biri olacaktı. Fakat "hemen bir saat uzağında Roma imparatorluğu döneminden beri neredeyse hiç değişmemiş köyler vardı" (Howson, 1999: 2). Dolayısıyla devrim basitçe azgelişmiş ya da feodal bir ülkede değil, eski ile yeninin birlikteliğinin en göze batar hale geldiği (arkaik olan ile modern mülkiyet ve toplumsal ilişkilerinin *birleştiği*, eşitsiz ama *birleşik* bir yapı oluşturduğu) topraklarda patlak vermişti.

Her halükarda İspanya'daki devrim modern çağda devrimlerin Avrupa merkezli dünyanın çeperlerinde kalmış uluslara özgü olmadığını ispatlamış, Avrupa'nın göbeğinde bugün hâlâ güncelliğini koruyan ilke ve talepleri radikal bir şekilde hayata geçirmişti. Bunlar 1917 Rusya Devrimi'yle içerik bakımından çok ciddi benzerlikler gösteriyordu.

Örneğin İspanya gibi tarımın çok önemli yer tuttuğu bir ülkede devrimin en önemli temellerinden biri kırsal alandaydı. İspan-

ya emekçileri tarımda toplumsal dönüşüm konusunda Bolşevik Devrimi'nin (1917-21) çok ötesine geçerek zengin deneyimler sunmuştu. Kırın hâkimi emekçi köylüler ve kır proleterleriydi. Örgütleri aracılığıyla güçlü oldukları yerlerde isteklerini kabul ettiriyorlardı. Tarım burjuvazisi ve genel olarak topraksahipleri asırlık egemenliklerinin sona erdiğini fark etmiş ve olağan yöntemlerin dışında bir müdahalenin şart olduğuna kanaat getirmişlerdi. Topraksahiplerinin önemli bir kesimi evlerini ve çiftliklerini terk ederek soluğu şehirlerde almıştı. Böylece bunlar aynı zamanda şehirlerde baskı grubu oluşturmuşlardı.

İspanya'nın Rusya olmadığı, İspanya'da gerçekleşecek devrimin kendi dinamikleri olması gerektiği çok yazılıp çizilmiştir. Her devrimin kendi dinamikleri olması anlamında kuşkusuz İspanya'daki devrim de Rusya'dakinden veya başka bir ülkedekinden farklı olacaktı, ama emperyalizm çağını diğer tarihsel dönemlerden ayırt eden özellik ülkeleri birbirine yakınlaştırmış, bir dünya toplumu yaratarak kaderlerini neredeyse tektipleştirmiş olmasıdır. Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da özellikle vurguladıkları bir hususdur bu: "Eski yerel ve ulusal içe kapanıklık ve kendi kendine yeterliliğin yerini, çok yönlü ilişkiler ve ulusların evrensel karşılıklı bağımlılığı almış bulunmaktadır. Üstelik yalnızca maddi üretimde değil, düşünsel üretimde de bu böyle. Tek tek ulusların düşünsel yaratıları hepsinin ortak mülkü haline geliyor. Ulusal tekyanlılık ve darkafalılık her geçen gün biraz daha imkânsız hale gelmekte, çok sayıda ulusal ve yerel edebiyattan bir dünya edebiyatı doğmaktadır" (Marx ve Engels, 1998: 121). İspanya Devrimi modern çağda devrimlerin enternasyonal nitelikte olduğunu her yönüyle kanıtlar. Devrimler bu çağda devrimcilerin kendi niyetlerinden bağımsız olarak dünya çapında bir niteliğe bürünür; İspanya'da da olan buydu. İspanya'daki devrimcilerden de önce devrimi burjuvazi enternasyonalleştirmiş, savaş sadece İspanya sınırları içinde yürümemiş, İç Savaş'ı kimin kazanacağı kimin enternasyonal müttefiklerinin daha güçlü olduğuna göre belirlenmişti.

Dolayısıyla mesele emperyalizm çağında devrimlerin sergilediği benzerlikler arasından sıyrılarak ayrı özelikleri bulmaktır; an-

cak bu sayede söz konusu farkların özgüllük-benzerlik ikiliği yerli yerine oturtulabilir.

Sözgelimi İspanya'da da kapitalizm azgelişmiş olmasına karşın, mali sermayenin egemenliğine geçilmiş ve bununla da bağlantılı olarak burjuvazi, özelikle sanayi burjuvazisi zayıf kalmıştı. Kent burjuvazisi toplumun diğer kesimlerini arkasına toplamaktan acizdi, parlamenter gelenek ve genel olarak demokratik-temsiliyetçi kurumlar gelişmemişti. Oysa işçi sınıfı örgütleri alabildiğine güçlüydü. Dolayısıyla proletaryanın burjuva-demokratik yanılsamaların esiri olması daha zordu. Bu açıdan Rusya ile benzerlik had safhadaydı.

Elbette bunlar İspanya Devrimi'ni Rusya Devrimi'nin kopyası yapmaz, ama neredeyse bir harcıâlem haline gelmiş olan "her ülkenin koşulları ve devrimi farklı" önermesinin de o kadar güvenilir olmadığını gösterir. Tevekkeli değil, bu farkları göstermeye çalışan isimler de olguları tahrif etmek zorunda kalıyordu. Örneğin "İspanyol Lenin'in" teorisyeni Araquistáin "siyasal partileri olmayan bir küçük burjuvazi" ve "zayıf bir devlet" diyerek iki hayati hata yapıyordu. Küçük burjuvazinin partileri yok değildi. Companys'in Katalan partisi ve kısmen de Azaña'nın partisi hiç de yabana atılamayacak küçük burjuva partileriydi. Her ikisi de 17 Temmuz'dan sonra nasıl etkili olabildiklerini gösterdiler, üstelik Azaña her geçen gün daha da geri plana geçmesine rağmen.[85] Diğer yandan, devletin güçsüzlüğünü iddia etmekse çok daha büyük bir yanlıştı. İspanyol devletinin idaresi zayıftı, modern kurumları gelişmemişti, ama ordu özelinde omurgası sağlamdı ve bunu ispatlayacaktı.

Bunların haricinde İspanya Devrimi'nin özgüllüklerine baktığımızda ilk göze çarpan cinsellik, dolayısıyla da din konusunda daha radikal bir tutumun varlığıdır. Bu radikallik kalıcı dönüşümlere bağlanamamış olsa da, meşhur "Çocuk yapmaya evet, ko-

85) Keza tarihçi Romero Salvadó da bu karşılaştırmayı yapıp reddederken "devrimci aşırılıkların ters tepeceği çok sayıda küçük mülksahibini [...] yatıştırma görevinin zorunluluğu"na dikkat çekerek (2005: 116), İspanya'nın 1917 Rusya'sından farklılığını vurgulamaya çalışır, sanki benzer bir sorunla, hem de çok daha yoğun bir şekilde Bolşevikler de boğuşmamış gibi!

caya hayır!" sloganında cisimleşen kadının cinsel özgürlüğü vurgusu açıkça ileri bir adımdı (gerçi bu sloganın yanlış bir siyasi perspektif dâhilinde kullanılmış olması yine faşistlerin ekmeğine yağ sürmüştü). Kadınların yirmi yıl önceki Rusya'ya kıyasla toplumsal hayata daha çok çekilmiş olmaları bir etken olmakla beraber, öznellik ve tutum farklılıkları belirleyiciydi.

Bunlar haricinde daha tali şeyler göze çarpar. Örneğin Barcelona'da fötr şapkalar burjuva statü göstergesi olduğu için kullanımdan kaldırılmıştı. Kılık kıyafet konusunda bile fiilî yasa çıkartılmıştı, burjuvaların giyim kuşamını hatırlatan kıyafetler giyilmiyordu. "Madrid'de kravat, şapka, ata yaka gitmiş; yerini işçi tulumu, bere ve sakal almıştı" (Ruiz, 2015: 63).[86] Kahve ve içki içmek yasaklanmıştı, Borkenau "sanki yararsız şeylerin kaldırılmasını ahlaki bir tekâmül olarak görüyorlardı" yorumunda bulunur (1986: 197).

Keza devrimin uzatmalı niteliği de belirtilmeye değer. Marx 1854'te, "İspanya hiçbir zaman modern Fransız modasını takip edip devrimi üç günde başlayıp bitirmeyi beceremedi. Bu yöndeki çabaları karmaşık ve daha uzundur" (Marx ve Engels, 1980: 391) diye yazmıştı; yaklaşık yüzyıl sonra da olan buydu ve İspanya'daki devrim uzatmalı bir kimliğe büründü (Troçki dokuz yıla yayıldığını söyler). Belki de Rusya Devrimi'yle en büyük farkı buydu ve *bu şekilde uzaması* devrimin sonunu getirdi. Bunda en önemli etken, İspanya Devrimi'nin yarattığı yeni kurumların potansiyelinin fark edilememesiydi.

Bir Devrimci İktidar Biçimi olarak Sovyet ya da Cunta

Bu iki devrimin en fazla benzerlik gösterdiği yer, ezilenlerin harekete geçtiğinde yarattıkları yeni, devrimci kurumlardı.

İspanya İç Savaşı'nın en sağlam kalemlerinden Chris Ealham ilçe komitelerinin Temmuz ayında kurulmuş yegâne gerçek devrimci organa, kısa ömürlü Barikatlar Federasyonu'na temel oluşturduğunu söyler. Ealham'a göre, benzerini Paris Komünü'nde

86) İnsanların şapka ve kravatlarından ötürü vurulduğu söylentisiyse devrime kara çalmak adına yayılmıştı ve gerçeklik payı yoktu (bkz. Beevor, 2006: 83).

gördüğümüz rüşeym halindeki bir devrimci iktidar alternatifi olan Barikatlar Federasyonu, aynı zamanda devrimin temel kusurlarından birini temsil eder: "Halkın devrim arzusuna ifade kazandırabilecek ve iç savaşı yürütmek gibi nesnel bir ihtiyacı karşılayabilecek yeni bir kurumsal biçimin yokluğu" (2005b: 117). Bu kurumsal biçimin adı *sovyet* ya da İspanya'daki adıyla *cuntaydı*.

Bu soruna odaklanmak İspanya Devrimi'nin kilidini açmamızı sağlayabilir. İlk adım olarak, daha yakına gelip, Venezuela'nın 2000'lerin başındaki deneyimiyle paralellik kurabiliriz. İspanya'ya benzer şekilde, demokratik seçimlerle işbaşına gelen solcu lider Hugo Chávez'e yönelik darbe girişiminin (11-13 Nisan 2002) püskürtülmesiyle başlayan devrimci süreçte; İspanya'dakinden farklı olarak darbeciler ülkenin hiçbir yerinde kontrolü ele geçirememiş, tersine sadece Chávez'in değil, hareketinin tabanındaki milyonlarca işçi ve emekçinin de iyiden iyiye radikalleşmesiyle[87] ülkede bir devrimci durum ortaya çıkmıştı. Bunun sonucunda, birkaç yıl önce başlayan tabandan kitle örgütleri kurma girişimleri de hız kazanmış, yüzlerce öz-örgüt ya da devrimci örgüt doğmuştu.

Gelgelelim iktidarın bölüşümüne ilişkin farklılık olsa da, öz-örgütlerin durumu konusunda 1936'daki İspanya'yla 2000'lerdeki Venezuela korkunç bir benzerlik taşıyordu: İkisinde de adı her ne olursa olsun öz-örgütler, bu rüşeym halindeki sovyetler, bir yandan kitleleri karşıdevrimle mücadele için seferber ederken, diğer yandan burjuva düzene eklemlemenin aracı olmuştu.

Birkaç yüzyıllık sınıf mücadeleleri deneyiminin ardından şunu rahatlıkla söylemek mümkün: Eğer sosyalizm birilerinin tepeden inmeci bir dayatması değil, bilakis milyonların kendi mücadelesinin eseri olacaksa; adı sovyet, cunta, şura, komite, konsey, forum, her ne olursa olsun, milyonları kucaklayan öz-örgütler olmadan bu projeyi hayata geçirmek mümkün değildir. Bu açıdan, ilk kez yirminci yüzyılın başında Rusya'da görülen öz-örgütlenme biçimi olarak sovyetler (komiteler, öz-örgütler) devrimci iktidarların ol-

87) Tıpkı Largo Caballero gibi, Chávez de bu süreçte Marksizmin önemini keşfetmiş, hattâ bir adım daha ileri giderek Stalinizm eleştirileri ve Troçki övgüsü yapmıştı; ama onunki de daha ziyade lafta kalacak bir savunuydu.

mazsa olmazıdır, temelidir. Fakat sovyet türü örgütler birer sihirli değnek değildir. Bu öz-örgütler her yönüyle hazır iktidar organları olarak ortaya çıkmazlar, bilakis grev komiteleri ya da gündelik hayatın somut sorunlarını çözen organlarken, mücadelenin daha da ilerlemesi ve siyasi partilerin (ve öznelerin) müdahalesi sonucu iktidar organına *dönüşürler.*

Sovyetin işçi hareketi içinde var olan parti, sendika, dernek, sandık gibi diğer işçi örgütlerinden temel farkı, bu örgütler gibi daimi değil, mücadelenin belli bir aşamasında ortaya çıkan kurumlar olmasıdır. Sovyet dışındaki örgütlerin hemen hepsi mücadelenin her aşamasında kendine yer bulan yapılarken, sovyet tipi kurumlar mücadelenin yükseldiği dönemlerde ortaya çıkar. Bunun nedeni mücadeleye katılan insan sayısındaki ani artışın nitel bir dönüşüme yol açmasıdır.

Milyonların mücadele alanında aktif olarak yer almadığı dönemde ön plana çıkan sendikalar, siyasi partiler ya da yasama meclisleri çok farklı nedenlerle ilk kez alana inen milyonların devrimci iştiyaklarını kucaklayamaz. Sendikalar işyeri ya da meslek temelli yapılar olduğundan, siyasi partiler belli görüşler etrafında kümelenmiş kişileri ve aslında çoğu kez eski siyasi parametreleri temsil ettiğinden, meclis ise kitlelerin kendilerini teslim etmelerine (dört yılda bir pasif hesap sormaya, Marx'ın tabiriyle "her üç ya da altı yılda bir egemen sınıfın hangi üyesinin parlamentoda halkı temsil edeceğini ve ezeceğini belirleme"ye [Marx, 1991: 59]) dayalı bir temsiliyet biçimi olduğundan bu işlevi göremez. Milyonları (mesela Gezi'de ilk kez sokağa çıkan 5-6 milyondan fazla insanı) aynı çatı altında toplayıp ortak hareket etmelerini sağlayacak başka tür bir örgüt gerekir ki, sovyet türü yapılar tam da bu nedenle hemen her devrimci durumda –tekrarlamak gerekirse, farklı isimler altında– ortaya çıkar.

Bu tür öz-örgütler ikili rol oynar. Bir yandan, milyonları, toplumun ezilenlerini ve gerçek ilerici güçlerini kucaklaması bakımından muazzam dinamik bir örgüttür; sadece sayısal bolluk bile Gezi isyanındaki gibi bir devrimci zenginliği doğurmaya yeter. Diğer yandan, kitleler mücadeleye dünkü bilinçleriyle atıldıkları oran-

da, bir anda devrimci fikirlere ya da siyasete ulaşamazlar. Dahası milyonlarca kişiyi kucaklayan bir örgütten bahsediyorsak, bunun belli bir uzlaşma, bir altın orta üzerine kurulu olması da neredeyse kaçınılmazdır. Dolayısıyla sovyetler hem devrimci bir kurum olarak ortaya çıkarlar (kitlelerin *bizzat* siyaset yapmaya başlamaları burjuva parlamenter uzlaşımın, bahsi geçen teslimiyete dayalı temsiliyetin altını oyar) hem de devrimci dönüşüm için engelleyici özellikler barındırır.

Bu öz-örgütler ancak mücadelenin daha da ilerlemesi sonucu, kitlelerin kendi gücünün farkına varmasıyla sivil toplum kuruluşu ya da ikili iktidar yapılanması olmaktan çıkıp gerçek anlamda devrimci bir özyönetim organına dönüşebilir. Kuşkusuz bu dönüşümün sağlanması için, o kitle örgütünün içinde faaliyet yürüten ileri unsurların kendi doğrularını sabırla anlatmaları gerekir. Aksi takdirde, sovyetler devrimci değil, pekâlâ reformist bir örgüt haline gelir. Çok uzağa gitmeye gerek yok, sovyet örgütünün ilk ortaya çıktığı ülke olan Rusya'da 1917 Şubat Devrimi sonrasında Menşeviklerin ve Sosyalist-Devrimcilerin egemenliğindeki Sovyetler ya da I. Dünya Savaşı sonrası Almanya'da ortaya çıkan Konseyler pekâlâ uzlaşmacı nitelikteydi. Tam da bu nedenle, örneğin Otto Bauer ve çömezleri 1919'da Almanya'da ikili iktidarı sürekli hale getirerek, sovyet ("Konsey") organlarının burjuva devlet iktidarı yanında varlığını devam ettirmesini savunmuşlardı; önleyemedikleri yükselişi massederek durdurma derdindeydiler!

Sovyet aygıtının kendisinden mucizeler beklememek gerekir. Mucize tek başına sovyet iktidarında değil, içinde çalışma yürüten devrimci unsurların geniş kitlelerin güvenini kazanıp onların çoğunluğunu devrimci alternatife çekerek, sovyetleri gerçek kimliğine, yani iktidar organlarına dönüştürebilmesinde saklıdır. Ealham'ın verdiği örnekte tam da bu eksikti: *Rüşeym halindeki iktidar, içinde yer alan devrimciler tarafından büyütüleceğine boğulmuştu.* İspanya'daki devrimcilerin bu komiteleri merkezileştirip, *demokratikleştirip* (gerçek anlamda *öz*-örgüte dönüştürüp) eşgüdümlü bir yapıya kavuşturmaları mümkündü, fakat yanlış politikalar veya ihanetler yüzünden bu süreç ilerleyemedi ve yarıda kaldı.

Devrimin en ileri örgütleri olan CNT ve POUM, Ealham'ın da dikkat çektiği gibi, "Barikatlar Federasyonu'nu ya da yerel komiteleri devrimci hükümete ya da meclise dönüştürmeyi savunmamışlardı" (2005b: 117).

Gerçekten de, her devrimin temel sorunu devlet iktidarı sorunudur. Burjuvazinin ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiş ve işçi sınıfını siyasette pasif bir alıcı konumuna iten burjuva iktidarın karşısında; kitlelerin aşağıdan yukarıya doğru hareketinin hayat kazandırdığı, demokratik temsiliyete dayalı, halkın ezici çoğunluğunu kapsayan, enerjilerini devrimci yolda kullanan ve en önemlisi "temsilî kurumları laf üreten yerler olmaktan çıkarıp [Marx'ın tabiriyle – FBA] 'iş yapan' organlara" (Lenin, 2009: 49) dönüştüren ikinci bir iktidarın ortaya çıkışı devrimin en önemli dönemeç noktasıdır. Olağan dönemlerin hareketsizliğine ve sınırlı kitleselliğine uygun yapıların yerini alan bu organlar, devrimin ilerlemesiyle birlikte toplumda gerçek güç odağı haline gelirler. Bu andan itibaren sorun artık hangi somut adımların atılmasıyla bu iktidarın merkezî yapı haline dönüştürüleceği, içerik dönüşümünün hangi biçimsel dönüşümle taçlandırılacağıdır. İspanya'daki reformist örgütler tam da bu anda kitlelerin önüne binbir bahane çıkardılar ve bu öz-örgütler kısa süre sonra düzene eklemlendi.

Rusya'daki sovyet (tekrarlamak gerekirse, işçi ve emekçilerin öz-örgütleri) deneyiminden her ülkenin şartlarının farklılık taşıdığı ya da Bolşeviklerin komplocu olduğu bahanesine sığınarak yararlanmamak ölümcül bir hataydı. Devrime önderlik eden anarşistler bu siyasi dersten uzakken, örneğin onları eleştiren ve aslında bu konudaki eksiklerden hareketle kurulmuş bir yapıyı (Durruti'nin Dostları) ele alan en önemli siyasi çalışmanın yazarı olması bakımından daha içgörülü olmasını bekleyeceğimiz Guillamón bile, üzerinden yıllar geçtikten sonra CMCA için hâlâ "bir ikili iktidar organı değil, burjuvaziyle kutsal birliğin, kısacası sınıf işbirlikçiliğinin aracısıydı. [...] Hiçbir zaman yeni bir işçi iktidarının rüşeym hali olmadı; daha ziyade sınıf işbirlikçiliğinin bir aracısı, burjuva cumhuriyetçi Generalitat'a iktidarını yeniden kurmasında yardımcı olan bir geçici hükümetti" (1996: 10 ve 15) der. Bu iddiasında da temel dayanağı, CCMA'nın devrimci örgüt-

ler ile Companys'in partisinin pazarlığı sonucunda bir hükümet kararnamesiyle resmiyet kazanmış olmasıdır.

Bu yaklaşım iki açıdan hatalıdır. Söz konusu organın içindeki devrimcilerin, yani kitlelerin önderliğine soyunmuş isimlerin (temsilcilerin) ne yaptığına, ne amaçladığına takılıp kalmaktadır. Oysa bu önemli etken de tek başına bir anlam taşımaz. Hepsinden önce, bu organın sınıfsal matristeki yerine bakılmalıdır, zira buna göre devrimci bir potansiyel taşır. Kuşkusuz bu potansiyelin fiile dönüşüp dönüşmeyeceği diğer koşullara bağlıdır, fakat aslolan sınıfsal ilişkilerdeki yeridir: Milyonların pasif bir şekilde temsilci seçip onları denetleyemedikleri *eski* sistemin yerine, artık bizzat siyasi özne olmaya *soyundukları* (sonuna kadar başarıp başaramadıkları değil, bu yola girdikleri) yeni sistem sınıfsal ilişkilerde, sadece siyasal alanda değil, toplumsal alanda da bir altüst oluşu ifade eder. Devlet iktidarının başka bir sınıfın eline geçmesi ancak böyle bir sürecin başlamasıyla mümkündür. Bu sürecin *başlaması*, kitlenin içinde bir azınlığı teşkil eden devrimcilerin niyetlerinden çoğu kez bağımsızdır; belirleyici rolleri sürecin *nihayete ermesinde* devreye girer. Zaten bu başlangıç devrimin de başlangıcına işaret eder.

Bu komitelerin rolünü işçi sınıfının nesnel rolü ile işçilerin birey olarak toplumdaki rolü arasındaki karşıtlık üzerinden daha rahat kavrayabiliriz. Olağan dönemlerde ortalama bir işçi hiç de devrimci değildir. Aksine, tam da toplumun en çok ezilen, cahil bırakılan kesimine mensup olduğundan en gerici fikirlerin, inançların vb. taşıyıcısı olur. Fakat işçiler bir sınıf olarak, üretim ilişkileri içindeki nesnel konumları bakımından devrimci bir sınıf teşkil ederler: Şarteli indirerek üretimi durdurabilme, mesela tek bir düğmeye basarak tüm ülkenin internetini kesip hayatı felç edebilme gücüne sahiptir. Marx'ın proletaryayı devrimci bir sınıf olarak adlandırmasının nedeni budur, yoksa bir idealleştirme söz konusu değildir.

Aynı kuvve-fiil ilişkisi İspanya'daki öz-örgütler için de geçerlidir. 1936-39'da İspanya'da devrim yarım kalmasaydı, *bu veya ben-*

zer örgütler[88] üzerinden başarıya ulaşacaktı. Fakat nesnel açıdan devrimci potansiyele sahip olan kurumlar devrimci örgütler tarafından burjuvaziyle sınıf işbirliği örgütüne *dönüştürülmüştü.*

Diğer yandan, İspanya'da öz-örgütler ya da benzeri örgütler kurulmuş olmasına karşın, Rusya'daki Sovyetlerin aksine demokratik yapısı çok zayıftı. Komitelerdeki delegeler genellikle Halk Cephesi'ne mensup örgütlerce seçiliyor ya da aday gösteriliyordu ve kitlelerin oyuyla başa geçtikleri nadirdi (Fraser, 1973: 56). Düzenli olarak denetleyip hesap sorabilme, her an geri çağırabilme gibi olmazsa olmaz özellikler komitelerde yoktu. Bunun kabahati yine doğrudan mevcut parti ve sendikalardaydı. Doğası gereği, parti veya görüş ayrımı gözetmeksizin tüm işçi ve emekçilere açık olması gereken ve demokratik işleyişe ihtiyaç duyan bu yapılar, ister kendiliğinden ortaya çıksın ister doğrudan bir örgütün inisiyatifiyle kurulsun, bir süre sonra tutanın elinde kalıyor, parti örgütüne dönüştürülmek üzere dört bir taraftan çekiştiriliyordu.

Sorun bunlarla sınırlı değildi. Halk Cephesi'nin devrimci bileşenlerinin en büyük günahlarından biri öz-örgütlere (komitelere) gereken önemi vermemeleriydi. İç Savaş başladıktan sonra sayısız komite ortaya çıktığından, en azından savaşın başı için bu iddiayı dillendirmek çelişkili görünebilir, ama bu yargının tek dayanağı bir süre sonra komiteleri *kendi elleriyle tasfiye etmiş olmaları değildir.*

Halk Cephesi'nin devrimci bileşenleri Halk Cephesi'ni zorunlu bir seçim ittifakı olarak lanse etmişlerdi (daha da sağda konum almış PCE hariç tutulabilir). Buna göre, seçim yasası dikkate alındığında, burjuva cumhuriyetçilerle ittifak zorunluydu ve sonrasında herkes başının çaresine bakacaktı. Gerçeğin bu olup olmadığı bir tarafa, bu iddianın arkasında durmanın en iyi yolu, İç Savaş şöyle dursun seçimleri bile beklemeden derhal bu tür komiteler kurmak olmalıydı. Bu komiteler, yapısı gereği, 1917 Rusya'sındaki Sovyetler gibi tüm emekçilere, devrimci aydınlara açık, burjuva siyasetçilerine ve partilerine kapalı olmalıydı (bunun sekter,

88) Bu açıdan, İspanya'da az sayıdaki istisna haricinde bu örgütlerin kitleler tarafından bağımsızca seçilmiş yapılar olmaktan çok mevcut işçi örgütlerinin kurduğu örgütler olması belirleyici değildir. Aslolan eski örgütsel yapıların ötesine geçerek kitlesel yapıda vücut bulmuş ve parlamenter uzlaşımı yıkmış olmasıdır.

başlı başına devrimci bir talep olmadığının kanıtı, 1917 Rusya'sında SR'ler ve Menşevikler tarafından da aynı politikanın kabul edilmiş olmasıdır). Halk Cephesi'nin devrimci bileşenleri bu sayede Halk Cephesi'nin salt bir seçim ittifakı, bir zorunluluk olduğunu; CEDA, Falange, askerî cunta gibi güçlere karşı esas güvencelerinin tabandan kurulmuş komiteler olduğunu göstermiş olurlardı. Bu yapılmadığı gibi, İç Savaş başladıktan sonra kurulan Halk Cephesi komiteleri de sınıf temelli değildi ve burjuva temsilcilerine de yer ayrılmıştı.

Son olarak, tüm bu irili ufaklı komiteleri bir Tüm-İspanya Kongresi'nde toplayarak yerelcilikten kurtarıp eşgüdüm sağlamak (ve dolayısıyla merkezî düzeyde *ikili iktidar* yaratmak) gibi bir çaba da görülmemişti. Komiteler genellikle ayrı ayrı işçi örgütleri tarafından kurulmuştu ve her siyasi grubun yereldeki gücünü yansıtıyordu, birçoğu bu güce yaslanan bir sekterlikle maluldü.

ONUNCU BÖLÜM

İç Savaş ve İktidar Sorunu

Darbenin hedefine ulaşamaması sonucunda ülke kabaca ikiye bölünmüş, ağır sanayi ve ticari-mali merkez Halk Cephesi güçlerinde kalırken, tarım ağırlıklı bölgeler faşistlerin eline geçmişti. Madrid, Barcelona, Valencia, Bilbao, tüm Akdeniz kıyısı vb. hükümetin kontrolündeydi. Faşistler ise Kastilya'nın tahıl zengini bölgeleri de dâhil olmak üzere ülkenin yaklaşık üçte birini ele geçirmişti. Fakat elde edilen her toprak parçası halkın desteğini yansıtmıyordu. Örneğin darbeciler "tüm Galiçya'yı ve Endülüs'ün çoğunu gasp etmiş olmalarına karşın, bu bölgelerde halkın düşmanlığı açıkça görülüyordu" (Jackson, 1971: 245). Zaten ikiye bölünme savaşın kendi mantığı uyarınca gerçekleşmişti. İç Savaş nüfusun çoğunluğunu bulunduğu yerde yakalamış ve böylece faşistlerin ele geçirdiği bölgelerde birçok devrimci işçi mahsur kalmıştı

(keza tersi de geçerliydi). Kabaca söylersek, 25 milyonluk İspanya nüfusunun yarısından biraz fazlası yasal İspanya hükümetinin kontrolündeki bölgedeydi.

Darbe planlandığı gibi gelişmemişti. Navarra-Kastilya ve aşağı Endülüs bölgesinde hızlı başarıya karşın, işgal edilen bölgeler birbirinden kopuktu. Bahriyeliler ve İspanya'nın cılız hava kuvvetleri darbeye destek vermemişti. Özellikle de deniz ulaşımı olmadığından faşistleri zor günler bekliyordu. Fakat devrimci güçler için de durum pek parlak değildi. Sosyalistlerin kalelerinden Oviedo, anarşistlerin kalelerinden Zaragoza, anarşistlerin ve kısmen de Stalinistlerin güçlü olduğu Sevilla faşistler tarafından ele geçirilmişti. Üçünde de cumhuriyetçi geçinen subayların hükümete sadakatlerini belirtip ardından sürpriz bir saldırı gerçekleştirmeleri yenilginin temel nedenlerden biriydi.

Savaşın başında üç yıllık bir muharebe öngörenler azdı. Devrimci duruşu kadar erken ve talihsiz ölümüyle de hemen efsaneleşen Buenaventura Durruti darbeden birkaç gün sonra verdiği mülakatta, savaşa "iki-üç hafta, taş çatlasın bir ay" ömür biçiyordu (Esenwein, 2005: 37). Ama öyle olmadı. Faşist güçler uluslararası yardımın etkisiyle önce kendi ellerindeki toprakları tahkim ettiler. Daha savaşın başlarında faşistler bombardıman uçaklarından yararlanarak Málaga'yı ve cumhuriyetçilerin kontrolündeki diğer limanları bombaladılar. İtalyan yardımları sayesinde kısa sürede İspanya'nın güney suları kesin olarak faşistlerin kontrolüne geçti (Jackson, 1971: 310).

Fakat en önemli adım Ağustos'ta Badajoz ve Extremadura'nın düşmesiydi. 10 Ağustos'ta Franco'nun Afrika Ordusu güney Extremadura'yı ele geçirdi ve böylece faşistlerin kontrolündeki toprak parçaları birleştirilmiş oldu. Dört gün sonra başkent yolundaki en önemli şehir olan Badajoz düştü. Sınırdaki 40 bin nüfuslu bu şehrin ele geçirilmesi hem Portekiz'e sınırsız erişim (Leitz, 1996: 63), hem de Portekiz yollarına gerek kalmaksızın kuzey-güney hattını birbirine bağlama, böylece kuzeyde inisiyatifi alma imkânı tanıdı. Burası aynı zamanda köylülerin çok aktif olduğu bir bölgeydi ve bu yüzden şehri ele geçiren faşistler daha da acımasız davrandılar.

Binlerce işçi ve köylünün katledilmesi uluslararası alanda bile geniş yankı uyandırdı (Jackson, 1971: 268-9).

Sonuçta, faşistler bir ay içinde Madrid yolunda 500 km kadar ilerlemişlerdi. 27 Ağustos'ta Madrid yolunda kalan son önemli merkez olan Talavera de la Reina'ya ulaştılar ve bir hafta sonra bu kenti topraklarına kattılar (Preston 1994: 28-9). Franco güçleri artık Madrid kapılarına dayanmıştı. Karşı kamptaki hükümet, daha doğrusu hükümetler kritik bir kararla karşı karşıyaydı. Madrid'in kaderi Barcelona'nınkine sıkı sıkıya bağlıydı ve ön temsil Katalan şehrinde oynandı.

Barcelona'da Devrimci Pazarlık

Halk Cephesi İç Savaş'a cumhuriyetçi Giral hükümetiyle girmiş ve Giral Ağustos sonuna kadar direksiyonda kalmıştı. Hükümetin gücünün en dipte olduğu bu dönemde Barcelona'da da benzer güçsüzlükte bir yerel hükümet (Generalitat) merkezî Madrid hükümetiyle eşgüdüm halinde işbaşındaydı.

Özerklik konusunda Madrid'in yan çizmesi Bask'la sınırlı değildi. Katalanların yasal olarak özerkliği tanınsa da, her fırsatta geri adım atma girişimleri Katalanları da faşist darbe sonrasında bildiği şekilde hareket etmeye itmiş ve kendi parasını basmak ve ordu devşirmek gibi yasal özerkliğin ötesine geçen adımlar atılmıştı. Fakat bu bölgede esas güç CNT-FAI'nin elindeydi ve yürütme görevini yerine getirmek için anarşistlerden icazet almak şarttı.

Bu amaçla, 20 Temmuz'da CNT-FAI önderleri ile Generalitat başkanı Companys arasında tarihî bir toplantı gerçekleşti. Doğrudan sermaye sınıfının temsilcisi olarak beliren Lliga'dan farklı olarak, Companys'in partisi Esquerra (ERC) emekçiler ve özellikle de kiracı bağcılar (*rabassaires*) arasında güçlüydü. Barcelona'da hem ezilenlere sesleniyor hem de anarşistlere baskı uygulayıp yer yer rol çalarak Madrid'e kullanışlılığını gösteriyordu. Bu manevracı siyaset sayesinde 1936'ya gelindiğinde epey kredisi vardı.

İşte o Companys darbe sonrası anarşist önderlere davette bulunmuş, anarşistlerse daha bir gün önce, faşist darbeye karşı direnmek isteyen ama silahsız olduğundan Generalitat kapısını çalan iş-

çileri geri çevirmekte beis görmemiş olan Companys'in davetine icabet etmekte mahzur görmemişlerdi. Companys'in konuklarını alay-ı vâlâ ile karşılamasından konuya girişine ve lafı bağlayışına kadar her yönüyle mahirane manevrası dillere destan olmuştur. Companys, "öncelikle belirtmek isterim ki, CNT ve FAI hiçbir zaman hak ettiği muameleyi görmemiştir" diye söze kitabın ortasından girip, anarşist işçilere yaptığı sistematik işkenceler için zımnen özür diledikten sonra(!), anarşist önderleri şöyle tavlar:

> Bugün Barcelona'nın ve Katalunya'nın efendisi sizsiniz, çünkü faşist askerî kuvvetleri sizler tek başınıza dize getirdiniz. Ama yanlış anlamazsanız, bu noktada size şunu da hatırlatmak isterim, partimin az ya da çok sayıda sadık üyesi ve kolluk kuvvetleri de yardımını eksik etmemiştir. Her şeyi fethettiniz ve her şey sizin elinizde. Eğer bana ihtiyacınız yoksa ya da benim Katalunya başkanı olarak kalmamı istemiyorsanız, hemen şimdi söyleyin ve ben faşizme karşı mücadelede sıradan bir nefer olayım. Yok, eğer bu makama itimadınız varsa, ben partili yoldaşlarımla birlikte bu kavgada size yardımcı olabilirim.

Companys güya siyaset karşıtı olan anarşistlerin yıllardır sürdürdükleri siyaset perhizinden faydalanarak onların karşısında adeta yılların duayen siyasetçisi haline gelmişti.[89]

Bu sözler sayısız tarihçi tarafından aktarılmış olmasına karşın, anarşist García Oliver'in sahne hakkında anlattıkları çok daha manidardır. Başkanın makamına Companys'in ricasıyla ama "tüfeği, tabancası, makinelisiyle tepeden tırnağa silahlı" gittiklerini aktaran García Oliver, formalitelerin kısa kesildiği görüşme boyunca "tüfekler bacaklarımızın arasında oturduk" der. Bir diğer anarşist, güya teorisyenliğiyle sivrilen Abad de Santillán ise "özerk bölge hükümetinin bazı üyelerinin beti benzi atmıştı ve tir tir titriyorlardı" diye böbürlenir (akt. Bolloten, 1991: 389 ve Péirats, 2011a: 134).

Anarşistlerin devlet iktidarı, hükümet, zor aygıtları ve genel olarak devrim konusundaki yaklaşımlarını özetlemesi bakımın-

89) John Langdon-Davies'in 1936'da Companys'i (övmek için de olsa) sarf ettiği sözler bu yüzden anlamlıdır: "Hitler ve Mussolini adını duymuş her bin kişiden muhtemelen sadece biri Companys'in adını duymuştur, ama bu onun bugün Avrupa'da kilit isimlerden biri olduğu gerçeğini değiştirmez" (akt. Preston, 2015: 14).

dan çarpıcı bir karşıtlıktır. Bir yanda, sonuna kadar ("tepeden tırnağa") şiddet araçlarıyla mücehhez devrimciler; diğer yanda ise García Oliver'in sözleriyle, "çok ileri bir liberal". Biri meseleyi şiddet sorununa, silahlı bir grubun iradesine indirgediğinden,[90] birkaç tatlı sözle kandırılırken; diğeri toplumsal dönüşümün ve siyasi iktidarın "bacak arasında tutulan silah"tan çok daha fazlası olduğunu bildiğinden, kendi polis şefinin sözleriyle, "siyasi bir vitrin olarak Katalan hükümetini korumak ve iktidarın dizginlerini bilahare yavaş yavaş ele geçirmeye çalışmak" gerektiğini kavramış bir liberal.

Neticede istediğini alan Companys oldu. CNT-FAI 31 Temmuz'da Companys'in yeniden burjuva bir Generalitat kurmasına izin verdi. Ayrıca CCMA'nın bu yerel hükümete resmî olarak bağlı ve bağımlı bir komite olarak atanmasını da kabul etti (Graham, 2002: 227). Anarşistlerin devrime bu ilk ihaneti sonrakilerin yanında sönük kalacaktı. Anarşistler o gün sadece cevaz verdikleri hükümete birkaç hafta sonra bizzat katılacaklar, devamı da çorap söküğü gibi gelecekti.

Peki, anarşistler neden önleri sonuna kadar açıkken devrimci bir iktidar (ya da liberter toplum) kurma yoluna gitmemiş de, burjuva devlete ve onun yereldeki hükümetine onay vermişlerdi?

Anarşistler iktidarı almamalarını her türlü diktatörlüğü reddettikleri iddiasına dayandırmıştır. Partinin önde gelen teorisyenlerinden Abad de Santillán'ın şu satırları özetleyici mahiyettedir: "Başa geçebilir, mutlak bir diktatörlük kurarak Generalitat hükümetini geçmişin bir kalıntısı ilan edebilir ve yerine halkın gerçek iktidarını kurabilirdik. Ama nasıl ki zamanında bize karşı uygulandığında diktatörlüğü reddettiysek, kendimiz de başkalarının üzerinde diktatörlük kurmak istemiyorduk. Generalitat hükümetinin görevi sürdürmesine [karar verdik]" (akt. Bolloten, 1991: 391).

Anarşistlerin devrime bu nicelci yaklaşımı, devrimlerin dinamikleri hakkında şematik bir anlayıştan kaynaklanıyordu. CNT-

90) García Oliver birkaç yıl önce şöyle diyordu: "Biz devrimi yapmaya hazır olup olmadığımızla ilgilenmiyoruz. Devrimin hazırlık işi değil, irade işi olduğunu, isteme işi olduğunu biliyoruz" (akt. Paz, 2006: 249).

FAI önderleri bunun diktatörlüğe tutarlı bir karşı duruş olduğunu savunsalar da, devrimi sayısal hesaba indirgemek tipik bir burjuva ideolojisidir. Bu yaklaşımın ayrılmaz parçası, daha doğrusu özü sandık seviciliğidir. Sermayenin egemenliğinde, onun her türlü maddi kaynaktan yana üstünlüğe sahip olduğu koşullarda, devrimin sandıktan galip çıkmasını bekler. Lenin bu yaklaşıma öfke kusar: "Zaferi, *burjuvazinin yönetimi altındaki* bir seçimde oy çoğunluğu sağlamakla ya da bunu kazanmanın bir koşulu yapmakla sınırlamak tam bir aptallıktır ya da işçileri aldatmaktan başka bir şey değildir" (2010d: 179). Devrim için elbette belli bir çoğunluğa ulaşmak şarttır, ama bunu sayısal anlamda mutlak çoğunluk olarak kavramak devrimi neredeyse imkânsız kılmak olur, zira sermayeye, dolayısıyla ideolojik tahakküm araçlarına sahip olan burjuvaziyle mülksüz ve dolayısıyla rakibiyle aynı maddi araçlara sahip olmayan işçilerin ve ezilenlerin sayısal çoğunluğa ulaşmasını beklemek adaletsizliktir. Bu nedenle, devrimler meşruiyetini miadını doldurmuş olan egemen sınıf tarafından manipüle edilen kitlelerin önüne konmuş sandıktan alamaz. "Kitlelere devrim dayatılamaz" sözü ne derece doğruysa; ilerici fikirlere sahip, haklı mücadele yürüten milyonların, eski azınlığı devirerek kendi projelerini hayata geçirmek için sayısal çoğunluğu beklemelerini salık vermek de o derece yanlıştır. Zaten her halükarda toplumda bir azınlık kendi görüşlerini dayatmaktadır. Devrim belli bir kesimi kendi yanına çeker ve bu öncüler bilinçli bir şekilde devrim yolunda ilerlerken, devrim konusunda tereddütleri olsa da kesin olarak karşıdevrimin karşısında duran başka bir kesimi de saflarına katarlar ve bu ikisinin ittifakı üçüncü bir kesimi, yani ne devrime ne de karşıdevrime ikna olmuş kararsızları en azından devrim karşıtı cephede yer almayacak şekilde tarafsızlaştırır. Bu üçlü ittifak (önüne sandık konduğunda farklı tercihlerde bulunabilir ya da sosyalist teori hakkındaki mülahazalarında tatmin edici olamayabilirse de), devrimi karşıdevrimcilere zorla dayatır! Devrimlerin şematik dinamiği budur.

Dolayısıyla devrimleri değerlendirirken sayısal destek önemli olduğu gibi; tarihsel meşruiyete, yani haklı bir dava, milyonların

yararına olup olmadığına da bakılmalıdır. Bu yapılmadığı takdirde, anarşistlerin düştüğü çelişki kaçınılmazdır. Anarşistler "kendi devrimimizi dayatamayız" diyerek burjuva hükümete ortak olmuş, ama burjuvazinin karşıdevrimini dayatmakta sakınca görmemişlerdi. Neticede ne ilk katıldıkları Generalitat ne de sonradan parçası oldukları merkezî hükümetler halkın çoğunluğunun iradesini ya da siyasi tercihlerini ifade ediyordu. Anarşistlerin en büyük hatası hükümete katılıp bakan koltuklarını kabul etmeleri değil; iktidarı almayı, yani çoğunluğun azınlık üzerindeki "diktatörlüğünü" kurmayı reddetmeleri, yani devrimle oyun oynamalarıydı. Bunun gerisinde de, bir kez daha, ilkelerine ihanet etmiş olmaları değil, teorilerinin yanlış yönlendirmesi vardı. Bu konu özelinde, diktatörlük kavramının, daha somut olarak "proletarya diktatörlüğünün" II. Enternasyonal (bilahare, burjuva-egemen) yorumundan kurtulamamış olmaları belirleyiciydi (diktatörlük ve "proletarya diktatörlüğü" kavramı hakkında, özellikle bkz. Draper, 1990 ve Hunt, 1974: 284-336).

Zaten böyle olduğunun kanıtını mikro iktidar çatışmalarında görüyoruz. CNT militanlarının da bizzat kabul ettiği gibi, kolektifleştirmeler birçok yerde zorla, "her devrimde kaçınılmaz olduğu üzere, çoğunluğun azınlığa dayatmasıyla mümkün" olmuştu. Köylüleri aydınlatıp devrime ikna etmek yerine, ellerinde "devrim meşalesiyle" devrime katılmak zorunda bırakmışlardı (Bolloten, 1991: 76). Anarşistler diktatörlük kurmak istemedikleri için iktidarı almadıklarını söyleseler de, güçlü oldukları milislerle, yer yer de söz konusu yerelin dışından getirilen unsurların katılımıyla birçok yerde diktatörlük kurmuşlardı. Mesela doğu Aragón'da kurdukları Savunma Konseyi aslında tastamam bu nitelikteydi. CNT'nin savaş öncesindeki kalelerinden olan batı Aragón faşistlerin eline geçince, anarşistler daha güçsüz oldukları doğu Aragón'da kolektifleştirmelere girişmişlerdi. Fakat bu seferberlik çoğunlukla Katalan anarşist milislerin köylere devrimi taşımasıyla gerçekleşiyordu. Aragón'un doğusunda kolektifleştirmeler yüzde 70'le en ileri noktadaydı, üstelik *latifundium*'ların olmadığı ve savaş öncesi köylü hareketliliğinin yok denecek kadar az olduğu bir

bölgede (Bosch, 2001: 7). Merkezî hükümetin tanımadığı Savunma Konseyi tamamen CNT üyelerinden oluşuyordu ve anarşistler Katalunya ve İspanya genelinde reddettiklerini söyledikleri bir diktatörlük kurmuşlardı (bkz. Péirats, 2011a: 182 ve 381). Anarşistlerin diktatörlüğü öyle boyutlara ulaşmıştı ki, konseyin anarşist başkanı Joaquín Ascaso bölgenin "tamamen mahvolması" ihtimalinden bahsediyordu. Örneğin anarşist milisler köylülerin hayvanlarına ve yiyeceklerine sınırsızca el koyuyordu ve konsey bunu yasaklamak zorunda kalmıştı. Ascaso'ya göre, bu yasağa "istisnasız herkes uymadığı" takdirde, "özgür bir halkın özgürlüğünden ve kendisini özgürleştirenlerden nefret etmesi gibi üzücü ve paradoks bir durum" ortaya çıkacaktı (bkz. Bolloten, 1991: 524).

Diğer yandan, anarşistlerin geçmişten bu yana her türlü diktatörlüğe karşı çıktıkları gibi bir durum yoktu, aksi takdirde çok daha azınlıkta oldukları ve halkın (üstelik sağcılar dâhil) iradesini kitlesel olarak cumhuriyetten yana gösterdiği bir dönemde üç ayaklanma girişiminde bulunmazlardı. Bu ayaklanmaların amacı azınlıkken iktidarı ele geçirmekti ve kelimenin en kötü anlamıyla bir diktatörlüğün kurulmasına yol açacaktı.

Dolayısıyla teorik bir açmaz vardı. Zaten sorunun bireylerin ihanetinden kaynaklanmadığını kimi anarşistler de açık açık dile getirmişti. İç Savaş dünya anarşist hareketinde bir krize yol açmıştı ve CNT-FAI'nin politikaları hararetli tartışmalara neden oluyordu. Anarşist Enternasyonali AIT'nin Barcelona'daki temsilcisi, İspanya dışındaki anarşistlerin eleştirilerine şu yanıtı veriyordu: "CNT 1936'da kendi diktatörlüğünü kurmalıydı diyenler ne dediğini bilmiyor. [...] CNT'nin bir hükümet programına, iktidarı tatbik etmek için bir programa ihtiyacı vardı; iktidarın nasıl uygulanacağının eğitimini almış olması, merkezî olarak yönlendirilen bir ekonomi planının ve devlet aygıtını kullanma deneyiminin olması gerekiyordu. CNT'de bunların hiçbiri yoktu. [...] Birbirimizi kandırmayalım! Eğer 19 Temmuz'dan önce CNT'nin böyle bir programı olsaydı; CNT CNT değil, bir Bolşevik parti olurdu" (*a.g.e.*: 392-3).

Aynen öyle! CNT-FAI bir parti olmasına karşın parti gibi davranmadığı için ve devrime plansız-programsız ilerlediği için anarşistler işçi sınıfına önderlik edip ezilenlerden yana iktidar dümenine geçmek yerine; burjuva devletinin strapontenine razı olmuş, kendi elleriyle devrimi mezara gömmüşlerdi.

Madrid'de açıktan pazarlıklar devam ederken, Katalunya'daki anarşistler daha atik davranmışlardı. Devrimci askerî komitenin ve diğer tüm yerel komitelerin lağvedilmesi karşılığında CNT Eylül ayının sonunda yeni Katalan hükümeti Generalitat'a katılmayı kabul etmişti. Yıllarca soyut bir devlet-karşıtlığı ve "siyaset üstü" devrimci eylem çağrıları yapan anarşistler; tam da burjuva siyasetçilerin, Troçki'nin sözleriyle, *kendilerinden başka kimseyi temsil etmedikleri* bir dönemde siyasete bulaşmış, burjuva devlete intisap etmişlerdi. İşin ironik tarafı, anarşistler bir uyanıklık girişimiyle hükümetin adını değiştirmiş ve katıldıkları şeye hükümet değil, "Generalitat Konseyi" adını koymuşlardı! Bir şeyin ismini değiştirince cisminin de değiştirilebileceği düşüncesiyle[91] yüreklere su serpilmiş ve 27 Eylül günü kurulan yerel hükümette üç anarşist göreve başlamıştı.[92] Anarşistler sadece devlet ve siyaset karşıtlığı konusundaki ilkelerini değil, federatif-demokratik örgütlenme ilkelerini de terk etmişler ve bu tarihî karar demokratik tartışma neticesinde alınmamış, CNT'nin yarı-resmî tarihçisi Péirats'ın sözleriyle, bir oldubittiye getirilmişti (2011a: 216).

Madrid'de **Devrimci Pazarlık**

Giral hükümeti fazla tutunamadı ve 4 Eylül'de "İspanyol Lenin" nihayet başbakan oldu. İlk Caballero hükümeti altı sosyalist,

91) Anarşistlerde bir şeyin ismini değiştirince cisminin değişeceği vehmi bir huy haline gelmişti. İşe yaramayan ilkeleri bir kenara atıp tam zıddını uygulamayı tabana bu şekilde kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Sözgelimi İç Savaş sırasında yayınlanan üst düzey bir FAI belgesinde, üyelerin merkezden alacağı emirler "inspiraciones" (ilham) kelimesiyle ikame edilmişti! (akt. V. Richards, 1983: 147) Bazı CNT örgütleri paraya olan düşmanlıklarını, peseta yerine "unidades" adını kullanarak aşmaya çalışmışlardı (Seidman, 2002: 73). Keza 1936 seçimlerinde boykotun mahiyetinin tartışıldığı tarihî konferansta "siyaset-dışı" ve "siyaset-karşıtı" tabirleri arasında ince farktan dem vurarak oy vermeyi meşrulaştırma çabası vardı (Péirats, 2011a: 84).

92) Aslında anarşistler ilk kez, Ağustos'ta Bask bölgesindeki hükümete ("Savunma Cuntası"na) katılmakla devlet iktidarına ortak oldular.

üç cumhuriyetçi, iki Stalinist ve birer de Katalan ve Bask temsilcisinden oluşuyordu (Bask temsilcisi ay sonunda özerklik tanınınca dâhil olmuştu). Sosyalistlerin sağ kanadını temsilen Prieto ve Juan Negrín öne çıkıyordu.

Kabinenin daha ilginç yanı, dünya üzerindeki KP'lerden birinin ilk kez bir merkezî hükümete katılarak *koalisyon kurmuş olmasıydı*. Komünist hareketin tarihindeki bu dönüm noktasıyla yirmi küsur yıldır komünistler ile sosyalistleri ayıran önemli bir ayrım çizgisi daha aşılmış oluyordu. 1914'ten sonra sosyalistlerin sık sık burjuva hükümetlere ortak olmaları komünistler tarafından reformizm ve sınıf uzlaşmacılığı tezleriyle eleştirilmiş ve bu tutum Komintern'de ilke düzeyinde reddedilmişti. Şimdi bu ilke çiğneniyordu ki, 1945 sonrasındaki normun da habercisiydi.

Caballero hükümetinin oynayacağı rolün bir yansıması olarak mı alınır bilinmez, İçişleri Bakanı olarak Angel Galarza atanmıştı. Galarza daha yakın zamana kadar Radikal-Sosyalist Parti üyesiydi, birkaç yıl önce PSOE'ye katılmıştı ve *Asaltos*'un kurucularındandı. Caballero hükümetinin yapması gereken ilk iş, cumhuriyetçilerin elinde bulunan şehirlerde uluslararası kapitalizmin istediği anlamda düzeni sağlamaktı. Dolayısıyla kritik İçişleri Bakanlığı makamı bir kat daha önem kazanmıştı. Bu açıdan Galarza'nın göreve getirilmesi sembolikti. Bakanlığı döneminde siyasetler arası çatışmaları önlemekte başarısız olacak, sicilindeki demagoji, oportünizm ve muhafazakârlık nedeniyle hiçbir zaman sosyalist parti tabanına güven vermediğinden ilk krizde hedef tahtasına oturtulacaktı (Graham, 1991: 63-4).

Largo Caballero tipik bir Kerenskist hükümete başkanlık ediyordu. Bir Kerenski olarak kendi şahsında hem burjuvaziyi hem de proletaryayı cisimleştiriyordu: Burjuva iktidara tutunduğu, kitlelerde o iktidardan devrimci dönemde bir şeyler çıkabileceği yanılsamasını uyandırdığı ve böylece düzenin bekasını sağladığı oranda burjuvaziyi temsil ediyordu; bunları yapabilecek mevki ve güce erişebilmesi bakımındansa işçileri ve onların mücadelesinin diriliğini simgeliyordu. İspanya'daki gerilim düzeyi dikkate alındığında, bu denge durumu ilelebet süremezdi ve düğüm sağdan

ya da soldan çözülecekti. Ya Rusya'da olduğu gibi proletarya burjuva devlet aygıtından ve mazeretçilerden medet ummayı bırakıp burjuva iktidarı alaşağı ederek kendi devrimci iktidarını (yarı-devletini) kuracaktı ya da kapitalizm bu Kerenskilerle fırtınayı göğüsleyecek, düşman kızgınken durumu alttan alıp, tehlike savuştuktan sonra tekrardan işçilerin tepesine binecekti. Bunun dışında bir seçenek beklemek pek gerçekçi değildi.

Largo Caballero bu görevi yerine getirebilmesi için diğer devrimci örgütlerle ilişkinin çok önemli olduğunu biliyordu. "İspanyol Lenin" anarşistlerin aşırılıklarını dizginleyip ehlileştirmek adına askerî ayaklanmanın hemen ardından oluşan yeni durumda (PCE'nin yanı sıra) anarşistleri de hükümete katmak derdindeydi. Yüzeysel olarak bakıldığında, bu hamle Largo'nun birlik ve demokratik temsiliyet çabası olarak görülebilirse de, durum farklıydı. Bu iki hizbi dâhil etme çabası, dışarıda kalmaları durumunda rahat rahat muhalefet edecek olmalarından duyduğu korkudan kaynaklanıyordu. Hepsi bir tarafa, demokratik hak ve temsiliyete inanan ve koltuk derdinde olmayan bir siyasetçi, kitle desteği sınırlı olan burjuva cumhuriyetçilere eli açıklık sergilerken, ülkenin en güçlü siyasi akımlarından biri olan CNT'ye sadece tek bir bakanlık önermezdi! Largo'nun doğru politikalar uygulayarak iktidarda olmayan rakiplerinin tabanını yavaş yavaş kendine çekebileceğine olan inancı sıfırdı. Bu yüzden siyasi rakiplerini de, deyim yerindeyse, suça ortak etmek istemişti. Sahih Lenin "Bütün İktidar Sovyetlere" ve "Kahrolsun On Kapitalist Bakan" sloganlarıyla muarızı olan diğer devrimcileri iktidarı almaya teşvik etmiş ve sosyalizmin ilkelerini uyguladıkları oranda onları destekleyeceklerini söylemişti. Dolayısıyla iktidara geldiğinde kendisi ne yapacaksa muarızlarından da onu bekliyordu. "İspanyol Lenin" ise kendi hatasına anarşistleri (ve Stalinistleri) de ortak etme derdindeydi. CNT-FAI'yi hükümete dâhil ederek kendi otoritesine tabi kılmak ve eli kolu bağlı hale getirmek istiyordu. Daha acısı, anarşistler de bu oyuna gelmişlerdi.

Ne var ki Caballero âlicenap değildi; işçi hareketi içindeki en güçlü örgütlenmeyi burjuva hükümete ortak etmek için gönlün-

den kopan sadece bir bakanlıktı, üstelik koltuksuz bir bakanlık! Elbette CNT bu kırıntıya burun kıvırdı. Madrid'deki anarko-sendikalistlerin yayın organı pazarlıktan memnun kalmamıştı ve "cömert ya da cezbedici bir teklif olmadığı"ndan yakınıyordu (akt. Bolloten, 1991: 199-201). Fakat pazarlıklar kıran kırana devam etti, üstelik kapalı kapılar ardında değil, açıktan, yayın organları aracılığıyla. CNT'li anarşistler en az sosyalistler kadar koltuk istediklerini açıkça beyan ediyorlardı. Zaten Largo'nun tek bakanlık önerisini reddeden CNT plenumunun aynı oturumda CNT'nin hükümete katılımını ilkesel açıdan kabul etmiş olması (Graham, 2002: 136) derdinin ne olduğunu açıkça gösteriyordu. Nihayet Ekim ayının ortasında pazarlıklar sonuç verdi ve anarşistler istediklerini alamamış olsalar da, dört bakanla merkezî hükümete katıldılar.

İlk kadın bakan olan anarşist Federica Montseny hükümete katılmalarını Rusya Devrimi'nden ders çıkarmış olmalarıyla açıklıyordu. İddiaya göre, özellikle de Ukrayna gibi "liberter komünizmin kurulduğu" yerlerde, siyasal iktidardan uzak durmaları, devrimin hızına yetişememelerine ve nihayet kanla bastırılmalarına yol açmıştı. İspanya'da gerekli dersler çıkartılmıştı, "böylece" diyordu Montseny, "siyasette bile devrim yaptık. İlkelerin çiğnenmesi diye bir şey yok, sadece tarihin bize öğrettiği dersleri tanıdık" (Bolloten, 1991: 402).[93]

Kuşkusuz, burada bir özürcülük söz konusuydu. Montseny bu mugalâtayla pratikteki tutumu meşrulaştırmaya, teorize etmeye çalışıyordu. Anarşistlerin Rusya'dan bu yana geçen on beş yılda böyle bir ders çıkardıklarına, "siyasette de devrim" denecek bir muhasebe yaptıklarına dair hiçbir emare ya da beyan yoktu. Tersine, 1933 seçimlerindeki tutumlarında da görüldüğü üzere, siyaset ve iktidar her zaman külliyen lanetlenmiş bir şer odağıydı. Öyle ki, "apolitik" tutumun devrim başladıktan sonra da sürdürüldüğünün çok çarpıcı bir kanıtı olarak, 3 Eylül 1936'da CNT-

93) Kaleyi içeriden fethetme uyanıklığı yılların eskitemediği bir mazeret olduğundan, anarşistlerden tepki görmüştü. Bir Katalan Liberter Gençlik delegesi hıncını, "Devleti yıkmak için devletin içine sızmak gerektiğini ima etmek, fahişeliği kaldırmak için anamızı bacımızı genelevlere götürmeyi savunmaya benzer" diyerek almıştı (Damier, 2009: 178).

FAI Bülteni'nde yayınlanan "Hükümetlerin Fuzuliliği" başlıklı bir yazıda hâlihazırda gerçekleşmekte olan ekonomik mülksüzleştirmelerin dosdoğru "burjuva devletin tasfiyesine" yol açacağı ve devletin "oksijensizlikten ölüp gideceği" savunuluyordu (akt. Guérin, 1970: 3. Bölüm).

Dolayısıyla anarşistler devlet ve siyaset karşıtlığını ilkesel olarak savunmaya devam ettiler; esas izahat, devrimin bu istenmeyen adımı atmaya zorlamış olmasına getiriliyordu.

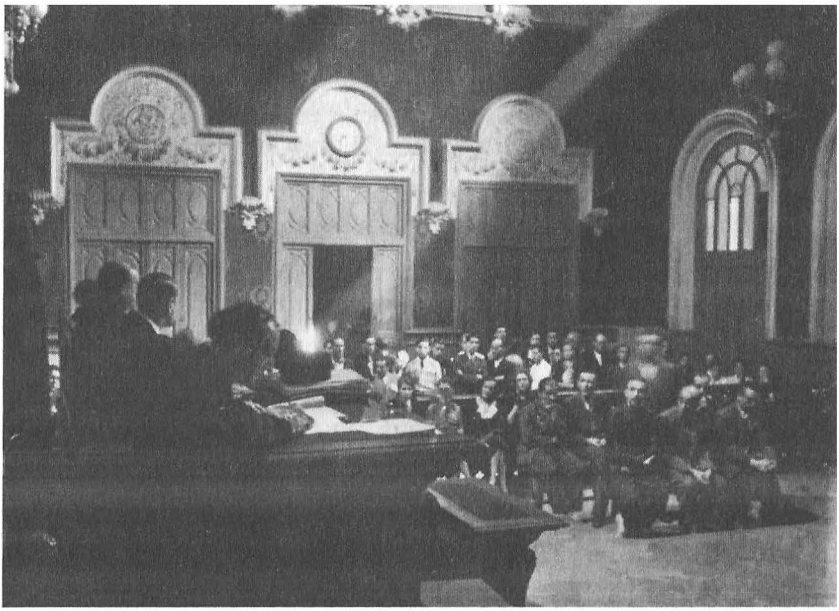
Nizam ve İntizam

Kurulan hükümetlerin görevi öncelikle cephe gerisinde nizam ve intizamı sağlamaktı. Burada kastedilen sadece devrimi tasfiye etme amaçlı icraat değil, dar anlamda sokakta asayişin de sağlanmasıydı. Devrim her zamanki gibi aşırılıklarıyla birlikte gelmişti.

Yalnızca darbecilerin elindeki topraklarda değil, meşru hükümetin egemen olduğu yerlerde de çok sayıda sivil ölümü gerçekleşiyordu. Cumhuriyetçilerin hâkimiyetinde öldürülen sivillerin yüzde 50 ila 70'i darbeden hemen sonraki yaz aylarında hayatını kaybetmişti (Graham, 2002: 160). Bu eylemler genellikle *incontrolats*[94] diye damgalanan anarşistlerle özdeşleştirilmiş olsa da, herhangi bir zümreyle sınırlı değildi. Ealham'ın dikkat çektiği gibi (1996: 156), bu faaliyetleri "liberter harekete bağlayacak çok fazla kanıt" vardı, ama bu faaliyetlerin hepsini anarşistlere hamletmek doğru değildi. Sözgelimi, savaşın ilk üç ayında, anarşistlerin ağırlığa sahip olmadıkları Madrid'de günde ortalama 66 cinayet işlenmişti (Romero Salvadó, 2005: 109). Bu cinayetlerin özel bir adı da vardı: *Paseo*. Gezmeye çıkarmak, kaçırıp öldürmek anlamındaki *paseo*, Amerikan gangster filmlerinden alınmış bir tabirdi. Gece yarısı bir mezarlığa ya da şehrin dışındaki izbe bir yere götürüp gerçekleştirilen infazları anlatmak için kullanılıyordu.

Şiddetin bir diğer hedefiyse ruhbandı. İç Savaş'ta, Mary Vincent'ın verdiği rakamlara göre, 3.400'ü ilk iki ayda olmak üzere toplam 6.832 (283'ü kadın) din görevlisi öldürülmüştür (Vin-

94) Kontrol dışı güçler anlamındaki *incontrolats*, "aynı zamanda cebire başvurmaktan medet uman kişi anlamına da geliyordu" (Ealham, 1995: 148).

Barcelona'da bir "Halk Mahkemesi".

cent, 2005: 72, 68 ve 86). Madrid'e kıyasla Barcelona'da ruhban karşıtlığı daha ileri boyuttaydı ve neredeyse bütün kiliseler yakılmıştı (Jackson, 1971: 289-90); öldürülenlerin üçte birinden fazlası Katalunya'daydı.[95]

Bu eylemler meşru hükümeti uluslararası alanda çok zor durumda bıraktı. Ciddi boyutta kan akıyordu. Hükümet bir benzerinin, hattâ misli misli fazlasının faşistlerin yönettiği topraklarda gerçekleştirildiğini dile getirirken, kendi idaresi altındaki eylemleri de *incontrolats* adını verdiği kontrol dışı güçlere yoruyordu. Bugün, daha doğrusu son çeyrek asırdır uluslararası kapitalizmin dilindeki "teröristler" ile *incontrolats* aynı işleve sahipti: Başta (en büyük olmasa da) en yakın tehdit olan unsurlar olmak üzere tüm düzen karşıtı güçleri ya da muhalifleri bir torbanın içine tıkıp ibilisleştirmek açısından fevkalade kullanışlıydı. Zaten terim buna

95) Anarşistler eylemlerinin arkasında duruyordu. *Solidaridad Obrera*, "Katoliklerin sığındığı delikler artık yok. Halkın meşaleleri bunları küle dönüştürdü"; bir gençlik dergisiyse "kiliseler, manastırlar, gericilik merkezleri, hepsi ateşe verildi" diye yazıyordu (Bolloten, 1991: 51). Belki bunun da etkisiyle, "anarşistler 'kızıl terör'den ötürü haddinden fazla suçlanmışlardı" (Martin, 1990: 384).

uygun olarak çok kapsamlıydı ve savaşın başında yasadışı kamulaştırmaları ve suikastları anlatırken, zamanla Halk Cephesi'nde cisimleşmiş burjuva devlet aygıtını *reddeden* her siyasi hareketi damgalayacak şekilde genişletilecekti.

Bu şiddeti belli oranda devrimin salıverdiğini kabul etmek gerekir. Belirtildiği üzere, somut veriler şiddeti ya da ruhban karşıtı şiddeti sadece anarşistlere ya da başka bir gruba hamletmeyi haklı çıkarmazken, bu denli yaygınlaşmış bir şiddet olgusu bireysel ya da örgütsel saiklerle ya da ne idüğü belirsiz bir kolektif paranoyayla da açıklanamaz. Ezilenlerin şiddeti egemen kültür ve ideolojiden ayrı düşünülemez. Egemen sınıfın belirlediği kültür, onu ayakta tutan zor aygıtları ortadan kalktığında misliyle geri döner. Ne ektiysen onu biçersin! İspanyol devletinin aşırı baskıcı, şiddeti fetişleştiren sistemi İç Savaş'ta karşıtını doğurmuştu. Dahası hükümet aygıtı her yönüyle dezavantajlı olan demokrasinin kurallarına uygun olarak elde edilmişken, bunu sindiremeyen egemenlerin bir askerî darbeyle yanıt vermeleri milyonlarca emekçide müthiş bir öfke uyandırmıştı. Kitleler için cephenin diğer tarafı artık düşmandı. Konunun uzmanlarından Ruiz'in başkentteki şiddet için ifade ettiği gibi, "Madrid'deki terör Temmuz 1936'da askerî isyanın yenilgisini takip eden faşizme karşı savaş yolundaki çabalardan ayrı düşünülemez, bilakis onun içkin bir parçasıydı. Cephe gerisini güvence altına almak örgütlü bir yanıt gerektiriyordu" (2015: 8). Dolayısıyla bu şiddet devrimle bağlantılıydı.

Kuşkusuz terör konusunda gerçeklerin yanında önyargılardan beslenen mitler de ön plandadır. Devrimleri doludizgin şiddetle özdeşleştiren kara propaganda sayesinde, gözü dönmüş kitlelerin ("ayaktakımının") yarattığı kan banyosu tasavvuru bu hazır şemalara tam oturmuştur. Oysa Ealham başka bir boyuta dikkat çeker ve "Barcelona'da cinayetlerin çoğu örgütlü bir tarzda Montjuíc askerî kalesindeki cumhuriyetçi yetkililerin vesayetinde işlenmişti" der (2005b: 115).[96] Kısacası, şiddetin tek bir kanalı, aracı ve faili yoktu.

96) Cumhuriyetçilerin egemenliğinde şiddetin "kontrol edilemeyen" nitelikte değil, örgütlü olduğu argümanı için, ayrıca bkz. Ruiz, 2015: 144.

Ne var ki bu şiddet ve tedhiş devrimin salıverdiği bir güç olmasına karşın, Halk Cephesi tarafından yaşanmış tüm şiddet eylemlerine ve *paseo*'lara "devrimci şiddet" denemez. Devrimci ya da haklı şiddetten darbeye karşı ayaklanan kitlelerin eylemleri bağlamında bahsedebiliriz. *Paseo*'larda cisimleşen şiddet devrimci şiddet değildi; devrimin, özellikle de önderliklere sahip olsa da önderliklerin kitleye sahip olmadığı, bu açıdan kendiliğindenliğin ağır bastığı devrimlerin neredeyse kaçınılmaz ürünü olan bir şiddetti. Bu ince çizgi *paseo*'ları teorik açıdan mazur göstermeden açıklamayı mümkün kılar. Bu şiddet devrimci şiddet olmadığından sınıf ayrımı gözetmiyordu; kurbanları arasında UGT'li sosyalist ve komünist sendikacılar da vardı, CNT'li anarşistler de, tabandaki öncü işçiler de. Üstelik bunların hepsinde siyasi saikler işbaşında değildi, kişisel hesaplar da aradan çıkartılıyordu.

Öte yandan, bu şiddeti faşist taraftaki şiddetle karşılaştırdığımızda daha net bir tablo elde ederiz. Ilımlılık yanlılarının "biz saldırmazsak onlar da saldırmaz" diye özetlenebilecek mahut yaklaşımına göre, sağın çığırından çıkmasının nedeni solun radikal eylemleriyle kutuplaşmayı artırmasıydı ve bu yanlıştan vazgeçip ılımlı olmak, reformları kısmak, proaktif saldırılarda bulunmamak vb. gerekiyordu. Bu argümanın en azından sağın şiddete başvurması örneğinde ne denli anlamsız olduğu görüldü. Gerek darbe öncesi sağa yönelik şiddetin olmadığı yerlerde, gerek sağın zaten seçimlerde güçlü oy aldığı yerlerde faşistler muazzam bir şiddet uygulamaktan geri durmamış, ama aynı uluslararası kamuoyundan gerekli tepkiyi görmemişti.[97]

İç Savaş'ta Halk Cephesi'nin idaresinde olan bölgelerde 55 bin kadar sivil öldürülürken faşistlerin İç Savaş *sırasında* 160 binden fazla insan öldürdüğü (Preston: 2009: 16), bu cinayetlerin yarısından çoğunun ise savaşın hemen başında, Temmuz-Eylül ayları arasında gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir (Durgan, 2007: 106 ve Ruiz, 2015: 106). Şiddetin azalmasının nedeni faşistlerin

97) Avrupalı devletler için devrimci cephede devlet kontrolünde olmayan terör işin bahanesiydi. Üç yıl sonra Franco iktidarı ele geçirdiğinde Falange'nin ve diğer sivil faşistlerin katliamlarına yine ses çıkarmayacaklardı.

insafa gelmeleri değil, kontrol ettikleri bölgede öldürecek insan kalmaması ve nefretleri bir an dindikten sonra, insanları öldürmek yerine köle emeği olarak kullanmanın faydalarını keşfetmiş olmalarıydı.

İki tarafta da özellikle savaşın başlarında cephe gerisinde ayrım gözetmeksizin cinayetler işlense de, arada çok önemli farklar vardı. Halk Cephesi tarafında işlenen cinayetlerin bir kısmı, yıllardır egemen sınıfın mensubu ya da aracı olarak işçi ve emekçilere kan kusturan ve şimdi de ayrıcalıklarını kaybetmemek için saldırıya geçen egemen güçlere karşı haklı bir nefretin ürünüydü. Hiçbir mantıkla mazur gösterilemeyecek şiddet eylemleri olmakla beraber, devrimci veya cumhuriyetçi örgütler çoğu zaman cephe gerisindeki cinayetleri kınıyor, önüne geçmeye çalışan açıklamalarda bulunuyor ve somut adımlar atıyorlardı. Sözgelimi Generalitat, aralarında bir Kardinal'in de bulunduğu birçok kişinin güvenle diğer tarafa geçmesine yardımcı olmuş, Madrid hükümetiyse 10 binden fazla sağcının sığınma talebini karşılamıştı (Romero Salvadó, 2005: 110). Nitekim Eylül ayına gelindiğinde, ölüme mahkûm edilen ya da ömür boyu hapse çarptırılan kişilerin oranı yüzde 65'ten yüzde 33'e düşmüştü (Ruiz, 2015: 178).

Oysa aynısı darbeci taraf için söylenemezdi. Haksız bir mücadelenin içinde yer almaları dışında, şiddeti temel mücadele yöntemi olarak görüyor, her yönüyle teşvik ediyorlardı. Darbenin hazırlık aşamasından savaşın sonuna kadar ve elbette faşist diktatörlük kurulduktan sonra, ayrımsız şiddet hem uygulanmış hem de çeşitli platformlarda savunulmuştu Cumhuriyetçi cephede düzenin tesis edilmesiyle, körü körüne şiddet asgari düzeye inerken; Francocu güçlerin egemenlik ilan ettikleri yerlerde dağınık şiddetin yerini sistemli ve dizginsiz bir şiddet almıştı. Franco'nun tüm stratejisini yenmek değil, ezmek üzerine kurduğu biliniyor; bunu beyanlarında defalarca dile getirmişti. Astlarının da ondan aşağı kalır yanı yoktu. Faşist generallerde şiddet orji boyutlarına ulaşmıştı ve en korkunç örneklerden biri olarak, "radyocu general" unvanını edinmiş olan General Queipo de Llano Sevilla'daki günlük seslenişlerinde, faşist askerlerin *erkekçe* savaşıp öldürmesin-

den sitayişle bahsederken, "gayri-İspanyol" dediği düşman güçlerinin *iktidarsızlığıyla* alay ediyordu. Nitekim belli yerlerde faşist şiddet "neredeyse soykırım" (Romero Salvadó, 2005: 111) düzeyine ulaşmıştı.

Dahası şiddetin biçimleri de aradaki nitel farka dair ipucu sunar. Devrimci cephede öldürülen çok az kadın vardı (Casanova, 2010: 201), sistematik bir terör aracı olarak tecavüz görülmedi, sadece "münferit vakalar vardı" (Ruiz, 2015: 139). Oysa ahlakçı, dindar geçinen Franco cephesinde tecavüz ve her türlü cinsel istismar had safhadaydı. Bu karşıtlığa rağmen, gayrimeşru darbeyle ilgilenmeyen dünya basınındaki en sansasyonel haberler rahibelere tecavüz edildiğiydi; darbeyi meşrulaştırmak ve İspanya'nın gerçek sahiplerini yok saymak adına kasıtlı olarak kullanılan bu iddianın tamamen yalan olduğu darbe sonrasında bizzat faşistler tarafından yayınlanan belgelerde ortaya çıkmıştır (Beevor, 2006: 83).

Her halükarda, birkaç ay sonra Halk Cephesi bu şiddet eylemlerini kontrol altına almış, Largo Caballero hükümeti rüştünü ispat etmişti. Fakat otoritesi başka bir gelişmeyle çok daha fazla sarsılacaktı.

Madrid'in Tahliyesi

İlkelerine ters düşecek şekilde hükümete katılan anarşistlere hükümetin hoşgeldin partisi gerçekten büyük sürpriz oldu. Anarşistler 4 Kasım'da Caballero'nun yeni hükümetine katıldıktan bir gün sonraki kabine toplantısında Madrid'in tahliye edilmesi ve başkentin Valencia'ya taşınması kararıyla karşılaştılar. Anarşist bakanlar toplantıda kararı duyduklarında bir süre kendi aralarında tartışıp akabinde toplantıdan çekilmişler, ama sonra geri dönüp imzayı atmışlardı.

Alman ve İtalyan yardımları sayesinde topraklarını hızla genişleten faşistler aslında Madrid saldırısını çok daha önce başlatabilirdi. Fakat Franco Madrid'e yaklaşmışken, 21 Eylül günü sürpriz bir karar alarak ordularını güneydoğuya çevirip Toledo kuşatmasını kırmaya karar verdi. Franco hem düşmana muharebenin yürütülme şekli (uzatmalı savaş) hakkında mesaj veriyor, hem de ken-

di kurmay kademesindeki iç çekişmelerde elini güçlendirmek istiyordu. 27 Eylül'de Toledo'ya giren faşistler muazzam bir katliam yaptılar. Böylece Madrid üzerine ilerleyiş 7 Ekim'e sarktı (Preston, 1993: 174-84 ve 2009: 29-30). Madrid'in alınması neredeyse iki buçuk yıl sürecekti, ama Franco bu hamlesi sayesinde kahraman olacaktı.

Madrid kuşatmasında sadece Afrika Ordusu değil, Kasım ortalarından itibaren Alman Condor (Akbaba) Lejyonu da yer aldı. Alman bombardıman ve savaş uçağı teknolojisindeki ve motorize silahlardaki en son yeniliklerle donanmış bu Nazi kuvveti savaşın geri kalanında önemli rol oynadı. Nitekim 27-28 Ağustos'ta Madrid'de Avrupa'nın ilk hava saldırıları gerçekleştirildi (Graham, 2002: 126). Madrid'e yağdırılan bombalar bir başkente yönelik ilk planlı, eşgüdümlü bombardımandı ve olayı yaşayan Neruda'nın "Bazı Şeyleri Açıklıyorum" şiirine ilham vermiştir:

> ...Haydutlar geldi uçaklarıyla,
> yüzükleriyle, düşesleriyle haydutlar,
> takdisler dağıtan kara keşişleriyle
> göğün yücesinden geldi haydutlar
> çocukları öldürmek için.
> çocuk kanı aktı sokaklarda
> çocuk kanlarıydı akan kentin sokaklarından.
> ...
> Gelin görün kanı sokaklardaki.
> Gelin görün
> kanı sokaklardaki.
> Gelin görün kanı
> sokaklardaki.

Bu tehdit 6 Kasım'da başkenti tahliye edip Valencia'ya taşıma kararını aldırdı. Hükümet tahliye işini yangından mal kaçırır gibi gerçekleştirdiğinden muazzam bir paniğe ve güvensizliğe yol açtı. Koalisyon bileşenlerinin genel kanısı Madrid'in savunulamayacağı yönündeydi. Sadece içeride değil, dışarıda da böyle bir kanı hâkimdi. Örneğin Madrid'in faşistlerin eline geçeceğine kesin gözüyle bakıldığından, birkaç Fransız gazeteci atlatma haber yapmak

adına başkentin düştüğü haberini merkeze iletmişti bile! Portekiz radyosuysa Franco'nun beyaz atının üstünde şehre girdiğini anlatıyordu! (Colodny, 2010: 35) Haber uzak diyarlara ulaşmış, sadece Avusturya değil, Guatemala hükümeti bile (yanlış adrese) tebrik telgrafı çekmişti! Bu açıdan tahliyenin zorunlu olup olmadığı konusunda ciddi bir tartışma da yürümemişti. Fakat bu karamsar hava Madrid'in emekçi halkı üzerinde tam tersi etkide bulunmuş ve benzerini Rusya İç Savaşı'nda Petrograd savunmasında gördüğümüz şekilde, Madrid'de kitleler müthiş bir seferberliğe girişmişti.

Faşistlerin yolda pusu kurma ihtimali dışında, Madrid'in terk edilmesinin tabandaki devrimciler arasında tepki doğuracağı da bilindiğinden, Prieto'nun uçakla Valencia'ya geçme önerisi bakanlar tarafından reddedilmişti. Bakanlar, elhak, "kaçmayacak", utanılacak bir şey yapmadıklarını göstermek istediklerinden karayoluyla gideceklerdi! Ama böyle olmadı. Yolda gösterilen tepki, hattâ saldırı ciddi düzeydeydi. Kafile Tarancón'da CNT milisi tarafından durdurulmuş, Dışişleri Bakanı Álvarez del Vayo, CNT'li bakan Juan Lopéz ve anarşistlere kötü davranmakla suçlanan General Asensio derdest edilmişti (Beevor, 2006: 171). Bu bağlamda, iki anarşist bakan bile Madrid'e geri dönüp uçağa atlamak zorunda kalmıştı.

CNT-FAI'nin hükümete katılması ile Madrid'in tahliyesi arasında yirmi dört saat bile olmaması anarşistler tarafından tuzak olarak yorumlanmıştır. Gerçekten de zamanlama manidardır! Fakat anarşistlerin "bizi Madrid'den kaçış ihanetine ortak ettiler" şeklinde sitemleri yersizdir, zira anarşistler hükümete katılma teklifiyle sosyalistlerin siyasi sorumluluklarını hafifletmeye çalıştığını çeşitli vesilelerle bizzat dile getirmişlerdi. Anarşistler bazı karanlık güçler tarafından istemedikleri bir duruma sürüklenmemişti; bu anlamda bir tuzak yoktu. Böyle olsaydı, Madrid'in tahliyesini haber aldıkları anda hükümetten istifa ederler, ihanete ortak olmayacaklarını söyleyerek Madrid savunmasında öncülük yaparlardı. Nitekim bu yol hiç denenmemiş de sayılmaz; PCE'nin rolü az çok bu yörüngeye oturur.

Tahliye kararı alındıktan sonra kimsesiz kalan Madrid'in savunmasında General Jose Miaja ve Yarbay Vicente Rojo öne çıktı. 7 Kasım akşamı kurulan ve hükümetin kaçmasıyla fiilî hükümet haline gelen Savunma Cuntası'nın başına Miaja geçmişti ve Rojo da kendisinin kurmay başkanı olarak görev yapacaktı. Miaja pimi çekilmiş bombanın eline bırakıldığını düşünüyordu ve haksız da sayılmazdı. Bolloten hem Miaja'nın hem de Rojo'nun darbe öncesinde sağcı UME üyesi olduğuna dair belgelerin sahih olduğunu, Başbakan Caballero'nun da bunu bildiğini söyler (1991: 291).

Fakat Madrid savunmasında asıl öne çıkan PCE'ydi. Stalinistler sanki tahliye kararını alan hükümette kendi temsilcileri de yer almıyormuş gibi, bir yandan hükümeti eleştirirken, diğer yandan Madrid savunmasını örgütlemeye giriştiler. Sosyalistlerin (ve anarşistlerin) PCE'ye ne ilk ne son jestiydi bu. Asturias'ta sosyalist Besteiro ayaklanmaya karşı çıkmış, Prieto Fransa'ya kaçmış, Caballero ise mahkemede Asturias'ın sorumluluğunu almayı açıkça reddetmişti; bir diğer kilit isim olan Azaña ise devrimcilerle arasına mesafe koymuştu. Bu sayede siyaset sahnesinde neredeyse görünmez olan Stalinistlere önemli bir yer açmışlardı: Kaybedecek hiçbir şeyi olmayan PCE Asturias davasının sözcülüğüne soyunmuş, ayaklanmanın sorumluluğunu aldığını, zaten örgütleyicisinin bizatihi PCE olduğunu söylemiş, yarattığı Asturias efsanesiyle bu karanlık iki yılda çekiciliğini bir nebze olsun artırmıştı. Aynı şekilde Madrid savunmasında diğer parti ve örgütlerin sağa kayışı da PCE'nin yıldızının parlamasını sağladı. Diğer bütün örgütler Madrid'den çekildiler ve arkada sadece temsilcilerini bıraktılar. Madrid'in hükümet tarafından tahliye edilmesinden ziyade apar topar kaçıldığını söylemek daha doğru olur. PCE ise yürüttüğü etkili propagandayla bu ihaneti daha da görünür kıldı. Böylece PCE anti-faşist mücadelenin korkusuz, geri adım atmaz neferi haline geldi. Rekabet içinde olduğu sol yapılar öyle büyük yanlışlar yapıyorlardı ki, PCE için onların yaptığını yapmamak, tersine gitmek çoğu zaman yeterli oluyordu.

Fakat bunu söylemek Stalinistlerin rolünü azımsamaya dönüşmemelidir. Her şeyden önce, askerî uzmanları, yeni gelen Sovyet

silahları ve elbette Uluslararası Tugaylar'ıyla PCE popülerliğinin tepe noktasına ulaşmıştı. Sovyet tankları ve uçakları Madrid'le özdeşleşmişti. Uluslararası Tugaylar'a mensup Alman askerler Madrid sokaklarında dolaşırken "Yaşasın Ruslar" diye sevgi gösterilerinde bulunanların olduğu biliniyor. Buna bir de aynı dönemde gelen Sovyet yardımı da eklenince Madrid'de Sovyet Rusya yanlısı bir hava oluşmuştu. SSCB ile ilgili şapkalar, rozetler, afişler, filmler müthiş ilgi görüyordu (Graham, 2002: 174). Daha SSCB'nin silah yardımları gelmeden film yapımcıları gelmiş, Ağustos sonunda Roman Karmen ve Boris Makaseev ilk film bobinini SSCB'ye yollamıştı; filmler Eylül başında Moskova'da gösterimdeydi (Kirschenbaum, 2015: 126).

Fakat Madrid savunmasında bir isim herkesten daha fazla öne çıktı: PCE'li Dolores Ibárruri. İlk kez I. Dünya Savaşı'nda Fransızların Verdun savunmasında duyulmuş olan "¡No pasarán!" (Geçiş Yok!) ve "Madrid faşizme mezar olacak" sloganları Madridlilerin moralini yüksek tutmuş, La Pasionaria'nın ve PCE'nin itibarını artırmıştı. Yine Meksika Devrimi'nden Emiliano Zapata ve yoldaşlarının "Dizlerinin üstünde yaşamaktansa ayaklarının üstünde ölmek yeğdir" sloganı da Madrid savunması sırasında karalar içinde oradan oraya koşturan La Pasionaria'yla özdeşleşmişti. Madrid savunmasında "¡No pasarán!" söylem düzeyinde kalmamış, sokak komiteleri vb. unsurlar eşliğinde bir kitle seferberliğine dönüşmüştü (Kowalsky, 2004: 13. Bölüm). Zaten Aralık ayına kalmadan Madrid faşist istilayı püskürtmüştü.

Stalinistler bu aktif rolün karşılığını hemen talep ettiler. Savunma Cuntası'nda PCE'nin her örgütten daha çok temsilcisi vardı, fakat söz hakkı sayısal gücünün ötesindeydi. PCE bahsi geçen kritik rolünden ötürü kendi sekter yaklaşımını dayatıyordu. Stalinistlerin astıkları afişlerde, "Bir Falange üyesi görürseniz, ihbar edin. Eğer bir POUM üyesi görürseniz, vurun" yazıyordu (Alba, 1983: 218). Nitekim PCE "Troçkist karşıdevrimciler" olarak gördüğü POUM'u Savunma Cuntası'ndan bir toplantı bile yapılmaksızın attırmış, bu dayatmaya anarşistlerden (Ángel Pestaña'nın Sendikalist Partisi hariç) ve sosyalistlerden itiraz gelmemişti. Bu

durum POUM'un sadece Madrid konseyinde değil, şehirde de barındırılmamasına ses edilmeyeceğine dair üstü kapalı bir mesajdı.

İspanya İç Savaşı'nın yaşandığı dönemde SSCB'de tarihin en büyük düzmece mahkemeleri tertip ediliyordu. Rusya'da bürokratik karşıdevrimi tamamlayan ve 1917 devriminin kazanımlarını bir bir tasfiye eden Stalin bu özgüvenle içerideki bütün muhaliflerini, muhalif adaylarını ve aday olmasa da "Eski Tüfek Bolşevik" olanları, kısacası yüz binlerce partiliyi iki yıl sürecek birkaç dalgalık mahkeme sürecinde yargılayıp infaz ettirdi. Bu sürecin sonunda 1917'yi yaşamış ve devrimin, partinin ve bu bağlamda belki en önemlisi enternasyonalizmin ne olduğunu hatırlatabilecek kimse kalmamıştı, Meksika'da sürgünde olan Troçki hariç!

İspanya Devrimi'nde başı çeken örgütlerin SSCB'de sayısız devrimcinin katledilmesiyle ilgili söyleyecek tek bir sözü yoktu; Stalin'le ilişkileri bozmamak adına reel politika izlemeyi tercih etmişlerdi. Mesela anarşistler, Emma Goldman'ın dediğine göre, Sovyet yardımı uğruna "devlet terbiyesi gereği" Rusya'daki tutuklu yoldaşlarının davasını bile rafa kaldırmışlardı; anarşistlerin yayın organı "Rusya'ya övgüler yağdırmaya başlayarak hepimizi çıldırtıyordu" (Goldman, 2006: 106). Sadece İspanyol Troçkistleri ve POUM tutarlılıkla eleştiri yöneltmişti. Bu yüzden Stalin POUM'un ipini çektirmiş, diğer örgütler de ses çıkarmamıştı. Marjinal ve rahatsız edici bulunan görüşlere sahip bir örgüte dokunulmasına göz yumulması İç Savaş'ın bundan sonraki seyrini doğrudan belirledi ve yeni müdahalelerin önünü açtı; İspanyol solu ilkelerden mahrumdu.

Diğer yandan, Madrid savunmasında Stalinistlerin öne çıkması Madrid'i neredeyse tek başına PCE ve Komintern'in kurtardığı şeklinde bir mitin piyasaya sürülmesine de yol açmıştı. Bu mitin yayılmasında, Madrid'de hüsrana uğrayan Franco'nun "yarım milyon komünistle uğraşmak zorunda kaldım" yalanı da etkilidir. Ama esas mesele elbette diğer sol örgütlerin tutumuydu. Madrid'in terk edilmesi her açıdan yanlıştı. Bir defa, faşistler tahmin edilebileceği üzere, esas planlarını Madrid'in fethedilmesi üzerine kurmuşlardı. Nitekim faşist Almanya ve İtalya Franco rejimini

Madrid'in alınması için taarruza geçirilen dönemde tanımıştır. Böle bir durumda, *henüz savaşın başındayken ve askerî-teknik açıdan düşmandan olağanüstü geride değilken* başkenti terk etmek yapılacak en büyük hataydı.

Hepsi bir tarafa, Madrid'in elde tutulması moral-motivasyon açısından çok önemliydi. Bir kez daha Rusya'daki İç Savaş'la benzerlik kuracak olursak, Madrid ile Rusya'nın fiilî başkenti Petrograd'ın savunması aynı yere oturuyordu. İspanya'da da Madrid konusundaki tartışmaların çok daha ateşlisi Rusya İç Savaşı sırasında Petrograd konusunda yürümüştü ve Bolşevikler Troçki'nin Petrograd savunmasında direnme ısrarı sayesinde hem "sanayi ve insan kaynağı" bakımından önemli bir cepheyi elde tutmuş hem de moral üstünlüğü ele geçirmişti (bkz. Troçki, 1999: 446-58). Halk Cephesi içinde Bolşevik Parti'ye ya da Sovyet Devrimi'ne, hattâ özelikle de Kızıl Ordu ile onun yürüttüğü destansı iç savaşa hayranlık duyanlar azımsanmayacak sayıdaydı, ilgisi ya da bilgisi olmayanlar için ise bir ara, kuyruğunda "Petrograd'ın İzinden Gidelim" pankartıyla Madrid semalarında uçan Sovyet uçakları sayesinde Petrograd gündem olmuştu (Payne, 2004a: 181). Fakat bu ilgi soyuttu ve devrimin derslerinden çıkartılan derslere dayanmıyordu.[98]

Bu noktada, Madrid'in zaten düşmediği ve elde tutulduğu itirazında bulunulabilir. Ama ne pahasına! Madrid'de zaten kırılgan olan birliğin parçalanması ve önderliklere olan güvenin azalması hiç de azımsanmamalıdır. Nitekim düşman da bundan iyi istifade etmişti. Literatüre İspanya İç Savaşı'yla birlikte giren bir diğer kavram da "Beşinci Kol"du. Beşinci Kol, Madrid ablukası sırasında gündeme gelmişti. Madrid'in ciddi tehdit altında olduğu Ekim ayında faşist General Mola komutasında birliklerin dört koldan Madrid'e saldıracağı, ama esas vurucu hamleyi dışarıdan değil, içeriden, Madrid içinde bir işaretle ayaklanmayı bekleyen Beşinci

98) Devrimin derslerine ilgisizliğin başka yakıcı sonuçları da vardı. İspanya'daki Halk Cephesi üyeleri Bolşevik Devrimi'nin derslerini özümsemediğinden, savaşın hemen başında dış ticaret tekeli koymamış, böylece Avrupa'da dolanıp duran birbirinden farklı silah "alıcıları"yla hem çok para kaybetmiş hem de rezil olmuştu. Silah alımı için resmî bir komisyon kurulduğundaysa (bkz. Howson, 1999: 100-1) artık çok geçti.

Kol'un ("sivil" güçlerin) vuracağı kulaktan kulağa yayılmıştı. Zaten bu tabiri ilk kez kullanan da General Mola'ydı.[99] Böylece içerideki düşman tabirini anlatmak üzere *Beşinci Kol* tedavüle girmişti. Şubat'taki seçimlerde Madrid'in yüzde 45'i sağa oy vermişti ve bu durum Beşinci Kol'un doğru olabileceğine olan inancı artırıyordu. Faşistler düşman saflarındaki karışıklıktan çok iyi yararlanmışlardı.

Öte yandan, Madrid düşmemiş olsa da, tam olarak elde kaldığını söylemek de güçtür. Franco Madrid'i alamayacağını anladıktan sonra güçlerini olabildiğince ileride konuşlandırmış, böylece "şehrin batı çeperinde on beş metre uzaklıkta iki ordu askerleri birbirlerine hakaret ve el bombası yağdıracak" kadar yaklaşmışlardı (Jackson, 1971: 331-2). Dahası Madrid 1937 baharına kadar ana cephe özelliğini korurken, tüm bu süre zarfında askerî inisiyatif faşistlerin eline geçmişti. Fakat hepsinden önemlisi Madrid'le, daha doğrusu Madrid süreciyle birlikte artık Halk Cephesi'nin esas hâkimi Stalin ve şürekâsı olmuştu.

99) Julius Ruiz Madridlileri seferber etmek amacıyla PCE tarafından ortaya atılmış olmasının da bir o kadar güçlü ihtimal olduğunu, ama her halükarda, başkentte böyle bir kolun var olmadığının ispatlandığını söyler (2015: 12).

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Stalin ve İspanya İç Savaşı

Stalin ve Stalinizm

Sovyetler Birliği Komünist Partisi 1956 yılındaki Yirminci Kongresi'nde tarihe "Stalinsizleştirme" olarak geçecek hamlede bulundu. Partinin yeni lideri Hruşçov o zamana kadar yapılan bütün yanlışların ve kötülüklerin Stalin'in başının altından çıktığını, rejimin iyi Stalin'in kötü olduğunu, artık geçmişle yüzleşme zamanı geldiğini çeşitli ifşalarla dile getirdi. Stalin'in kurduğu sistem ekonomik ve toplumsal temeli bakımından aynen devam ediyor olmasına karşın, çok bariz aşırılıklar hedef gösterilerek Stalin günah keçisi yapılmış ve böylece Stalinizmin bekası sağlanmıştı.

Hemen hemen aynı dönemde, Yugoslavya'da Tito, Çin'de Mao önderliğindeki rejimler SSCB'yle ihtilafa düşmüştü. Bu rejimler üretim ilişkileri bakımından SSCB'deki diktatörlükle aynı temele

oturmasına karşın, ulusal çıkarlar çatışınca ters düşülmüş ve bu çatışma da ideolojik düzlemde "Stalinizm karşıtlığı" ile ifade edilmeye başlamıştı. Böylece 1950'lerin sonundan itibaren sosyalist hareketin içinde anti-Stalinizm oldukça güçlenmiş görünüyordu.

Ne var ki görünüş aldatıcıydı. Stalinizmle ters düştüğü görünen iki ayrı kanadın da diktatörlük eleştirisi sınıfsal temele oturmuyordu. Stalinizm Stalin'in diktatörlüğü değildi; Stalin'in şahsında cisimleşmiş olmasına karşın alelade bir tek adam diktatörlüğü değil, "tek ülkede sosyalizm" anlayışının sonucu olan bir diktatörlüktü. Stalin tüm "o aşırılıkları" bir birey olarak psikopat olduğu için değil, tek ülkede sosyalizm ideolojisinin içeride aşırı baskıcı bir rejim kurmadan büyümesi imkânsız olduğu için uygulamış, ancak bunun üstüne kendi kişisel katkılarını koymuştu (özellikle bkz. Troçki, 2000b). Tersinden söylersek, Stalin bu projenin gereklerini en iyi şekilde yerine getirebilecek kişi olduğu için Sovyetler Birliği'ndeki bürokrasinin başını çekebilmiştir.

Kapitalist dünya sisteminde tek bir ülkenin sınırları içinde sosyalizmi kurmak imkânsızdır. Sosyalizm, emek üretkenliği bakımından kapitalizmden daha ileri bir rejim olmak zorundadır, ama ne üretim araçlarının gelişmişliği ne de çalışma saatlerini rahatça artırma serbestisi bakımından sosyalist bir ülkenin kapitalist dünyayla başa çıkması mümkündür. Bu yüzden, yalıtılan devrimin içeride baskıyı artırması kaçınılmazdır. Diktatörlük ya da baskı her şeyden önce bu ekonomik temelin sonucu olarak doğar. Kapitalist dünyadan yalıtılmış bir ülkede çoğunluğun çıkarlarını kendi dar grubunun temsil ettiğini düşünen bürokrasi, iç ve dış tehdide karşı şiddet öğesini artırarak rejimini sürdürür. İçeride şiddete paralel olarak dış politikada da önceliğini, klasik Marksizmde olduğu gibi (bkz. Lenin, 2010a) dünya devrimine değil, kendi devletinin savunulmasına ve bekasına verir.

Bu bakımdan, 1953'te Stalin'in ölümünden sonra da SSCB'de var olan rejim Stalinizmdi. Stalin gitmiş, ama kurduğu rejim payidar kalmıştı. Şiddetin niceliği değişse de, kitlelerin istihdam, eğitim, sağlık gibi temel sorunlarının en baştan çözülmesi üzerine kurulan bu tür kolektivist rejimlerin baskıyı artırmadan ayakta kal-

ması, baskıyı artırdığı oranda da sosyalizm olarak kalması imkânsızdır. Rusya'da da böyle olmuş, sosyalizm tek ülkeye hapsolunca sosyalizm olmaktan çıkmıştı. Stalinizm buradan türeyen ideolojidir.

Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin tepesindeki bürokratik elit uluslararası alanda devrimci rol oynamak şöyle dursun, başka ülkelerde sosyalist devrimlerin gerçekleşmesinden ölümüne korkuyordu, zira kurulacak demokratik işçi iktidarları, bu kolektivist diktatörlükten farklı olarak doğrudan demokrasiye dayalı sosyalizme geçiş rejimleri Sovyetler Birliği'ndeki işçi sınıfının da ülkedeki rejimi sorgulamasına ve bürokratik eliti devirerek demokratik bir işçi devleti kurmasına yol açabilirdi. SSCB bürokrasisi ve uzantısı olan KP'ler tam da bu nedenle yirminci yüzyılda dünyanın dört bir tarafında devrimci hareketleri düzene eklemleme yoluna gitmiştir: 1968 Fransa, 1980 öncesi Türkiye ve İran bunlardan yalnızca birkaçıdır.

Öte yandan, SSCB başarılı işçi demokrasisinin tesis edilmesiyle sonuçlanmasa bile, kapitalizmi ortadan kaldıran ya da SSCB'ye yakın devletler kuran kitle hareketlerine de sıcak bakmıyordu, zira SSCB'nin doğrudan güdümünde olmak yerine gücünü söz konusu ülkede örgütlediği kitlelerden alan hareketler iktidara taşındıklarının ertesi günü bu tabana yaslanarak efendilerine kafa tutabiliyordu. Örneğin İç Savaş sırasında henüz tanınmayan bir komünist olarak İspanya'da bulunan Tito Yugoslavya'da iktidarı ele geçirdikten sonra Stalinist bürokrasinin başına böyle bir bela olmuştu. Keza kendi gerilla hareketiyle iktidara taşınan Mao'yla da SSCB'nin arası hiçbir zaman iyi olmadı. Bu hareketlerin temel niteliği, gerçekten devrimci bir ideolojiye sahip olmaları değil, ciddi bir kitle tabanına yaslanıyor ve dolayısıyla Stalin'in (Stalinist bürokrasinin) buyruklarına aldırış etmeden ayakta kalabiliyor olmalarıydı; bu açıdan PCE'den taban tabana zıt örgütlerdi.

Bu nedenle SSCB bürokrasisinin dünyanın başka yerlerinde devrimci hareketlerin ya da sol kitle hareketlerinin zafere yürümesine tahammülü yoktu. Müttefik olacak devletler tepeden inme tarzda kurulan uydu devletler olmalı ve partinin nüfuz alanından çıkmamalıydı.

İşte Stalinist bürokrasinin İspanya İç Savaşı'ndaki politikasının temel kaynaklarından biri, belki de birincisi buydu. Stalin emperyalist müttefiklerini yanına çekmeye çalışarak *uluslararası* statükoyu bozmayacağını garanti ederken; başka, daha önemli bir açıdan da statükoyu sarsmamış oluyordu: Dünya işçi hareketinin dizginlerini elinde tutmak suretiyle Lenin sonrası oluşan *"sosyalist"* statükonun, yani Stalinist egemenliğin bekasını da sağlıyordu.

1934 ya da 1936'ya kadar statükoyu koruma hamleleri zikzaklarla var olmuştu; Troçki buna "bürokratik *merkezcilik*" adını verir. Fakat Stalinist bürokrasi bu tarihten itibaren içeride karşıdevrimi tamamlamış ve iktidarını sağlamlaştırmış olmanın verdiği güvenle aynı karşıdevrimci politikayı bu kez uluslararası alanda hayata geçirmiştir. Sadece İspanya'da değil, diğer Avrupa ülkelerinde de[100] kimseye –tabii burjuva müttefikleri hariç– hesap verme telaşı duymadan baştan sona kararlı bir şekilde karşıdevrimci rol oynamıştır. Sovyet aygıtının tepesindeki bürokrasi sekiz yıl önce Troçki'yi öldürmeye bile yeltenemezken, artık egemen sınıf olmanın verdiği güvenle İspanya Devrimi döneminde binlerce komünisti tereddüt etmeden öldürmüş, yolu İspanya İç Savaşı'ndan geçen kanlı eller birkaç yıl sonra da Troçki'ye uzanmıştır.[101]

Emperyalist Devletler mi, Barış Dostları mı?

> "Sınıf mücadelesiyle ve proletarya diktatörlüğüyle alakalı tüm devrimci sloganlar bir çırpıda tavan arasına kaldırılmış ve yerine 'Barış için, faşizme karşı Halk Cephesi' gelmişti. Artık kendimize 'Bolşevik' demiyorduk, hattâ komünist bile demiyorduk. Biz sadece dürüst, barışsever faşizm karşıtları ve demokrasi savunucularıydık." (Komintern propaganda biriminde çalışan Arthur Koestler)

1936'ya gelindiğinde Stalin'in politikalarını belirleyici çok önemli bir etken daha vardı: Hitler faşizmi. Stalin tek ülkede sosyalizm

---

100) Fransa'da partiye verilen talimatta devrimci sloganlardan kaçınmaları ve milli marş olan Marseillaise'e eşlik etmeleri söyleniyordu. Zaten Halk Cephesi mitingi için de manidar bir gün seçilmişti: "Fransız modern milliyetçiliğinin sembolü Bastille Günü" (Seidman, 2010: 268). Keza İspanya'da da PCE'nin farklı isimleri devrim yapma gayelerinin olmadığını defaatle dile getirmişti (E.H. Carr, 2010a: 58 ve 68).

101) Troçki'nin kiralık katili Ramón Mercader Stalinist PSUC üyesiydi ve bu "ölümcül zanaatini ilkin kendisi gibi İspanyol olan devrimcilere karşı geliştirmişti" (Durgan, 2006).

teorisini ilk ortaya attığı günden itibaren bütün argümanını sosyalist anavatana askerî bir müdahalenin olmamasına bağlamıştı: Tek bir ülkenin sınırları içinde sosyalizmin inşası mümkündü, yeter ki emperyalist devletler askerî müdahaleyle sosyalizmin inşasını bozmasın. Bu noktada, giderek güçlenen ve saldırganlaşan Hitler faşizminin SSCB'yi ezmemesi için Stalin'in bulduğu çözüm Avrupalı emperyalist devletlere yanaşmaktı.

Hitler iktidara geldiğinden bu yana, Stalin tüm planlarını faşist Almanya'nın er geç SSCB'ye saldıracağı varsayımına göre yaptığından, İngiltere ve Fransa'yla yakınlaşmanın peşine düşmüştü. Bu noktada "demokratik müttefikleri yatıştırma" çizgisini bir adım daha ileri taşıyarak, örneğin sömürgelere özgürlük talebini tümden bir kenara itmişti. Bir yandan Hitler'e kur yapan Stalin, umduğunu bulamadığı oranda, 1939'a gelene kadarki süreçte "barış dostları" diye adlandırdığı Fransa ve İngiltere'yle ittifak yapmak için elinden gelen çabayı sergilemişti.

SSCB Eylül 1934'te Milletler Cemiyeti'ne katılmıştı. Stalin bu sayede Hitler önderliğinde bir saldırıyı engellemeyi amaçlıyordu. Marksistlerin yıllarca mahkûm ettikleri, Komünist Enternasyonal'in ilk bildirilerinde, "Paris'te emperyalist zorbalar Milletler Cemiyeti adını verdikleri kendi kara enternasyonallerini kurmaya çalışıyorlar" (Degras, 1956a: 51) diye damgalanmış bir kapitalist örgüte katılmanın içerdiği siyasi ilkesizlik bir tarafa, çok sevilen reel politika açısından da bu kucaklaşmanın bir gerçekliği yoktu. Stalin'in ittifaka yöneldiği İngiltere ve Fransa'nın egemenleri SSCB'yi, daha doğrusu SSCB'de cisimleşmiş olan sosyalizm düşüncesini faşizmden kıyaslanamaz derecede daha büyük bir tehdit olarak görüyorlardı; çekinmeden, defalarca ifade ettikleri üzere, proleter devrimine karşı Alman faşizmi en güvenilir istihkâmdı.

Yine de SSCB kadar çaresiz olan devletler de vardı ve ilk bakışta Stalin doğru yolda görünüyordu. Stalin'in keskin bir dönüşle Halk Cephesi stratejisine geçişi ilk meyvelerini hemen Fransa'da vermişti. Mayıs 1935'te Yardımlaşma Anlaşması imzalanmış (onaylanması ertesi yıl Mart ayına sarkmıştı), diplomatik kazanım daha da heveslendirmişti (bkz. Smyth, 2001: 250). Uzlaşmacı adımlar

atıldıkça yakınlaşmanın sağlanacağı ümidiyle, bu anlaşmadan sonra Fransa'nın askerî yeniden silahlanma programına Stalin ve akabinde Fransa Komünist Partisi onay verdi. Böylece anti-militarist duruş terk edildi; sosyalistler ile komünistleri tarihsel olarak ayıran ilk hadise burjuva hükümetlerin savaş bütçesine onay verilmesiyken (3 Ağustos 1914), artık bu ayrım da ortadan kalkıyordu.

Stalin özürcüsü bir kesim açısından, Sovyet bürokrasisi tüm bunları köşeye sıkıştığı, işgal tehdidi karşısında başka hiçbir seçeneği olmadığı için yapmıştır. Bu iddia izlenecek başka birçok yol olduğu gerçeğinden bağımsız olarak, Stalin'in düşünce çizgisi ve yazıp söyledikleri bakımından da yanlıştır. Stalin devrimci bir siyasi çizgiye bağlı olmadığından ve olmadığı oranda pragmatist siyasete ("reel politikaya") yürekten bağlıydı. Faşizmi genel olarak kapitalizmden ayrı düşünen kesimden farklı olarak, Stalin de "ha faşizm ha kapitalizm" diye özetlenebilecek bir çizgideydi. Kendi yaşayıp gördüklerinden bu sonuca varmıştı: Faşizm özel olarak daha büyük bir tehlike değildi, burjuva demokrasisi ile faşizmi arasında nitel bir fark yoktu. 1934'te Parti Kongresi'ndeki konuşmasında şöyle diyordu: "Bazı Alman siyasetçiler diyorlar ki, SSCB artık yüzünü Fransa ve Polonya'ya çevirmiş, eskiden Versay Antlaşması'nın karşısındayken artık destekçisi olmuş ve bu değişimin nedeni de Almanya'da faşist rejimin kurulmuş olmasıdır. Bu doğru değil. Elbette biz Almanya'daki faşist rejimden memnun olmaktan uzağız. Ama burada mesele faşizm değil, zira hepsi bir tarafa, örneğin İtalya'daki faşizm SSCB'nin bu ülkeyle en iyi ilişkileri kurmasına engel olmamıştır" (Stalin, 1954: 308-9). Aynı mantıkla; faşizmle ve diğer kapitalist ülkelerle de bu tür pragmatik ilişkiler kurulabilirdi, yeter ki kurmasını bilen bir büyük şef olsun!

Diğer yandan, İspanya tarihçileri dâhil olmak üzere önemli sayıda uzman Stalin'in politikalarında Hitler faşizmine karşı Batı'da demokrat müttefik arama ihtiyacını haddinden fazla önemsemiştir. Oysa Stalin'in politikalarının tek belirleyicisi, hattâ ana belirleyicisi bu değildi. Soruna bu senkronik yaklaşım yirminci yüzyıl tarihinin ileriki dönemlerinde yaşanan gelişmeleri dikkate alarak tamamlanabilirdi. Emperyalist dünyadan faşizme karşı müttefik

arayışı çok önemliydi, ama esas etken bu değildi. Bu dönemki tutum, Stalin'in ölümünden (1953) sonra da devam edecek bir siyasi modeli örnekliyordu: Kendi iktidarının bekası için başka ülkelerdeki devrimleri yolundan saptırma, tabandan gelişen kitle hareketlerinden, yani devrimlerden korkma.

Bu ürkütmeme politikasının İspanya'daki tezahürü burjuva uzlaşmacılık olmuştu. Halk Cephesi'nde cisimleşen politika en ılımlı (sağ) politikaların savunulmasını gerektiriyordu. Böylece o dönem sahnede olan iki büyük devlet de (SSCB ve Britanya) uluslararası alanda fiilen "yatıştırma", daha doğrusu "ürkütmeme" (*appeasement*) politikasıyla var oluyordu. İki tarafın ürkütmemek istediği güç farklıydı, ama politikanın sonuçları aynı derecede cinaiydi.

İspanya İç Savaşı'nda devrimci çabaları baltalama yönünde gösterilen çaba, 1939'dan sonra, hattâ öncesinde tarihi olayları çarpıtma konusunda da hız kesmeden sürmüş, Stalinist tahrifat okulu İç Savaş'ın tarihini yeniden yazmak için ciddi mesai tüketmiştir. Bu çaba daha İç Savaş bitmeden başlamış ve resmî görevli ya da gönüllü düzeyinde İspanya'da görev alıp geri çağrılanlar bir bir öldürülmüştü. Gerçekten de SSCB'nin üst düzey temsilcisi olarak İç Savaş'a katılan isimlerden birçoğu Stalin tarafından "temizlenmiştir". Örneğin Sovyet Devrimi'nde Bolşeviklerin safında yer alıp bu döneme gelindiğinde hayatta kalmayı başarmış az sayıda isimden biri olan ve Stalinist bürokrasinin emrinde Barcelona Mayıs olaylarında aktif rol oynayan Viladimir Antonov-Ovseyenko bir süre sonra Moskova'ya çağrılmış ve Troçkist olduğu suçlamasıyla infaz edilmişti. Keza İspanya elçisi Marcel Rosenberg, gazeteci Mihail Koltsov, askerî istihbaratın başındaki Yan Berzin, ticari danışman Artur Staşevski, istihbaratçı Yakov Smuşkeviç ve Semyon Uritski, Uluslararası Tugaylar'ın askerî kumandanı General Kléber (Lazar Stern), General Maksimov ve daha birçoğu benzer bir kaderi paylaşmıştı.

Buna paralel olarak, inkâr ve tahrifat çalışmaları yürütülmüştür. Bu bağlamda İspanya İç Savaşı'ndaki karşıdevrimci politikalar reddedilmiş olduğundan, dolaylı ya da dolaysız yürütme gücü-

ne sahip olan bir siyasetin icraatı kadar olmasa bile beyanları da önem taşımaktadır. Gerçekten de Stalin'in aslında dünya devrimi davasına bağlı olduğu, fakat reel politika gereği söylemlerini kıstığı, tadil ettiği iddiası sadece sonraki politikalarına bakarak değil, PCE ve Komintern üyeleriyle iç yazışmalarına bakarak da çürütülebilir. Stalin bu mektuplarda da sınıf işbirliği vurgusunu aynı şekilde işler. Fakat belki de en önemlisi ve meşhuru "İspanyol Lenin"le yazışmalarıdır. Aralık 1936'da Caballero'ya yazdığı mektup, baştan sona bahsi geçen uzlaşmacılığın, ürkütmeme politikasının yönergeleriyle doludur. Her devrimin kendi dinamikleri olduğu ve birbirinden kopya çekemeyeceği, ancak deneyimlerinden istifade edebileceği gibi harcıâlem bir doğruyu ifade ettiği izlenimi veren, "[İspanya Devrimi'nin] birçok yönden Rusya'dakinden farklı olacağı" tespiti; hemen peşi sıra burjuva parlamentarizminin telkin edilmesiyle yerli yerine oturtulur: "İspanya'da parlamento yolunun Rusya'ya kıyasla daha etkili bir devrimci gelişim aracı olması kuvvetle muhtemeldir. [...] Cumhuriyetçi liderleri küstürmemeli, bilakis hükümete daha da yakınlaştırmalı."[102] Dolayısıyla bir kez daha, o ülkenin kendi gerçeklerini dikkate alma fikri bazı genel doğruları yok saymanın kullanışlı bir aracı oluyordu. İspanya'nın köklü bir parlamenter geleneği yoktu, hattâ bu zamana kadar düzgün işlemiş bir parlamento için ilk adımlar atıldığında her şey birbirine girmişti. Ama yine de, Stalin'e göre parlamenter yol daha muhtemeldi.

İspanya'nın bir komünist rejim olarak davranması emperyalist güçlerin tepkisini çekeceği için, cumhuriyetçilerin yalpalamalarını engelleyip ittifak kurmak zorunluydu. Aynı çerçevede, Stalin'in yoldaşları da birkaç adım geride duracaklardı. Stalin meseleye şöyle bakıyordu: "SSCB geri durduğu takdirde İngiliz hükümetinde İspanya'ya yardıma olur verecek kişiler var. [...] İngiltere'den yardım almak adına İspanya'nın SSCB'yle arasına biraz mesafe koyması gerektiğini vurgulayayım" (akt. Kowalsky: 2. Bölüm). Nesnel durumun tamamen yanlış değerlendirilmesine da-

102) Mektubun tam metni için, bkz. E. H. Carr, 2010a: 157.

yalı bir tespit, hattâ kapitalizme dair bir yanılsamaydı. İngiliz ve Fransız emperyalizminin temsilcileri, çeşitli vesilelerle dile getirdikleri gibi, SSCB'nin her türlü müdahalesini "Lenin ve Troçki'nin çizgisine", "dünya devrimine" geri dönüş, "komünizmin pençelerini Batı Avrupa'ya atması" olarak görüyorlardı (Smyth, 1996: 103 ve 105). Stalin, onların gözünde, Hitler'den de zararlıydı. Stalin'in gözünü diktiği ve İngiliz devlet-i âlisini aklî ilkelere göre yönetmek isteyen azınlık, ilk büyük kapitalist devletteki sınıf içgüdüleri ve kibri yanında bir hiçti. Kapitalist yerleşik kültürü bu denli gelişmiş bir devlet, siyasetin bugünkünden farklı olarak daha ziyade soylu-avam karşıtlığı temelinde yürütüldüğü dönemde ancak bıçağın (Hitler eliyle) kemiğe dayandığı gün değişebilirdi, ama o değişiklik de, yine dünya savaşında görüldüğü üzere, Stalin'in umduğu gibi bir ittifaka yol açmayacaktı.

Stalin bu uzlaşmacı adımın toplumsal-ekonomik ayağı olarak da önerilerle gelmişti: "Şehirli küçük ve orta burjuvaziyi hükümetin yanına çekmek ya da en azından, mülksüzleştirme girişimlerine karşı koruyarak ve onlar adına elden geldiğince ticaret özgürlüğünü güvence altına alarak hükümetten yana tarafsız kalmalarını sağlamak gerekiyor, aksi takdirde bu toplumsal gruplar faşizme sarılacaklardır" (E.H. Carr, 2010a: 158). Demek ki, burjuvaziyi faşizme sarılmaktan alıkoymanın yolu sınıf işbirliğinden geçiyordu. Bu taktiğin teorik bir temelden beslenmediğini düşünmek hata olur. Stalin'in başında olduğu Komintern faşizm konusunda ilk günden itibaren yanlış bir tutum almıştı. Faşizmin belli bir yerele özgü olmadığı anlaşıldıktan sonra geliştirilen teoriler, faşizmin kapitalist sistemle hem organik bağı bulunduğunu hem de belli açılardan bu sistemin yadsınması olduğunu kavrayamamış ve konjonktürel olarak sağ ve sol manevralarla faşizm tehdidi küçümsenmişti. Nitekim Hitler'in Şubat 1933'te iktidarı ele geçirmesinden hemen sonra bu küçümseme (ve oportünizm) devam etmiş, alıcısı belli olan bir mesajla, 4 Mart 1933'te, Stalin'in resmî yayın organı *İzvestiya*'da "SSCB dünya üzerinde Almanya'ya karşı düşmanlık beslemeyen tek ülkedir ve bu gerçek hükümetin biçimi ve bileşenlerine bakarak değişmez" beyanında bulunulmuştu.

Bir önceki dönemin aşırı sol ve yanlış çizgisi sosyal-demokrasiyi Stalin'in meşhur ifadesiyle, "faşizmin ikizi" olarak damgalamış ve bu açıdan işçi sınıfı örgütleri arasındaki her türlü antifaşist ittifakı ve cepheyi reddederek faşizmin güçlenmesine ön ayak olmuştu. Bu yaklaşım faşizm tehdidinin SSCB'ye yöneleceğini anlar anlamaz, bu kez diğer uca savrularak sadece sosyal-demokrasiyi, yani işçi sınıfının reformist örgütlerini değil, burjuva örgütleri de kapsayacak şekilde bir ittifak projesine kapı aralamıştı. Böylece Stalinizmin faşizm konusundaki ünlü teorisyeni Dimitrov'un aktardığı resmî tanıma varılmıştı: "İktidardaki faşizm *mali sermayenin en gerici, en şoven ve en emperyalist unsurlarının* açıktan terörist diktatörlüğüdür" (1978: 149). Bu da demektir ki, faşizm mali sermayenin tamamının, devrim tehdidini hisseden kapitalist sisteminin bütününün değil; "en"lerinin diktatörlüğüdür ve dolayısıyla "en"lere dâhil olmayan mali sermayedarlarla, kapitalistlerle ittifak yapılabilirdi. Oysa faşizm, mali sermayenin devrim tehdidini savuşturmak için en son ve en kesin çaresidir, ama burjuvaziye de bunun karşılığında ufak bir bedel ödetir ve ekonomik açıdan mülksüzleştirilmesini engellemenin tazminatı olarak siyasi açıdan mülksüzleştirilmesine yol açar: Bir bütün olarak artı-değer sömürüsü ve onun üzerinde yükselen kapitalist toplum tam da devrim tehdidinin püskürtülmesiyle artık güvence altındadır, ama siyasi iktidar *dolaylı* yollardan burjuvazinin elindedir. Bu rejim iradi bir mesele değil, geleneksel partileriyle rejimin krizine bir çare bulamayan burjuvazinin *desbordado*'sudur: Burjuvazi iktidarı kendini gerçekten efendi zanneden birine ya da kliğe ancak son çare olarak *savrularak* verir.

Stalin ve takipçileriyse burjuvaziyi sınıfsal çıkarlarıyla değil, siyasal tercihleriyle hareket eden bir grup olarak tasavvur ediyordu. Buna göre, burjuvazinin belli kesimleri liberalleri veya cumhuriyetçileri, hattâ belli dönemlerde biraz daha sola savrulup sosyal-demokratları tercih ederken, belli kesimleri de faşistleri tercih ediyordu. Bu siyasi akımların tıpatıp aynı olduğunu söylemek ne kadar yanlışsa, bunları dondurarak her dönem birbirine karşıt konumlandığını düşünmek de o kadar yanlıştır. Aksine, burjuvazi-

nin siyasi tayfındaki bu renkleri hareketliliği ve emperyalizmin çağının altüst oluşları içinde değerlendirmek gerekir. Bunlardan biri dün kullanışlıyken ve diğeri marjinal diye görülürken, değişen koşullarda siyasi partilerin değersizleşmesiyle birlikte yeni ve radikal sağ örgütlere gün doğar ve burjuvazi can havliyle bu faşist yapılara sarılır. Stalin açısındansa bir savaşın iki cephesi gibi bir tarafta faşistler konuşlanmış, diğer cephedeyse faşist olmayanlar (sosyalistlerden cumhuriyetçilere ve liberallere kadar) toplanmıştı ve bu nedenle cepheyi sağlam tutmak, "cumhuriyetçileri" (burjuva unsurları) yanımıza çekmek gerekiyordu.

Nitekim Komintern'in o dönem başında yer alan Dimitrov'un hatıratında, sınıf uzlaşmacı bir hükümet oluşturma hedefinin bulunduğu açıkça ifade edilmiştir. İlk başta destek sundukları Giral hükümetinin yaşayabilirliğinin olmadığı görüldükten sonra yeni strateji belirlenmişti. Buna göre, Kremlin'deki bir Politbüro toplantısında, burjuva "Giral hükümetinin çoğunluğu cumhuriyetçilerde olmak üzere, sosyalistlerin, iki komünistin ve ayrıca Katalanların ve Baskların temsilcilerinin katılımıyla, Giral'ın riyasetinde bir ulusal savunma hükümetine dönüştürülmesi için çaba harcanması" konusunda anlaşılır ve Stalin'in de telefonla onayı alınır (akt. Preston: 2007: 246).

Bu çizgiye baştan sona sadık kalınmıştır. Daha 7 Ağustos'ta PCE'nin resmî yayın organında, "işçilerin planları arasında ya da akıllarında bir proleter devrimi yapmak yoktur. Partimiz bunu defalarca tekrarlamıştır" diye yazıyordu. Keza Komintern yetkilisi Togliatti (Ercoli müstear adıyla yazdığı) Aralık 1936 tarihli broşüründe, "feodalizmin kalıntılarına, aristokrasiye, monarşist subaylara, kilisenin beyzadelerine, faşist köleleştirmeye karşı mücadele"den bahsediyor, kapitalizmin veya burjuvazinin sözünü bile etmiyordu (Ercoli, 1937: 7). Peki, o halde İspanya'da olup bitenler neyin kavgasıydı? Proletarya ile burjuvazi arasındaki mücadele olmadığına göre, demokrasi ile faşizm arasında bir mücadele olabilir miydi? Yahut "ilericilik ile gericilik ya da geçmiş ile gericilik arasında"? O bile değil. Marksistlerin savaşa karşı enternasyonalist duruşu, 1914'teki ayrılıktan sonra çizgileri iyice netleşti-

rilen sınıfsal bakış açıları keskin bir kopuşla terk edilmişti. Savaşta ulusal geçmişe seslenmek II. Dünya Savaşı'nda SSCB'de geliştirilmeden önce, provası yine İspanyol Stalinistleri tarafından alındı. On dokuzuncu yüzyıl başındaki Napoléon Savaşı'nın mitleri, Bailén muharebesi zaferi (1808) gibi ulusal gururu okşayıcı öğelerden medet umuluyordu. Stalin birkaç yıl sonra, II. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın imparatorluk geçmişine seslenecek, çarların büyüklüğünden dem vuracak, belki en acısı Enternasyonal ülkenin marşı olmaktan çıkarılıp, Stalin'i ve Büyük Rus şovenizmini yücelten bir marşla değiştirilecekti. İspanya'da bunun test sürüşü yapılıyordu. Faşist isyancılar İspanya'nın şanlı mazisine atıfla, ta 1200 yıl önceki kara lekelere atıfla damgalanıyordu (Payne 2004a: 121 ve Núñez ve Faraldo, 2009: 407-8). Parti manifestosunda durum şöyle ifade ediliyordu: "Artık bu sınırlar bile aşılmış ve mücadele bir kutsal savaşa, bir milli savaşa, halkın savunma savaşına dönüşmüştür" (Bolloten, 1991: 113).[103] Dolayısıyla bir kutsal savaşa (Franco'nun haçlı seferine) karşı bir diğer kutsal savaş yürütülüyordu, "komünistlerin" devrime baktıklarında gördükleri buydu!

Stalin'in ve SSCB bürokrasisinin İspanya İç Savaşı'na yaklaşımını ancak bu arka plan dâhilinde kavrayabiliriz. Gerek La Pasionaria gerek sonraki özürcü yazarlar Sovyet devletini (bürokrasisini) en azından manevi açıdan ve söylem düzeyinde *daha ilk andan itibaren* Halk Cephesi'nin yanında yer almış gibi göstermeye çalışır. Oysa SSCB'deki ilk kıpırdanışlar ancak iki hafta sonra gelmişti ve bunda da Almanya'nın kesin desteğinin anlaşılması çok önemli bir etkendi (Smyth, 1996: 90-1). 25 Temmuz 1936'da başbakan Giral'ın silah talebinde bulunduğu telgrafına Sovyet bürokrasisi –henüz diplomatik ilişki de yoktu– cevap vermeye bile tenezzül etmemişti (Kowalsky, 2004: 2. Bölüm). Temmuz sonunda diplomatik ilişki kurulmuş, ama ancak Ağustos sonunda bir temsilci atanmıştı: 31 Ağustos'ta Marcel Rosenberg elçi sıfatıyla Madrid'e gelmişti (Moradiellos, 2002a: 108). İlk askerî sevkiyat

103) PCE liderlerinden Sandoval ve Azcarate de yenilgiden yıllar sonra yazdıkları tarihçede İç Savaş için "milli bağımsızlığı ve egemenliği koruma savaşı" demeyi sürdürüyordu (1969: 46).

İspanya'ya ulaştığında çoktan Ekim ayına gelinmişti. Bu süre zarfında sadece sendikalar aracılığıyla para toplanmış ve söylendiğine göre, toplanan 12 milyon ruble Ağustos başında Giral hükümetine iletilmiş (E.H. Carr, 2010a: 63); ayrıca 22 Temmuz'da alınan üst düzey karar uyarınca, Madrid hükümetine indirimli fiyattan benzin satılmıştı (Kowalsky, 2014: 160). Nihayet, Stalin İspanya'daki faşizm karşıtı davaya açıktan destek beyanında bulunduğundaysa darbenin üzerinden üç ay geçmişti. Fakat 16 Ekim 1936'da *Pravda*'da yayınlanan telgrafı aynı şekilde sınıf işbirliği imasında bulunuyordu: "İspanya'nın faşist gericilerin boyunduruğundan kurtulması sadece İspanyolların değil, tüm ilerlemiş ve ilerici insanlığın davasıdır" (Kirschenbaum, 2015: 7).

Dolayısıyla Stalin ve takipçileri bir strateji olarak devrimin engellenmesi noktasında ilk andan itibaren hiç tereddüt sergilememiş, 1936 öncesindeki örneklerden farklı olarak zikzaklar (aşırı sola savrulmalarla aşırı sağa kayışlar) çizmeden bu hedefe kilitlenmişlerdi. Fakat stratejinin taktiğe dökülmesinde pürüzler çıkmıştı. Her şeyden öte, o günün ulaşım ve iletişim teknolojisinin düzeyi nedeniyle, SSCB ile PCE arasında sağlıklı ve konspiratif ilişkiyi düzene oturtmak zordu. Devrimin hızlı temposuna ayak uydurmak adına talimatların anbean yağması gerekiyordu, ama Stalin bunu sağlayacak mekanizmadan yoksundu.[104] Dahası yirmi-otuz yıllık mücadelenin ateşi içinde pişmiş eski kadrolar bir bir tasfiye edildiğinden, vekil olarak atanan isimler yeterli siyasi birikime ve esnekliğe sahip değildi. Dolayısıyla birbiriyle çelişen ya da yer yer PCE merkezi ile enternasyonal merkez arasında krize yol açan tutumlar yok değildi. Bu açıdan Helen Graham'ın "Stalin'in buradaki stratejisi Sovyetlerin İspanya'daki politikalarının tesadüfi olduğu görüşünü güçlendirmektedir" (2002: 334) yorumu, olsa olsa her şerrin arkasında Stalin'in parmağını görerek İç

104) Komintern'in direktiflerini ilk başlarda Fransız Komünist Partisi iletiyordu. Madrid'in merkezinde kurulan gizli bir radyo-telgraf istasyonundan Moskova'yla doğrudan iletişim kurmaya başlamışlardı; ama hiçbir zaman tatmin edici bir ağ oluşturulamadı ve iletişim kesintiliydi (Rees, 1998: 150). Her halükarda, kurulan düzeneklerin, yararlanılan araçların ve atanan kişilerin savaşın hızına yetişebildiğini söylemek zor. Bu konuda, ayrıca bkz. Kowalsky, 2004: 3. Bölüm.

Savaş'ı basitleştiren Bolloten'den mülhem çizgiye karşı çıkma çabası olarak alınabilir. Stalin'in, tekrarlamak gerekirse, İspanya'da bir *stratejisi* (genel planı) vardı, o da devrimi engellemek ve bu sayede hem SSCB içinde bir mayalanmaya mahal vermemek hem de Batılı "demokrat" kapitalistlere kendini ispatlayarak yeni dünya savaşının hedef tahtasına konmaktan kurtulmaktı. Bu stratejinin somuta dökülmesi (taktikler) ise elbette her strateji-taktik ilişkisi gibi düz bir çizgiden uzakta ilerlemiştir.

O halde, kitleler neden PCE'ye teveccüh göstermişti? Savaş sırasında ciddi sayısal artış sadece Sovyet yardımlarının etkisiyle açıklanabilir mi? Parti tabanı bu kadar saf mıydı? Elbette değil. Partiye doluşan birçok kariyerist ve korunma arayışındaki unsurun yanı sıra, samimiyetle devrim peşinde koşan unsurlar da vardı. Halk Cephesi ve onda cisimleşen uzlaşmacılığın zorunluluktan kaynaklı bir taktiksel geri çekilme olduğunu düşünüyor, doğru an geldiğinde (ne zaman?) devrime ilerleneceğine inanıyorlardı. Fakat hepsinden önemlisi, Stalinistlerin sadece söylem bakımından değil, örgütlenme düzeyinde de sınıfsal yönelimi değişmişti.

Resmî Komünistler ve Müesses Nizam

PCE'nin sınıf ilişkileri bakımından oturduğu yer, II. Dünya Savaşı'ndan sonra sosyalist ya da sosyal-demokrat partilerin yerleştiği şeritti. Yeni rejimde nizam ve intizam savunuculuğu yaparak, toplumun altüst olmasını ve yeni bir düzen kurulmasını isteyen kesimler ile eski düzendeki yerinden belli oranlarda memnun olduğundan köklü değişime direnen kesimler arasındaki katmanların (sol) sözcülüğüne soyunmuştu. Küçük mülksahiplerinden profesyonellere kadar nispeten geniş bir kesim oluşturan bu "orta sınıflar", değişikliği ancak eski sahip olduklarını tümden yitirme riski olmadığı oranda destekliyorlar ve bu bakımdan köklü değil, tedrici bir değişime daha yakın duruyorlardı. Bunun nedeni, bu kesimlerin içkin özellikleri değil, ezilenlere (köklü dönüşüm isteyen sınıflara) önderlik eden parti ve örgütlerin bu kesimleri kucaklayıp arkasına takacak bir program geliştirmemiş, ortaya koyma-

PSUC (El Partido Socialista Unificado de Cataluña).

mış olmalarıydı. Böylece, kitlenin geri bilincine seslenen PCE, özellikle de Katalunya'daki parti PSUC ciddi bir nüfuz elde etti.[105]

Savaşın başında diğer örgütler gibi Stalinistler de üye sayısını artırdı ve sekiz ayın sonunda iki-üç misli büyümeyle 250 bin üyeyi aştı.[106] Fakat büyüme proleter temelde değildi; üyelerinin çoğunu küçük burjuvazi oluştururken, topraksahibi köylülük de azımsanmayacak sayıdaydı (Fraser, 1981: 326). Stalinistler aynı sınıfsal yönelimin bir parçası olarak Katalunya'da 18 bin esnaf, zanaatkâr ve küçük imalatçıyı GEPCI diye bilinen yeni bir örgüt çatısı altında toplamıştı. Kırsalda da yine mülksahiplerini ve zengin köylüleri korumayı amaçlayan politikaların (köylünün işleyebileceğinden fazla toprağa sahip olmasını engelleyen sendikal yasağa karşı çıkmak, ticaret özgürlüğünü savunmak gibi) sözcülüğünü yapıyordu. Nitekim PCE'nin bu *kulak*[107] yönelimi devrimin başlarında hali vakti yerinde köylüleri savunmak için kurduğu Köylü

105) İrili ufaklı dört sosyalist-komünist örgütün birleşmesiyle kurulan PSUC, kâğıt üzerinde PCE'den bağımsızdı. Fakat sayıca azınlıktaki Stalinistlerin ağırlıklarını hissettirmeleriyle Komintern'e iltihak etmişti. Ayaklanmadan birkaç gün sonra, 23 Temmuz 1936'da kurulduğunda yarısı Barcelona'da olmak üzere 2.500 kadar üyesi vardı. Bir yıla kalmadan üye sayısını 60 bine çıkardı.

106) Rakamlar pek güvenilir olmasa da, Haziran 1937'de PCE için 300 bin, PSUC için 64 bin, Bask seksiyonu için de 20 bin gibi bir rakam telaffuz ediliyordu (Rees, 1998: 147).

107) *Kulak*: Rusçada zengin köylü.

Federasyonu'nun büyüme hızında yansımasını bulur. Örneğin İç Savaş öncesinde, mülksahibi köylülerin ağırlıkta olduğu ve buna bağlı olarak sağcı örgütlerin kalesi konumundaki Valencia kırsalında kısa sürede 50 bin üyeye ulaşmıştı (Bolloten, 1991: 84, 396-7, 86). Bu başarının sırrı elbette devrimden rahatsız olan unsurlara sığınak sağlıyor oluşunda saklıydı.

PCE'nin bu "nizam ve intizam" vurgusu ve güce sahip olduğu yerlerde devletin merkezî otoritesini yeniden kurma konusunda gösterdiği şevk, eski devlet aygıtının sahiplerinin de PCE'ye akın etmesine yol açtı. Darbe öncesi işçi hareketine karşı mücadele yürütmüş polis ve üst düzey subaylardan birçoğu PCE'nin sunduğu parti kartlarıyla kendilerini güvence altına aldılar ve aynı zamanda *içerideki karşıdevrimin aktif unsurları oldular.* Bu noktada, PCE'nin askerî disiplin vurgusu ve pratiği de kolaylaştırıcı rol oynadı.

Fakat PCE'nin güçlenmesinde disiplin ve örgütlenme vurgusu ya da SSCB'nin muazzam yardımları kadar, diğer örgütlerin tutumları da belirleyiciydi. PCE siyaset sahnesindeki boşlukları koklayarak hiçbir ilke gözetmeden pragmatik bir şekilde çatlaklara yöneliyor ve aygıtın gücünden de yararlanarak istediğini alıyordu. PCE'nin uyguladığı ve gücünü artırmasını sağlayan taktikler II. Dünya Savaşı sonrasında sosyalist ya da sosyal-demokrat partiler tarafından neredeyse evrensel hale getirilmiştir. Sözgelimi, PCE'nin uzlaşmacı çizgisini gören reformist sosyalistler bir sağ manevra yaparak Largo Caballero'ya karşı Stalinistlerle yarı gizli bir ittifaka yönelmişlerdi. Amaç, önce Caballero'nun (yani soldakinin) icabına bakmak, ondan sonra PCE'nin (daha sağdakinin) defterini dürmekti. Ama öyle olmadı. Önce solundakini devirip sonra sağla hesaplaşmak, ortada bir sol kalmayınca kantar hep sağdakinden yana çektiği için ava gidenin avlandığı bir durum ortaya çıkardı. PSOE'nin iflah olmaz reformistlerinin bile sağında yer alan PCE, baş başa kaldıklarında bu sosyalistlerden çok rahat kurtuldu ve savaşın ikinci yarısında Halk Cephesi'nin gerçek hâkimi oldu. Ama hepsinden önemlisi, onların da sağında yer alan Franco'nun birkaç ay sonra hepsinden kurtulmasıydı ki, bunun bedeli hepten ağır oldu.

"Disiplin, Hiyerarşi, Örgütlülük": Beşinci Alay ve Askerî Örgütlenme

Devrimin diyalektiği, kurulu düzeni yıkmaya çalışan düzenli, disiplinli güçlerin sahneye çıkmasında ifade bulur. Eski düzeni yıkacak güçler yeni düzenin ön temsilini hâlihazırda sunabildikleri oranda amacına erişebilir. İspanya'da bu diyalektiği en iyi cisimleştiren örgüt, paradoks gibi görünse de, devrime karşı çıkan, İspanya'da yaşananlara "sözde devrim"[108] diyen İspanya Komünist Partisi'ydi! Gerçekten de Stalinistleri İspanya Devrimi'nde öncü yapan etkenlerden biri de disiplinleriydi. 22 Temmuz 1936'da parti gazetesi *Mundo Obrero* "Disiplin, Hiyerarşi, Örgütlülük" manşetiyle çıkmış ve sonraki üç yılın düsturunu belirlemişti. İç Savaş boyunca partiyi var eden ve büyüten bu vurgu oldu.

Bu söylemin somut ayağını "Beşinci Alay" oluşturuyordu. Beşinci Alay savaştan önce kurulmuş olan PCE'ye bağlı Anti-Faşist İşçi-Köylü Milisleri (MAOC) üzerinde yükseliyordu. MAOC'un başında bulunan Juan Modesto, Fas'ta astsubay olarak görev yapmıştı ve 1936 öncesinde gerçek bir askerî eğitim almış olan tek sol milise önderlik ediyordu (Graham, 2002: 148). Beşinci Alay'ın kendi savaş birimlerinin özerk biçimi, İç Savaş sırasında kurulacak yeni ordunun temel örgütlenmesi olan Karma Tugaylar'ın çekirdeğini oluşturdu. Bu küçük örgüt darbeden sonra, sıkı disipliniyle, örgütlenme vurgusuyla ve kucaklayıcı ılımlı ajitasyonuyla hızla çekim merkezi oldu ve yılsonunda 60 binden fazla silahlı unsuru bünyesinde topladı. (Esenwein ve Shubert, 1995: 150-51). İlk başta farklı örgütlerden üyeler de barındırmasına karşın, PCE üyeliği olmadan terfi fiilen imkânsızdı. Madrid cephesinin en büyük, en örgütlü ve en etkili birimiydi. Birliğin başarısında, kuşkusuz, Sovyet silahlarının tercihli adresi olması da önemli bir yere sahipti. Başında bulunan Enrique Lister askerî eğitimini Moskova'da almıştı. MAOC temelinde beş gönüllü taburu oluşturduklarını ve 20 Temmuz'da darbeyi püskürtmek için giriştikleri başa-

108) Stalinist La Pasionaria ve yoldaşları İç Savaş'tan sonra yazdıkları eserde İspanya'da 1936-39 arasında yaşananlara "sözde devrim" diyordu (akt. R. Alexander, 2002a: xiv).

rılı operasyonun ardından kendilerini Halk Milisi'nin Beşinci Alay'ı olarak örgütlemeye karar verdiklerini söyler. Böylece düzenli ordunun Madrid'de konuşlanmış dört alayına ilaveten Beşinci Alay'ı da komünistler oluşturmuştu (Bolloten, 1991: 266-7 ve Colodny, 2010: 19).

Fakat hepsinden önemlisi, diğer örgütlerin farklı oranlardaki dağınıklığı karşısında Stalinistlerin savaşmak için gerekli düzen ve disiplini vurgulamalarıydı. Elbette bu askerî disiplin sosyalist ilkelerden uzaklaşarak burjuva militarizminin askerî selam, apolet ve rütbe gibi öğelerini de işin içine katmıştı. Her halükarda, Halk Cephesi tarafında başta subaylar ve orta sınıflar olmak üzere önemli bir kesim bu temayül sayesinde PCE'nin saflarına çekildi. Fakat ilişki baştan bir oportünizme dayalıydı. Togliatti ileride durumu şöyle özetleyecekti: "Parti birçok unsuru (kariyeristi) denetimsiz bir şekilde ve komünist olarak eğitmek için çaba harcamadan ya da eylemlerinden ötürü her zaman partiye hesap vermelerinde ısrar etmeden kabul etmişti. [...] Birçok komünist askerin son anda bize ihanet etmesinin nedenlerinden biri buydu" (akt. R. Alexander, 2002a: 112).

Her halükarda, PCE hem askerî alanda ciddi bir boşluğu doldurmuş hem de toplumun çok geniş kesimlerinden ilgi görerek sayısal gücünü artırmıştı.

ON İKİNCİ BÖLÜM

İspanya Devrimi'nin Sorunları

Devrimin Niteliği

İspanya'daki devrim ne devrimiydi? Neyi devirmiş, hangi çağı başlatmıştı? Tarihsel selefleri bakımından, coğrafi komşusu olduğu Fransa'daki 1789 Devrimi'yle mi, yoksa çağdaşı Rusya (1917) Devrimi'yle mi aynı hesabı görmüştü? Önceki iki devrimin de iktidara yeni bir sınıfı taşıdığı ve o sınıfın şahsında yeni bir siyasi yönetimi getirdiği düşünüldüğünde, İspanya Devrimi'nin bu açıdan barındırdığı eksiklik bu devrim hakkında bize ne anlatır?

Devrim toplumda egemen olan ama artık ilerici rol oynamak şöyle dursun, ayak bağı haline gelmiş sınıfın yerini; ekonomik ve toplumsal açıdan ilerici olan yeni bir sınıfın alması ve kendi suretinde toplumu dönüştürmesidir. İlerici, devrimci sınıf toplumun

diğer ezilenlerini de arkasına toplayarak ya da topladığı oranda, miadını doldurmuş olan eski sınıfın elinden siyasi iktidarı (devlet mekanizmasını) alır ve başladığı ya da başlayacağı toplumsal dönüşümün en kilit adımını atmış olur. Siyaset yoğunlaşmış ekonomi demek olduğundan, devlet iktidarı için verilen mücadele tüm toplumdaki dönüşümün kilit öğesi haline gelir; ancak bu aygıtı ele geçirerek yeni bir üretim tarzı ve bu temelde yeni toplumsal ilişkiler kurmak ya da başlamış dönüşümü tamamlamak mümkün hale gelebilir.

Marksist açıdan bakıldığında, modern çağda toplum temelde iki sınıfa (yaşamak için çalışmak mecburiyetindeki ücretli emekçiler yığınını ifade eden proletarya ve sermaye sahibi olduğundan çalışmak zorunda olmayan burjuvazi) yaslandığından, güncel devrimin niteliği proleter devrimi olacaktır. Kritik soru, tıpkı Bismarckçı devrimlerde olduğu gibi, yeni ve nesnel açıdan ilerici sınıfın da kendi tarihsel eylemini küçük bir azınlığın darbesi veya tepeden inmeci müdahalesiyle gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğidir. Yirminci yüzyıldaki örnekler bunun mümkün olmadığını, Marx'ın "işçi sınıfının kurtuluşu kendi eseri olacaktır" sözünün haklı çıktığını kanıtlamıştır. Devrim bir azınlık tarafından birileri adına yapıldığında, o azınlığın tekelinde kalmaktadır; toplumda zaten sayıca azınlıkta olan bir sınıf olarak burjuvazinin devrimleriyle çoğunlukta olan proletaryanın devrimleri arasında böyle bir fark olması kaçınılmazdır.

Burjuvazinin de iktidara devrimler sonucu taşındığı göz önünde bulundurulduğunda; devrimin bugüne özgü bir talep olmadığını, insanlık tarihinin en az gericilik, reformlar ve durağanlıklar kadar asli bir parçası olduğunu görürüz. Öyle ki, bütüne baktığımızda insanlık tarihinin dar anlamıyla evrimci değil, devrimci bir çizgi izlediğini söyleyebiliriz. İlk andan bugüne uzanan doğrusal ve artımlı bir ilerleme yerine; geri düşüşler, zikzaklar, durağanlıklar ve kesintilerin tedrici ilerlemeler, sıçramalar, alt üst oluşlarla iç içe geçtiği bir süreç söz konusudur. Kuşkusuz devrim bu nicel birikimlerin nitel bir dönüşüme yol açtığı doruk noktasını ifade eder, ama başını ve sonunu çıkarıp sürekliliğinden mahrum bıraktığımızda bir hiç haline gelir.

İspanya'da durumu karmaşıklaştıran husus bu iki sınıfın mücadelesinin üçüncü bir sınıfın varlığı, daha doğrusu onda cisimleşen eski üretim ilişkilerinin kalıntıları nedeniyle karmaşıklaşmış olmasıydı. Toplumda esas çelişki (kırda ya da kentte) sermaye ile ücretli emek arasındaki olmasına karşın, emekçi köylülüğün ve genel olarak küçük burjuvazinin yoğunluğu siyasi düzlemde ek görevler anlamına geliyordu. İspanya'da sermaye uzun süredir siyasi iktidarı *genel itibariyle* elinde tutuyor olmasına karşın, burjuva-demokratik devrimin kapsamına giren görevlerin ("medeni haklar", bireysel hak ve özgürlükler) önemli bir kesimi çözümsüz kalmış ve bu da toplumdaki gerilimleri had safhaya çıkarmıştı. İspanyol burjuvazisi diğer kapitalist ülkelerin çoğunda olduğu gibi, 1848 Devrimleri sonrası temel örüntü haline gelecek olan çizgiyi takip ederek, kendi devriminin, özünde, sadece siyasi iktidar kısmını (onu da kısmi bir uzlaşmayla olmak üzere) halletmiş, güdük kalan burjuva-demokratik devrimin diğer başlıkları emperyalizm çağına sarkmıştı. Başka bir deyişle, burjuva-demokratik devrimin burjuva yanı demokratik yanına baskın çıkmıştı. Dolayısıyla toplumda geniş çaplı bir demokrasi açığı, kapitalist toplumun daha sorunsuz işlemesi adına gerçekleştirilmesi gereken hamlelerden yana zaaf vardı.

Bu sorunların başında geniş köylü kitlelerinin toprak sorunu geliyordu. Tarımsal ilişkiler esasen para ve bankalar aracılığıyla piyasa ilişkilerine bağlanmış olmasına karşın, feodal ilişkiler ve köylülerin toprak ihtiyacı devam ediyordu.

Özellikle de erken dönem kapitalizmin gelişiminde köylülük diye genelleştirilen heterojen öbek ekonomideki payının ötesinde kilit rol oynamıştır. Öyle ki toplumun iki modern sınıfından proletarya ve burjuvazinin hangisinin köylülüğü kendi siyasi programına kazandığı bu dönemki mücadelelerinin kaderini belirlemiştir. 1848 ve 1871'de Fransa'da proletarya köylülüğü yanına çekemediği gibi burjuvazinin akılcı hamlelerinin de etkisiyle çoğu zaman karşısına almış ve nihayetinde yenilgiye uğramıştır. 1905 ve 1917 Rusya'sındaysa sayıca azınlıkta olan proletarya, köylülüğü ilkinde gecikmeli olarak harekete geçirmesinin de etkisiyle ye-

nilgiye uğrarken, ikincisinde yanına çekerek esaslı bir zafer elde etmiştir.

Burjuva-demokratik devrimin burjuvaziyi siyasi iktidara taşıması ve feodal topraksahiplerinin belini bükerek ya da titrini değiştirerek toprak reformu gerçekleştirmesi dışındaki görevleri arasında modern bir yönetim şeklinin kurulması başı çekmektedir. Bu modern siyasi yapı, yukarıda değinildiği üzere, monarşi ya da cumhuriyet biçiminde mi tezahür ettiğinden bağımsız olarak, temsilî demokrasi ve genel oy hakkında en tipik ifadesine kavuşur. Genel oy hakkıyla seçilecek bir Kurucu Meclis kişilerin birey olarak toplumda söz sahibi olacağı (ve aslında başka da bir şey olmayacağı) kapitalist dönüşümün önemli bir ayağıdır. Buna paralel olarak, ifade, toplanma ve gösteri özgürlüğü, her ulusun kaderini özgürce tayin etme hakkı, kadın-erkek eşitliği, laiklik ya da sekülerleşme (İspanya'da kilisenin eğitim başta olmak üzere toplumsal hayata derin müdahalesinin sonlandırılması), çalışma saatlerinin düşürülmesi gibi maddeler dönemden döneme kapsamı genişleyen devrimin görevleri arasındadır. Kritik soru, İspanya'da bu sorunları hangi toplumsal dinamik çözecek, nasıl çözecekti?

İspanya: Burjuva-Demokratik Devrim mi, Sosyalist Devrim mi?

İspanya'da gündemdeki devrim burjuva-demokratik devrim miydi, yoksa sosyalist devrim miydi? Daha önemlisi, bu tespitten otomatik sonuçlar çıkararak siyasi strateji belirlenebilir miydi, yoksa bu tespit siyasi strateji ve taktiklerle tamamlanmalı mıydı? İç Savaş'ın seyrini belirleyecek en kritik sorular bunlardı; savaşın serencamı farklı siyasi grupların, esasen de devrimci tarafta yer alan akımların bu sorulara nasıl cevap verdiklerine göre şekillendi. İspanya'da faşistler uluslararası desteğin boyutlarından ve askerî üstünlüklerinden bağımsız olarak, devrimci güçleri yenebilecek kapasitede değildi. Zafer askerî alanda değil, siyasi alanda kazanıldı ve bu noktada, devrimin niteliği sorunu en can alıcı yerde duruyordu.

Belirtildiği üzere, İspanya'nın önünde acil çözüm bekleyen demokratik sorunlar vardı. Bu sorunların –hangi yöntemlerle ve sınıfsal dinamiklerle çözüldüğünden bağımsız olarak– üzerinden atlanması mümkün değildi. Hangi sınıf ya da parti iktidara gelirse gelsin bu sorunlarla yüzleşmek ve kendi meşrebince bir çözüm üretmek mecburiyetindeydi.

Ne yazık ki siyasi arenada güce sahip olan devrimci örgütler içinde bu sorunla *adını koyarak yüzleşen* tüm yapıların verdiği yanıt aynıydı: İspanya'da devrim acil görevleri bakımından burjuva-demokratik devrim kapsamındadır ve bunun ötesine geçmesi mümkün ya da doğru değildir. İspanyol Troçkistlerini sayıca az oldukları için, anarşistleri bu *siyasi* sorunla yüzleşmedikleri ve üzerinden atlamaya çalıştıkları için, POUM'u ise teoride savundukları ile pratikte yaptıkları arasında derin bir uçurum olduğu için ayrı bir başlıkta değerlendirsek bile; devrimin burjuva-demokratik devrim olması ve öyle kalması gerektiği konusunda fikirbirliği vardı. Sosyalistler, Stalinistler, sol cumhuriyetçiler, cumhuriyetçiler, merkezciler, hepsi de "devrimimiz bir burjuva-demokratik devrimdir ve bunun gereği yapılmalıdır" tezinde uzlaşmışlardı. Sol Sosyalistlerin özellikle de İç Savaş'ın arefesindeki "sosyalist devrim" ve "proletarya diktatörlüğü" söylemleri slogan olarak kalmıştı ve teorik altyapısı yoktu.

İspanya'da devrimin burjuva-demokratik devrim kapsamına girdiği düşüncesi basit bir Aristotelesçi tasıma yaslanıyordu:

- İspanya'da çözüm bekleyen demokratik görevler var.
- Demokratik görevler tarihsel olarak burjuva devriminin kapsamına girer.
- O halde, İspanya'da devrim burjuva-demokratik devrimdir!

Bu tasıma bağlı kalan belli bir kesim (mesela Besteirocular), önermeyi daha da sağa çekerek, "madem devrimimiz *burjuva*-demokratik devrimdir, o halde iktidara burjuvaziyi getirdiği gibi devrimde öncü rolü de burjuvazi oynamalıdır" sonucuna varsa da, ana iskelet aynıydı: Devrim kapitalist sistemin ortadan kaldırılmasına yol açmayacaktı.

Egemen mantık iki açıdan yanlıştı ve devrimin sonunu hazırlamıştı. Her şeyden önce, İspanya'da yirminci yüzyılın başında demokratik görevlerin önemli bir kısmının çözümsüzlüğünü koruyor olması nedeniyle devrim otomatik olarak burjuva-demokratik devrim olmuyordu. Burjuva-demokratik devrim, demokratik kapsama giren görevlerin aritmetik toplamı değildir. Bu görevlerin içinde iki kritik öğe diğerlerinden öne çıkar ve belirleyicidir: Devrimin bir burjuva devrimi olması ("devrim siyasi iktidarın yeni bir sınıfın eline geçmesidir") sebebiyle iktidarın *hâlihazırda* burjuvazinin elinde olup olmadığı, başka bir deyişle siyasi iktidar sorununun çözülüp çözülmediği; ikincisi, yeni bir topluma geçişin başlıca koşulu olarak eski sınıf ilişkilerinin yok edilip edilmediği, yani eskinin egemen sınıfı olarak toprakbeylerinin egemenliğini kaldıracak ya da değiştirecek olan toprak (köylü) sorununun durumu. Değerlendirme yaparken bu iki kıstası veri almak zorunludur, aksi takdirde sonsuza dek burjuva-demokratik devrim beklemek kaçınılmaz hale gelir, zira şu ya da bu şekliyle çözümsüz demokratik sorunlar her ülkede devam etmektedir. Örneğin Avrupa'da bugün bile Kilise'nin ehlileştirilip ehlileştirilemediği tartışmalıdır, krallık itibarî denemeyecek düzeyde varlığını sürdürmektedir, çok yakın zamana kadar kadın hakları konusunda biçimsel eşitlik bile sağlanamamıştı ve diğer demokratik başlıklarda da benzer bir eksiklik tespit etmek zor değildir.[109]

İspanya'ya bu açıdan baktığımızda, 1936 öncesinde siyasi iktidarın burjuvazinin elinde olmadığını söylemek doğru olmaz. Burjuvazi devlet dümenini istediği gibi yönlendiremiyor, iktidar gerici kesimlerin çıkarlarıyla burjuvazi arasında gidip geliyordu ve dahası teleolojik bir bakışla, burjuvazinin istediği gibi akılcı bir yönetim yaratılamamıştı, ama burjuvazinin son tahlilde muktedir olduğu bir gerçekti. Temsiliyet ilişkisindeki kaymalara karşın devlet iktidarı burjuvaziye hizmet ediyordu.

Bu noktada iki tarihsel karşılaştırma, on altıncı yüzyıldaki İngiltere ve yirminci yüzyıl başındaki Rusya'yla benzerlik ve farklılıkların ortaya konması ön açıcı olabilir.

---

109) Bu "mantıksal" sonuca, üstelik İngiltere üzerinden ulaşanlar yok değildir! Bkz. Meiksins Wood, 2012: 41-65.

İngiltere ilk kapitalistleşen ülke olmasa bile, kapitalistleşme ve ulus-devletleşme adımını en sağlam atan ülkeydi ve dolayısıyla kapitalist sistemin ilk emperyal gücü olarak devrimini de rakiplerinden oldukça erken (on altıncı yüzyılda) gerçekleştirmişti. Bir yüzyıl önceki "Hollanda" örneğini saymazsak, İngiltere bu konuda da başı çekmişti. Ada'da serflik kalkmış, aristokrat toprakbeyleri piyasanın nimetlerini görerek tarımda gerekli dönüşümü sağlamıştı. Bu açıdan 1640'ta başlayan devrimin bir uzlaşmayla tamamlanması şaşırtıcı olmasa gerek. Devrimin, egemenleri korkutan, bir kralın kellesini alacak kadar ileri giden tüm "aşırılıklarına" karşın, aristokratik geçmişiyle tam olarak kopmamış olan topraksahibi sınıf ile kapitalistler (esasen tüccar sınıfı) uzlaşmış ve 1688 yılındaki bu büyük uzlaşma da tarihe "Şanlı Devrim" olarak geçmişti.

Bu yönetim tüm arada derede yapısına, topraksahiplerini yer yer kayırmasına karşın, burjuvazinin çıkarlarına hizmet ediyordu. Burjuvazi on sekizinci yüzyılda bu yönetimden köklü bir rahatsızlık duymadan yoluna devam edebildi ve Britanya uluslararası egemenliğini pekiştirdi. Geçmişle tümden kopuş ise, on sekizinci yüzyılın sonunda başlayan sanayi devrimiyle birlikte değişen ihtiyaçlar sonucunda, 1832'de Tahıl Yasası ve benzeri önlemlerle geldi ve burjuvazinin ancak bu tarihte tam olarak iktidarı ele geçirdiği konusunda ciddi bir fikirbirliği vardır. Gelgelelim 1832 öncesinde İngiltere'de devlet iktidarı koltuğunda burjuvazinin oturmadığını ve İngiltere'nin kapitalist bir ülke olmadığını söylemek son derece yanlıştır. Tersine, burjuvazi ekonomik ve toplumsal hayattaki egemenliğine güvenerek siyasi iktidardan belli oranlarda feragat etmeyi göze alabiliyordu.

Yirminci yüzyıl Rusya'sına gelindiğindeyse durum bundan biraz daha farklıydı. Çarlığın şahsında devlet iktidarı yine benzer bir sınıfsal salınım sergiliyordu. Çarlık iktidarı kapitalizm-öncesi eğilimler sergileyecek şekilde keyfi bir yönetim olmakla birlikte, son tahlilde Rusya'da kapitalizmin çıkarlarını temsil ediyordu. Fakat İngiltere'dekinden farklı olarak ekonomik ilişkilere ve toplumsal hayata mutlak bir hükmetmeden ziyade, hükmedememenin bir

sonucu olarak Çarlık vardı. Kapitalizm Rusya'da giderek gelişiyor ve bu oranda da iktidarı kendi denetimine alıyordu, fakat bunu tam manasıyla yapabilmesi için bir devrime ihtiyaç duyacaktı.

İspanya'da durum bu ikisinin de ötesindeydi. Devlet iktidarı iki ülkedekine benzer bir ara tür gibi görünse de, iktidar doğrudan burjuvazinin emrindeydi. Krallık kapitalizm öncesi bir kalıntı olmasına karşın, kontrol dışı değildi ve önceki yüzyılda toprakta yaşanan dönüşümün de etkisiyle topak bir bütün oluşturan kapitalistlere hizmet ediyordu. Özellikle de İspanya'nın kendi 1917'sinden sonra sermaye sınıfı siyasi iktidardaki gücünü iyiden iyiye pekiştirmişti. İspanya yirminci yüzyıla girildiğinde burjuva devrimi çağını geride bırakmıştı; emperyalist ülkelerle rekabette zorlanıyor, tarihsel gelişiminin zayıflığının sıkıntısını çekiyordu. Dahası İspanya burjuvazisi demokratik dönüşüm sorununu yüzüne gözüne bulaştırmış olmasına karşın, öyle ya da böyle, devlet uzun zamandır burjuvazinin hizmetinde olan bir kurumdu: Toplumsal düzen, farklı görünümlerine rağmen kapitalist işleyişe amadeydi. Askerî darbeler, monarşinin feodal bağları vs., İspanya'nın kapitalist bir ülke olduğu ve devlet iktidarının da uzun süreç içinde düzene müdahale ettiği kadar düzene uyum da sağladığı gerçeğini değiştirmez.

Toprak sorununa baktığımızda da benzer bir şematik bakışın yarar sağlamayacağını görürüz. Modern çağda kendi rejimini sağlam temellere oturtmak isteyen sınıfın bu ara katmanı (köylülük ve gelişimin daha ileri aşamalarında, ona da baskın çıkacak şekilde küçük burjuvazi ya da modern orta sınıf) yanına çekmesi ya da tarafsızlaştırması esastır. Burjuva devrimleri söz konusu olduğunda bu açıdan köylülük sorununun çözülmesi önemliydi. Hepsi bir tarafa, köylülüğün patlamalı eylemleri ve düzene uyum sağlayamamasına ilaveten, feodal kalıntıların temizlenmesi açısından toprak sorunu büyük önem arz ediyordu.

Ne var ki burjuva devrimlerinde köylülük veya toprak sorununun çözümü için köylülere toprak dağıtılması ve onların küçük müteşebbisler haline getirilmesi zorunlu değildir. Bu model (Amerikan tarzı) sorunun demokratik çözümüdür ve köylülüğü küçük

çiftçiler halinde piyasanın rekabeti içinde kendine yer açmaya teşvik eder. Fakat yöntemlerden biri buyken, diğeri ve daha baskın olanı tepeden inmeci modeldir, Lenin'in tabiriyle (1972a: 238-42), Prusya tarzı çözümdür. Bu model de köylülüğün sorununu, daha doğru tabirle, köylülük sorununu çözebilir. Prusya tarzı çözümde eskinin feodalbeyleri yeni çağın büyük topraksahipleri haline gelerek büyük ölçekli kapitalist üretime (ya da yağmaya) geçerler. Böylece kırdaki mülksüz kitleler kır proleterleri haline gelirken, toprak da tıpkı şehirlerdeki gibi küçük bir azınlığın elinde temerküz eder. Burada esas mesele toprakta artık maiyet değil, maişet sorununun egemen olup olmamasıdır: Toprak ticari amaçlarla işletmeye açılmış mıdır, yoksa her şeyden önce bir statü (maiyet) göstergesi midir? Zaten her halükarda, Amerikan tarzında da Prusya tarzında da, nihayetinde, piyasadaki içkin haksız rekabet sonucu borçlanma, ipotek ve elden çıkarmalarla süreç aynı sınıfsal kutuplaşmaya varmaktadır ki, İspanya'da tarım geri kalmış olsa da, toprak uzun zamandır alınıp satılabilir bir meta haline gelmişti.[110]

İspanya Prusya tarzında ilerlemiş olsa da, bunun sıkıntılarıyla maluldü. Prusya tarzı, kestirme çözüm değildir. Kırda huzursuzlukları dindirebilmek adına güçlü bir kent ekonomisini ve tarımda iyileşme sonucu kırda genel refahın yükselişini veya geniş bir orta halli çiftçiler yığınının şahsında huzurun sağlanmasını şart koşar. İspanya bunların hiçbirini başaramamıştı, ama yine de yoğun bir sömürü oranına erişmek istiyordu. Acı gerçek şuydu: İspanya'da on dokuzuncu yüzyıldaki tepeden müdahale Prusya veya İngiltere türünde verimliliği yüksek, büyük çiftlikler yaratmayı başaramamıştı. İspanya'nın tarımsal üretimi on dokuzuncu yüzyılda artmış olsa da, ileri Avrupa ülkelerine kıyasla üretkenlik çok daha yavaş ilerlemişti (Shubert, 1990: 14). Tuñon de Lara başarı-

110) Toprağın küçük mülksahipleri yaratacak şekilde üleştirilmesini mutlak bir iyileştirme olarak da görmemek gerekir. Malefakis *desamortización* sonucunda Güney İspanya'daki köylülerin çoğunun durumunun kötüleştiğini, bireysel mülkiyet hakkının birçok yoksulu eski ortaklaşa düzendeki haklarından mahrum kıldığını, toprağın Kilise ve soyluluğun elinden burjuvazinin eline geçmesinin "gelen gideni aratır" şeklinde bir ilişki yarattığını ve son olarak ortak arazilerin satışının en başta yoksulları vuran vergi artışları anlamına geldiğini söyler (1970: 135).

sız bir burjuva devrimi yaşandığını, kapitalistleşmiş topraksahipleri ile kentlerdeki burjuvazinin "tarımda sıfır modernleşme ve çok az sınai yatırımla [...] Eski Rejim'in soylu ideolojisinin egemenliği"nde yeni iktidar bloğu oluşturduklarını yazar (akt. *a.g.e.*: 3). İspanya'da tarım ön planda olmasına karşın, ülke ekonomisi geçtiğimiz yüzyılın başında üretkenlik açısından hâlâ ileri kapitalist ülkelerin yüzde otuz ila kırk oranında gerisindeydi ve İç Savaş'ın eşiğinde de bu durum değişmemişti. Böylece refah içinde bir tarım toplumu düşleri de daha baştan sönümleniyordu, özellikle de kırdaki yoksullar için.

Kapitalist üretim ilişkilerinin girdiği ya da yerleştiği bir ülkede tarım demek sanayi demektir. Modern sanayinin üretime el atmasıyla birlikte tarım kendini sanayiye bakarak değerlendirebilir. Bu yüzden İspanya nüfusunun üçte ikisinin tarımda istihdam edilmesi, köylü toplumu ya da kapitalizm öncesi ilişkiler anlamına gelmiyordu.

İspanya'daki egemenler emperyalizm çağında ulus-devlet adımını yeni yeni atan, geç kapitalistleşmiş bir ülkeden, mali sermayedarlarının ve sanayisinin görece daha gelişkin olması dışında çok farklı bir görüntü çizmiyordu. Troçki'nin Sürekli Devrim tezinin kalkış noktasını tekrarlamak gerekirse, emperyalizm çağının tipik ilişkisi İspanya'da da tezahür etmişti ve büyük topraksahipleri ile burjuvazi birbirine binbir bağla (ekonomik, siyasal, kişisel vs.) bağlıydı, hepsi de aynı meta ekonomisi düzeninden nasipleniyordu. Ülkede kapitalist ekonomi egemen işleyiş halini almış ve bütün ekonomik birimleri mali sermaye üzerinden kendisine tabi kılmıştı. Adrian Shubert bankerler, işadamları ve toprak sahipleri arasındaki bu *al takke ver külah ilişkiyi* şöyle tarif eder: "17 bin hektar toprağı olan Infantado Dükü 1920'lerde iki bankanın yönetim kurulunda yer alıyor ve Endülüs Demiryolu şirketinin başındaydı. 34 bin hektar toprağa sahip olan Alba Dükü ise İspanya Bankası'nın hissedarlarından ve uluslararası hidroelektrik işletmesi CHADE'nin ortaklarındandı" (*a.g.e.*: 65). Keza Pierre Broué de benzer veriler aktararak çok doğru bir vurgu yapar:

> Bilbao ve Asturias milyonerleri toprak sahibi oligarşiye katılmak ve onunla birlikte İspanya Bankası'nın yöneticiliğini kapmak için yanıp tutuşuyorlardı. [...] Monarşinin en önde gelen devlet adamlarından biri olan Romanones kontu, Guadalajara bölgesinde büyük bir toprak sahibi ve Madrid'deki en büyük apartmanın sahibiydi. Ayrıca Penarroya madenlerinin ve birkaç önemli bankanın önemli hissedarları arasındaydı. Bu yüzden burjuvazi İspanyol ekonomisine radikal bir değişiklik için gerekli itkiyi vermekten acizdi, zira bunu yapmakla çıkarları topraktan yana olan kesimlere saldıracaktı, oysa bunlar da nihayetinde büyük bir oligarşi oluşturan mülkiyet sahiplerinin yalnızca bir kısmını oluşturuyordu. (1972: 40)[111]

Bu açıdan aslında İspanya'da tarım sorunu hallolmuş sayılırdı. Burjuvazi tarım sorununu bildiği tarzda çözmüştü, bundan sonrasını bir devrime, hattâ reforma bile gerek kalmadan halledebilirdi. İspanya'nın bunu başaramamış olması başarılamayacağı anlamına gelmez. Bu seçenek ezilenler açısından en kötü durumu ifade etse de, ihtimal dâhilindedir.[112] Bu açıdan en yakın örnek Türkiye'dir. 1970'lere kadar tarım sorununu çözümsüz halde büyük topraksahiplerinin egemenliğinde bırakan Türkiye, bu sebeple köylü hareketlerinin baskısını hissetmiş ve sosyalist yapılar da bu soruna eğilmiş olmasına karşın, neticede Türkiye toprak ilişkilerini Prusya tarzında tepeden müdahalelerle, reform yapmadan dönüştürmüştür.

İspanya'da yirminci yüzyıla girildiğinde demokratik görevler çözümsüzlüğünü koruyordu. Şematik açıdan bakıldığında, burjuvazinin bu görevleri kerte kerte ya da bir çırpıda halletmesi ve kendi egemenliğini daha sağlam temellere oturtması beklenebilirdi. Fakat bunun önünde önemli bir engel vardı: İspanya kapitalistleşme adımlarını erken atmış olmasına karşın, burjuva-demokratik dönüşümünü gerçekleştirip kapitalist üretim ilişkilerini ülke içinde genişletmeyi yirminci yüzyıla gelene kadar halledeme-

111) Verileri artırmak mümkün, ama belki de en çarpıcı olanı: Üç kez başbakanlık yapmış liberal Kont Romanones, Fas madenlerindeki başlıca yatırımcılardan da biriydi (Balfour, 2002b: 26).

112) Ezilenler açısından sorunun çözüm yolunuysa Lenin ifade etmişti: "Yirminci yüzyıldayız ve *bankalara egemen olmadan* toprağa egemen olmakla halkın yaşamını dönüştürüp yenilemek mümkün değildir." (2014: 55, vurgu Lenin'e ait)

mişti. Hâlbuki kapitalizm dünya yüzeyinde giderek gelişmiş ve diğer bütün ülkelerde olduğu gibi dışarıdaki kapitalizm içeriye de sızmanın yolunu bulmuştu. Bu iç-dış diyalektiği sonucunda örneğin İngiltere'deki gibi organik bir gelişim çizgisi yerine, eski ile yeninin eklemlendiği bir kapitalizm ortaya çıkmıştı. Burjuva-demokratik dönüşüm hamlelerini, ilk kapitalist ülkelerin aksine, içeride proletaryanın, dışarıdaysa kapitalist rekabetin sıkıştırdığı koşullarda gerçekleştiren İspanya gibi ülkeler ciddi engellerle karşı karşıya kalmışlardı.

Her şeyden önce, burjuvazi İspanya içinde kendi tarihsel projesini henüz tam olarak hayata geçirememiş olmasına karşın, dünya çapında bir sistem olarak kapitalizm çoktan gericileşmeye başlamıştı ve bunun izdüşümleri İspanya'da da görülüyordu. Burjuvazi ekonomik açıdan ilericiliğini kaybetmemiş olmasına karşın, proletaryanın nicel ve nitel ağırlığının artması sonucu siyasi açıdan gericileşmişti. Kendisinden daha ilerici bir sınıfın tarih sahnesinde arz-ı endam etmesi sonucu demokratik görevlerini bile yerine getiremez hale gelmişti. Burjuvazinin "Jakoben" çelişkisi budur: Kapitalizmin sınırlarını aşmayan masum demokratik haklar için verilen mücadele, kitlelerin işin içine girmesi (yani gerçekten demokratik hal alması) sonucu maksadını aşarak tüm düzeni tehdit eden bir hal almaktadır. Jirondenlere karşı Jakobenler, Presbiteryenlere karşı Kazıcılar ve Düzleyiciler, kısacası burjuvaziye karşı küçük burjuvazi ve genel olarak emekçiler ve nihayet 1848'de ve sonrasında dinî esvabını çıkarmış, modern kıyafetleriyle burjuvaziye karşı proletarya.

Kendisinden daha demokratik, ilerici ve devrimci bir sınıfın tarih sahnesinde yerini almasıyla burjuvazi siyasi açıdan gericileşmiş ve geri kapitalist ülkelerde demokratik haklar için başlayan mücadelenin, proletaryanın diğer ezilen kesimleri de arkasına alarak tüm mülkiyet düzenini sorgulayacak bir kalkışmaya dönüştürmesinden duyduğu korku nedeniyle demokratlığını yitirmiştir. Buna bir de uluslararası alanda kendinden daha ileri konumdaki kapitalistlerle rekabet etme ve bir an önce emek yoğun artıdeğer sömürüsüyle rakiplerine yetişme arzusu da eklenince, uzun

vadeli yatırım olarak görülen demokratik sistem burjuvazi nezdinde fuzuli hale gelmiştir. Topraksahiplerinin kapitalistleştiği, kapitalistlerin de topraksahibi olduğu yeni konfigürasyonda köklü bir devrime kapı kapanmıştır.

Bu demokratik sorunların tam da yeni sınıfsal matriste burjuvazi tarafından çözülemez olması ve kapitalist dönüşümün örneğin Türkiye'deki harf devrimi, şapka inkılâbı, kısmi laiklik gibi reformlarla ikame edilmesi bu demokratik taleplerin önemini yitirdiği anlamına gelmiyor. Aksine, bu sorunlar çözümsüzlüğüyle daha da yakıcı bir hal almış ve toplumların huzursuzluğunun başlıca nedeni olmuş, yer yer de patlamalı bir niteliğe bürünmüştür. Demokratik kurumlarını yerleştirememiş bu tür toplumlarda en ufak bir kıvılcımın anız yangına dönüşmesinin gerisinde sermaye ile emek arasındaki çelişki kadar, nefes almayı dahi zorlaştıran bu kapitalizm-öncesi kalıntılar da vardır. Bu çifte baskı, devrimin belirlenen burjuva çerçeveye hapsolmasını engellemekte, kapsamını ve maksadını aşmasına yol açmaktadır.

Sözgelimi, İkinci Cumhuriyet'in geçici hükümetinin tarım reformu. İspanya'daki toprak sorunu konusundaki en önemli uzmanlardan biri olan ve "Geçici Hükümet'in tarım kararnameleri, bütünlüğü içinde bakıldığında, İspanya kır yaşamında eşi görülmedik bir devrim anlamına geliyordu" şeklinde cüretkâr bir iddiada bulunan Malefakis, bu reformların tüm kesimler nezdinde bir asgari müşterek anlamına geldiğini vurgular. Yine de, yasalardan biri ekonomik yaşam için ciddi bir yük oluşturduğu gibi, dağ köylerindeki yüz binlerce köylünün sorununu da çözmemişti. "Diğer tedbirlere gelince, hemen hepsi köylülüğün beklentilerini devletin ya da ekonominin karşılayabileceği kapasitenin ötesinde artırma sonucu doğurmuştu" (Malefakis, 1971: 170).

Karşılanması mümkün görünen önlemler olmakla birlikte, servetinden ve eski düzendeki ayrıcalıklarından taviz vermek istemeyen, aksine yeni rejimle daha da zenginleşmeyi amaçlayan egemenlerin varlığı devrimin ılımlı taleplerle başlayıp kapsamını aşmasına yol açıyordu. Devrim tam da eski toplumun (bu örnekte, burjuva toplumunun) "aslında" çözebileceği, teorik açıdan bakıl-

dığında (kâğıt üzerinde) birçoğu kapitalist düzenin sınırları dışına çıkmayan, ama miadını doldurmuş bir sınıf olarak burjuvazinin çözemeyeceği ya da binbir geri adımla ve anti-demokratik yolla geçiştireceği sorunları; yeni, devrimci sınıf olarak proletaryanın üzerine alarak *geçerken* çözmesi demektir. Egemen sınıf tam da üzerinden uzun yıllar geçtikten sonra, "*aslında* devrimsiz de çözülebilirdi" vs. denen sorunları çözmekten aciz olduğu noktada devrimler yaşanır. Çelişkiler geriye dönüşlü olarak basit görünse de, o günkü bağlamda ancak binlerce cana mal olarak çözülebilir. İspanya'da bu ve benzeri talepler karşılanmış olsaydı, muhtemelen köylülüğün önemli bir kesimi devrimin yörüngesinden çıkacaktı. Fakat tıpkı 1917'de Rusya'da olduğu gibi, tam tersi oldu.

Diğer yandan, devrimin kapsamını aşması kısmen de burjuva devriminin öznel dinamikleriyle alakalıdır. Burjuvazi tarihsel olarak iktidara üçüncü zümre olarak gelmiştir. Toplumdaki ayrıcalıklı sınıfların (ya da zümrelerin) karşısına tüm halk sınıflarının temsilcisi olarak dikilmiş ve bunu yaparken de kendi sınıfsal çıkarlarıyla doğrudan bağlantılı şekilde "eşitlik, özgürlük, kardeşlik" bayrağına sarılmıştır. Feodal beylere karşı eşitlik düsturu, birilerinin daha eşit olduğu tezini ıskartaya çıkarıyor, böylece burjuvazinin aslında daha iyi sömürme gayesiyle iktidara yürüyüşünü gizleyecek ideolojik örtüyü sağlıyordu. Efendisinin daha baştan kendisinden üstün olduğunu, lord olduğunu kabul eden eski düzene karşı yeni düzenin düsturu buydu: Marx bunu şöyle ifade eder: "Haklarda adalet ve eşitlik, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl burjuvalarının feodal adaletsizlik, eşitsizlik ve ayrıcalığın yıkıntıları üzerinde kendi toplumsal yapısını yükseltmeyi arzuladığı temel direklerdir" (1999: 13). Böylece burjuva devriminde devrimci saflar eşitlik bayrağı altında toplanmış farklı sınıfların ittifakından oluşacaktı.

Bu ittifak devrimin aktörleri ile devrimin sahibi, yani devrimden esas fayda sağlayan ve iktidara taşınan kesim arasında bir ayrım olması anlamına gelir. Tarihte ne ilk ne de son kez, devrimi kitleler yapmış, baldırı çıplaklar gerçekleştirmiştir, ama iktidara bir azınlık, burjuvazi taşınmıştır. Ortak düşmana karşı mücadele

ilk başarılarını elde ettiği andan itibaren ittifak çatırdamaya başlamış, farklı sınıfsal çıkarlar fiiliyatta farklı politikalara yol açmıştır – bugün epeyce çarpıtılmış ve artık farklı anlamlarda kullanılıyor olsa da, Jakobenizm bunu ifade eder: Devrimi sonuna kadar götürme kararlığını.

Klasik burjuva devrimlerinde (İngiliz ve Fransız) devrimi sonuna kadar götürme kararlığını gösteren sınıf tarihsel açıdan ilerici değildi: Küçük burjuvazinin ve yarı-proleter kitlelerin tarihsel eylemi burjuvazi karşısında ancak siyasal eşitlik ve adalet arayışının ifadesi olarak ileriye kalabilirdi. Sanayi devriminin henüz gerçekleşmediği koşullarda, modern proletarya tüm ezilenleri arkasına alarak devrimin itici gücü olacak şekilde maddi varlığa sahip değildi.

İspanya'da bu handikap da aşılmıştı. Kent ve kır proletaryası nicel ve nitel açıdan ilerlemiş, yüzünü ileriye dönmüş bir sınıf olarak burjuva devriminin kapsamını aşması noktasında ekonomik ve toplumsal açıdan güçlü bir aktör olarak yerini almıştı. Demokratik haklar için verilen mücadele burjuvaziye karşı mücadeleye dönüştüğünde burjuvazinin korkması için daha güçlü nedenler vardı. Her halükarda, bu sorunlar ertelenemezdi, ama burjuvazi de çözemezdi. Burjuvazi kendi devrimini yapmaktan acizdi, bu görevleri yapacak başka bir sınıfa ihtiyaç vardı, ama onun (proletaryanın) da kendi sınıfsal çıkarlarını unutarak, emanetçi ya da tetikçi rolüne soyunup sadece burjuvazinin sorunlarını çözmeye yeltenmesini beklemek saflık olurdu. Halk Cephesi tarafında birlik olunamamasının kaynağında bu çelişkiler yumağı vardı.

Sürekli Devrim

İspanya'da da kapitalizmin "eksik" kalmış kısımlarının kapitalizm çerçevesinde tamamlanmasını beklemeden, bu kaderciliği reddederek yeni bir biçim altında demokratik sorunları çözmek mümkün ve dahası I. Dünya Savaşı sonrasında dünyada demokrasiden faşizme doğru ilerleyiş dikkate alındığında, zorunluydu. Bu yeni biçim, sosyalistlerin sadece lafta bağlı kaldıkları sosyalist

devrimin, mevcut demokratik görevleri geçerken çözmesi olabilirdi; İspanya'nın gerçekliği bunu gösteriyordu.

Kimi araştırmacıların dile getirdikleri gibi, İspanya'daki sosyalistlerin tüm bu tartışmalardan bihaber ya da uzak olduklarını söylemek fazla hoşgörülü bir yaklaşım olur. İspanyol sosyalistleri çok açık bir şekilde İkinci Enternasyonal'in ana akım çizgisini, başka bir deyişle Rusya'daki Menşeviklerin bakış açısını benimsemişlerdi. Cumhuriyetin burjuvazinin yararına olduğu mutlak doğrusundan hareketle, cumhuriyeti savunan partinin burjuvazinin temsilcisi olduğuna ve bu burjuva cumhuriyetçilerinin de ilerici ve dahası yeni rejimin taşıyıcısı olduğuna hükmetmişlerdi, zira burjuva devrimi burjuvazi, burjuvazi de cumhuriyetçi partisi olmadan olmazdı. Sosyalistlerin görevi kendi sahneleri gelene kadar –elbette kenarda beklemek değil– yan rollerde destek sunmaktı. Ama ana aktör sosyalistler ve işçi sınıfı *olamazdı*, "tarihsel yasalar" buna engeldi!

Bu mekanik tarih anlayışı iç içe geçmiş toplumsal ilişkileri ve bunun doğurduğu girift çıkarları kavramaktan acizdi. Ne (kentli) burjuvazi topraksahibi sınıftan bağımsız hareket edebiliyordu ne de tüm iktidarını ve mülkiyetini kaybetmek varken "optimum" peşinde riske girmek istiyordu. Burjuvazi kendisinden daha ilerici bir sınıfın (proletaryanın) sahneye çıktığı koşullarda, en uygun olanı cumhuriyette değil, kendisinden de gerici bir sınıfın artığıyla (kapitalistleşmiş topraksahipleri) yaptığı ittifakta bulmuştu. Sosyalistlerin bunu görmesinin önündeki engel, Marksizmin karikatürü olan devrim anlayışına bağlı kalmaları ve Sürekli Devrim teorisinin İspanya için biçilmiş kaftan olduğunu reddetmeleriydi.[113]

Troçki'nin bu karikatürün karşısına çıkardığı tez İspanya Devrimi'nin kaderini değiştirebilirdi. Troçki'nin Sürekli Devrim tezine göre, yukarıda İspanya örneğinde bahsi geçen egemenler arası girift ilişkilerden ötürü, kapitalistleşme adımlarını geç atmış ve

113) Bu konuda, Troçki (2007) haricinde, bkz. Heywood (2002: 114-5) ve Preston (1977: 126). İspanya sadece devrimcilerin değil, dünyanın da gündeminde yokken, Troçki'nin Mayıs 1930-Aralık 1932 arasında kaleme aldığı altmıştan fazla makale, mektup ve broşürde (bkz. Sennett, 2014: 60-1) İspanya'nın ciddi bir devrimci fırsata gebe olduğunu yazması kayda değerdir.

dolayısıyla uluslararası rekabete donanımsız yakalanmış ülkelerde burjuvazi demokratik dönüşüm sorunlarını çözemez. Fakat sömürüye hız kazandırmak adına eski rejimle uzlaşma içine giren burjuvazinin kaypaklığı, yakıcılığını koruyan bu sorunların üzerinden atlanamayacağı gerçeğini değiştirmez. Köylülük ise tarihsel açıdan çıkışsız, iktidarsız bir gruptur; mekânsal olarak bile dağınık niteliği vurucu güce sahip olmasını engeller. Oysa proletarya gerek çalışma alanları (fabrikalar, plazalar, büyük işyerleri) gerek yaşam alanı (şehir) bakımından tarihte merkezî ve toplu bir niteliğe sahip ilk sınıf olarak, örneğin bireysel bir hayat süren, dar bir çevreye hapsolmuş emekçi köylülükten farklı olarak sayısal gücünü fazlasıyla aşan bir toplumsal ağırlığa sahiptir. Bu yüzden sorunlar yumağını çözebilecek tek sınıftır.

Fakat modern işçi sınıfı demokratik sorunların çözümsüzlüğünden olduğu kadar, emek-sermaye çelişkisinden de mustariptir ve dolayısıyla ayağa kalkan proleter kitlelerin sadece demokratik sorunların çözümüyle ilgilenmesi beklenemez. Demokratik sorunların çözümü için ayağa kalkan proletarya, mücadelenin seyri içinde kaçınılmaz olarak asli sorunu olan sermaye düzeninin köklerine yönelir ve arkasına diğer emekçi kesimleri de alarak burjuva mülkiyette gedikler açar. Böylece acil görevleri bakımından burjuva-demokratik nitelikte olan devrim, burjuvazinin kendi görevlerini yerine getirmekten aciz olması, proletaryanınsa demokratik sorunlarla yetinmemesi sonucu birleşip proleter devrimine ilerler ve proletarya demokratik sorunları geçerken, proleter devrimine ilerlerken çözer.[114] Fakat sanayisi azgelişmiş, proletaryası da bu nispette sayıca azınlıkta olan, ekonomik ve teknik açıdan geri bir ülkenin sosyalist devrimi tek başına yaşatması mümkün değildir. Bu bakımdan, ülke sınırları içinde başlayan devrim ulusal sınırların dışına taşmak ve diğer ülkelerin proleterleriyle devrimini birleştirmek zorundadır. Dolayısıyla devrim iki anlamda süreklidir: Burjuva-demokratik-devrimden sosyalist devrime, ulusal (ülke içindeki bir) devrimden uluslararası devrime (dünya devrimine).

---

114) Lenin'in tabiriyle, "Birincisi ikincisine doğru büyür. İkincisi birincinin sorunlarını geçerken çözer. İkincisi birincinin eserini pekiştirir" (1973: 54).

Burjuva-demokratik devrimin şabloncu anlayışı az sayıda proletarya, geniş köylülük, müteşebbis burjuvazi ("orta sınıf") ve büyük topraksahibi soyluluk şeklinde bir katmanlaşma varsayıyordu. Buna göre, girişken burjuvazi diğer emekçileri arkasına alacak ya da harekete geçen emekçilere destek sunacak ve soyluların topraklarına el koyulmasıyla burjuva-demokratik dönüşüm tamamlanacaktı. Yani ayrıcalıklı olmayan bu sınıf ya da kesimlerin üçünün de yararına olan bir süreç söz konusuydu. Hâlbuki gerçek İspanya bundan çok farklıydı. Kapitalistleşmiş büyük topraksahiplerinden farklı olarak soyluluğun topraktaki egemenliği sınırlıydı. Kesin rakam vermek mümkün değil, ama Malefakis "tüm İspanya'da soylu mülküne dair makul bir tahmin yapmak gerekirse, esasen ekilebilir toprakların 1,2 ile 1,3 milyon hektar kadarı, yani normalde işlenen 21 milyon hektar toprağın en fazla yüzde 6'sı denilebilir" der. Toprağın esas sahibi artık "soyluluk ya da kilise değil, yeni bir burjuva mülksahibi sınıf"tı. Gelgelelim İkinci Cumhuriyet zamanında tarım reformuna girişenlerin önemli bir çoğunluğu "bu gerçeği görmemiş, bilakis reformun esasen soylu topraklarına saldırarak tamamlanabileceği yanılsamasına kapılmıştı" (1970: 73 ve 77).

Malefakis de mülkiyet ilişkilerinin analizi üzerinden haklı olarak şu sonucu varır: Kuzey ve Güney Amerika'daki gibi devletin ya da belediyenin elinde müsadere edip köylülüğe dağıtılacak topraklar yoktu. 1789 Fransa'sından ya da 1920'lerdeki Yunanistan'dan farklı olarak, savaş açıp toprakları mülksüzleştirilecek bir Kilise yoktu. Keza 1918 Romanya ya da 1963 Cezayir'den farklı olarak, nefreti ulus-devlet dışına kaydıracak şekilde mülksüzleştirilecek yabancı topraksahipleri yoktu. Son olarak, toprağın sahibi soyluluk da değildi. "Eğer köylülüğe toprak dağıtılacaksa, elinden alınacak tek bir grup vardı: Burjuva topraksahipleri, ama onlar da en temel özelikleri bakımından ülkenin siyasi yapısıyla tamamen bütünleşmişlerdi ve bu yapının temel ilkelerinden bazılarına saldırmadan mülksüzleştirilmeleri mümkün değildi" (*a.g.e.*: 91). Malefakis'in bu sözlerinin Troçki'nin teorik analizi (Sürekli Devrim) ile birebir örtüştüğünü görüyoruz. İspanya'daki devrim,

bireylerin, partilerin ya da sınıfların niyetlerinden bağımsız olarak anti-kapitalist, sosyalist bir nitelikte olabilirdi. Mesele bir kısım aşırılıkçının devrimi ileriye götürme heveskârlığı değil, mülkiyet ilişkilerinin, deyim yerindeyse, bunu emretmesiydi. Cumhuriyetçiler ve sosyalistler, komünistler ve anarşistler maddi koşulların bu çağrısına kulak vermedikleri için devrimin yenilgiye uğraması kaçınılmazdı.

Diğer yandan, İspanya'da bu tartışmaların aslında çok da bir anlamı yoktu, zira Rusya Devrimi özelinde kıyasıya çarpışan bu fikirler İspanya'da fikrî düzeyde çarpışamadan gerçek hayatta cevabını bulmuştu. Marx *1844 Elyazmaları* olarak bilinen Paris elyazmalarında, "teorik karşıtlıkların çözümü yalnızca *pratikte* mümkündür. Bu nedenle, çözüm hiçbir şekilde yalnızca anlamanın işi değil, tersine gerçek hayatın işidir" der (2013: 118). İspanya'da da böyle olmuş, ama teoride bir şey kavranamadığı için pratiğin etkisi daha sarsıcı hissedilmişti. Devletleştirme, özyönetim organları, burjuvazinin defedilmesi, tarımda ve sanayide kamulaştırmalar, devlet aygıtının çökmesi, bunlar örgüt ya da bireylerin siyasi duruşlarından bağımsız olarak fiilen sosyalist devrimin başlangıcı demekti. Fakat örneğin Stalin İspanya'da yaşananları ısrarla burjuva-demokratik devrim diye adlandırarak devrimi mevcut aşamasından geriye götürmeye çalıştıklarını gizliyordu.

Aynı tahrifat sonrasında da devam etmişti. PCE'nin tövbekârlarından Fernando Claudin, o dönemi değerlendirirken şöyle der: "Bizim İspanya toplumunun analizi temelinde geliştirilmiş kendimize ait bir fikrimiz yoktu. Marksizmi İspanyol devriminin tikelliğine yardımcı olması için kullanmak yerine İspanyol devrimini Rusya devrimi için geçerli olan özel türde Marksizme hizmet etmesi için kullandık" (1972: 13). Keşke ya da en azından böyle olsaydı! Ama gerçek bu geriye dönüşlü anlatıdaki kadar masum değildi. İspanyol komünistleri sadece şematik, sadece teoride sorunlu değillerdi; tarih bilgisinden de yoksunlardı ve Rusya Devrimi Stalinizmin kendi siyasi ihtiyaçlarına uygun olarak çarpıttığı haliyle biliniyordu. Claudin güya nesnel bir muhasebe yaparken kendini aklamak adına sorgulamayı 1930'larda keser. Oysa devrim için önerdikleri "Proletaryanın ve Köylülüğün Dev-

rimci-Demokratik Diktatörlüğü" formülünün Lenin tarafından 1917'de "köhnemiş bir formül" (2012b: 132) diye bir kenar atıldığını, ama İspanya'da kendilerinin tarım toplumu ve feodal kalıntılar gibi bahanelerle ısrarla bu formüle sarıldıklarını atlar. Zaten feodal kalıntıların varlığı sosyalist devrimi ertelemenin gerekçesi olabilseydi, teorik mülahazalar bir tarafa, 1917 Ekim'i boşa çıkardı, zira bu tür kalıntılar Rusya'da İspanya'dakinden daha çoktu, ama 1917'de sosyalist devrime ilerlemek pekâlâ mümkün olmuştu.

İspanya'da yaklaşan devrimin niteliği konusunda belki bir tek POUM ve Maurín-Nin ikilisi istisna görülebilir. Maurín İspanya devriminin burjuva-demokratik nitelikte olacağını reddediyor ve bu işin yüzyıl önce hallolduğunu söylüyordu. Burjuvazi miadını doldurmuş, devrimci barutunu tüketmişti. Bu nedenle kalan demokratik görevleri proletarya çözecek ve böylece devrim, kendi tabiriyle, "demokratik-sosyalist devrim ya da hem burjuva hem sosyalist devrim" olacaktı.[115]

Dolayısıyla POUM'un devrim anlayışının Troçki'nin Sürekli Devrim anlayışından hiçbir farkı yoktu, ama ancak görünüşte.[116] POUM hemen her konuda olduğu gibi, teoride kabul ettiği görüşleri pratikte yadsıyordu. Anarşistlerin de katılımıyla kurulan Caballero hükümetini POUM'un yayın organı liberal *burjuvaziyle* işbirliği halinde bir geçiş döneminin zaruretinden bahsederek kar-

115) Lenin'in *Nisan Tezleri*'ne "Sunuş"ta (2011c: vii-xli) ben de Ekim Devrimi'ni "hem burjuva-demokratik devrim hem sosyalist devrim" diye tarif etmiştim, ama tersi anlamda: İktidar proletaryanın elindedir ve Rusya proletaryası aynı anda hem burjuva-demokratik devrimin hem de sosyalist devrimin sorunlarını çözer. POUM'un teorisindeyse sosyalist devrim, burjuva hükümetine girilmesinden anlaşılacağı üzere, sadece laftadır. Diğer yandan, Rusya'nın aksine, İspanya'da devrim acil görevleri bakımından burjuva-demokratik devrim değildi, yalnızca çözümsüz kalmış başlıklar vardı; Sürekli Devrim tezi değil, Sürekli Devrim dinamiği geçerliydi.

116) Buna karşın, Stanley G. Payne (2006: 59), Maurín'in teorisi için "benzersiz, kendine özgü bir formülasyon" nitelendirmesinde bulunur, oysa hem aradaki siyasi ilişki hem de İspanya'da devrimcilerin teorik üretimdeki kısırlıklarını ve doğrudan ithal etme eğilimlerini dikkate alabilirdi. Zaten Maurín de bu iddiadır: "Reformist sosyalizm (Menşevizm) Rusya devrimini burjuva-demokratik devrim olarak görürken, Lenin ve Troçki'nin temsil ettiği devrimci Marksizm burjuvazinin gerçekleştirmekten aciz olduğu burjuva devrimini yapmanın yegâne yolunun proletaryanın siyasal iktidarı fethetmesi ve sosyalist devrimi başlatması olduğuna inanıyordu" (akt. Durgan, 1991-92). Son olarak, Maurín'in devrimin niteliği konusunda söylediklerinin müphem olduğu atlanmamalıdır (bkz. Sennett, 2014: 141-42).

şılamıştı (akt. Jackson, 1971: 314). Katalunya'da bir adım daha ileri gidip "proletarya diktatörlüğünün hâlihazırda kurulduğunu" söyleyerek burjuva devletin egemenliğini gizlemekle meşguldü.[117] Benzer bir uyanıklığı PCE de sergiliyordu. Taze PCE'li Santiago Carrillo, "hani büyük kapitalistler, topraksahipleri, burjuva devlet aygıtı? Yok, ortadan kalktı. Bu yüzden [sosyalizm konusundaki] tüm tartışma abestir" (akt. Payne, 2004a: 116 ve 201) diye yazıyordu.

Tüm bunlar, aradaki ciddi siyasi farklara karşın devrimci solun Halk Cephesi şemsiyesi altında yekpare bir küme haline gelmesini sağlamış, İspanya Devrimi'ni erken bir tarihte boğmuştu.

"Önce Savaş Sonra Devrim" mi, Yoksa "Önce Devrim Sonra Savaş" mı?

İç Savaş'ın ikiden fazla cephede yürütüldüğünün en somut kanıtlarından biri de "önce savaş sonra devrim mi, yoksa önce devrim sonra savaş mı?" tartışmasıydı. Bu tartışma Cumhuriyetçi diye adlandırılan kamp içindeki farklı sesleri olduğu kadar, bu çok renklilik içinde büyük görüş ayrılıkları olmadığını ve deyim yerindeyse, taktiksel tutumlar alındığını da gösteriyordu. Dolayısıyla "önce savaş mı, yoksa önce devrim mi?" tartışmasının tarihçiler tarafından önemsenmiş olması yerindedir, ama gerekli özenin gösterildiğini söylemek güçtür.

Tahmin edileceği üzere, sol yelpazenin daha radikal unsurları "önce ya da aynı anda devrimi gerçekleştirelim, bu sayede savaşı daha iyi yürütürüz" diyor, daha ılımlı unsurlarıysa "önce savaşı kazanalım, devrimi sonra yaparız" görüşünü savunuyordu. İlk kesim açısından savaş önemsiz ya da acil olduğundan değil, ancak devrim yaparak savaşma coşkusunu ve disiplinini yakalayıp amaca ulaşmak mümkün olduğundan savaşı devrimsiz kazanmak imkânsızdı. "Önce savaş" diyen kesimse, daha doğrusu bu kesimin içindeki bir öbekse, devrimi genel olarak kabul etmekle birlikte

117) Dahası Nin salt ajitatif olmayan bu söyleminden somut bir sonuç çıkarmış ve İspanya'da iktidarın 1937'ye gelindiği anda bile barışçıl yollarla alınabileceği gibi bir hayale kapılmıştı – Mayıs olaylarında trajik sonla buluşacak bir hayal.

devrimci hamlelerin savaş sırasında ayak bağı olacağını, dahası sınırın bu tarafında kalmış birçok proleter-olmayan unsuru yabancılaştıracağını vb. düşünerek, "devrimi yapabilmek için önce savaşı kazanalım" diyordu. Saflar, en azından görünüşte, bu şekildeydi.

Örneğin Largo Caballero, Stalinistleri kastederek, "Bazıları 'önce faşizmi ezelim, önce savaşı zaferle sonlandıralım, ondan sonra devrimden bahsedecek ve gerekliyse yapacak zamanı buluruz' diyor. [... Oysa] savaş ile devrim birbirini dışlamaz, aksine tamamlar ve destekler" (Esenwein, 2005: 117) diyordu. Sosyalistlerin sol kanadında olduğu gibi, anarşistlerin içinde de önemli bir kesim ve ayrıca POUM çoğunluğu da bu çizgideydi.

Diğer kanat içinse "önce savaş" sloganı aklıselime seslenerek devrimci dönüşümü engellemenin bir yoluydu. Karşıdevrimciler ılımlılarla el ele vererek, devrimci dönemlerin tipik oyununu sergilemiş ve en geniş kesimlere hitap eden bu sloganla devrimci "aşırılıklara" ket vurmuşlardı. Buna göre, devrim için atılan radikal adımlar faşizm karşıtı cepheyi bölüyor, güçsüzleştiriyordu. Bunları şimdilik bir kenara bırakmalı, ne enerjimizi heba etmeli ne de cepheyi bölmeliydik! Bu aklıselim argüman devrimi bir kez erteledikten, devrimci coşku bir kez geri çekildikten sonra devrimden bahsetmenin mümkün olmayacağının bilincindeydi. Bu açıdan Katalunya özerk hükümeti ile anarşistler arasındaki müzakereye benzer bir nitelik taşıyordu.

Devrimin özellikle de ilk birkaç ayında bu tartışma ciddi bir kutuplaşma yaratmış ve devrimin ilerlemesi için hangi güçlerin birleşip ittifak yapması gerektiğini göstermiş olsa da, söylemde radikalliğin aslında sol içi rekabette mevzi kapma ve tabanla bağı koparmama ihtiyacından kaynaklandığı kısa süre içinde görülecekti. Devrimi erteleme fikrini reddedenler güya savaşı kazanmak adına bütün ilkelerini bırakmaya hazır olduklarını gösterdiler. Söz konusu olan ilkeler değil, (burjuva) iktidar için yürütülen bir kavgaydı. Caballero kısa süre sonra (30 Ekim 1936) ayrı telden çalmaya başlamıştı: "Önce savaşı kazanmamız gerekiyor, ondan sonra devrimden bahsedebiliriz" (akt. Fraser, 1981: 321).

Bu konuda anarşistlerle artık aynı düşünüyorlardı. Aragón Konseyi'nin düşüşü anarşist teorideki bir başka zaafı göstermişti. Kendi ifadeleriyle, savaş içinde savaştan kaçınmak için kalelerini direnmeden teslim etmişlerdi (Esenwein ve Shubert, 1995: 236-7). "Savaşa karşı iç savaş", "baş düşman içeride" gibi I. Dünya Savaşı döneminden kalan devrimci miras reddediliyordu. Böylece "önce devrim" söylemi rafa kalmıştı. Artık Juan Peiró CNT-FAI radyosundan, kapitalist devletlerin yardımına muhtaç olduklarını, bu nedenle önce savaşı kazanıp devrimi ertelemeleri gerektiğini anlatıyordu (Broué ve Témime, 1976: 150).[118] Ertelenen devrim hiçbir zaman gelmeyecekti.

118) Öyle ki CNT'nin üst düzey isimlerinden Mariano Vázquez Şubat 1939'da ünlü anarşist Goldman'a, esas kabahatlerinin 19 Temmuz'da "aşırı devrimci" davranmaları, uluslararası kapitalizmi korkutmaları (!) olduğunu söyler: "Tam da ihtiyaç duyulan şey savaşı kazanmadan önce devrim yapmamaktı" (akt. Ackelsberg 2005: 113).

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Uluslararası Müdahale ve "Adem-i Müdahale"

Zamanında bir devlet adamı –yanılmıyorsam, Bismarck'tı– diplomasi dilinde bir şeyi "*ilkesel olarak*" kabul etmenin *gerçekte* reddetmek anlamına geldiğini söylemişti. (Lenin, 1917)

İspanya İç Savaşı gerçek anlamıyla ilk *uluslararası* iç savaştı. Yakın zamana kadar kimsenin pek de ilgilenmediği, Avrupa'nın üvey evladı olan İspanya birdenbire dünya siyasetinin merkezine oturmuş ve İç Savaş'ın kaderinin belirlenmesinde uluslararası aktörler asli rol oynamıştı.

Hepsinden önce, daha darbenin gerçekleştiği ilk birkaç gün Batılı "Büyük Devletler" uluslararası yasaları ve teamülleri hiçe sayarak, İspanya'nın seçimle işbaşına gelmiş meşru hükümetine yardım *etmemekle* darbecilerin can simidi olmuştu. Faşistlerin he-

men birkaç gün sonra Almanya ve İtalya'dan almaya başladıkları yardımdan da önce bu müdahalesizlik (adem-i müdahale) belirleyiciydi. Eğer "müdahale" edilseydi, eğer meşru hükümete vakit geçirilmeden uluslararası yasaların ve teamüllerin tanıdığı destek sunulsaydı, darbe tamamen bastırılırdı. Bir defa, deniz kuvvetlerini elinde tutan hükümetin savaş gemileri Afrika Ordusu'nun Cebelitarık'tan geçmesini engelleyebiliyordu. Dahası ilk başta Alman ve İtalyan faşizmi Franco'nun yardım talebine sıcak bakmıyordu; İtalya, Habeşistan (Etiyopya) savaşından henüz çıkmıştı ve yeni bir uluslararası maceraya girmeye hazır değildi, Almanya ise esasen doğu hattına kilitlenmişti. Bu açıdan darbecilerin yalıtılması kaçınılmazdı. Yardım gelmeyince ve faşistler müdahale edince, darbeciler geriden gelip hızla üstünlüğü ele geçirdiler.

Fakat gelişen süreç bu adem-i müdahalenin müdahalelerin en masumu olduğunu gösterecekti, zira adem-i müdahale sonrasında devam ettirildi ve korkunç bir anlaşmayla resmiyete kavuşturuldu.

Uluslararası Güçler Dengesi

İspanya İç Savaşı'nın haklı olarak II. Dünya Savaşı'nın provası olduğu söylenmiştir; özel olarak II. Dünya Savaşı tarihçileri için böyle bir genelleme yapmak zor olsa da, İspanya tarihçileri için çok yaygın bir kanaattir. Tam da Troçki'nin öngördüğü gibi (bkz. Sennett, 2014: 113), emperyalist devletler güçlerini son bir kez bu savaşta sınamış, eksiklerini bu provayla tamamlamışlardı. Savaşa katılan devletler açısından çözümsüz kalan ilk emperyalist paylaşım savaşından sonra, dünya ve özel olarak da Avrupa, statükocu (sömürgelerin ve nüfuz alanlarının mevcut paylaşımından memnun) emperyalist güçler ile değişiklikten (yeniden paylaşımdan) yana emperyalist güçler şeklinde bölünmüştü. Dünya topraklarının paylaşımına geç katılan Almanya ve İtalya gibi devletler kartların mevcut dağılımından rahatsızdı ve bu onları dış politikada daha saldırgan (savaş yanlısı) yapmıştı. İlk kapitalistleşen ama gelişen süreçte sermaye birikimi bakımından gerilerde kalan İngiltere ve Fransa gibi ülkelerse, mevcut güçleriyle kıyaslandığında

sömürgeleri ve nüfuz alanları fazla olduğundan ılımlı ("barış yanlısı"), statükocu bir politika izliyorlardı.[119] Anlaşılacağı üzere, bu barışseverliğin arkasında özgül ağırlıklarının bilincinde olmaları yatıyordu: Hem mevcut dağılımı şimdilik daha fazlasına girişmek istemeyecek kadar yeterli görüyorlardı, hem de aynı gerikalmışlık onları olası bir savaşta hezimete uğramak korkusuyla saldırganlıktan alıkoyuyordu.

Bu emperyalist güçler dışında, uluslararası arenada bir de SSCB faktörü vardı. Adı devrimle anılan SSCB çelişkili görünse de bu güçlerin içinde belki de en muhafazakâr olanıydı. Belirtildiği üzere, devrimci açıdan bakıldığında İspanya'da başarılı bir sosyalist devrim dünyanın diğer yerlerinde de devrimi tetikleyerek sosyalizme giden yolda ciddi bir adım olurdu. Daha da somuta inersek, Stalin için İspanya'da başarılı bir devrim İngiliz, Fransız, hattâ Amerikan emperyalizmini Sovyet devletlerine karşı Hitler ve Mussolini'yle ittifaka iteceğinden tam bir felaket anlamına geliyordu.

Ne var ki Stalin'in ılımlılığı korkuyu dindirmiyordu. Marx'ın İspanya Devrimi'nden kabaca yüzyıl önce Avrupa'da kol gezdiğinden bahsettiği komünizm hayaleti artık ete kemiğe bürünmüştü. Avrupa'da tüm hükümetler ve siyasetçiler komünizm tarafından alt edilecekleri korkusuyla yaşıyorlardı; iki savaş arasındaki uluslararası ilişkileri bu hissiyatı dikkate almadan anlayamayız, zira özellikle de İngiltere ve Fransa'da bu korku had safhadaydı. Dahası, sadece hükümetler ya da burjuva siyasetçiler değil, diğer işçi örgütleri de İspanyol Sosyalist Gençlik'in başına gelen türde bir yutulmadan ölümüne korkuyorlardı ve İspanya'daki gelişmelere bu yüzden sadece dayanışma itkisiyle yaklaşmamışlardı. Bu ruh hali, bağlı bulundukları devletlerin elini nispeten güçlendiriyordu. Adem-i Müdahale'nin güçlü temeli bu adı konmamış ulusal mutabakatlardan kaynaklanır.

İşte İspanya İç Savaşı'nın uluslararası bağlamı, başka bir deyişle başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın bütün devletlerinin üç

119) Örneğin İtalya donanma gücü bakımından İngiltere'yi geride bırakmıştı, modern gemileri daha fazlaydı; Britanya'dan sömürge talepleriyse reddedilmişti (Alpert, 1998: 150-1).

yıl boyunca medeniyetin kalbi denilen Avrupa kıtasının orta yerinde faşistlerin insan kıyımına sessizce tanık ve ortak olmalarının arka planı buydu.

Adem-i Müdahale Anlaşması

İngiltere'nin üzerinde güneş batmayan imparatorluk olarak dünya arenasındaki son başrolü de şanına layık oldu. Bu utancın adı "Müdahale Etmeme", başka bir deyişle "Adem-i Müdahale Anlaşması" idi.[120]

İngiltere sadece uluslararası alandaki gelişmelerden değil, özellikle de 1918 ve 1926 yıllarında ülke içindeki kitlesel olayların da etkisiyle devrim korkusunu derinden hissediyordu. Histeri boyutundaki bu korku kısmen mesnetsizdi. Britanya coğrafi açıdan yalıtıktı, siyasi açıdansa hem komünistlerin zayıf olduğu işçi hareketi içinde reformist damar çok güçlüydü hem de İngiltere demokratik kurumları en sağlam ülkeydi. Troçki tam da bu yüzden İngiltere'de dört başı mamur bir Komünist Parti kurulmadan devrimin başlayabileceğini vurgulamıştı. İngiliz burjuvazisi henüz güçsüz olan olasılığı abartıp İspanya İç Savaşı sırasında faşizme sarıldı.

Diğer yandan, İspanya diğer emperyalist devletlere kıyasla Britanya için çok daha değerliydi. Cebelitarık'taki donanma üssü İngiltere'nin Akdeniz'deki merkeziydi ve Hindistan'la iletişim kanalıydı. Dahası, İngiltere İspanya'nın en büyük ticari ortağıydı; İngiliz tüccarları İspanyol ihracatının beşte birini satın alıyor, yüzde 23'lük dış yatırımın aslan payını ellerinde tutuyorlardı (Whealey, 1983: 230-1). Bu bakımdan İç Savaş'a en hızlı tepki de İngilizlerden geldi. İspanya hükümeti 21 Temmuz'da donanmasının uluslararası bir liman olan Tanca'da ve Cebelitarık'ta benzin takviyesi yapması için İngiltere'den izin istedi, bu sayede boğazları tutarak darbecilerin elindeki Afrika Ordusu'nun geçmesini engelleyebi-

120) Tarihin Hegelci ironisi olarak mı alınır bilinmez, 1640'ta IV. Felipe İspanya'sı da İngiltere'deki iç savaşta aynı şekilde "tarafsız" kalmıştı: IV. Felipe fırsattan istifade, kellesi uçurulan İngiliz kralının koleksiyonundaki birçok tabloyu yağmalamıştı! (Phillips, Jr ve C.R. Phillips, 2010: 163)

lecekti. İngiliz hükümeti ertesi gün tarafsızlık beyanında bulunarak Franco'nun isteğini yerine getirdi (Moradiellos, 1992: 126). Böylece İngiliz emperyalizmi en baştan tavrını belli etmiş, darbeci generallerle yasal hükümet arasında tarafsızlık rolüne soyunarak darbenin tarafında yer almıştı. Franco tüm bu süre zarfında İngiliz yetkililerle doğrudan temas halindeydi ve üzerlerinde olumlu bir etki bırakmayı başarmıştı. Daha 20 Temmuz'da İngiliz *Morning Post* "General Franco hareketin güçlü adamı" diyor, bir hafta sonra *Daily Mail* Franco'yla ilk mülakatı gerçekleştirirken "Kızıllara karşı savaşan güney ordusunun başkomutanı" olarak övgüler düzüyordu (Moradiellos, 1996: 5-6). Kapitalist devletlerin sınıfsal saikleri Franco'da cevher görmelerine yol açmıştı. Franco ise ikili oynuyordu ve bir haftaya kalmadan Alman-İtalyan faşizminin de yardımını garanti altına alacaktı.

İngiltere anti-faşist davayı kendisi baltalamakla kalmamış, Fransız Blum hükümetinin müdahale etme hevesini de Fransız muhafazakârlarıyla el ele vererek kırmış, böylece uluslararası siyasette genel hat oluşturulmuştu. İngiltere'nin öncelikli amacı savaştan kaçınmak, sonra sosyalist Blum'un İngiliz-Fransız ittifakından uzaklaşıp Sovyet eksenine çekilmesini engellemekti. İspanya meselesinin başında yer alan Anthony Eden tam da bu nedenle 18 Aralık'ta Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, hükümetin adem-i müdahale politikasını meşrulaştırırken İspanyolların bu iç meselesinden uzak durmak ve "İspanyol halkına zaten yeterince trajik olan farklılıklarını kendi bildikleri tarzda çözmelerine imkân" tanımaktan bahsediyordu (van der Esch, 1951: 19). Oysa Franco güçleri birkaç aya kalmadan, Almanya ve İtalya'nın yardımlarıyla üstünlüğü ele geçirmeye başlamışlardı. Yine de, İngiltere ve Fransa'nın çanak tuttuğu anlayış, çabuk bir Franco zaferiyle mevzunun kapanması yönündeydi; adem-i müdahale tavrının özü buydu. Böyle olunca Almanya ve İtalya'nın yardımlarına da hayra hizmet eden günahlar olarak bakıyorlardı, zaten tam da bu yüzden Eden 1936 güzünde parlamentoda "Adem-i Müdahale ihlallerinden ötürü Almanya ve İtalya'dan daha çok suçlanması gereken hükümetler var" diyordu (Buchanan, 1997:

54). Bu tavrın bir ifadesi olarak, Londra Adem-i Müdahale politikasının coğrafi ve siyasi merkezi olmuş, bu amaç dâhilinde diğer uluslararası aktörleri de yönlendirmişti.[121]

Fransa'nın 8 Ağustos'taki notasına Türkiye'nin de aralarında bulunduğu yirmi altı Avrupa ülkesinin verdiği yanıt neticesinde Adem-i Müdahale Komitesi ilk toplantısını 9 Eylül'de İngiltere'de gerçekleştirdi. Kabul edilen ilk kurallardan biri sadece üye devletler tarafından sunulan iddiaların dinleneceğini, gazetecilerin ya da bireylerin (yahut meşru İspanya hükümetinin!) tanıklığının dikkate alınmayacağını açıklıyordu (Alpert, 2004: 60 ve van der Esch, 1951: 57). 21 Eylül'de Lord Plymouth komitenin başkanlığına seçildi. Britanya'nın en büyük topraksahiplerinden biri olan Plymouth Dükü'nün riyasetinde; Demir Şansölye'nin torunu Prens Otto Christian Archibald Von Bismarck; o sıralar öbür dünyadan mesajlar getirmesi için yolladığı güçlerle konuşmalarını kitaplaştırmakta olan İsveç temsilcisi Baron Erik Palmstierna (Alpert, 2004: 83) ve benzer neviden meczuplar bir masa etrafında toplanmış, İspanya'nın ve dünyanın kaderini tayin ediyordu!

İç Savaş'ın başlangıcından beri gündemde olan ve bile bile bekletilerek faşistlere zaman kazandıran anlaşma 23 Ağustos'ta imzalandı. Bundan beş gün sonra Stalin İspanya'ya yardımın yasaklandığını belirten kararnameyi yayınladı. Böylece "demokrat" dostları Fransa ve İngiltere'yi kaybetmekten korkan, faşist Almanya ve İtalya'yıysa ürkütmek istemeyen Stalin Rusya'sı rüşeym halindeki bir işçi iktidarına silah yardımında bulunmayı reddediyordu. Fakat iki azılı faşist gücün yanına İspanya'nın da eklenmesi, Sovyetler Birliği'nin tepesine binmek için gün kolladıkları bilinen faşist devletleri daha da azdıracağından Halk Cephesi adı altında burjuva cumhuriyetçileri koruma kararı alınmıştı. Dolayısıyla öncesinde esirgenen, savaşın ortasında da geri çekilen desteğin özünü bu kaygılar oluşturacaktı.

---

121) İngiliz devleti izlediği cinai politikanın farkına daha İç Savaş bitmeden varmaya başladığından, özürcülük de ardı arkasına gelmiştir. Gözde mazeretlerden biri, İngiltere'nin o günkü koşullarda (İngiliz ampirizmi çerçevesinde düşünecek olursak!) Almanya'yla askerî açıdan başa çıkamayacak olmasına dayandırılıyordu. Bu yalana göre, İngiltere silahlarının tamamını kendi ulusal savunmasına ayırmak zorundaydı. Oysa İngiltere'nin İç Savaş sırasında İspanya hariç bütün ülkelere silah ihracatı artmıştı! (Howson, 1999: 248)

Adem-i Müdahale her şeyden önce Milletler Cemiyeti'nin değersizliğini gösteriyordu, zira tüm bu olaylar cereyan ederken Milletler Cemiyeti kenardan seyretmiş, kimse onun aracılığından medet ummamıştı; uluslararası topluma yön veren Adem-i Müdahale Komitesi'yle aralarında hiçbir bağ yoktu. Milletler Cemiyeti 21 Eylül'e kadar toplanmadı; toplandığındaysa İspanya İç Savaşı'nı değerlendirmeye değer bulmadı. İspanya hükümeti Türkiye'nin de dâhil olduğu Milletler Cemiyeti Konseyi'ne dış müdahalenin sonlandırılması için tam beş kez başvuruda bulundu, ama nafile. Zaten buraya sunulan deliller boşa kürek çekmek anlamına geliyordu. Örneğin 25 Eylül'de İspanya temsilcisi Álvarez del Vayo'nun Alman ve İtalyan müdahalesine dair sunduğu somut deliller dikkate alınmadı. Öyle ki, İspanya'nın son başvurusunda üç milyon mülteciye iaşe yardımı talebi bile önce soruşturma yapma gerekçesiyle ertelendi, ardından olumlu karar çıkmasına rağmen hiçbir adım atılmadı (van der Esch, 1951: 69 ve 117). Bu hükümetlerin esas korkusu, birçok devlet adamının da ifade ettiği üzere, dünya devrimi umacısıydı, zira 1917 sonrası unutulamıyordu; geçici bir yapı, bir komite en iyisiydi.

Adem-i Müdahale Anlaşması'nda cisimleşen diplomatik manevra, Alman ve İtalyan faşizminin de yardımıyla darbeci güçlerin devrimcileri bir an önce ezeceği varsayımına yaslanıyordu ve dolayısıyla zaman kazanmayı amaçlıyordu, ama İspanya'da ezilenlerin direnişi ve azmi diplomatik ayak oyunlarına baskın çıktı. Bu yüzden Adem-i Müdahale tam bir fiyasko oldu. Konu hakkında en önemli çalışmalardan birine imza atmış olan Michael Alpert bu tutumu eleştirmesine rağmen, "Adem-i Müdahale İspanya'daki çatışmayı sınırlamaya çalışıyordu" (2004: 59) der. Oysa Adem-i Müdahale'nin amacı devrimin Avrupa'da yayılmasını engellemekti ve bu uğurda çatışmanın kızışıp yayılmasında, mesela Hitler'in yayılmacı emellerini hayata geçirmesinde sakınca görmüyorlardı.

Adem-i Müdahale Komitesi sayesinde İtalyan ve Alman faşistleri pişkinliği iyiden iyiye ele aldı. Bu kaba güldürü gereği cumhuriyetçilere ambargo uygulanırken, Franco İç Savaş boyunca faşist dostlarından düzenli yardım aldı, üstelik destek her geçen gün art-

Joan Miró, *Aidez L'Espagne* (İspanya'ya Yardım).

tı. Nitekim 28 Ağustos'ta Roma'da bir araya gelen Alman ve İtalyan askerî istihbarat şefleri müdahaleye devam etme kararını resmiyete döktüler (Casanova, 2015: 116). Daha komitenin toplandığı ilk günden itibaren, komünizme sempatisi olduğundan şüphe duyulamayacak pek çok isim müdahalesizliğin dünya savaşını engellemek şöyle dursun, faşistlere cesaret verdiğine dikkat çekse de, söylenenler dikkate alınmadı. ABD'nin İspanya elçisinin sözleriyle, "Komitenin her hareketi isyancıların davasına hizmet etmek üzere tasarlanmıştı. Bu komite tarihin gördüğü en haysiyetsiz ve ikiyüzlü gruptu" (Beevor, 2006: 149).

Son olarak, Irak, Suriye vb. Şark memleketlerindeki olaylara, daha doğrusu ölüm ve katliamlara Batı'nın duyarsız kalması bağlamında; Medeniyetler Çatışması, Üçüncü Dünyacılık gibi farklı çeşitleri olan bir ajitasyon çok geniş kesimleri etkisi altına almaktadır. Temeli doğru olmayan, yapay bir Doğu-Batı karşıtlığı kuran bu anlayışın en meftunu olduğu yargılardan birisi, "bu yaşananlar Batı'da olsa kıyamet kopardı" olagelmiştir. İşte yekpare addedilen

o Batı'nın bu üçüncü dünyacı argümandaki gibi bir Batı olmadığını, Batı'nın da ezenler ve ezilenler diye ikiye ayrıldığını, esas ayrım bu olduğundan üç yıl boyunca Avrupa'nın göbeğinde katliamlara pekâlâ seyirci kaldığını Adem-i Müdahale tutumu açık bir şekilde göstermektedir. Uluslararası toplum denen ikiyüzlülük bakidir ve Batı'yı da Doğu'yu da aynı sınıfsal gözlüklerle okumaktadır. O dönemde bu sınıf çizgilerini gizlemek için harcanan çaba bugünkü kadar sistemli olmadığından, bir İngiliz diplomat, gazeteci Henry Buckley'e İspanya İç Savaşı'nda "esas mesele bunun bir iç çatışma olduğunu ve kendi sınıfımızın yanında saf tutmamızın fevkalade zorunlu olduğunu unutmamamızdır" diyebiliyordu (Preston, 2007: 138).

SSCB Yardım Kararı Alıyor

Hugh Thomas (1961a: 272) savaşın çehresini değiştiren olaylardan biri olarak faşistlerin Ağustos ayının hemen ilk haftasında gerçekleştirdikleri iki sefere işaret eder. Biri Sevilla üzerinden kuzeye, diğeri de Bask bölgesine gerçekleştirilen bu seferlerin finansmanını faşist Almanya ve İtalya üstlenmişti. Oysa SSCB'den ilk kırk gün birkaç uçak dışında hiçbir yardım gelmemişti. SSCB Başbakan Giral'ın yardım talebine karşın, faşizme karşı mücadele eden güçlere silah sevkiyatı yapılmasına ilk başta karşıydı. Sovyet iktidarını gasp etmiş olan bürokratik elit kendi ulus-devletinin çıkarları adına yalpalarken –söz konusu seferler ayın 5'inde tamamlanmıştı, oysa 7 Ağustos'ta SSCB hâlâ İspanya'ya "dolaylı ya da dolaysız yardımı reddeden" Adem-i Müdahale Anlaşması için emperyalist devletlerle toplantı düzenliyordu– savaşın vurucu hamlesi çoktan gerçekleşmişti.

Stalin nihayet Eylül ayının ortalarına doğru savaş malzemesi yollamaya ("yardıma") karar verdi; silahlar ancak ertesi ay İspanya'ya ulaşacaktı. Stalin harekete geçtiğinde Alman ve İtalyanlar toplamda 141 hava aracı ve daha başka pek çok savaş malzemesi yollamıştı bile (Alpert, 2004: 79); bu rakamlar Stalin'in önümüzdeki bir ayda yolladığı yardıma hemen hemen denkti.

Ne var ki Stalin'in yardım kararında da devrimci saikler söz konusu değildi. SSCB silahları karşılıksız vermiyordu. Daha silahlar kullanılmadan önce İspanya'nın –birçoğu İnka ve Azteklerden kalma– altın rezervinin tamamına yakını, ödeme yapılmaması riskine karşı, Rusya'ya postalanmıştı. Stalin meseleye devrimci yönden değil, ticari bir işlem gibi bakıyordu; ama elbette öncelikli neden siyasaldı.

Her şeyden önce, Stalin hâlâ devrimin kalesi olduğunu iddia eden bir ülkenin başındaydı ve başka ülkelerdeki devrimci girişimlerden uzak duramazdı. Ayrıca İç Savaş, SSCB'deki düzmece Moskova Mahkemeleri'nde on binlerce komünistin infaz edildiği döneme denk gelmişti; İspanya'da mücadeleci bir görünüm Moskova'daki kıyımın unutulmasını sağlayabilirdi. En önemlisi, faşist güçlere yardım sel olup akarken Stalin'in yardım etmemesi durumunda faşizm Avrupa'da yayılıp güçlenecekti ve bu palazlanan düşmanın er geç SSCB'yi hedef alması kaçınılmazdı. Daha somuta inmek gerekirse, Almanya ve İtalya'nın aktif ve artan yardımlarıyla cumhuriyetçi hükümetin düşmesi ve İspanya'ya faşizmin gelmesi söz konusuydu. Bu durumda Fransa üç tarafı faşizmle çevrili bir ülke haline gelecekti ki, haliyle Stalin'in Nazilere karşı İngiltere ve Fransa'yla birlikte "demokrasi bloğu" kurma seçeneği rafa kalkacaktı, zira Fransız sağının sınırın hemen öte tarafındaki şer üçgeninden itki almaması ve yönelimini buna göre belirlememesi beklenemezdi. Fakat Fransa bu tür bir ittifaka girişmese bile, en azından Hitler'in SSCB'yle baş başa kalması için koşullar oluşacaktı, oysa Stalin'in en son istediği şeydi bu.

Bu bakımdan Stalin İspanya meselesine aktif şekilde müdahale etmiş, ipleri eline almaya çalışmıştı. Stalin'in bunu ne derece başardığı veya tam olarak ne amaçladığı ciddi tartışmalara konu olmuştur. Soğuk Savaş döneminin de etkisiyle, Stalin'in 1937'den sonra mutlak bir kontrol elde ettiği ve her şeyi sinsice yönlendirdiği iddiaları bir dönem revaçta olsa da, bugün etkisinin ciddi düzeyde ama mutlak olmadığı bilinmektedir. Ne amaçladığı ise hâlâ tartışılmaktadır. Stalin'in Sovyet tarzı bir rejim, dolayısıyla devrim istediği görüşü haklı olarak pek itibar görmemiştir. Aynı şe-

kilde, diğerkâm bir müdahale olduğu iddialarına da itibar edilmemelidir. Stalin İspanya'da SSCB'ye dost (ama tıpatıp benzer olmayan) bir hükümet kurulduğunda komşu Fransa'yı ve onun dolayımıyla da İngiltere'yi Hitler'e karşı ittifaka ikna edeceğini düşünüyordu. Bu kadarı kesin olsa da, sonrası tartışmalıdır. Önemli sayıda tarihçi 1945 sonrası Doğu Bloku deneyimleriyle birebir ilişki kurmuş ve Stalin'in İspanya'da "Halk Demokrasileri"nin bir prototipini, yani bir uydu devlet kurmak istediği sonucuna varmıştır.[122]

Bu yorumun olgularla bağdaştığını söylemek mümkün değil. Her şeyden önce, 1939 öncesi ile 1945 sonrası SSCB açısından çok farklı koşullardı. II. Dünya Savaşı sonrasında Doğu Bloku rejimleri kurulurken Stalin'in eli hiç olmadığı kadar güçlüydü; faşizmi devirmiş olmanın verdiği güvenin dışında, emperyalist güçlerin savaş yorgunu olduğu için SSCB'ye saldırmayı göze alamayacağını biliyordu. Oysa 1939 öncesinde tam tersi geçerliydi. İngiliz devlet adamları SSCB'nin gücünü abartadursunlar, Stalin ülkesini güçsüz ve saldırıya açık hissediyordu, çeşitli manevralarla emperyalist güçler arasında müttefik arayışı da bu yüzdendi. Mevcut koşullarda 1945 sonrasındaki gibi "Halk Demokrasisi" rejimleri kurmaya girişmek emperyalist devletler arasında müttefik arayışını başlamadan bitirmek olurdu.

Tam da bu yüzden Stalin geri planda kalmak için yoğun çaba harcadı. Örneğin Halk Cephesi'nin hayata geçtiği birbirine komşu iki ülkede de seçimlerden sonra hükümete *katılmamayı* tercih etmişti. Keza Largo Caballero düştükten sonra Stalin'in önü fazlasıyla açılmıştı ve ordudaki gücü de dikkate alındığında hükümeti ele geçirmemesi için hiçbir neden yoktu, fakat yine aynı silik tutumla hareket edildi. Aslında Stalin açısından Largo'yu indirmek de vazgeçilmez bir hedef değildi; esasen savaş bakanlığını ve bu sayede kontrolü ele geçirmek istiyordu. Caballero direksiyonun tamamen kendisinde olmasını istediğinden, çatışma kaçınılmaz hale geldi. Her halükarda, olabildiğince geri planda kalmak kasıt-

122) Burnett Bolloten (özellikle bkz. Southworth, 1996: 291-2) ve Stanley. G. Payne (2004: 137-8) bu görüşün savunucuları arasında başı çeker. Ayrıca Radosh vd.'nin hazırladığı ve Helen Graham'ın (2004c) "Yeni Tarihsel McCarthycilik" etiketiyle eleştirdiği *Spain Betrayed* (2001) kitabının temel tezidir.

lı bir tercihti. Zaten Komintern'in başı Dimitrov 1938'de, Stalin'den bu yönde talimatlar aldıklarını açıkça yazar: "İspanyol komünistleri hükümetten ayrılmalıdır. Ayrılmaları Franco cephesinin dağılmasına yardımcı olacak ve İspanyol cumhuriyetinin uluslararası konumuna bir ölçüde yardımcı olacaktır. [...] Hükümeti destekleyin, ama parçası olmayın; bu aşamada tutumumuz bu olmalıdır" (akt. Payne, 2004a: 249). Ne var ki hükümetten tümden ayrılmak yenilgici damgası yemek olurdu, dahası kontrol kaybedilebilirdi. Bu yüzden geri planda kalma ve iki bakanla devam etme kararı alındı (E.H Carr, 2010a: 99). Stalinistlerin derdi orduyu ve polis aygıtını ele geçirmekti, bu sayede onlardan habersiz kuş uçmayacaktı. Esas güç kendi ellerinde olduktan sonra, hükümeti kimin kurduğunun önemi azalıyordu. Bunu da başardılar. Komintern bu hedeflerden ilkini gerçekleştirmek için askerî kademelerde mutlak bir egemenlik kurmaya çalıştı. PCE, Dimitrov'un talimatıyla (Alpert, 2004: 173) eski ordunun kurmay kademesini yanına çekmeye çalıştı. Keza siyasi komiserlik makamı kurulduktan sonra 168 komiserden 125'i PCE'den ya da onların kontrolündeki birleşik gençlik örgütündendi (Beevor, 2006: 203).

Dolayısıyla Stalin'in savaşta yenilgici (karşıdevrimci yenilgici) tutum aldığını söylemek de olgularla bağdaşmıyor. İspanya'da Halk Cephesi'nin yenilgisi Stalin'in dış politikadaki hedefleriyle uyuşmuyordu. Devrim yenilmeli, ama Halk Cephesi ve ılımlı sol seçenek baki kalmalıydı.

Stalin'in ilk gönderdiği silahlar (örneğin savaş uçakları) genellikle faşistlerinkinden daha kaliteliydi, fakat silahlar zamanla hem nicel hem nitel anlamda geriledi. Uçak ve tanklar üst düzey olsa da, geri kalan silahların çoğu eskiydi, hattâ on dokuzuncu yüzyıldan kalma olanlar vardı. Ayrıca Stalin gönderdiği silahlara normalin çok üstünde fiyat biçiyordu (Durgan, 2007: 41). Fakat konunun uzmanlarından Howson (1999: 29 ve 126-7) satılan silahlar eski ve pahalı olmakla birlikte, o dönemde orduların kullandığı silahların çoğunlukla eski ve yıpranmış olduğunu unutmamak gerektiğine dikkat çeker.

Sovyet yardımında da kesin rakamlar şüphelidir. Rus askerî arşivlerinden çıkan veriler Sovyet kaynaklarında iddia edilenden da-

ha az yardım yollandığını ortaya koymaktadır. Buna göre, İspanya'ya 627 hava uçağı, 331 tank, 12.578 makineli tüfek ve 294.645 tüfek yollanmıştır (Alpert, 2004: 183). Yardımın boyutunu kıyaslamak açısından, İç Savaş'ta hükümetin aldığı toplam 1.124 ila 1.272 uçağın yaklaşık yüzde 60'ı (hepsi de askerî hava aracı olan 680 ila 757 adet) SSCB'den, yüzde 20'si (bunun sadece yüzde 60 ila 69'u savaş aracıydı) Fransa'dan gelmişti.

SSCB sadece silah yardımında bulunmadı; ilk andan itibaren çok ciddi düzeyde insani yardım da yaptı (özellikle bkz. Kowalsky, 2004). Ayrıca Stalin "danışman" kategorisinde toplamda 3 bin civarında görevli yolladı. Sürekli sirkülasyon olduğundan (bu dönem SSCB'de "temizlik" dönemi olması sebebiyle kimsenin yeri sağlam değildi) belli bir anda İspanya'da bulunanların sayısı 600-800 arasındaydı. Bunların arasında birçok pilot, tank sürücüsü, mühendis ve teknisyen de vardı (Graham, 2002: 17).

Altın Meselesi

İç Savaş başladığında İspanya 2.259 milyon altın peseta değerindeki rezerviyle dünyadaki en büyük dördüncü altın rezervine sahip ülkeydi. Darbe sonrasında altınlar darbecilerin değil, hükümetin elinde kalmıştı ve hükümet de bu rezervi silah satın almak için kullanma kararı aldı.

Fakat uluslararası adem-i müdahale tavrı burada da kendini gösterdi. İspanya hükümeti parasıyla rezil oluyordu! Uluslararası aktörler İspanya'nın meşru hükümetinden yana değildi ve banka transferlerinde çıkardıkları zorluklarla bu tavırlarını belli ediyorlardı. Örneğin savaşın başında Fransa'ya ve kısmen de İngiltere'ye yollanan altının karşılığı tam olarak alınamamıştı. Dahası yavuz hırsız rolüne soyunan Franco, ajanları aracılığıyla bu sevkiyattan haberdar olduğundan protestoda bulunmuş, hükümetin altın ihracatını suç ilan ederek yağma yapıldığı iddialarıyla vaveylayı koparmıştı. Franco yağmasa da damlıyordu ve bu protestolar dünden razı olan Avrupalı emperyalistlerde az çok yankı bulmuştu. Halk Cephesi hükümeti ne kadar çok istese de, Batılı kapitalistlerle iş tutamayacağını anlamıştı.

Bu açıdan, hem acil silah ihtiyacı hem savaş ortamında özellikle de Afrika Ordusu'nun Madrid üzerine yürüme tehdidi karşısında altın rezervlerini korumanın zorlukları hem de uluslararası müdahale ya da el koyma tehdidi nedeniyle altın rezervlerini bir an önce kullanma ya da güvenli bir yere sevk etme problemi İspanya hükümetini hızlı hareket etmeye yöneltti.

Altın rezervini yurtdışına çıkarma kararı yaz sonuna kalmadan Başbakan Giral tarafından alındı ve Ekim ayının başında adresin SSCB olması kararlaştırıldı (Graham, 2005: 89 ve Preston, 2007: 190); 15 Ekim'deyse yeni başbakan Largo Caballero cumhuriyetin altın rezervlerini SSCB'ye aktarma teklifini ileten resmî mektubu yolladı (Graham, 2002: 154). Bu açıdan, kimi tarihçilerin partizanlık yaparak Caballero'yu hedef tahtasına koymuş olmaları yersizdir. Altın rezervini SSCB'ye nakletmek onun tek başına aldığı bir karar değildi; sorumluluk ortaktı.

Savaşın başında 635 ton ağırlığında, 715 milyon dolar değerinde nakledilebilir altını olan İspanya, çoğu altın sikke olan rezervlerinin büyük bir kısmını 6 Kasım'da Odessa'ya ulaştırdı. Mart 1937'ye kadar Madrid'in aktarılabilir toplam altın rezervinin dörtte üçünü de Fransa Bankası satın aldı ve bunlar gizli tutulmadı (Viñas, 1979: 108-25 ve Alpert, 2004: 182).

Dolayısıyla Halk Cephesi hükümetinin önünde altını nasıl kullanacağı konusunda fazla bir seçenek yoktu. Belki kalan altının tamamının SSCB'ye yollanmasının stratejik bir yanlış olduğu söylenebilir, zaten konunun uzmanlarından Angel Viñas da buna dikkat çeker, zira bu şekilde Halk Cephesi hükümetinin pazarlık şansı kalmamıştı. Ama her halükarda, meselenin özü değişmez.

Altın sevkiyatının büyük bir olay haline gelmesinin arkasında Franco'nun kopardığı yaygara vardı (Abad de Santillán gibi bazı anarşistlerin aynı görüşü dillerine doladıklarını da eklemek lazım). Tüm ajitasyonunu kızıl komünistlerin İspanya'yı sömürge haline getirmesi üzerine kuran Franco, altın naklini bir propaganda malzemesi olarak gördü ve Halk Cephesi'nin ülkeyi SSCB'ye peşkeş çektiği efsanesini yaydı. Bu açıdan, nesnel veriler ortadayken konunun bu yönünün tartışılması bile Franco'nun tuzağına düşmek olur.

Burada odaklanılması gereken esas meseleyse göz ardı edilmiştir: Sosyalist olduğunu iddia eden bir ülke başka bir sosyalist hükümete böyle ticari saiklerle yaklaşır mı? Sosyalist bir yönetimin kapitalizmin ulus olgusunu aştığını düşünürsek (SSCB bir ulus-devlet olmadığı iddiasındaydı), benim-senin ayrımı gözetmeksizin, tamamen diğerkâm bir şekilde yardıma koşması gerekirdi; en azından SSCB'nin mirasçısı olduğu Lenin döneminde Alman devrimine yaklaşım bu yöndeydi.[123] Fakat köprünün altından çok sular akmıştı ve İspanya sosyalist dayanışma açısından 1918-23 ile 1945 sonrası Çin ve Yugoslavya örnekleri arasında bir köprü haline gelmişti: Diğerkâm dayanışmadan ticarete, hattâ boykot ve ambargoya geçiş. II. Dünya Savaşı sonrasında bu ticari yaklaşım öyle bir boyuta gelecekti ki, iki komşu "sosyalist devlet" (SSCB ve Çin) herkesin sosyalizmi kendine düşüncesiyle acil ihtiyaçlarını mübadele etmekten bile geri duracaktı.

SSCB'nin meseleye ticari bir ilişki olarak baktığının bir diğer kanıtı da döviz kurunu manipüle ederek, gönderilen yardım karşılığında olduğundan fazla fiyat talep etmiş ve almış olmasıydı, oysa İspanya'daki halk kitleleri SSCB'nin silahları dayanışma adına, hayrına gönderdiğine inandırılmıştı (Howson, 1999: 146-52).[124] SSCB'nin bu ticari ilişkiden maddi kâr elde edememiş olması gerçeği değiştirmez. SSCB devrimci bir dayanışma örneği sergileyerek çıkar gütmeden anti-faşist güçleri silahlandırmak yerine, "kredi" açmıştı; fakat her *riskli yatırımda* olduğu gibi, kaybetme ihtimali vardı ve mali açıdan kaybeden (tıpkı Franco'ya yardımlarında Mussolini'nın kaybeden olması gibi) Stalin oldu: 1938 başlarında altın rezervi çoktan tüketilmişti ve bundan sonra verilen yardımların hiçbiri için ödeme tahsil edilemedi.

---

123) Almanya'daki 1918 Devrimi'ne yaklaşım için, Lenin'den "Y. M. Sverdlov ve L. D. Troçki'ye Mektup"a (1972d: 364-65); 1923 Devrimi içinse, Marcel Liebman'ın (1992: 244) anlattıklarına bakınız.

124) Dayanışma şöyle dursun, Stalinist bürokrasi zor durumdaki İspanya hükümetini yolunacak kaz gibi görüyordu. Gerald Howson (1999: 151), Stalin'in akla hayale gelebilecek her şey için fiyat çıkardığını yazar: "İspanya'daki Sovyet personelinin seyahat, ücret ve masrafları; arkada bıraktıkları ailelerinin bakımı; dönüşte aileleriyle birlikte geçirecekleri bir aylık tatilin masrafları..."

Bu açıdan, SSCB'nin tavrının –"demokrat" Fransa bir tarafa– Nazi Almanya'sından bile farkı yoktu. Stalinizm ile Nazizm arasında benzerlik kuran yaklaşımların hemen hepsi aynı indirgemeci yaklaşımla maluldür. Bu rejimlerin sosyo-ekonomik temellerinin apayrı olduğu gerçeğini atlayarak, baskıcı-totaliter yönetimlerinden hareketle ikisi ortaklaştırılmaktadır. Fakat *İspanya'ya yardım açısından* benzerlik çarpıcıdır: İspanya'ya yardımın böylesini Hitler bile yapmıştı. Naziler bir yandan Franco'yu siyasi amaçlarla farklı şekillerde desteklerken, diğer yandan ekonomik çıkarını düşünerek Yunan aracılar yoluyla İspanya cumhuriyetine silah satmıştı! (Heiberg ve Pelt'ten akt. Durgan, 2007: 40) Bu yüzden parasıyla silah satmak tek başına dayanışma kapsamına alınamaz.

Tüm bunlara karşın, altın meselesinde tarihçiler altın rezervinin Stalin'e aktarılmasının doğru olup olmadığını tartışmışlar, başka hangi ülkeye aktarılabileceğini mütalaa etmişler ve de genel itibariyle o şartlarda tek seçeneğin SSCB olduğu sonucuna varmışlardır. Altın rezervi devrimin gerçek failleri olan işçi ve emekçilerin ilk günden eline geçseydi olabilecekleriyse değerlendirmemeyi tercih etmişlerdir. Hal böyle olunca, altının Stalin'e aktarılmasından başka bir seçenek yoktur. Oysa yapılması gereken –anarşistlerin yaptığı gibi– altın rezervine burjuva devleti için bekçilik yapmak değil, bu rezervi bir an önce (Adem-i Müdahale ve ambargo başlamadan) yurtdışından silah alımı için ve/veya savaş sanayisi için kullanmak olmalıydı.[125] Paris Komünü'nün dersi buydu. Fakat bu ders anarşistler için kapalı kutu, sosyalistler ve Stalinistler için ise reddedilen bir mirastı. Bu seçenek atlandıktan sonra İspanya hükümetinin önünde fazla bir yol yoktu.

Uluslararası Tugaylar

İç Savaş'a ticari yönden bakmayanlar da vardı. Bolşevik Devrimi'nin ve sosyalizmin inşası düşüncesinin yaydığı devrimci coşku

125) İspanya'daki devrimcilerin buna dair somut tecrübeleri yok değildi. Asturias Komünü sırasında La Felguera öncülüğünde bir savaş sanayisi kurma girişiminde bulunulmuştu ve "günlük üretim 30 bin tüfek fişeği ve makineli tüfek kurşununu buluyordu" (Péirats, 2011a: 73).

sayesinde, dünyanın dört bir tarafında Komünist Parti saflarına doluşan devrimcilerin İspanya İç Savaşı'na seyirci kalmaları beklenemezdi. Nitekim olası bir Kızıl Ordu'nun yapacağı işi yaparak Enternasyonal Tugaylar adı altında binlerce militan İspanya İç Savaşı'na gönüllü olarak katıldı.

Avrupa'da faşizmin elde ettiği zaferler ve oluşturduğu tehdit özellikle de kıtadaki işçiler, devrimciler ve genel olarak muhaliflerde bir farkındalık yaratmışken, İspanya'dan gelen katliam haberleri huzursuzluğu daha da artırmış ve bir şeyler yapmak gerektiği düşüncesi yaygınlaşmıştı. Büyük devletlerin de tavrını belli etmesinden sonra devrimin neferi olarak İspanya'ya koşmak isteyen çok sayıda insan vardı. Bu bağlamda, Komintern tüm ülke seksiyonlarından gönüllüleri kaydetmesini talep etmişti. Aralarında Komünist Parti üyesi olmayan militanların da bulunduğu gönüllüler, enternasyonalizm ruhunun en güzel örneğini sergilediler. Tüm yaşamlarını, kurulu düzenlerini ve gelecek kaygılarını bırakıp, içlerindeki mücadele ateşiyle İspanya'ya akın ettiler. Bu enternasyonalist devrimciler arasında Tugaylarla gelmeyenler de vardı, fakat şiarları aynıydı: *Biz de savaşmak istiyoruz!*

Tugaylar daha İspanya yolunda muazzam zorluklar yaşamış, "çoğu zaman tabana kuvvet dağları tepeleri aşmış, açık havanın ayazında uyumuş, kömür vagonlarında ya da gemi sintinelerinde yatmış, Fransa'ya ulaşmak için polis kontrol noktalarından ve sınırlardan geçmişlerdi" (Castells'ten akt. Beevor, 2006: 158).

18 Eylül 1936'da Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu "İspanya'ya yollanmak amacıyla bütün ülkelerdeki işçiler arasından askerî deneyime sahip gönüllüler devşirme" kararını onayladı (Kowalsky, 2014: 169-70). Tugaylar'ın örgütlenme merkezi Paris'ti, işin başında Fransa Komünist Partisi yetkilileri ve esasen de Andre Marty bulunuyordu.[126] Nitekim en fazla gönüllünün çıktığı ülke de Fransa olmuştu; hemen ardından Polonyalılar, İtalyanlar ve Almanlar geliyordu.

126) Tugaylar'ın en aktif örgütçüleri arasında Yugoslav Josip Broz, müstakbel Tito da bulunuyordu.

İspanya Devrimi'ne Enternasyonal Tugaylar adı altında 53 ülkeden[127] toplamda 35-40 bin devrimci katıldı, fakat bunların 20 binden fazlasının aynı anda savaşta hazır bulunduğu vaki değildir. Ayrıca rakamların ciddi farklılıklar gösterdiğini belirtmek lazım. Örneğin Alpert 59 binin en makul azami sayı olduğunu, 31 bin asgari rakamınınsa çok az olduğunu söyler (2004: 182). Esenwein 31-32 bin gibi bir rakam zikreder ve aktif sayısının 15 bini geçmediğini iddia eder (2005: 47, 49). Durgan (1999) ise en son araştırmaların 30 binden daha az olduğunu gösterdiğini, ama aynı anda aktif savaşta yer alanların ancak 18 bin olduğunu söyler. Enternasyonal Tugaylar'ın yüzde seksenini işçiler oluşturuyordu; birçoğu genç ve bekâr işçilerdi. Yahudiler mücadelenin birçok alanında olduğu gibi burada da ön plandaydı.

Tugaylar Avrupa'yla sınırlı değildi. ABD (3 bin) ve Kanada'dan (1.600) da önemli sayıda devrimci savaşa katılmıştı; gelenlerin çoğunluğu Avrupalı göçmenler ya da çocuklarıydı; birçoğu koparıldığı dünyaya bir katkı sunmak istiyordu. ABD'de burjuva demokrasisi ırkçılığı yok etmeyi gündemine almaya tenezzül etmezken, Uluslararası Tugaylar'ın ABD ayağı olan Abraham Lincoln Tugayı Amerikan askerî tarihinde ayrımcılığın olmadığı ilk birliği oluşturmuştu (Graham, 2005: 42-5). ABD'nin birkaç yıl sonra en büyük savaşını bile bu ayrımcılığı aşamayan ırkçı temelde yürüteceği düşünüldüğünde, bunun tarihsel anlamı daha iyi anlaşılır. Bir siyahî ABD askerî tarihinde ilk kez beyazlara kumandanlık ediyordu (Durgan, 1999). Bunu hazmedememekten olsa gerek, Ronald Reagan üzerinden elli yıl geçtikten sonra bile, ABD'li Tugaylar'ın "yanlış tarafta savaştığını" söyleyecekti (Carroll, 2004: 337).

Komintern Uluslararası Tugaylar'ı Eylül ortasında örgütlemeye girişti. Yukarıda açıklanan nedenler dışında, İspanyol hükü-

127) İngiliz Askerî İstihbarat teşkilatı MI5'in 2011'de yayınladığı belgelerde katılımcıların daha eksiksiz bir listesi ortaya serildi. *National Archives*'ta yaptığım soruşturmada Türkiye'den Uluslararası Tugaylar'a katılan tek bir ismin olduğu bilgisine ulaştım: Mustafa İbrahim, 47 yaşında, 14. Tugay mensubu (belge no: KV 5/115). Konunun uzmanlarından Erden Akbulut sayının daha fazla olması gerektiğine dikkatimi çekti (kişisel yazışma, 16 Haziran 2016).

metinin 22 Ekim'e kadar Uluslararası Tugaylar'ın oluşturulmasına izin vermemesi de gecikmede etkendi. Böylece Ekim ayında ilk tugaylar (11. Tugay) örgütlenmiş, ilk birliğin mücadeleye katılımı Kasım ayına kadar sarkmıştı.[128] Tugaylar ilk kez 8 Kasım'da Madrid'de muharebeye katıldılar (Bradley ve Chappell, 1994: 6 ve 17). Bu enternasyonalist devrimciler cephede ve cephe gerisinde destansı bir direniş sergilediler. Tugaylar eğitimli unsurlardı ve özellikle de Madrid savunmasında çok önemli rol oynadılar, en önemli muharebelerde yer alıp cephenin en önünde savaştılar, muazzam kayıplar verdiler. Tugaylar'ınki her yönüyle muazzam bir fedakârlık öyküsüydü.

Tugaylar Ağustos 1937'den sonra Halk Ordusu'yla daha da iç içe geçti; 23 Eylül 1937'de çıkarılan kararname sonrası orduyla birleştirildi (E.H. Carr, 2010a: 121). Fakat onların kaderini de İspanyol hükümetinin ve Stalin'in emperyalist devletlere gönüllü bağımlılığı belirledi ve bir süre sonra Tugaylar'ı geri çekme kararı alındı. 29 Ekim 1938'de Uluslararası Tugaylar Barcelona'ya çağrılarak veda yürüyüşü gerçekleştirdiler. Fakat yine de en az 600 militan İspanya ordusunun saflarında savaşmaya devam etti.

Tugaylar salt bir SSCB örgütlenmesi olmasa da, Gönüllüler'in yarısından fazlası KP üyesiydi ve kontrol Stalin'deydi. Dahası Tugaylar Stalin'in yukarıda bahsi geçen genel planında da önemli bir yer tutuyordu. Stalinist partilere üye olmasa da birçok kişinin bu grupla hareket etmiş olmasında şaşılacak bir yan yok, zira devletler yasal yolları tümden tıkamıştı. Diğer işçi örgütleri içindeyse, böyle enternasyonal bir kampanyayı hakkıyla örgütleyebilecek

128) Konunun uzmanlarından Kowalsky ilk 500 gönüllünün 14 Ekim'de savaşa atıldığını ve bu tarihin manidar olduğunu söyler, zira "Sovyet gemisi Komsomol'un Sovyetlere ait 50 T-26 tankı ve operatörleriyle Cartagena limanına varmasından sadece iki gün sonra"sıdır. Keza "X Operasyonu" adı verilen İspanya'ya askerî yardımın mavi kopyasının Stalin tarafından onaylanmasının da 14 Eylül'e, yani Caballero'nun altın sevkiyatını onaylamasından bir gün sonraya denk gelmiş olduğuna dikkat çeker (2014: 171 ve 175). Bu tarihten çok önce, 15 Ağustos'ta POUM ve Troçkistler Halk Cephesi tarafındaki ilk enternasyonal birliği (Lenin Enternasyonal Kolu) kurmuşlardı. Militste İtalyan sanatçı Mario Traverso, Kübalı gerçeküstücü şair Juan Brea, İngiliz şair John Cornford ve bilahare George Orwell (Eric Blair) de yer almıştı (Durgan, 2004).

büyüklükteki diğer yapı (İkinci Enternasyonal partileri) ideolojik tercihlerinden ötürü bir yanlış yönelimin mağduruydu. Yirmi yıl önce emperyalist savaşa destek verme utancını unutturmak için mi bilinmez, reformist işçi partileri diğer uca savrulmuş ve her türlü savaşa karşı çıkmak gerektiğini vaaz eden bayat bir pasifizmi keşfetmişlerdi. Bu sözde tarafsızlığın kaynaklarından biri elbette burjuvazinin Adem-i Müdahale politikasıydı. Neticede, reformist partiler yirmi yıl sonra bir kez daha kendi egemenlerinin peşine takılmışlardı. Bu yüzden bu partilerin tabanındaki veya nüfuza sahip oldukları sendikalarda örgütlü işçi ve gençlerin ya da diğer demokratların faşizme karşı savaşmak üzere İspanya'ya başka bir kanal üzerinden ulaşma imkânları yok denecek kadar azdı. Komintern partileri örgütlülükleriyle bu boşluğu doldurdular.

Fakat tek düşman barikatın öte tarafında değildi. Maalesef Tugaylar 1937 Mayıs olaylarından sonra sadece faşistlerden değil, Stalinistlerden ve sosyalistlerden de zulüm gördüler.[129] Birçoğu tutuklandı, işkence gördü ya da sürüldü. Toplama vurulduğunda, İç Savaş'ta başka ülkelerden gelen 10 binden fazla devrimcinin öldürüldüğü, 5 ila 7 bininin de kayıp olduğu tahmin edilmektedir. Hayatta kalıp evlerine dönenlerin de hem savaş sırasında hem de sonrasındaki gerilim yüklü atmosferde ciddi sıkıntılarla ve en önemlisi devlet zulmüyle boğuştuğu bilinmektedir.

Elbette bunların hiçbirisi Uluslararası Tugaylar'ın anısını silemedi. Tugaylar'ın nasıl haklı bir efsane haline geldiğinin en iyi kanıtı, o tarihten sonra her türlü enternasyonal dayanışmada akla gelmiş ve "modern Uluslararası Tugaylar" yakıştırmasının çok farlı örneklerde kullanılmış olmasıdır. En son, Kobanê'de IŞİD'e kar-

129) 26 Ağustos 1939'da Dimitrov ve Manuilski'nin Stalin'e yazdığı mektupta, Fransa'nın güneyinde "hâlihazırda toplama kampında tutulan 6.011 sabık U[luslararası] T[ugay]"dan "yaklaşık 3.500'ünü hiçbir burjuva hükümetin almak istemediği"nden bahsedilir. Bu kamplardaki korkunç koşullardan dem vuran iki üst düzey Komintern yöneticisi, "Stalin yoldaş'a yalvarırlar: Tamamen muayene edilmeleri durumunda, UT'nin bu eski 3.000-3.500 militanını SSCB'ye alma lütfunda bulunmaz mıydınız?" Bu "çok gizli" şahsi mektuba Stalin bir cevap verdi mi, bilinmiyor. Amâ Ağustos 1939'dan sonra bu enternasyonalist devrimcileri tahliye etmek için hiçbir girişimde bulunulmadığı biliniyor (Kowalsky, 2004: 4. Bölüm).

şı mücadeleye bu yakıştırma yapılmış olsa da, bu ve diğer örneklerin Uluslararası Tugaylar düzeyine ulaşmaktan çok uzak olduğunu söylemek gerekiyor.[130]

Uluslararası Tugaylar tarihin gördüğü en büyük insanlık gösterilerinden biriydi. Milliyetçilikle zehirlenmiş bir dünyada, enternasyonalizmi savunanların bile yolun yurtseverlikten geçtiğini iddia edecek kadar gözünün döndüğü bir çağda; hayatlarını, kariyerlerini, vatanlarını hiçe sayıp savaşmaya, ölmeye gittiler. Dünya tarihi boyunca dinler ya da soydaşlar için anlatıldığını duyduğumuz bu diğerkâmlık hikâyesi modern çağın şartlarında bir sınıf dayanışması şeklinde tezahür etmişti. Birçoğu sahte pasaportla ve eve döndüklerinde devlet baskısıyla karşılaşacaklarını bilerek, genellikle görece rahat yaşam koşullarını bırakıp savaşa katılmış gönüllülerdi. Bu gönüllülüğü elbette karşı cephede, faşizm saflarında bu kitlesellikte görmek mümkün değildi. Bu yüzden olsa gerek, faşist ajitasyonda Uluslararası Tugaylar bambaşka bir yere oturuyordu. Francocular Uluslararası Tugaylar'ı Kremlin'in İspanya'yı işgalinin aracı olarak göstermekten hiçbir zaman yılmamıştı.[131]

Özellikle de Ralph Fox, John Cornford, Christopher Caudwell gibi hepsi de cephede hayatını kaybetmiş aydınların katılmasının da etkisiyle, Tugaylar'ın sınıfsal bileşimi çarpıtılmış, hattâ –muhtemelen şair W. H. Auden'ın "şairler bombalar gibi patır patır dökülüyordu" (Baxell, 2014: 13) sözünden etkilenen– Stephen Spender'ın "şairler savaşı" nitelendirmesi epey itibar görmüştür, oysa

130) Suriye'yle bir benzerlik arayanlar, Esad diktatörlüğünün Tunus, Mısır, Libya gibi örneklerin ardından hemen düşeceği yanılsamasıyla bir sonraki cuma namazını Emevi Camii'nde kılacağı zehabına kapılanların General Mola ile benzerliğine bakabilir. Tıpkı Esad diktatörlüğünü devirmeye çalışan güçlerin emperyalist koalisyona duydukları güven gibi, Mola da Alman ve İtalyan desteğine güvenerek İç Savaş başladıktan birkaç ay sonra, hattâ tam tarih de vererek 12 Ekim'deki İspanya Ulusal Bayramı'nda Madrid'deki Gran Via'da kahvesini yudumlayacağını iddia ediyordu. Namaz gibi kahve de hayal-i muhal olarak kaldı.

131) Bu konuda farklı saiklerle olsa da, benzer düşünen başkaları da vardı. Mesela anarşistlere göre, Uluslararası Tugaylar "Moskova'nın truva atıydı"! (akt. Núñez Seixas, 2005: 53) Abad de Santillán bu mantıkla olsa gerek, Eylül 1936'da sınırdaki CNT milislerine daha fazla "yabancı" gönüllünün içeri sokulmaması için talimat vermişti (Durgan, 1999). Anarşistlerin yaklaşımı salt sekterlik olmakla birlikte, Tugaylar'ın İspanya içindeki kimi Stalinist operasyonlarda maşa olarak kullanıldığı da bilinmektedir.

Tugaylar'ın çoğunluğunun işçi olduğunu tekrardan belirtmek gerekiyor. Dahası en az dörtte üçü işsizlik sıkıntısı yaşamayan (Watkins, 1976: 198) ve dolayısıyla iddia edildiğinin aksine, zorunluluğu gönüllüğe dönüştürdüğü söylenemeyecek kişilerdi.

Kimi yazarlarsa, benzer bir çerçevede, Uluslararası Tugaylar'a katılanların kendi kişisel arayışlarında olduğunu iddia etmiştir. Gerçekten de İç Savaş sonrası hayatta kalmayı başarmış az sayıdaki tugayın anılarında bu kişisel arayış, kendi geçmişiyle hesaplaşma, bireysel mutsuzluk izleği yer yer görülür. Ne var ki olguları değerlendirirken ideolojik tahrifat amacının felsefi sığlıkla kol kola gitmiş olması vahameti artırmıştır. Bu kişilerin bireysel arayışını ya da psikolojik huzursuzluklarını kapitalizmden bağımsız olarak değerlendirmek ve "esas dertleri çoğu zaman İç Savaş'tan da çok kendi şahsi muratlarına ermekti" yargısına varmak kusurludur. Kapitalist sistem sadece proleterleri değil, toplumun diğer kesimlerini de tatmin edemediği için derin krizler ve devrimler doğar. Uluslararası Tugaylar'da yer alan devrimcilerin bireysel mutsuzluklarında yetiştikleri muhite, aldıkları eğitime, din ve ahlak anlayışına şiddetli bir tepki göze çarpar; bireysellikten anladıkları budur. Ama hepsinden önemlisi, sadece bireysel çevrelerindeki tefessühten değil, tüm sistemden nefret ediyorlardı. Zaten tam da bu nedenle bireysel arayışlarını bireysel bir yolculukta, bir hacla değil, toplumsallaşma yoluyla aşmaya, kendilerine dönerek değil; diğer bireylerden kopmadan, bilakis kolektifliğin içinde var ederek gerçekleştirmişlerdi.

Uluslararası Tugaylar adı, faşizme karşı mücadelede İspanya'da canını ortaya koyan tüm İspanyol-olmayan gönüllüleri anlatan bir ifade haline gelmiş olsa da, İç Savaş'ta devrimci saflarda mücadele eden başka gönüllüler de vardı. Uluslararası Tugaylar'dan bağımsız olarak, CNT, POUM ve Bolşevik-Leninistler'in saflarında savaşan 5 bin civarında gönüllü bulunuyordu. Ayrıca darbe günü Nazi Almanya'sının düzenlediği olimpiyatları boykot amaçlı örgütlenen Halk Olimpiyatları başlayacaktı (19-26 Temmuz). Bu sporcular otellerde ve yurtlarda durumun netleşmesini beklerken, çoğu sporcu devrimci cephede işçilerle yan yana müca-

deleye katıldı ve (çoğunluğu Aragón cephesinde Katalan milisleriyle birlikte olmak üzere) 200 kadarı da milislerde faşizme karşı savaştı. (Beevor, 2006: 67, 157 ve Bradley-Chappell, 1994: 5).

Franco diktatörlüğü çöktükten sonra temel motif geçmişe sünger çekmek ("Unutma/Sessizlik Anlaşması") üzerine kurulu olsa da, Tugaylar unutulamadı. Sosyalistler Kasım 1995'te, hâlâ hayatta olan Tugaylar'a İspanyol vatandaşlığı verilmesi için meclise bir yasa tasarısı getirdiler ve ironik olsa da, zamanında İspanya'da tüm kapitalist sistemi ortadan kaldırmak için gelmiş olan Uluslararası Tugaylar bu yasanın onanmasıyla, Kral Juan Carlos'un vatandaşı (tebaası?!) haline geldi (Stradling, 1996: 132).

Alman Yardımı

Almanya'nın İç Savaş'a müdahalesi çok boyutluydu. Savaş başladıktan üç ay sonra hem ekonomik alışveriş ve askerî yardım için sağlam bir mekanizma (HISMA-ROWAK) kurulmuş, hem askerî müdahale için özel bir birlik (Condor Lejyonu) oluşturulmuş, hem de diplomatik ve siyasi müdahale için Alman elçiliği ve siyasetçileri seferber edilmişti. Kuşkusuz Almanya hem siyasi hem de ekonomik saiklerle hareket etmişti. İlk başta İspanya'nın kilit önemi anlaşılamamış olsa da, emperyalist yeniden paylaşımda kartların dağılımını ciddi şekilde etkileyecek bir öğe olduğu bir süre sonra görülmüştü. Almanya sola doğru çekilen Fransa'yı zayıflatacak ve dahası İtalya'yla yakınlaşma imkânı bulacaktı. Bu bağlamda, Hitler aktif müdahaleye geçmiştir. Fakat siyasi saiklere paralel olarak, ilginin ekonomik boyutunu da vurgulamak gerekiyor.

Almanya'nın dertlerinden biri İspanya'nın yeraltı zenginlikleriydi. İspanya önemli bir sülfür kaynağı olan pirit üretiminin tüm dünyada yaklaşık yüzde yirmisini sağlıyordu. Savaş öncesinde Almanya'nın pirit ithalatının yarısından fazlası, İngiltere'ninkinin üçte ikisi anlamına geliyordu bu. Keza cıvanın yüzde sekseni İspanya'dan geliyordu. Ayrıca demir cevheri, bakır, kurşun ve çinko üretimi de çok ciddi düzeydeydi (Harvey, 1978: 91-2 ve Leitz, 1996: 66-7).

Yeni bir emperyalist paylaşım savaşına hazırlanan Almanya demir, çelik ve bakır cevherlerinin çoğunu ithal eden bir ülke olarak İspanyol madenlerine ulaşarak savaş sanayisini geliştirmeyi amaçlıyordu. Dahası İspanya'nın volfram (tungsten) kaynakları da silah sanayisi için kilit önemdeydi. Rio Tinto şirketi başta olmak üzere bu maden kaynaklarının çok büyük kısmı savaştan önce İngiliz şirketlerinin elindeydi. Savaş sırasında Almanya bu kaynakları ülke içine aktararak sadece kendi savaş sanayisini geliştirmekle kalmamış, öncesinde bu ticarette ciddi paya sahip olan rakip İngiltere'yi de madenlerden mahrum bırakmıştı (Alpert, 2004: 187-8).

Franco gelen yardımların maddi karşılığını ödeyemediği için, çok geçmeden, Alman hava kuvvetleri Luftwaffe'nin başındaki Hermann Göring tarafından HISMA-ROWAK adında iki şirket kurularak İspanyol hammaddelerinin ithali ve silah sevkiyatı güvence altına alındı (Leitz, 2010: 18-22 ve Whealey, 1983: 238-9). Bu girişim sayesinde İspanyol-Alman ticaretinin ekseni İspanyol tarım ürünlerinin ithalinden can alıcı önemdeki hammaddelerin muazzam boyutlardaki ithaline kaydı (Leitz, 2002: 133). Savaş boyunca HISMA İspanya'daki, ROWAK Almanya'daki şube olarak ticaret tekeli kurmuştu. İkisi de kâğıt üzerinde özel şirket olsa da, doğrudan hükümetin elindeydi (Harvey, 1978: 90).

Hitler 16 Temmuz 1937'de yapılan anlaşmayla madenlerin kontrolünü ele geçirme konusunda önemli bir adım attı; bazı madenleri bizzat işletecek kadar taviz koparmayı başarmıştı. Franco madenlerin kontrolünü Almanya'ya tamamen vermemek için uzun süre direndi, ama 1938 güzünde Hitler asker ve mühimmat desteğinin sürdürülmesini ekonomik taleplere bağlayınca Franco pes etmek zorunda kaldı, ama bu sayede önemli bir askerî destek elde etti. Almanya MONTANA (Göring'in maden satın alma projesinin kod adı) diye anılan bu hamleyle beş ana maden şirketinin üçünde yüzde 75 hisseye sahip olurken, geri kalanlarda da yine çok önemli bir pay elde etti (Leitz, 2010, 88-9).

Almanya İç Savaş sırasında Franco'ya toplam 840 hava aracı, 19 binin üstünde asker ya da danışman, 200 tank yollamıştı (Alpert, 2004: 196 ve Locksley, 1999: 69-70). Bunların içinde Con-

dor Lejyonu (esasen Alman uçakları, bazı tank ve silahlar ile diğer savaş teçhizatı ve askerlerden oluşuyordu) ciddi bir profesyonel askerî yapılanma olarak bilhassa sivriliyordu. Lejyonun kurulma emri 30 Ekim'de verildi, Almanya'dan ilk askerler 7 Kasım'da yola çıktı. Lejyonun başında bir Alman kumandan bulunsa da, Franco'ya bağlıydı (Leitz, 2010: 50).

Almanya Franco'ya yardımları sayesinde faşistlerin İç Savaş'tan galip ayrılmasını sağlarken, kendisi de muharebe deneyimi bakımından büyük kazanımlar elde etti. Alman Hava Kuvvetleri Komutanı Göring, Nürnberg Mahkemeleri'nde yargılanırken, İspanya'ya müdahalede Luftwaffe'yi test etme ihtiyacının önemli bir etken olduğunu söyler (Leitz, 2002: 130) Gerçekten de İç Savaş Luftwaffe uçakları ve pilotları için önemli bir eğitim alanı oldu. Dahası Hitler dünya savaşındaki müstakbel müttefiki Mussolini'yle ilk somut işbirliğini gerçekleştirdi.

İtalyan Müdahalesi

Askerî darbe gerçekleştiğinde Faşist İtalya ile Nazi Almanya'sının ittifakı henüz kesin değildi, bilakis aralarında küçük çekişmelerden kaynaklı bir gerilim bile vardı. Nitekim 4 Ağustos'a kadar İtalya-Almanya arasında müdahale konusunda bilgi alışverişi olmadı. Bunun da etkisiyle İngiltere ve peşine takılan Fransa bir diğer "yatıştırma" politikası yoluyla faşist İtalya'yı Almanya ekseninden uzaklaştırabileceğini düşünüyordu. İlkesizlikle öngörüsüzlük birleşince bedelini İspanya halkı ödedi.

Faşist İtalya'nın savaşa müdahil olmasında önemli etkenlerden biri, düşman gördüğü İngiltere ve Fransa karşısında Akdeniz'de üstünlüğü ele geçirmekti. Aynı şekilde, Fransa ile İspanya'nın sol hükümetler temelinde birleşmesi de Mussolini'nin yayılma emelleri açısından ciddi bir sorun teşkil edecekti. Dahası İtalyan faşizmi iktidara geleli on yılı aşmıştı. İçerideki gerilimi yatıştırmak için uluslararası maceralara daha açıktı. Hitler gibi Mussolini de imparatorluk hayallerinden dem vuruyordu ve İspanya bu yolda bir adım olarak görüldü. Öyle ki İtalya İç Savaş'a Almanya'dan bile daha çok yatırım yaptı.

İtalya'nın savaştaki rolü birçok açıdan belirleyiciydi; gerek coğrafi açıdan muharebe alanına daha yakın olması gerek İtalyan hava kuvvetlerinin İtalyan gemilerine sağladığı koruma sayesinde silah ve mühimmat yardımını daha kesintisiz ve (en önemlisi) zamanında ulaştırabiliyordu (Preston, 2002a: 172).

Aslında İtalya darbenin başında Franco'dan gelen yardım talebini reddetmişti; ancak bir hafta sonra (25-27 Temmuz arası), öncelikle hava taşıtı olmak üzere yardıma karar verdi (Preston, 1996a: 41 ve 44). İlk büyük yardımınıysa 30 Temmuz'da gerçekleştirdi ve on iki adet bombardıman uçağı yolladı (Alpert, 2004: 39). İtalya'nın yolladığı bu uçaklardan ikisi Fransız Cezayir'inde düşünce yardım açığa çıktı, ama yine de, Halk Cephesi hükümetinin bu ifşaatı uluslararası toplumun ilgisini çekmedi. Batı demokrasilerinin tavrını gören İtalya bundan böyle o denli pervasızlaştı ki, bir yıla kalmadan İtalyan basınında faşist müdahaleye dair haberler çarşaf çarşaf yayınlanmaya başlamıştı. Öyle ki her ay düzenli olarak ölü ve yaralı listesi veriliyor, zaferler kutlanıyor, İtalyan askerlerinin görüntüleri yayınlanıyordu. Hattâ bir Adem-i Müdahale toplantısında, İtalyan temsilcisi Kont Grandi İspanya'da İtalyan kuvvetlerinin bulunduğunu kabul etmiş ve şartları yerine getirilene kadar İtalyan gönüllülerinin (İtalyan ordusunun askerlerine "gönüllü" deniyordu ve Milletler Cemiyeti de resmî yazışmalarında buna çanak tutuyordu) bir tekinin bile çekilmeyeceğini beyan etmişti (van der Esch, 1951: 42 ve 120).

Kasım ayının ortalarında İtalya ve Almanya Burgos rejimini İspanya'nın meşru hükümeti olarak tanıdıklarını açıkladılar. Aynı dönemde Lizbon da Madrid'le ilişkilerini sonlandırdığını duyursa da, Britanya tarafından Franco'yu tanımamaya ikna edildi ve fiilî tanıma ancak Mayıs 1938'de resmiyete döküldü. Böylece faşistler savaşın başından bu yana yürüyen ittifaklarını mühürlemiş oluyorlardı. Aralık ayında Franco'ya İtalya'nın asker, subay, uzman ve levazım gönderme kararı bildirildi. Sadece birkaç ay içinde İspanya'ya 50 bine yakın İtalyan askeri ve 300 hava aracı geldi (Preston, 2002a: 166 ve 168). Resmî rakamlara göre, İtalya savaşın sa-

dece ilk altı ayında 4.370 motorlu taşıt, 40 bin ton savaş malzemesi ve 750 ağır silah yollamıştı (Bolloten, 1991: 806). İtalya artık savaşa tam olarak girmişti, geri adım atması yenilgiyi kabullenmesi anlamına gelecekti.

İtalyan askerleri İç Savaş'ta CTV adında kendi birliklerini oluşturdular. CTV toplamda 70-80 bin, İtalyan savaş dairesinin verdiği rakamlara göreyse 100 bin askerden oluşuyordu, İspanya'da 4 bin ölü bırakmıştı. Ayrıca İtalya aynı birliğin parçası olarak, 759 hava aracı, 1.800 top, 3.436 makineli tüfek, 157 tank, 7.400 motorlu taşıt yollamıştı (Preston, 2002a: 172-3).

İtalya İç Savaş'ta galip çıkan tarafta olsa da, yaptığı yatırım ve harcamalar düşünüldüğünde bir Pirus zaferi kazanmıştı. Mussolini İtalya'sı da tıpkı Naziler gibi askerî yardımın ticari açıdan karşılığını almak adına bir ortak ticari işletme (SAFNI) kurdu. Bu anlaşma İspanyol faşistlerinin askerî ihtiyacının karşılanmasında önemli rol oynasa da, Mussolini için pek de avantajlı olmadı ve HISMA-ROWAK'takine benzer bir başarı gösteremedi. Mussolini savaşa müdahalesiyle İtalyan ekonomisine muazzam bir yük bindirmiş oldu, öyle ki bu mali ve fizikî yükün II. Dünya Savaşı'ndaki askerî kapasitesini azalttığı bilinmektedir (Preston, 2002a: 152 ve Graham, 2005: 51).

Diğer Uluslararası Aktörler

Franco milliyetçi söyleminin gereği olarak, ordusunda tek bir yabancı asker bile olmadığını iddia etmekten hiçbir zaman vazgeçmedi. Oysa 80 bin İtalyan, 20 bin Alman ve 8 bin kadar Portekiz askeri gözlerden saklanamayacak kadar büyük bir yer tutuyordu ve hepsi bununla sınırlı değildi. Ayrıca bu askerlerden çok azı gönüllüydü. Faşistler hem Adem-i Müdahale Komitesi'nin engeline takılmamak hem de "milli" kimliğine halel getirmemek için, bu askerleri gönüllü diye yutturmaya çalışsalar da, gerek ulusal basınları gerek siyasetçileri bunun böyle olmadığını beyanlarıyla sergiliyorlardı. Gerçekten de Franco'nun ordusunda yabancı askerler cirit atıyordu ve Franco bunun üstünü örtmek için karşısındaki düşmanın İspanyollardan değil, dış güçlerden oluştuğunu

düzenli olarak haykırıyordu. Franco o kadar utanıyordu ki, resmî belgelerinde "Almanlar" yerine uzun süre *negrillos* ("küçük siyahlar") tabiri kullanılmıştı (Caballero Jurado, 2006: 11-12). Buna karşın, Alman elçisi von Stohrer 4 Mart 1938'de Salamanca'dan yazdığı raporda, Franco'nun kendisine Aralık sonundan bu yana Teruel'de 14.500 esir aldıklarını ama içlerinde çok az yabancı bulunduğunu bir sır olarak söylediğini yazıyordu (van der Esch, 1951: 43).

Franco'nun ordusunda paralı askerler haricinde, sayıları 1.000 ila 1.500 arasında değişen gönüllüler de vardı. Bunların içinde 700 İrlandalı Katolik, 300 kadar Fransız faşisti ve Rusya İç Savaşı'nda Bolşeviklere karşı savaşmış Beyaz Ruslar öne çıkıyordu.

Faşistlere katılan yegâne örgütlü gönüllü güç İrlanda'dan gelmişti. Faşist "Katolik Tugayı" üyelerini küçük kent ve kasabalar ile kırsaldaki Katoliklerden devşirmişti. 1936 yazında İrlanda basınında geniş yer bulan "Katolik kardeşlerimize reva görülen mezalim" haberlerinden etkilenerek savaşmaya gitmişlerdi. Ama yurda döndüklerinde Katolik Kilisesi tarafından bile kahraman mücahitler olarak karşılanma beklentileri boşa çıktı, hiçbir zaman el üstünde tutulmadılar (Stradling, 1996: 124 ve 131; Ruiz, 2015: 1).

Franco'nun kelimenin hem siyasi hem de coğrafi anlamında en yakın müttefiki Portekiz'di. Salazar diktatörlüğü darbenin hazırlanma sürecinden itibaren komşu generallere ev sahipliği yapmış, darbeyle birlikte işbirliğinin örtüsü büyük oranda kalkmıştı. Portekiz de Adem-i Müdahale Anlaşması'na imza atmasına karşın, diktatör Salazar'ın sözleriyle, "ikna olmaktan ziyade daha ciddi sonuçlardan kaçınma zorunluluğuyla" bu yola girmişti. Franco o dönem İngiltere'ye fazlasıyla bağımlı olan Portekiz'den çok rahat yardım görüyor olmasını, İngilizlerin örtük desteği şeklinde yorumluyordu (Preston, 2007: 138).

Portekiz askerî karargâh olarak kullanılmanın yanında, dışarıdan gelen silahlar, iaşe ve diğer yardımlar da faşist güçlere Portekiz üzerinden ulaştırılıyordu. Keza anti-faşist savaşçıların Franco kuvvetlerine teslim edilmesi de bir rutine bağlanmıştı. Ayrıca Portekiz'den yaklaşık 10-12 bin kadar maaşlı asker (*Viriatos*) savaş-

mak üzere Franco güçlerine katılmıştı. Eylül ayında kurulan bu "Portekiz Lejyonu" Franco'nun ordusunda eritilmişti, ayrı bir ülkenin askeri gibi değildi.

* * *

ABD'nin uluslararası siyasette geri planda kaldığı son büyük hadise İspanya İç Savaşı oldu. 1945 sonrası şahin ABD henüz ortalıkta yoktu, ama diğer büyük devletler gibi o da tarafsızlık görüntüsü altında faşistleri desteklemekten geri durmadı.

ABD'nin telgraf ve telefon işletmeleri ile Ford ve General Motors yatırımları darbenin hemen ardından Halk Cephesi tarafından kamulaştırılmıştı ve tazminat ödenecek olması ABD'nin kapitalist hislerini onarmamıştı. 7 Ağustos'ta Dışişleri Bakanlığı kesinkes tarafsız kalınması talimatını göndermiş olsa da, ABD'nin devlet katındaki tarafsızlığı da ancak sözde tarafsızlıktı. Diğer devletler gibi, ABD de hem yasaları ihlal ederek hem de yasal boşlukları kullanarak faşistlerin elini güçlendirdi. Ford ve GM Franco'ya 12 bin kamyon yollarken, Texaco da benzinini sağladı. ABD'de Tarafsızlık Yasası yürürlükte olmasına karşın savaş sırasında Texaco ve onun kadar olmasa da Standard Oil faşistlere kredi açarak toplamda 3,5 milyon ton petrol sağladı ki, İspanya hükümetinin savaş sırasında toplam petrol ithali bunun yarısı kadar bile değildi (Alpert, 2004: 161 ve Beevor, 2006: 138). HISMA-ROWAK haricinde savaş zamanında ciddi kâr elde eden tek büyük şirket Texaco'ydu (Whealey, 1983: 254). Texas Oil ve Firestone faşistlerin "zaferinden o kadar emindi ki, ordu için feci ihtiyaç duydukları petrol, lastik ve diğer hammaddeleri alabilmeleri için Franco'ya kredi vermişti" (F.J. Taylor'dan akt. Esenwein, 2005: 145).

* * *

Polonya açıkça faşistlerin tarafında olmasına karşın, savaşa doğrudan ekonomik çıkarları açısından da yaklaşmış ve hem yüksek fiyattan hem de eski ve ayıplı mallarını Halk Cephesi hükümetine satma fırsatını tepmemiş, böylece SSCB'den sonraki en büyük silah tedarikçisi olmuştu (Howson, 1999: 105-13). Bu kısım özel-

likle üzerinde durulmaya değer, zira ilginç bir veri olarak, Angel Viñas'ın Halk Cephesi hükümetinin gümrük istatistiklerine ilişkin incelemesi, faşistlerin üç büyük tedarikçisi olan Almanya, İtalya ve Portekiz'le ticaretin epey azalan ölçüde de olsa en azından 1938'in ilk yarısına kadar devam ettiğini ortaya koyuyor. Nitekim Alman Göring (Beevor, 2006: 329) ve Metaksas'ın Yunanistan'ı da (Howson, 1999: 197-99) el altından cumhuriyete silah satmıştı. Bunun bir benzerini Sovyet devletinin ilk dönemlerinde de görmüştük: Kapitalistler bir sınıf (burjuvazi) olarak devrimci alternatiflere ölümüne düşman olsalar da, tek tek ya da grup olarak burjuvalar ticari yatırımlara ideolojik yaklaşmayacak kadar esnek olabilmektedir.

* * *

İspanya İç Savaşı'nda uluslararası müdahale dendiğinde, Meksika'ya ayrı bir sayfa açmak gerekir. Bütün ülkeler içinde belki de sadece Meksika gurur duyulabilecek bir rol oynadı ve sicili temizdi. Faşistlere karşı devrimci İspanya'yı hiçbir yasayı ya da hukuki engeli bahane göstermeden açıktan ve ilk andan itibaren destekleyen tek ülkeydi. Yakın zamanda, Meksika'nın sunduğu yardımın boyutlarının çok daha fazla olduğu ortaya çıktı. Tutarı 2 milyon doların üstünde silah yollamanın dışında (Alpert, 2004: 162), diğer ülkelerden silah sevkiyatı için de farklı şekillerde aracı olmuş, ayrıca mühimmat, iaşe vb. yardımında bulunmuştu. Birçok ülkede İspanyol konsoloslukları saf değiştirdiğinden, diplomatik işlemleri de çoğu zaman Meksika görüyordu. Meksika sınırlı sanayisini Cumhuriyetçilere sunmuş, subaylarını cepheye yollamıştı. Ayrıca 300'den fazla Meksikalı faşizme karşı savaşmış, hemen hepsi hayatını kaybetmişti. Belki hepsinden önemlisi, Stalin'in "sosyalist" rejimi altın peşinde koşarken, Meksika giderek değer kaybeden pesetayı İspanya'yla alışverişlerinde para birimi olarak tanımış (Durgan, 2007: 61), aracısız, altın talebi olmaksızın hükümetin ödemelerini kabul etmişti.

Meksika'nın sırtında yumurta küfesi olmadığını söylemek olayı basitleştirmek olur. SSCB uluslararası alanda sıkıştırılmış ve

kendine alan açmaya çalışırken, küçük bir ülke olarak Meksika aynı baskıyı daha da fazla hissediyordu. Özellikle de ABD'nin arka bahçesinde bu radikalliği sergileyen tek ülke olması bakımından yoğun bir baskı altındaydı. Meksika'da Katoliklik üzerinden her türlü reforma direnen sağcılara karşı mücadelede İspanya sağının yenilgisi önemli bir yer tutsa da, Cardenas yönetiminin idealizmini de teslim etmek gerekiyor. Başkan Cardenas benzer bir radikal adımı yine bu dönemde, bütün dünya Troçki'yi vizesiz gezegene mahkûm ederken kabul etmekle de göstermişti. Nitekim İç Savaş sonrasında Meksika 30 bin kadar mülteciyi kabul etti ve Franco faşizmini tanımayan tek ülke oldu.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Faşist Cephe

Ayaklanmanın hemen ardından faşist güçler işgal ettikleri bölgelerde arzuladıkları rejimin inşasına girişti. İşçi önderleri katledildi, ılımlı sağ partiler dâhil olmak üzere darbeye katılmayan örgütler ve sendikalar kapatıldı. Bu şekilde tüm muhalifler ortadan kaldırıldığı gibi, Falange ve diğer faşist örgütler de halkı terörize ederek, muhtemel çatlak seslere karşı gözdağı veriyordu; bu faaliyetlere hastane basmak, çocukları ve hamileleri toplu halde öldürmek de dâhildi. Faşistler korkutup sindirme ve teslim alma politikasına bağlı kalarak kadın, bebek, sakat, yaşlı ayrımı gözetmeksizin tuttuğunu hapse atıyor, dışarıdaysa açlıkla terbiye etmeye çalışıyor ya da doğrudan katlediyorlardı.

Darbeciler daha Ağustos ayında ne yapmak istediklerini açıkça ortaya koydular. Badajoz'da haftalar süren katliamdan sonra Afri-

ka Ordusu'nun Madrid taarruzunu yöneten Albay Yagüe bir ABD'li gazeteciye "asmayalım da besleyelim mi" zihniyetiyle şöyle diyordu: "Elbette kurşuna dizdik. Ne yapacaktık ya? Zamanla yarışan birliğim ilerlerken 40 bin kızılı da yanımda mı götürseydim?" Cesetler ibret-i âlem olsun diye günlerce sokaklarda bırakılmış, sonra törensiz gömülmüştü (Graham, 2002: 112-3).

Cesetleri sağlıksız koşullar oluşana kadar meydanlarda bırakmak sonrasında mutat bir uygulama haline geldi. Darbeciler İç Savaş boyunca ele geçirdikleri her yerde aynı katliamcı çizgiyi tutarlılıkla sürdürdüler. Tüm bu politikaların esas icracısı olarak çok kısa sürede tek bir isim temayüz etti: General Francisco Franco.

Generalísimo Franco

Franco her diktatör gibi yıllar boyunca isminin önüne "en"le başlamayan hiçbir sıfatı kabul etmemişti ve kendine layık gördüğü bu vasıflar arasında cesaret, soğukkanlılık, gözünü budaktan sakınmayan vatanseverlik her zaman en ön sırada gelmişti. Tarih boyunca kişiliğinin etrafını efsane halesiyle ören birçok diktatörde, özellikle de asker kökenli olanlarda bu vasıflardan bazıları gerçekten vardı, ama Franco söz konusu olduğunda, tarihsel gerçekler bambaşka bir durumu gösteriyor.

Franco'nun darbeye katılma süreci cesur ve davaya adanmış bir generalden ziyade, hesapçı, sağlamcı bir kişiliği eleveriyor. 23 Haziran 1936'da başbakan Casares Quiroga'ya yazdığı mektupta ordunun hükümete düşman olmakla birlikte, hassasiyetleri dikkate alındığı ve düzgün muamele gördüğü takdirde sadık kalacağını ifade ediyordu (demek ki İspanya ile gayri-İspanya şeklinde uzlaşmaz karşıtlıklar yoktu!). Franco'nun en kapsamlı biyografisini yazmış olan Paul Preston şu yorumda bulunur: "Ne ima ettiği açıktır: 'Keşke Casares, Franco'yu sorumlu makama getirse, komplolar bir bir dağıtılırdı o zaman.' Bu aşamada, Franco henüz komplocular listesinde üst sıralarda değildi. İleriki yıllarda, Franco'nun hınk dedicileri bu mektubu tevil etmek için az mürekkep harcamadılar ve Casares'e izini kaybettirmek için usta işi bir manevra ya da son bir âlicenap, barışçıl adım olarak lanse ettiler" (Preston,

1993: 131-3). Tarihsel tahrifatlara karşın Franco'nun bekle-görcü tutumu bununla sınırlı değildi. 12 Temmuz'da da General Mola'ya darbe için henüz erken olduğunu yazıyordu. Diğer komutanlar harıl harıl darbe hazırlıkları yaparken kendisinin Kanarya Adaları'nda golf oynayıp İngilizce öğrenmeye çalışması (gerçi onu da beceremememişti) nedeniyle meslektaşlarından "1936 Kanarya Adaları Güzeli" ve *Franquito* (Francocuk) gibi erkekliğini sorgulayıcı(!) unvanlar almış (Preston, 2007: 97 ve Moradiellos, 1996: 15), koca göbeği ve tiz sesinden ötürü edindiği "kumandaniye" sıfatının (Beeevor, 2006: 50) yanına bunlar da eklenmişti. Darbeye kadar sağlamcılığını sürdürmüş, ancak eşinin ve kızının güvenliğini sağladıktan sonra "davaya atılmıştı"!

Buradan hareketle, Franco'nun hiçbir meziyeti bulunmayan vasat biri olduğu sonucu çıkarılmamalı. Her şeyden önce, Franco başarılı bir askerdi. Kralın kişisel tercihi dışında, Fas'taki askerî başarılarından ötürü çok hızlı terfi etmiş ve Napoléon'dan bu yana Avrupa'nın en genç kumandanı unvanını almıştı (Esenwein ve Shubert, 1995: 67). Askerî kariyerinin büyük bir kısmını Fas'ta geçiren Franco on dört yıl gibi kısa bir sürede teğmenlikten tuğgeneralliğe (1926) yükselmişti. Cumhuriyet döneminde de basamakları hızla tırmanmış, 1933'te Balear Adaları'nın askerî kumandanı, ertesi yıl da tümgeneral olmuştu (Preston 1994: 24-5). Franco İspanyol ordusunun en güçlü birliği olan Afrika Ordusu'nun başında bulunduğu için sadece bu dönemde değil, 1934-36 dönemecinde de hızlı bir şekilde yükselecekti.

Darbenin emperyalist büyük güçler tarafından incelikle planlandığına dair veri olmadığı gibi, darbe öyle ya da böyle bir kez yelken açtıktan sonra Franco'nun ilk baştan bir emperyalist proje olarak üzerinde mutabık kalınmış isim olduğunu gösteren çok kesin kanıtlar da yoktur. Fakat hem tesadüfler silsilesi (sözgelimi, darbeden sonra taht varislerinden ölen öleneydi) hem de darbenin üzerinden birkaç gün geçmişken gerek İngiliz ve Fransız gerekse de İtalyan basınında faşistlerin "Francocu güçler" olarak nitelendirilmesi dikkat çekicidir. Bu açıdan emeklilik için gün sayan Kenan Evren'in 12 Eylül'den birkaç yıl önce birdenbire talihi-

nin dönmesini hatırlatır. Gerçekten de gerek Almanya gerek İtalya yardıma karar verdiğinde tercihlerini Franco'dan yana kullanmış, kuzeydeki General Emilio Mola ya da güneydeki General Gonzalo Queipo de Llano benzer bir destek görmemişti (Preston 1994: 27). Aynı şekilde, Franco'nun içerideki bağlantıları da güçlüydü. Sürgüne gönderildiği Kanarya Adaları İspanya'nın tek petrol rafinerisi (CEPSA) olan yerdi ve Franco'nun arası yöneticileriyle iyiydi. Zaten Calvo Sotelo'nun ölüm haberi geldiğinde CEPSA'nın müdürüyle golf oynuyordu (Whealey, 1983: 235). Bu bağlantılar da darbenin başı olarak hızla yükselişinde etken olarak alınabilir.

Franco acımasızlığıyla nam salmıştı ve ordu içinde ciddi bir saygınlığı vardı. Bu yüzden darbe safına çekilmesi çok önemliydi. Dahası Franco'nun sağcı, gerici bir isim olmanın ötesinde, kişisel olarak net bir siyasi kimliği yoktu; bu açıdan farklı grupları bir potada eritebilecek omurgasızlığa sahipti. Fakat bu durum İç Savaş'ı *çok kesin bir siyasi çizgide* yürütmediği anlamına gelmiyor. İç Savaş'taki Franco gayet siyasi bir kişilikti, hattâ anti-faşist cephenin siyasetçilerinden çok daha mahirdi.

Franco'nun başa geçtikten sonra tutunduğu birkaç temel dal vardı. Elbette bunlardan birisi milliyetçilikti. Franco karşı cepheyi "gayri-İspanyol" olarak nitelemiş; Basklısı, Katalanı ve Sovyetiyle ülkeyi bölmeye çalışan şer güçlerden bahsedip durmuştu. Fakat esas ideolojisi milliyetçilik değil, bağnaz Katoliklikti. İspanyol faşist darbeciler "Milliyetçiler" olarak adlandırılmış olsa da, Franco ilk başta aklında olmamasına karşın, Katolikliğin kullanışlılığını gördüğü için (Raguer: 2007) savaşını her şeyden önce bir Haçlı Seferi olarak yürüttü ve darbeden birkaç ay sonra dincilik esas koz haline geldi.

Franco İç Savaş'ın başlarında yaptığı bir konuşmada İspanya'da bir Katolik devleti kurmak istediğini açıkça söylüyordu. Franco'ya göre, genel oy hakkının bile olmayacağı bu rejimde yine de diğer insanların dinî inançlarına saygı duyulacaktı! Bu söylem çok kısa süre sonra ılımlı kaldı. Faşistlerin ele geçirdiği bölgelerde, Katoliklik ve Kilise vurguları belirginleştirilmiş, ibadete katı-

lım hemen her yerde zorunlu kılınmıştı. Cephede dinî vecibelerin yerine getirilmesine özel bir ihtimam gösterilmiş, ilk ve orta dereceli okullarda din eğitimi zorunlu tutulmuştu; boşanma önce fiilen, Mart 1938'deyse resmen yasaklamıştı.

Belirtildiği üzere, Franco ve diğer darbeciler sadece savaşmak ve kazanmak değil, yok etmek istiyorlardı ve bu konuda gayet açıksözlüydüler. Temmuz ayının sonunda Jay Allen adlı Amerikalı gazeteciyle mülakatında (*The News Chronicle*), "İspanya'yı ne pahasına olursa olsun Marksizmden temizleyeceğim" diyen Franco, "Peki ya bunun için İspanya'nın yarısını kurşuna dizmek gerekirse?" sorusuna, "Dedim ya, ne pahasına olursa olsun" cevabını veriyordu (akt. Preston, 1994: 26). Buna karşın darbeciler üç yıl boyunca uluslararası camiadan esaslı bir tepki görmemeyi başardılar. Bu noktada, ateist barbarlara karşı Avrupa'nın Hıristiyan değerlerinin korunduğu iddiası önemli bir propaganda malzemesiydi ve Avrupalı hükümetlerin tavrıyla da birleşince, halklar nezdinde azımsanmayacak derecede yankı buldu.

Franco savaş stratejisini yok etme üzerine kurmuş olsa da, bunu bir anda yapmayı değil, zamana yaymayı düşünüyordu. Bu "yıpratma savaşı" anlayışına göre, "barışı sağlama ve manevi kefaret sürecinin yavaş yavaş ve yöntemlice gerçekleştirilmesi zorunluydu, aksi takdirde askerî işgal hiçbir işe yaramayacaktı" (Franco'nun İtalyan elçisine sözlerinden akt. Graham, 2005: 74). Keza "iç savaşta bir bölgenin sistematik işgaline eşlik eden zorunlu temizlik; ülkenin hâlâ düşmanlarla zehirli kalmasına yol açacak şekilde düşman ordularının hızla bozguna uğratılmasından evladır" diyordu (akt. Preston 1994: 33). Bu amaçla, Franco savaş boyunca kendi verdiği kayıpları öncelikli görmeyip, düşmanını olabildiğince yıpratmayı ve savaşın ağır yükleri altında ezilen emekçilerin pes edecek düzeye gelmesini seçmişti. Savaşı kazandıktan sonra bir direniş hattı kalmasını ya da mücadelenin yeniden başlamasını istemiyordu.

Franco'nun iyi bir askerî lider olup olmadığı tartışmalarının merkezinde de bu siyasi tercih vardır. Franco savaşta birkaç kez, örneğin 1936 güzünde Madrid kuşatmasında ya da 1938 baharın-

da Barcelona yerine Valencia seferiyle askerî açıdan yanlış görülebilecek, ama *kendi siyasi stratejisi* açısından can alıcı hamlelerde bulunmuştu. Askerî açıdan ele geçirilmesi neredeyse kesin olan hedeflere yönelmek yerine, düşmanın son direnme gücünü de kesene kadar savaşmayı ve savaş bittiğinde tek bir direniş noktası kalmamasını hedeflemişti. Bu yüzden kimi zaman birliklerini askerî "strateji açısından anlamsız ve genellikle masraflı" (*a.g.e.*: 23) muharebelere yönlendirmiş, savaş uzamış, Franco'nun askerî vasıfları da tartışma konusu olmuştu. Oysa bu stratejisi, İspanyol faşizminin inşasında çok kilit bir rol oynadı, zira aşağıda ele alınacağı üzere, diğer diktatörlüklerden farklı olarak faşizm tam da bu şekilde son direniş kalelerinin bile yıkılmasını gerektirir ve azılı şiddetini bu enkaz üzerine inşa eder.

Diğer yandan, Franco'nun stratejisi Hitler'inkiyle büyük oranda örtüşüyordu. Mussolini bir an önce zafer kazanmak isterken, Hitler dikkatlerin esas ilgilendiği alan olan Orta Avrupa'ya çevrilmemesi adına savaşın sürmesini tercih ediyordu. Hitler 5 Kasım 1937'de askerî danışmanlarına "Almanya'nın çıkarları açısından savaşın devam etmesinin ve Akdeniz'deki gerilimin dinmemesinin daha iyi" olduğunu bizzat söylemişti (Payne, 2004a: 241).[132]

Her şeye rağmen, Franco ve ordusunun halk arasında desteği azdı. Gücünün tepe noktasında İspanyol gönüllülerden oluşan ordusu sadece 250 bindi, oysa aynı esnada faşizm karşıtı güçler 600 bin kişilik bir ordu devşirmeyi başarmıştı (Jackson, 1971: 428) Tam da bu nedenle Franco yabancı askerlerden fazlasıyla yararlandı; milliyetçiliği buraya kadardı!

Franco'nun askerî alandaki başarılarını siyasi alana taşımasında kilit rolü kayınbiraderi Ramn Serrano Suñer oynadı. Faşizm idmanını CEDA'nın gençlik hareketinde yapmış bir avukat olan Serrano Suñer İç Savaş sırasındaki hızlı yükselişinden ötürü "*el cuñadísimo*" (baş kayınbirader) adını almıştı. Franco'nun siyasi alandaki sağ koluydu. Nitekim Faşist *Movimiento*'nun (hareketi-

132) İlginçtir, İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'ın da derdi savaşı uzatmaktı, ama "faşistleri zayıflatmak" adına (Buchanan, 1997: 62).

nin adı buydu) farklı partilerin alacalı bulacalı karışımından bir parti haline gelmesinde de can alıcı rolü o oynayacaktı.

Franco daha 1937'ye kalmadan faşistlerin elinde tuttuğu toprakların tek hâkimi haline geldi. Generaller düzeyinde rakibi yoktu. 28 Eylül'de Salamanca'da toplanan Ulusal Savunma Cuntası Franco'yu silahlı kuvvetlerin başı, *Generalísimo* ilan etmiş ve dahası yeni devletin de tepesine oturduğunu duyurmuştu. Böylece Franco bütün yetkileri elinde toplamıştı. Artık tekbaşlılığın önünde tek engel siyasi partilerdi. Bu partilerin Franco'dan bağımsız bir toplumsal tabanı, programı, hattâ idealleri vardı ve Franco'nun kafasındaki şemayla bu farklılıklar ters düşüyordu. Daha doğrusu, Franco tekçiydi ve her şey tek bir mutlak doğruya bağlanması gerektiğinden, bu partiler de zapturapt altına alınmalıydı.

Yeni ve Tek Parti: FET y de las JONS

Sağ partiler başrolü kaptırmıştı. 17 Temmuz öncesinde sunulan fırsatları değerlendirip sağ seçmenin gönlünü fethedememişlerdi ve artık o gönülde yatan aslan, ülke elden giderken müdahale etmiş olan orduydu. Sağ partilerin yöneticileri de ordu da değişen denklemin farkındaydı.

Generaller ile sağ partiler aynı tabana sesleniyor olmalarına karşın, birlikte uyum içinde çalışmalarını engelleyecek bazı pürüzler vardı. Sözgelimi Falange öyle ya da böyle bir devrim istiyordu, ama devrim istemesi yetmezmiş gibi, isteme tarzı bile Franco'yu çılgına çeviriyordu. Serrano Suñer anılarında Falange'nin devrimci jargonunun ("siz yerine sen ["tu"] demeleri, birbirlerine "yoldaş" diye hitap etmeleri vb.) faşist cephenin tepesindeki isimleri rahatsız ettiğini söyler (akt. Romero Salvadó, 2005: 129). Falange yaklaşan bir milli-sendikalist devrimden dem vuruyordu, oysa Franco her türlü devrim fikrini sonsuza dek ezmeye geliyordu. Bu ikisi uzlaştırılamazdı.

Karlosçuların da kibri ve bunu besleyen gücü sorun teşkil ediyordu. 60 bine yakın *Requetés* sayesinde faşist cephede Afrika Or-

dusu'ndan sonra en güçlü birimi Karlosçular oluşturuyordu ve onlar da başarılarıyla övünmekten geri durmuyorlardı. Ayrıca darbeci generaller bir "Haçlı Seferi"ne girişmişken, İspanya Kilisesi'nin yozlaşmışlığından dem vurmaları da bir o kadar rahatsız ediciydi.

Ne var ki bu örgütler iç çatışmalardan vareste değildi ve bu durum hem kendileri hem de faşist cephenin geneli açısından ayak bağı haline geldi. Falange liderliği Nisan 1937'de kapıştı, José Antonio Primo de Rivera'nın "naibi" olan ve Franco tarafından masedilmeye direnecek olan Manuel Hedilla Larrey ve ekibine karşı; Franco'nun suyuna giden kesim –José Antonio'nun akrabaları ve dostları olduğundan lejitimistler diye anılan Agustin Aznar, Sancho Dávila ve José Moreno'nun triumvirası (Preston, 2007: 213 ve Casanova, 2010: 285)– isyan bayrağını çekti; ama kavganın kazananı yoktu. Franco faşist kampta gücü çoktan ele geçirmişti ve diğer grupları olduğu gibi Falange'yi de massetmeyi başaracaktı.

Keza Karlosçuların lideri Fal Conde de kendi bağımsız çizgisinden fedakârlık etmek istemiyordu. Nihayetinde Lizbon'a sürülmesine yol açacak şekilde Franco'yla ters düşmüştü. Esas mesele, Karlosçuların tabanının ordusuz amaca ulaşılamayacağını görüyor olmasıydı. Örgütün, daha doğrusu örgütten geri kalanın başında bundan böyle Rodezno ve onun Navarra örgütü olacaktı (Blinkhorn, 2008: 299).

Tüm bunlara bir son vermek adına, Nisan 1937'de Falange, Karlosçular, Alfonsocular ve eskinin sağda birlik girişimlerinden Accion Española, hepsi Birlik Kararnamesi uyarınca tek bir parti çatısı altında birleştirildi. Bu biçimsiz birlik yeni partinin adına da yansımış ve Falange Española Tradicionalista y de las JONS (kısaca, FET y de las JONS ya da FET) gibi sakil bir ad almıştı. İsimde olduğu gibi sembol ve aksesuarda da ikili oynanmış, mesela üniforma olarak Falange'nin mavi gömleği ile Karlosçuların kırmızı beresi seçilmişti. Partinin demagoji dolu programında daha sağlıklı bir oylama sistemi, "emeğin korunması" ve vergi düzenlemeleri de vardı (FET y de las JONS'un işleyişi hakkında, bkz. Linz, 1970: 143-46, 192-3 vd.).

Yeni parti siyasi alanda tam bir tekel kurdu. Franco diğer sağ partilerden kendisiyle arasını iyi tutanları yeni partide önemli kademelere yerleştirerek bu partilerin tabanının da güvenini elde etti. FET'te Falange'nin egemenliği giderek pekişirken, Karlosçuların gücü Alfonsocuların bile gerisine düştü. Karlosçuların en güçlü olduğu Navarra bölgesindeki özerk yerel önderlikse Franco önderliğini kabul etti. Böylece Karlosçuların bağımsız serüveni sona ermiş oluyordu.

Fakat Franco'nun esas gücü dar anlamıyla siyasetteki ya da parti işlerindeki başarısından değil, ideolojik ikna (Kilise) ve cebrî ikna (Afrika Ordusu) öğelerinden geliyordu.

Kilise ve Şiddet

Kilise faşizmle birlikte hareket etti. Ünlü yönetmen Ken Loach'un *Toprak ve Özgürlük* (1996) filminde kilisenin çan kulesinden ateş açan papazda simgelendiği üzere, Kilise Tanrı'nın masum kuzusu değildi. Konunun uzmanlarından Mary Vincent bu görüntünün asli bir iç savaş propagandası olduğunu, bir ibadethaneden ateş açan din görevlileriyle ilgili bilinen tek bir belge olduğunu söyler (2005: 68). Kuşkusuz, rahip ve rahibeler savaş boyunca Kilise'yi bilfiil savaş yürüttükleri bir karargâh, Beşinci Kol'un cisimleşmiş hali olarak kullanmamıştı; zaten sadece ruhban için değil, hasbelkader sınırın yanlış tarafında kalmış kimse için böyle bir imkân yoktu. Burada aslolan, Kilise'nin ve din görevlilerinin genel itibariyle savaşın bir tarafı olarak davranıp davranmadıklarıdır. Kilise kendisini olayların içinde kalmış pasif bir mağdur olarak tanıtmaktan hazzetse de, savaşta aktif rol aldığı ve silahlanan sayısız papaz olduğu bilinmektedir. Ruhban kesimi cumhuriyetle birlikte tarihsel ayrıcalıklarını kaybetmeye başlamıştı ve bu yüzden Kilise sınıfsal bir tepki veriyordu.

Tepkinin verilme şekli klasikti. Diğer dinî inançlar gibi, Katoliklik de din görevlilerine belli şartlarda yalan söyleme imkânı tanıdığından, Kilise gönül rahatlığıyla dezenformasyon kampanyasına katılmıştı. Kuşkusuz ruhban üyelerinin tamamının aynı tu-

tumu aldığı söylenemez, fakat din adamlarının faşist mezalime karşı çıkmadıkları gibi, birçok yerde bu güçlere eşlik ettikleri gerçektir (Jackson, 1971: 306). Kilise; söylevlerinde işkenceleri, hapishanedeki berbat koşulları, işlenen cinayetleri reddediyor, faşistlerin yönetimindeki İspanya'yla ilgili tozpembe bir tablo çiziyor, ırkçı propagandayı bilinçli olarak planlıyor ve destekliyordu. Kısacası, ruhban üyeleri masum siviller değildi.

Kilise 1 Temmuz 1937'de yayınladığı ortak bildiriyle ayaklanmayla resmen desteğini sunmuş oldu. Bu Ortak Mektup'la faşist darbeyi haçlı seferi olarak görüp desteklediğini beyan ediyordu. Ruhban içindeki 43 piskopos ve 5 piskopos vekili imza koymuş, üçü üst düzey beş piskopossa Franco'nun ricasını geri çevirmişti (Raguer: 2007: 110-11). Bu metin dünyanın çeşitli yerlerinde on binlerce nüsha halinde dağıtıldı. Birkaç ay sonra da Papa elçisini gönderdi ve faşist mühür vurulmuş oldu.

Kilise şiddetin öznesi olduğu kadar nesnesi de olmuştu ve sadece tarihçiler arasında değil, genel olarak ilgi çeken konu da bu olmuştur. Gerçekten de İspanya İç Savaşı dendiğinde akla gelen ilk başlıklardan biri Kilise aleyhtarlığı ve daha somut olarak, din görevlilerinin öldürülmesi ve kilise yakma eylemleridir. En azından modern Avrupa tarihinde bir ülkenin aynı din ve mezhebe mensup olan vatandaşlarının bu çapta bir eyleme girişmemiş olması, açıklanmaya muhtaç bir konu olarak görülüp masaya yatırılmış ve çoğu zaman da İspanya'da yaşananların bir cinnet hali olduğunun kanıtı olarak sunulmuştur. Neden, belki daha doğrusu nasıl olur da din bu şekilde ayaklar altına alınmıştı? Cinnet diye görülsün görülmesin, bu özgüllüğün sebepleri irdelenmeye değer.

Her şeyden önce, bir tahrifatı düzeltmek zorunludur. Kilise'nin savaşta taraf olmasının nedeni, darbenin hemen öncesinde veya sonrasında kiliselere ya da ruhbana yönelik saldırılar değildi; örneğin Julián Casanova Şubat-Temmuz 1936 arasında tek bir ruhban üyesinin bile öldürülmediğini söyler (2010: 139). Kilise tepkisel olarak, yani bu saldırılar sonucunda çaresiz olduğu için faşist darbecilerle ortaklaşmamıştı. Özürcüleri hikâyeyi bu şekilde

İspanya'da kilise kundaklama eylemleri on dokuzuncu yüzyıla kadar uzanıyordu.

tersinden anlatmaya meraklı olsa da, Kilise darbeden de çok önce kararını vermişti; Kilise'nin tavrı sınıfsal bir tepkiydi. Aynı şekilde, ruhbana yönelik şiddet de Kilise'nin eski sistemle bütünleşmiş olmasına sınıfsal bir tepkiydi. Liberal tarihçi Hugh Thomas (1961a: 172) doğru bir tespitle, kiliselere olan saldırıların yağmadan çok yakıp yıkma amacı taşıdığını ve bunun gerisinde de buraların üst ve orta sınıf ahlakının ve yaşam tarzının simgeleri olarak görülmesinin yattığını söyler. Bu açıdan, Katoliklikle mücadele İç Savaş'ın muharebe alanlarından biriydi.

Gelgelelim gerek Helen Graham ve Julián Casanova gibi ruhbana yönelik saldırıları Kilise'nin eski rejimle köklü bağı üzerinden sınıfsal temelde açıklayanların, gerekse de sınıfsal hınca indirgenemeyeceğini savunan Mary Vincent gibi yazarların tezlerini dayandırdığı ortak bir temel vardır. Aralarındaki görüş ayrılıklarına karşın temel sorun; dini toplumların ayrılmaz bir parçası olarak almaları, her toplumun, deyim yerindeyse, bir iman boşluğu olduğunu varsayarak dine yönelik her hamleyi özel olarak açıklanmaya muhtaç görmeleridir. Oysa din özellikle de kapitalizmde incelikle insanların dokusuna işlenmiş olsa da, bir kutsal

mertebesine yükseltilmesi felsefi açıdan ciddi bir problemdir. Müminlerin yanılsamalı bilincinde din bir kutsal mertebesindedir ve dahası sınıflı toplumların bekasında çok hayati bir yer tutmaktadır, ama diğer üstyapı kurumlarından apayrı bir yere koyulması ilkesel açıdan yanlıştır. Kuşkusuz malikânelerin, tapu kadastro belgelerinin veya diğer devlet binalarının yakılmasıyla kilise kundaklamalar bir görülemez, ama kategorik bir ayrıma da tabi tutulamaz.

İç Savaş zaten tüm üstyapı kurumlarının (din, aile, kadın-erkek ilişkileri, ahlak, devlet vb.) toptan sorgulandığı, hattâ yerle yeksan olduğu bir dönemdi. Bu sorgulama çok şiddetli bir İç Savaş'la taçlanmıştı. Çocukların katledilmesini; topluca tecavüz edilen kadınların sokaklarda kafaları tıraşlanmış olarak dolaştırılmasını; birçok ölünün gözlerinin çıkartılıp dillerinin, kulaklarının ya da cinsel organlarının kopartılmasını; yüz binlerce insanın öldürülmesini kolektif cinnet olarak görmeyip, din görevlilerinin öldürülmesini veya kilise kundaklama eylemlerini görmek başka bir cinnet halidir.

Kuşkusuz cinayetler kadar cinayetlerin işlenme şekline de odaklanmak gerekir. Bu korkunç eylemler üzerine düşündüğümüzde, din görevlilerine uygulanan şiddet ayrı bir başlık olmaktan çıkar ve bu toplumun (gerek devrimci olmayanların gerek devrimcilerin içinden çıktığı toplumun) temelindeki, çok derinlere kök salmış ve dolayısıyla birçoğu kanıksanmış şiddet olgusuna ulaşmamızı sağlar. Örneğin aynı kökenden geldiğimiz hayvanlara yönelik şiddet insanlar açısından kanıksanmak şöyle dursun, bir ritüel haline bile gelmiştir. Bir canlıyı öldürmeye alıştıktan ve belki daha da kötüsü, bunu kutsadıktan sonra, gerisinin çorap söküğü gibi gelmesi, sadece önündeki engellerin kaldırıldığı uygun koşulların ortaya çıkması meselesidir. Bu ikisi arasındaki bağın o kadar da uzak olmadığının (ya da "evrime inananlar"la sınırlı olmadığının) ufak bir göstergesi, İç Savaş'ta kurbanların kulaklarının kesilmesiydi: Boğa güreşleriyle ünlü bu ülkede matadorların geleneksel mükâfatı boğanın bir kulağıydı. Keza papazların öldürül-

mesinde kimi zaman boğa güreşi arenalarının kullanıldığı bilinmektedir (Vincent, 2005: 78).

Devrim, toplumsal olayları açıklayamayan, aşırılıkları sürecin olağan bir parçası (doğru ya da yanlış) görmeyi başaramayan kesimler için her zaman bir cinnet hali olarak tasvir edilmiş; devrimin aşırılıklarına saldırmak devrimin kendisine saldırmanın kısa yolu olmuştur. Troçki şöyle der: "İç savaş bir hümanizm okulu değildir. İdealistler ve pasifistler devrimi her daim 'aşırılıklarından' ötürü suçlamışlardır. Oysa mesele şu ki, 'aşırılıklar' devrimin bizatihi doğasından kaynaklanır, zira devrimin kendisi tarihin bir 'aşırılığıdır'" (1970b: 164).

Öte yandan, İspanya özelinde, daha doğrusu Avrupa'da, dindarların katledildiği savaşlar (nereden baktığınıza bağlı olarak), "mezhep savaşları" ya da Marx ve Engels'in ifadesiyle, kapitalizm öncesinde din kisvesi altında yürüyen sınıf savaşımları (1998: 117) zaten bilinmiyor değildi. İç Savaş'ta olsa olsa nevzuhur etmişti. Dolayısıyla araştırılması, bilhassa açıklanması gereken kısım, neden İspanya Devrimi'nde din kurumlarına yönelik olarak yoğun saldırıların gerçekleştirilmiş olduğu değil; her zaman eski rejimin yanında saf tutmuş, ezilenlerin daha da ezilmesi için en kilit rolü oynamış olan dinin (Tanrı inancından farklı olarak, adıyla sanıyla bir kurum olarak dinin) neden her devrimci ayaklanmada diğer eski rejim kurumlarından farklı olarak okkanın altına gitmediğidir!

Zaten meseleye bu açıdan bakılmadığında, Kilise'nin teolojik ve teleolojik yorumundan fazla uzaklaşmak da mümkün olmuyor. Kilise ilahiyatına (teolojisine) göre, İspanya'da yaşananlar hayır ve şerrin tarihsel mücadelesinin safhalarından (Vincent, 2005: 73-4), olsa olsa onun tepe noktalarından biriydi. Bu teolojik anlayış başı sonu belli bir şema, bir teleoloji varsayarak en azından iç tutarlılığa sahip bir önerme ortaya atıyor. Diğer anlayışsa, sınıf mücadelesi tezinden yola çıkmasına karşın, dinin sınıfsal ilişkiler içindeki yerini göz ardı ederek; dini, kendisini doğuran nesnel koşullardan soyutlayıp, semavi âleme terk ederek tutarsızlık sergiliyor.

Tam da bu nedenle ruhban karşıtı şiddet, birçok tarihçinin hatırlamamayı, hatırlatmamayı tercih ettiği bir konu olarak kalmaktadır. Mary Vincent farklı bir düşünce çizgisi içinde ifade etse de, tespitinde haklıdır: "Devrimci şiddet, özellikle de ruhban karşıtı şiddet, tarihçi için yaklaşılması zor konulardır. Birçoğu hatırlamamayı tercih etmektedir: Sözlü tarih şiddetle yüzleşmekten ziyade kendini aklayanları [ya da nedamet getirenleri–FBA] göstermektedir. [...] Mezalim kanıtlarını toplamakla gerçekten ilgilenen tek kurum Kilise'ydi ve ona da Franco'nun Katolik ordularının zaferiyle açık çek verilmişti." (*a.g.e.*)

Oysa yaşanan bir açıdan oldukça basitti: İnsanlar kendi yarattıkları kutsalları yeni kutsalları adına, ama eski kutsal ritüellerini kullanarak yıkmışlardı. Başka bir deyişle, kitleler eski kutsallarını ikame ederken eski silahlarından yararlanmışlardı. Papazların cesetlerine saldırılar, cesedin bir dinî tören alayındaki gibi nehirde sona erecek şekilde gezdirilmesinde görüldüğü üzere, ruhbana saldırılar kutsal biçimlerin parodisini yapıyordu. Marx yeni kutsalların yaratılması sürecinde bu tarzda sandıktan eski silahların çıkarılmasını şöyle ifade etmişti:

> İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama paşa gönüllerinin istediği gibi değil, doğrudan karşılarına çıkan, geçmişten kalan ve aktarılan koşullarda yaparlar. Bütün ölü kuşakların geleneği yaşayanların beyinlerine bir karabasan gibi çöker. Tam kendilerinde ve maddi dünyada devrim yapıyor, o zamana kadar hiç var olmamış bir şey yaratıyor göründüklerinde, tam da bu tür devrimci kriz anlarında alelacele geçmişin ruhlarını imdada çağırırlar ve onların adlarını, savaş çığlıklarını ve kıyafetlerini ödünç alarak dünya tarihinin yeni sahnesini nesillerdir saygı duyulan bu tebdili kıyafetle ve bu ödünç dille takdim ederler. [...] Yeni bir dil öğrenmeye başlamış biri o dili kendi anadiline çevirip durur, ama ancak kendi anadilini anımsamadan bu yeni dili kullanmayı başardığı, hattâ kendi dilini tümden unutabildiği zaman o yeni dilin ruhunu özümseyebilir. (2002: 13-14)

Her halükarda, Kilise ve kurumsal Katoliklik savaşın bir tarafıydı ve böyle muamele gördü. Zaten taraf olduğu için de, ganimetten payına düşeni aldı; taraf olduğu için de Vatikan Fran-

co'nun galip gelmesinin ardından zafer naraları atarak zaferin "Katoliklerin zaferi" olduğunu duyurdu ve bugün faşist Franco'nun ölümünün üzerinden kırk yıl geçmiş olmasına karşın, Franco'yu hamdüsenayla yâd etmektedir.

Afrika Ordusu

İspanyol ordusunun en güçlü birliği Afrika Ordusu'ydu ve bu birliğin savaşta tümüyle Franco'yu desteklemesi faşizmin zaferinde belirleyici olmuştu.

Afrika Ordusu Yabancı Lejyonu adı verilen profesyonel İspanyol askerleri ile profesyonel subayların komuta ettiği Kuzey Afrikalı (sömürge) paralı askerlerden oluşuyordu ve Asturias'ta da görüldüğü üzere her türlü acımasız emre amadeydi. İspanya ordusu içinde muharebe deneyimi ve operasyon kapasitesi en fazla olan birimdi. İç Savaş arefesinde Fas'taki askerî güçlerin toplamı 34 bin (Balfour, 2002a: 271) ila 47 bin (Esenwein ve Shubert, 1995: 117 ve Preston, 2007: 115) arasındaydı. Buna ilaveten düzensiz birlikler de bulunuyordu. İç Savaş'a 78.504 Faslı katılırken, 11 bin 500'ü hayatını kaybetmiş, 55.468'i yaralanmıştı (Balfour, 2002a: 312).

Francocu güçlerin Faslı askerlerle ilişkisi pürüzsüz değildi. 1936 güzünde Fas'ta askere almaya karşı tepkiler had safhaya çıkmıştı. Kitlesel tutuklamalara ve şiddetli baskıya rağmen Rif'in merkezinde ayaklanma beklentisi ciddi düzeydeydi. Franco güçleri bu amaçla Fas'ın dinî ve siyasi kodamanlarına başvurmuş, ama rüşvet ve din afyonu da çare olmamıştı: "Birçok Rifli askere yazılmayı reddediyor ve Fransız Fas'ına kaçıyordu." Nitekim direniş sonrasında da sürdü. Franco sadece şiddetle işi halledemeyeceğini düşündüğünden, Aragón taarruzu öncesine denk düşen Kurban bayramında güya yoksullara dağıtılmak üzere kabile reislerine 10 bin koyun hediye etmişti. Yine de huzursuzluklar dinmedi. Bu yüzden Franco savaş boyu Fransız Fas'ından *Fransız ordusunun izniyle* asker devşirmeyi sürdürdü (M.R. de Madariaga, 1992: 81-3, 86 ve 92).

Dolayısıyla Afrika Ordusu Fas sorunuyla doğrudan ilişkiliydi.

Sömürge Fas'tan devşirilen askerler faşist Franco'nun vurucu gücünü oluşturduğu gibi, Franco burayı bir askerî üs olarak da kullanıyordu. Bu yüzden Fas askerî ve stratejik açıdan çok önemli bir yer tutuyordu. Dahası Rif'teki demir madenlerinde sadece Fransız ve İspanyol değil, Alman ve İngiliz kapitalistlerinin de çıkarları vardı. Ne var ki Fas'ın esas önemi siyasiydi, halkların özgürlük davasına sahip çıkmak açısından taşıdığı değerdi; Fas'ı yanına çeken kesim savaşta bir adım öne çıkacaktı.

Halk Cephesi hükümeti *halk* sözcüğünü boşa kullanmadığını gösterip, sömürge karşıtı bir tutumla Fas'ın bağımsızlığını ilan etseydi, savaşın rengi tamamen değişirdi. Faslı askerlerin faşist orduda savaşmak için hiçbir çıkarı yoktu. Tersine, *faşizme karşı aktif mücadele etmek* için birçok neden birikmişti. Öyle ya, dışlayıcı milliyetçi-Katolik söylemin Faslılar için nasıl bir çekiciliği olabilirdi ki? Nitekim o sırada sürgünde Fas'ın bağımsızlığı mücadelesini yürüten Abdülkerim, cumhuriyet hükümetine yardım için çağrıda bulunmuş, bunun karşılığında yalnızca özerklik talep etmiş, ama hükümet reddetmişti.

Ne var ki Halk Cephesi hükümetinin tavrı siyasi gaf değil, bilinçli bir tercihti. Öyle ki ideolojik nedenlerden kaynaklı bu tercihin genelleşip bir körlük sınırına dayandığını dahi söylemek mümkün, zira sadece Faslı askerler için değil, örneğin İtalyan askerleri için de benzer bir devrimci ajitasyon-propaganda ciddi etkide bulunurdu. Neticede İtalyan faşizmi pleb kökeniyle hâlâ bağını koparmamıştı ve faşistliğini devrimci söylemlerle bezemeye çalışıyordu. Bunun da etkisiyle devrimci hareketlerden ciddi şekilde korkuyordu. İtalyan Gizli Polisi OVRA'nın raporları, İtalya'nın İspanya meselesine müdahalesinde İspanya devriminin İtalya'daki uyuyan devi uyandırma ihtimalinin kilit bir etken olduğunu gösteriyor. "Yetkililer İtalyan anti-faşist sürgünlerin faaliyetlerinden, bilhassa o sıra İspanya'da bulunan Carlo Roselli'nin Giustizia e Libertà kolundan ve Uluslararası Tugaylar'daki İtalyan sürgünlerin sayıca çokluğundan kaygılıydı. Sürgün gazetelerinin sıkı bir okuru olan Mussolini, Roselli'nin yeteneğinden ve itibarından

korkuyordu" (Alpert, 2004: 82). Nitekim aşağıda bahsi geçen Guadalajara muharebesinde İtalyan devrimcilerinin ne derece etkili olabileceği görülmüştü.

Fakat Fas konusunda cumhuriyetçiler bir kez daha devrimci siyasetten değil, reel politikadan medet umdu. Halk Cephesi'nin hesabı çok farklıydı. Fas'ta başlayan bir isyan, hemen Afrika'daki diğer sömürge ülkelere de sıçrayacaktı. Cumhuriyetçi değil, gerçekten devrimci olan bir cephenin bundan korkmaması, aksine destekçisi olması gerekirdi. Fakat anarşistinden en sağdaki cumhuriyetçisine kadar Halk Cephesi koalisyonunun böyle bir amacı yoktu.[133] Onlar uluslararası alanda bir savaş çıkmasını bekliyorlardı, ama bu savaş ezilenlerin ezenlere karşı savaşı değil, dünya çapındaki ikinci büyük emperyalist paylaşım savaşıydı. Özellikle de 1937'nin sonlarından itibaren İç Savaş'ı kazanma umutlarının tükenmesiyle birlikte, esas amaç II. Dünya Savaşı başlayana kadar direnmek ve savaşın çıkmasıyla İç Savaş'ın dünya çapında bir hadiseye dönüşmesi sonucu akacağı düşünülen yardımlarla Franco'yu devirmekti. Bu süre zarfında, demokrat devletlerle iyi geçinmek gerekiyordu.

Bu açıdan Fas'ta başlayacak bir ulusal kurtuluş mücadelesinin Asya ve Afrika'daki diğer sömürgelere yayılması fevkalade sakıncalıydı. Çıkacak bir dünya savaşında cumhuriyetçiler faşist Almanya-İtalya eksenine karşı "demokrat" müttefiklerin (İngiltere, Fransa vs.) yanında yer almayı amaçlıyordu. Halk Cephesi en fazla sömürgeyi elinde bulunduran İngiltere ve Fransa'nın müttefikliğini kaybetmek istemiyordu. Bu nedenle Valencia'ya gelen Fas milliyetçilerini, bu ulusal kurtuluş mücadelesi önderlerini geri çevirdiler.

Bu politikanın nasıl uygulanacağı noktasında Stalinist bürokrasinin önemli bir tecrübesi olduğu ve bundan yararlanıldığı söylenebilir. Yukarıda belirtildiği üzere, Stalin 1930'ların ortalarından itibaren "barış dostları" diye adlandırdığı emperyalist devlet-

133) Stanley G. Payne (2004: 185-6), Anti-Faşist Milisler Merkez Komitesi'nin 20 Eylül 1936'da Faslılarla özerklik konusunda anlaştığını, fakat yeni kurulan Largo Caballero hükümetinin bir hafta sonra bunu geri çevirdiğini yazar.

lerle iyi geçinme politikasına tutunmuştu. Bu bağlamda, demokrat ülkelere ait sömürgelerin bağımsızlığı artık fiilen tanınmıyordu ve partinin Mart 1939'da Moskova'da yapılan toplantısında, resmen karara bağlanacaktı. Troçki bir yazısında SBKP'nin resmî yayın organı *Pravda*'da (12 Mart 1939) çıkan ibretlik beyanı aktarır "'Komünistler, burjuva demokratik devletler diye adlandırılan emperyalist hükümetlerden sömürgelerdeki emekçi kitlelerin yaşam standartlarında derhal [aynen öyle] esaslı [!] bir iyileştirme ve ayrıca sömürgelere geniş demokratik haklar ve özgürlükler verilmesini talep ederler'" (1973b: 31, ayraç içindeki ifadeler Troçki'ye ait). Başka bir deyişle, "komünistler" sömürge halklara özgürlük değil, kırıntı talep ediyorlardı; gelinen nokta buydu!

İkinci Enternasyonal'den koparak kurulan Üçüncü Enternasyonal'in en önemli özelliklerinden biri, esasen Avrupalı ve Avrupa merkezci bir örgüt olan ve enternasyonalizmi şarkiyatçı, yer yer ırkçı çizgiyle bezeyen selefinden farklı olarak Avrupa'nın dışına çıkmış ve sömürge ülkelerde veya diğer geç kapitalistleşmiş ülkelerde güç kazanmış olmasıydı. Lenin'in devrimden önceki Ulusların Kaderlerini Kendilerinin Tayin Hakkı (UKKTH) formülünden başlayarak ezilen ulusların mücadelesinin proletaryanın sınıfsız toplum kurma hedefiyle ortaklaştırılması amaçlanmış ve bu yolda çok önemli mesafe kat edilmişti. Fakat Lenin'in varisi olduğu iddiasındaki Stalinist Komintern artık bambaşka bir çizgiye kaymıştı. Böylece İspanya'da Halk Cephesi'nin iki bileşeni olan PSOE ve PCE'nin şahsında İkinci ve Üçüncü Enternasyonal birleşmişti. İkinci Enternasyonal çizgisindeki PSOE ile Üçüncü Enternasyonal'in ta kendisi demek olan Stalin ve PCE ezen ulus şovenizmiyle İspanya Devrimi'nin altını oyuyordu.

Fas konusundaki korkunç politika bunlarla da sınırlı değildi. Caballero hükümeti İngiltere ve Fransa'ya Fas'tan toprak vermeyi önerecek kadar ileri gitti. PCE'ye yakın olan Dışişleri Bakanı Álvarez del Vayo Şubat 1937'de İngiliz ve Fransız hükümetlerine yolladığı notada, İtalyan ve Alman faşistlerinin daha fazla müdahalesini engellemek adına alınacak önlemler karşılığında İspanyol

Fas'ını İngiliz ve Fransız hükümetlerine teklif etmişti (Bolloten, 1991: 181).

Halk Cephesi hükümetinin Fas'ta ayaklanma çıkarmak gibi gayesi vardı, ama bu amaç diplomatik pazarlıkların gölgesinde kaldı. Daha da büyük rezalet, Franco'nun ajanlarının bu kirli planı ânında öğrenmeleriyle patlak verdi. Darbecilerin Mallorca'yı İtalya'ya verdiği iddialarına panzehir olarak Halk Cephesi'nin Fas'ı haraç mezat satılığa çıkardığı Franco tarafından yoğun bir propaganda malzemesine dönüştürüldü (Alpert, 2004: 106-7).

Bolloten PCE'nin bu tutumu meşrulaştırmak adına "Rusya'nın da devrimi sırasında toprak konusunda fedakârlıklarda bulunmak zorunda kaldığına" dikkat çektiğini söyler (1991: 181). Bolloten ve kaynağı bununla tam olarak neyin kastedildiğini söylemez, ama biz Brest-Litovsk Antlaşması olduğu çıkarımında bulunabiliriz. Bolşeviklerin Ekim Devrimi'nden birkaç ay sonra, Mart 1918'de Almanya'yla imzaladıkları bu antlaşma çok ağır şartlar içeriyordu ve Lenin tam da bu nedenle o dönemki konuşmalarında bu barışı sık sık Tilsit Antlaşması'na (1807) benzetmiştir. Rusya'nın elindeki topraklarının üçte birine yakınını (üstelik en verimli topraklarını) kaybetmesine yol açan bu antlaşma hem parti içinde devrimden sonraki en büyük tartışmalara yol açmış hem de koalisyon ortağı Sol Sosyalist-Devrimciler ile yolların ayrılmasına neden olmuştu. Antlaşmanın ne pahasına olursa olsun imzalanmasından yana olan Lenin, bunun bir tercih değil, zorunluluk olduğunu vurguluyordu: Bolşevikleri Rusya'da iktidara getiren üç temel talepten biri Dünya Savaşı sonucunda perişan olmuş kitlelerin barış talebiydi. Rusya'da da diğer ülkelerdeki gibi ordudan firarlar çoktan başlamış, Rusya ordusundan geriye bir şey kalmamıştı. Bu koşullarda, diyordu Lenin, devrimci savaştan bahsetmek imkânsızdır, çünkü ne Bolşevikler eski orduyu devralacak konumdadır ne de ekonomik ve teknik açıdan geri bir ülkede henüz kendi Kızıl Ordu'sunu kuracak zamanı bulabilmiştir. Bu yüzden bir soluklanma evresi olarak Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalamak zorunluydu. Bolşevikler dünya devrimi perspektifiyle hareket ediyorlardı. Lenin bilahare şöyle der:

> Brest-Litovsk Barışı'nı imzalamasaydık, iktidarı hiç vakit kaybetmeden Rus burjuvazisine bırakmış ve böylece sosyalist dünya devrimine müthiş bir kötülük yapmış olurduk. İkincisi, *ulusal* fedakârlıklar pahasına, *uluslararası alanda* öylesine büyük bir devrimci nüfuz kazandık ki, bugün Bulgaristan açıkça bizi taklit ediyor, Avusturya ile Almanya kaynıyor, biz güçlenmiş ve gerçek bir proleter ordu kurmaya *başlamışken, bu iki* emperyalist sistem de güçten düşmüş bulunuyor. (2010a: 143-44)

Dolayısıyla amaç, Avrupa'da beklenen dünya devrimi imdada yetişene kadar devrimin kalelerinden *birini* korumaktı. Zaten Bolşevikler bu amaca istinaden, Brest-Litovsk Antlaşması'nı bir propaganda aracına dönüştürmüş, temsilci olarak giden Troçki ve diğer Bolşeviklerin burjuva diplomasisini yok sayarak görüşmeler sırasında Alman askerlerine bildiriler dağıtmaları vb. büyük etki yaratmıştı.

Ne Rusya'daki Stalinist bürokrasinin sömürgelere karşı yaklaşımında ne de İspanya'daki Halk Cephesi'nin politikalarında bu enternasyonalist tutumdan eser vardı. Milliyetçi refleks öyle güçlüydü ki, temel bir siyasi ilke olan UKKTH konu bile edilmemişti.[134] Tersine, burjuva siyasetinden sadece reel politika denen oportünist taktikler değil, ırkçılık da ödünç alınmıştı. "Sosyalist" ve "Komünist" müttefiklerinin sömürgeler konusundaki şovenist tutumundan güç alan burjuva cumhuriyetçiler Faslılar konusunda ırkçı yaklaşımlar sergiliyorlardı. Tarihçi Esenwein Avrupalıların harcıâlem Afrikalı tiplemesinden hareket eden cumhuriyetçi propagandada "Mağriplilerin" ırk bakımından düşük, kültürel açıdan geri diye adlandırıldığına, barbar istilacılar olarak sunulduğuna dikkat çeker (2005: 155-56).

Dahası bu tutum burjuva siyasetiyle sınırlı değildi. Stalinistler ve anarşistler de sınıf temelli bir enternasyonalizmi, milliyetçilik

134) Anarşistlerin ve POUM'un kimi zaman Fas'a özgürlük talep ettiğini belirtmek lazım. Fakat bu çağrı somut bir politika değil, zevahiri kurtarmayı amaçlayan teorik bir ziynetti, tıpkı POUM'un Halk Cephesi'ni veya anarşistlerin her türlü devleti lanetlemesi gibi, pratikte tam karşıtına dönüşen bir ilkesel beyandı.

karşıtı bir devrimci duruşu içselleştirmiş olmaktan uzaktı. Örneğin anarşist hareketin önde gelen isimlerinden Montseny, İç Savaş'ın başlarındaki bir konuşmasında Franco'ya yüklenirken sadece milliyetçi değil, ırkçı ve sömürgeci cevahirler de yumurtluyordu: "Bu düşman İspanyol olduğu hissinden yoksundur, çünkü İspanyollar olsalardı, yurtsever olsalardı, bir Hıristiyan medeniyeti olarak değil, bir Mağripli medeniyeti olarak faşistlerin medeniyetini dayatmak için İspanya'nın üzerine Mağriplileri salmazlardı. Eskiden bizim sömürgeleştirmeye gittiğimiz halk şimdi gelmiş bizi sömürgeleştiriyor" (*Solidaridad Obrera*'dan akt. V. Richards, 1983: 211).

Tüm bunlar anti-faşist cephede savaşan farklı ülkelerden yüz binlerce insanın enternasyonalizmiyle tam bir tezat teşkil ediyordu. İspanya Devrimi'nin kaderi buydu: Önderlikler ile taban arasında kapanmaz bir uçurum vardı.

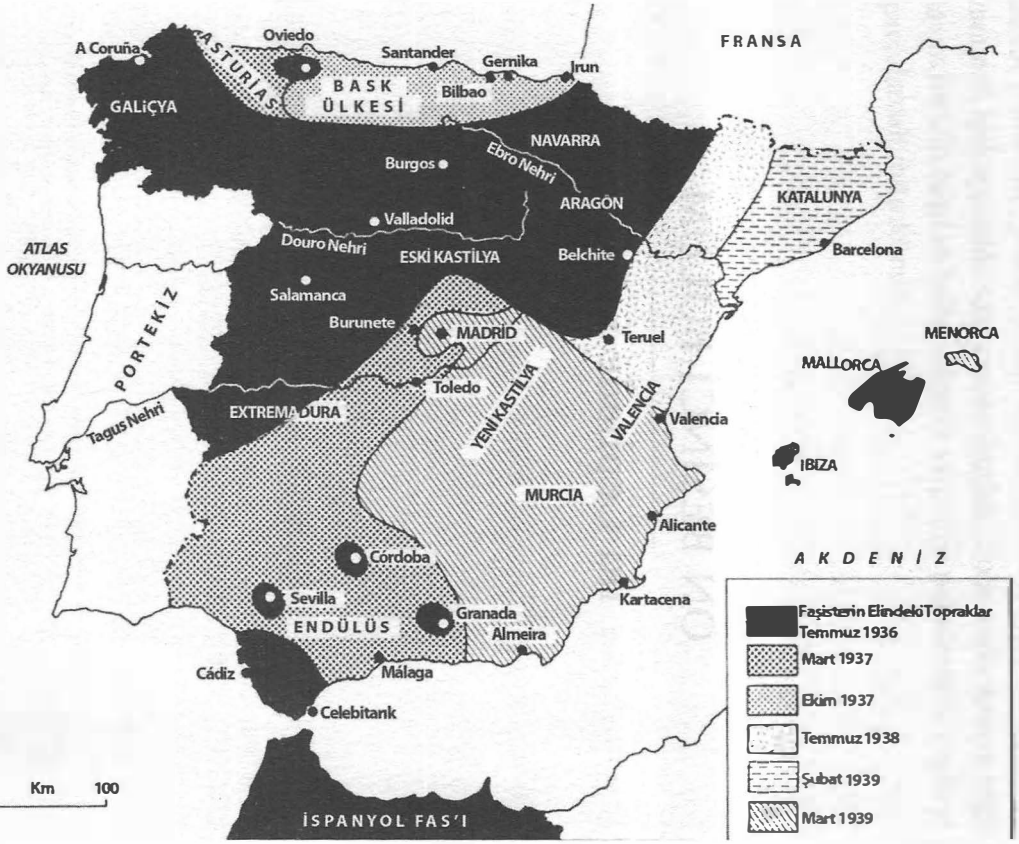
Kuşkusuz Faslıların belli birtakım taleplerle darbe karşıtı koalisyona kazanılmaları öyle *kolay olmayacaktı*. Yıllardır baskı altında tutulan ve ne sağdan ne de soldan özgürlükçü tavır görmüş bir halktan bahsediyoruz. Dahası cahil ve geri bırakılmış bir halkın, içindeki nüfuzlu işbirlikçi unsurların da etkisiyle kendi çıkarlarına ters tutum almaları da ihtimal dâhilindedir. Fakat bu olasılıklar, Fas'a kayıtsız şartsız olarak kaderini tayin etme hakkı tanımanın savaşın seyrini ciddi ölçüde değiştireceği olasılığından daha güçlü değildir, özellikle de savaşta geçen birkaç ayın ardından Fas halkının cepheye gitmeye direndiği dikkate alınırsa.

Bu olasılığı değerlendirirken Fas'ın Franco'nun savaşına nasıl eklemlendiğine bakmak gerekir. Kritik soru şudur: Mücadelesini Katolik bir haçlı seferi olarak tanımlayan ve dinî vurguları haricinde de her türlü hak talebini ("ayrılıkçılığı") lanetleyerek imparatorluk özlemleriyle dolu "tek ve bölünmez İspanya'dan" bahseden bir dava; Müslüman olan, üstelik milliyetçi ortak muhayyilede "vahşi ve barbar Muhammedci zenciler" olarak kökleşmiş bir milliyeti savaş arabasına nasıl bağlayacaktı?

Kuşkusuz herhangi bir argümandan ziyade sağın sorgulamayan oportünizmi ("davanın selameti" açısından hoş görebilme esnekliği) can alıcı öğeydi. Francocu güçler, özünde, ehl-i kitap vurgusu yaparak, ortak ateist düşmana karşı durulması gerektiğini telkin etmişlerdi; Fas'ın kendi ulusal, kültürel, dinî kimliklerini tanımak hiçbir şekilde söz konusu değildi. Dolayısıyla davaya bağlayan bir sıkı bağdan bahsedilemez ve doğru politikalarla cepheyi parçalamak mümkündü.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

İki Cephede Savaş

A Coruña
Oviedo
Santander
Gernika
Irun
FRANSA
ASTURIAS
BASK ÜLKESİ
Bilbao
GALİÇYA
NAVARRA
Ebro Nehri
Burgos
ARAGÓN
KATALUNYA
Valladolid
Douro Nehri
ESKİ KASTİLYA
Belchite
Barcelona
ATLAS OKYANUSU
Salamanca
PORTEKİZ
Burunete
MADRİD
Teruel
MENORCA
MALLORCA
Toledo
EXTREMADURA
Tagus Nehri
YENİ KASTİLYA
VALENCIA
Valencia
IBIZA
MURCIA
Alicante
AKDENİZ
Córdoba
Sevilla
Kartacena
Granada
ENDÜLÜS
Almeira
Cádiz
Málaga
Celebitank
0 Km 100
İSPANYOL FAS'I
Faşistlerin Elindeki Topraklar Temmuz 1936
Mart 1937
Ekim 1937
Temmuz 1938
Şubat 1939
Mart 1939

İspanya işçi sınıfı savaşı iki cephede yürüttü: Bir yandan cephenin karşı tarafındaki faşist güçlerle, diğer yandan aynı cephede birbiriyle *ilkesiz* bir mücadele, daha doğrusu çekişme içinde olan devrimci örgütlerle. Savaşın maddi yükleri bu manevi ağırlıkla birleştiğinde devrimci cephe için savaşın sonucu her geçen ay daha da kesin bir hal alıyordu.

İşin ilginç yanı, cephe içinde cepheler olduğunun, Halk Cephesi'nin yekpare bir bütün olmadığının ve olamayacağının devrimci örgütler haricinde herkes farkındaydı. Sosyalistler, Stalinistler, anarşistler vb., İspanya'daki iç savaşı sınıflar üstü bir mücadele haline getirmeye çalışsa da; ortakları (biçimsel mantıkla değerlendirildiğinde, burjuva cumhuriyetçi olmalarından ötürü daha geri bilinçli olması gereken siyasetçiler) durumu gayet iyi kav-

ramışlardı. Stalin'in işçi sınıfını ittifaka ittiği Manuel Azaña, faşizm iktidarı aldıktan sonraki beyanlarında darbeyle beraber yaşananların vahim talihsizlikler olmadığını açıkça söyleyecekti. Yurtdışında yayınladığı kitabında bilinçli işçi sınıfına nefret kusmuş, silahlı işçileri "katil", yapılan mülksüzleştirmeleri de "tecavüz" diye nitelendirmişti. Dahası kitapta faşistlerin katliamına dair tek bir kelime etmemişti (akt. Munis 1940). Azaña "savaşı kaybettik, tamamen kaybettik" dediği bir sırada şu tespitte bulunuyordu: "Ama eğer bir mucize olur da kazanılırsa, biz cumhuriyetçiler ilk gemiye atlayıp İspanya'yı terk etmek zorunda kalacağız, tabii bunu yapmamıza izin verecekleri bile şüpheli" (akt. Bolloten, 1991: 163). Mesele söylemlerle sınırlı değildi. Cumhuriyetçiler Companys örneğinde gördüğümüz gibi siyasal alanın ötesine geçerek, askerî alanda da birliği çiğniyorlardı. Örneğin merkezî hükümet işçi sınıfının güçlü olduğu Katalan bölgesinde bir savaş sanayisinin gelişmesine ilk andan itibaren şüpheyle yaklaşmış ve gerekli hammaddeleri ya da döviz akışını engellemişti. Öyle ki, bir keresinde, bir silah fabrikasını güvenli bölge olan Katalunya'ya kaydırmak yerine Francocuların devralmasına izin vermişti (Castells Duran, 2003: 137). İspanya işçi sınıfı bu müttefiklerle savaşa girmişti!

10 Ekim'de Madrid'de hükümet "disiplini sağlamak" adına silahlı milislerin bağımsızlığına son verdiğini açıkladı. Yine aynı dönemde her yerde siyasi komiserlik sistemine geçildi. Bundan en büyük kazancı komiserliklerin çoğunu ele geçiren PCE elde etti. Birkaç gün sonra SSCB askerî yardıma başlayacaktı.

Fakat komiteleri tasfiye etmek adına Barcelona kilit önemdeydi. Companys bu amaçla anarşistlerle anlaşma sağladıktan sonra, 28 Eylül'de kurulacak yerel hükümette başbakan yapacak kadar güvendiği bir isim olan Tarradellas'ı milis komitesine hükümet temsilcisi olarak atadı (Bolloten, 1991: 403). Nitekim hükümet kurulduktan sonra CMCA fiilen dağıtılmış, ama devrimciler henüz denetim devriyelerini dağıtmayı kabul etmemişlerdi. Fakat amaç hükümetten bağımsız tüm yapılanmaları lağvetmekti. Nitekim Generalitat hükümeti 9 Ekim'de bir kararname yayınlayarak Katalunya'daki tüm komitelerin dağıtılmasını ve yerini düzenli beledi-

ye konseylerinin almasını emretti. Bundan böyle herkes hükümetteki temsil oranına göre komitede yer alacaktı. Anarşistlerin temsil oranını düşürecek olması dışında, gücünü kırmak amacıyla yapıldığı apaçık olan bu kararnameye ses çıkarmamaları sonun başlangıcı oldu.

Devrimin kazanımlarının tasfiye edilmesine az çok ses çıkaran tek örgüt POUM'du. Bu nedenle POUM'un 1936 güzünde Madrid'in Savunma Cuntası tarafından fiilen yasadışı ilan edildiğini söylemiştik. Birkaç aya kalmadan Madrid'de olanın benzeri Katalunya'da yaşandı. POUM'un varlığı Halk Cephesi'nde nüfuzu giderek artan Stalinistleri rahatsız ediyordu ve PSUC 24 Kasım'da POUM'un Generalitat'tan atılmasını talep etti. Companys mesajı almıştı ve bir yandan işçi sınıfının siyasal iktidarı alma vaktinin geldiğini söylemeyi sürdürürken, diğer yandan meseleyi POUM'la sınırlamak yerine genel olarak radikalizm eleştirisi yapıyor ve masaya yumruğunu vurabilecek güçlü bir hükümet talep ediyordu. CNT bunu hemen reddetse de, ilkesel bir tutum almıyor, sadece okları kendi üzerinden uzaklaştırıyordu; nitekim çok kısa süre sonra, Aralık ayında POUM'un Generalitat'tan atılması talebine – üstelik Graham'ın (2002: 238) dediğine göre, adi bir pazarlıkla– onay verdi.

CNT başka bir devrimci örgütün tasfiyesiyle kendisinin güçleneceği gibi ham bir hayalle yaşarken, burjuva siyasetçileri yine ayakları yere basan, somut bir plana göre hareket ediyorlardı. Companys'in biyograficisi bu durumu çok net özetler: "İşçilerin yönetme hakkını tanımış ve kendi makamından ayrılmaya hazır olduğunu da göstermiş olan Companys durumu öyle maharetle manipüle etti ki, meşru iktidar organlarını peyderpey yeniden kurdu, komitelerin giriştiği her eylemi baltaladı ve işçi örgütlerini salt aksesuar ve eklenti rolüne indirgedi. Dört-beş ay içinde normal bir durum muvacehesine kavuşulmuştu" (akt. Broué, 1967).

Katalunya savaşın ilk ânından itibaren ciddi anlamda mülteci sorunuyla boğuşmak zorunda kaldı. Zaten hububatının yarısını dışarıdan alan bölgede, mülteci sayısı daha 1937'ye gelmeden 300 bini aşınca, temel gıda maddelerinde kıtlığa ve enflasyonun fırla-

masına yol açmıştı. Yeni kabinede PSUC lideri Comorera iaşe bakanlığına geçti ve ilk işi köylülerden doğrudan alım yapan ekmek komitelerini dağıtıp narhı kaldırarak serbest piyasa önlemlerinin önünü açmak oldu. Comorera sorumlu mevkilere UGT kartı olan tefecileri, tüccarları ve diğer mülksahiplerini doluşturdu. Hâlbuki öncesinde, işçilerin patronları kovduğu dönemde, kapitalistlere ayrılacak kâr sorunu ortadan kalkmış ve böylece ilk başlarda fiyatlar azalmış, üretkenlik artmış, emekçi halk nispeten rahat yüzü görmüştü. Bunu kalıcılaştırmak ve daha ileriye gidebilmek için işçilerin devlet iktidarıyla birlikte tüm ülkeyi kontrol altına almaları gerekiyordu. Oysa şimdiki adımlarla eski kapitalist düzene geri dönülüyordu. Nitekim Málaga'dan kaçanların şehir nüfusunu artırdığı bir ortamda yiyecek fiyatları fırladı, çok geçmeden emekçiler için kronik bir hal alan yetersiz beslenme uzun kuyruklar ve karaborsa sorunu baş gösterdi. Saldırılar sürüyordu: İşçi ücretlerinde yüzde otuz kesintiye gidildi, enflasyon iyice arttı.

Savaşın yükleri ve siyasi kaosla birleştiğinde bu durumun ciddi huzursuzluklar doğurması kaçınılmazdı. Yılbaşından itibaren artan gösterilerde kadınlar ön plandaydı. CNT ve POUM tabanı eylemlerde aktif olarak yer almış, dahası örgüt merkezleri de yer yer destekten geri durmamıştı. Tedarik komiteleri kaldırıldıktan, kitleler silahsızlandırılıp öz-örgütlerinden mahrum bırakıldıktan sonra kendi kendiyle çelişen bir mücadeleye girmişlerdi. Yine de eylemler kısmen sonuç verdi ve Şubat'ta karne sistemine geçildi. Yeni yılın kanlı muharebelerine bu arka planda girildi.

Muharebeler

Yaklaşık üç yıla yayılan İç Savaş'ın muharebeleri basit bir örüntüyü takip eder. Gerek cepheyi ve cephe gerisini gerekse de uluslararası desteği çok daha iyi örgütleyen faşistler, kısa sürede üstünlüğü ele geçirmiş ve ilk andan itibaren saldırı pozisyonunda bulunurken, Halk Cephesi güçleri savunmada yer almıştır. Cumhuriyetçi hükümetin kimi zaman ablukayı kırmak için gerçekleştirdiği taarruzlar savaşın seyrini değiştirmemiş, faşistler her mu-

harebeden istedikleri sonucu alamamış olsalar da, giderek topraklarını genişletmiş ve güçlerini kabul ettirmişlerdir.

1937'nin hemen başında Jarama vadisinde savaşın diğer muharebelerinin özeti olarak görülebilecek hayati bir çarpışma yaşandı. Halk Cephesi güçleri Madrid'i kuşatan faşistlere karşı sağ cepheden saldırmayı planlarken, faşistler ise Madrid-Valencia arasındaki tedarik yolunu kesme derdindeydi. Faşistler amaçlarına ulaşamadılar, ama bu muharebe Halk Cephesi'nin mühimmat ve silah bakımından ne derece geri olduğunu ve savaşı ancak savunma savaşı olarak yürütebileceğini gösterdi. Halk Cephesi'nden 25 bin, faşistlerden 20 bin kişi öldü. Özellikle de İngiliz ve Amerikalı gönüllüler ciddi kayıplar verdiler.

Şubat 1937'de liman kenti Málaga'nın faşistler tarafından ele geçirilmesinde İtalyan piyade alayı önemli rol oynadı. 10 binden fazla İtalyan askerinin katılımıyla faşist güçler Málaga'yı üç taraftan kuşatıp şehri birkaç gün içinde ele geçirdiler. Málaga'nın alınması İtalyan basınında İtalyan zaferi olarak yorumlandı. İtalyanlar şehri büyük bir debdebeyle Francoculara teslim etmeden önce birkaç gün boyunca yönettiler. Bu muharebe aynı zamanda insanların şehirden kaçarken havadan makineli tüfeklerle tarandığı bir katliamla anılır. Málaga'nın düşüşünden sonraki hafta 5 bine yakın savunmasız insan öldürüldü ve katliam aylarca devam etti.

Birçok tarihçi Málaga'nın göz göre göre harcandığını öne sürer (örneğin bkz. Bolloten, 1991: 343-44). İddiaya göre, PCE Málaga felaketini askeri kumanda kademesinde köklü bir dönüşüm gerçekleştirmek için kullanmıştır. Öncelikli hedef, savaş bakanlığında Largo Caballero'dan sonra en önemli isim olan General José Asensio olsa da, esas kurban İspanyol Lenin'di. Her halükarda, Málaga Halk Cephesi için çok önemli bir kayıp oldu.

İtalyan birliklerinin Málaga'daki zaferinin verdiği güvenle, faşistler bu kez Madrid yolu üzerinde 30 bine yakın İtalyan, 10 bin İspanyol askeriyle Guadalajara'ya saldırdı. Fakat bu kez beklenen olmadı ve Guadalajara Muharebesi'nde (8-22 Mart 1937) faşistler ağır bir hezimet yaşadı. İtalyan birliklerinin yenilgiye uğraması sadece devrimci cephede değil, uluslararası alanda da büyük yankı

uyandırdı. Mussolini'nin faşist ordularının kendisinden çok daha tecrübesiz ve silah bakımından yetersiz kuvvetlere yenilmesi içeride ve dışarıda herkes için farklı anlamlar taşısa da, tüm dünyada "Faşistlerin ilk yenilgisi" olarak tarihe geçti (Coverdale, 1974: 53). Ayrıca bu yenilgi uluslararası açıdan kayda değer belgelerin gün yüzüne çıkmasını sağladı. Faşist güçler geri çekilirken ciddi sayıda teçhizat ve tutsak bırakmalarının yanında, belgelerini de ortalığa saçmışlar ve böylece gönüllü diye lanse edilen on binlerce İtalyan askerinin aslında görevli asker olduğu anlaşılmıştı. Elbette uluslararası camia açısından bu belgeler hiçbir değer taşımıyordu; belgeleri görmemeyi tercih ettiler. İtalya da bunun üzerine daha da pervasızlaşıp, faşistlerin zaferine kadar tek bir İtalyan askerinin bile geri çekilmeyeceğini açıkladı. Benzer bir tutum Alman faşistlerinde de görülüyordu.

Guadalajara Muharebesi'nde bölgeyi savunan birlikler arasında İtalyan gönüllülerinden müteşekkil Garibaldi Birliği de olduğundan; iç savaş içinde iç savaş, İspanyol İç Savaşı'yla iç içe bir İtalyan iç savaşı yaşanmıştı. İtalyan devrimciler büyük hoparlörlerden ajitasyon konuşması yaparak memleketlilerine bu haksız savaşta yer almamaları, silahlarını kardeşlerine değil, esas düşmanlarına doğrultmaları çağrısında bulunmuştu. Uçaklardan atılan bildirilerde Halk Cephesi'nin kin tutmayacağı, faşizmin askeri olmaktan vazgeçip gerçek safını bulan İtalyan askerlerinin gönül rahatlığıyla kardeşlerinin yanında yer alabileceği anlatılıyordu. Neticede yüzlerce asker saf değiştirdi ve devrimciler müthiş bir özgüven kazandı. Bunun da etkisiyle 18 Mart'ta faşist taarruz püskürtüldü. Halk Cephesi kuvvetleri darbecileri ilk kez büyük bir muharebede dize getirmiş oluyordu.

Kazanılan tek tük zaferlerden bağımsız olarak, savaşın ana arterlerinde yürüyen tüm bu muharebeler Halk Cephesi'nin giderek köşeye sıkışması, kayıpların artması, işçi ve emekçilerin maddi ıstıraplar eşliğinde moral motivasyonunu kaybetmeye başlaması demekti. Fakat savaşın en korkunç ve unutulmaz hadisesi Bask ülkesinin Gernika adında küçük bir şehrinde gerçekleşecekti.

İç Savaş'ta Bask

Cumhuriyetle birlikte Katalunya'nın özerklik hamlesi Bask milliyetçilerini de harekete geçirmiş ve özerklik için hemen kolları sıvamışlardı. Cumhuriyetçi hükümet de aynı ivedilikle bu talebe karşı önlemler almaya girişmişti.

İkinci Cumhuriyet'in Bask'a kaderini tayin etme hakkı tanımama nedenlerinin başında Bilbaolu sosyalist Prieto'nun "Vatikancı Cebelitarık" korkusu diye özetlediği tutum vardı: Bask hareketi sağcı ve dinci olduğu, dolayısıyla monarşist diye görüldüğü için, dahası 1931'de kısa süreliğine de olsa Karlosçularla ittifak yapması cumhuriyet karşıtı cephenin bir unsuru olduğu düşüncesini beslediğinden; Bask'a özerklik tanımanın ya da burjuva-demokratik haklarını kabul etmenin eski rejime davetiye çıkarmak anlamına geleceği kanısı hâkimdi. Dolayısıyla Azaña hükümeti Bask'ın özerklik talebini bu bölgedeki sağcıların (Bask milliyetçilerinden monarşistlere kadar) cumhuriyete karşı bir komplosu olarak görmüştü (bkz. Blinkhorn, 2008: 41-67). Aynı nedenle, madalyonun öbür yüzündeki Katalanlara görece daha özgürlükçü davranılmıştı. Ayrıca, Katalunya'da çok güçlü bir işçi hareketi var olduğundan, yerel kodamanlarla işbirliği halinde işçi sınıfının da bir kesimini Katalan sempatisi üzerinden yanına çekmek İspanya devletine daha akılcı gelmiş olmalı. Dolayısıyla devrimci bir işçi hareketindense ehven-i şer olarak ulusal harekete yanaşılmıştı; Bask ülkesinde böyle bir korku baskın değildi. Fakat tekrarlamak gerekirse, bunun kadar burjuva cumhuriyetçi refleks de ("Vatikancı Cebelitarık" korkusu) etkendi.

Bu çerçevede, Bask hareketinin başındaki PNV ülkedeki kamplaşmada kendi siyasi temayüllerine daha uygun gördüğü bir tutum içine girmiş ve CEDA güçbirliğine katılmıştı. PNV muhafazakârın dilinden muhafazakâr anlar diye düşünüyordu, ama Lerroux, Robles ve diğerleri tam da muhafazakâr (milliyetçi ve statükocu) olduklarından Bask özerkliğini tanımayacaklarını açıkladılar: Calvo Sotelo'nun tarihe geçen sözleriyle, "ülke bölüneceğine kızıl olsun daha iyi"ydi! Bunun üzerine Bask ulusal hareketi bir kez daha şerit değiştirdi. 1934'te Katalan solunu köylü yasası ko-

Anti-faşist cephede Kilise yalnızca Bask ülkesinde faaliyetlerini sürdürdü.

nusundaki haklarında destekledi ve aynı yılın yazında özerklik için harekete geçti. Sağcı hükümetse asayiş sorunu olarak gördüğü meseleyi bölgeye askerlerini yollayarak çözmeye karar verdi. Şubat seçimlerinden sonra kurulan Halk Cephesi hükümeti de Bask'ın özerkliğini tanımayınca, Bask sorunu İç Savaş'a kadar çözümsüz kaldı.

İç Savaş'taysa Basklıların her şeye rağmen, dindarlığın ve muhafazakârlığın gereği olarak, faşistlerin safında yer alması bekleniyordu, ama öyle olmadı. Álava ve Guipúzcoa'nın bir kısmı hariç geri kalan Bask topraklarıyla birlikte tüm kuzey bölgesi faşistlerin eline ya da safına geçerken, Bask'ın kalbi olan Bilbao (Vizcaya) cumhuriyetin yanında yer aldı. Fakat Vizcaya da yekpare bir görünüm arz etmiyordu ve Bilbao Halk Cephesi çizgisine yakınken, geri kalan bölgelerin çoğu muhafazakârdı.

* * *

Belirtildiği üzere, Bask'ta hâkim olan parti PNV (Bask Milliyetçi Partisi) idi. Adından da anlaşılacağı üzere, milliyetçi olduğunu

gizlemiyordu. Bu açıdan, Bask milliyetçiliği Marksizmin UKKTH ilkesinin anlaşılması açısından çok iyi bir örnektir ve günümüzde ulusal sorunların dünyanın her yerinde nevzuhur ettiği düşünüldüğünde, önemli dersler barındırmaktadır.

Marksistler açısından, ulusların kaderlerini kendilerinin tayin ***hakkı*** (UKKTH) koşullara göre değişmeyen, ilkesel bir tutumu ifade eder. Her ulus kaderini kendi bildiği yolda çizme hakkına sahiptir. Marx'a göre, sosyalistler bütün ulusların (ulus-devletlerin) kapitalist birimler olmasından hareketle hepsinin meşruiyetini sorgulamalı ve enternasyonalist bir dünya anlayışını savunmalıydı; fakat böyle bir dünya kurulana dek uluslar arasındaki eşitsizliğe seyirci kalamazlardı, aksi takdirde, sosyalistler "kendileri toplumsal devrimi gerçekleştirmeye hazır olana kadar diğer bütün ülkelerde tarihi durdurmaya ve tüm dünyayı beklemeye almaya" çalışan kişiler derekesine düşerlerdi (Marx ve Engels, 1995: 229).

UKKTH ezilen uluslara destek için sosyalist olmalarını şart koşmadığı gibi, aynı şekilde kaderlerini illa solcu bir önderlik arkasında tayin etmelerini de dayatmaz. Ulusların kaderlerini ***kendilerinin*** tayin hakkı o ulusun sözgelimi kralcı ya da dinci bir önderlikle de siyasal alanda yer alabileceğine işaret eder; tayin hakkının ilkesel kabulü bu demektir. Bu hareketlerin hangi derecede desteklenip desteklenemeyeceğiyse koşullara bağlıdır, ama bu bile sırf sağcı diye ulusal hareketin üzerinin çizilemeyeceğini gösterir.

Bask ulusal önderliği bunun en somut örneğiydi. Bask hareketi gayet milliyetçi, muhafazakâr, dinci ve yer yer ırkçı bir önderliğe sahipti, hattâ Marianne Heiberg Bask milliyetçiliğini 1890'ların sonunda Bilbao merkezli sosyalist fikirlerin yayılmasına Bask burjuvazisinin bir tepkisi olarak tarif eder (1975: 184). Fakat bu gerici niteliği ulusal haklarının peşinde koşarken İç Savaş'ta doğru cephede bulunmasını engellemedi. Ulusal hareketlerin tarihsel ilericiliği kendisini göstermişti. Halk Cephesi'nin programında Bask ülkesinin statüsü tanınınca, PNV sağdan yana hiçbir umudu kalmadığından ittifaka tamamen katılmasa bile dışarıdan destek sundu. İç Savaş başladığında da bu tutumunu sürdürdü.

Bilbao'da askerî ayaklanma olmadı, asker ve polis hükümete sadık kaldı. Keza yer yer komiteler (savunma cuntaları) ortaya çıkmış olsa da, İspanya'nın geri kalan bölgelerinde gördüğümüz türde komiteler fiilî egemenliği ele geçirmedi. Darbeden sonra birkaç aya kalmadan Bask milliyetçileri devrimci güçleri saf dışı bırakıp kontrolü ele geçirmişti. Eli güçlü olan taraf PNV'li milliyetçilerdi.

İç Savaş'ta merkezî hükümet için Bask demek savaş sanayisi için elzem olan demir-çelik üretimi demekti. Bu kaynakların kaybı öldürücü bir darbe olurdu. Dahası Bask'ın varlığı halkla ilişkiler açısından çok önemliydi, zira tüm dünyaya Katolik bir halkın da davanın yanında yer aldığını, savaşın bir din savaşı olmadığını anlatma fırsatı sunuyordu. Halk Cephesi hükümeti bu etkenleri dikkate alarak tavır belirledi.

PNV de bu gücün farkında hareket etti; faşizm karşıtı cephede yer almaya itilmiş olsa da, partinin milisleri savaşın "ilk haftalarında çoğunlukla pasifti ve üyelerinin Álava ve Navarra kesimleri faşistlere katılmıştı" (Durgan, 2007: 89). Eylül başında kendi hükümetlerini kurmak amacıyla Caballero hükümetiyle müzakerelere başladılar. Caballero Bask milliyetçilerini merkezî hükümete katılmaya davet etti ve öncelikle PNV lideri Antonio Aguirre'ye kamu işleri bakanlığını teklif etti, ama red cevabı aldı. Pazarlıklar sonucunda, 1 Ekim'de Manuel de Irujo koltuksuz bakan olarak hükümetteki yerini aldı. Nihayet Madrid hükümeti tarafından Ekim'de Bölgesel Özerklik tanındı ve ancak o zaman Basklılar anti-faşist cepheye kesin olarak katılmış oldular. Bask bölgesel hükümeti 7 Ekim 1936'da PNV ağırlıklı olarak ve lideri Aguirre başkanlığında kuruldu. Hükümette sosyalistler, Stalinistler, cumhuriyetçi solun temsilcileri yer alırken; Péirats'ın dediğine göre (2011a: 186), anarşistlere epey ısrarcı olmalarına rağmen bakanlık verilmemişti.

Hükümetin kurulmasından sonraki dokuz ayda, darbecilerin eline geçmemiş yegâne Bask toprağı olan Vizcaya kendi bayrağı, para birimi, ordusu, sınırları, hukuk sistemi ve dış politikasıyla

re'sen egemen bir devletti.[135] Sanayide üretim araçlarına ya da toprağa el koyulması söz konusu değildi; Kilise hem cephe gerisinde hem cephede faaliyetlerini sürdürüyordu (ama faşist cephenin propagandasını yapmıyordu). Haziran 1937'de Bask ülkesi düşene kadar bölgede tek bir grev bile görülmemiş, İspanya'daki iki büyük banka Bilbao'da olmasına karşın bankalar devletleştirilmemişti (Fusi, 2001: 184). Başka bir deyişle, devrimci cephenin içinde devrim karşıtı, muhafazakâr, hattâ son derece dindar bir niş olarak Bask vuku bulmuştu.

PNV tipik bir ezilen ulus milliyetçiliğiyle, kendi çizdiği dar çerçeve haricinde Bask'taki tüm ilerici hareketleri dışarıdan ülkeye sızmış diye görüyor ve bunlara karşı önlem almak gerektiğini düşünüyordu (benzer bir durum Katalunya'da CNT'ye karşı vardı ve Konfederasyon'un göçmen işçilerle onları kışkırtan kesimlerin toplamı olduğu düşüncesi Madrid'in de desteğiyle epey yaygındı). Dolayısıyla PNV'nin İç Savaş başladığında önüne koyduğu görevlerden biri darbecilere karşı savunma savaşı yürütmekken, diğeri de Halk Cephesi'nde cisimleştiğini düşündüğü aşırılıkçı kesimlere karşı koymaktı. Bu bağlamda, örneğin milliyetçi Bask milisinde sol gruplar ve Basklı olmayanlar dışlanmıştı (Beevor, 2006: 104).

Merkezî hükümet anlaşma sonrası askerî gücünün bir kısmını bu bölgeye kaydırdı. Fakat Aguirre önderliği Bask ağır sanayisini askerî ihtiyaçlara uygun olarak dönüştürmeye epey direndi. Keza ittifakın zayıf temelini göstermesi bakımından; merkezî hükümetin ve Katalan hükümetinin Bask çeliğini satın alması için sıradan bir ticari müşteri gibi peşinen ve üstelik dövizle ödeme yapması gerekiyordu! (Graham, 2002: 250)

Özerk hükümetin ömrü bir yılı bile doldurmayacak ve özünde Vizcaya'yla sınırlı kalacak olsa da, Bask milliyetçileri işçi ve emekçilere sunacak bir programları olmadığını bu kısa sürede göstermeyi başardılar. Özerk Bask hükümeti fiyatlara narh koymayı red-

135) Kabinenin İçişleri Bakanı, kırk küsur yıl sonra Herri Batasuna'nın liderliğini yapacak olan genç aristokrat Telesforo Monzón idi. Polis aygıtını lağvederek PNV'ye bağlı yeni bir polis örgütü (Ertzaña) kurmuştu (Beevor, 2006: 224).

dettiğinden savaşın yükünü yine yoksullar çekmişti. Alternatifsizlik Bask bölgesinin de özeti gibiydi.

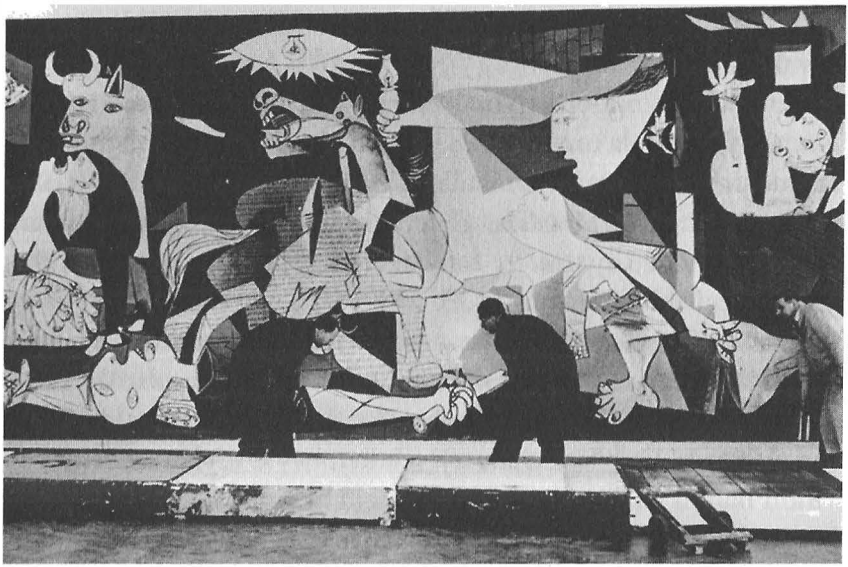
Bask milliyetçilerinin tutumunu sorgularken, bu bölgede en güçlü ikinci akım olan sosyalistlerin ve de Stalinistlerin Bask milliyetçiliğini olduğu gibi kabul eden uzlaşmacılığını da atlamamak gerekiyor. İki kesimin de ulusal soruna yaklaşımı sorunluydu: Ya inkârcı bir ezen ulus şovenizmini tanıyor ya da diğer uca savrularak ulusal hareketi kendi bildiği yolda ilerlemeye terk ediyor ve dolayısıyla tabanındaki emekçileri o ulusal (küçük burjuva) önderliğe mahkûm ediyordu. İç Savaş'ın somut koşullarında ilk seçenek devre dışı kaldığından, şimdi iki parti de pasif seyirci konumuna geçmişti.

Bask ile Halk Cephesi arasındaki gerilim iniş çıkışlarla hep sürdü. Örneğin 11 Eylül'de San Sebastián düşerken anarşistler geri kalan toprakları yakarak geri çekilmiş, ama Bask milliyetçisi milisler aynı tutumu sergilemeyince kuşkular artmıştı. Bir benzeri ertesi yıl Bilbao'da da yaşanacaktı; Bask'ın ele geçirilmesinde kilit rol oynayan Alman ordusu, ganimete de el koymuş ve Bask sanayisinin çoğunu Almanya'ya taşıyarak Nazi savaş makinesine eklemişti.

Ama her şeye rağmen Bask İç Savaş'ta faşizm karşıtı saflardaydı ve faşistler açısından bu durum affedilmez bir günah teşkil ediyordu.

Gernika, *Guernica*

Bask'ın Gernika kenti 26 Nisan 1937 Pazartesi günü öğleden sonra 4 sularında Alman savaş uçaklarının yoğun bombardımanıyla sarsıldı. Hedef alınan bölge askerî açıdan önem taşıyan bir yer değil, bir meskûn mahaldi ve zayiatı artırmak amacıyla kasten Gernika'nın pazarının kurulduğu en kalabalık gün seçilmişti. Hedef siviller olduğundan, kentin dışında savaş malzemeleri üreten fabrikaya ya da iki kışlaya dokunulmamıştı; zaten kent de muharebe alanının çok uzağındaydı (Steer, 1937). Ayrıca köprüleri uçurmak vb. için kullanılan yüksek patlayıcılar yerine yangın bombası

Pablo Picasso'nun dünyaca ünlü tablosu "Guernica".

kullanılması da aynı amaca işaret ediyordu. Yaklaşık üç buçuk saat süren yoğun bombardımanda, Bask hükümetinin verdiği rakamlara göre, 10 bin kişilik kentte 1.645 kişi öldü, 889 kişi yaralandı (29 Nisan'da kent faşistlerin eline geçtiğinden kesin rakam bilinmese de, ölü sayısının ilk başta düşünüldüğünden daha az olduğu tahmin ediliyor).

Her şeyden önce, Gernika bir Bask kenti olduğu için vurulmuştu. Franco'nun savaşı bir haçlı seferine dönüştürmek istediğini ve propagandasını bu temele oturttuğunu belirtmiştik. Bask'ın tutumu bu kurguya taş koyuyordu ve faşist cunta için kabul edilemez bir ayrıkotu konumundaydı. Bu yüzden, İç Savaş'ta Kızılların, hani şu kiliseleri yakıp rahip ve rahibeleri öldüren, İspanya'nın ihyasına taş koyan dehrîlerin safına geçmiş Basklılara sıkı bir ders vermek gerekiyordu!

Ders vermek için Gernika biçilmiş kaftandı. Euzkadi'nin geleneksel başkentiydi, bir zamanlar Bask meclisine ev sahipliği yapmıştı; dahası 1936'da özerklik kutlamaları Gernika'da gerçekleştirilmiş, Aguirre yerel hükümetin başkanlığına seçildiğinde Ger-

nika ağacının altında yemin etmişti. Kentin böyle manidar bir yeri vardı.

Bu amaçla Condor Lejyonu kumandanı Wolfram von Richthofen, General Mola'nın emrindeki Juan Vigón'la birkaç istişarenin ardından Gernika'nın bombalanması için harekete geçti. (Casanova, 2010: 297) Mola'nın genelkurmayında planlanan katliam Alman Condor Lejyonu ve İtalyan Aviazione Lejyonu tarafından hayata geçirildi (Preston, 1993: 243-4).

Gernika'ya düzenlenen hava bombardımanı tarihte savunmasız sivil hedeflere yönelik ilk total yıkımdı. Bu bombardımanda 22 bin kilo bomba kullanıldı, binaların yüzde 70'i yıkıldı (Preston, 1986: 141). İzlenen strateji tek kelimeyle tüyler ürperticiydi: "İlkin halkın panik içinde kaçması için el bombaları ve ağır bombardıman, ardından sığınaklara kaçmaları için makineli tüfeklerle tarama, sonrasında da evleri paramparça edip kurbanlarının başına yıkmak için ağır bombardıman ve yangın bombaları" (Steer, 1937).

Ertesi sabah kente ulaşan gazeteci George L. Steer'ın hazırladığı haberin bir sonraki gün *Times* ve *New York Times*'ta yayınlanması katliamın dünya gündemine oturmasını sağladı. Franco kendi dezenformasyon ağı ve Avrupalı devletlerin malum tutumları sayesinde belli oranda tepkileri savuşturdu; suçu Halk Cephesi'ne atıyor, katliamı "Kızılların geri çekilirken yaptığını" iddia ediyordu. Nitekim İspanya hükümetinin uluslararası tahkikat talebi emperyalist güçler tarafından reddedildi (Alpert, 2004: 126). Fakat saldırıyı komünistlerin yaptığı iddialarının milliyetçi bir yalan olduğu "dürüstlüğü tartışılmaz bir tanık olan Basklı papaz Onaindia" sayesinde kanıtlandı ve 1946'daki Nürnberg Mahkemeleri sırasında Alman subaylarının söyledikleriyle de teyit edildi (Jackson, 1971: 382).

Yine de Francocular katliamdaki rollerini uzun yıllar reddettiler ve suçu Almanlara attılar. Uluslararası Katolik camianın bu yalana destek çıkması inandırıcılık kazanmasında rol oynadı. Fakat Gernika unutulmadı ve bunda İspanyalı ünlü ressam Pablo Picasso'nun payı büyüktü. Elbette Gernika'dan sonra Rotterdam,

Coventry, Dresden, Hiroşima gibi şehirlerde daha korkunç hava saldırıları oldu, hattâ o kadar uzağa gitmeye de gerek yok, ertesi yıl Barcelona yerle bir edildi, 3 binden fazla insan öldü. Fakat Gernika'yı ayrı kılan, ilklerden olmasıydı; Picasso'yu dev tablosunu, Paul Éluard'ı şiirini, Hermann Kesten'i romanını yazmaya iten bu sembolizmdi (Southworth, 1977: 31). Uzun yıllardır Paris'te yaşayan Picasso katliam haberini alınca dehşete düşmüş ve İspanya hükümeti Paris'teki Uluslararası Sergi için bir resim yapmasını istediğinde Gernika katliamını seçmişti (Corbin, 1999: 4). Picasso'nun tablosu Ekim 1938-Şubat 1939 arasında Britanya'da dolaştırıldı ve binlerce ziyaretçi çekti (Buchanan, 2012: 540) ve bugün de benzer bir ilgi görmektedir.[136]

136) Sadece Guernica'nın çizim sürecini değil; Picasso'yu ve çağdaşı diğer sanatçıları Barcelona şehrinin modern tarihi ve mücadele geleneği çerçevesinde ele alan harikulade bir çalışma için, bkz. Temma Kaplan (1992).

ON ALTINCI BÖLÜM

Mayıs Günleri ve Devrimin Sonu

1789-94 Fransız Devrimi'nin önderlerinden St. Just, "devrimi yarım bırakanlar kendi mezarlarını hazırlar" der. St. Just sadece Fransa'da değil, İspanya'da da haklı çıktı. Devrim, yükselişteyken düğümü koparıp atamayınca, sıra karşıdevrime geldi; 1937 karşıdevrimin yılı oldu. Devrim en ileri önlemleri, en radikal tutumları Barcelona'da göstermişti, son büyük atılımını da yine bu Katalan şehrinde sergiledi ve ezildi.

Yeni yılla birlikte devrim korkusu giderek azaldığından mülklü sınıfların temsilcileri daha özgüvenli hareket etmeye başlamıştı. Bir seneye kalmadan, parası olanlara hitap eden pahalı lokantalar ve gece kulüpleri tekrardan açılmış, buna mukabil uzun ekmek kuyrukları sıradanlaşmış, dilenciler sokaklardaki yerini yeniden almıştı. Katalunya'da ERC içinde birçok isim bu özgüveni bir

an önce sağlamlaştırmak isterken, *Solidaridad Obrera* (30 Aralık 1936) "daha içgörülü, daha samimi ve daha sadık" dediği Companys'e güvenmeyi sürdürüyordu. Oysa ERC haricinde, hattâ ondan da önce PSUC, bir an önce Batılı müttefikleri için makul bir düzen tesis etmenin arayışı içindeydi. Başta daimi (burjuva) orduya geçiş ve toprakta özel mülkiyet hakkı olmak üzere her cephede saldırı başlamıştı. Gerilim 27 Mart'ta CNT'nin istifasıyla Katalan hükümetinin dağılmasına yol açtı (Graham, 1999: 514). Companys ciddi krizi 2 ve 16 Nisan'da az çok aynı olan iki yeni hükümet kurarak yatıştırmaya çalıştı; en önemli husus Adalet Bakanlığı görevini Stalinist Comorera'ya vermesiydi, zira onun ve ekibinin "adalet"in nasıl sağlanacağına dair çok kesin (ve karanlık) bir planı vardı.

Karşıdevrimin saldırıya geçmesi devrimci örgütlerin içinde belli kesimlerin sola kaymasına yol açtı. Artık CNT ve POUM bile olayların akışının nereye gittiğini görmeye başlamıştı. Bu örgütlerin bir bütün olarak sola kaymalarından bahsedemesek de, özellikle de tabanda muazzam bir mayalanma vardı. Ayrıca Mart ayında anarko-sendikalistlerden kopan Durruti'nin Dostları adlı küçük bir grup, devrimin ertelenmesi gibi bir şeyin olamayacağını, hem komitelerin hem de diğer devrimci organların sekiz ay gibi kısa bir sürede ilga edildiğini, bu sürecin karşıdevrimle sonlanacağını yazarak CNT-FAI'nin resmî çizgisinden kesin olarak ayrılıyordu.

Nisan ayına gelindiğinde gerilim iyiden iyiye yükselmişti. Önceki ay Katalunya dışındaki radyo istasyonları ve gazeteleri yasaklanan POUM'un liderlerinden Andrade, 4 Nisan'da tabandan yeni devrimci komiteler seçilmesi talebini dile getirmiş ve dahası POUM gençlik örgütü (JCI) ile birlikte Halk Cephesi'ni reddettiklerini duyurmuştu. CNT'li devriyelerle polis güçleri arasında silahlı çatışmalar yaşanıyordu. Stalinist gizli polisler Barcelona'da cirit atıyor, "Troçkist karşıdevrimci" diye gördükleri POUM militanlarını derdest ediyorlardı.

Düzeni sağlamanın klasik yolu kolluk kuvvetlerinin sayısını artırmaktı. Maliye Bakanı Negrín'in yeniden hayat verdiği ve sayısı-

nı 15 binden 40 bine çıkardığı *carabineros*'un (gümrük ve sınır polisinin) yanı sıra, yeniden yapılandırılan polis aygıtının sayısı da 40 bini aşmıştı (Payne, 2004a: 216). Halk Cephesi hükümeti 17 Temmuz öncesine göre daha az toprak parçasına hükmediyor, ama daha çok polis barındırıyordu; faşistlere karşı silah ve kuvvet bulmakta zorlanırken, iç düşmana karşı böyle bir sıkıntı yaşamıyordu.

Nihayet *carabineros* İç Savaş'ın başından bu yana anarşistlerin kontrolünde olan Fransız sınırındaki gümrük noktalarını ele geçirmek için harekete geçti. Anarşistler direnince çatışma çıktı ve hemen başka noktalara da sıçradı. 25 Nisan'da Negrín sınırın kontrolünü ele geçirmiş, anarşistler önemli kayıplar vermişti, ama UGT'nin önde gelen isimlerinden Stalinist Roldán Cortado da Barcelona'da öldürülmüştü. Cortado'nun 27 Nisan'daki cenaze töreni devrim aleyhtarı büyük bir gösteriye dönüştü. Misilleme gecikmedi ve bu kez bir yereldeki komitenin anarşist başkanı Antonio Martin öldürüldü (Bolloten, 1991: 426). Aynı gün, Katalan hükümeti CNT-FAI ve POUM'a silah stoklarını 48 saat içinde teslim etmelerini emretti. Hükümet askerleri bazı bölgelerde polis görevini işçi örgütlerinin elinden almaya başlamıştı. Bu nedenle Barcelona'da açıktan çatışmalar görülüyordu. Nitekim Madrid'de de durum hareketliydi. 23 Nisan'da Madrid Cuntaları dağıtılmıştı. Yine son hafta sendika ve işçi liderleri öldürülmüş, sol içi çatışmalar yaşanmıştı. Generalitat bu kritik durumu bahane göstererek 1 Mayıs'ta gösteri ve toplantıları yasakladı. Bir kitlesel gösteri işçilerin kendiliğinden bir ayaklanmaya girişmelerine yol açabilirdi, oysa planlar proletaryayı hazırlıksız yakalamak için yapılmıştı.

Bardağı taşıran son damla olarak, 2 Mayıs günü Companys ile o sıra Barcelona'da bulunan Azaña arasındaki telefon görüşmesinin CNT'liler tarafından kesilmesine işaret edilmiştir. Anarşistler devrimin başından beri telefon hatlarını ellerinde tutuyor, görüşmeleri dinliyor, yönlendiriyorlardı. Aynı dönemde sosyalist bakanlardan Prieto'nun görüşmesinin benzer bir akıbete uğramış olması da belirleyiciydi. Karşıdevrimci provokasyon böyle bir bağlamda gerçekleşti.

Mayıs Ayaklanması

Devrimin tepe noktasını oluşturan Mayıs olayları ya da Barcelona Ayaklanması 3 Mayıs 1937'de bir provokasyonla başladı. Darbenin püskürtüldüğü günden beri esas ağırlığını CNT'nin oluşturduğu bir komitenin elinde bulunan Telefon İdaresi, Barcelona'daki "kamu düzeni" (polis) komiseri ve Stalinist PSUC'un hükümetteki temsilcilerinden biri olan Rodriguez Salas ve üç kamyon asker tarafından 3 Mayıs 1937'de basıldı. Görünen o ki, Stalinistler devrimci güçleri bastırmak için gerekli zeminin oluştuğuna kanaat getirmiş ve saldırıya geçmişlerdi; daha düşük bir ihtimalse, partinin çizgisini iyi okuyan ve tüm saldırılarının yanıtsız kalmasından cesaret bulan bir grup partili inisiyatif almıştı. Her halükarda, bu olay devrimin kırılma noktası oldu.

Stalinistlerin karşıdevrimci baskınına Telefon İdaresi'ndeki işçilerden karşılık gecikmedi ve çatışmanın ardından ayaklanma tüm Barcelona'ya yayıldı. Barcelona aslına sadık kalmış, Engels'in altmış küsur yıl önce dile getirdiği "dünyadaki diğer bütün şehirlerden daha fazla barikat savaşı görmüş" Barcelona tasvirini (Marx ve Engels, 1988: 586) doğrulayacak şekilde, birkaç saat içinde şehrin dört bir tarafında yüzlerce barikat dikilmişti. Barcelona'da aylardır biriken gerilim iki ayrı cephe daha yaratmış; POUM, Durruti'nin Dostları ve Liberter Gençlik tıpkı küçük bir grup olan İspanyol Troçkistleri (Bolşevik-Leninistler) gibi[137] kader ânının geldiğini söyleyerek cephenin sol safını sıklaştırmıştı.

Fakat Barcelona demek anarşistler demekti, CNT-FAI'ye rağmen hareketin ilerlemesi o günkü şartlarda çok zordu ve anarşist önderlik yine devrime önderlik etmek yerine devrimin önüne dikildi. CNT-FAI *şehrin neredeyse tamamını ele geçirmiş olan devrimci işçileri* yatıştırma rolüne soyundu. CNT Bölge Komitesi provokasyonun daha ilk ânından itibaren işçilere silah bırakmaları çağrısında bulundu. CNT Ulusal Komitesi Manifestosu'nda (ne yazık ki övünerek) ifade edildiği şekliyle, "CNT daha ilk andan itibaren sokaktaki kavgayı sonlandırmaya çalıştı" (1988). Fakat o an silah

137) Bolşevik-Leninistler hemen 3 Mayıs akşamı Birleşik İşçi Cephesi öneren bildirilerini yayınlamışlardı.

bırakmanın, baskını yapan karşıdevrimciler tarafından kurşuna dizilmek anlamına geldiğini gören işçiler bu çağrıyı reddettiler.

4 Mayıs'ta merkez hariç tüm Barcelona devrimci güçlerin elindeydi (Castells Duran, 2003: 132). Aynı gün García Oliver Generalitat binasından anarşistlere ve diğer devrimcilere karşılıklı ateşkes çağrısında bulundu. Bu çağrı anarşist militanlardan büyük tepki gördü, hattâ "ölen de öldüren de kardeşimizdir" mealindeki sözleriyle García Oliver ilelebet dalga konusu olmuştur. Fakat mesele tek tek anarşistlerin ne tutum aldığıyla alakalı değildi. CNT-FAI yol ayrımına gelmişti. Hareketi durduracak gücü olmadığından, beklemekten başka çaresi yoktu. Fakat aynı günün akşamı perspektif belirlemek için toplanan POUM ve Durruti'nin Dostları grubu mevcut koşullarda CNT-FAI'nin sonuna kadar gitmek istemediğini gerekçe göstererek *silahları bırakmadan* geri çekilme kararı aldı (Guillamón, 1996: 49-50). Can simidi bulunmuştu.

Ertesi gün Durruti'nin Dostları meşhur bildirisiyle "Devrimci cunta", "İşçi sınıfına düşman siyasi partilerin dağıtılması" ve "Sokakları teslim etmeyelim" çağrısında bulundu. POUM'un da sahiplendiği bu bildiri, Agustin Guillamón'un da ifade ettiği gibi (*a.g.e.*), gerçek bir çağrıdan ziyade niyet bildirimiydi ve geri çekilme çağrısından sonra gelmiş olması bakımından özünde ajitatif bir nitelik taşıyordu. Zaten bu planı hayata geçirmek için somut herhangi bir adım atılmadı. Kitleler henüz sokağı terk etme niyetinde olmasa da, karar alınmıştı.

Durruti'nin Dostları grubu 5 Mayıs'ta CNT-FAI ve POUM'a güçlerini birleştirerek "devrimci cunta", yani sovyet kurma çağrısında bulunurken, CNT ise radyodan Durruti'nin Dostları ile hiçbir bağı olmadığını ilan ediyordu. Aynı gün İtalyan anarşistler Berneri ve Barbieri tutuklandı. Bu sırada, CNT ve POUM militanlarından oluşan birkaç farklı birliğin cepheyi terk edip devrime yardım için Barcelona'ya gelmeye çalıştıkları iddia edilmiş olsa da, Andy Durgan (2004) bunun doğru olmadığını söyler. CNT-FAI devletle uzlaşıp ayaklanmayı bitirme çabalarını her geçen gün biraz daha artırdı. Sorunun çözümünün Rodriguez Salas gibi çıban-

başlarının temizlenmesi ve Mayıs öncesine dönülmesinden geçtiğini düşünüyordu.

6 Mayıs'ta POUM iyice geri adım attı; "barikatlardan ve sokaklardan çekilme" çağrısına uygun olarak işe geri dönülecek ama teyakkuz halinde kalınacaktı; POUM ertesi gün çağrısını yineledi. Bu süreçte POUM gençliği JCI (İberya Komünist Gençliği) bütün devrimci partilerin temsil edileceği İspanyol sovyetleri çağrısı yapmasına karşın, bu öneri POUM'un uzlaşmacı önderliğine fazla gelmişti. Oysa POUM savaşın başında müthiş bir sayısal artış göstermiş ve hepsinden önemlisi Barcelona'da anarşistlerden sonra en etkili devrimci grup haline gelmişti. Polis ve hükümet güçleri Katalunya'nın Barcelona dışındaki şehirlerinde de hem telefon dairelerine hem de CNT ve POUM binalarına saldırılar düzenliyordu. Dolayısıyla uzlaşmanın nereye varacağına dair ipuçları ortadaydı: Yönetici kadrosunun tüm yalpalamalarına karşın CNT ve POUM'da cisimleşen devrimci eğilimi dize getirmek; henüz anarşistlere karşı böyle topyekûn bir saldırı mümkün olmasa da, POUM örneğinde tümüyle ezmek. Fakat POUM bir kez daha kapitalist düzen yolunu seçti.

Aynı yalpalama anarşistler için de geçerliydi. Mayıs günlerinden bir devrim çıkacağı düşünceleri yoktu; neden çıkmayacağına dair somut bir yanıtı, örneğin anarşistlerin tutumunu eleştiren Felix Morrow'la polemiğinde bir anarko-sendikalist ("Senex") verir: "İyi silahlanmış komünist polis ve askerî birlikler [...] sosyalistlerin kontrolündeki birçok askerî birlik, burjuva kesimler, sağcı sosyalist Prieto'nun kontrolündeki donanma... Bunlar savaşmadan teslim olur mu"ydu? Başka bir deyişle, böyle bir adım hem cephedeki işçilerin moral motivasyonunu kaybetmesine (neden?) hem de Fransa'nın desteğinin tümüyle yitirilmesine yol açacaktı ve yalıtılmak göze alınamazdı. Keza Abad de Santillán da bir kez daha devrimci güçler "isteselerdi", tüm Barcelona'yı ele geçirebilirdi, ama "bizim böyle bir derdimiz yoktu" der (akt. Bolloten, 443-44 ve 433). Başka bir deyişle, düşman askerî açıdan çok güçlüydü ve harekete geçseydik kaybederdik! Anarşistler azınlıktayken "devrimci jimnastik" adı altında devrimle oyun oynamış, azın-

lık olmaktan çıktıkları belirleyici an gelip çattığındaysa devrimi askerî güçlere ve niceliğe indirgeyen tipik ertelemeci tutuma kaymışlardı.

Oysa devrim için ideal an yoktur. Marx bunu "mücadeleye ancak kaybetme riskinin sıfır olduğu durumda atılsak, dünya tarihini yapmak gerçekten de çok kolay olurdu" (Marx-Engels, 1996: 47) diye ifade ederken, Troçki ise iki devrime bizzat önderlik etmiş bir isim olarak (ve muhtemelen aklında 1917 Temmuz Günleri canlanarak) şöyle der: "Devrimci bir parti geride durarak kitleleri burjuvazinin mermileri altında önderlikten yoksun bırakmaktansa, kendisi de her zaman için kitlelerle birlikte o yenilgiyi yaşamalıdır. Mücadelede yaralar alan bir parti, kitlelerin kalbinde daha da derinlere kök salacak ve er ya da geç intikamını alacaktır. Fakat kitleleri tehlike ânında yalnız bırakan parti, bir daha iflah olmaz" (2000: 131). Gerçekten de işçi sınıfına ihanet eden CNT-FAI ve POUM o günden sonra bir daha iflah olmadılar ve siyaset sahnesinden silinip gittiler.

Katalan partisi Esquerra olayları bastırmasında Generalitat'a yardımcı olması için merkezî hükümetten takviye kuvvet talebinde bulundu. Valencia hükümetiyse sadece olayları bastırmak için değil, fiilen tüm yönetimi devralmak için geleceği yanıtını verdi! Halk Cephesi partilerinin bu konudaki tavrı çok netti: Katalan özerkliğini ayak bağı olarak görüyor, iktidarı tek elde toplamak istiyorlardı. Sadece Largo Caballero tereddüt içindeydi, zira Barcelona'ya asker göndermek PSUC'u güçlendirmek ve daha da önemlisi anarşistleri karşısına almak anlamına geliyordu. Halk Cephesi içindeki iktidar çekişmesinde Caballero'nun yanına alabileceği tek müttefik anarşistlerdi ve bu adımı atmak kendi ipini çekmek olurdu. Fakat kurulu düzen dâhilindeki seçeneklerin dışına çıkamayan Caballero da sonunda aynı çizgiye gelecekti.

7 Mayıs akşamı Companys'in çağırdığı 5 bin silahlı kuvvet şehre gelip kontrolü ele geçirdi. Mesele Telefon İdaresi'yle sınırlı kalmamış ve polis şehrin genelinde işçileri silahsızlandırarak yeniden kontrolü ele geçirmek üzere harekete geçmiş, birkaç gün içinde gelen takviye kuvvetlerle bölgedeki devlet gücü 12 bin ra-

kamına ulaşmıştı. Devrim ezilmiş, PSUC ve *Asaltos* devrimcilere karşı misillemelere girişmişti.

Barcelona'daki Mayıs ayaklanması sonucunda çoğunluğunu öncü işçilerin oluşturduğu bine yakın devrimci öldü, en az 1.500 devrimci de yaralandı. Hepsinden önemlisi, devrimi tasfiye etmek isteyen güçler mevcut "devrimci" örgütlerin devrim yapmak gibi bir niyeti olmadığını gördüler! Bu nedenle saldırıların temposu hızlandırıldı. Örneğin Mayıs sonrasında CNT binaları kundaklanacak, anarşistlere yönelik *paseo*'larda birçok CNT üyesi öldürülecekti (Graham, 1999: 527).

CNT Ulusal Komitesi'nin "CNT bu durumun sorumlusu değildir. Savaşın ve anti-faşist cephenin problemleriyle kıyaslandığında bu mesele önemli değildir" (Gómez Casas, 1986: 213) diyerek geçiştirmeye çalıştığı Mayıs olayları İspanya Devrimi'nin tepe noktasıydı. Darbeden sonra iniş çıkışlarla da olsa, hükümetin kontrolündeki bölgede devrimin egemenliği vardı, ama karşıdevrim her gün daha da güçleniyordu. Mayıs ayaklanmasından sonra devrimci çizgi hızla inişe geçti, faşizme giden yolda geri sayım başladı.

* * *

Genel kanının aksine, Mayıs olayları bir azınlığın umutsuzca girişiği, daha baştan yenilgiye mahkûm bir eylemden ibaret değildi. Ayaklanma tabanda ciddi bir destek bulmuştu, ama işçiler yıllardır birlikte yürüdükleri örgütlerin sesine tamamen kulak tıkayamamışlardı. Sözgelimi CNT önderliği Mayıs olayları sonrasında Durruti'nin Dostları grubunu sendikadan atma kararı almış olsa da, tabanın kitlesel muhalefeti nedeniyle bu kararını hayata geçiremedi. CNT (ve aslında UGT) tabanındaki işçiler gidişattan rahatsızdı ve kendi içlerinden bir grubun harcanmasına izin vermemişlerdi, ama sloganların ötesinde somut ve tutarlı bir yol haritası çıkaran bir önderlik olmadığından, maceralara atılmaya da aynı derecede uzak duruyorlardı. Mayıs'ın çelişkisi burada saklıydı.

Troçki Ağustos ayında yaptığı değerlendirmede şöyle der: "Eğer Katalan proletaryası Mayıs 1937'de iktidarı ele geçirmiş olsaydı

[...], İspanya'nın tamamında kendine destek bulacaktı. Burjuva-Stalinist gericilik Katalan işçileri bastırmak için iki alay bile bulamazdı. Franco'nun işgal ettiği topraklarda sadece işçiler değil, köylüler de Katalan proletaryasına yüzlerini döner, faşist orduyu yalıtır ve engel olunamaz şekilde dağılmasına yol açarlardı. Bu koşullarda yabancı hükümetlerden herhangi biri, ordularını İspanya'nın cayır cayır yanan toprağına salma riskini alır mıydı, tartışılır" (1973a: 279). Andy Durgan (2004) devrimin yankı bulacağı konusunda Troçki'ye katılsa bile, geri kalan tespitlerine karşı çıkar ve ihya edilen eski polis aygıtına ilaveten Stalinistlerin de önemli bir baskı aygıtı kurduğunu söyleyerek devrimin ezilmesinin daha güçlü bir ihtimal olduğunu vurgular. Ben Stalinistlerin gücünün fazla abartıldığı kanaatindeyim. Yaklaşık iki yıl sonra Casado darbesinde görüldüğü üzere, Stalinistlerin İspanya'da yaslandığı asker ve polis aygıtı sağlam bir saldırı karşısında darmadağın olmaya çok yatkın bir yapıdaydı: Partiye ve etrafına doluşmuş subaylar ve diğer kariyeristler kurulu düzenin temsilcisi olarak gafil avlayıp saldırıya geçerken yenilmez görünüyorlardı, ama güce tapan tıynetleri gereği, baskın yiyip düzenin el değiştirdiğini hissettiklerinde pasifliğe gömülmeleri kaçınılmazdı. Bu yüzden, cesur bir devrimci girişimin askerî açıdan yenilgiye mahkûm olduğu doğru değildir. Devrim Mayıs'ta da askerî açıdan güçsüz olduğu için değil, siyasi açıdan güçsüz, başsız olduğu için yenilmişti.

Öte yandan, 7 Mayıs akşamına doğru Barcelona'ya ulaşan 5 bini aşkın asker ve polis sadece devrimin son kalesinin değil, Katalan özerkliğinin de düşüşünü simgeliyordu. Temmuz 1936'dan yaklaşık bir yıl sonra yine çok korkmuş olan Companys'in devrimci mevzileri bombalamak amacıyla merkezî hükümetten hava aracı talep edecek (Guillamón, 1996: 4) kadar ileri gitmesinin de, tıpkı CNT'nin (uçaksavarlarından en donanımlı ve talimli birliği olan Durruti Kolu'na kadar) ve POUM'un (mesela Aragón bölükleri) silahlı güçlerini kasten uzak tutmasında (Graham, 1999: 521-22) olduğu gibi, siyasi bir karşılığı olacaktı. Katalunya'da düzeni başkentten gönderilen askerlerin sağlaması özerkliğin de yitirilmesi anlamına geliyordu: Düzeni kim sağladıysa, başına da o

geçer! Nitekim Ekim'de başkentin Barcelona'ya taşınmasıyla sürece mühür vurulmuş olacaktı.

Companys Mayıs'ta merkezî hükümeti işçileri bastırmak için çağırdıktan sonra hakkını kaybetmiş, sırasını savmıştı. Savaşın geri kalan döneminde Negrín hükümetinden yana şikâyetleri (özerkliğin çiğnendiği vaveylaları), haklı taleplerin haksız şahısların ağzında çarpıtıldığı bayağı bir popülizmden başka bir şey değildi.

Largo Caballero'nun Düşüşü

Caballero'nun yürütmenin başında geçirdiği birkaç ayda devrimin kazanımları hızla tasfiye edilmiş, bunun sonucunda Caballero'nun varlığı artık katlanılmaz bir taviz olarak görülmeye başlamıştı. İspanyol Kerenski'nin görevi devrimci tehdidi massetmekti; bunu yapmış, vadesi dolmuştu. Dolayısıyla devrimci öncünün barikatlarda tasfiyesinden sonra, hiç vakit kaybetmeden Kerenskizmin de ipi çekildi: Olaylardan sonraki hafta Caballero istifa etti ya da ettirildi ve kapitalist mülkiyetin yılmaz savunucusu ve kolektifleştirme düşmanı olduğunu alenen söyleyen Juan Negrín Stalinistlerin desteğiyle başa geçti. Karşıdevrimci hükümetin adı birinci ve ikinci Negrín kabineleri olacaktı.

Largo Caballero'nun düşüşünde savaş bakanlığı konusunda PCE'yle yaşanan krizin belirleyici olduğu tarihçilerin belli bir kesimi için neredeyse tartışmasızdır. Gerçekten de Caballero başbakan olduktan kısa süre sonra PCE kanadından savaşı iyi yürütemediği yönünde eleştiriler gelmeye başlamıştı. Stalinistler için savaşın başında olmak hayati önem taşıyordu ve bu yüzden bu alana özellikle odaklanmışlardı. Fakat bu yaklaşım olaylara, hattâ tanıklıklara hapsolmak olur. Largo'nun düşüşünde esas etken kullanışlılığını yitirmiş olmasıydı. Halk Cephesi'nin sol kanadını dizginleyip massettikten sonra yeni görev emperyalist güçleri tatmin edecek birini bulmaktı. Kitlelere hitap eden (ama onların özlemlerini bastıran) "İspanyol Lenin"den; emperyalist güçlerle müzakere edebilecek, yabancı dil bilen, liberal Negrín'e geçişin zamanı gelmişti.

Caballero'nun düşüşünü Komintern tertiplemişti. Stalin'in ve onun aracısı PCE'nin bu hükümetin devrilmesinde ve benzeri birçok olayda parmağı olduğunu iddia etmek komploculuğa kaymak olmaz, zira çok farklı kaynaklardan teyit edilebileceği üzere, sayısız komplo kurulduğu bir vakıadır. Ne var ki tarihsel olaylar komployla açıklanmaz; o komployu mümkün kılan koşulları izah etmek gerekir. Komplonun tutması için başka etkenlerin devreye girmesi gerekiyordu.

Belirtildiği üzere, Caballero'nun miadı dolmuştu. Largo'nun hükümet kurması Avrupa'da yaklaşık yirmi yıl önce başlayan ve sonrasına damga vuracak olan parlamenter eğilimin ilk gerçek tezahürlerinden biriydi: Sosyalistleri, hattâ en devrimci olanlarını kapitalist devletin başına geçirip devrim tehdidini savuşturmak. Marx kapitalizmi her şeyin alınıp satılabilir bir mal haline gelmesi anlamında *genelleşmiş meta ekonomisi* olarak adlandırır. Genelleşmiş meta ekonomisi çağında, bu siyasi formülün adı olsa olsa kullanat olabilir. Buna göre, burjuvazi sarsılan devlet otoritesini ve tehlikeye giren sistemi devletin (en azından kâğıt üzerinde) en sıkı düşmanları olan kişiler aracılığıyla onarır. Daha 1848'de Fransa'da İşçi Albert'le (Alexandre Martin) ilk denemeleri yapılan bu eğilim yirminci yüzyılda öyle güçlü hale gelmişti ki, Franco diktatörlüğüyle çağın epey gerisinde kalmış İspanya'nın bile, 1975'ten sonra tekrar uyandığında tutunduğu ilk dal (kısa süreli bir başka girişimi saymazsak) onu dengeli bir kapitalist sisteme on küsur yıllık bir iktidarla eklemleyecek olan PSOE olmuştu. Keza 1945-49 arasında Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde bu kullan-at taktiği sıklıkla kullanılacaktı, ama kullanılan bu kez KP'ler olacaktı.

İkincisi, Caballero tipik bir Kerensist hükümetin başı olarak iki cami arasında beynamaza dönmüştü. Caballero ancak solu güçlendirdiği, devrimci seçenek tabanda güçlü bir şekilde varlığını sürdürdüğü oranda hükümette kalabilirdi; reformistlere karşı tek kozu, reformistlerin ona katlanmasının tek nedeni buydu. Öte yandan, bu devrimci alternatif onun boyunu misli misli aşıyordu. Devrimci seçenek güçlendikçe soldan (gerçek bir devrimci iktidar tarafından) devrilme tehdidiyle de karşı karşıyaydı. Kitlelerin

devrimci emellerini karşılayacak siyasi programa sahip değildi ve bu nedenle tabandaki her atılımı kendi teorik basiretsizliğinden ötürü tehdit olarak algılıyordu. Bu ikisini dengede tutabildiği oranda koltuğunda kalabilirdi, ama siyasi atmosfer bu dengeye izin vermeyecek kadar kırılgandı. Zaten o da dengede tutmaktan çok devrimci güçleri devlete eklemlemekle uğraştı. Devlet giderek Stalinistlerin kontrolüne girerken, Largo Caballero, deyim yerindeyse, merkezkaç güçleri Stalin'in ajanlarına servis etti.

Caballero'nun başbakanlık koltuğundayken Stalin'in temsilcileriyle yaşadığı sürtüşmeler bu gerçeği değiştirmez. İspanyol Lenin'in Rus müttefikleriyle ciddi sorunlar yaşadığı doğrudur. Örneğin Sovyet elçisi Marcel Rosenberg'le arasında geçen hadise meşhurdur. Stalin'in talimatlarını iletmek üzere başbakanı düzenli olarak ziyaret eden Rosenberg'in talepleri bir noktada Largo Caballero'yu çıldırtır. Dışişleri Bakanı Álvarez del Vayo'nun da tercüman olarak hazır bulunduğu konuşmada sesler yükselir ve Largo'nun bağırdığı duyulur:

> "Çıkın dışarı! Dışarı! Biz İspanyollar fakir ve dış yardıma muhtaç olabiliriz, ama sayın elçi, şunu bilin ki, biz yabancı bir elçinin İspanya hükümetinin başındaki kişiye kendi iradesini dayatmaya çalışmasını asla kabul etmeyecek kadar gururluyuzdur. Size gelince, Vayo, siz de kendi başbakanınıza baskı yapmak üzere yabacı bir diplomatla anlaşacağınıza, bir İspanyol ve de Cumhuriyet'in Dışişleri Bakanı olduğunuzu hatırlasanız iyi edersiniz!" (Thomas, 1977: 533-4)

Yine de Caballero genel siyasi çizgisiyle Stalin'in önünü açmıştır. Sadece Caballero değil, Prieto da yenilgi sonrasında savaşla ilgili anlatılarını Stalinizme karşı durdukları ve tam da bu nedenle başarısız olup tasfiye edildikleri üzerinden kurgulamıştır. Largo'nun emeklilik yılları daha erken (Mayıs sonrası) başladığından bu tahrifat işine daha erken girişmişti. Dün ortak hareket edip göz göre göre açık çek verdikleri hareketi yenilgi sonrası yerden yere vurmuş olsalar da, gerçek yalındır: Bir dönem ortak hareket etmiş, araları bozulunca birbirine düşmüş iki taraf mevcuttu ve ortada ne haklı ne de mağdur vardı; güçlü olan (Stalinistler) di-

ğerini ezmiş, kendi galip gelse diğerinin yaptığı hukuksuzlukları belki misliyle tekrarlayacak olan kanat mağdur pozuna girerek kamuoyuna seslenmeye başlamıştı. 1945 sonrasında kamuoyunda muteber olan, Soğuk Savaş ideolojisi gereği, "anti-komünizm"di ve dolayısıyla kapitalizme karşı çıkmadan SSCB'nin ve KP'lerin bürokratik, baskıcı vb. özelliklerinden bahsetmenin getirileri fazlaydı. Caballero ve Prieto bu şekilde Stalinizme *sağdan* saldırmakla Amerikan emperyalizminin elini güçlendirdiklerinin muhtemelen farkında değillerdi, zira aktörler değişse de 1939 öncesi siyasi tutumlarını tekrarlıyorlardı.

Üçüncüsü, Largo Caballero CNT'yi yanına çekemedi, daha doğrusu CNT'yi yanına çekmek için hiçbir şey yapmadı. Caballero İkinci Enternasyonal anlayışını iliklerine kadar sindirmiş bir sosyalistti. İkinci Enternasyonal döneminde işçi hareketi bir daha hiçbir zaman sahip olamayacağı kadar birlik içindeydi. Tüm içi boş radikalliklerine karşın özellikle de anarko-sendikalistler İkinci Enternasyonal'in reformizmine ve parlamentarizmine karşı bir tepkiyi ifade ediyordu. Fakat sayıca çoğunluğa sahip olmanın verdiği kibirden ötürü İkinci Enternasyonal reformistlerinin bunu görecek hali yoktu. Bu tavır o kadar yaygın ve köklüydü ki, 1919'da Üçüncü Enternasyonal'in kurulmasıyla İkinci Enternasyonal'den kopup yeni partiye katılan sosyalistlerde bile bu tepkiyi anlamakta zorlanan ve eski paradigmalarla düşünen ciddi bir kesim vardı.

Bir eski tüfek sosyalist olarak Caballero'da bu önyargı fazlasıyla vardı. Anarşistleri sol hareketin ya da işçi hareketinin bir parçası olarak bile görmüyordu ve bu konuda partinin sağından çok da farklı bir düşüncesi yoktu. Anarşistleri işçi hareketi içindeki yanlış bir akım olarak görüp buna uygun bir ilişki tutturmak yerine, küçümsüyor, onlara sapkın gözüyle bakıyor ve kendisine tabi olmalarını bekliyordu, üstelik Avrupa'nın geneli için geçerli olan sayısal üstünlük İspanya'da olmamasına karşın.

Bu tavır Largo'nun hükümetteyken yalıtılmasındaki asli nedenlerden biriydi. Üstelik böyle bir dönemde bu kibrin sürdürülmesi ironikti, zira anarşistler tam da hükümete katılarak refor-

mistlerle olan ayrımı asgariye düşürmüştü. Kibrin esas tezahür ettiği yer bakanlık paylaşımıydı. Kabine krizi doğduktan sonra pragmatist ittifaklar oluşturulurken, beklentilerin aksine Caballero anarşistlerin bakanlık payını artırmak yerine daha da azaltmıştı. Kabinede kendisine destek sunabilecek yegâne kesim CNT iken anarşistlerin temsiliyet payı üçte bir oranında azaltılmış, önemli bakanlıklar anarşistlere layık görülmemişti.

Son olarak, PSOE'nin sağ kanadı da komploya ortak olduğundan Caballero'nun tutunma şansı kalmamıştı. Hükümeti bıraktı ve Cumhurbaşkanı Azaña yeni kabineyi kurması için sosyalistlerin reformist kanadına döndü. Prieto başbakanlık koltuğuna oturmak yerine geri planda görev almayı tercih edince, görev yakın dostu, sabık Maliye Bakanı Juan Negrín'e bırakıldı.

Caballero ise hükümetten düşüşünün ardından, deyim yerindeyse, yere çakıldı. Largo'nun hükümetten düşüşünü genel olarak güç kaybedişinin bir işareti olarak yorumlayan partinin sağ kanadı hem partide hem de UGT içinde saldırıya geçti ve yıllardır çekişme içinde olduğu rakiplerini önce solun kalesi olan Valencia'daki yönetimden, ardından da (Ekim 1937'de) UGT'nin merkez yürütme kurulundan uzaklaştırdı. 24 Ekim 1937'de UGT ulusal komitesi 33 federasyonun katılımıyla gerçekleştirilen toplantıda oybirliğiyle González Peña önderliğinde yeni bir yönetim seçti. Böylece sağ kanat (PSOE sağı ve PCE) UGT'de kontrolü ele geçirmiş oldu.

Diğer benzer partilerde daha önce görüldüğü gibi (örneğin I. Dünya Savaşı sonlarında Alman sosyal-demokratları), sol kanat sol olmanın gereğini yerine getirip sahte birlik laflarıyla kendini aldatmak yerine harekete geçmediği oranda, bir süre sonra sağ kanat harekete geçmiş ve partiyi bölen sağcılar olmuştur. Almanya'da bölünme açıktan bir kopuş ve iki partinin doğuşuyla sonuçlanırken, İspanya'da reformistlerin partiden ve sendikadan sol kanadı tasfiye etme kararı ayaklanma dönemine denk geldiği ve partinin kendisi zaten paramparça olduğu için üstü kapalı olarak gerçekleşmiştir.

Yeni Peña yönetiminin ilk işi ayak oyunlarında daha uzman olan Stalinistlerin varlığını hissettirircesine, muhalif federasyonların kongrelerini yasaklamak veya kendini güçlü hissettiği yerlerde alelacele kongre toplamaya girişmek oldu (ayrıntı için, bkz. Graham, 1991: 191-95). Caballero ise derin bir sessizliğe gömülecekti. Ülkenin belli yerlerinde mitingler düzenleme girişimleri, ilkinden sonra İçişleri Bakanı Julián Zugazagoitia tarafından kolluk kuvvetleriyle engellenince Largo geri adım attı. Kendi hükümeti döneminde POUM'un (başka bir devrimci örgütün) gayrimeşru yöntemlerle engellenip nihayetinde bastırılmasına seyirci kalan Caballero, birkaç ay sonra aynı yöntemlerle ev hapsine alınacak, hattâ resmi makamlarca silah doğrultularak tehdit edilecekti. Ama esas mesele hükümetin baskısından ziyade Largo'nun geri çekilmek istemesi ya da yeniden savaşıp gücü ele geçirmek için takatinin kalmamış olmasıydı. Bu durum İspanyol Lenin yakıştırmasının ne derece yersiz olduğunu gösteriyor.

Öte yandan, Caballero dönemi cumhuriyetçilerin vatanseverlik ve bağımsızlık söylemlerine rağmen aslında bu burjuva değerlerinden bile çok uzak olduklarını kanıtladı. Stalinistler devrimin zapturapt altına alınması için artık Caballero'ya ihtiyaç olmadığını anladıktan sonra harekete geçtiklerinde, yanlarında en sadık müttefik olarak cumhuriyetçileri buldular. PCE'nin Stalin tarafından yönetildiği ve Stalin'in İspanya davasından çok kendi dış politika ihtiyaçlarını karşılama derdinde olduğu dost düşman herkes tarafından bilinmesine karşın, Mayıs ayındaki krizde PCE'yle ortak hareket ettiler ve ülkenin Stalinist bürokrasinin sultasına girmesine izin verdiler.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

Anarşistlerin Devrimle İmtihanı

Tarihin acı ironilerinden biri olarak mı alınır bilinmez, Mayıs ayaklanmasını bastıran devlet güçlerinin başında bir anarşist (devlet karşıtı) vardı. Devrim, Durruti'nin Dostları grubu gibi bazılarını sola çektiği gibi, bazılarını da en sağa savurmuştu. Anarşistler tarihte ilk kez görüşlerini hayata geçirme fırsatı elde ettiklerinde, kendilerini burjuva karşıdevrime şefaat ederken bulmuşlardı. Bu savrulmalar, konumları zaten belli olan reformist işçi örgütlerinin politikalarıyla da birleşince, deyim yerindeyse, faşistlere gerek kalmadan İspanya Devrimi'nin altını oymuştu.

Anarşizmin İspanya'daki ömrü teorinin yüce semalarından inip fiile dökülen bir tarih olduğundan, işçi hareketinin ya da sol hareketin dünü ve bugünü hakkında fevkalade bilgilendiricidir. Sol hareketin 1924 sonrası yaşadığı sert kopuş ve bölünme safları hem

sıklaştırmış hem de karmaşıklaştırmıştır; öncesinde bağımsız olan ideolojilerin eklektik şekilde harmanlanması sonucu ortaya yeni isimler altında eski esvaplar çıkınca izler birbirine karışmış, solun ortak değerleri (mesela enternasyonalizm) unutulmuş, İspanya da bundan azade kalamamıştır.

Anarşizm İspanya'da on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde yer edinmeye başlamış olsa da, sürekliliğe sahip bir örgüte kavuşması yirminci yüzyıla, hattâ I. Dünya Savaşı öncesine sarktı. Bu aradaki boşluğa "eylemde propaganda" ya da güncel adıyla "silahlı propaganda" damgasını vurdu. 1897, 1912 ve 1921 yıllarında üç başbakan anarşistlerin bireysel terör eylemleri sonucu öldürüldü. O dönemde tıpkı İspanya gibi demokratik mücadele kanallarının neredeyse tamamen tıkalı olduğu Rusya'da da görülen bu eylem tarzı, uluslararası Marksist (ve "Leninist") hareket tarafından "bireysel terörizm" yaftasıyla reddediliyordu. Bu mücadele yönteminin Marksizm (ve Leninizm) adı altında ve anarşizme kesinkes karşı çıkan bir tutumla diriltilmesi için yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren işçi hareketine damga vuran Stalinizm durağından geçilmesi gerekecekti.

Bireysel terörizm eylemleri İspanyol anarşistlerinin cephaneliğinden hiçbir zaman eksik olmadı, ama harekete büyük bir sayısal artış da sağlamadı; ancak yirminci yüzyılın başında mücadelenin ana eksenine sendikal örgütlenmenin oturtulmasıyla birlikte kitleselleşme yaşandı. Fakat nicel büyüme de anarşist hareket için ciddi sorunlar getirdi.

Anarşistlerin tüm tarihleri boyunca elde ettikleri tek fırsatı kötü değerlendirmeleri ve ilkeleri bir yana bırakarak bambaşka politikaların peşinde devrime ihanet etmeleri;[138] sadece İç Savaş sırasında değil, özellikle devrimin yenilgiye uğramasından sonra bir miti de beraberinde getirmiştir. Buna göre, anarşizm değil, anar-

138) Anarşistler güçlü oldukları yerlerde darbe sonrası kendiliğinden gelişen devrimci kurumları kısa süre sonra düzene kanalize etmişlerdi; fakat tek örüntü bu değildi ve bundan daha geri tutum aldıkları yerler de vardı. Çok uzun yıllardır CNT'nin kalesi olan Gijón'da, Pamela Radcliff'in dikkat çektiği gibi (2005: 138), "ikili iktidar diye bir mesele hiç olmamıştı, çünkü CNT resmî kurumların çerçevesini kabul etmişti". Devrimci komitelerin eski devlet aygıtına meydan okuması süreci kısa kesilmiş ve burjuva devlet aygıtına dosdoğru sahip çıkılmıştı, elbette Halk Cephesi'nin diğer bileşenleriyle birlikte.

şistler, İspanyol anarşistleri suçludur. Anarşist teori çok doğru olmasına karşın, anarşizme ihanet eden anarşistler (ya da daha insaflı olanların dilinde, başka çaresi olmayan, o istisnai koşulların kurbanı olan *samimi anarşistler*) tüm bu yanlışların müsebbibidir.

Anarşistlerin bizzat yarattığı bu efsane ne yazık ki gerçeği yansıtmıyor. Somut konuları tek tek işlediğimizde sorunun bireylerden değil, bir kez daha teoriden, anarşist düşünce sisteminden kaynaklandığını görürüz.[139] Aleyhte veya lehte en çok zikredilen örnek, devlet karşıtı anarşistlerin burjuva devletin bakan koltuklarını kabul ederek hükümete katılmaları olmasına karşın, bunu da bir bütünün parçası olarak görmek gerekiyor.

Anarşistler ve Ekonomi

Anarşistlerin devrimden sonra hangi programı yürürlüğe koymak istedikleri konusundaki görüşleri değişmekle birlikte, devrime katılan anarşistlerin ne yapmak istemedikleri netti: Devlete, hattâ proleter olanına bile bulaşmak istemiyor, diktatörlük kurmaya kesinkes karşı çıkıyorlardı. Yukarıda belirtildiği gibi, diktatörlüğü burjuva anlamda kavrıyor ve kendi pratiklerine dahi ters düşecek şekilde, soyut bir özgürlük savunusundan bahsediyorlardı. Siyasi alandaki bu tutum ekonomi alanında da devam etmişti.

Kapitalist ekonominin ayırt edici özelliği, büyük sanayi yoluyla üretimi merkezileştirmiş olmasıdır. Modern makineli üretimin egemen hale gelmesiyle birlikte, üretim artık birbirinden bağımsız şekilde faaliyet gösteren tekil üreticilerin toplamı olmaktan çıkmıştır. Sermaye, mülksüzleştirdiği bağımsız üreticileri aynı çatı altında toplayarak üretimi toplumsallaştırmıştır. Engels bunun üretim araçlarının niteliğiyle bağını kurar. Eskiden bireysel kullanıma uygun nitelikte olan üretim araçları üretimin kaçınılmaz olarak küçük ölçekte yürütülmesine yol açıyordu. Kapitalizmdeyse bireysel üretim araçları geri plana itilmiştir ve ancak kolek-

139) Bu hususa daha önce dikkat çeken isimler yok değildir. Bilakis, konunun en önemli uzmanı denebilecek Chris Ealham "bir devrimci ideoloji olarak anarşizmin sınırlılıkları" (1996: 135) vurgusunu başta, İspanyol anarşizminin yarı-resmî tarihini yazan Péirats'ın 3 ciltlik eserinin sonundaki haşiyelerde olmak üzere, birçok kez yapar. Ayrıca bkz. Casanova, 2005: 140 vd.

tif olarak kullanılabilecek büyük üretim araçları vardır. Şöyle yazar Engels:

> Burjuvazi [...] bu cüce üretim araçlarını, aynı zamanda bireyin üretim araçları olmaktan çıkarıp insanların ancak ortaklaşa işletebileceği *toplumsal* üretim araçları haline getirmeden büyük üretici güçlere dönüştüremezdi. Çıkrığın, el tezgâhının, demirci çekicinin yerine iplik makinesi, mekanik tezgâh, buharlı çekiç konuldu. Bireysel atölyenin yerini yüzlerce, binlerce işçinin işbirliğini gerektiren fabrika aldı. Üretim araçları gibi üretimin kendisi de bireysel işlemler dizisinden bir toplumsal işlemler dizisine, ürünler bireysel ürünlerden toplumsal ürünlere dönüştü. [...] Artık tek bir işçi çıkıp da "şunu *ben* yaptım, bu *benim* ürünümdür" diyemiyordu. (Marx ve Engels, 1979a: 163)

Kapitalizm çağıyla birlikte artık bireysel üretim araçları değil; toplumsal faaliyeti ifade eden, bireylerin kolektif olarak istihdamıyla işletilebilecek üretim araçları ortaya çıkmıştır. Fakat üretim toplumsallaşıp merkezileşmiş olsa da, özel mülkiyet boyunduruğundan kurtulamamıştır, dolayısıyla artının çekilip alınma (temellük) tarzı hâlâ bireysel niteliktedir. Marx bu tespitten hareketle üretim araçlarındaki özel mülkiyet boyunduruğunun atılmasını savunur. *Bilimsel sosyalizm* denen şey, genel kanının aksine, Marksizmin pozitif bilimlerde de söz söylüyor olması değil, sosyalizmi üretim alanından kökenlenen bu nesnel yasalara dayandırmasıdır.

Marx üretim araçlarının kapitalizmde zaten toplumsallaşmış olduğu gerçeğinden hareketle mülkiyetinin de toplumsal, kolektif olması gerektiğini savunuyordu. Kapitalizm özel mülkiyete, yani birbirinden ayrı üreticilerin piyasa (mübadele) için üretim yapmasına yaslandığından; emek ancak dolaylı olarak, yani bir metada cisimleşmek suretiyle toplumsal emeğin parçası olmaktadır. Keza üretici güçler çoktan ulusal sınırları aşmış olmasına karşın, her biri ayrı sermaye gruplarını temsil eden ve sermayenin trampleni olan ulus-devletler yüzünden dünya çapında örgütlenmesi gereken üretim ulusal sınırlara hapsedilmekte, kapitalizm bu illeti aşmak için Avrupa Birliği türünde palyatif çözümlere başvur-

maktadır. Kapitalizmin hiçbir zaman aşamayacağı bu sorunlar ancak üretimin kolektif mülkiyet temelinde merkezileştirilmesiyle, yani kapitalizmin üç sacayağı olan özel mülkiyet, ulus-devlet ve piyasa ekonomisinin yerini sırasıyla kolektif mülkiyet, sınırların ve ulusların olmadığı bir dünya sistemi ve merkezî temelde demokratik olarak örgütlenmiş ihtiyaca yönelik planlı ekonominin almasıyla aşılabilir.

Marksizmin iddiası üretim araçları ile üretim biçimi arasındaki bu çelişkiyi kaldırmaktır, bilimselliği biçim ile içerik arasındaki bu çelişkiye diyalektik yaklaşımından kaynaklanır; Marksizmin kurucularının tarihsel gelişim yasaları dediği şey budur. Tarihin her aşamasında üretim araçları üzerine belli bir biçim geçirir ve bu biçim sayesinde ivme yakalar. Ama bir süre sonra, içinde devindikleri biçim dün geliştirdiği araçlara dar gelmeye başlar ve içerik biçime isyan eder. Hegelci diyalektiği miras alan Marx'ın tespit ettiği bu biçim-içerik dinamiğinin tümdengelimci olmadığının kanıtı aynı sürecin kapitalizmden komünizme geçişle sınırlı kalmayıp, örneğin feodalizmden kapitalizme geçişte de yaşanmış olmasıdır.

Feodalizm üç taraftan akınlarla (Arap, Macar, İskandinav) darmadağın olan Avrupa için bir yeniden yapılanma olduğu oranda, şehir kavramı yok denebilecek düzeydeydi. Bu nedenle ekonomi tekrardan ayakları üzerine dikildiğinde feodalizmin sonunun gelmesi kaçınılmazdı. Ticaretin gelişmesi feodalizmin ipini çekti. Yeni gelişen üretici güçler feodalizmin biçimlerini reddetti ve kapitalizm bu arayışa çare olduğu oranda tarihsel meşruiyetini sağladı. Toprağın mülkiyetini sadece belli bir kesimle ("mavi kanlı" olanlarla) sınırlayan yapının yerine, özel mülkiyet (özgürce mülkiyet edinme hakkı); kimin neyi ne kadar üreteceğine karar veren bir azınlık (mesela loncalar) yerine, parası olan herkesin özgürce üretip mallarını mübadele edebileceği bir pazar (serbest piyasa); ve birbirinden kopuk, aralarındaki boşluklarda güvensizliğin had safhada olduğu sayısız küçük prenslik ya da beylik yerine, tek bir para birimi, tek bir gümrük tarifesi, tek bir ölçü birimi, tek bir dil

vb. gibi[140] ticaretin önünü açan mekanizmalara sahip olan ulus-devlet... İşte kapitalizmin tarihsel meşruiyeti feodalizmin yerini alarak üretici güçlerin talep ettiği bu değişiklikleri hayata geçirebilmesinde saklıydı; tam da biçim ile içerik arasındaki çelişkiyi aşmasını sağlayan bu hamleyle devrimci bir üretim biçimi haline gelmişti.

Bugünse üretici güçler özel mülkiyet, piyasa ve ulus-devlet denen deli gömleği yüzünden benzer bir boyunduruk altındadır ve insanlığın ilerleyişi için bu boyunduruktan kurtarılması şarttır. Ne var ki bunu yaparken tarihin tekerleğini geriye döndürmek olmaz. Kapitalizm üretimin ulusal ve bölgesel temellerini yok etmiş ve küçük üretimi talileştirmiş olması bakımından ilerici bir sistemdir ve yerini alacak olan sistem de büyük ölçekli üretime karşı küçüğün savunucusu değil, büyükten yararlanarak daha adil bir sistemin kurucusu olmak zorundadır.

Anarşizm bu dinamiği göremediği oranda daha baştan kusurlu bir teoridir. Romantik çağla bağlarını hiçbir zaman tam manasıyla koparamamış bir ideoloji olarak, kapitalizmin üretimde ve genel olarak toplumsal alanda getirdiği yenilikleri yok sayarak teoriyi bir reddiye üzerine kurmuştu. Büyük ölçekli, modern sanayiye dayalı kapitalizmin karşısına kendi kendine yeterli küçük komünleri koyuyordu. Siyasal eylemde neyse ekonomide de o! Engels şöyle yazar:

> Bakunincilerin [...] federalizmi tam da her kentin kendi başına hareket etmesi ve aslolan şeyin öteki kentlerle ortak eylem değil, tersine onlardan ayrılmak olduğunu açıklamak, böylelikle birlikte saldırı olanağını da tümden ortadan kaldırmak demekti. (Marx ve Engels, 1999b: 143)[141]

---

140) *Komünist Manifesto*'da ifade edildiği şekliyle, "çıkarları, yasaları, hükümetleri ve vergi sistemleri farklı olan, bağımsız ya da yalnızca gevşek bağları olan eyaletler; tek bir hükümeti, tek bir hukuk sistemi, tek bir ulusal sınıf çıkarı, tek bir sınırı ve tek bir gümrük tarifesi olan tek bir ulus haline" gelmek (Marx ve Engels, 1998: 122-23).

141) İspanyol anarşizminin Bakuninci gelenekten mi, yoksa Kropotkinci gelenekten mi geldiği bu bağlamda gereksiz bir tartışmadır, zira geleneğin ayrım noktaları burada saklı değildir.

Ekonomide de aynısı geçerliydi. Kurulacak sınıfsız toplumda (komünizmde) komünlerin birbirine bağlı olması bir merkezin var olması demekti, merkez de otorite anlamına geliyordu. Oysa her türlü otorite kötüydü ve dolayısıyla yerelin kendi içinde bir şeyler yapmasıyla komünlerin aritmetik toplamından anarşist komünizm doğmalıydı.

Özgür komünler ancak federasyon temelinde bir üst şemsiyede bir araya gelebilirdi. Bu federatif yapının ön-temsilini CNT örgütü sunuyordu. José Péirats'ın da dikkat çektiği işleyiş şuydu: "Yereller" (dilerseniz, komünler) "bir bütün olarak örgüte zararlı olmayan her türlü kararı alma" yetkisine sahipti (2011a: 5). Peki, neyin zarar verip neyin vermediğini kim belirliyordu? Mesela bir kesim inatla ve ısrarla burjuva hükümete katılmanın zarar verici olduğunu düşünüyorsa? Anarşist teori bu sorulara bir yanıt üretmediğinden, CNT-FAI otoritesini manevi bir otorite, saygı duyulan ve riayet edilen bir otorite olarak değil; silah zoruyla dayatan ve dinlenmediğinde de hain diye damgalayan (Durruti'nin Dostları grubuna yönelik tutumda olduğu gibi) bir otoriteye dönüştürmüştü.

Marksizm ise anarşizmin tersine ekonomideki uluslararasılaşma ve merkezileşmenin kapitalizmin artıları olduğunu ve devrimden sonra bunların korunması (olumsuz yönlerinin yadsınmasıyla muhafaza edilmesi) gerektiğini savunuyordu. Marx özellikle de Paris Komünü deneyiminden sonra bu dersleri daha da geliştirdi. Örneğin Komün'den çıkardığı en önemli derslerden biri, ekonominin merkezileşmesindeki tepe noktası olan bankalar konusunda devrimden sonra ne yapılması gerektiğiydi. Marx ve Engels Paris Komünarlarının bankalara dokunmamış olmalarını hayati bir hata olarak nitelemişlerdi. Engels meseleyi şöyle özetler:

> Komün üyeleri, Ulusal Muhafız Merkez Komitesi'nde egemenlik kurmuş bulunan Blankist çoğunluk ile çoğu Proudhoncu sosyalistlerden müteşekkil Uluslararası İşçi Birliği üyelerinin oluşturduğu azınlık şeklinde bölünmüştü. Blankistlerin büyük çoğunluğu o dönemde sadece devrimci ve proleter içgüdülerle sosyalistti; aralarından sadece küçük bir bölümü, Alman bilimsel sosyalizmini bilen

> Vaillant sayesinde temel ilkeler konusunda çok daha fazla netliğe erişmiş bulunuyordu. Dolayısıyla, ekonomi alanında, bugünkü anlayışımıza göre Komün'ün yapmış olması gereken birçok şeyin savsaklanmış olması anlaşılmaz değildir. Kavranması en güç olan şey, kuşkusuz, onları Fransız Bankası'nın kapıları önünde durduran o kutsal saygıdır. Bu aynı zamanda ciddi bir siyasi yanlıştı. Komün'ün ellerinde banka, on bin rehineden bile daha değerli olurdu. Fransız burjuvazisinin tamamının Versailles hükümetine Komün'le barış yapması için baskı yapması demek olurdu. (Marx, 1991: 16)

Tarihin ironisi bu ya, tam altmış beş yıl sonra yeni bir fırsat çıktığında anarşistleri bankanın "kapıları önünde durduran o kutsal saygı" bir kez daha işbaşındaydı. Dün kundaklanan, "kamulaştırma" eylemleriyle soyulan bankalar karşısında bugün sergilenen anarşist huşu, teorinin iç çelişkilerinden ileri geliyordu. Anarşist tarihçi Robert Alexander'ın dikkat çektiği gibi, "İspanyol anarşistlerine özellikle sirayet etmiş olan Kropotkinci para nefreti [böyle] talihsiz bir sonuç doğurmuştu". Anarşistler bankaları ve kredi mekanizmasını kapitalizmin bir illeti olarak görüyor ve liberter ekonomide yeri olmadığını düşünüyorlardı. Bu yanılgı banka işçileri arasında bir örgütlenme çalışmasından uzak durmalarına; keza Katalunya'da da işletmelere ve tarlalara el koyarken, bankaları devlete terk etmelerine yol açmıştı (1999: 29 ve 348). Belirtildiği üzere, İspanyol hazinesinin altın rezervleri tarihçiler tarafından hep sevkiyat nesnesi olarak konuşulmuştur. Oysa anarşistler altına el koyarak örneğin bir savaş sanayisi örgütleselerdi, savaşın seyri en baştan farklı olabilirdi.

Anarşistler paranın rolünü tahlil etmek yerine; tıpkı devlet, seçimler, din vb. konulara yaklaşımlarındaki gibi sadece reddiye üzerinden yaklaştıkları için kolektifleştirilen işletmelerde de para duvarına çarptılar. Banka emekçileri UGT'de örgütlü olduğu ve CNT-FAI de bu alana ideolojik gerekçelerle yaklaşmadığı için, kolektiflerin para sıkıntısı had safhadaydı. Şubat 1937'de CNT Kongresi kendi bankasını kurmayı gündeme alsa da, hem iş işten geçmişti hem de proje kağıt üzerinde kaldı (bkz. Bolloten, 1991: 226). Bir kez daha, İspanya'nın selefi olan iki proleter devriminin (Paris

Komünü ve Bolşevik Devrimi'nin) derslerini ciddiye almamanın bedeli ağır olmuştu.

Marksistler Paris Komünü deneyiminden bir ders çıkarmış, bankaları (ve sigorta şirketlerini) derhal devletleştirip tek bir çatı altında kolektif ve planlı ekonominin emrine vermenin devrim için elzem bir görev olduğu sonucuna varmışlardı. Anarşistler için bu dersler kapalı kutuydu. Bu nedenle anarşistlerin gücü ele geçirdiği her yerel adeta kendi başının çaresine bakıyordu. Kapitalizmin merkeziyetçiliği bürokratik ve baskıcı niteliğinden arındırılıp, demokratik bir hüviyete büründürüleceğine; kapitalizmden de geriye düşmeye yol açacak adımlar atılıyordu. Tarihçi Filipo Riberio de Meneses şöyle yazar:

> İki bin yerelin hepsi kendi parasını basıyordu. Donup kalmış olan Giral elinde güç olmadığından, anayasada yeri olmayan bu kurumların yasallığını tanımaktan başka bir şey yapamıyordu. Fakat CNT'nin bu komitelerin icraatlarını eşgüdüme kavuşturmak gibi bir girişimi yoktu, zira anarşistler devlet aygıtını kendi suretlerinde bile olsa yeniden yaratmamaya yeminlilerdi ve bu arada banka ve finans kurumlarının kontrolünü ele geçirmeyi de ihmal etmişlerdi. Anarşistlerin bu yeni yerel iktidar yapılarını resmiyete kavuşturarak ortak bir yönelim vermemelerinin devrim girişimlerini akamete uğrattığı genel kabul görmektedir. (2001: 65)

Bu genel kabule kimi anarşistler de dâhildir. Yukarıda kolektiflerin işleyişini ve yanlışlarını açmıştık. Önemli sorunlarından biri de yerelcilikti ve bu da anarşist teoriye ihanet edilmesinden değil, tam da anarşist teorinin doğuşundan bu yana sahip olduğu, küçük üreticiye ve yerelciliğe olan bağlılığından kaynaklanıyordu. Anarşistlere yakın tarihçilerden George Esenwein şöyle yazar:

> Kolektiflerin yerel cemaatçiliği başarılarına ket vuruyordu. Hem kent hem de kır kolektiflerinde belli bir işletmeye, sendikaya ya da yerelliğe güçlü bir sadakat [...] vaka-i adiyedendi. Sözgelimi kolektifleştirilen bir sanayiye güçlü bağlılık hisseden işçilerin kendi sendikalarının maddi çıkarlarını, savaş için kolları sıvamış sanayilerin genel çıkarlarının önüne geçirdiklerine dair kanıtlar vardır. Kırdaki kolektifler, özellikle de ücra bölgelerde kendi halinde işleyen kolektif-

> ler bu tür grup-merkezli davranışlar sergiliyorlardı. Yerel 'yurtseverliğin' bu tezahürlerinin kolektiflerin ileri doğru gelişimine ciddi engel teşkil ettiği CNT-FAI önderleri tarafından kabul edilse de, bunları bastırmak neredeyse imkânsızdı. (2005: 79-80)

Gerçekten de anarşistlerce daha o dönemde fark edilmiş bir durumdu bu. CNT'nin ulusal sekreterliğini yapmış olan Horacio Prieto Ocak 1938'de şöyle diyordu: "İspanya'da yaşadığımız kolektivizm anarşist kolektivizm değil, yeni bir kolektivizm. [...] Zengin kolektifler yoksul kolektifler karşısında sorumluluk, görev veya dayanışma nedir bilmiyorlar." Keza Valencia'da çıkan anarşist gazete *Fragua Social* Ağustos 1938'de şöyle yazıyordu: "Kolektifler bu zamana kadar bariz başarısına karşın özerk ekonomik oluşumlar oldu ve kendi kaderine bırakıldı. Eğer toprak zenginse, kolektif de öyleydi; değilse, kolektif de fakirdi" (akt. R. Alexander, 2002a: 344-5 ve 293). Belli ki özerklik mutlak iyilik getirmiyordu. Özgürlüğün anahtarı olarak sunulan bu bireycilik sonucu "fabrika şovenizmi" denen tutum ortaya çıkmış ve her fabrikanın kendi bacağından asılacağı görüşü yaygınlaşmıştı.

CNT-FAI bunu bir sorun olarak görse de, gerçek sorunun anarşist görüşlerden, teoriye içkin bir yanlışlıktan kaynaklandığı gerçeğiyle hiçbir zaman yüzleşmedi. Anarşistlerin içinden bunu "yeni-kapitalizm" ya da "sendikalist kapitalizm" diye adlandıranlar çıksa da, kökensel sebepleriyle ilgilenilmedi. Aslında bu kolektifler, anarşist Gaston Leval'in tabiriyle, tam da "adına rağmen, tüm niyetleri ve hedefleri bakımından liberter komünist [anarşist] örgütler" (1990: 166) olduğu için, yeni kapitalizmdi; fakat Leval'in (1975: 227-8) iddia ettiğinin aksine, "devrim bizim sendikalarımızın güdümünde tümüyle yaygınlaşamadığı için" değil, tam da anarşist olduğu için, "sendikalist kapitalizm" olduğu için parayı kaldıramamıştı ve kapitalizmi yeniden üretiyordu, çünkü küçük üreticilerin bir şahısta mı yoksa ortak işçilerde mi toplandığının önemi yoktur. Kolektifleri tek başına yüceltmek doğru değildi; bunlar pekâlâ kapitalist üretim biçimi de olabilir. Kolektifleri bireysel kapitalist işletmeden ayırt eden hangi makro ekonominin içinde yer aldığıdır; kapitalizm içinde adacıklar olmak-

tan, kapitalizmin ve para ekonomisinin yeniden üretilmesinin aracısı olmaktan kurtaracak olan şey siyasal iktidarın işçi sınıfı tarafından alınmış olması ve bu kolektiflerin bireysel ya da yerel ihtiyaca değil, genelin çıkarlarına tabi olmasıydı.

İspanya'da komünlerin ya da kolektiflerin her birinin kendi kendine yeterli olması bunları kaçınılmaz şekilde bir tür kapitalist işletmeye dönüştürmüştü. Hepsinin çıkarlarını demokratik şekilde temsil eden bir merkezî yönetim, merkezî para fonu ve merkezî politika olmadığından bu kolektiflerin karşı karşıya gelmeleri kaçınılmazdı. Ya da tersinden söyleyecek olursak, kolektifler için ancak fedakârlıkta bulunarak kapitalist işletme olmaktan kurtulmak mümkündü. Hâlbuki sosyo-ekonomik dönüşüm, son tahlilde, iradi müdahaleye indirgenemez.

Mülkiyet hissi kapitalist toplumda tüm sınıflara sirayet etmiştir. İşçilerin sırf işçi oldukları ya da sınıf bilinçli hale geldikleri için bu güçlü hissiyattan tamamen kurtulacaklarını düşünmek saflık olur. Burjuva ideolojisinin en güçlü ayağı olan mülkiyet anlayışına karşı bilinçli bir karşı-propaganda bile tek başına yeterli değildir; aslolan bu ideolojinin maddi zeminini ortadan kaldırmaktır. Fakat anarşistlerin devrim öncesi ideolojisi de bu güçlü duyguyu yıkmak yerine aslında besleyici nitelikteydi. Anarşistler kapitalizmdeki bireysel mülkiyete karşı çıkıyor, ama kendi kendine yeterli, merkezî otorite tanımayan kolektifler kurma perspektifiyle bu anlayışı yeniden üretiyorlardı.

Nitekim devrimin ilerleyen aşamalarında bu yanlış yaklaşım CNT'nin de başını ağrıtmaya başladı. Tarihçi Ronald Fraser özellikle de Barcelona'daki mensucat sanayiinde bu teorik yanlışın sonuçlarından geri adım atılmaya başlandığını söyler. CNT ve UGT'nin ortak mensucat sendikası tek tek işletmelerin kolektifleştirilmesinin hatalı olduğunu ve bir bütün olarak toplumsallaştırmaya (devletleştirme kastediliyor) ilerlenmesi gerektiğinin anlaşıldığını itiraf eder. Aksi takdirde, insanın insanı sömürüsünün yeniden doğması kaçınılmazdı. Tüm sanayi için bir plana sahip olunmadığından piyasa söz konusu olduğu kadarıyla kapitalizmin temel kusurları aynen kalmıştı, "tek fark, eskiden kendi ara-

larında rekabet eden mülksahipleriyken, artık işçiler" olmuştu. Doğramacılar sendikası da zengin ve yoksul kolektifler diye bir ayrımın doğduğundan yakınıyordu. Bu ayrımı aşmak amacıyla bir fon oluşturulması ve kolektiflerin kârlarının yarısının bu fona aktarılması planlanmıştı, fakat bu plan da hayata geçirilemedi (bkz. Fraser, 1981: 231-32).

Tekrarlamak gerekirse, bunlar anarşistlerin ilkelerine ihanet etmiş olmalarından değil, belli bir komünizm anlayışından kaynaklanıyordu. Komünlerin bireysel toplamının komünizme geçiş için yeterli olduğu, bunların eşgüdümü demek olan merkezileşmenin ve bu süreçte siyasi müdahalede bulunacak geçici bir devlet aygıtının (Lenin'in tabiriyle, daha baştan sönümlenmeye yüz tutmuş bir yarı-devletin) *gereksiz* olduğu düşüncesi temeldeki yanlışı teşkil ediyordu. Otorite, merkeziyetçilik, bürokrasi gibi konulardaki yanlış bakış açısı anarşistleri bunu görmekten alıkoymuştu.

Otorite, Disiplin, Merkeziyetçilik: Kavram Karmaşası

Anarşistler açısından devlet, siyaset, otorite, merkeziyetçi disiplinli örgüt, hattâ bizatihi örgüt kelimeleri ağza bile alınmaması gereken tabulardı. Siyasetin burjuva ya da proleter nitelikte olanı olmazdı, siyasetin kendisi yozluğun cisimleşmiş haliydi. Devlet de siyasi mücadelenin hedefi ve en üst aşaması olarak lanetlenmiş bir aygıttı. Onun da burjuva ya da proleter ("komünist") nitelikte olanı olmazdı; işçi sınıfının davasını savunanlar kendi devletlerini kurma hedefini önlerine koymamalıydı. Disiplin ve otorite ilkesi de tüm bunların içinden karşıdevrimci bir şerit gibi geçen şer ilkesiydi. Bakunin'in sözleriyle, "biz gerçekten her türlü otoriteye düşmanız, zira iktidar ve otoritenin bunlara boyun eğmek zorunda bırakılanlar kadar bırakanları da yozlaştırdığını görüyoruz" (1953: 249).[142]

Yirminci yüzyıla aşırı baskıcı, nefes bile aldıramayan katliamcı rejimler damga vurduğundan, sadece yukarıda bahsi geçen diktatörlük kavramı değil, bununla ilintili birçok kavram da başkala-

142) İspanya özelinde, bkz. Péirats, 2011a: 4.

şım geçirmiş, kimi zaman özgün anlamıyla bağlantılı, kimi zaman da tamamen alakasız anlamlarda kullanılmaya başlamıştır. Ömrünün sonlarına doğru diyalektikle çok daha haşır neşir olan Engels, bir yerde, tarihsel gelişimin seyri içinde olguların değişip isimlerin aynı kalmasının yaygın olduğundan bahseder. Disiplin, otorite, hiyerarşi vb. kavramlar bu kapsama girer.

Örneğin totalitarizm kavramı da, olgunun içeriğinin zamanla yan anlamlar edinmesi bağlamında değerlendirilebilir. İtalyan faşist Mussolini'nin meşhur ettiği totalitarizm sözcüğü bütün devlet iktidarı organlarının total (bütünsel) tarzda birleştirilerek, devletin sürekli müdahalesiyle bireylerin yaşam alanlarının kısıtlandığı ama genel refahının iyileştirildiği ya da iyileştirileceğinin iddia edildiği bir rejimi ifade ediyordu. Bireyler toplumun genel refahı için bu fedakârlığı yapmak zorundaydı. 1920'li ve 1930'lu yıllarda sadece İtalya'da değil, başka ülkelerde de benzer nitelikte birçok rejim görüldü. Stalinist veya faşist diktatörlük örneklerinde olduğu gibi, her rejimin sosyo-ekonomik temeli aynı olmamasına karşın, hepsi de totaliter özellikler taşıyordu. Siyasal alan gibi, toplumsal yaşam da devletin doğrudan kontrolündeydi. Nitekim bu dönemde söz konusu rejimleri "bürokratik kolektivizm" gibi başlıklar altında genelleme girişimleri olmuştu (bkz. Haberkern ve Lipow, 2008).

Fakat özellikle de II. Dünya Savaşı sonrasında çok daha sıkı işlemeye başlayan kapitalizmin ideolojik aygıtları bu kavramı alıp Soğuk Savaş dönemi ideolojisinin merkezine yerleştirdi. Buna göre, totaliter rejimler ve totalitarizm sınıf egemenliğinin bürünebildiği biçimlerden sadece biri değil; temiz, güleryüzlü, katılımcı demokrasilerle yönetilen Batı kapitalizminin tam karşıtı olan rejimlerdi. Bir yanda Batı'nın çoğulcu, parlamenter ve özgürlüklerle dolup taşan rejimleri; diğer yanda ise baskıcı, ceberut devletlerin halka nefes bile aldırmadığı totaliter rejimler vardı. ABD'deki cadı avını ya da Fransa'nın de Gaulle'ünü bile dikkate almadan kurulan bu ikili karşıtlık, başka kavramları da aynı kutupların başlığı altında topladı. Buna göre, totalitarizm ve diktatörlüğün altkümesinde otorite, hiyerarşi, bürokrasi, merkeziyetçilik gibi hepsi de

eşanlamlı kabul edilen, sadece çeşitlik olsun diye münavebeli kullanılan kavramlar toplanmıştı![143]

Bugün Soğuk Savaş'ın kendi gitmiş olsa da, ideolojisi yadigâr kalmıştır ve otorite, hiyerarşi, bürokrasi ve merkeziyetçilik gibi terimler akademik dünyanın genelinde hâlâ eşanlamlı kullanılmaktadır. Her türlü adem-i merkeziyetçilik iyiyken, merkeziyetçilik bürokrasi demek olduğundan hiyerarşik ve otoriter tutumlarda ifadesini bulmaktadır! Oysa bu genellemeler Soğuk Savaş döneminin anti-komünist propagandası uyarınca çarpıtıldığı kadar basit değildir. Hepsinden önemlisi, bunlar aynı şeyler değildir.

Hiyerarşi sözlük anlamı bakımından belli nesnelerin ya da kişilerin bir iç mantık uyarınca kademeli şekilde sıralanması demektir. Nesneler alanından insanlar alanına geçtiğimizde, insanların bir ast-üst ilişkisi halinde konumlanması anlamına gelir. Bunun otomatik olarak kötü bir şey olduğunu düşünmek saçmadır, zira hayatın her alanında belli nitelikleri dikkate alarak yapılan sınıflandırmalar ya da dizilimler somut bir işin daha sağlıklı, daha başarılı şekilde kotarılmasını mümkün kılabilir. Hepsinden önemlisi, gerek doğada gerek toplumsal hayatta öznelerin niyetlerinden bağımsız olarak, deyim yerindeyse, kendi doğallığında oluşan hiyerarşiler vardır. Örneğin bir ameliyathanede herkesin belli bir sırası, hiyerarşik yeri vardır. Bu yerlerin, sıranın bozulmasını her şeyden önce ameliyatın nesnesi konumundaki hasta istemez. Bir deney için bir araya toplanan ekipte öğrencisinden profesörüne kadar hiçbir ayrım gözetmeksizin saf eşitliğin olması deneyin selameti açısından hiç de tercih edilir değildir. Bunu nitelikli bir iş ortaya koymak zorunda olan her türlü işletme için, hattâ kışkırtıcı olması adına ordu için bile söyleyebiliriz. Liyakat sahibi olan kişilerin bir adım öne çıktığı ve tecrübesiz ya da vasat unsurların altından kalkamayacağı her işe verilmediği bir düzen.

İşte bu hiyerarşik örgütlenmedeki üst birim *otoritedir*. Burada temel sorun, bu otoritenin manevi, başka bir deyişle hak edilmiş bir otorite mi, yoksa yapay, dayatılmış, işin organik yapısı bakı-

143) Totalitarizm konusunda ayrıca bkz. Hunt 1974: 3-4 vd. ve Žižek, 2001: 5-7 vd.

mından elzem olmayan bir otorite mi olduğudur, zira ikinci halde, otorite zararlı ve karşı çıkılması gereken bir öğe haline gelir. Aynı şekilde, bu otorite ya da otoritelerden aşağı doğru uzanan kademeli ilişki olan hiyerarşi de zararlı, reddedilecek bir öğeye, yani *bürokrasiye* dönüşür.

İşte hiyerarşi ile bürokrasi (ya da despotiklik) arasındaki ayrım burada devreye girmektedir. Demokratik temellerde sorun teşkil eden kısım bir ast-üst ayrımının olması değil, bu ast-üst ayrımındaki ilişkide akışın sadece yukarıdan aşağıya doğru seyretmesidir. Astın üste hiç hesap soramadığı, liyakatinin ya da tecrübesinin –olsa bile– dikkate alınmadığı ve dolayısıyla hiçbir saygı kazanamadığı, üstün asta tepeden inmecilik yaptığı ilişki yine hiyerarşik olmakla birlikte, artık bürokratik niteliğiyle temayüz eder ve bu yüzden esasen bürokratiktir.

Örneğin (burjuva) orduda tam da bu tür bir emir-komuta zinciri var olduğu, üstten gelen emir her zaman demiri kestiği, astın hiçbir mantık gözetmeksizin her denilene riayet etmesi gerektiği için bu tür yapılanmalara askerî-militer yapılanmalar da denilegelmiştir. Fakat son tahlilde bu da yanlış bir nitelendirmedir, zira ordunun bu nitelikte olmayan örgütlenme biçimleri de vardır.

Dolayısıyla sorunlu olan otorite ya da hiyerarşi değil, bu otorite ve hiyerarşinin belli bir örgütlenme biçimi olan bürokratik yapıdır. Hiyerarşik yapı içindeki bireylerin demokratik haklarından yoksun bırakıldıkları, hiyerarşinin tepesinde hak etmeyen kişilerin bulunduğu ya da hak eden kişilerin bulunduğu ama liyakatin mutlaklaştırılıp tecrübesizliğin mutlak engel haline dönüştürüldüğü bir kademelendirme elbette kabul edilemez bir yapı teşkil eder. Fakat burada otoriteden değil, yanlış otoriteden; tek başına hiyerarşiden değil, bürokratik bir hiyerarşiden ve dolayısıyla bürokratik merkeziyetçiliğin varlığından bahsetmek gerekir.

Nitekim Engels de otorite konusunda anarşistlerle polemiğinde buna dikkat çekmişti. Engels otorite ilkesi adı verilen şeye karşı bir haçlı savaşına girişildiğinden bahsediyor ve şöyle yazıyordu:

> Otorite, başka birinin iradesinin bizim irademize dayatılması demektir; diğer yandan, otorite, tabi olmayı gerektirir. Şimdi, bu iki ke-

lime kulağa hoş gelmediğinden ve bu iki kelimede cisimleşen ilişki, tabi olan taraf için kabul edilir olmadığından; mesele bundan kurtulmanın bir yolu olup olmadığını, (günümüz toplumunun koşulları dikkate alındığında) bu otoritenin artık en ufak bir alan bulamayacağı ve dolayısıyla zorunlu olarak ortadan kalkacağı başka bir toplumsal sistem kurup kuramayacağımızı netleştirmektir. (2011)

Engels toplumsal hayatın her alanında otoritenin *yaygınlaşmasının* kapitalist üretim ilişkileriyle bağını kuruyor, ama sınıfsız, sosyalist bir toplumda da otoriteden kaçıp kurtulmanın mümkün olmayacağına değiniyordu. Böyle bir toplumda otorite ortadan kalkmayacak, "yalnızca biçim değiştirmiş" olacaktı. Toplumsal ilişkiler alanından otoriteyi silip atmak mümkün değildir, sadece bunu demokratikleşmek, o otoriteye tabi hale gelen kişilerin azami yararına olacak ve iradelerini yok saymayacak bir niteliğe kavuşturmak mümkündü. Engels bir örnek üzerinden açıklar: Demiryolları.

> Burada da sonsuz sayıda bireyin elbirliği mutlak zorunludur ve bu elbirliği kesin olarak belirlenmiş saatlerde uygulanmalıdır ki, kaza olmasın. Burada da işin birinci koşulu tüm tali sorunları yoluna koyan bir egemen iradenin olmasıdır ve bu irade tek bir yetkilide de cisimleşmiş olabilir, ilgili kişilerin çoğunluğunun kararlarını uygulamakla görevlendirilmiş bir komitede de. Her iki durumda da çok belirgin bir otorite söz konusudur. Ama dahası da var: Demiryolu çalışanlarının saygıdeğer yolcular üzerindeki otoritesi kaldırılırsa, hareket eden ilk trenin hali nice olur? (*a.g.e.*)

Bu bakımdan, otorite sahibinin bir kişi ya da komite/topluluk olması asli önemde değildir. Otorite sahibi, kişi yerine demokratik seçimle gelmiş bir kuruldan da oluşsa, otorite yine de kendi iradesini diğerlerine üstün kılar. "Dolayısıyla otorite ilkesinin mutlak anlamda kötü, özerklik ilkesinin ise mutlak anlamda iyi olduğundan bahsetmek abestir. Otorite ve özerklik göreli şeylerdir ve toplumun gelişim aşamalarına göre kapsamları değişiklik gösterir. Eğer özerklik yanlıları geleceğin toplumsal örgütlenmesinde otoriteye yalnızca üretim koşullarının zorunlu kıldığı sınırlar içinde yer olacağını söylemekle yetinselerdi, bir görüş birliğine var-

mak mümkün olabilirdi. Ne var ki onlar otoriteyi zorunlu kılan tüm gerçeklere gözlerini kapıyor ve otorite kelimesine karşı aşk ile şevk ile mücadele ediyorlar." (*a.g.e.*)

Dolayısıyla anarşistlerin tek büyük yanlışı kendi ilkelerini çiğneyerek devlet iktidarına yapışmaları değildi. Görüldüğü üzere, anarşistlerin ideolojik sorunları (ilkelerine bağlı olmaları) da devrimin önünü tıkamıştı. Mesele birbirinden bağımsız belediyelerin, kolektiflerin, sendikaların ya da adı her neyse, üretim birimlerinin bir araya gelmesiyle oluşan gevşek bir federasyon yaratmak değil; kapitalist anarşiye son verecek merkezî, planlı, birbirine bağlı üreticilerden müteşekkil kolektif bir ekonominin inşasına girişmekken, anarşistlerin bireyci ideolojisi zararlarını göstermiş ve yukarıda bahsedilen ekonomik tablo ortaya çıkmıştı.

Otorite ve İspanyol Anarşistleri

İspanya'da anarşistlerin otorite konusundaki yanlış tutumları faaliyetlerinin tüm alanında hissedildi, hem olumsuz hem de olumlu anlamda. Anarşistlerin otorite karşıtlıklarıyla bağlantılı olan "doğrudan eylem" stratejisi ülkenin demografik yapısıyla uyumluydu ve hepsi de merkezî hükümetten şikayet eden farklı ulusal toplulukların bulunduğu, yerel komünlerin güçlü olduğu bir ülkede anarşist yerelcilik, mutlak anlamda otorite karşıtlığı işe yarıyordu.

Aynı şekilde, olumsuz yanlar da CNT'nin tüm işleyişinde görülüyordu. Her şeyden önce, bir kafa karışıklığı olduğundan bahsedebiliriz. Anarşizmin bireyci, "otorite karşıtı" görüşleri daha baştan kendi altını oyar nitelikteydi. Anarşizm bireyin kendi "özgür irade"sine göre hareket etmesi ve her türlü dış müdahaleyi reddetmesi üzerine kuruluydu. Bu bireycilik, Ealham'ın dikkat çektiği ama diğer pek çok İspanya uzmanının göz ardı ettiği üzere, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin gözde ideolojisi olan burjuva bireyciliği üzerine kuruluydu, yani tipik bir burjuva ideolojisiydi. Nitekim anarşist teoriden "gerekli" dersleri çıkaran bazı anarşistler –Ealham buna "Urales gibi davaya bağlı birçok anarşist"i dâhil eder (1996: 13 ve 143)– her türlü otoriteye karşı çı-

kılması gerektiği düşüncesiyle, CNT'yi de kişisel iradeyi baskı altına alan bir yapı olarak reddetmişlerdi. Ucelay Da Cal bu gerginliğin, az buz değil, 1936 yazına dek sürdüğünü söyler (2005: 100-101).

Bu tür salvolar "anarşistlerin bireysel otoriterciliği reddedip, çoğunluğun kolektif otoritesini kabul ettikleri" şeklindeki savlarla savuşturulmaya çalışılsa da (bkz. Casanova, 2005: 42), yine bir kelime oyunundan medet umuluyor olması sebebiyle kimsenin ikna olduğu yoktu, en azından kafa karışıklığı aşılmış değildi. Öyle ya, her türlü otorite şerse, örgüt nasıl idare edilecek, yereller arasındaki bağ nasıl sağlanacak, görüş farklılıkları nasıl giderilecek, çoğunluk açısından giderilen görüş ayrılıkları diğer azınlığa nasıl kabul ettirilecekti?

CNT söz konusu olduğunda, her yerelin tam özerkliği, daha doğrusu bağımsızlığı vardı ve yegâne merkezî bağ görünüşe göre düzensiz aralıklarla (kongre ya da konferanslarda?) bir araya gelerek alınan kararlar olacaktı. Bunun yerelleri güçlendirmekten ziyade, seçilmemiş bir merkezi tahkim edeceği açıktır, zira eski Yunanların sevdiği bir sözle, doğa boşluğu sevmez, merkezî karar almanın zorunluluğu dikkate alındığında, bilinçli olarak doldurulmayan boşluğu aygıta sahip olan bir gücün gasp etmesi ve fiilen kullanması kaçınılmazdır. Sözgelimi Endülüs şehirlerindeki sendikalarla kırsaldaki sendikalar arasında işbirliği çok azdı. Aynı şekilde CNT'nin kırsaldaki yerel şubeleri arasında da eşgüdüm yoktu. Bunda köylülüğün tabiatı gereği dağınık yapısı kadar, anarşistlerin ilkesel olarak merkeziyetçiliğin her türlüsüne düşman olan yaklaşımları da çok önemli bir etkendi. CNT'nin tarım kolu olan FNAE 1918 Aralık'ında örgütü lağvedip CNT'yle birleşti. Buna karşın anarşistlerin merkeziyetçilik karşıtı örgütlenme anlayışından ötürü "İspanya'nın bir bölgesindeki grevler ile diğerleri arasında eşgüdüm sağlanamadı ve CNT'nin sanayi kolu ile kır kolu arasındaki büyük uçurum kapanamadı. Geçmişte olduğu gibi sınai ayaklanmalar kendi temposunda, kırsal ayaklanmalar kendi temposunda ilerledi" (Malefakis, 1970: 149). Anarşistlerin nevi şahsına münhasır yerel özgürlük vurgusu çoğu zaman grevlerin

birbirinden yalıtık kalmasına ve en patlamalı eylemlerin bile diğerlerini tetikleyemeden sönümlenip gitmesine yol açıyordu.

Keza kendiliğindenliğe ve tabandan gelişimin gücüne yapılan orantısız vurgu, örgütün saflarına doluşan lümpen proleter kitlelere karşı CNT-FAI'yi silahsız bırakmıştı. Birçok yerde CNT-FAI bu kesimler için bir sığınak olmuştu. Örneğin Valencia'da Demir (Hierro) Birliği büyük oranda hapisten çıkmış unsurlardan oluşuyordu. Anarşistler işportacılar, seyyar satıcılar ve lümpen kesimler arasında da örgütlüydü, fakat bu kesimleri kontrol etme becerisinden yoksundu. Aynı şekilde, sadece anarşist örgütler için geçerli olmasa da, CNT-FAI birçok faşist ve ajan için de sığınak olmuştu ve tüm bunlardan ötürü *Fai-lange* terimi gündelik hayatta sık sık kullanılıyordu (Romero Salvadó, 2005: 109).

Lümpen ve suçlu unsurların anarşist örgütlere sızmasında anarşist teorinin başka bir payı da vardı. Anarşizmin kurucularından Bakunin kanun kaçağını ("soyguncuları") "hakiki ve biricik devrimci, güzel lafların ardına, bilgiç retoriğine sığınmayan, uzlaşmaz, yılmaz, boyun eğmez bir devrimci" sözleriyle tarif etmişti (akt. Hobsbawm, 2011: 157). Keza "anarşist felsefede bireyciliğin şahikası" olan Max Stirner de suçtan ve ahlaksızlıktan sitayişle bahsetmişti (Ealham, 1996: 138-9). Nitekim İspanyol anarşistlerinde de hırsızlık ve suç kavramı lümpenlik temelinde meşrulaştırılmıyor değildi (bkz. Ealham, 2005a: 112). Ealham efsanevi anarşist Durruti'nin bir dilenciye para yerine cebinden tabanca çıkarıp "al bunu, para istiyorsan bankaya git" dediği vakayı sembolik bir örnek olarak aktarır (1993: 57) ve anarşistlerce "Barcelona'daki anarşist yeraltı ile küçük suç kardeşliği kesimleri arasında öngörülen 'ittifak'"a dikkat çeker (Ealham, 1995: 150).

* * *

Soyut düzlemdeki otorite ve merkeziyetçilik karşıtlığı anarşizmin tarihindeki en kritik kararda da yansımasını buldu. Soyuttan somuta inildiğinde demokrasinin alenen ve defalarca çiğnendiğini, daha doğrusu anarşistlerde demokratik bir örgütlenme ilkesi ve geleneğinin olmadığını görüyoruz.

CNT'nin ve İspanya Devrimi'nin kaderini belirleyen hadiseye bakalım: Üçüncü Enternasyonal'e katılım tartışması. Anarşist önderlik Haziran 1922'deki Zaragoza Konferansı'nda bir oldubittiye getirerek, üstelik anarşist yayınların bizatihi kabul ettiği gibi, tabanın Bolşeviklere olumlu tavrını tamamen yok sayarak CNT'yi Üçüncü Enternasyonal'den koparmıştı, oysa hem demokratik işleyiş hem de "tüzük" gereği sadece kongrenin böyle bir yetkisi vardı. Zaten aynı süreçte anarşistler kendileri gibi düşünmeyen devrimci sendikalistleri de CNT'den atmak için cadı avına girişmiş ve 1923'te örgütün emektarlarından olan Bolşevizm yanlıları ihraç edilmişti (Ealham, 2010: 105-6).

Keza İç Savaş'ın başında hükümete katılma konusunda aynı dayatmacılık hâkimdi. Bu en kritik kararda da, anarşist yöneticilerin iddia ettiği gibi kararın örgüt ya da örgütler tarafından ortaklaşa alındığına dair bir gösterge yoktur ve CNT'nin içindeki anarşistlerin küçük bir azınlığı tarafından dayatmada bulunulmuştur (bkz. Bolloten ve Esenwein, 1990: 162).[144]

Buna gerekçe olarak savaş koşullarının dayattığı zorlukların gösterilmesi iki açıdan abestir: Genel açıdan, savaşın ya da bir adım öteye geçersek olağanüstü koşulların demokrasiye izin vermeyeceğini söylemek anlamına gelir. Oysa savaşın olağan dönemlerden farklı olarak demokrasi çıtasını aşağıya çekmesi kaçınılmaz olsa da, bu hallerde ancak diktatörlükle ya da tepeden inmecilikle işlerin yürütülebileceği söylenemez. Özele inersek, anarşistlerin hükümete katılma konusunu tabanla müzakere edecek zamanı yok değildi. Her şeyden önce, Halk Cephesi seçim ittifakı oluşturulduğu andan itibaren bu konunun gündeme geleceği açıktı. Özellikle de darbe söylentilerinin iyiden iyiye ayyuka çıktığı Temmuz öncesi son birkaç ayda böyle bir tartışma yapma fırsatı vardı. Hepsinden önemlisi, CNT-FAI Katalan hükümetine Eylül sonunda, merkezî hükümeteyse Kasım'da, yani darbeden ve

144) Anarşistlerdeki bürokratik işleyiş istisna değildi. Cumhuriyetin kuruluş sürecinde CNT Ulusal Komitesi'nin cumhuriyetçilerle ve orduyla müzakerelerinden örgüt tabanı habersizdi (Ben-Ami, 1978: 90). Keza 1933 Ocak'ında, "CNT ve FAI açısından muazzam sonuçlar" (Ealham, 2005a: 143) doğuracak olan ayaklanmada da tabana hiç danışılmamıştı.

devrimci partilerin yeminlerini bozarak katıldıkları yeni hükümetlerden en az birkaç ay sonra dâhil olmuştu. Mesele demokratik tartışma ve karar almanın nesnel koşullarca engellenmesi değil, demokratik işleyişi oturtacak bir örgütlenme modelinin inşa edilmemiş olmasıydı.[145]

Dolayısıyla anarşist harekette de bir "merkez" vardı, hem de gayet bürokratik bir merkez! Bu bürokratik merkez İç Savaş sırasında daha da tektipçi hale geldi ve farklı anarşist sesleri bile susturma yoluna gitti. Örgütün Propaganda Bürosu, tıpkı Stalinist örgütlerde olduğu gibi, resmî çizgiye karşı çıkan yayınlara para akışını kesiyordu. Fransa'da yayınlanan *L'Espagne Anti-Fasciste* ve İtalyan anarşizminin manevi önderi Camillo Berneri'nin Barcelona'da yayına hazırladığı haftalık *Guerra di Classe*'nin aynı nedenlerle ipi çekilmişti (V. Richards, 1983: 90). Hattâ meselenin İspanyol anarşistleriyle sınırlı bir durum olmadığını görmek adına, ünlü anarşist Emma Goldman'ın yaşadıklarını zikredebiliriz. Goldman Generalitat'ın resmî bağış toplayıcısı ve propagandacısı yapıldıktan sadece birkaç hafta sonra (Kasım 1936'da), yönelttiği eleştirilerden ötürü kendisine hiçbir iş verilmediğinden yakınıyordu (Kern, 1976: 241).

Anarşistler disiplin ve otorite konusunda geri adım atmak zorunda kaldıklarında bile teorik kusurlarını sergilemeyi sürdürdüler. Elbette otorite ve disiplin dendiğinde ilk akla gelen alan askerlik ve orduydu; burada teorik kısırlık iyice belirgin hale gelmişti. Abad de Santillán "diğer eğilimlerin üyeleriyle disiplini savunmak konusunda anlaşıyoruz, ama özü değil, lafzı bakımından... Prusya disiplini karşısında, öldüren disiplin karşısında biz her zaman sistemli disiplinsizliği, sürekli isyanı savunuyoruz" der. Bunun ne anlama geldiğini Durruti'nin ölümünün ardından CNT-FAI'nin yayınladığı bir broşürde görüyoruz: "Durruti asla emir vermezdi, ikna ederdi. Sarih ve kesin bir eylem ancak ikna yoluyla güvence altına alınabilir." Disiplin ve otoritenin tam da

145) Vernon Richards merkeziyetçilik açığını kapayacak bir tür ikame yapılar olarak çok sayıda plenum toplantısı düzenlendiğini, ama bunun da temsiliyet eksiği olduğunu söyler ve görüşünü desteklemek adına "CNT'nin tarihçisi" Péirats'tan plenumların alelacele toplandığına dair alıntıda bulunur (1983: 86).

ikna olunmayan durumlarda da ortak hareket etmenin gerekliliğine yanıt verdiği, aksi tutumun salt bireycilik olduğu kavranamıyordu. Özellikle de savaş söz konusu olduğunda disiplin-ikna diyalektiğinde ikna öğesinin oranı daha da azalır. Anarşistler bunu kavrayamadan savaşa atılmışlardı. Nitekim FAI'nın anarşist Enternasyonal'deki resmî bildirilerinden birinde bu içkin kusur itiraf edilir: "Ateş etme taliminden, askerî eğitimden yoksun milislerimiz eyleme geçmeden önce tam katılımlı toplantılar ve forumlar düzenliyor, tüm emirleri tartışıyor ve çoğu zaman verilen emirlere uymuyordu. Almanya ve İtalya'nın isyancılara sağladığı güçlü askerî aygıtın karşısında duramazdı bu" (akt. R. Alexander, 2002a: 123 ve 186).

Fakat anarşist teorinin en büyük zaafı belki de en büyük üretiminde görülür: İspanya'daki anarşistler kendi ilkeleriyle örgütlenmenin zayıf düşürdüğünü gördüklerinden yepyeni bir örgüt kurmuşlardı.

FAI (İberya Anarşist Federasyonu)

Anarşistlerin içinde başka bir kesimse, CNT gibi bir kitle örgütünü elden kaçırmamanın yegâne yolunun daha sıkı örgütlenmekten geçtiği düşüncesiyle (bkz. Bookchin, 1998: 196) FAI'yi kurmuştu. FAI'nin birleşik ve disiplinli bir örgüt olduğu fazla abartılmış olsa da, CNT'nin gevşek yapılanmasına panzehir amacıyla böyle bir yanı olduğu reddedilemez.

FAI'nin kaynağında eski bir anarşist örgütlenme vardı. *Grupos de afinidad* (yoldaş veya dost grupları), üye sayıları dört ila yirmi arasında değişen militan devrimcilerden müteşekkil gruplardı. Şiddet eylemlerine öncelik veriyor ve her grubun kendi başına hareket etmesini savunuyordu. Yoldaş grupları CNT'nin kurulmasından sonra da bağımsız olarak varlığını sürdürdü, ama büyük çoğunluğu FAI'de bir araya geldi ve FAI'nın temelini bu gruplar oluşturdu; ancak 1937 Temmuz'unda resmen lağvedilmeleri kararı alınacaktı.

FAI bu küçük gruplar halinde örgütlenmeyle daha sıkı bir yapı olmayı amaçlıyordu. Fakat sıkı, disiplinli bir yapı kurmak anar-

şizmin diğer ilkeleriyle ters düştüğünden FAI onulmaz bir çelişki içindeydi. Gerçekten de FAI, Bolşevik Parti olmak istemeyen (ve bu yanlış tercihinin izlerini fazlasıyla taşıyan) Bolşevik tipte bir partiydi! Anarşistler özellikle de 1921 Kronstadt olaylarından sonra kendilerini reformist sosyalistlerden çok Bolşevizme (ve Bolşevizmden ayırt edemedikleri Stalinizme) karşıtlık üzerinden var etseler de, kitleselleşebildikleri tek örnek olan İspanya'da ayakta kalmanın ve massedilmemenin tek çaresi olarak ortaya çıkardıkları örgüt Bolşevik partinin kötü bir kopyasıydı.[146]

Nitekim Robert Alexander da "İç Savaş sırasında FAI aslında bir siyasi parti örgütü biçimini benimsedi ve çatışma farklı gelişseydi, bir anarşist siyasi parti haline gelecekti" der (2002a: 50). Biçimsel kısımlar bir tarafa, FAI kendi niyetlerinden bağımsız olarak bir siyasi partiydi ve bu konudaki en büyük eksiği ya da kusuru bir siyasi parti olduğunun bilinciyle hareket etmemesiydi. Bir kitle örgütünün (CNT) içinde birbirine görece kenetlenmiş,[147] birliğini fikirlerinin ortaklığından alan çalışkan ve sebatkâr bir grubun varlığı siyasi partiye işaret eder. FAI'de kaynaşmışlık, adanmışlık ve devrimci şevk konusunda bir eksik olmasa da, ayrıntılarıyla ortaya konmuş bir devrimci program (ya da geliştirilmiş teori) ve bu programı cisimleştiren üyeler arasında eşgüdüm (en iç çekirdekten başlayıp CNT'nin tüm katmanlarına kadar dalga dalga yayılmayı sağlayacak bir eşgüdüm, kelimenin bu dar anlamıyla örgütlülük) yoktu. Bir cephe örgütlenmesi yoluyla, devrimi FAI'ci azınlığın devrimci eyleminin gerçekleştireceği düşünülüyordu.

146) FAI'nin Bolşevik partiyle benzerliklerine farklı açılardan değinen yazarlar vardır, örneğin Seidman, 2010: 91-3. Dahası FAI'nin 1937 Valencia plenumunda kabul ettiği üyelik kıstasları Bolşeviklerin İç Savaş sonrası üyelik kıstaslarına ilişkin düzenlemeye fazlasıyla benzemektedir, bkz. Lenin, 2011b: 257-72.

147) Helen Graham FAI için sıkı bir örgütlenme nitelendirmesine "biraz yanıltıcı" der ve "FAI genelde resmedildiği kadar türdeş değildi, özellikle de Katalunya dışında" yorumunda bulunur (2002: 49-50). Keza Julián Casanova da "açık ve yerleşik hiyerarşileri olan birleşik ve disiplinli bir örgüt olarak FAI imgesinin gözden geçirilmesi gerek"tiğini söyler (2005: 58). Fakat diğer yandan, FAI bu sıkılığı başarıp başaramadığından bağımsız olarak, böyle bir amaca sahipti, CNT'yi elinde tutabilmesi için başka çaresi yoktu. İç Savaş'ta dağılıp burjuva siyasetine yedeklenmesinin nedeni tam da bu sıkılığa ulaşamamasıydı ve ulaşamaması ideolojisinden ("merkeziyetçilik karşıtlığından") kaynaklanıyordu. Bu bağlamda, Ealham'ın tespiti yerindedir: "Aksi istikametteki ortalığı ayağa kaldıran iddialara rağmen; FAI, CNT içinde bir öncü siyasi parti gibi faaliyet yürütmüştü" (Ealham, 2003: 96).

İç Savaş'ta CNT ve FAI özdeşleşmişti.

Bu nedenle darbe girişimlerini Barcelona'daki yoldaş gruplarının ötesine genişletmek için çok az girişimde bulunulmuştu. Sözgelimi "Ocak 1932 ayaklanması taşra maden bölgesi Alt Llebratat'ta başladığında, CNT Barcelona örgütü 'toplumsal devrimin' başladığından ancak yirmi dört saat sonra haberdar edilmişti" (Ealham, 2003: 96).

Merkeziyetçilik düşmanlığının örgütlenmeyi zayıflatması yegâne sorun değildi. FAI işçi hareketi içindeki farklı örgüt türlerinin anlamı ve gerekliliği konusuna kafa yormuş bir örgüt olmadığından, CNT içinde yıkıcı rol oynamıştı. Fikirlerine tam olarak kazanamadığı CNT kitlelerini, 1931'den sonra örgütsel aygıta sahip olması nedeniyle arkasından sürükleyebileceğini düşünmesi, sendika bürokrasisinin ve aslında genel olarak Stalinist grupların sendikalara yaklaşımından farksızdı. Sendikalarda tabanda faaliyet yürüterek geniş kesimleri görüşlerine kazanmak yerine, yönetimde yer kapmak ve kimi zaman salt oyla, kimi zaman da oyların işlevsizleştiği ya da gereksiz görüldüğü noktada manevralarla (yahut kooptasyonla) yönetimi ele geçirerek tepeden idare etmek; CNT-FAI'de olan da buydu.

Hemen her silahlı örgütteki gibi CNT-FAI'de de silahlı kanat sayıca azınlıkta olmasına karşın, bir süre sonra kendi egemenliğini kurmuştu. 1931 sonunda CNT'nin en önemli sendikaları FAI'nin kontrolündeydi. Bu kesimlerin egemenliği siyasi ya da ideolojik önderlikten ya da manevi bir otoriteden ziyade, Ealham'ın belirttiği gibi, "silahlı özsavunma işlevlerinin önemi"nden kaynaklanıyordu (2003: 90). Cumhuriyet döneminde örgütün içinde egemen hale gelmeleri de anarşist ilkelerin en çok vurgu yaptığı hususlarla ciddi bir çelişki barındırmaktadır. Komünistlere diktatörlük suçlaması yöneltirken çok rahat davranan anarşistler, CNT içinde üstünlüğü kirli ayak oyunlarıyla ve İç Savaş sırasında PCE'nin tepe noktasına vardıracağı "karakter suikastlarıyla" ele geçirmişti.

Anarşist gelenek diktatörlüğe –sadece hükümet bazında değil, örgütlerin kendi içlerinde yarattıkları diktatörlüğe de– karşı çıkış üzerinden kendini var etmiştir, ama tarih boyunca kurdukları tek büyük örgüt olan CNT-FAI'de demokrasi namına sabıkaları hiç de parlak değildir. Anarşistler sadece CNT içindeki anarşist olarak görmedikleri unsurlara değil, FAI içindeki isimlere karşı da aynı tarzda ve dille yaklaşıyorlardı. Ealham şöyle der: "Kendi taktiksel kusurlarını muarızlarına [yoldaşlarına–*FBA*] aşırı devrimci hakaretler yönelterek saklayan FAI'ciler, Esquerra'yla gizlice anlaşarak devrimci mücadeleyi sattığını iddia ettikleri 'burjuva' CNT önderliğine şiddetle saldırmışlardı. Polemiğin tonunu göstermesi adına tipik bir örnek olarak; kendisi de FAI üyesi olan ve yıllardır güvenlik güçlerinin yakasını bırakmadığı, hapis yatmış olan Peiró 'en alçak polis ajanı' diye damgalanmıştı" (*a.g.e.*: 94). Keza García Oliver, kendisi FAI'de egemen hale gelene kadar örgütün "Fidel Miró, Diego Abad de Santillán, José Péirats ve Federica Montseny gibi karşıdevrimcilerin [...] işçi sınıfı kaçkınlarının" egemenliğinde olduğunu söyler (akt. Casanova, 2005: 58). Bu durumda, kim kaldı geriye?!

Radikal unsurlar Stalinizmi aratmayan bu tür çirkin manevralar yoluyla, korkup geri adım atan *Treintista*'lardan örgütün ve yayın organının kontrolünü kaptı ve özellikle de Barcelona Federasyonu üzerinden CNT'ye hâkim oldu. Otuzlar anlamına gelen

Treintista'lar adını 1931 yazının sonunda bir bildiriye imza koyan otuz anarşistten alır. Cumhuriyetin ilk yılları anarşistler için zorlu geçti. Körü körüne girişilen ayaklanmalar devletin misliyle uyguladığı baskıyı ve sonuçta örgüt saflarında dağınıklığı getirmişti. Aralarında Ángel Pestaña, Juan Peiró ve Juan López gibi önde gelen CNT üyelerinin olduğu bu otuz ılımlı anarşist, FAI'de cisimleştiğine inandıkları komplocu devrim anlayışına tepki göstermişti. Uzlaşmacılık suçlamalarına karşı çıkan grup, cesur bir azınlığın silahlı eylemleriyle ulaşılacak devrim mitini reddettiklerini ve sabırlı bir örgütlenme çalışmasına geçerek devletin kolluk kuvvetlerinin dikkatinden uzaklaşmak gerektiğini savunuyorlardı. Radikal anarşistlerin cevabı Eylül 1932'de *Treintista*'ları örgütten atmak oldu. Yeniden örgütlenerek azımsanmayacak sayıda işçiyi arkasına toplamayı başaran *Treintista*'lar birkaç ay sonra da 35 bin kişiyle CNT Muhalifi Sendikalar'ı kurdular.

CNT'nin FAI dönemindeki yönetimi de örgüt içi işleyiş bakımından pek demokratik geçmedi. Örgütün genelini ilgilendiren kararlar her üyenin kendi görüşünü bildirdiği ya da temsilcileri aracılığıyla ifade ettiği bir karar mekanizmasıyla değil; küçük bir azınlığın, yer yer CNT üyesi bile olmayan bir azınlığın isteğiyle gerçekleşiyordu (ayrıntı için bkz. Ealham, 2003: 97-9). Kararlar bu şekilde keyfi olarak alınmasına ve söylem düzeyinde iktidara şiddetle karşı çıkılmasına karşın, FAI'cilerin örgüt içinde iktidar arzusu dinmek bilmiyordu. Bir işçi kitle örgütü olan CNT her görüşten ve kesimden işçiyi bünyesinde barındırmalıyken, sendika siyasi partinin ikamesi olarak görüldüğünden CNT'de temizlik operasyonlarına girişildi. Cumhuriyetin kısa süren balayından sonra Konfederasyon içindeki ayrışma radikal kanadın, "cumhuriyetin başlarında örgüte önderlik eden grubu hakaretler, iftiralar ve tehditler eşliğinde kovmasıyla" sonuçlandı (Casanova, 2005: 51). Muhalif komünistler de hedef alındı ve de 1932'nin ortalarında BOC yanlısı sendikalar tasfiye edildi. Dahası bu yaklaşım tarzı anarşist hareketin içinde o kadar geniş bir kesime yayılmıştı ki, anarko-sendikalistlerin ılımlı kanadından bir kesim de bu ope-

rasyona, dolayısıyla CNT'nin kan kaybetmesine destek verdi.

Fakat sekterlik, daha doğrusu linç kültürü bununla da sınırlı kalmadı. Haklı olarak Stalinizmle anılagelen örgüt içi infazlar Stalin Rusya'sında norm haline gelmeden önce FAI ve diğer anarşistler eliyle CNT içinde gerçekleştiriliyordu. İlk saldırı Ekim 1932'de FAI karşıtı bir anarko-sendikaliste suikast girişimi şeklinde gerçekleştikten sonra, şiddet döngüsü hızlandı. FAI'nın suikast girişimleri, rakip sendikaların örgütlü olduğu işyerlerine saldırı ya da kundaklama, eylemleri baltalama vb. giderek arttı (Ealham, 2003: 99). Keza cumhuriyet döneminin ilk CNT kongresinde de anarşist olmayan delegelere namlunun soğuk yüzü gösterilmişti (Péirats, 2011a: 366). Dolayısıyla CNT-FAI gayet merkeziyetçi bir örgüttü, ama demokratik değil bürokratik merkeziyetçiydi.[148]

Şubat 1936'da FAI'nin İspanya'daki üye sayısı 496 "grup"la 5 bine yaklaşıyordu (Gómez Casas, 1986: 178).[149] Gómez Casas aynı dönemde CNT'nin 1 milyona yakın üyesi olduğu düşünüldüğünde, bu kadar az kişiyle FAI'nin CNT'yi kontrol etmesinin mümkün olmadığını söylese de, pekâlâ mümkündür. Küçük ve örgütlü bir azınlık dağınık ve programsız bir kalabalığa önderlik edebilir, o kitlenin niyetlerinden bağımsız olarak onu yönlendirebilir. Fakat FAI'nin etkisi mutlak değildi ve olamazdı da. FAI'nin örgütlenme anlayışı böyle bir tahakküm kurmaya elverişli değildi. Dahası Asturias sonrasındaki şiddetli baskı ortamında FAI'nin anlayışının egemenliğini sürdürmesi zordu; CNT içinde *Nosotros* grubunun egemenliğine karşı bir tepki ortaya çıkmıştı ve yönetimi ele geçiren yeni ekip sendikal örgütlenmeye daha fazla ağırlık verme hedefini önüne koymuştu (tercihten ziyade zorunluluğun

148) Demokratik merkeziyetçilik ve bürokratik merkeziyetçilik konusunda kafa karışıklığı ve tahrifat o kadar yaygındır ki, örneğin Helen Graham cumhuriyet savunmasında önemli rol oynayan İspanya Komünist Partisi'nin ve Sovyet subaylarının örgütlenme ilkesini "demokratik merkeziyetçi disiplin" diye nitelendirir ve aynı hatayı kitabın sonlarına doğru "PCE [...] disiplinini demokratik merkeziyetçi yapısından alıyordu" diye (2002: 172 ve 325) ve başka eserlerinde de (2012: 262) tekrarlar. Oysa PCE'de mebzul miktarda disiplin ve merkeziyetçilik olsa bile, bunları dolayımlayan ilke demokratik değil, bürokratikti.

149) Bookchin (1998: 198) ise, Abad de Santillán'ın yayınladığı verilere dayanarak, üye sayısının İç Savaş arefesinde 39 bine yakın olabileceğini söyler.

da rol oynadığı bir hedef). Her halükarda, CNT Asturias sonrasında eski sekter çizgisinden kısmen uzaklaşmaya başladı. Nitekim 1 Mayıs 1935'te Katalan *Alianza*'nın başlattığı genel greve destek vererek ilk kez bu örgütlenmede yerini almış oldu.

İç Savaş'ta FAI ile CNT neredeyse eşanlamlı hale geldi. CNT-FAI yazıları her yerde yan yana görülüyordu. Böylece sadece kitleselleşmeyi değil, sağa savrulmayı da birlikte yaşadılar. 1937'de yapılan toplantıyla FAI'yı küçük dostluk gruplarına dayalı ezoterik bir yapı olmaktan çıkarma kararı alındı. Üye tabanını genişletmek adına yoldaş grupları dağıtılıp yerine *Agrupación*'lar (birkaç yüz üyeli büyük gruplar) kurulacak ve bu sayede "yeni organik yapı" haline gelinecekti (Esenwein ve Shubert, 1995: 238); dahası, örgütün merkeziyetçiliği artırılacak ve devlet konusunda katılık bir kenara bırakılacaktı. Tam da bu nedenle örgütün "Merkez" Komitesi yaptığı açıklamayla, "FAI siyasi partilerden bir diğeri olmayacak, yöntemlerinden ya da hedeflerinden vazgeçmeyecek" diyerek güvence vermeye çalışıyordu (akt. Gómez Casas, 1986: 223-24). Fakat bu fiilî partileşme adımı İç Savaş'taki yenilgi nedeniyle kesintiye uğradığından, sonucu nereye varırdı, hiçbir zaman bilemeyeceğiz.

Durruti'nin Dostları

Nasıl ki 1930'ların başında FAI'nin varlığı, anarşistlerin içinden bir sağ kanadın (*Treintista*'ların) çıkmasını tetiklediyse; İç Savaş sırasında bakancılık, burjuva militarizmi ve kişi kültü dâhil olmak üzere pek çok konuda ilkelerin alenen çiğnenmesi de bu kez solda konumlanan bir örgüt çıkardı. Anarşistlerin devrime ihaneti, yıllardır en radikal görüşleri savunan militan bir geleneğin içinde kaçınılmaz olarak tepkiler doğurmuştu. Bu tepkiler sadece Barcelona'daki Mayıs olaylarında olduğu gibi kendiliğinden patlamalara ve CNT-FAI'nin resmî çizgisinin sokakta reddine değil, istisnai olarak bir örgütsel kimliğe de kavuşmuştu.

Durruti'nin Dostları İç Savaş'ta Durruti milisine (ve Demir Birliği'ne) mensup olup merkezî orduya dâhil edilmeyi reddeden

devrimciler ve diğer CNT'li muhalifler tarafından Mart 1937'de kurulmuştu. İsminden de anlaşılacağı üzere, anarşist devrimci Durruti'nin[150] bayrağını devraldıklarını savunuyorlardı. Durruti kadar olmasa da, onun adını taşıyan Durrruti'nin Dostları da az çok efsane haline gelmiştir, fakat bunda anarşistlerin olduğu kadar Marksistlerin de payı vardır.

Durruti'nin Dostları sayıca küçük bir gruptu ve nüfuz alanı da sınırlıydı. Örgütün başındaki isim ya da teorisyeni Jaime Balius'tu; Balius darbe sonrası dönemde CNT yayın organında önemli rol oynamış, muhalif görüşleri nedeniyle kısa süre sonra kızağa çekilmişti. Durruti'nin Dostları grubuna üyelik şartlarından biri CNT üyesi olmaktı; CNT üyesi olmaya devam etmelerine karşın, örgüt yönetimine bayrak açmışlardı. Fakat örgüt içinde demokrasi talebi çok sert karşılık bulmuştu. Durruti'nin Dostları'nın çıkardığı *El Amigo del Pueblo* (Halkın Dostları; Fransız Devrimi'nden Marat'ya açık bir gönderme) gazetesinin ilk sayısı Balius imzasıyla "Kayda geçsin. Biz ajan provokatör değiliz" başlıklı bir yazıyla çıkmak zorunda kalıyordu (Guillamón, 1996: 62), ama muhatap devlet değildi: Yazıda doğrudan CNT önderliği eleştiriliyordu, zira yıllarca devletin baskısından yakınan anarşistler, şimdi içlerindeki bir farklılaşmayı sapma olarak görüp devletle aynı dili kullanarak yoldaşlarını saf dışı bırakmaya çalışıyordu.[151]

Durruti'nin Dostları özellikle de Mayıs olayları öncesinde Barcelona'da yürüttükleri afiş ve genel ajitasyon çalışmasıyla isimle-

---

150) Buenaventura Durruti ölümünden sonra dost düşman herkes tarafından efsane haline getirilmişti. Savaşın hemen başlarında –kesin olmamakla beraber, muhtemelen bir Francocu keskin nişancı tarafından– öldürüldüğünde, cenazesi muazzam bir kalabalıkla kaldırıldı. Yüz binlerce insan Barcelona tarihinin en kalabalık cenaze töreninde buluştu; haftalardır süregelen gerilim duygu seli olup taşmıştı. Bu tarihten itibaren, kendisiyle ilgili anlatılanların çoğu velâyetnâme kapsamına girmektedir. Ölümüne kadar aldığı tutumlara bakarak, yaşasaydı CNT-FAI çizgisinin dışına çıkan bir devrimci hatta geçeceğini gösteren güçlü bir emare yoktur. Herhalde, isim babası olduğu Durruti'nin Dostları grubunun bile sağında kalırdı. Fakat kör ölür badem gözlü olur! Nasıl ki Deniz Gezmiş'i ölümünden sonra Erbakan'a kadar herkes sahiplenmiş ve "yaşasaydı, soframızda olurdu" demişse; Durruti de aynı şekilde evliyalaştırılmıştır. Öyle ki Stalinistler bile ölümüne yakın kendilerine yaklaşmaya başladığını iddia etmiştir! Durruti Bolşevik Devrimi'ni tanıyordu; devrimin on dokuzuncu yıldönümünde Rusya işçi sınıfına tebriklerini yollamıştı; fakat bir siyasi yön değişikliği yoktu. Ayrıntılı hayat hikayesi için, bkz. Paz, 2006.

151) Hasmane tutum sonrasında da devam etmiştir. Sözgelimi José Péirats'ın yazdığı CNT tarihinde Durruti'nin Dostları'nın esamisi pek okunmaz.

rini duyurmuş, burada bütün iktidarın işçilere geçmesini, bunun tek yolunun da "Devrimci Cunta" adını verdikleri sınıf örgütleri yoluyla gerçekleşebileceğini savunmuşlardı.

Bu küçük örgütün, daha doğrusu "yoldaş grubunun" önemi ayrı bir örgütlenmeye gitmiş ve Mayıs olaylarında devrimci tutum almış olmasından değil; anarşizmin içinden, anarşizmin teorik önermelerinin bazılarını sorgulayarak, tüm eksiklerine rağmen bir devrimci teori, daha somutlaştırırsak bir devrimci iktidar teorisi geliştirmiş olmasından gelir. Bu açıdan, kendi niyetleri ve sözlü beyanları aksi istikamette olsa da, anarşizmle bir kopuşu ifade eder.

Anarşizmin devrimci önermelerine tutunabilmenin yegâne yolu teorinin temelindeki asli kusuru (yanlış temelde yapılan siyasi iktidar eleştirisini ve bundan çıkartılan sonucu) reddetmekten geçiyordu. Burjuva devlet iktidarının reddi; ikamesi olacak, geçici olarak yerini alacak bir proleter devleti ve bu devletin temeli olarak işçi sovyetleri (cuntaları) varsaymadıkça sözde bir karşıtlık olarak kalıyor ve en kötü durumda burjuva devlete intisap etmeye varıyordu. Aksi durumdaysa, Durruti'nin Dostları grubunun yaptığı gibi "Bütün iktidar işçi sınıfına! Generalitat yerine, Devrimci Cunta [Sovyet]" dendiği andan itibaren, anarşist komünizm ile Marksist komünizm arasındaki ayrım, nesnel açıdan bakıldığında, ortadan kalkıyordu. Aynı şekilde, devrimin başarısızlığının somut bir devrimci programın yokluğundan kaynaklandığına ve devrimci teorinin elzemliğine vurgu yapması (Guillamón, 1996: 65) anarşist kendiliğindencilikten Marksizme bir kayışı ifade ediyordu.

Buna karşın, grubun gayriresmi tarihçisi kabul edilen Guillamón neredeyse tüm anlatısını Durruti'nin Dostları'nın Marksizmden ya da Troçkizmden etkilenmediği üzerine inşa etmiştir. Bu iddiayı desteklemek için en temel iddialarıysa, bu etkiyi "çeşitli kereler Balius'un bizzat kendi sözleriyle kesinkes reddetmiş" olması ve Bolşevik-Leninistler'e çağrıda bulunmuş, dolayısıyla "örgütsel ve ideolojik açıdan *bağımsız bir grup* olduğu"nu kanıtlamış olmasıdır (*a.g.e.*: 96). İkinci hususun konuyla hiçbir alakası yoktur, zira tartışma konusu olan Durruti'nin Dostları'nın müstakil

bir grup teşkil edip etmediği değildir. Dahası bu grubun diğerlerinden ayrı ama bir diğer *Marksist* grup olduğunu iddia eden de *yoktur*. Aslolan anarşist bir grubun kendi evrimi içinde Marksist görüşlere azami düzeyde yaklaşmış ve Marksistler ile anarşistlerin devrimde hangi temellerde ittifak yapabileceklerini göstermiş olmasıdır. Guillamón'un sunduğu veriler ışığında, bu yakınlaşmaya dair şüphe yoktur, zira proletarya diktatörlüğünün zorunluluğu kabul edildikten sonra, tartışılması gereken Marksizmden etkilenip etkilenmedikleri değildir, zira Lenin'in de ifade ettiği gibi, "Marksizmi sınıf mücadelesi teorisiyle sınırlı tutmak Marksizmin kolunu kanadını kırmaktır. [...] Ancak sınıf mücadelesinin kabulünü *proletarya diktatörlüğünün* kabulüne kadar *ilerleten* kişi Marksisttir" (2009: 35). Balius ve yoldaşları buraya kadar ilerlemiş olsalar da, bunu tutarlı bir temele oturtmamış (sözgelimi o "diktatörlüğü" kim, nasıl hayata geçirecek?), sorgulama süreci salt iç dinamikleriyle de açıklanamayacak nedenlerle yarım kalmıştı. Fakat devrimci teori olmadan devrimci pratik olmayacağı, proletarya diktatörlüğü ve devrimci öncünün zorunluluğu gibi fikirler Marksizmden, hattâ onun özgün bir yorumu olan Leninizmden ve Troçkizmden etkilendiklerini gösterir. Balius'un "biz Marksist değiliz" temalı yazısı ve söylemleri ise, bu grubun CNT-FAI tabanına seslenmeye çalıştığı ve POUM'la aynı kefeye konmak istemediği düşünüldüğünde pekâlâ anlaşılabilir.

Öte yandan, Durruti'nin Dostları başka açılardan anarko-sendikalizmin çerçevesini aşamamıştı ve devrimci cunta çağrısının yanında, sözgelimi ekonominin idaresinin sendikalara devredilmesi ya da siyasi partilerin tamamen bir kenara atılması gibi görüşleri de vardı. Oysa kenara atılanlar arasında UGT de vardı ki,[152] bu da bütün iktidar sendikalara söyleminin aslında sekter bir anlayışla kavrandığını gösterir. Dolayısıyla Durruti'nin Dostları'nın UGT'de örgütlü kitlelere tavsiyeleri özünde CNT-FAI ile aynıydı: Ültimatomcu bir yaklaşımla sendikalarını terk etmelerini söylü-

152) Guillamón (1996: 28) bu iddiasını Durruti'nin Dostları grubunun sözcülerinden Pablo Ruiz'e dayandırırken; Beevor (2006: 260) bir kaynak belirtmeden, Durruti'nin Dostları grubunun "sadece UGT ve CNT'den oluşan bir hükümet talep etti"ğini yazar.

yordu, oysa CNT de en az UGT kadar yozlaşmış, bürokratikleşmiş ve karşıdevrimin aracı haline gelmişken ayakları yere basan bir talep değildi bu. Bir o kadar önemlisi, cuntalara "bütün iktidarı" alması salık verilirken, ekonomik iktidarın sendikalar tarafından yönetilmesini talep etmek ekonomik iktidarın o "bütün"e dâhil olmadığını savunmak anlamına geliyordu ki, bunu yeni ve devrimci biçime doğru yol alırken eski dogmalara tutunma çabası olarak görmek mümkündür.

Devlet ve Siyaset Karşıtı Anarşizmin Devrimle İmtihanı: Devlete İntisap

> "Eğer işçi sınıfının siyasi mücadelesi devrimci biçimlere bürünürse" diye yazıyordu Marx, anarşistlerin siyaseti reddediyor olmalarını alaya alarak, "ve eğer işçiler burjuvazinin diktatörlüğünün yerine kendi devrimci diktatörlüklerini kurarlarsa, ilkeleri çiğnemek gibi korkunç bir suç işlemiş olurlar, çünkü silahlarını bırakıp devleti ortadan kaldırmak yerine; adi, bayağı günlük ihtiyaçlarını karşılamak ve burjuvazinin direnişini kırmak için, devlete devrimci ve geçici bir biçim vermiş olurlar..." (Lenin, 2009: 66).

"İç Savaş'ın başlangıcında iktidar aniden İspanyol anarşistlerinin önüne fırlatıldığında yüzleşmek zorunda kaldıkları temel problemlerden biri, yaratmak istedikleri toplum türü hakkında aralarında hiçbir şekilde net bir fikirbirliğinin bulunmamasıydı" (R. Alexander, 2002a: 3) Anarşistler arasında Robert Alexander gibi gerçekle yüzleşenler azınlıktadır. Anarşistler her devletin şiddet aygıtı olduğu *gerçeğinden* hareket edip her devletin şer olduğu (yanlış) sonucuna varmış, bu temelde işçi sınıfının sınıfsız topluma geçiş aşamasında yeni tür bir devletten yararlanamayacağını, yararlanması durumunda düşmanından farkı kalmayacağını savunmuşlardı; anarşist (ya da otonomcu) komünizm ile Marksist komünizm anlayışı arasındaki en temel farklardan biri buydu, halen budur.[153] Emma Goldman İç Savaş döneminde bile hâlâ

153) İkisinin arasını bulmaya çalışan girişimlerde de durum aynıdır. Örneğin ünlü "otonomcu" Antonio Negri (2015: 10) "yozlaşmış bir makine" olarak gördüğü devleti kesin bir dille reddeder.

Bolşeviklerin diktatörlükten yana olduklarını hiçbir zaman saklamadıklarını söylerken (ve onları mahkûm ederken) bunu kastediyordu.

Ama şimdi anarşistler hükümete katılmış, devletin ta kendisi, diktatörlüğün cisimleşmiş hali olmuşlardı. Anarşistler nezdinde otoriteye karşı şevkle yürütülen bu mücadele devlete karşı yanlış tutum alınmasına yol açmış ve burjuva devlet ile proleter devleti arasında ayrım yapmayan anarşistler, kritik an geldiğinde hükümet ortaklıklarıyla, polis amirlikleriyle, "adalet" bakanlıklarıyla, çalışma kamplarıyla[154] burjuva devlete intisap etmişlerdi. Kimi anarşistler bunu "değişen şartlar" diyerek tevil etmeye ya da hiç uğraşmadan geçiştirmeye çalışırken; en kötüsü, anarşistlerin yayın organının mevcut eylemi teorize etme girişimiydi. Öncesinde siyaset kelimesini ağza almayı bile küfür sayan *Solidaridad Obrera*'da, Katalan FAI'nin önderlerinden Diego Abad de Santillán 4 Kasım 1936'da, "ülkemizin siyasi tarihindeki en önemli olaylardan birisi" dediği "CNT'nin merkezî hükümete katılması" hakkında şöyle yazıyordu: "CNT gerek ilkesel açıdan gerek itikadı bakımından geçmişten bu yana devlet karşıtı olmuş, her türlü hükümeti düşman bellemiştir. [...] Fakat kontrolümüz dışındaki koşullar [...] İspanyol hükümetinin ve İspanyol devletinin doğasını değiştirmiştir. Şu an, devlet organlarını kontrol eden aygıt olarak hükümet, işçi sınıfına karşı bir baskı kuvveti olmaktan çıktığı gibi, devlet de artık toplumu sınıflara bölen bir organı temsil etmemektedir. Dahası artık CNT müdahale ettiğine göre ikisi de halkı daha da az ezecektir."

Anarşistler "her devlet katildir" gibi ajitatif söylemlerin arkasına saklanarak devletin *hiçbir koşulda, her ne olursa olsun, hiçbir işe* yaramayacağını iddia etmişlerdi. Bu görüşün mimarı tarihsel önderleri Bakunin'di; zaten Marksistlerle en temel ayrım noktalarından biri de buydu. Bakunin'e göre, "en cumhuriyetçi ve en de-

154) 1936 Aralık'ında çalışma kamplarını kuran isim Adalet Bakanı sıfatıyla bizzat García Oliver'di. Toplama kamplarının kurulmasına anarşistlerin ön ayak olması karşısında, Emma Goldman (2006: 108) "buna ben bile sessiz kalamam" noktasına gelmişti.

mokratik devlet, hattâ Marx'ın tasavvur ettiği sözde halk devleti bile[155] özünde kitleleri tepeden yöneten aygıtlar"dı ve dolayısıyla "biçimi bakımından demokratik de olsa hiçbir devlet halka istediklerini veremezdi" (Bakunin, 1953: 211). Bu yüzden, anarşistler devrimci işçi sınıfının burjuva devleti yıkıp, yerine kendi devletini kurduktan sonra bu yeni devletten kendi çıkarları için muvakkaten, bir geçiş aşaması için bile olsa yararlanamayacağını savunuyorlardı. Tam da bu mantıkla İspanyol anarko-sendikalistlerinin ilk ulusal kongresi olan 1870 Barcelona toplantısında "Devlet, sistemlerde değişikliğe ya da reformlara izin vermez" hükmü karara bağlanmış, "işçi sınıfının hükümetsel siyasete her türlü katılımı mevcut düzenin bekasını sağlamaktan başka bir işe yaramaz" denmişti (R. Alexander, 2002a: 9-10). Bu çizgi tutarlılıkla sürdürülmüş ve aksi yönde hareket eden devrimciler özellikle de 1917'den sonra Bolşevizm mikrobuna yakalanmış olmakla damgalanmıştı.

Ne var ki 1936'da işler değişmişti ve bu aracılığı reddederken, bu aracılığın hiç olmadığı koşullarda devletin nitelik değiştirdiğinden bahsediliyordu. Marksistler öznel müdahaleyle devletin nitelik değiştirebileceğini ve sayıca azınlıktaki egemen sınıfın elindeki tahakküm aygıtından devrimci dönüşümün araçlarından biri haline gelebileceğini savunmuşlardı. Buradaysa devrimcilerin bilinçli ve planlı bir müdahalesi olmadan ("kontrolümüz dışındaki koşullar" sonucu), başında hâlâ bir liberal varken, eski devlet kurumları tümüyle ilga edilmemişken (sarsılmış, geri plana itilmiş, ama kesin olarak yok edilmemişti) devletin doğasının değiştiğinden dem vuruluyordu.

Santillán ve diğer anarşistlerin bu alıntıda akseden yanlış tutumunun nedenlerini yine burada sarf edilen ve gözden kaçırılan şu cümlede bulabiliriz: "Devlet de artık toplumu sınıflara bölen varlık değildir." Sorun şu ki, devlet hiçbir zaman toplumu sınıflara

155) Bakunin mugalâtalardan medet umuyordu. Marx "halk devleti"ni savunmak şöyle dursun, *Gotha Programı*'nın Eleştirisi'nde bu kavramın kendisine adını koyarak, bir oksimoron olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştı (1979b: 29-36). Halk kavramı konusunda, ayrıca bkz. Lenin, 2010b: 206.

bölen varlık olmamıştır! Devlet zaten sınıflara bölünmüş olan toplumdaki çelişkilerin ürünü olarak sınıflar arası uzlaşmaz karşıtlıkların toplumu yiyip bitirmemesi için ortaya çıkmıştır ve bu çelişkiler var olduğu sürece varlığını sürdürecektir. Dolayısıyla devleti (bir sonuç olan bu aygıtı) ortadan kaldırmak için, onu doğuran sebepleri, yani sınıfları ortadan kaldırmak gerekir.[156] Devleti "işçi sınıfını ezmek için bir baskı kuvveti olmaktan" çıkarmak içinse, verili anda o devletin başında bulunan (ezen) sınıfı siyasi ve ekonomik iktidarından mahrum bırakmak ve dünün ezilenlerini ezenler karşısında muktedir konumuna getirmek gerekir. Dahası devlet bir sınıfsal aygıt olmasına karşın, kişilerin ya da kurumların katılımıyla dönüşebiliyorsa, yıllardır bakanlıkçı sosyalizme sarılan İspanyol sosyalistlerini neden suçlamışlardı? Tevekkeli değil, Fransa'daki anarşistler (FAF) İspanyol yoldaşlarını ihanetle suçluyordu.

Anarşistler "Devlet iktidarı kötüyse ne yapmalı?" sorusuna kesin bir cevap vermemişler ve siyaset üstü olduklarını iddia etmekle kendi sonlarını hazırlamışlardı. Teorinin önemsenmemesi ve hedeflerin somut olarak ortaya konmaması anarşist felsefenin içkin bir problemiydi. Robert Alexander'ın da dikkat çektiği gibi, "İspanyol anarşistleri farklı zamanlarda anarşist felsefenin Bakuninci ve Kropotkinci versiyonlarının farklı veçhelerini destekleseler de, Mayıs 1936'ya kadar, kapitalizmi kaldırıp yerine kurmak istedikleri toplumun ayrıntılı bir tasvirini ortaya koymamışlardı" (2002a: 31). Başka bir deyişle, burjuva hükümetlere katılmak "bir siyasi seçenekten ziyade liberter hareketin böyle bir seçenek üretemediğinin göstergesiydi" (Graham, 2004a: 70). Toparlamak gerekirse, üyelerine genel hatlarıyla yön gösterecek bir kılavuz (siyasi terminolojideki adıyla, program) yoktu ve bunun nedeni de, anarşist önderlerden Montseny'in sözleriyle, "Anarşizm sınır tanımayan bir idealdir. Anarşizm bir programın hudutları içine hapsedilemez" diye düşünülmesiydi (R. Alexander, 2002a: 31).

156) İspanyol anarşistleri bu konuda da, teoriye ihanet etmemiş; "devletin varlığı her türlü şiddetin tarihsel sebebidir" diyerek sebep-sonuç ilişkisini karıştıran Bakunin'in (1953: 299) izinden gitmişlerdi.

Anarşistlerin bu konuda sundukları "özerk (otonom) komünler" cevabı, devlet denen siyasi erkin kendiliğinden ya da belirli müdahalelerle ama her halükarda *derhal* ortadan kalkacağı, kaldırılabileceği varsayımına dayandığından, muteber değildi. İktidarı almadan, yani esas gücü elinde bulundurmadan sınıfsız bir topluma geçmenin mümkün olduğuna inanılıyordu. Dolayısıyla ideal dünyaların en iyisinde gerçekleşmesi beklenen devrim gelmeyince, anarşistlerin iddiasına göre *hiçbir* siyasi eylemle doğası (sınıfsal niteliği) değiştirilemeyecek olan devletin yerini, nesnel ("bizim dışımızdaki") koşulların değiştirdiği devlet almıştı.

Diğer yandan, yine aynı bağlamda, bu sözleri Santillán'ın sarf etmiş olması İç Savaş'ın yenilgisinden sonra tüm dünyadaki anarşistlerin yaydığı bir mitin de çökmesi anlamına geliyor. Bu iddiaya göre, anarşizme sıkı sıkıya bağlı olan önderler değil, reformist olanları anarşistleri yanlış yöne sevk etmiştir. Oysa daha önce de belirtildiği üzere, Santillán herhangi bir anarşist değil, Katalan FAI'nin önemli bir teorisyeniydi. Ayrıca FAI önderlerinden García Oliver de dâhil olmak üzere anarşistlerin tüm kadroları benzer bir yalpalama ya da dilerseniz ihanet içindeydi (bkz. Graham, 1999: 503).

Anarşistler devlet ve iktidarla olan ilişkilerini neredeyse tamamen reddiye üzerine kurmuşlardı: Bolşevik yöntemler ve araçlar olarak nitelendirdikleri bir umacı vardı ve hemen her şey bu heybenin içine tıkıştırılmıştı. Anarşistlerin bu ciddi çelişkilerinin yalnızca gürültü bakımından değil, gerçekten baş ağrıtacağı Marksizmin kurucuları tarafından Birinci Enternasyonal'deki tarihsel mücadelelerde defalarca belirtilmişti. Engels daha 1871'de Londra Konferansı'nda şu önemli uyarıda bulunmuştu:

> Siyaset konusunda mutlak bir çekimserlik olanaksızdır. Çekimser tutumu benimseyen bütün gazeteler günbegün siyaset yapmaktadır. [...] Günlük yaşamın deneyimi, mevcut hükümetin uyguladığı kâh siyasal kâh toplumsal amaçlar, işçileri, istesinler ya da istemesinler, siyasetle uğraşmaya zorluyor. Onlara çekimserlik öğütlemek, onları burjuva siyasetin kucağına itmek olur. [...] Devrim en üstün

> siyasal eylemdir [...] Siyasal eylem olmadan işçiler, savaşımın hemen ertesinde Favrelar'ın, Pyatlar'ın [işçi sınıfının burjuva siyasetçilerinin–FBA] oyununa geleceklerdir. Yapılması gereken siyaset işçi siyasetidir. İşçi partisi asla bir burjuva partisinin kuyruğu olmamalıdır, bilakis kendi amacı ve kendi politikaları olan bağımsız bir parti olmalıdır. (Marx ve Engels, 1999b: 45-46)

Nitekim anarşistlerle daha fazla muhatap olmak zorunda kalan Troçki de bu duruma dikkat çekmişti. Anarşizmi "polisten arındırılmaya çalışılan liberalizm" diye nitelendiren Troçki, bugün zararsız gözüken anarşist fikirlerin sınıf mücadelesinin yükseldiği dönemlerde baş ağrıtacağına dikkat çekmiş ve İspanya'da yaşanacakları daha birkaç yıl öncesinden net bir şekilde dile getirmişti: "Anarşizm, liberalizmi polisten arındırma girişimidir. [...] Liberalizmi öldüren sınıf karşıtlıklarının gelişimi anarşizmi de öldürür. Öğretisini insan toplumunun gerçek gelişmesi üzerine değil, bu toplumun özelliklerinden birinin [burjuva bireyciliğinin–*FBA*] saçmalık derecesinde abartılması üzerine kuran her tarikat gibi, anarşizm de toplumsal karşıtlıkların bir savaşa veya devrime vardığı bir anda sabun köpüğü gibi patlar." Troçki bu teorik tahlilden hareketle İspanya'da olacaklara dikkat çekmişti: "Bakuninciliğin klasik ülkesi İspanya'da anarko-sendikalistler ve 'kendine özgü' veya saf diye adlandırılan anarşistler siyaseti reddederek aslında Rus Menşeviklerinin politikalarını tekrar ediyorlar. Devleti şiddetle reddedenler devlet birazcık kıpırdadığında saygıyla önünde eğiliyorlar" (1998b: 187-88).

İspanya'da burjuva devlet yerli yerinde dururken devlete güya karşı çıkmalarına karşın, burjuva devlet parçalandığında bunun yeniden inşasına girişen herkesten önce anarşistler oldu ve bakanlık koltuklarını kapma yarışına girdiler. Olağan dönemde proletaryanın en ufak bir siyasi gelişmeye bile ihtiyacı varken "siyaset karşıtlığı" yapanlar, devrimci dönem geldiğinde burjuva siyasete ortak oldular. Troçki'nin benzetmesi bu nedenle anlamlıdır: Anarşizm delikli bir yağmurluğa benzer, en çok ihtiyaç duyulan dönemde su geçirir (2000a: 338). Nitekim anarşistler de bu ben-

zetmeyi kabul etmiş olacak ki, Eylül 1936'da Katalan hükümetine girip, işçilerin denetimindeki milis kuvvetlerini dağıtarak düzenli orduya tâbi hale getirdikten sonra CNT Ulusal Komitesi, "ideallerimize bu kadar uzun zamandır bağlı kalmanın bedelini pahalıya ödedik" diye açıklama yapacaktı! Üstelik hükümete katılmadan birkaç hafta önce (3 Eylül) CNT-FAI bülteninde, "Halk Cephesi hükümeti anti-faşist mücadelede hayati bir etken olmak şöyle dursun, bu mücadelenin kullanışsız bir taklididir. [...] Halk Cephesi hükümeti küçük burjuvazi ile uluslararası sermaye arasındaki uzlaşmanın bir yansımasından ibarettir" şeklinde kesin bir dil kullanılmıştı! (Péirats, 2011a: 168)

Böylece anarşistler artık siyasete bulaşmışlardı. Hükümete katılmasalardı diğer partilerle yarışamaz duruma geleceklerini, devrimin gerisinde kalacaklarını iddia ediyorlardı (bugün de yaygın bir özürcülüktür). Fakat mantık tamamen yanlıştır. Anarşistler siyaseti tam da *hiçbir* yarar getirmeyeceği, bilakis devrim için mücadele edenleri yozlaştırıp zarar vereceği gerekçesiyle reddetmişlerdi. Bağlı kalınan ideal, sıkıca tutunulan ilke buydu. Şimdi siyasete katılarak, hem de en tepeden, hükümet katından, dolayısıyla en yozlaşmış kısmından katılarak, iddiaya göre, iktidardan uzakta olmanın açığını kapamış olacaklardı. Oysa siyaset kötüyse, nasıl oluyor da siyasete en tepesinden katılarak devrimcilerin önü açılmış oluyordu? Elbette önleri açılmamış, bilakis anarşistler bilmedikleri bir dehlizde kaybolmuşlardı.

Buna benzer bir açıklama, ilkesel boykotçuluğun bırakılması meselesinde de dile getirilmiştir. Buna göre, 1936 seçimlerinde anarşistler seçimlerde oy verirken çok can alıcı bir taleple (Asturias tutsaklarının salıverilmesi) tongaya düşürülmüştür: Böyle büyük bir vaat reddedilemeyeceğinden boykotçuluk bırakılmıştı. İlkesel boykotçuluğun özünü parlamento yoluyla küçük ya da büyük *hiçbir* kazanım elde edilemeyeceği oluşturuyordu. Boykotçuluğun temelindeki önermelerden biri, iyileştirmelerin köklü dönüşümleri engellediği, devrim için, deyim yerindeyse, dibe vurmanın şart olduğuydu. Nitekim sosyalistleri daha sola iteceği ge-

rekçesiyle boykotu savunmaya devam eden anarşistler vardı.[157] Dahası bu argüman, tarihsel gerçeklerle de örtüşmüyor. Anarşistler cumhuriyetin kuruluşundaki seçimlerde ERC'nin sendikal özgürlükler ve *comités paritarios*'ı kaldırma vaadine de tav olmuş ve "sosyal-faşist" dedikleri PSOE'ye karşı kendi gazetelerinde ERC propagandası yapacak kadar aleni bir parlamenter destek sunmuşlardı (Ealham, 2005a: 52-3). Dolayısıyla, anarşistlerin toptancı yaklaşımlarını gözden geçirmek için zamanları da vardı, somut deneyimleri de.[158] Fakat anarşistler bu gerçekle teorik düzlemde yüzleşmekten ısrarla kaçındıkları için 1936'da art arda tökezlediler.

30 Nisan 1937'de, barikatların kurulacağı Mayıs ayaklanmasının hemen öncesinde, anarşistlerin gazetesi *Solidaridad Obrero* şöyle yakınıyordu: "Anarşist ve konfederatif basının başına gelenler anlaşılır gibi değil. Krallık döneminde olduğu gibi sürekli kötü muameleye ve baskıya maruz kalıyor. İnanılmaz ama gerçek. Şu anda günlük gazetelerimizden ikisi yasaklanmış durumda ve *bunun arkasındaki gerçek nedeni bilmiyoruz.* [...] *Bu yasaklarla ne yapmaya çalışıyorlar?*" Anarşistlerin siyasete bulaşmamaktan anladıkları eylemde görülüyordu. Siyasete bulaşmamak işçi sınıfına bu karşıdevrimci eylemleri Stalinistlerle işbirliği içindeki burjuva devletin yaptığını, bunlarla Mayıs'taki büyük provokasyona zemin hazırlandığını açıklamaktan alıkoymaktı. Aksi takdirde sosyalist ve demokrat sıfatlı müttefiklerini ürkütebilirlerdi. Anarşistlerin liderlerinden (ve kapitalist devletin bakanlarından) Federica Montseny meşhur sözünü boşuna sarf etmemişti: "Hepimiz bu zamana kadar bizi bölen tüm sınıfları, siyasi partileri ve eğilimleri ortadan kaldıran kutsal bir birlik, bir savaş cephesinde birleşmiş durumdayız." Anarşistler aynı nedenlerle Moskova'daki düzmece

157) Anarşistler bir yandan boykotçuluğu bırakmalarını mücbir sebeplere dayandırırken, diğer yandan eski radikalizmi sürdürdüklerini kanıtlarcasına, o dönem yapılan toplantılardan "tutsakların salıverilmesi sandığa giderek gerçekleştirilemez" gibi uç bir söylemden medet umuyorlardı (Péirats, 2011a: 88) ve anarşistlerin en popüler yayın organları müphem tutum almıştı (Gómez Casas, 1986: 154).

158) Üstelik deneyimler İspanya'yla sınırlı değildi. Örneğin Borkenau (1937: 45-46), Proudhonculardan hareketle, anarşistlerin devlet konusunda aynı çelişkiyi Paris Komünü'nde de yaşadıklarını vurgular. Dolayısıyla siyaset ve devlet karşıtlığı açısından hazırlıksız yakalanma, yepyeni bir durumla karşılaşma söz konusu değildi.

mahkemelere de çıt çıkarmamış, orada katledilen kendi yoldaşlarını korumak bir tarafa, meseleyi gündeme bile getirmemişlerdi.

İspanya'da anarşistlerin şahsında devlet derken yalnızca onun öne çıkan, sivri yönlerini anlayan bir ideoloji vardı. Tapu kadastro belgelerini yakınca, nüfus kayıtlarını ortadan kaldırınca devlet de tarihin derinliklerine yollanmış olacaktı. Elbette böyle olmadı. Mülklü sınıf olan burjuvazi ile mülksüz olan ve bu açığı kapatmak için geçici bir süreliğine de olsa devlet zoruna ihtiyaç duyan proletaryanın önceliklerini birbirine karıştıran anarşistler, apolitiklik savunan kendi ideolojileri gereği güya siyaseti arka plana itmişler ve "pekâlâ, ekonomi zaten bizim elimizde, siz devletle ne yaparsanız yapın, hem böylece anti-faşist birliği de bozmamış oluruz" diyerek karşıdevrimin önünü açmışlardı. Siyasetle ilgilenmediğini söyleyen bir örgüt, hele ki devrim döneminde burjuvazi açısından arayıp da bulunamayacak bir nimetti.

Devrim ve Ültimatomculuk

Anarşistler uluslararası alanda işçi hareketinin ana akımına mensup olmadıklarından, bir bakıma şanslıydı. II. Enternasyonal'in (Kautskyci) yozlaşmasından olabildiğince uzak kalmışlardı. Fakat bu muafiyet tam bir kazanıma dönüşmemişti, zira anarşistler II. Enternasyonal tarafından yanlış cevaplar üretilen sorunlardan tamamen uzak durabilecekleri yanılsamasına kapılmış ve işçi hareketinin temel meselelerine kafa yormamıştı.

Anarşistler işçi hareketinin temel meselelerini sosyalistlerin iç sorunu olarak görüp uzak durdukları için, önlerine çıkan (ve özünde aynı olan) sorunlara çoğu zaman el yordamıyla, ilkel çözümler üretiyorlardı. Bunlardan biri de başka bir işçi örgütüne mensup olan kitlelerin (örgütsel ya da siyasi olarak) nasıl kazanılacağı ve dolayısıyla devrime ilerleneceğiydi. Devrim bir azınlıkla yapılamayacağına göre, dahası devrim tek bir örgüt ya da partinin eseri olamayacağına göre (yoksa öyle mi?), devrim sırasında hegemon olan örgütün yanında diğerleri ne rol oynayacaktı? Anarşistler tüm işçi sınıfını, hattâ örgütlü işçi sınıfının tamamını kaza-

narak mı devrime ilerleyeceklerini düşünüyorlardı, yoksa aksi durum için bir yol haritaları var mıydı? Neticede anarşistler 1936'da iktidarı almamalarına neden olarak, sayıca yeterli çoğunluğa sahip olmadan böyle bir hamlede bulunmanın kendi diktatörlüklerini doğuracağına işaret etmişlerdi. O halde, bu çoğunluğa nasıl ulaşılacaktı?

Bu konuda sihirli bir formül olmadığını söylemek bile yersiz, ama devrime önderlik edeceğini iddia eden Marksist, anarşist, anarko-sendikalist, demokrat sosyalist, vb. yapıların bu soruya bir cevap vermeleri bugün olduğu gibi o gün de şarttı, özellikle de örgütler arası rekabetin 1917 öncesi Rusya'ya göre çok daha sert, şiddetli ve ilkesiz olduğu İspanya gibi bir ülkede. Örneğin Bolşeviklerin buna buldukları çözüm "Bütün İktidar Sovyetlere" sloganında cisimleşen (ama sonrasında farklı yerlere çekildiğinden pek anlaşılmayan), "yap ya da yapana mani olma" çizgisiydi. Lenin *işçi sınıfının* başka bir örgütüne destek veren işçi ve emekçileri kendi görüşlerine çekmek için ajitasyon ve propagandada teşhir etmenin, yani "sizin önderlikleriniz yapamaz" demenin yeterli gelmediğinin bilincindeydi. Esas mesele eylemde de teşhir etmekti, yani devrimci dayanışmanın bir parçası olarak, "madem öyle, buyurun yapın" demek de gerekiyordu. Aksi takdirde, aynı sınıfa ve aynı harekete mensup olan işçilerin burjuva partileriyle devrimci partiler arasında ayrım yapması da mümkün olamazdı, zira ilki (söylemde teşhir) esasen burjuva partilerine yönelik bir araçtır. Lenin'e göre, tüm teorik ve siyasi yanlışlarına karşın, henüz devrimci partinin yapamadığı bir şeyi yaparak, kitleleri sınıfsal temelde örgütlemiş ve sosyalizm mücadelesi yolunda –Bolşevikler açısından doğru olan yolda olmasa da– mücadeleye sevk etmiş yapıları, yani Lenin'in tabiriyle, *işçi sınıfının burjuva partilerini* klasik burjuva partilerinden ayırmak gerekiyordu. İlkine başta parlamenter destek olmak üzere çeşitli düzeylerde destek sunma, dayanışma ve ortaklaşma şarttı.

Bu nedenle, o partilere destek veren işçilere, "madem öyle, partiniz buyursun yapsın" da demek, ajitasyonu bunun üzerinden örmek gerekiyordu. Bu kitlelere, "madem partinizin sosyalist ol-

duğunu, sizi devrime ve sınıfsız topluma götürebileceğini düşünüyorsunuz, artık gücünüz var, o halde buyurun alın iktidarı, uygulayın programınızı. Burjuvazinin karşısında durduğunuz ve komünizmin inşası yolunda gerekli adımları attığınız sürece işçi demokrasisinin gereği olarak size destek veririz, ama liderleriniz bunu yapamazlarsa, *ki yapamazlar*, bize bırakmadan siz defedin!" Ne yazık ki, Rusya Devrimi'nin tarihçileri ve elbette anarşistler (örneğin bkz. Paz, 2006: 61) Lenin'in "Bütün İktidar Sovyetlere" sloganına özünde kendi partisinin diktatörlüğünü gizlemenin sinsi bir manevrası olarak baktıklarından, bu siyasi stratejiyi göremeмiştir. Hâlbuki Bolşevikleri işçi hareketi içinde azınlık olmaktan kurtarıp iktidara taşıyan formül buydu.

Başka bir işçi örgütüne mensup olan kitlelerin (bireylerin değil, yüz binlerin) nasıl kazanılacağı, devrim davasına farklı şekillerde (örgütlenme, dışarıdan destek, pasif destek vb.) nasıl çekileceği konusuna anarşistlerin yanıtı ise sürekli radikalizm ve ültimatomculuktu. Reformist PSOE'nin kontrolündeki UGT'nin var olduğu, ama örneğin Almanya, Belçika gibi ülkelerin aksine toprağın reformizme uygun olmadığı koşullarda daha radikal, en radikal görüşleri ısrarla savunmak prim yapıyordu ve CNT'yi taşıyan temel dinamiklerden biri buydu. Böylece genel teorik yetersizlik ve teoriye ilgisizlik, bu halinden memnuniyetten de beslenmişti: Nasılsa daha radikal olmak üye devşirmeye yetiyordu!

Bu durum ültimatomcu anlayışın temelini döşemişti. Ültimatomculuk billurlaşmış haliyle ilk kez anarşistlerin gücünün tavan yaptığı I. Dünya Savaşı sonrasında tezahür etti. Aralık 1919'daki CNT Kongresi'nde anarşistlerin bastırmasıyla kabul edilen karar, UGT'ye CNT'yle derhal birleşmesini, aksi takdirde "sarı sendika" ilan edileceğini, üye işçilerin de grev kırıcı olarak mahkûm edileceğini ilan ediyordu (Ealham, 2010: 106). Sosyalistlere sunulan "tercih", sendikal örgütlerini lağvedip CNT'ye katılmaktı!

Ültimatomculuğun Rus muadili gibi CNT'ninki de aşırı radikalizm ile reformizmi birleştirmişti. Rusya'da 1905 Devrimi'nin yenilgisinden sonra Rusya Sosyal-Demokrat İşçi Partisi'ndeki bazı unsurlar Rus istişarî meclisi Duma'nın dayattığı kabul edilemez

şartlar karşısında meclisi boykot etmek ve meclisteki işçi vekillerini *geri çağırmak* (Rusçada "*otzvat*") gerektiği sonucuna varmış ve bu boykot eğilimi tarihe *otzovizm* (geri çağırmacılık) olarak geçmişti. Otzovistler sabırla kitle örgütlerinde mücadele yürütmek yerine, kestirme yol peşinde koşmuşlardı ve görünüşteki bu devrimci tutum (burjuva örgütlerine zinhar bulaşmamak!), Lenin'in de dikkat çektiği gibi, örtünün altında su katılmadık bir reformizm saklıyordu.

İspanyol anarşistleri için de benzer bir durum geçerliydi. Ültimatomda bulunulan UGT (ve özelde de onun önderi Caballero) biraz sola kaydığında, ültimatomculuğu var eden soyut radikalizm afallamış ve biat etmeye dönüşmüştü. Mayıs 1937 krizi sonrasında doğan hükümet krizinde anarşistler Caballero'suz bir hükümete, daha doğrusu "Francisco Largo Caballero yoldaşın başbakan ve savaş bakanı olmadığı bir hükümete"[159] katılmayı kesinkes reddedeceklerdi, üstelik Caballero aynı Caballero, hattâ icra yetkisini elinde bulundurup gerçek kimliğini tümüyle teşhir etmiş Caballero olmasına karşın.

Bu noktada, CNT'yi kısmen eleştirel değerlendirmeye çalışan anarşist Gómez Casas'ın duruma ilişkin izahı anarşistlerin konuyu ne derece boşladıklarını, hattâ önemsemediklerini göstermesi bakımından anlamlıdır. Darbe sonrası oluşan "bu durum" der Gómez Casas, "anarko-sendikalistleri diğer gruplarla işbirliği yapma ihtiyacını düşünmeye zorladı" (1986: 187). Her yönüyle sorunlu bir tespittir ve siyaset düşmanlığının aslında siyasetsizlik olduğunun göstergesidir. Diğer gruplarla işbirliği yapmadan nasıl ilerlenebilir? Ültimatomculukla! Tam da bu nedenle "diğer gruplar" da türdeş bir bütün olarak görülüyor ve CNT ile genel anlamda aynı amaç uğruna (kapitalizm karşıtlığı) mücadele eden gruplar ile etmeyen burjuva örgütler ve partiler "diğer gruplar" adı altında aynı torbaya tıkıştırılıyordu. Dün torba tümden reddedilirken, bugün tümden sahiplenilmişti, tek fark buydu. Zaten Gómez Casas aynı mantıkla, anarşistleri hükümete katılmaya iten koşulları "ön-

159) CNT Ulusal Komitesi'nin beyanını akt. Gómez Casas, 1986: 213.

görülmedik olaylar" diye adlandırır. Peki, "öngörülmedik" olan neydi? CNT işçi ve emekçilerin çoğunluğunu yanına çekememişken, başka türlüsü mümkün olabilir miydi? Elbette CNT-FAI azınlıkta kaldığından "diğer gruplarla" işbirliği seçeneği devreye girecek, elbette devrim ve diktatörlük sorunsalı gündeme gelecekti.

İşçi sınıfının öncü kesimlerini saflarına katmayı başarmış olan anarşistlerin, geri kalan kesimleri nasıl kazanacağına dair yardım alabileceği bir enternasyonal merci de yoktu. İspanyol anarşistlerinin ideolojik çöküşü, anarşist Enternasyonal'in çok daha kötü durumda olmasından ötürü katmerlenmişti, zira anarşistlerin dünya çapındaki önderlerinin teorik zayıflıkta aşağı kalır yanı olmadığı gibi, birçoğu havai, uçuk kaçık kimselerdi. Temmuz 1937'de Enternasyonal (AIT) toplantısında AIT'nin hem genel sekreteri hem de teorisyenlerinden olan Pierre Besnard, "Eğer CNT mevcut çizgisini düzelterek hükümetle işbirliği yapmaktan vazgeçerse, [...] biz de İspanya Devrimi'ne yardım etmek için dünya çapında genel grev hazırlığına resmen girişiriz" diyordu (akt. Casanova, 2005: 151). Diyelim ki CNT-FAI bakanlıkçılık oynamayı sürdürdü, bu durumda yardım edilmeyecek miydi? Dahası devrime böyle bir genel grevle gidilemeyeceği bir tarafa, genel grev bir ortaklaşma işidir, oysa anarşist harekette kendisi hariç kimseyi devrimci saymayan sekter bakış açısı vardı. Sayıca azınlıkta olan anarşistler dünya çapında bir genel grevi nasıl örgütleyeceklerdi? Bu durumda, tıpkı İspanyol anarşistlerinin 1936 öncesinde yaptığı gibi, azınlıkla devrim teşebbüsüne (ya da "jimnastiğine") mi girişilecekti?[160]

"İşçiler Çalışmaya Karşı": Felsefi Açıdan Toplumsal Devrim

Akademik çevrelerde saygın bir isme sahip olan Michael Seidman, yazdığı iki eserde (*İşçiler Çalışmaya Karşı* ve *Republic of* Egos [Egolar Cumhuriyeti]) İspanya devriminin kolektif ruhunu sorgulamış, işçilerin kolektif tavırlarıyla değil, bencillikleriyle sivrildiklerini, örneğin çalışmaya çeşitli şekillerde direndiklerini, gö-

160) Tevekkeli değil, bu tam katılımlı toplantıda yer alan bazı anarşistler de "saçmalık" diye tepki göstermişti.

nüllü milislerin ya da savaşçıların düşünüldüğünden çok daha az olduğunu, kimi zaman "coğrafya ve aile bağlarının ideolojiden güçlü olduğunu" iddia etmiş, sözgelimi çarpışan güçlerin cephede futbol maçı yaptığını (2002: 57 ve 53) vurgulama gereği duymuştur. İspanya'da devrimci cephedeki işçilerin çalışmaya karşı olmaları birçok yönden sorgulanmaya muhtaç bir konudur, ama eğer bu tez İspanya'daki işçi kitlelerin devrim istemedikleri anlamında öne sürülürse (mesela Durgan böyle anlar, 2007: 21) ciddi anlamda yanlıştır ve İspanya özelinden çıkarak, devrim mefhumu üzerine düşünmeyi gerektirir.

Seidman'ın yaptığı tespit her şeyden önce olgusal açıdan yanlıştır ve eklektik bir bakışı yansıtır. İspanya'da işçilerin devrim istediklerini ispatlamaya gerek yok, zira zaten İç Savaş'ı örneğin bugün Suriye'deki kitleler gibi değil; onlara önderlik eden örgüt ve partilerin ne istediğinden bağımsız olarak (ve istekleri hilafına) devrimci bir tarzda, yani onları var eden en temel birim olan işyerlerinde köklü dönüşümlere giderek ve buradan başlayıp hayatın diğer alanlarına yayılan örgütler kurup kontrolü kendi ellerine alarak göstermişlerdi. Unutmamak gerekir ki, İspanya'da devrimci kolektifleştirmeler kitlelerin inisiyatifiyle başlamış ve yaygınlaşmıştı; kitap boyunca buna dair olgusal birçok öğe sıralandığından, Seidman'ın genel teorik çerçevedeki yanlışına eğilmekte fayda var.

Seidman'ın iddiasındaki temel sorun devrimi idealleştirmesinden kaynaklanmaktadır ve bu açıdan çok yaygın bir kanıyı yeniden üretmektedir. Bu milenyumcu, mesihçi yaklaşım devrimi on milyonlarca insanın "artık güç bizde, komünizmi kurmalıyız" diyerek şevkle işe koyuldukları, Subotniklerle[161] dolup taşan bir yepyeni çağ olarak tasavvur ediyor. Devrim bu tür şevk ve inisiyatifler olmadan mümkün değildir, hattâ devrimlerin tanımlayıcı özelliği tam da olağan dönemlerde görülmeyen bu tür kitlesel patlamalardır ve azımsanmayacak bir kesim bu tür bir şevkle hareket ederken, bu kadar olmasa da, yine azımsanmayacak bir kesim de

161) Subotnik: Sovyet Rusya'da ilk olarak 1919'da yereldeki Bolşeviklerin inisiyatifiyle başlatılan gönüllü, ücretsiz mesai.

ne yaptığının bilinciyle hareket eder, ama devrimler bundan ibaret değildir.

Devrimler tarihi gösteriyor ki, devrim nüfusun ezici çoğunluğunun "devrim istiyoruz" diyerek sokağa inip yürümesiyle gerçekleşecek bir hadise değildir. Eğer bireylerden ya da binlerden değil, milyonlardan, on milyonlardan bahsediyorsak, işçiler soyut bir komünizm hayali için devrime yürümezler, bilakis somut çıkarları için yürürken, takıldıkları engelleri düzen sınırları içinde aşamadıklarını gördükten, tecrübe ettikten sonra devrime çekilirler. Toplumun belli sayıdaki öncüsü, geniş kitlelerin devrimci fikirlerle fazla ilgilenmediği devrimci-olmayan (olağan) dönemlerde bu fikirleri entelektüel düzeyde öğrenip sahiplenir ve deyim yerindeyse, *devrim için devrim* yoluna baş koyar. Onlar için devrim yahut sosyalizm, komünizm vb. çoğu zaman bir sonuç (sorunları çözmenin tek yolu) değil, kendinde-amaç haline gelir. Bu kesim kendisini ikna edebilmenin yanında, başka insanları da ikna ederek etrafında halkalar örer.

Ne var ki kitlelerin çoğunluğundan bahsedecek olursak, onlar devrim davasına idealler için değil, maddi çıkarları için gelirler. Burada, dilerseniz, gayet "*egoist*" bir tavır vardır: Kitleler bazen işyerinde, bazen hayatın genelinde *öncelikle doğrudan kendilerini ilgilendiren yakıcı sorunlara* başka bir çözüm bulamadıkları için devrimci mücadeleye çekilirler. Lenin'in farklı vesilelerle "kitleler kitaplardan öğrenmezler" ya da "kitleler ekonomik mücadele vermeden devrimci mücadele vermezler" derken kastettiği tam da budur. Sözcük seçimini maddi çıkarlar olarak yaptığımızda kulağa rahatsız edici gelse de (bencillik ve devrim mi?!), sınıf çıkarları kavramı tam da bunu ifade eder!

Bir bilinç durumunu ifade eden komünist ya da anarşist kimliğinden farklı olarak, sınıf tam da nesnelliktir, kişinin (istisnalar dışında) niyetlerinden bağımsız olarak kendini içinde bulduğu maddi koşuldur. Üretim ilişkileri içinde bireyin tuttuğu yeri anlatan sınıf, o kişilerin *çoğu durumda* kendi çıkarları için aynı yöne yürümek zorunda olduklarına işaret eder. Devrim tam da bu orkestrasyonun en iyi sağlandığı uğraktır.

Kitleler dün çoğu zaman bireysel olarak çözüm aradıkları maddi sorunlarına bugün kolektif olarak çözüm aramaya girişirler ve bu noktada onlara tecrübesiz oldukları toplumsal mücadele alanında yol gösterecek bir devrimci öncü de varsa, uygun nesnel koşullarda mücadele başarılı bir devrime ilerler. Bu süreçte, nasıl ki eskinin öncülerinden bir kısmı, kafasındaki ideale uymadığı için mücadeleden uzaklaşıp artçı haline gelirse (Rus Marksizminin babası Plehanov gibi); aynı şekilde "bencil çıkarları" gereği devrime çekilen kitlelerin içinden de yeni teorisyenler, "devrim için devrim"ciler çıkar. Her halükarda, değişen sadece nicel orandır, nitel ilişki aynı kalır: Düşünsel düzeyde devrime bağlı olanlar ile sınıf çıkarları gereği devrime gelenler!

Bunun "işçilerin çalışmaya karşı" olması bağlamında çok somut sonuçları vardır. Bir defa, kitleler (milyonlar) devrime tam da devrimci yükseliş döneminde ya da devrimin arefesinde çekilmeye başladıklarından, devrimci fikirleri bir bütün olarak sindirecek, köklü dönüşümleri özümseyecek zamanı bulamazlar. Tersinden bakıldığında, zaten devrimin sosyalistler tarafından zorunluluk olarak görülmesinin nedeni de budur: Kitlelerde toptan bir dönüşümü kapitalizmin sınırları içinde gerçekleştirmek mümkün değildir. Marx ve Engels en önemli eserlerinden *Alman İdeolojisi*'nde bunu şöyle ifade etmişlerdi: "Devrim yalnızca egemen sınıfı devirmenin tek yolu bu olduğu için değil, *onu deviren* sınıfın üzerine bulaşan pislikten ancak devrim yoluyla arınıp toplumu yeni temeller üzerinde kurmaya uygun hale gelebileceği için de bir zorunluluktur" (1999a: 67). Troçki Sürekli Devrim tezini ortaya atarken, yukarıda da bahsedilen iki başlık dışında (burjuva demokratik devrimden sosyalist devrime, ülke çapında devrimden dünya çapında devrime süreklileşme) haricinde üçüncü bir başlıktan daha bahseder. Bu başlığın Sürekli Devrim (yani henüz tam manasıyla kapitalistleşmemiş ülkelerde devrim) kapsamında değerlendirilmesi son tahlilde yanlıştır, zira Troçki'nin de bizzat dikkat çektiği gibi, teorinin bu "yanı bizatihi sosyalist devrimle alakalıdır." Şöyle der Troçki:

> Tüm toplumsal ilişkiler çok uzun bir süre ve iç mücadeleler içinde dönüşüm geçirir. Toplum deri değiştirmeye devam eder. Değişimin her aşaması dolaysız olarak bir öncekinden köklenir. Bu süreç zorunlu olarak siyasi bir nitelik taşır, yani değişim halinde olan toplum içindeki çeşitli grupların çatışmalarıyla gelişir. İç ve dış savaşlar yerlerini "barışçı" reform dönemlerine bırakır. Ekonomi, bilim, aile, ahlak ve günlük hayattaki devrimler, karmaşık etkileşimler içinde gelişir ve toplumun dengeye ulaşmasına engel olur. Sosyalist devrimin sürekli niteliği burada yatmaktadır. (2007: 16)

Devrim bir anda gerçekleşebilecek bir hadise değildir, aksine devrim de bir süreçtir ve siyasi iktidarın alındığı ve dar anlamda devrim diye adlandırılan an bu sürecin sadece tepe noktasıdır. Devrimin güdük kalmaması için siyasi iktidarın fethi kadar toplumsal hayatın dönüştürülmesi de hayati önemdedir; fakat ikisi eşzamanlı olamaz. Bunun somuttaki karşılığı üstyapı kurumlarının hepsinin aynı hızla gelişmemesidir. Marksizm açısından ekonomik altyapı üzerinde siyasi üstyapı kurumları yükselse de, dar anlamıyla siyaset (yani devlet iktidarının alınması) hukuk, ahlak, din, sanat, aile ya da kadın-erkek ilişkileri gibi başlıkların hepsi aynı hızla ya da aynı anda dönüşüm geçirmez. Tam da bu yüzden, der Troçki, mesela bir işçi "aklı başında, kendini davasına adamış bir komünist olduğu halde, kadın onun için sadece bir 'dişi', asla ciddiye alınamayacak bir yaratık olabiliyor" (Troçki, 2000c: 59).

İspanya'da da durumun böyle olduğunu görüyoruz. Devrim kuşkusuz her şeyi çözmemişti. İşçiler genelevlere gitmeyi sürdürüyor, otomobil ve telefon gibi o dönemin lükslerine olan ilgi yer yer ciddi ihtilaflara yol açıyordu (Seidman, 2010: 225); çalışmayan ama sırf sendikalı olduğu için ücreti cebe indiren işçiler vardı (Seidman, 2002: 66). Keza kadın sorununda benzer çarpıklıklar yok değildi. Tüm bunlar gelişimin doğasına dair hususlardır; gelişim doğrusal değil, bilakis çelişkilerle yüklüdür ve devrim de her şeyi bir anda çözemez. Kitleler öncelikle kendilerini doğrudan ilgilendirdiği meselelere eğilirler. Troçki bunu şöyle açıklar:

> İnsan bilinci bütün yönleriyle birlikte değişip aynı anda bu değişmeye paralel olarak gelişemiyor. Bu gelişme sürecinde belli bir tutu-

> culuk gösteriyor. İnsan psikolojisi, mahiyeti bakımından, çok tutucudur. Hayatın gereklerinden ve etki gücünden doğan değişiklikler, aklın önce kendisini doğrudan ilgilendiren kesimlerini etkileyebiliyor, öbür kesimlerini ise çok sonra. (2000c: 59)

Dolayısıyla işçilerin bencillik göstermeleri, siyasi bilinçleri bakımından dört dörtlük bir devrimci tutum sergileyememeleri devrimin yapısı gereğidir. Gerçek hayatta devrim tam da bunların geri düşüşlerle, çelişkilerle, süreklilikteki kesintilerle, zikzaklarla ve sıçramalarla *çözülmesi* şeklinde gerçekleşiyor; çelişki ileriye doğru çözülmediğindeyse başarısız bir devrim yaşanmış oluyor. Marx tam da bu sorunlar yumağını devrim öncesinde ya da devrimin hemen ertesi günü çözmek mümkün olmadığı için reform değil, toplumsal devrimin gerekli olduğunu savunur.

Diğer yandan, İspanya Devrimi'nde "işçilerin çalışmaya karşı" olmalarında devrimin genel dinamikleri kadar, İspanya özelindeki öznel etken de önemliydi. Kitleleri devrime reformist sosyalistler ve tam karşıtı olan ültimatomcu anarşistler hazırlamıştı; devrim söylemi mebzul miktardaydı, ama özellikle de 1917 deneyiminin dersleriyle kitleleri hazırlamak varken, ajitasyonla yetinilmişti.

Anarşistler her türlü otoriteye karşı olduklarından, işçilerin "çalışmaya karşı" olmasına giden yolu döşemişlerdi. Her türlü otoriteye karşı çıkmak gerektiği fikri zihinlerine zerk edilen işçilerin devrimden sonra kızıl ya da kızıl-siyah otoriteyi de reddedip çalışmaya direnmelerinde şaşılacak bir durum yok. Bu bağlamda, gerçekten de İspanya Devrimi'nde işçilerin belli bir kesiminin disiplinli çalışmaya karşı çıktığı göze çarpıyor. Anarşistler kendilerinin de pay sahibi olduğu beklenmedik bir durumla karşılaşmış ve anarşist teorinin önermelerine başvurduklarında da çaresiz kalmışlardı. Robert Alexander'ın da aktardığı gibi, emek disiplini sorununun dayanışmayla ve telkinle kolaylıkla halledileceği görüşü kolektiflerdeki sorumlu mevkide bulunan anarşistleri disiplini sağlamak için kurallar koymaktan, ödül ve ceza sistemine geçmekten alıkoymuştu (2002a: 345).

Anarşistlerin en büyük kabahati, işçi sınıfının çoğunluğunu kazanmış, ekonominin önde gelen sektörlerini ellerine almış, yeterince silahlı birlik oluşturmuş olmalarına ve işçiler de onlara hangi amaçla destek verdiklerini eylemde göstermiş olmasına karşın; devrimi ilerletip, kapitalist düzenin köküne kibrit suyu dökmemeleriydi. Anarşistler bunun yerine kibriti başka yerlerde çakıp, bu ateşin arkasına gizlenerek burjuvaziyle ittifakı seçmişlerdi ve "İspanya'da anarşistlerin izlediği yolun savunulmazlığı ve haksızlığı arttıkça, yurtdışındaki kafadarlarının Kronstadt konusunda kopardıkları gürültü de o kadar artmış"tı (Wright, 1938). İşin ironik ve kasıtlı yanı, anarşistlerin tam da Rusya'da Kronstadt'ın zeminini döşeyen ve Bolşevikleri diktatörlükle suçlamalarına yol açan icraatları şimdi bizzat bir bir hayata geçiriyor olmalarıydı. Devrimlerin genel sorunları bağlamında önemi de dikkate alındığında, bu husus bilhassa üzerinde durulmaya değer.

Kronstadt'ın gerisinde Bolşeviklerin İç Savaş'ın ağır koşullarından ötürü kitlelerin maddi taleplerini karşılayamaz hale gelmeleri vardı. Daha I. Dünya Savaşı'nın yaraları sarılmadan yirmiden fazla ülkenin desteğinde Sovyet iktidarını yıkmak için başlatılan İç Savaş'ta, Bolşevikler cephedeki askerlere ve şehirlere iaşe temini sağlamak ve kıtlığın üstesinden gelebilmek için spekülasyonun önüne geçmek zorundaydı ve bu nedenle tahıl fazlasına el koyma yoluna gitmişti. Bu geçici ama zorunlu önlem köylülüğün desteğinin yitirilmesine yol açmış, Bolşeviklerin en güçlü olduğu şehirlerdeki proleterler de cepheye (yahut müfreze olarak köylere) akın ettiğinden, partinin şehirlerde de eski sivil gücü kalmamıştı. Bu çerçevede, madem iktidarda Bolşevikler vardı, o halde açlığın sorumlusu da onlardı!

Bu mantık, bir ülkedeki devrimci teşebbüsün uluslararası kapitalizmin ambargo ve askerî müdahale sonrası yaşayabileceklerini göz ardı etmeye yol açıyordu. Rusya'da İç Savaş sırasında yokluk öyle boyutlara varmıştı ki, bir ara yamyamlık bile görülmüştü. Bu koşullarda Bolşeviklerin yapabilecekleri sınırlıydı. Aynı şekilde İspanya İç Savaşı sırasında da açlıktan ölenlerin sayısı yüz-

lerle ifade ediliyordu. Bolşeviklerin bu konuda almak zorunda kaldıkları sert önlemlerin aynısını, hattâ çok daha fazlasını anarşist-sosyalist işbirliğinde İspanyol devrimcileri de aldı, üstelik açlıktan ölüme yol açacak kadar ağır koşulların henüz yerleşmediği devrimin başlarında. Örneğin birleştirilen gaz ve elektrik işletmelerinin Birleşik Komitesi'nde bulunan anarşistler ve sosyalistler, 1936 yılında tabandaki işçilerin yılsonu ikramiyesi talebini karşıdevrimcilik diye öfkeyle yaftalamış, hattâ faşistlikle bir tutan olmuştu! (Seidman, 2010: 188) Bu tutum münferit değildi ve devrim boyunca haklı taleplere benzer tepkiler devam etmişti.

Rusya Devrimi sadece destekçileri açısından değil, muarızı sosyalistler ve diğer devrimciler açısından da çok öğretici dersler içeriyordu. Marksizm sınıfsız topluma geçişle ilgili birtakım genel bildirimler haricinde, ayrıntılı bir yol haritası sunmamıştı. Bu açıdan Bolşevikler birçok ilkesel tutum almakla birlikte, pek çok hususta da el yordamıyla ilerlediler (milisler ve Kızıl Ordu, ekonomide devletleştirmelerin yeri, işyerinde demokrasi bunlardan sadece birkaçıdır). Anarşistler (ve sosyalistler) kendilerinin de yer aldıkları bu devrimden nesnel dersler çıkarmak yerine, muhalefette olmalarını üstünlüğe çevirmeye çalışmışlardı ve şimdi, anarşist teoriyi ilk kez iş üstünde görmek mümkün olduğunda bu kolaycılığın bedelini ödüyorlardı.

Sözgelimi kolektifleştirmeler bir kez daha anarşist teori için pratik sınama alanı oldu. Hür bireylerin hür topluluğu olarak kolektifler, katiyen köylülerin iradesini çiğnemeden kurulduğu iddia edilse de, her devrimci eylem gibi diktatörlük suçlamasından –anarşistlerin başkalarına isnat ederken gayet rahat davrandıkları suçlamadan– kurtulamadı (bkz. Esenwein, 2005: 72 ve 78). Kimi yerlerde kısmi karşı çıkışlar zor yoluyla engellendi, kimi yerlerde sayısal üstünlük yoktu vb. Burada yine anarşistlerin en çok eleştirdiği 1917'yle mukayese yapabiliriz. Kronstadt ayaklanması ya da Sovyetlerin bileşimi gibi konularda belli bir kesimin iradesinin çiğnendiğini, böyle devrim, komünizm olmayacağını iddia ettiler. Sonuç? Diktatörlükle suçlandılar ve anarşist teori açısından bakıldığında, yöneltilen suçlama haklıydı!

Taylorizm ve yabancı sermayeye muafiyetler bir diğer mayınlı bölgeydi. Bolşeviklerin sanayide işçi denetiminden uzaklaşarak işletmelerde "tek adam yönetimi"ni vurgulamaları, kapitalizmdeki Taylorizm modeli gibi üretim tekniklerine övgüyle yaklaşmaları anarşistler tarafından ağır eleştiri konusu edilmişti. Bolşevikler somut gelişmelerin ardından da komünizme geçiş dönemiyle teorik olarak yüzleşmişlerdi. Özellikle Rusya gibi ekonomik ve teknik açıdan geri bir ülkede üretimi artırmanın zorluklarıyla boğuşurken, üretim sürecinin her safhasını matematiksel bir kesinlikle ölçmeyi amaçlayan Taylorizm gibi ehven-i şer yöntemlerden yararlanmak gerektiğini savunmuş, anarşistlerse bunu ihanet olarak damgalamışlardı. Keza "Savaş Komünizmi" (1918-21) ve NEP (Yeni Ekonomi Politikası) tercihine sosyal-demokratlar kadar anarşistler de kızmıştı. Sonuç: İspanya'da Taylorizm ve Fordizmin anarşistler eliyle yürürlüğe koyulması oldu.

Anarşistler üretim sorunuyla başa çıkmak adına Taylorizmi ve "akılcı derslerin modeli" olarak nitelendirdikleri Fordizmi benimsemişlerdi. Dahası üretim seviyesini artırmaktan ziyade Stalinist bürokrasinin işçilerin sırtından geçinmek için keşfettiği Stahanovculuk bile benimsenmişti ve CNT'lilerden övgü dolu sözler alıyordu (Seidman, 2010: 177 ve 220). Böylece anarşistler devrim öncesinde işçilere disiplinli çalışmanın zararlarından, her türlü otoritenin reddinden bahsederken; şimdi İç Savaş ve devrimin ardından oluşan zorlu koşullarda çalışmanın, disiplinin ve fedakârlığın öneminden bahsetmeye başlamışlardı. CNT Ocak 1938'de çalışma karneleri, işe geç kalan, sorun çıkaran vb. işçilerin işten atılması gibi uygulamaları da ezici çoğunlukla kabul etti (V. Richards, 1983: 166-7).

Anarşistlerin NEP[162] eleştirisindeki akıldışılık da İspanya İç Savaşı sırasında kendisini gösterdi. CNT bir an gelip, kolektifleştirmelerden muaf olduğu ilan edilen uluslararası yatırımcılara ait firmaların çarşaf çarşaf listesini yayınladı (Esenwein ve Shubert,

162) NEP konusunu Lenin'in *Sosyalizme Geçiş Döneminde Ekonomi* kitabının "Sunuş"unda ele almıştım (s. xxxix-xlvi). Ayrıca bkz. Lenin, 2010e: 152-251.

1995: 134 ve Péirats, 2011a: 146). Veya "Savaş Komünizmi" eleştirisi yaparken, ücretlere ve çalışma saatleri anlaşmalarına saygı göstermenin beklenmemesini, "faşizme karşı savaş adına yapılan üretim için", yani fiilen hemen hepsi için "ek mesai ücreti istenmemesini", bugün kapitalizm dönemindekinden daha çok çalışmanın şart olduğunu savunuyorlardı (Casanova, 2005: 141).[163] Anarşistler üretimde askerileşmeye ilk başta karşı çıkmalarına karşın, çok geçmeden bunun da gerçeklikle bağdaşmadığını görüp bakanlığın ulaşımda askerî ihtiyaçlara göre otoriter düzenlemesini kabul edeceğini açıklamışlardı (R. Alexander, 2002a: 425). Kronstadt isyanını doğurduğu iddia edilen nedenler arasında Savaş Komünizmi'nin bu ve benzeri zorunlu uygulamalarının yattığı düşünüldüğünde, aynı dönemde neden Kronstadt mitinin yayıldığını anlamak zor değil.

Lenin döneminde Bolşevikler komünizme geçiş için, özellikle de ekonomi alanında bir mavi kopya olmadığını söylerken ciddi eleştiri alıyorlardı. Ana akım anarşistler ise sadece yıkmaya odaklıydı ve 1936-39 arasında bu yaklaşımın bedelini ödediler. Kuşatılmış devrimin bazı tavizler vermesi kaçınılmazdı, kendine ister Marksist ister anarşist desin, sınıfsız bir dünya arzulayan herkesin görevi bu soruna kafa yormak ve gerekli dersleri çıkarmak olmalıydı. Anarşistler bunu yapmayarak hem kendilerine hem de İspanya işçi ve köylülerine ağır bedeller ödetmiş oldular.[164]

Kronstadt'a giden süreçte Bolşeviklerin işyerinde ve Sovyetlerde demokrasiyi kaldırmış olduğu, bunun kanıtlarından birinin de işyeri komitelerinin tasfiyesi ve "tek adam yönetimi"ne geçilmesi olduğu söylenmişti. Lenin'in bu yeni yönteme övgü dolu sözler

163) Rusya'da "Savaş Komünizmi" politikasının özünü cephedeki askerlere ve şehirlere tahıl tedarik etmek adına köylülerin artı ürününe zorla el koyma oluşturuyordu. CNT'nin tedarik komitelerinin devrimin ilk aylarında yaptığı tastamam aynısıydı ve köylüler de düşük fiyatlara tepkiyle yine aynı tavrı göstermişti: Ürün istiflemek ve devrimi sorgulamak (bkz. Preston, 2015: 15).

164) Hangi ideolojiye bağlı kalındığından bağımsız olarak, yanlışlarla yüzleşip muhasebe yapmak gerekir, oysa aynı yanlış sonrasında da sürdürülmüştür. Örneğin Murray Bookchin İspanyol anarşistlerinin "kahramanlık yılları"nı anlattığı meşhur kitabının sonuç bölümünü (1998: 278-89), ilginç bir şekilde, anarşistlerin hatalarının ve içkin kusurlarının eleştirisi yerine, proleter sosyalizmi dediği Marksizmin ve Stalinizmin eleştirisine ve anarşizm güzellemelerine ayırmıştır.

sarf ettiği, hattâ abarttığı söylenmelidir. Ne var ki bu tavır öncelikle bir tercih değil, ülkenin kültürel geriliği nedeniyle ekonominin dayattığı bir zorunluluktu. Başka siyasi grupların önderlik ettiği İspanya Devrimi'nde de aynı uygulamalara şahit olmamız bunun kanıtıdır.

Anarşistler işyerlerinde "tek adam yönetimi" konusunda Bolşeviklere yüklenirken sarf ettikleri sözleri bir bir yutmak zorunda kaldılar. Üretimi ilerletmek için savaş disiplinini tesis etmekten başka yol olmadığını görerek işçi denetimini birçok yerde terk ettiler. Teknisyenlerin idaresinde parça başı üretim ile teşvikler, düşük performans ve işe geç kalmaları cezalandırma, işten çıkartmalar ve genel olarak tensikat çok geçmeden yaygınlaştı (Seidman, 2010: 217). Anarşistlerin Ticaret Bakanı Juan López Sáncíhez devrimin zorlukları karşısında bu konuda da ilkelerin çiğnenmiş olduğunu açıkyüreklilikle dile getiriyordu: "Liberter hareket için bu savaş ve hızlı geçiş döneminde tek bir gerçek komuta olmalıdır. Demem o ki, tek bir ses ve tek bir cephe. Yerel sorunlar, bölgesel krizler, her şey ama her şey hareketimizin *yüce organlarının* doğrudan müdahalesiyle çözülmelidir. Çelişen görüşler tasfiye edilmelidir" (akt. V. Richards, 1983: 141, vurgu bana ait). Nerede kaldı Bolşeviklerin işçi denetimini askıya aldıkları için karşıdevrimci olmaları ve Kronstadt isyanını hak etmeleri?![165]

Üretimi artırmak ve savaşın zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için Taylorizm ya da işyeri disiplini gibi önlemlere başvurmuş olan anarşistleri ilkesel olarak suçlamak hata olur. Bunlar bir ya da birkaç ülkede yalıtılan her devrimin kaçınılmaz olarak bulaşmak zorunda kalacağı yöntemlerdir. Anarşistler yirmi yıl önceki Bolşeviklerle hemen hemen aynı yöntemlere başvururken (tek bir farkla, devlet iktidarını burjuvaziye vermişken ve dolayısıyla kapitalizme hizmet ederken) Bolşevikleri diktatörlükle suçluyorlardı. Buna meze olarak da Kronstatd'ı seçmişlerdi. Kronstadt'taki hadisenin anlamı sınıf mücadelesi ve devrim açısından irdelene-

165) Tüm bunlara karşın, Chomsky İç Savaş'tan elli yıl sonra hâlâ aynı masalı anlatır (2013: 170-71).

ceğine, Bolşevik geleneğe saldırmak için bir bahaneye dönüştürülmüş ve işin ilginci Kronstadt yasinini okurken hedef olarak Troçki seçilmişti.

Tekrarlamak gerekirse, sorunun anarşizmden kaynaklanmadığı, anarşistlerin ilkelerine ihanet ettikleri ya da savaşın zorunluluklarına irticalen yanıtlar ürettikleri daha İç Savaş devam ederken ama özellikle de sonrasında anarşizmin yol açtığı fecaati meşrulaştırmak için ortaya atılmıştır. Anarşistler İç Savaş sırasında ilkeleri işe yaramadığı için bir yol aramış ve hemen her zaman burjuva yöntemlere sarılmışlardır. Savaşa yaklaşım bunlardan bir diğeridir. Sözü anarşist Emma Goldman'a bırakabiliriz, zira bu konuda gayet açıksözlüdür. "CNT-FAI'nin ordulaşmaya onay vermesi tutarsızlık olsa da, bazılarımızın ömrü boyunca savunduğu savaşa karşı tutumumuzu değiştirmemiz de bizler açısından tutarsızlıktı. Biz savaşı her zaman kapitalizme hizmet eden, başka da bir işe yaramayan bir şey olarak mahkûm ettik; ama Barcelona'daki kahraman yoldaşlarımızın anti-faşist mücadeleyi sürdürmek zorunda olduklarını gördüğümüzde, hemen desteğe koştuk, oysa bu tutum savaşa karşı önceki tutumumuzdan kuşkusuz bir sapmaydı. Tepeden tırnağa silahlı faşist sürüleriyle boğuşmanın imkânsız olduğunu anlayınca, bir sonraki adım olan ordulaşmadan kaçamadık. CNT-FAI'nin kuşkusuz felsefemize aykırı olan birçok eylemi gibi, onların yarattığı ya da tercih ettiği bir şey değildi bu. Mücadelenin gelişimi tarafından onlara dayatılmıştı..." (2006: 233).

Goldman bir gerçeği itiraf etse de, o da gerekli dersleri çıkarmış olmaktan uzaktı: Savaş bu toplumda kaçınılmaz olmakla beraber, savaşı burjuva ordularıyla yürütmek şart değildi. Dahası mücadelenin ya da savaşın gereklerinin dayattığı bir durumdan bahsetmek de meseleyi geçiştirmek olur. Örneğin kişi kültü de mi savaşın gereklerinden kaynaklanıyordu? Daha savaşın ilk aylarında, yani "savaş ve hayatın gerçekleri anarşistlerin ilkelerini erozyona" uğratmadan önce, anarşistlerin önemli liderlerinden García Oliver hakkında Stalin'i bile kıskandıracak abartılı övgüler anarşist basında yer buluyordu. *Solidaridad Obrera* bir yandan, CNT-

FAI Bülteni diğer yandan García Oliver'in ne "dillere destan cesaret"ini eksik bırakmıştı, ne "insanın içini ısıtan hitabet"ini, ne "korkusuzluğunu ve yaratıcı dehasını" ne de "yenilmez bir süngü hattına" benzerliğini! (bkz. V. Richards, 1983: 181)

Yahut enternasyonalizmin terk edilmesi ve milliyetçiliğe kayış? İspanyol anarşistler milliyetçilikten azade değillerdi. Devrimci ilkelere, hattâ kendi geleneklerine ters düşecek şekilde milliyetçi söylem ve eylemlerde bulunuyorlardı. Bu tutum diğer ülkelerin anarko-sendikalistlerden de tepki topluyordu. Öyle ki milliyetçiliğin de bir adım ötesine geçerek, Yahudi aleyhtarlığı bataklığına bile saplanmışlardı (bkz. Seidman: 2010: 139). 1808 yılı Stalinistler gibi anarşistler için de önemli bir referans noktası haline gelmişti ve enternasyonalist-komünist idealler ve kahramanlıklar yerine artık bu tarihe atıfta bulunuluyordu, zira tam da 1808'de "ırkımızın boyun eğmez ruhu" kendini göstermişti ve bu yüzden silahlanıp, "ulusal birliği" sağlamak gerekiyordu! FAI lideri Abad de Santillán 1940'ta bile bu milliyetçi hamaseti savunmayı sürdürür (Núñez Seixas, 2005: 52-3).

Dolayısıyla, anarşistlerin sabıka kaydı devlete intisap etmekle ya da *bazı* ilkelere ihanet etmekle sınırlı tutulamayacak kadar kabarıktı. Görüldüğü üzere, anarşizm derli toplu bir ideolojik duruşa sahip değildi ve tamamen reddiye üzerine kuruluydu. Yürütme makamından uzakken işe yarıyor görünen bu tutum, koşullar tersine döndüğünde anarşistleri silahsız bırakmıştı.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

Uzayan Yenilgi ve Karşıdevrimin Zaferi

Karşıdevrim İçeride Başladı

Largo Caballero devri kapanmış, 17 Mayıs 1937'de yeni hükümet kurulmuştu. Caballero'nun başbakan koltuğuna oturmasını, faşistlerin Getafe'yi (Madrid yakınındaki askerî uçak pistini) ele geçirmelerinden daha beter bir gelişme diyerek karşılayan (Graham, 1996d: 170) Juan Negrín artık yeni hükümetin başındaydı. Kabinede sadece Caballerocular değil, anarşistler de dışarıda bırakılmıştı. Sol sosyalistler buna hazır olsalar da, anarşistlerin hayal kırıklığı büyüktü. Hükümetin istediğini yapmış, devrimci ayaklanmaya destek vermemiş, ama karşılığında ... hükümetten atılmışlardı! Anarşistler hemen Negrín hükümetini "karşıdevrimci" diye damgalamaya giriştiler, ama bu da çok uzun sürmeyecek, ma-

nevra yapan hükümetin yeni kabinede bir bakanlık teklif etmesinin ardından tekrardan yelkenleri suya indireceklerdi!

Dr. Negrín'in hükümeti hızla intikam almaya girişti, fakat daha ilk adımında baltayı taşa vurdu ve itibarı zedelendi. 18 Mayıs'ta hem POUM'un gazete ve radyosuna hem de Durruti'nin Dostları'nın binalarına mühür vuruldu. 16 Haziran'da POUM yöneticileri ve yüzlerce üyesi tutuklandı, lideri Andreu Nin ise diğer tutuklulardan ayrı bir yere götürüldü ve Stalin'in ajanları tarafından korkunç işkencelerden geçirildikten sonra öldürüldü. Bu tarihe gelindiğinde Stalin'in adamları ülke içinde çoktan gizli hücreler ve hapishaneler kurmuştu ve Nin'in sorgusu da bu yeraltı yapılanmalarından birinde yapılmıştı.[166] Sovyet gizli servisinin İspanya'daki bir numarası olan Orlov'un evrakında Nin'in nasıl kaçırılıp işkenceden geçirildiği ve sonra gömüldüğü ayrıntılarıyla yer almaktadır. Önce Madrid'de yoldaşlarıyla birlikte kiliseden bozma bir gizli hapishaneye kapatılan Nin, ardından Alcalá de Henares'e götürülüp 18-21 Haziran tarihleri arasında sorgulanır. İtirafçı olması için korkunç işkencelerden geçirilir, ama faşistlerin emrinde çalıştığına dair iftiraları ısrarla reddedince geriye tek seçenek kalmıştır: Şehrin dışındaki bir yazlık eve götürülerek katledilir. Nin infaz edilmesine karşın, Moskova mahkemelerindeki "başarı" İspanya'da sağlanamadığı için itibarsızlaştırma yoluna gidilmiş ve Stalinistler tarafından en alçak iftiralara maruz bırakılmıştı. Piyasaya sürülen sahte belgelere göre, Nin öldürülmek şöyle dursun, güya arkasında Nazi ajanı olduğuna dair belgeler bırakarak Gestapo tarafından kaçırılmış, daha doğrusu "özgürlüğüne kavuşturulmuştu" (Bolloten, 1991: 506-7; Alpert, 2004: 177-8 ve Beevor, 2006: 273)

Bu olay müthiş bir infiale yol açtı. Güya "devrimci kaosa" son verip, düzeni sağlaması için başa gelen Negrín ne sokakları ne de kendi bakanlarını kontrol edebiliyordu. O sırada kaybolan bir tek Nin değildi; Avusturyalı yazar Kurt Landau ve José Robles Pazos,

166) Dünyaca ünlü Katalan mimar Antoni Gaudí'nin Casa Milà olarak bilinen şaheseri La Pedrera binası bile bu amaca alet edilmişti. Víctor Alba'nın dediğine göre, PSUC tarafından İaşe Bakanlığı olarak kullanılan Casa Milà'nın mahzenlerinde birkaç CNT ve POUM üyesi Stalinistlerce öldürülmüştü (1983: 231).

Liberter Gençlik'in önderlerinden Alfredo Martinez gibi başka isimlerden de haber alınamıyordu. Ayrıca Nin ile aynı dönemde Berneri ve Barbieri adlı İtalyan anarşistlerin öldürülmüş olmasına da dikkat çekmek gerekiyor.[167]

Nin ve Berneri gibi devrimcilerin öldürülmesi her "faili meçhul" cinayet gibi faillerinden çok faaliyetin nedenleri hakkında çok şey anlatır. Bu ve benzeri cinayetler karşıdevrimci saldırıların parçasıydı, *karşıdevrime önderlik eden Halk Cephesi bileşenleri* tarafından bu eylemlere alan açıldı, göz yumuldu, bulaşıldı, ama cinayetlerin bazılarında maşaların kim olduğu belirsizdir. Ne var ki daha somut kanıtlar peşine düştüğümüzde, aynı dönemde hem İspanya'da hem SSCB'de yasal ve yasadışı mahkemeler, istihbarat örgütleri, suikastçılar yoluyla infazlar gerçekleştiren ve POUM'un yasadışı ilan edilmesi için yoğun bir kampanya yürüten Stalinistlerin bir numaralı zanlı olduğuna şüphe yoktur. Aralık ayının sonlarında Komintern Yürütme Komitesi'nin PCE'ye mektubunda, "ne olursa olsun, nihayetinde Troçkistlerin yok edilmesi şarttır" talimatında bulunulmuştu (Alpert, 2004: 146). Troçkistler derken sadece POUM değil, Stalinizme karşı ya da mesafeli tüm devrimciler kastediliyordu. Söz konusu talimat PCE organlarınca "bu haydut sürüsünün işini bitirmek ve bu faşistlerin hak ettiği adaleti biçmek zorunludur"[168] türü tehditlerle defalarca tekrarlanacaktı (sayısız örnekten birkaçı için, bkz. Alba, 1983: 229).

POUM'dan sonra sıra bir avuç İspanyol Troçkistinin örgütü Bolşevik-Leninistler'e geldi. Hükümetin karşıdevrimci niteliği o kadar belliydi ki, mahkemeden kendilerine yöneltilen suçlama örgütün ayan beyan savunduğu programıydı: "Dördüncü Enternasyonal'den aldıkları emir doğrultusunda birleşik işçi cephesi

---

167) Anarşistlerin ve Bolloten gibi Soğuk Savaş dönemi anti-Stalinistlerinin anlatısında Berneri ve Barbieri'nin ölümü kesin olarak Sovyet istihbaratına hamledilirken; Helen Graham daha yakın dönemde yazdığı ve geniş çevrelerce İç Savaş'ın en iyi özeti sayılan kitabında (2005: 66) İtalyan gizli polisi OVRA'nın "cinayetten sorumlu olduğu neredeyse kesindir" der. Howson ise kesin kanıt olmamakla birlikte, sosyalist bakan Angel Galarza'nın kendi kirli mali işlerini örtmek adına cinayete bulaşmış olabileceğini yazar (1999: 226-27).

168) Bu yazı Stalinistlerin Valencia'daki milis gazetesi *Frente Rojo*'da 6 Şubat 1937'de yayınlanmıştı (*Revolutionary History*, 1988).

kurmaya çalışmak"! Fakat Dördüncü Enternasyonal militanları da iğrenç işkence ve tehditlere rağmen mahkemeyi devrimci bir platforma çevirecekler ve İspanya'da yeni bir "Moskova mahkemeleri" kurma amaçlı saldırıları püskürtmeyi başaracaklardı.

Anarşistlerin de durumu çok farklı değildi. Tutuklu CNT üyelerinin sayısı, kendi verdikleri rakamlarla, bine yaklaşmıştı. Buna karşın, hâlâ burjuva hükümetten medet umuyor, Generalitat'taki koltuklarını boş bırakmanın ötesine geçmeyen bir çizgide, "haşmetmeaplarının muhalefeti" rolünü oynayarak örgüt tabanının elini kolunu bağlıyorlardı. Yine de bu zamana kadar, genel itibaiyle, açıktan hedefe konmamışlardı. Faşist casuslar cumhuriyetçi polisler tarafından korunadursun, 18 Temmuz'da hükümete bağlı polisler sendikalara ve işçi örgütlerine ait radyoların hepsini baskınlar düzenleyerek kapattı.

Elbette tüm bu süreçte Stalinistler güçlerine güç katıyordu. Bu dönemde PCE ve PSUC'un yalnızca üye sayısı artmadı; demokratik siyaset diye derdi olmayan her örgüt gibi istihbarat, ordu ve polis aygıtında orantısız yoğunlukta bir örgütlenmeye girişmişti. Nitekim Ağustos ayında SIM (Askerî İstihbarat Hizmeti) adında resmî bir istihbarat örgütü (İspanyol GPU'su) kurarak devrimi ilerletmek isteyen devrimcileri katletmeye giriştiler. SIM'in mimarı sosyalist Prieto olsa da, kontrol Stalinistlerin elindeydi; sadece Madrid'de 6 bin çalışanı olduğu söylenen bu örgüt (Beevor, 2006: 305 ve 306), E.H. Carr'ın sözleriyle, "kollarını [Halk Cephesi'nin elinde bulunan] tüm İspanya'ya yayarak, her türlü muhalefeti bastırmanın yanı sıra tutuklama, sorgulama ve işkencenin bildik tüm yöntemlerini uygulamaya koydu" (2010a: 100-1).[169] SSCB'nin Halk Cephesi hükümetine maddi yardımları PCE'ye (ve onun toplama kamplarıyla işkence odalarına) tahammül çizgisini epey yukarıda tutuyordu. Stalinistlerin saldırganlıkta çığrından çıkmaları üzerine (POUM'un, anarşist "başıbozuklar"ın, Bolşevik-Leninistler'in tümden yok edilmesi gerektiği vaaz ediliyordu), Largo

169) Buna karşın, Carr'ın bu satırlardan sadece bir paragraf önce Nin'in öldürülme şekli ve failleri konusunda söylenti ve ihtimallerden bahsetmesi anlaşılır gibi değildir.

Caballero sosyalistlerin yayın organında, bunun faşistlikten başka bir şey olmadığını yazmıştı.

Hükümet komitelerin ve devrimci eğilimlerin tasfiyesinden sonra kamu yönetiminin diğer alanlarında da kontrolü sağlamak için harekete geçti. Savaşın başlangıcından bu yana gümrükleri ve böylece dış ticareti denetiminde tutan anarşistlerin sınır milisleri 2 Haziran'da *carabineros* tarafından resmen tasfiye edildi (Bolloten, 1991: 493). 1937 baharında dağıtılarak devlet güçlerine dâhil edilmek istenen denetim devriyeleri Mayıs yenilgisinin ardından bir kez daha gündeme alındı ve bu kez 4 Haziran'da bir talimatla dağıtıldı. Kırk sekiz saatlik bir direniş gerçekleştirse de, devriyeler de örgütlü bir güç olarak sahneden silindi. 11 Ağustos 1937'de merkezî hükümet Aragón Bölge Savunma Konseyi'ni lağvetti. Hemen ardından kolektif çiftlikler dağıtıldı ve yüzlerce CNT üyesi tutuklandı (Bolloten, 1991: 243-44). Hükümet adeta intikam almaya girişmişti ve tarımsal üretime pervasızca müdahale ciddi bir altüst oluşa sebep olacaktı. 16 Ağustos'ta Barcelona'da siyasi gösteriler yasaklandı.

Negrín muhtemelen Barcelona'yı yeterince zapturapt altına alıp ondan sonra hükümeti Valencia'dan Barcelona'ya kaydırmak istiyordu. Bunun için partide de gerekli önlemleri almak gerekliydi. Negrín Ekim başında PSOE'nin kontrolünü tümden ele geçirdi. Caballerocular partiden sonra UGT yönetimini de reformistlere kaptırmışlardı. Dahası elli yıllık tarihinde UGT yürütmesinde ilk kez bir PCE'li yer alıyordu (Graham, 1991: 177). Mesele sadece PSOE ya da UGT değildi; Negrín'le başlayan dönem devrimin tasfiyesi ve cumhuriyetçilerle Stalinistlerin kilit makamları ele geçirmeleri dönemiydi.

Negrín PSOE'deki darbesinden sonra Madrid'in daha güvende olduğunu düşünebilirdi. Ay sonunda, Katalunya'yı ve Katalan savaş sanayisini daha iyi kontrol edebilmek adına, hükümet, başka bir deyişle başkent, Barcelona'ya taşındı. 1937 sonunda askerlerin siyasi gösterilerde yer almaları yasaklandı, öyle ki görev başında üstünü "sözle hırpalayan" bir asker ölüm cezasına çarptırılabiliyordu. Fabrikalardaki işçiler ordulaşma disiplini kurallarınca sıkı

disiplin altında çalışıyordu. Barcelona Örnek Hapishanesi'nin altı zindanından iki buçuğu CNT ve POUM militanlarına ayrılmıştı (Broué ve Témime, 1972: 315). Subayların ücretleri yükseltilmiş, erlerin aldığı ücretlerse düşürülmüştü.

Geri sayım her şeyden önce yarı örtülü bir karşıdevrim süreciydi. POUM'un ve Bolşevik-Leninistler'in tasfiyesiyle ciddi bir muhalefet kalmamış, buna tevessül edenler de zor yoluyla bastırılmaya başlamıştı. Devrimciler Stalinistlerin elindeki hapishanelerde işkenceden geçirilirken, birçok burjuva gerekçe göstermeksizin salıverilmiş ve 1936'da el koyulan topraklarına yeniden kavuşmuştu. Katalunya'daki kolektifleştirme kararnamesi "Anayasa'nın ruhuna aykırı olduğu gerekçesiyle" askıya alınmıştı. İşçilerin inisiyatiflerini baltalamak amacıyla metalürji ve maden sektörü devletin kontrolüne bırakılmıştı. 1938 baharında birleştirilmiş elektrik (SEUC) ve gaz (SGUC) işletmelerinin anonim şirketlere dönüştürülerek eski sahiplerine devredilmesinin önü açılmış ve işçi komiteleri dağıtılarak her işletmeye bir devlet görevlisi atanmıştı (Castells Duran, 2003: 138 ve Bolloten, 1991: 635). Karşıdevrimci hükümet devrimci deneyimlerle tüm bağlarını koparmak için elinden geleni yapıyor ve ekonomik verimliliğe bile bakmadan hareket ediyordu; işletmeler arası eski rekabetin getirilmesiyle üretim ve verimlilikte derhal düşüş yaşandı. Burjuvazi bu gelişmelerin anlamını çok iyi biliyordu: 26 Şubat 1938'de *The Economist* "Devletin sanayiye müdahalesi, kolektifleştirmelerin ve işçi denetiminin aksine, özel mülkiyet ilkesini yeniden tesis ediyor" diye yazarken (akt. Broué ve Temime, 1972: 313); *New York Post* "hükümet yabancı sermayenin ve bu suretle İngiltere ve Fransa'nın dış politikalarında büyük etkiye sahip olan önemli mali çevrelerin gönlünü kazanmak için devasa adımlar atıyor" yorumunda bulunuyordu (akt. Bolloten, 1991: 635). Helen Graham bu sürece "burjuva devletinin konsolidasyonu"na eşlik eden "toplumsallaştırılmış sanayilerde yavaş yavaş devlet denetimini dayatma" adını verir (1996d: 173).

Dolayısıyla karşıdevrim öncelikle içeride başladı; karşıdevrimin ilk aracıları faşistler değil, Halk Cephesi önderliğindeki Stalinistler

ve kraldan çok kralcılıkla malul sosyalistler oldu; güce sahip olmayan anarşistler de onlara eşlik etti.[170]

Tüm bu süre zarfında Halk Cephesi elinde tuttuğu toprakları da yavaş yavaş kaybetti. Toprak kaybettikçe emperyalist güçlere şirin gözükme adına daha uzlaşmacı adımlar attı ve bu kısır döngü böyle devam etti. Bir yıla kalmadan Negrín hükümeti yenilgisini diplomatik dille ilan edecekti.

13 Umde – "Ne İstediniz de Vermedik!"

Bask bölgesi hükümetin elinden tamamen çıkmak üzereydi. Haziran 1937'de Bilbao düştü. Ders vermeye doyamayan faşistler ilk iş olarak Bask milisinde din görevlisi olarak yer almış olan otuz papazı infaz ettiler (Colodny, 1989: 56). Ayrıca karşı cephede yer almış Guipúzcoa ve Vizcaya eyaletleri için *concierto económico* (ekonomik özerklik) kaldırıldı; Álava ve Navarra'ya ise sadakatlerinin karşılığı olarak bu ceza kesilmedi (Jackson, 1971: 384).

Bask milliyetçileri Bilbao'dan geri çekilirken faşistlerin eline geçtiğinde ciddi üstünlük sağlayacak silah ve patlayıcı fabrikaları,

---

170) Buna karşın, Noam Chomsky karşıdevrim sürecine dair değerlendirmesinde, ödüllü liberal tarihçi Gabriel Jackson'ın kusurlarını ustaca eleştirirken, kendisi utanç verici bir özet sunar ve bir Soğuk Savaş tarihçisi edasıyla, devrimin tasfiyesini tek başına Stalinistlere mal eder: Güya karşı çıktığı Amerikan kurulu düzeninin arayıp da bulamayacağı bir tarihçiliktir bu. Chomsky "karşıdevrimin ikinci aşaması [...] yerel komitelerin yok edilmesi, milisin yerini geleneksel ordunun alması ve devrim öncesi toplumsal ve ekonomik sistemin yeniden kurulmasını içeriyordu" der (2002: 80), ama sanki bunlar kendiliğinden, aracısız gerçekleşen eylemlermiş gibi, sosyalistler, anarşistler ve Stalinistler birlikte devrimi boğmamış gibi, kimlerin elebaşı olduğundan bahsetmez. Ancak bir sonraki sayfada baklayı ağzından çıkarır ve Stalinistleri kastederek, "karşıdevrim komünistlerin yönetimindeydi" der. Peki, ya anarşistler? Onların payına (bir önceki cümleden görüleceği üzere) sadece "devrim" düşer. O anarşistler ki, 1938 Aralık'ında, yani herkesin renginin artık ayan beyan olduğu dönemde bile resmî yayın organlarından Katalan hükümetine girmek için çağrılar yapmayı sürdürüyordu (Gómez Casas, 1986: 245) – bakanlık koltuğu bir iptilaya dönüşmüştü.

Chomsky'nin Amerikan emperyalizmini eleştirmeye yeltendiği kitabındaki Soğuk Savaş tarihçiliği bununla sınırlı kalmaz. Biraz aşağıda (2002: 86), SSCB'den kaçtıktan sonra "aldatıldım" diyerek nedamet getiren ve en az geçmiş ("aldatıldığı") dönemdeki kadar yanlı anlatılar sunan sabık Stalinistlerden Jesús Hernández'e başvurur. Fakat ondan alıntılamaya değer gördüğü kısım da yine tam ABD emperyalizminin ağzına layık bir lokmadır. Hernández'in "tamamen milliyetsizleştirildik", "bir İspanyol gibi değil, Sovyet tebaası gibi hareket ediyorduk" sözlerini aktarmaya değer görür, sanki bir enternasyonalist için milliyetsizleştirilmek başlı başına bir sorunmuş gibi. Nitekim Chomsky karşıdevrim ile devrim kamplaşması konusunda anarşistleri aklayan yaklaşımını başka yerlerde de sürdürür, örneğin bkz. Chomsky, 2013: 188.

tersaneler, çelik fabrikaları gibi yerleri yakmayı reddetti ve böylece faşistler kuzeyi ele geçirerek ilk kez ciddi bir sınai temel elde ettiler. Dahası Bask önderliği darbecilerle bir kez daha ayrı bir anlaşma imzalamaya çalıştı, ama olmadı. Her şeye rağmen, Bask ulusal önderliği cumhuriyetçi hükümetle ilişkisini korudu ve daha fazla bölünme istemeyen merkezî hükümette yer almayı sürdürdü (Durgan, 2007: 90).

Ekim'de Gijón, yılsonundaysa Asturias düştü ve hem Bask'taki önemli silah fabrikaları hem de kıymetli kömür ve demir cevheri kaynakları kaybedildi. Ekonomik açıdan bakıldığında, faşistler ülkenin kuzey bölgesini ele geçirmekle "toplam ulusal üretimin yüzde 36'sını, kömür üretiminin yüzde 60'ını, çelik üretimininse yüzde 40'ını" gasp etmiş oluyordu (Harrison, 1980b: 145).

1937'nin son ayında Cumhuriyetçi güçlerin Teruel taarruzuyla faşistler ilk kez bir taşra başkentini kaybetti (Payne, 2004a: 248). Halk Cephesi'nin savaşı kazanmak adına son bir kez ümitlendiği bu dönemde büyük bir yenilgi yaşanmadı; fakat bunlar geçici başarılardı ve giderek zayıflayan ordu 22 Şubat'ta Teruel'i kaybetti. Franco ise hem cephede hem de siyasette üstünlüğü ele geçiriyordu. 3 Ocak 1938'de ilk düzenli hükümetini kurdu; müttefiklerinin hepsine koltuk dağıtmış, dengeyi sağlamıştı.

İspanya savaşla boğuşurken dünyanın geri kalanı da farksız değildi. 1938 Mart'ında Hitler Avusturya'ya girdi, tüm dünya seyretti; bu arada Fransa'da ikinci Blum hükümeti kuruldu. Negrín Fransa'ya gidip sınırın yeniden açılmasını talep etti ve olumlu cevap alınca Rus yardımları nispeten hızlı bir şekilde Fransa'dan Barcelona'ya gelmeye başladı. İtalya ise misilleme olarak Barcelona'yı bombalamaya girişti.[171] Almanya'nın savaş hazırlıkları Franco'ya yardımı önemli ölçüde azalttı. Eylül'de Franco bir savaş durumunda tarafsız kalacağını söyleyerek faşist dostlarını kızdırdı.

---

171) İç Savaş bir sınıf savaşıydı ve bunun en somut kanıtı, hava saldırılarının bile sınıfsal olmasıydı. Binlerce insanın ölümüne yol açan faşist hava saldırıları "kent dokusuna yönelik tamamen gelişigüzel ya da ayrım gözetmeyen saldırılar değildi"; aksine askerî açıdan anlam ifade edip etmediğinden bağımsız olarak işçi mahallelerini, "özellikle de Raval, Barceloneta ve Poble Sec'i hedef alıyordu. Burjuva mahalleleriyse neredeyse hiç etkilenmiyordu" (Ealham: 2005: 172).

15 Nisan'da faşistlerin Viñaroz'a ulaşmasıyla Katalunya'nın cumhuriyetin merkez bölgesiyle bağı tamamen koptu. Bu askerî kriz sırasında Prieto savunma bakanlığından istifa etti ve bu göreve de başbakan Negrín getirildi. Kurulan ikinci Negrín hükümeti UGT ve CNT'yi kabineye yeniden ortak etti. Prieto ise birkaç ay sonra partisinin merkez yürütme kurulundan da istifa ederek emeklilik dönemini başlatacaktı (Graham, 2002: 136-40).[172]

Negrín önünün açıldığı düşüncesiyle son büyük kozunu oynadı: ABD başkanı Wilson'ın I. Dünya Savaşı sonrasındaki 14 umdesinden mülhem 13 umdeyle çıkagelmişti. Emperyalist devletlere hitaben ama aslında Franco'ya da seslenerek savaşı bitirmek istediğini ima ediyordu. Negrín öncesinde bir Avrupa turu gerçekleştirmiş, müzakere yoluyla savaşı sonlandırmak için görüşmelerde bulunmuştu. Şimdi bu gizli temaslarını diplomatik bir dille açığa vuruyordu. 20 Nisan 1938 tarihli bu bildiri, Batı demokrasilerine "ne istediniz de vermedik" diyordu. Maddeleri tek tek incelemek gereksiz, zira bağımsızlık vurgusu yaparak başlayan Negrín'in 1938 yılı Avrupa'sında hayal âleminde yaşadığı üçüncü maddeden anlaşılıyordu. Negrín, "*safkan demokrasi ilkelerine* dayalı güçlü bir devlet"ten bahsediyordu, son çeyrek asırdır Avrupa'nın her bir noktasında safkan demokrasi diye bir şey olmadığı günbegün kanıtlanırken! Bu açıdan, Halk Cephesi hükümetlerinin savaşın

172) Largo Caballero defedildikten sonra sıra Prieto'ya gelmişti ve nasıl Caballero'dan kurtulmak için parlamenter sosyalistler (Prietocular) ile Stalinistler kirli ittifak yaptıysa, Prieto'yu devirmek için de anarşistler ile Stalinistler benzer bir ittifak yaptı. PCE ve CNT 16 Mart'ta Azaña'nın Barcelona'daki karargâhı yakınlarında "hain bakanlar" aleyhinde bir gösteri örgütledi ve bir hafta sonra PCE'nin eğitim bakanı Jesús Hernández (Ventura mahlasıyla) basında Prieto'ya saldırdı. Nitekim ay sonunda kabine krizinde Prieto savunma bakanlığından azledilmeyi kabul etmeyince, 5 Nisan'da Negrín yeni kabinede Prieto'ya yer vermedi (Graham, 2002: 360-61) ve Largo'dan sonra Prieto'nun da ipi çekilmiş oldu. "İspanyol Lenin" nasıl küstüyse, şimdi küsme sırası Prieto'daydı. İkisi de aralarındaki bütün görüş ayrılıklarına karşın, hükümetten ayrı kaldığında sanki tüm seçenekler tükenmiş gibi kıpırdayamaz hale geliyordu.

Gerçekten belki de İspanya Devrimi'nin neden başarısız olduğunu hiçbir şey bu kişisel anekdot kadar iyi anlatamaz. Ülkenin en örgütlü gücü PSOE'nin iki önderi, hem Prieto hem de Caballero savaş sırasında istedikleri olmayıp, burjuva devlet aygıtındaki yerlerinden ayak oyunlarıyla atılınca, çocuk gibi küsmüş ve hâlihazırda savaş devam ederken oyundan çıkmıştı. İkisinin de sosyalist mücadele dendiğinde aklına tabana inip sıkı bir çalışma yürüterek yüksek siyasetten kurtulmak gibi bir düşünce gelmiyordu.

başından beri izlediği çizginin tekrarı olarak görülebilir, ama kilit husus altıncı ve yedinci maddelerdi.

Negrín altıncı maddede, "İspanyol devleti tüm medeni ve siyasi hakları, vicdan özgürlüğünü ve dinî inançların ve ibadetlerin özgürce tatbikini tanıyacaktır" derken; adeta dinin tamamlayıcısı olarak düşünüldüğünden, hemen ardından gelen yedinci maddedeyse mülkiyet hakkının teminat altına alındığını vurguluyordu: "Ulusun âli çıkarlarının dayattığı sınırlar dâhilinde, devlet yasal yollarla edinilmiş mülkiyeti ve üreticilerin korunmasını teminat altına alacaktır..." Ulusun dayattığı sınırları ya da yasal olan mülkiyeti kim belirliyor? Ayrıca küçük üreticiyi kimden koruyor, piyasa ekonomisinden ve büyük sermayeden mi, kolektifleştirmelerden mi?[173] Elbette maddeler Batı emperyalizminin diliyle yazılmıştı ve öyle yorumlanmalıydı.

Cumhuriyetçi kanadın karşı cephedeki geri bilinçli işçileri kazanmak için hiçbir politika üretmeyip, askerî açıdan çok olumsuz bir durumun ortaya çıktığı safhada attığı bu adım elbette beklenen etkiyi yaratmadı. Bilakis, Franco tüm stratejisini haçlı seferi (Katoliklere karşı ateist-Yahudi-Mason vb. güruhu) üzerine kurmuşken, bu adım askerî yenilgilerle de birleşince cumhuriyetçi cephenin çözülmeye başladığı kanısını güçlendiriyordu. Doğru yerde doğru radikal adımları atmayan Halk Cephesi, yanlış radikal adımından da yanlış yerde yanlış şekilde vazgeçiyordu.

Negrín'in burjuva kamuoyundan hiçbir karşılık bulamaması müthiş hayal kırıklığı oldu. Zaten uluslararası alanda işler daha da kötü gitmeye başlamıştı. Britanya Nisan ayında İtalya'yla yaptığı anlaşmayla savaşa girmemek adına her türlü tavizi vermeye hazır olduğunu bu zamana kadarki en açık ifadeyle ortaya koyuyordu: İngiliz devleti İtalya'nın İspanya savaşına müdahalesi şöyle dursun, diğer küçük devletler üzerindeki emperyalist emellerine bile seyirci kalacağını ilan etmişti. Birkaç ay sonra, başka bir darbe de Fransa'dan geldi ve yeni Daladier hükümeti İspanya'yla sınırı bir kez daha kapadı.

---

173) Bakanlıkçılığa görünüşte karşı çıkan ve saf anarşizmin savunuculuğunu yapan FAI ve CNT, Negrín'in 13 umdesine destek vermekte sakınca görmemişti.

İngiltere ve Fransa'nın İspanya'da bir işçi devrimi korkusu doğal olarak kalmamıştı. Bundan böyle faşist güçlerle nasıl uzlaşılacağı gündemdeydi. Nisan 1938'de kurulan İkinci Negrín hükümetinin payına bu işi kotarmak düştü. Togliatti'nin tabiriyle, "Komünist Parti liderliğiyle çok sıkı işbirliği içinde bulunacak" olan yeni Negrín hükümetinde PCE'den tek isim (Tarım Bakanı olarak Uribe) olmasına karşın, "partinin önerilerini diğer hükümetlerden daha eksiksiz ve hızlı şekilde kabul edip hayata geçirecekti" (akt. Payne, 2004a: 253). Yeni kabinede ağırlık cumhuriyetçilerdeydi, ama her şeye rağmen anarşistlere de bir yer ayrılmış ve CNT'yi temsilen Segundo Blanco Eğitim Bakanı olmuştu (R. Alexander, 2002b: 976). İç Savaş'tan önce görmedikleri bakanlık koltukları karşısında anarşistler öyle heyecana kapılmışlardı ki, teklif edilen anlamsız bir bakanlığı bile kabul etmekten gocunmuyorlardı. CNT geçen iki yıldan hiçbir ders çıkarmamıştı, hâlâ burjuva hükümetle işbirliği halinde "Mayıs ayında kaybedilen mevzileri yeniden kazanma"nın hesaplarını yapıyordu. 8 Nisan'da yerel sendikalara yollanan tamimde, tam da bu amaçla tüm militanların *disiplinli*, yani hükümetin kararlarına tabi olması gerektiği belirtiliyordu; sadece tek bir bakanlık koltuğuna sahip olmalarının nedeniyse emperyalist devletleri, yani "burjuva demokrasilerini ürkütmemek" olarak açıklanıyordu! (bkz. Bolloten, 1991: 623)

Haziran ayında İtalyan CTV'nin Valencia'ya saldırıları püskürtüldükten sonra 25 Temmuz'da Negrín hükümeti son bir umutla Ebro muharebesini başlattı. Taarruzun amacı Franco güçlerinin Valencia'yı ele geçirmesini önlemek ve Katalunya'yla bağları yeniden kurarak cumhuriyetçilerin elindeki iki toprak parçasını birleştirmekti. Bu amaçla 80 bin asker Ebro nehrini geçti. Muharebe ilk başta Negrín'in elini güçlendirecek kadar iyi gitti; ama Ağustos başında ilerleyiş durdu ve işler tersine döndü. Franco son büyük saldırısını 30 Ekim'de gerçekleştirdi ve neredeyse dört ayın sonunda, Kasım ortasında cumhuriyetçilerin elindeki son köy de düştü ve cumhuriyetçi birlikler geri çekildi. Ebro muharebesi Madrid savunmasıyla birlikte tüm İç Savaş'ın en şiddetli çarpışmalarından biriydi, o zamana kadar görülmedik büyüklükte hava mu-

harebeleri yaşandı ve Halk Cephesi güçleri toplamda 25 bine yakın ölü, 50 binin üstünde yaralı ve tutsak verdi; faşistlerin zayiatıysa 50-60 bin civarındaydı. Ayrıca Ebro, Uluslararası Tugaylar'ın da son muharebesi oldu.

Ebro muharebesinin Franco için de bedeli ağır oldu. Bu zamana kadar Almanya'nın başta madenler üzerinde olmak üzere ekonomik ve siyasi taleplerini bir şekilde sınırlayan Franco, Hitler'in daha fazla silah göndermeme tehdidine direnemedi. Almanya'dan iki aydır silah ve cephane gelmiyordu. Franco'nun Alman yardımı olmadan savaşı sürdürmesi mümkün değildi ve 11 Kasım'da şartları kabul etti.

Halk Cephesi tarafındaysa çözülme sürüyordu. 1938 Ağustos'unun ortalarında hem Katalan hem de Bask milliyetçileri kabineden nihai olarak ayrıldılar (Graham, 2002: 379-80). Ayrıca SSCB 1938'in ortalarına doğru silah yardımını giderek azaltmaya başlamıştı. Stalin İspanya meselesine hiçbir zaman devrimci saiklerle yaklaşmamış, kendi ulusal devletinin dış politika çıkarlarına uygun hareket etmeye çalışmıştı. Uluslararası konjonktür değiştikçe de pragmatik yaklaşımı buna göre tadilat geçirdi. Uluslararası alanda Hitler (ve Mussolini) faşizmine karşı "barış dostları" İngiltere ve Fransa'dan oluşan demokratik bir cephe kurma ihtimali yok olunca, İspanya'dan yana beklentisi de azaldı. Mart 1938'de Almanya'nın Avusturya'yı işgaline ses çıkartılmaması, İngiltere'nin İtalya'yla bir ay sonra antlaşma imzalaması, Eylül ayındaki Çek krizi ve akabinde gelen Münih Antlaşması'yla İngiltere ve Fransa'nın Çekleri yüzüstü bırakıp Hitler işgaline onay vermeleri Stalin'in hayallerini suya düşüren gelişmelerdi. İngiliz ve Fransızların faşizmi durdurmak için hiçbir şey yapmayacakları anlaşılmış; Stalin için Hitler'le güven anlaşmasına ("Saldırmazlık Paktı") giden yol açılmıştı.[174]

174) Bu gelişmeler yalnızca Stalin değil, II. Dünya Savaşı öncesi ilkesiz politikalara ısrarla tutunan herkes için, bilhassa da basiretsiz Fransız ve İngiliz sağı için hayal kırıklığıydı. Sözgelimi Fransız meclisinde İç Savaş'ın başından beri komünizm korkusuyla "Franco'nun en sıkı savunucusu olanlardan bazıları (örneğin Blum'un 1936'da İspanya cumhuriyetine silah göndermesini kınayan Henri de Kérillis), artık Franco'nun zaferinin Fransa için felaket olacağını söylüyordu" (Alpert, 2004: 167). ABD için de durum farksız sayılmaz. İçişleri Bakanı Ickes'in aktardığına göre, Başkan Franklin Roosevelt İspanya Cumhuriyeti'ne yardım çağrılarını geri çevirmesini "İspanya yaptığım en büyük hataydı" diyerek açıklar (akt. A. Miller, 1995: xi).

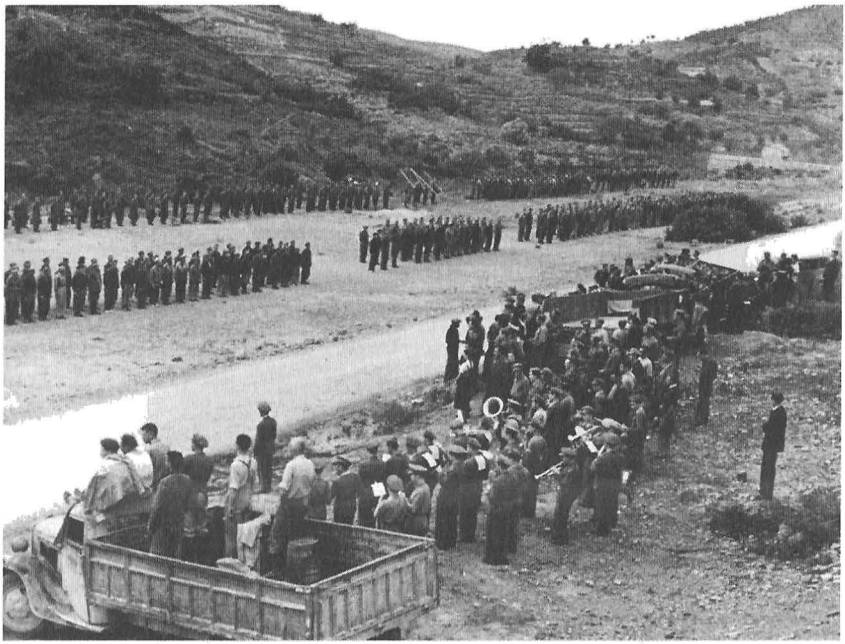

Uluslararası Tugaylar uluslararası burjuvaziye jest için İspanya'dan geri çekildi. Ekim 1938. Fotoğraf: Robert Capa.

Gerçekten de Eylül 1938'de Münih Antlaşması'nın imzalanması sadece Stalin'in değil, Negrín hükümetinin de bütün planlarını suya düşürdü. Negrín kadar, Halk Cephesi'nin birçok bileşeninin de beklentisi savaşın bir an önce patlak vermesi ve böylece İspanya'nın da büyük emperyalist güçlerle birlikte Alman ve İtalyan faşizmine ve tabii ki Franco'ya karşı savaşa girmesiydi. Fakat 28 Eylül'de İngiliz, Fransız, İtalyan ve Alman başbakanlarının imzaladığı antlaşmayla hem İspanya hem de Stalin Rusya'sı bir kenara atılmıştı.[175]

Juan Negrín yine de "ürkütmeme" çizgisinden umudunu kesmiyordu. Adem-i Müdahale Komitesi birkaç ay önce iki tarafın da

175) Öyle ki, Helen Graham'a göre Ebro yenilgisinin esas sebebi "Münih'te patlayan diplomatik bomba"ydı (2012: 264).

Uluslararası Tugaylar'a veda.

saflarında savaşan yabancıları hesaplamak amacıyla komisyon oluşturmuş, Franco'nun Uluslararası Tugaylar'la ilgili bindirdiği baskıyı görmüş ve 26 Temmuz'da cumhuriyetçi hükümet Tugaylar'ın geri çekileceğini kabul etmişti. Uluslararası topluma iyi niyet göstergesi olması adına Tugaylar'ın geri çekileceği 21 Eylül'de Negrín tarafından Milletler Cemiyeti oturumunda ilan edildi ve Tugaylar İç Savaş boyunca başka hiçbir iş yapmayan Milletler Cemiyeti yetkililerinin nezaretinde ülkelerine döndüler. Uluslararası Tugaylar 28 Ekim'de, cepheden çekildikten yedi hafta sonra Barcelona'da 300 bin kişi eşliğinde veda yürüyüşü gerçekleştirdi. Arkada 10 bin ölü, bir o kadar kayıp ve 40 bine yakın yaralı bırakılmıştı.

Uluslararası Tugaylar'ın tek taraflı çekilişi sınıfsal ilişkiler açısından ciddi bir ironi, daha doğrusu trajedi barındırıyordu, zira proletaryanın uluslararası sınıf örgütlerinden biri olan Uluslararası Tugaylar'ın lağvedilişi, burjuvazinin uluslararası sınıf örgütlerinden birinde (Milletler Cemiyeti'nde) açıklanıyordu. Bu açı-

dan 1945 sonrası neredeyse norm haline gelen sınıfsal ilişkinin de bir ön temsiliydi: Örneğin proletaryanın uluslararası bayramlarından biri olan Dünya Emekçi Kadınlar günü de 1977'de yine burjuvazinin uluslararası örgütü tarafından kendi sınıf ideolojisine uygun bir tüketim çılgınlığı günü olarak Dünya Kadınlar Günü'ne dönüştürülecekti.

* * *

Bu arada, faşist saldırılar dur durak bilmiyordu. Franco Hitler'den madenler karşılığında ciddi bir askerî destek alınca 23 Aralık'ta Katalunya üzerine İç Savaş'taki en büyük taarruzunu başlattı. 300 binden fazla asker ve 500 uçakla gerçekleştirilen taarruz karşısında Fransızlardan yardım istendi. Uzun uğraşlardan sonra, Fransa Başbakanı Daladier 15 Ocak'ta sınırı yeniden açmaya razı gelse de, Sovyet silahları Katalunya'ya ulaştığında savaşın kaderi belirlenmişti (Romero Salvadó, 2005: 172). 1939 başında Katalunya düştü. Devrimin en ateşli taraftarlarının olduğu bu eyalette yapılan katliamın sonucundaki ölü sayısı bilinmiyor, ama Franco'nun şehre Navarralı askerlerle girmeyi tercih ettiği biliniyor, zira "Navarralı [faşistler] daha iyi savaştıkları için değil, daha iyi nefret ettikleri için önden giriyor. Demem o ki bu nefretin nesnesi Katalunya ya da Katalan ise."[176] Ayrıca, çoğu CNT üyesi olan 4 bine yakın devrimcinin savaşın sonuna kadar Katalunya'da hapiste tutulduğu biliniyor (Durgan, 2007: 99). Katalunya'dan sonra birkaç aya kalmadan son iki mevzi, Madrid ve Valencia da düştü. Franco orduları savaş uzun sürmesine karşın, esas mevzilerin bu denli kolay ele geçirilmesi karşısında şaşkınlıklarını gizlememişlerdi.

Katalunya'nın düşmesiyle beraber Fransa'ya muazzam bir iltica hareketi başladı; on beş günde yarım milyon mülteci Fransa'ya sığınırken, 200 bin tutsak verildi. 1 Şubat 1939'da Halk Cephesi'nin seçim zaferinden sonra kurulan Cortes son kez toplandı. Cumhuriyetin ve genel olarak İspanya'nın kaderi açısından dramatik bir sahneydi. Figueras kalesinin buza kesen soğuğunda mec-

176) Franco'nun karargâhının bulunduğu Burgos'taki İngiliz askerî ateşe yardımcısının tespiti (akt. M. Richards, 2006: 45).

lisin son oturumu için toplanmış 62 vekil (saf değiştirenler, ölenler vb. ile 473 vekilin sadece 62'si, Beevor'a göre 64'ü hazır bulunuyordu) perdeyi indirmeye gelmişti (Bolloten, 1991: 677-8 ve Beevor, 2006: 380). Pek çoğu bir daha İspanya topraklarına ayak basamayacak siyasetçiler, elleriyle hazırladıkları sona yakışır bir final yapıyordu.

27 Şubat 1939'da, yani daha başkent Madrid faşist güçlerin eline geçmeden İngiltere ve Fransa hükümetleri Franco İspanya'sını tanıdıklarını açıkladılar. (Bunu duyan Azaña istifa kararı aldı!) Nisan ayı başında bu kervana ABD de katıldı. Daha İç Savaş bitmeden, cumhuriyetçilerin elinde 10 milyonluk bir nüfusun yaşadığı, Madrid ve Valencia da dâhil İspanya topraklarının üçte biri varken, Franco faşizmini resmen tanıdığını açıklamakla "demokrat" Avrupa da tüm dramaya uygun bir final yapmıştı. Dahası Fransa elçi olarak "Verdun kahramanı" ve müstakbel Vichy Fransa'sının diktatörü Mareşal Pétain'i atayarak darbecilere önemli bir jestte de bulunmuştu.

Casado Darbesi

Darbeyle başlayan İç Savaş başka bir darbeyle bitti, fakat bu ikinci darbe, Hegel'in tarihte tekerrür eden olaylar için söylediği gibi, ilkinin kaba güldürü derekesindeki bir tekrarıydı.

Darbenin başında hem İngilizlerle hem de Francocularla temas halinde bulunan, dahası Franco'nun Burgos'taki istihbarat şefi Albay Ungria ile müzakere yürüten (Lannon, 2002: 86) Albay Segismundo Casado vardı. 5 Mart 1939 gecesi gerçekleştirilen ve uzun süredir davadan vazgeçmiş sağ sosyalist Julián Besteiro tarafından radyodan duyurulan darbeyle yeni bir cunta (CND) kuruldu. Orduda geniş bir tabana sahip olmanın yanı sıra, anarşist lider Cipriano Mera'nın komutasındaki IV. Kolordu'nun desteğini almış olmak da bilhassa önemliydi (Viñas, 2014: 296). Darbe sonrasında Casado savunma bakanlığına getirildi. Stalinistler hariç herkes oradaydı; UGT ve özellikle de CNT-FAI neredeyse tümden destek verirken, o zamana dek Stalinistlerin adamı olan General Miaja da son anda gemiye atlamıştı. Negrín hükümeti direnmenin gereksiz

olduğunu düşünerek ertesi gün uçakla ülkeyi terk etti; sadece Madrid'deki Stalinistler merkezle bağları kopuk olduğundan direniş sergilediler, ama birkaç günün ardından Casado cuntası iktidarı ele geçirmişti. 12 Mart'ta Franco'yla müzakerelere başlama çabası beyhudeydi: Besteiro'nun Beşinci Kol'la "barış müzakereleri" sonuç vermeyecekti (Romero Salvadó, 2005: 181-82 ve Preston, 1999a: 180-2).

Casado bu darbeyi meşrulaştırmak için 1936 Temmuz'unda Francocu darbecilerin kullandığı argümandan medet ummuştu. İddiaya göre, eğer Casado erken hareket etmeseydi, Stalinistler darbe yapıp tüm orduyu ve yönetimi ele geçireceklerdi! Elbette böyle bir durum yoktu. Stalinistler parti yöneticilerinin de bizzat kabul ettiği gibi, toplumdaki desteğini çoktan kaybetmiş, hattâ yenilginin sorumlusu olarak görülmeye başlamıştı. Bu darbe sırasında partinin Politbüro üyelerince yazılan ve "partimize karşı nefret"ten, "partinin parçalanması"ndan, "yüksek mevkilere yerleştirilenlerin ihaneti"nden vb. bahseden üç sayfalık mektup PCE'nin geldiği noktayı ve yol açtığı fecaati çok iyi özetlemektedir (mektubun Türkçesi için, bkz. E.H. Carr, 2010a: 174-6).

Faşistlerin zaferi sonrası Casado İspanya'dan İngiliz donanmasına ait bir araçla tahliye edildi. Oysa darbenin Cartagena limanında "Beşinci Kol"un ayaklanmasını tetiklemesi sonrası, Amiral Buiza'nın geri dönmemek üzere limandan ayrılmasıyla Barcelona'dan sivilleri tahliye etme imkânı ortadan kalkmıştı, zira donanmanın koruması olmadan gemilerin tahliye işlemini gerçekleştirmesi imkânsızdı (Graham, 2012b: 269 ve 275). Bu açıdan, George Orwell'in "İspanya halkının açlığına bir son verdiği" gerekçesiyle "Casado haklıydı" (1970: 451) tespitine katılmak mümkün değildir. İlkesiz iç çekişmeler giderayak son bir darbe vurmuş ve yeni canlara mal olmuştu.

Yenilgi: Askerî mi Siyasi mi?

26 Mart'ta Faşistler Madrid'e girdi ve birkaç güne kadar geri kalan toprakları da ele geçirdikten sonra 1 Nisan'da Franco savaşın sona erdiğini ilan etti. Geride yarım milyondan fazla ölü kalmıştı.

Tarihçiler İspanya'da olup bitenleri, genellikle, askerî kuvvetlerle cumhuriyetçiler arasında gerçekleşen bir iç savaş olarak göstermeye çalışmış ya da en iyimser yaklaşımla, olayların bu yönünü ön plana çıkarmışlardır. Burjuva partilerinin hiçbirinin geniş bir toplumsal tabana ya da güce sahip olmadığı, diğer yandan güçlü işçi partilerinin, örgütlü ve devrimci bir işçi sınıfı hareketinin varlığından bahsettikleri dikkate alındığında bu daha da büyük bir tutarsızlık, daha doğrusu tahrifattır. İspanya'da 1936-37 yıllarında, ne eksik ne fazla, bir işçi devrimi oldu. Bu işçi devrimi, her devrimin kendine özgü farklılıkları olacağını unutmadan söylersek, Bolşevik Devrimi'yle aynı nitelikteydi. Fakat ne yazık ki bu devrim, işçi sınıfına önderlik ettiği iddiasında olan örgütlerin birleşik ihanetiyle yarıda kaldı; 1917 sonrasında birçok ülkede başarısız olan devrimler farklı akımlardan örgütlerin ihanetiyle yenilgiye uğrarken; İspanya'da Stalinistler, sosyalistler, sosyal-demokratlar, anarşistler, merkezciler elbirliğiyle devrimin sonunu hazırladı. İç Savaş'ta belirleyici etmen bu olmuştur.

Savaşın sonucuna dair en yanlış ama bir o kadar yaygın kabul gören yaklaşım Helen Graham'ın sözleriyle özetlenebilir: "Nüfusuna gündelik yaşamını idame ettirmek için en temel ihtiyaçlarını sunamadıktan sonra, en incelikli ya da modern siyasi sistemlerin bile halkın moralini ayakta tutması nasıl mümkün olabilir? 1938'e gelindiğinde birçok insan gerçek anlamda açlıktan ölüyordu. Nihayetinde, Halk Cephesi projesinin siyasi erozyona uğraması, dönüp dolaşıp her zaman Adem-i Müdahaleci ambargonun uzun vadeli etkilerine bağlanmaktadır" (Graham, 2002: 389).

Bu iddia İspanya İç Savaşı'nın ana akım tarihçilerinin İç Savaş'in cephede, askerî nedenlerle kaybedildiğini savunan temel tezi üzerinde yükselir. Bu tez çok farklı saiklerle savunulmuş, çok uç noktalara da taşınmıştır. Örneğin Preston bu alanda en çok iktibas edilen eserinin önsözünde, "Anarşistler, Troçkistler ve Soğuk Savaşçıların habis ittifakı [!!] milliyetçilerin zaferinden Stalin'in değil, Hitler, Mussolini, Franco ve Chamberlain'in sorumlu olduğu gerçeğini bulandırmıştır" (2005: 5) diyecek kadar zıvanadan çıkar. Savaşın cephe gerisinde kazanıldığı, düşmanın gücü ka-

dar kendi gücünün de önemli olduğu, savaşın siyasetten ayrı düşünülemeyeceği gibi beylik doğrular bile unutulmuştur.

Bu iddianın karşıolgusal bir tamamlayıcısı da vardır. Buna göre, devrimci cephe içinde birlik olsaydı bile, uluslararası faşist güçlerin askerî ve siyasi yardımı öyle ileri düzeydeydi ki, "demokrat" emperyalist devletlerden yine yardım alamayacak olan antifaşist güçlerin yenilgisi kaçınılmazdı. Başka bir deyişle, birlik sağlansaydı bile, askerî üstünlüğe sahip faşistlerin ezip geçmesi, ikinci bir Paris Komünü yaşatması kaçınılmazdı.

Graham'da akılcı bir temele dayandırılmaya çalışılan indirgemeci yaklaşım bize savaşlar hakkında hiçbir şey anlatmaz. Kıtlık, açlık, soğuk vb. hemen her savaşın değişmez bileşenleridir, buna iç savaşlar da dâhil. Fakat bu *belirleyici* etkenin nihai belirleyen olduğunu söylemek karmaşık toplumsal hadiseler olan savaşları mekanikleştirmek olur. İspanya İç Savaşı'yla en benzer örnek olması bakımından, 1918-21 Rusya İç Savaşı'nı ele alalım. Bolşevikler de katı bir ambargoya maruz kalmışlardı, Bolşevikler de emperyalist ülkelerin doğrudan askerî müdahalesiyle boğuşmak zorunda bırakılmışlardı ve Bolşevikler tarafında da İç Savaş sırasında tahıl ya da genel olarak açlık temel sorun haline gelmiş, yamyamlık vakaları bile görülmüştü. Fakat İç Savaş'ı Bolşevikler kazandı, üstelik bir ara topraklarının önemli bir kısmını kaybetmiş olmalarına rağmen. Neden? Nihayetinde, doğru ve akılcı (pragmatist) politikalar sonucunda dışarıdan, diğer devletlerden yardım almayı başardıkları için mi? Yahut ellerinin altındaki az sayıda araca rağmen destansı bir direniş sergiledikleri için mi? (Eğer öyleyse, o halde İspanya işçi sınıfı destansı bir direniş sergilemedi mi!?) Elbette değil.

Ana akım tarihçilerin tezinde İspanya İç Savaşı askerî, daha doğrusu teknolojik belirlenimci bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Savaşın cephede kazanıldığı doğru olsa da, cephe gerisinden ayrı bir savaş düşünülemez. Cephe gerisinin nasıl örgütlendiği de cephenin örgütlenme tarzına, dolayısıyla silahların kullanılma tarzına dolaylı dolaysız etkide bulunur. Bu örgütlenme doğru kurmay

kadrosu kadar, askerlerin moral motivasyonuna da bağlıdır. Engels başka bir bağlamda, Dühring'e doğadaki niceliğin niteliğe dönüşmesi kanununu anlatırken, bu meseleye ışık tutacak şöyle bir örnek zikreder:

> Napoléon, biniciliği kötü, ama disiplinli Fransız süvarisinin; teke tek savaş bakımından o çağın kesinlikle en iyi atlıları olan, ama disiplinden yoksun Memlûklara karşı savaşını şöyle anlatır:
>
> "İki Memlûk üç Fransızdan kesinkes üstündü; 100 Memlûk ile 100 Fransız birbirine denkti; 300 Fransız 300 Memlûktan çoğu kez üstündü; 1.000 Fransız ise 1.500 Memlûku her zaman yeniyordu."
>
> Tıpkı Marx'ta, sermaye durumuna dönüşebilmesi için mübadele-değeri tutarının, değişken de olsa, belirli bir büyüklüğünün zorunlu olması gibi; Napoléon'da da, kapalı düzen ve planlı kullanıma dayanan disiplin gücünün kendini gösterebilmesi, hattâ daha iyi atlara sahip, binicilik ve savaşta daha usta ve en azından kendisi denli yürekli, daha büyük bir düzensiz süvariler yığınını yenecek denli büyüyebilmesi için, belirli büyüklükteki bir süvari birliği zorunluydu. Ama Bay Dühring'e karşı bu neyi kanıtlar? Napoléon, Avrupa'ya karşı savaşımında kötü bir biçimde yenilmedi mi? Bozgun üstüne bozguna uğramadı mı? Hem de neden? Sırf Hegel'in müphem ve karışık mefhumunu süvari taktiklerine sokmuş olduğu için! (1995: 202-3)

Aynı şekilde, doğru bir örgütlenmeyle sayıca ve savaş araç gereçleri bakımından üstün olan faşist güçler darmadağın edilebilirdi. Subay konusunda eksiği olmasına rağmen modern çağın askerî gereklerini dikkate alan devrimci bir ordu kurmayı başarmış bir örnek vardı: Troçki'nin kurduğu Kızıl Ordu. Emperyalist güçlerce desteklenen Beyaz Ordu karşısında hem mühimmat hem de askerî-eğitsel bakımdan güçsüz olan Bolşevikler kendi ordularını sağlam bir örgütlenme temelinde Çarlık subaylarından ve burjuva uzmanlardan yararlanarak kurmuşlardı. Ne var ki, Bolşeviklerin zaferinin nedeni kurdukları Kızıl Ordu'nun örgütsel mükemmelliği değil, karşı tarafın ordusunu işlemez hale getiren cephe gerisindeki siyasi örgütlenmesiydi ki, bu da bizi bahsi geçen karşı-olgusal iddianın ikinci büyük yanlışına götürür. Eğer İspanya'da doğru bir birlik, başta sendikalarda örgütlü işçiler olmak üzere iş-

çi sınıfı temelinde devrimci bir birlik sağlanmış olsaydı, bunun uluslararası alandaki yansımaları çok farklı olurdu.

Kuşkusuz, Cumhuriyetçilerin, Stalinistlerin, sosyalistlerin vb. mantığı doğruydu. Batılı kapitalist hükümetler radikalleşen hükümete asla destek vermezdi; ama sorun şu ki, devrimin kazanması için zaten bu kesimlerin desteğine ihtiyaç yoktu. Devrimci bir iktidar uluslararası işçi sınıfının desteğini alıp İspanya'daki yangını tüm Avrupa'ya taşıyabilirdi. Her şeyden önce, İspanya'da devrimci birlik sağlansaydı, Fransa'daki Halk Cephesi'nin sınıfsal temelde dağılıp *sola* evrilmemesi kaçınılmazdı. Bu ülkelerde başarılı devrimler gerçekleşmese bile, hükümetleri mevcut politikalarını sürdüremezlerdi. Nitekim 1917-21 arasında olan da buydu. Bolşeviklerin imdadına yetişen bir Avrupa devrimi yoktu, ama Fransa, İngiltere, Almanya gibi ülkelerdeki dayanışma eylemleri, grevler, ayaklanmalarla düşmanın müdahale kabiliyeti zayıflatılmıştı. Lenin üç yıllık iç savaşı ancak bu sayede, "düşman birlik olup doğru düzgün saldıramadığı için" kazandıklarını açıkça söyler:

> Bu devletlerin halen bizden çok daha güçlü olduğunu çok iyi biliyorsunuz. O halde, nasıl oldu da Sovyet iktidarını ezmeye çalıştılar, ama başarısız oldular? Böyle bir şey nasıl mümkün oldu? Buna kesin bir cevap verebiliyoruz: Çünkü bütün kapitalist ülkelerin proleterleri bizim yanımızdaydı. Proletarya açıkça Menşeviklerin ve Sosyalist-Devrimcilerin (bunlar her ülkede farklı adlar alıyorlar) etkisi altında olduğu ülkelerde bile bize karşı savaşı desteklemeyi reddetti. Sonunda önderler kitlelere boyun eğmek zorunda kaldı ve işçiler oyunu bozdu, savaşı sekteye uğrattılar. *Zaferi biz kazanmadık, zira silahlı güçlerimiz çok yetersizdi; zafer, emperyalist devletler bütün silahlı güçlerini üzerimize salamadıkları için kazanıldı.* Bir savaşın seyri ileri ülkelerin işçilerine o denli bağlıdır ki, onların istekleri çiğnenerek savaş yürütülemez. Nitekim işçilerin pasif ve yarı pasif direnişleri bize karşı savaşı bozdu. Bu reddedilemez gerçek bize Rusya proletaryasının üç buçuk yıl boyunca direnip kazanmak için gerekli manevi güç için hangi kaynaktan yararlandığı sorusuna kesin bir cevap verebilir. Rusya işçisinin manevi gücü, Avrupa'nın bütün ileri ülkelerinin proleterlerinin ona bu mücadelede verdiği elle tutulur yardım ve desteği biliyor ve fark ediyor olmasında saklıydı. [...] *Elbette*

bize karşı saldırıları, ileri ülkeler değil de, güçlü proleter kitlelerin bulunmadığı geri ülkeler gerçekleştirmiş olsaydı; değil üç buçuk yıl, üç buçuk ay bile dayanamazdık. (2010b: 227-28, vurgu bana ait)

Lenin'in 1914 sonrasındaki Hegel okumaları burada kendini gösterir: Dış müdahalenin diyalektiği, daha güçlü ülkelerin o kadar da güçlü olamamasında saklıyken, ekonomik açıdan geri ülkelerin zayıflığı dış müdahalade üstünlüğe dönüşüyordu.

Bolşeviklerin devrimci duruşu devletler arası alanda resmen yalıtılmalarına yol açmıştı; İspanyol Halk Cephesi'nin yanlış politikaları ise resmen yalıtılmayı engellemiş, ama fiilen yalıtılmayı engelleyememişti. Başka bir deyişle, Helen Graham Adem-i Müdahale Komitesi'ni suçlarken süreci tersten okuyor. Devrimci cephe Adem-i Müdahale ambargosu var diye yıkılmadı; Adem-i Müdahale ambargosunu kaldırmak için siyasi çaba harcanmadığı için, bu ambargodan hep bir umutla bir şeyler beklendiği için Halk Cephesi yıkıldı.

Askerî açıdan yetersiz olmak savaşın kesin olarak kaybedileceği anlamına gelmez. Savaş da diğer her toplumsal mesele gibi çoklu belirlenime tabidir ve bu etkenlerin içinde silah-teknoloji üstünlüğü etkenlerden sadece biridir. Yine de en önemli tarihçiler bile bu karşıolgusal iddiaya sınıfsal bir cepheden bakmamakta direnip aynı kaderci yanıtı vermekten geri durmamışlardır. Helen Graham tıpkı Paul Preston gibi "cumhuriyetçiler tarafında kusursuz bir siyasal birlik olsaydı bile bunun savaşın sonucunu değiştirmesi pek muhtemel görünmüyor" dedikten sonra şöyle devam eder: "Müdahalesizlik hükümet yanlılarının birlik olmayışının bir ürünü değildi, ama tersi bir nebze doğruydu. Birleşik bir cumhuriyet yine de milliyetçi muarızlarının gani gani sahip olduğu şeyden mahrum olacaktı: Avrupa'dan maddi ve siyasi destek" (1991: 10).

Burada Avrupa kapitalist Avrupa'ya, birlik ise ancak Halk Cephesi bileşenleriyle kurulabilecek (başarılamamış) birliğe indirgenmiştir. Oysa Avrupa burjuva hükümetlerden ibaret değildir ve dahası burjuva hükümetler de her zaman istedikleri politikaları uygulayabilen aktörler olarak düşünülmemelidir. O dönem çok

güçlü olan işçi hareketi, Rusya'da devrimin geleneklerini unutmamış on milyonlarca işçinin İspanya'daki devrimci birliğin çağrısına er geç destek vermesi çok daha güçlü bir ihtimaldi. Bu durumda Avrupa'daki hükümetlerin ("Avrupa'nın") istediği politikaları uygulaması da mümkün olmazdı, tıpkı 1917 sonrasında müdahale etmeyi düşünen, bu yönde adım atan ama istediği gibi müdahale edemeyen Avrupalı emperyalist güçlerin Sovyet devleti karşısındaki acizliğinde olduğu gibi.

Yazarın başka tür bir birlik düşünemiyor olması da gözden kaçırılmamalıdır. Birlik başarılsaydı derken kastedilen Halk Cephesi adlı sahte birliğin pürüzsüz şekilde işlemesiydi. Bu birliğin ötesi adeta kapsam dışıdır. Oysa 1934'teki *Alianza Obrera* örneğinde görüldüğü üzere İspanya'da başka türlü bir birlik salt teorik bir kurgu değildi.

Dolayısıyla önemi reddedilemez olsa da, yenilgiyi askerî başarısızlığa indirgemek yanlış olur. Askerî güç önemli olsa da, İç Savaş'ta, eğer savaşan güçler aynı sınıfın parçası, aynı programın farklı renklerinin taşıyıcısı değilse, son sözü siyasi program söyler. İspanya İç Savaşı, safları bulanıklaştıran tüm öğelere rağmen iki sınıf arasındaki bir savaştı, tam da bunu anlamayan önderliklerin egemenliğinden ötürü İç Savaş askerî alana sıkışmıştı. Oysa bir askerî deha olan Troçki'nin de dediği gibi, "Cesur toplumsal reformlar iç savaşta en etkili silahlardır ve faşizme karşı zaferin temel koşuludur" (akt. Broué, 1967).

İspanya'da yaşananların merkezinde devrimci işçi sınıfı vardı. Merkezî hükümet hem siyasi hem de toplumsal hayatta bir hiçe indirgenmiş, iktidar işçi ve emekçilerin eline geçmişti. Fakat devrimci güçler karşıdevrimi frenleyici bir kuvvet olarak ilerleyemediği oranda devlet tekrardan güçlenmişti. Bu noktada göz ardı edilen konulardan biri de İspanya'da devrimci durumun İç Savaş'tan ya da darbe girişiminden çok daha önce başlamış olduğudur. Faşist askerî darbeyi de, darbenin devirdiği Halk Cephesi iktidarını da doğuran bu devrimci koşullar ve işçi sınıfının militan mücadeleleriydi; sağcılar tam da bu haklı talepleri durdurmak için harekete geçmişti. İç Savaş öncesi yıllar eylem, direniş, ayaklanma ve çatışmalarla geçmişti; bunların hepsi yukarıda sıralandı. Yeni,

devrimci bir iktidara (o günkü jargonla, proletarya diktatörlüğüne) ilerlememek için birbirleriyle yarışan, hareketin önünü tıkayan sol önderliklerin varlığı nedeniyle, devrimci atılımın küçük bir kıvılcıma ihtiyacı vardı, bu da askerî darbeden gelmişti. Bu itki devrimci bir örgütten gelseydi İspanya'nın (ve elbette dünyanın) panoraması çok farklı olacaktı. Burjuvaziyi görece hazırlıksız yakalayan bir devrimci ayaklanma, iktidara doğru cesur bir hamle, bu denli uzun ve kanlı bir savaşa gerek kalmadan yönetimi işçi sınıfına devredebilirdi. Fakat bu farklılıklara karşın, bir bütün olarak karşıdevrimin kamçısı da aynı işlevi gördü. 17 Temmuz'da ayaklanma başladıktan kısa bir süre sonra devrimci güçler ülkenin ana merkezlerinde (Madrid, Barcelona, Valencia, Asturias, Aragón) hâkimiyeti ele geçirmiş, karşıdevrimi köşeye sıkıştırmışlardı. Bunun anlık bir karşı-tepkiden ibaret olmadığının en önemli göstergelerinden biri, bu işin hükümetin ve sözde devrimci örgütlerin tavrına rağmen başarılmış ve belli bir süre devam ettirilmiş olmasıdır.

Stalinistler, devrimi (ilelebet) ertelemelerini SSCB'nin güvenliğini gerekçe göstererek açıklarken; anarşistler ve sosyalistlerse SSCB yardımlarına muhtaç oldukları üzerinden var olmaya çalışmışlardır. Burada, bir miti daha en baştan reddetmeden SSCB bürokrasisiyle ilişkiyi anlamak mümkün değildir. İddia o ki, İspanya meşru hükümeti (yani sosyalistler, anarşistler vb.) İç Savaş sırasında SSCB'nin silah yardımına muhtaç olduğu için eli kolu bağlı kalmıştır. İspanya tarihyazımında artık bir mütearife haline gelmiş olan bu önerme birkaç açıdan temelli yanlıştır.

Her şeyden önce, Stalin iki dünya savaşı arası sınıf mücadelelerinin şiddetinden bağımsız bir kadir-i mutlak özne haline getirilmektedir. Yüksek siyaset katında belki bu seviyeye yaklaşsa da, Halk Cephesi bileşenleri klasik burjuva partileri değil, işçi sınıfı örgütleriydi ve ilişki kurdukları devlet de devrimin kâbesi olduğunu iddia ediyordu. Bu yüzden, örneğin Stalin'in en ufak tehdidi ("yardımı keserim!") karşısında dünya işçi sınıfına seslenerek ortak bir açıklama yapılmış olsaydı, Stalin böyle bir adımı kesinlikle göze alamazdı. Diğer yandan, "ya SSCB silah yardımını kesseydi" daha temel bir açıdan, felsefi bakımdan kusurludur, zira bu man-

tık bir devrimin tüm uluslararası müdahalelere karşın başarıya ulaşabilmesi için başka bir başarılı devrimi önvarsayar! Eğer devrimin (bu örnekte İspanya) başarıya ulaşması için başka bir muzaffer devrimin (bu örnekte SSCB) yardımı şartsa, o halde, İyonyalı materyalistlerin sorusunu uyarlayarak sorarsak, o ilk devrimi ("yaratıcıyı") kim yarattı?

Bu tarihsel örnek son tahlilde teorik bir yorum olmakla birlikte, İspanya'daki devrimci teşebbüsün sunulan yardımlardan ötürü SSCB'ye katlanması gerektiği görüşü, daha doğrusu tarihçilerin bu ön kabulü savaşın pratik gerçekleriyle de uyuşmamaktadır. Burada en uygun karşılaştırma Franco ve aldığı yardımlar olacaktır. Franco da Almanya'nın yardımına en az Halk Cephesi'nin SSCB yardımına olduğu kadar, hattâ (faşistlere halk desteğinin çok daha az olduğu düşünüldüğünde) daha da fazla muhtaçtı; ama Franco bir faşist olmasına karşın ipleri tamamen Hitler'in eline vermedi. Almanya'ya bağımlılığı savaş boyunca giderek artsa da, Franco'nun bu duruşu nedeniyle ilişki hep gerilimli oldu. MONTANA imtiyazını vermeyi reddettiği gibi, 1938 yazında olası bir dünya savaşında tarafsız kalacağını açıkladı ve esasen bu iki nedenle Hitler savaş tedariklerini durdurma kararı aldı. Nihayet bu noktada Franco geri adım attı, ama buraya gelene kadar savaşın karşı cephesi çoktan çözülmüştü. Franco'ya tam da bu manevracılığı yüzünden yandaşları "basiret sahibi mahir lider" diyorlardı (Leitz, 2002: 133-4 ve 137). Franco pragmatizmin nasıl yapılacağını Halk Cephesi'nden daha iyi biliyordu, hepsi bu.

Her halükarda, devrimin ertelenmesinin ne pratik ne teorik ne de askerî açıdan haklı bir gerekçesi vardı.

Öte yandan, yakın dönemde yazılan eserlerle İspanya İç Savaşı'nın tek bir savaş olmadığı, iç savaşlar toplamı olduğu gerçeği teslim edilmiştir. Bunun temelinde tam da Halk Cephesi'nin *cumhuriyetçi* niteliğinin yattığını söylemek gerekiyor. Halk Cephesi yapay kamplaşmalar yaratmaya çalıştığı oranda İç Savaş'ın gerek faşist cephede gerek cumhuriyetçi cephede yer alan işçi ve emekçiler açısından hayati sınıfsal niteliği unutulmuş, yer yer kimlik siyasetleri baskın çıkmıştır. Bu çerçevede İspanya İç Savaşı'ndan değil, iç savaşlarından bahsetmek yerindedir, buna şüphe yok; fa-

kat bugün özellikle de içinde yer aldığımız coğrafya açısından vurgulanması gereken husus, İç Savaş'ın diğer niteliğidir: İç savaşlar toplumun tüm kesimlerini içine çekerek hayatın içindeki olağan çoğullukları ikili karşıtlıklara indirger. Toplumdaki uzlaşmaz karşıtlık ve doğurduğu savaş kızıştığı, ilerlediği oranda üçüncü cephelere izin vermez ya da tersinden bakıldığında, kimi zaman ancak bir üçüncü cephe açıldığı oranda bir dönüşüm sağlanabilir.

* * *

Elbette "İç Savaş engellenebilir miydi?" yol açtığı yıkımın boyutları dikkate alınarak çok sorulmuş, cevap aranmış bir sorudur (örneğin bkz. Estesi ve Kowalsky, 2005: 98-107). Buraya kadar yazılanlardan hareketle, diğer şartlar aynı kalmak kaydıyla engellenmesi mümkün değildi. Bunun nedeni sözgelimi, "İspanyol halkının karakterinde; sonuna kadar bireyci olmalarında ve sadece iki rengin (siyah ve beyaz) varlığını kabul edebilmeleri"nde (Peers, 1936: 533) aranmamalıdır. Savaşın kaçınılmazlığının hem solla, hem de sağla ilişkili nedenleri vardı. Sol açısından baktığımızda, solda birlik yoktu ve bu nedenle karşıdevrimci alternatifi püskürterek kendi istediği rejimi kurması mümkün değildi. Sağcılar ise en ılımlı reformları gerçekleştirecek bir sol hükümete bile katlanmak istemiyordu ve bu kararlılığını uzun süredir kendi tabanına yaymış, deyim yerindeyse, ok yaydan çıkmıştı. Dolayısıyla sağ er ya da geç, ister askerî darbeyle ister paramiliter yollardan hareket geçecekti.

ABD'deki en önemli İspanya tarihçilerinden biri olan ve sağcı partizanlığını saklamaktan hiçbir zaman çekinmeyen Stanley G. Payne, İç Savaş öncesini ele aldığı kitabının sonuç bölümünde seçenekleri değerlendirirken (bir başka karşıolgusal teşebbüs daha!), Alcalá-Zamora parlamenter demokrasinin gereklerini yerine getirerek en büyük partiye izin verse ve CEDA 1934'te hükümete katılsaydı, en kötü senaryo olarak bir süre sonra tek başına hükümet kuracak, böylece baskıcı, nispeten kanlı bir diktatörlük gelse bile, ödenen bedeller iç savaştan çok daha az olacaktı der, yine hiçbir akli gerekçe sunmadan. Payne'e göre, cumhuriyet on yıl ka-

dar askıya alınsa da sonradan düzlüğe çıkılırdı (2006a: 351). Gelgelelim ılımlı sağ alternatif konusunda gönlü bu kadar bol olan Payne, sıra ılımlı sol alternatife geldiğinde aynı âlicenaplığı göstermez. Radikal söylemleri olan sağ seçeneklerin ılımlılaştığına dair örneklerle kıyaslandığında, Avrupa'da radikal söylemleri olan sosyalist partilerin düzene eklemlenme ve ılımlılaşma oranı çok daha yüksek olmasına karşın; sağ "Halk Cephesi'nin devasa tacizlerine katlansa" (356), bir süre sonra en kötü senaryo olarak sosyalistlerin iktidarı alıp yavaş yavaş düzene eklemlenmelerinin ("ılımlılaşmalarının") ihtimal dâhilinde olduğunu reddeder, üstelik sınırın hemen öte tarafında bir Halk Cephesi hükümeti muazzam bir genel grev dalgasını ve işçi hareketini aynı tarihte düzene eklemlemeyi başarmış olmasına karşın;[177] üstelik İç Savaş sırasında bile İspanyol sosyalistleri ılımlılaşma kabiliyetlerini sergilemiş olmalarına karşın ve sair.

Payne'in iki önermesi de, hem sağ hem de solla ilgili söyledikleri sadece siyasal açıdan değil yöntemsel açıdan da yanlıştır. Sağı da solu da kaderlerini kendi ellerinde tutan bağımsız failler olarak görür ve bunların kitlelerin radikalleşmesine, tabandan bindirdikleri baskıya ya da tersinden düzen sahiplerinin tepeden bindirdikleri baskıya yanıt vererek politikalarını ve bir bütün olarak siyasi duruşlarını değiştiren yapılar olduğunu görmez. CEDA'nın gençlik örgütünün Falange'ye katılmasında ya da monarşist partilerin tabanının Franco'nun yeni partisi tarafından massedilmeye onay vermesinde olduğu gibi, sağ partiler arasında muazzam bir geçişkenlik vardı. Dahası bu sağ partiler sağlam örgütlere sahip değildi ve sağ için bilhassa önemli olan gelenek ve aidiyet hissi bu nedenle yerleşmemişti: Kendini babadan oğla tek bir partiye ait görüp, ne kadar kızsa da, yine gidip partisine oy *atan* sağ seçmen kitlesi henüz yoktu. Bu nedenle CEDA CEDA'dan ibaret değildi. Seçmen akışı ve sağ radikalizmin etkisi altında uluslararası dengeleri de dikkate alırsak çok kolay bir şekilde Almanya-İtalya eksenine kayarak ülkeyi kan gölüne çeviren bir diktatörlük kurabilirdi.

177) Fransa'daki krizin boyutunu göstermesi adına: 1932-40 arasında on altı hükümet değişmişti (Alpert, 2004: 12).

Tersinden bakıldığında, yıllardır partisine bağlı olan sosyalist seçmen de tüm radikalliğine karşın belli başlı reform talepleri karşılandığı ya da karşılandığı *hissettirildiği* (1936 Fransa'sında çok az kişiye yarayan tatil reformu gibi) takdirde, devrimci bir önderliğin yokluğunda ve özellikle de PCE'nin düzen yanlısı tutumu karşısında, bir süre sonra sosyal-demokrat çizgiyi kabullenebilirdi. Her halükarda partilerin sözcülerinin ne söylediklerinden çok, tabandaki milyonların da dâhil olduğu çoklu siyasi aktörlerin etkileşimiyle belirlenecek bir konjonktür vardı.

Dolayısıyla Payne bu tespitiyle darbenin incelikli bir savunusunu yapmış olur. Nitekim birkaç sayfa sonra bu karşıolgusal argümana geri dönüp, olabildiğince açık bir şekilde Franco diktatörlüğünü meşrulaştırır.

* * *

İspanya'daki çatışma II. Dünya Savaşı'nın seyrini doğrudan belirlemiş olmasına karşın, dünya savaşı tarihçileri tarafından çoğunlukla tali görülmüş ya da yok sayılmıştır. Oysa İç Savaş hem bir provaydı hem de muharip devletlerin konumlanışını, kullandıkları silahları ve bu silahları kullanma tarzlarını doğrudan belirledi (Locksley, 1999: 94-95 ve Alpert, 2004: 187). Örneğin Luftwaffe 1935'te 1.100 subaya sahipken, 1939'da 15 bin subaya ulaşmıştı. Konunun uzmanlarından Caballero Jurado "bir hava kuvvetinin boyutlarında barış döneminde böyle bir artışın tarihte benzeri yoktur" der ve İspanya'da elde edilen deneyimin bu etkililiğe ulaşmada kritik rol oynadığını söyler. Ayrıca Alman tanklarının Sovyet tankları karşısındaki yetersizliği de İç Savaş'ta görülmüştür (2006: 12 ve 45).[178] Prova niteliği yeni ve ıskartaya çıkarılacak silahların denenmesinden yeni savaş yöntemlerinin tatbikine kadar geniş bir yelpaze oluştururken,[179] asıl önemlisi İspanya İç Sava-

178) Fakat Goebbels'e inanacak olursak, Hitler İspanya İç Savaşı'ndan Sovyet silahlarının kötü, kendi materyallerinin ise daha da kötü olduğu dışında hiçbir şey öğrenmediğini söylemiştir (Whealey, 1999: 354).

179) Türkiye'nin gündeminde son dönemde epey yer kaplayan molotof kokteylinin kökenleri de İspanya İç Savaşı'ndadır. Franco'nun piyade askerleri Madrid dışında Rus tanklarına karşı alev alan tanksavar araçlar kullanıyorlardı ki, birkaç yıl sonra Fin askerleri Sovyet tanklarına karşı kullandığında molotof kokteyli adını alacaktı (Payne, 2004: 168).

şı'nın muharip devletlerin saflarını netleştirmiş olmasıdır, zira ancak İspanya İç Savaşı sonucunda iki cephenin kimlerden oluşacağı netleşmiştir.

Nitekim II. Dünya Savaşı'nın kesin tarihini bile İspanya İç Savaşı atmıştır demek yanlış olmaz. Hitler İspanya'da dünya egemenliğine (dolayısıyla yeni bir dünya savaşına yürüme) konusunda şaşmaz dersler çıkardı. İngiltere ve Fransa Hitler'in Avrupa'da ilerleyişine, saldırganlığına ve ilhaklarına asla ses çıkarmayacak, Avrupa'da devrimci kabarışmadan duyduğu korku nedeniyle faşizme ve gericiliğe karşı hiçbir *somut* ittifaka katılmayacaktı. Hitler buna kesin olarak kanaat getirdikten sonra, daha doğrusu bu gerçek Hitler'in gözüne soka soka "demokrasi güçleri" tarafından gösterildikten sonra, Hitler Stalin'i tavlamanın derdine düştü. Stalin de Nisan 1939'daki son adımının ardından İngiliz emperyalizmi eksenli bir ittifakın tutmayacağını anlayınca, koşa koşa Hitler'le anlaşmaya ("Saldırmazlık Paktı") vardı. Böylece Hitler II. Dünya Savaşı'na, İspanya İç Savaş'ı başladığı dönemde, Wagner festivaline katılırken düşünmediği kadar kolay girdi. Bu açıdan Franco İç Savaş'ın beşinci yıldönümü vesilesiyle yaptığı konuşmasında, II. Dünya Savaşı'yla ilgili, "Zarlar atıldı ve ilk muharebe burada, İspanya'da kazanıldı" derken haksız sayılmaz.[180] Bir o kadar önemlisi, faşistler İkinci Dünya Savaşı'nın İspanya'daki bu tam kostümlü provasını kazanarak savaşa moral açıdan üstün girdiler.

Hitler'in İç Savaş döneminden önce Mussolini'yle arası iyi değildi. İtalya-Almanya ilişkileri Avusturya ve Habeşistan meselesi yüzünden gergindi. Habeşistan'ın işgaline karşı Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya ekonomik yaptırım uygulamasına Hitler de onay vermiş, Mussolini köpürmüştü. Dahası Führer, Duce'nin ayakaltında dolaşmasını istemiyordu, çünkü Avrupa'nın fatihi kendisi olacaktı. Fakat güçler arası konumlanma Hitler'i de akılcı davranmaya itti; İspanya İç Savaşı ittifaka vesile oldu. Birkaç aya kalmadan ilişkiler düzeldi, Mussolini ilk kez 1 Kasım 1936'da "Ro-

180) Öngörülü olmasıyla takdir edilen Franco'nun aynı söylevin sonunda "Müttefik Güçler savaşı kaybetmiştir" dediğini de es geçmemek lazım (akt. Preston, 2005: 73).

ma-Berlin ekseni" tabirini kullandı. İtalya Aralık 1937'de Milletler Cemiyeti üyeliğinden çekildi ve faşist ittifak giderek güçlendi.

İspanya İç Savaşı başka bir açıdan bakıldığında da paradigma kurucudur. Özellikle Avrupa tarihinde iç savaşlar hiç de istisnai olmamakla birlikte, bunlar modern çağdaki örnekleriyle çok tipik bir farklılık içerir: Daha önceki iç savaşlar henüz ulus mefhumunun bireylerce sindirilmediği bir çağda yaşanmıştı, oysa kapitalizmle birlikte aynı sınırlar içinde yaşayanların kardeş olduğu kabul edilmişti ve bu kardeşlik din kardeşliği değildi. Avrupa'nın göbeğinde dört yıl boyunca (1914-18) tarihin o döneme kadarki en büyük savaşının yaşanmasıyla, modern katliamlar da kanıksanmıştı; fakat bombalamaların, öldürmekle de kalmayıp işkence ve mutilasyonların "kendi" insanına reva görüldüğü düşüncesi infial uyandırıcıydı. Sovyet Rusya örneği bu bağlama oturmuyordu, zira orada bir kanat (Bolşevikler) zaten o ulusa mensup olmadığını ve bir sınıf savaşı yürüttüğünü açıkça söylüyordu. Tüm bunlar bugün yaşayanlar için geçerliliğini tamamen yitirmiştir, zira iç savaşlarda kardeşin kardeşi öldürmesi, bombalaması, vücudunu parçalaması vb. sıradan bir olay haline gelmiştir, ama insanlıktan çıkmanın miladını bu savaşa, "son büyük davaya" dayandırmak yanlış olmaz.

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

Franco Faşizmi İktidarda

Şehir tamamen Bolşevikleşmiş. Mutlak bir tefessüh var. Barcelona'da Kızıllar İspanyol ruhunu boğmuşlar. Halk ahlaki ve siyasi açıdan hasta. Barcelona'yı bir malule gösterilen ilgiyle tedavi edeceğiz.[181]

İspanya'nın ezilenleri sadece kendi ülkeleri için değil, insanlığın geleceği adına da çok büyük bir işe kalkışmıştı. Heves ettikleri zafer zaferlerin en büyüğüydü; yenilgi de o nispette korkunç oldu.

1939 Nisan'ında savaş bitse de, Franco faşizmi katliamlara hız kesmeden devam etti. Mayıs 1939'da *Manchester Guardian* Barcelona'da haftada 300 kişinin kurşuna dizildiğini yazıyordu; Madrid ve Sevilla ile ilgili de benzer haberler vardı. Faşizmin katlettiği in-

181) Franco'nun ilk İçişleri Bakanı Serrano Suñer'in Ocak 1939'da bir Alman gazeteciye demeci (akt. M. Richards, 1996: 219).

Franco'nun çalışma kampları II. Dünya Savaşı'nda faşizmin yenilgisinden sonra da varlığını sürdürdü (1952).

san sayısı ("ölü rakamları") değişiyor ve bunun nedeni de kuşkusuz Franco rejiminin niteliğinden kaynaklanıyor. Faşist dehşet arşivlerin didiklenmesi sonucu ulaşılacak rakamlarla ölçülemeyecek boyuttadır, özellikle de infazlar "tam da geride iz bırakmayacak şekilde yürütüldüğünden" (M. Richards, 1996: 210-11).

İspanya'da iç savaşın ardından 200 bin kişi öldürüldü, 200 binden fazla insan hapse atıldı. 1939-45 arasında her gün ortalama on kişi infaz edildi. Kızıl Haç örgütü açlık ve sefaletin had safhada olduğunu, "çocukların sinekler gibi öldüğünü" bildiriyordu. Franco faşizminin ilk senesinde sadece açlıktan 200 bin kişinin öldüğü tahmin edilmektedir. Ağustos 1941'de rejimin sağlık görevlileri gelecek kış açlık ve yetersiz beslenmeden dolayı 2 milyona yakın kişinin öleceğini raporluyordu (M. Richards, 2006: 30-31 ve 144 ve Durgan, 2007: 126).

Ölümden kurtulanlara baktığımızda da tablo dehşet vericidir. Savaş bittiğinde yarım milyon kişi sürgüne gitti; bunlardan ancak bir kısmı Latin Amerika'ya sığınabildi, geri kalanlar dünya savaşı-

nın ortasına düştü. Franco faşizminin resmî rakamlarına göre, 1939 sonunda 270 bin kişi hapishanelerde çürüyordu (M. Richards ve Ealham, 2005: 3). UGT genel sekreteri Rodríguez Vega ise 1942 yılına gelindiğinde hapishanelerde ve toplama kamplarında yer almış devrimcilerin sayısının 2 milyona ulaştığını söyler (akt. Thomas 1961a: 608). İç Savaş'tan on yıl sonra bile 250 bin civarında siyasi tutsak olduğu düşünüldüğünde rakam abartılı değildir.[182]

Bu mahkûmların önemli bir kısmı öldürülürken, geri kalanı da köle emeği olarak kullanılıyor, işkence ve hakaretlere maruz kalıyor, açlıkla ve salgın hastalıklarla boğuşuyordu. Özel sektör girişimci ruhunu burada da göstermiş ve bazı tutsakları maden ve inşatlarda çalışmak üzere devralmıştı. Kadınların durumu her zamanki gibi bir kat daha kötüydü. Kadınlar taciz ediliyor, tecavüze maruz kalıyor, çocukları ellerinden alınıp Katolik propagandasına maruz bırakılacakları ailelere ya da Katolik yetimhanelerine yollanıyordu.

Hitler'in korkunç bir ölüm makinesi gibi işlemiş olması, aynı dönemde Avrupa'da kurulan iki faşist rejimin mezalimini gölgelemiştir. Oysa özellikle de Franco'nun hunharlık bakımından çağdaşı Hitler'den aşağı kalır yanı yoktur. Rejimin ve başındaki diktatörün özünü anlamak adına şu anekdot aktarılmaya değer: II. Dünya Savaşı'nı faşist güçlerin kaybedeceği anlaşılınca Franco içeride baskıyı bir kademe daha artırmış ve savaş sonlandığında belli demokratik tavizler vermenin kaçınılmaz olduğunu gördüğünden, alelacele onlarca infaz daha gerçekleştirmiştir (M. Richards, 1996: 235).

Kuşkusuz, gerici diktatörlüklerin cinayet çetelesini tutup kıyaslama yapmak sağlıklı bir yaklaşım değildir. Neticede, hepsi de on milyonlarca insanın yaşam hakkını yok sayan rejimlerdir. Fakat Franco rejimi genellikle çağdaşı iki faşist rejimden ayrı bir yere koyulduğundan, bu mukayeseyi yapmak gerekebilir. Nazizmle kı-

182) 10 bin kişi de Hitler'in toplama kamplarında hayatını kaybedecekti (Preston, 2005: 40).

yaslandığında belki tartışmalı olsa da,[183] Franco'nun İç Savaş sırasında ve sonrasında uyguladığı şiddet Mussolini'nin İtalya'da uyguladığından çok daha ileri düzeydeydi, öyle ki Saz Campos "1960'lardaki en 'iyicil' döneminde bile İspanyol rejimi İtalyan rejiminin 1940 öncesi herhangi bir döneminde olduğundan daha baskıcıydı" der (2004: 351). Dolayısıyla benzer olgular aktaran Hannah Arendt İspanya örneğini pek irdeleme gereği duymasa da, nicelci yaklaşımla İtalyan faşizminin bile faşizmden sayılamayacağını göstermiş olur (1958: 308-9). Franco ırkçılık konusunda Hitler'le yarışamayabilir, ama siyasi suçlu olarak gördüğü kesimlere uyguladığı şiddetin de diğer faşist rejimlerden aşağı kalır yanı yoktu. Tıpkı 1941'de kâğıda düştüğü birkaç satırla 70 bin engellinin hayatını "ötenazi eylemi"yle sonlandıran Hitler gibi (Kershaw 1993: 115), Franco da işlerini çoğu zaman yasayla ya da kararnameyle ilerletmiyordu ve bir mahkûmun dosyasına *enterado* (not edildi) yazdığında *enterrado* (gömüldü) demekti (Romero Salvadó, 2005: 113).[184] İç Savaş sırasında ve sonrasında, güney Avrupa'nın tamamındaki en büyük toplama kampını kurmuştu: Bu 188 kamptan tam 500 bin kişi geçmişti (Rodrigo, 2012: 553 ve 565). Çağdaşı iki faşist rejimle en temel ortak özelliği işçi hareketini bastırmak için kurulmuş bir karşıdevrimci diktatörlük olmasıydı. Birçok yazarın dikkat çektiği gibi, Franco rejiminde uygulanan devlet terörü rasgele değildi: "Terör ideolojik olarak tanımlanmış belli toplumsal grupları hedef alıyordu. Amaç baskıyı sistemleştirip kurumsallaştırmak, esasen işçi sınıfına ve onun siyasal örgütlerine yöneltmekti" (M. Richards, 1996: 238).

Faşist rejimin kurbanlarının çektiği maddi cefa kadar manevi olana da odaklanmak gerek. Anti-faşist cephenin yenilgisi uzat-

183) Yine de 1940'ta Nazi ricalinden Himmler, işçi sınıfına yaklaşım bakımından Franco'nun Hitler'den daha acımasız olduğunu söylüyordu (akt. Preston, 2005: 8).
184) Franco'nun nefreti ve kini sınır tanımıyordu. Nazilere binlerce savaş tutsağının statüsünü kaldırma izni vermiş ve böylece hepsi toplama kamplarına gönderilmişti (Graham, 2005: 126). Franco faşizminin şiddeti öyle boyutlara varmıştı ki, bugün tarihçiler arasında jenositin mi yoksa holokostun mu daha uygun terim olduğu tartışmaları yapılmaktadır (bkz. Graham v.d., 2014).

malı ve katmerli oldu. Savaş sonlanmadan önce, daha 1937'den itibaren yenilgi hissedilmeye başlamıştı. Nihai (askerî) yenilgiden sonra umutlar II. Dünya Savaşı'na bağlandı. Bu paylaşım savaşının sonuna kadar umudun sürdüğünü özellikle de anılardan hareketle biliyoruz. Faşist ittifakın dünya savaşını kaybetmeye yaklaşmasıyla beklentiler arttı. Nitekim savaşın sonlarında bir gerilla mücadelesi de Franco rejimini yıkmak üzere harekete geçti. Mecali kalanlardan 10 bini aşkın militan esasen Alman faşizmine karşı özellikle de Fransa'nın güney bölgesinde direniş hareketlerinde yer aldı. "Son büyük dava"dan geriye kalanlar kaybedilmiş bir savaşın ardından, onun doğrudan devamı niteliğindeki yeni bir savaşın içine girmişti.[185] Fakat 1945'te Hitler ve Mussolini'nin yenilgisinin ardından görüleceği üzere, İspanya'daki savaşa doğrudan etki etmeyecek bir savaştı bu: Batılı "demokrat" güçler faşizme karşı mücadeleyi Pirenelerin ötesine geçirmemeye, Franco'ya dokunmamaya kararlıydı.

Franco'nun savaşa girmemesinin nedeni ordunun ve cephe gerisinin perişan durumuydu. Müthiş bir basiret örneği sergileyerek ülkeyi savaştan uzak tuttuğu kendi faşist propaganda aygıtının bir uydurmasıdır. Dahası hem Hitler'in bahsi geçen mütenezzil tutumu ve İngiltere'nin doğru proaktif manevraları (bkz. Preston, 2005: 80) hem de Hitler'in ekonomik ve askerî açıdan Franco'nun bir yük olacağını hesaplamış olması –Franco'nun ekonomik sıkıntılardan dem vurarak Alman ve İtalyan yetkililere sık sık avuç açtığı bilinmektedir (Preston, 1993: 325)– Franco'yu çok istese bile savaşa doğrudan katılmaktan uzak tuttu. Yine de, İspanyol faşizmi savaşta tamamen tarafsız kalmadı. Almanya'nın SSCB'yi işgalinin ardından harp dışında olma konumunu "ahlaken savaşın içinde olma"ya dönüştürdü ve 18 binden fazla İspanyol askeri Mavi Bölük adıyla Leningrad civarına SSCB'yle savaşmaya gönderildi (Leitz, 2002: 139). Ayrıca İspanyol basınının faşist davanın hizmetine sunulması, U-botların yakıt ve donanım ikmalinin yapıl-

185) İşin ironik yanı, gerilla mücadelesinin güçlenmesi, birlik ve beraberliğe ihtiyaç olduğu düşüncesiyle ordu içindeki Franco karşıtı rüzgârları dindirmiş, Franco için "bir talih kuşu olmuştu" (Preston, 2005: 101).

ması, İspanya içinde radar, hava keşfi ve casusluk faaliyetlerine izin verilmesi, değerli hammaddelerin Hitler'e yollanması vb. tüm savaş boyunca devam etmişti (Preston, 1992: 1). Fakat her şeye rağmen, Franco tarafsızlık görüntüsünü korudu.

Bu bağlamda, savaştan mağlup ayrılan Almanya ve İtalya'da faşizm yıkılsa da, savaşa aktif olarak katılmayan Franco faşizmi baki kaldı. Franco rejimi BM'den ve ABD öncülüğünde kurulan yeni dünya düzeninden ilk başlarda dışlanmasına karşın, faşist rejimi ortadan kaldırmak için hiçbir adım atılmadı. En basitinden, Franco'nun hiçbir askerî gücü yoktu; Franco Amerikan savaş yetkilisine İspanyol silahlı kuvvetlerinde tek bir radar olmadığını, hava aracı, ağır tanklar ve tanksavarların da çok az olduğunu bizzat itiraf etmişti (Preston, 2005: 135); dolayısıyla "demokrasi güçleri"nin saldırısına direnme ihtimali yoktu. Fakat paylaşım kavgasında İspanya, deyim yerindeyse, arada kaynadı. Hepsinden önemlisi, dünya savaşının akabinde başlayan Soğuk Savaş'ta Franco'nun komünizm düşmanlığı önemli bir cephaneydi. Bu yüzden Batı emperyalizmi bir kez daha demokrasi aşkını unutmuş, Franco'yla mantık evliliği yapmıştı. Böylece anti-faşist güçler bir hüsran daha yaşadı.

Faşizmin Siyasal İktisadı: "Zengin Daha da Zenginleşti"

Faşizmin ekonomideki sicilini diğer faşist rejimlerle kıyaslarken, İç Savaş'ı dikkate almak gerekir. Her şeyden önce, faşistlerin erken bir tarihte harekete geçtikleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan savaştan ötürü, Avrupa'daki diğer iki faşist rejimden çok daha kötü şartlarda iktidara geldiği söylenebilir. Yukarıda bahsedilen tarihsel gelişiminin bir payı olmakla beraber, işçi sınıfı hareketi daha yükselişini tamamlamadan, sivil faşist hareket yeterince kitleselleşemeden ve burjuvazi demokrasi silahlarını tüketip tüketmediğinden emin değilken devlette yuvalanmış faşist güçler harekete geçmişti. Dolayısıyla faşistlerin kendileri açısından erken bir tarihte hareket edip ülkeyi kan gölüne çevirmiş olmaları bakımından faşizmin adeta salt zor yoluyla, zamanlama bakımından sermayenin bile istekleri hilafına iktidara geldiği söylenebilir.

Fakat faşizmin bütünsel bir analizini yaptığımızda bu tespit eksik kalır, zira zor tarihte ancak tali bir rol oynayabilir, öncelik ekonomik temelli toplumsal dinamiklerdedir.

İspanya 1930'lu yıllara gelindiğinde birkaç sömürgeye sahip olmasına karşın gerçek anlamıyla emperyalistleşme adı verilemeyecek bir aşamadaydı. Uluslararası rekabette geç kalmış bir ülke olarak, sanayisi de çarpıklıklar ve eşitsizlikler sergiliyordu. Sözgelimi yüzyılın son çeyreğinde İngiliz sermayesinin kuzeydeki Rio Tinto bölgesine büyük yatırımları sonucu İspanya en büyük bakır üreticisi konumuna yükselmişti. Fakat belli birtakım sektörler dışında dışarıya bağımlılığı gözle görülür düzeydeydi. Yüzyılın başında bu şekilde yabancı sermayenin egemenliği söz konusuyken, sonrasında durum tersine dönmeye başladı. İspanya bankaları hidroelektrik işletmelerine büyük yatırımlar yaparak (bu süreç doruk noktasına Franco faşizmi döneminde ulaşacaktı), yabancı hisselerin bir kısmını satın aldı. Sermaye bulamadığı için madenlerini işletemeyen yarım yüzyıl öncesinin İspanya'sı çoktan gerilerde kalmıştı. Vizcaya Bankası bu alanda özellikle faaldi ve diğer bankalarla birlikte ekonomideki merkezîleşme, yani küçük mülkiyetin yutulması sürecini hızlandırmıştı. Böylece örneğin elektrik sanayisinde bir tekelleşme yaşanmıştı.

Bu nedenle İç Savaş öncesinde İspanya ekonomisinin emperyalistleşme aşamasına geldiği gibi net bir ifade kullanmak güç olsa da, bunun için gün kolladığını söylemek mümkündür. Fakat diğer yandan, faşist rejimleri gündeminde emperyalistleşme olan ülkelerin uyguladıkları tespitinden, yalnızca ekonominin iç dinamiklerinin bu yöne çoktan ya da tamamen girmiş olmasını anlamamak gerekir. Troçki'nin de belirttiği üzere, mevcut uluslararası bağlamın ya da başka bir deyişle emperyalist rekabetin bu süreci engelliyor olması da (verili ülkenin sömürgelerinin olmaması ve düzenli hammadde akışının eksikliği de) içerideki çelişkileri alabildiğine arttırır ve daha ileri bir kapitalist ülkenin yaşadığı sorunları gündeme taşıyarak faşist bir zor hükümetini gerekli kılabilir.

Ama hepsi bir tarafa, İspanya uzunca süredir kapitalist ekonomiye sahipti ve kendi iç pazarını oluşturmuştu. Bu temelde faşizm

için diğer şartlar uygundu: İşçi sınıfı kendisi-için-sınıf olduğunun bilincindeydi. Ekonomik açıdan bakıldığında, burjuvazi militan işçi örgütlerinin varlığına tahammülsüzlük sınırına gelmişti. İspanyol ekonomisi grevlerden, işçilere verilen ekonomik ve sosyal tavizlerden rahatsızdı. Yapısal dönüşümlerini gerçekleştirmek ve uluslararası rekabette geç kalmışlığını telafi edebilmek için gereksiz gördüğü her alandan kısıntı yapması zaruri hale gelmişti. "İspanya'nın önde gelen iki iktisat tarihçisi Josep Fontana ve Jordi Nadal talihsiz İkinci Cumhuriyet'in karşı karşıya olduğu en ciddi sorunların dışsal ya da konjonktürel faktörlerden değil, uzun vadeli yapısal sorunlardan (özellikle de tarımdaki sorunlardan) kaynaklandığını iddia edecek kadar ileri gitmiştir. Üç yıl sürecek iç çatışmalara yol açacak sıkıntıların ve bunalımların [ekonomik] kökenleri her şeyden önce burada yatıyordu" (akt. Harrison 1995: 6). Siyasal açıdan ise burjuvazinin demokratik işleyişi diğer ucunu göstermişti: Olağan dönemlerde burjuvaziye sömürdüğü kitlelerin örgütlü desteğini alma fırsatı sağlayan sendikalar ve reformist işçi partileri devrimci ayaklanmalar için bir kalkış noktası oluşturmuştu.

Öte yandan uluslararası durum da azımsanmayacak bir etkendi, zira o dönemde mevcut faşist devletlerin müttefik arayışı söz konusuydu. İspanya faşizmi dünya arenasında iki büyük faşist devletin varlığından fazlasıyla yararlanmış, hattâ bir bakıma bunların itkisiyle doğmuştur. İşçi sınıfı partilerinin tüm ihanetlerine rağmen, faşist güçlerin desteği, özellikle de savaşın ikinci yarısında Hitler'in yaptığı yardımlar olmasaydı, savaşın seyri çok farklı olabilirdi.[186] İspanyol zenginlerinden muazzam fon aktarımı (Esenwein ve Shubert, 1995: 185) dışında, Franco'ya İç Savaş'ta krediyle verilen yabancı yardımların toplamı yaklaşık 700 milyon dolardır (Viñas, 2001: 281); İspanya'da faşizm böyle kazanmıştır. İki tarafa yapılan maddi yardımlar hem çok orantısızdı hem de "Cumhuriyetçiler ihtiyaç duyduklarının ancak bir kısmını, üstelik uzun

186) Troçki böyle bir durumda mevcut önderliklerle bir işçi iktidarı ya da bir "işçi hükümeti" değil, bir Bonapartist diktatörlük kurulacağını söyler. Yani "önce savaş, sonra devrim"in anlamı, "önce savaş, sonra işçi sınıfına karşı başka bir savaş daha"dır.

gecikmelerden sonra ve fizikî ve manevi açıdan korkunç bir bedel ödeyerek elde edebiliyorlar"dı (Howson, 1999: 250).[187]

Her halükarda, faşizm kurulmuş ve sermaye kazanmıştı. Faşizm burjuvazinin egemenliğiydi, iktidara yeni bir sınıfı (mesele küçük burjuvaziyi) *taşımamıştı*. Mülkiyet biçimi ve üretim ilişkileri, kısacası sermayenin egemenliği değişmemiş, yalnızca siyasal üstyapıda değişiklik yaşanmıştı, başka bir deyişle faşizmde eskinin egemen sınıfı olan burjuvazinin egemenliği başka bir biçim altında devam ediyordu.

Faşizm İspanyol sermayesinin tekelleşme adımlarını hızlandırdı. Zamanında taban olarak kullandığı küçük mülksahibi kesimlere sırt çeviren Franco yönetimi, sınai alanda yeni girişimlerin önünü tıkayan önlemlerle ve kredi mekanizmalarıyla tekelleşmeyi ilerletti. Böylece bankalar, daha doğrusu büyük bankalar bu düzenin en kazançlı çıkan kesimlerinden biri oldu. Yukarıda bahsedilen mali sermayeleşme adımının bir parçası olarak, bankacılık sektörünün kapıları yeni girişimlere kapanmış ve büyük banka yöneticileri de faşist korporatizmin bir numunesi olarak ortak çatı altında birleşerek ülkenin tüm para politikasını belirlemeye başlamıştı. Büyük bankalar küçük bankaları yutmuş, pek çok şirketi de denetim altına almıştı. Franco rejimiyle sıkı işbirliğinden ötürü rekabetten korunan beş büyük bankanın yıllık kârları inanılmaz gibi görünse de yüzde 700'lük bir artış yaşamıştı! Mali kaynakların üçte ikisi bunların elindeydi (Payne, 2000: 389). Faşizm açıkça mali sermayenin egemenliğiydi, yanılsamalarının kurbanı küçük mülksahibinin değil.

Belirtildiği üzere, İspanyol faşistleri iktidara yakıp yıkarak gelmişlerdi. Kimi iktisatçılara göre bunun ekonomiye faturası sonradan çok ağır olmuştur, kimileriyse bunun abartıldığını ve faşizmin ekonomiyi şaha kaldıramayışını meşrulaştıracak bir kılıf olarak sunulduğunu öne sürmüştür. Her halükarda, faşistler iktidara

187) Hitler'in 1942'de sarf ettiği şu söz meşhurdur: "Franco Junker-52'lerin hatırına bir anıt dikmeli. İspanyol devrimi [aynen öyle!] zaferini bu hava aracına borçlu. Talih yüzlerine güldü de, bizim uçaklarımız Stuttgart'tan İspanya'ya doğrudan uçabildi" (Trevor-Roper, 1953: 558).

ölümüne gelmişlerdi. Ülkedeki yollar kullanılmaz hale gelmiş, köprüler yıkılmış, demiryolu araçlarının yarısı kaybedilmişti. Kişi başına gelir on dokuzuncu yüzyıl seviyesine gerilemişti. Gemicilik sektöründe yüzde otuzluk, demiryollarında yarı yarıya bir kayıp söz konusuydu. Üretim büyük zarar görmüş, kişi başına milli gelir yüzde yirmi sekiz düşmüştü. İç Savaş bittiğinde sınaî üretimde yaklaşık üçte birlik gerileme vardı. Keza tarımsal alanda da durum hiç parlak değildi; hayvanların yarısı telef olmuştu. İkinci Cumhuriyet'in kurulduğu dönemdeki tarımsal üretim seviyesine ancak 1950'lerde ulaşılabilecekti, üstelik bu dönemde kır nüfusunda artış yaşanmıştı.

Fakat pek çok altüst oluşa karşın, İç Savaş'ta tekstil, metalürji gibi esas sanayi sektörleri yıkımdan etkilenmedi. Dahası yeniden inşa sürecinin 1945'e gelindiğinde tamamlandığı rejimin önde gelenleri tarafından da bizzat dile getirilmiştir. Tüm bunlara rağmen İspanya 1950'lerin ortalarına kadar ekonomik bir yükseliş yaşayamadı. İspanyol burjuvazisi faşizm kozuna "erken" başvurmuş, işçi sınıfının gücünü yanlış hesaplamış ve bu nedenle altından çok zor kalktığı bir iç savaşa sürüklenmişti. Böylece sanayileşmesi de yarıda kesilmiş bir ülkede, faşizm bir ileri atılımdan ziyade, öncelikle yaraları sarma işlevi gördü. İspanyol faşizmi ekonomik açıdan, her şeyden önce, bir yeniden inşa girişimiydi ya da böyle kaldı. 1940'larda faşizm İspanya'yı İç Savaş öncesinden daha ileri götürmek bir tarafa, bu döneme yetişmeyi bile başaramadı. Kabaca II. Dünya Savaşı sonrası yerini askerî diktatörlüğe bırakan rejim, ekonomiyi şaha kaldırdığı için değil, burjuvazinin düzenini kurtardığı ve 1960'lardaki "ekonomik mucize"nin toplumsal ve siyasal zeminini (kuralsızlığı) döşediği için (bkz. Mike Richards, 1996: 173 v.d.) sermaye açısından çok başarılıydı.

Dolayısıyla İspanyol burjuvazisini toptan yok oluştan kurtardığı için nihayetinde başarılı olsa da, hedeflenen adımları (ekonominin bulunduğu yerden daha ileriye gitmesi ve bu bağlamda sermayenin yeniden yapılandırılması) gerçekleştiremediği dikkate alındığında, Franco faşizminin tarihe başarısız bir faşizm deneyimi olarak geçtiğini söylemek de mümkündür.

Başarısızlığı açıklamak için ekonomiden anlamayan Franco ve çevresindekilerin otarki (kendi kendine yeterlilik) denemesini gerekçe göstermek yanlıştır, zira bu girişim sebepten çok aslında bir sonuçtu. İngiltere ve Fransa çok katı koşullarda kredi önerirken, İtalya ve Almanya'nın fazladan mübadeleye sokacak tek kuruşu dahi yoktu. Ayrıca İspanya'nın altın rezervi bahsedilen nedenlerden ötürü tükenmiş ve de ülke içindeki sermaye birikimi dibe vurmuştu. Böylece İspanya için içe kapanmak neredeyse kaçınılmaz hale gelmişti. Franco yönetimi de zorunluluğu erdem haline getirerek bunu milliyetçi söylemini güçlendirmek için kullanmıştı. Fakat ekonominin kötü yönetiminin de bir neden olduğu elbette reddedilemez.

Öte yandan, faşizmin belirleyici özelliği olarak ekonomiye bakmak yöntemsel olarak yanlıştır. Faşizm bir siyasal yönetim biçimi olduğundan son tahlilde siyasal düzene yaptığı katkı önemlidir. Faşizmin görevi –siyaseti Lenin'in tabiriyle "yoğunlaşmış ekonomi" olarak kavramak kaydıyla– siyasaldır. Toplumsal ve siyasal karışıklığa tersinden son vererek burjuvazi açısından bir istikrar ve denge rejimi oluşturur, ekonomik ilerleme sağlaması bu görevden sonra gelir. Doğru ekonomik politikaları değil, gerekli siyasal uygulamaları (yani özü bakımından, zor eylemlerini) gerçekleştirir. Faşizmin görevi işçi hareketini ezmek, devrimci tehdidi ya da genel olarak radikal muhalefeti savuşturmak, böylece tehdit altındaki kapitalist işleyişe uzun süreli bir garanti sağlamaktır. Franco faşizmi, tekrarlamak gerekirse, bu görevinde başarılı olmuştur.

İspanya'da faşizmin burjuvazi açısından başarılı olup olmadığı bir tarafa, işçi ve emekçiler için faşizm tam bir felaketti. Faşist yönetimde kitlelerin yiyecek kıtlığı değişmez bir olgu olarak kaldı. İlk beş yılda öncesine göre 200 bin daha fazla insan kötü beslenmeden dolayı yaşamını yitirdi. 1940'larda İspanya sadece açlıkla boğuşmadı, sıtma ve tifo da ülkeyi kırıp geçirdi. Hammaddelere devletin el koyması ya da bunu kendi denetimine alması nedeniyle bir müddet sonra geniş bir karaborsa ağı oluştu. En basit kalemden en son sanayi ürününe kadar her şey karaborsaya düştü. 1940'lar boyunca süren yüksek enflasyon elbette en çok toplu-

mun yoksul kesimlerini vurdu. Yoksullar daha da yoksullaşırken, vurgunculuk zenginleri daha da zenginleştirdi.

Ama Franco faşizmi kapitalistler için gayet yararlıydı (ve muhtemelen Stanley G. Payne'in [2006a: 191] gözünde de bu yüzden otoriter rejimler içinde "en başarılısı"dır). Franco 1942 yılında İspanya'yı kurtarıp kurdukları rejim sayesinde "Zengin daha da zenginleşti" diye övünüyordu: "Bizim kutsal savaşımız zenginin daha da zengin olduğu yegâne savaştır"! (akt. Esteban 1976: 91) Gerçekten de rejimin özü buydu. Faşizmde sömürü oranı alabildiğine arttı; 1945'e kadar gerçek ücretler savaş öncesine göre yüzde yirmi beş daha düşüktü. Bunu faşizm yerine savaşa bağlamak pek akıl kârı değildir, zira bu oran 1945-53 arasında düşmek bir tarafa, daha da yükselmiş ve yüzde ellilere çıkmıştı ve bu nedenle karne sistemi 1952'ye kadar sürmüştü. Aynı sömürücü amaçlarla azalan oranlı vergi sistemi yürürlüğe konmuştu.

Bugün kasap Franco'yu Hitler'le karşılaştırıp daha merhametli olduğu noktasından hareketle meşrulaştırmaya çalışanların iddialarının aksine, Franco faşizmi İspanya halkına hiçbir şey getirmedi. Franco faşizminde İspanya Avrupa'da verem oranı en yüksek, okuma-yazma oranı en düşük ülke konumundaydı. Her modern diktatörlük gibi iş "kazaları" ve bebek ölüm oranı son derece yüksekti (Graham, 1996c: 243). Kapitalistler keselerini doldurdursunlar, pek çok çocuk yetersiz beslenme sorunu yaşıyordu. Franco başka alanlara kaynak bulabiliyordu, mesela savaş bitmiş olmasına karşın hâlâ yarım milyondan fazla askeri, 22 bin subayı olan bir orduya muazzam bir para harcanıyordu, sivil bürokrasi yandaşlarla her geçen gün daha da şişiyordu, ama ezilenler için kaynak yoktu. Keza devlet bürokrasisinde rüşvet ve yolsuzluk had safhadaydı. Kısacası, 1950'lerin ortalarında bile İspanya'da ortalama bir insanın günlük kalori ve protein ihtiyacını zar zor karşıladığı düşünüldüğünde faşizmin İspanya halkına nasıl bir katkı sağladığı görülebilir.

Fakat ekonomiden bahsediyorsak, kimin ekonomisinden bahsettiğimizi de belirtmek gerekir. Franco rejimi sadece Soğuk Savaş konseptinden ötürü destek görmedi; İspanya'nın sermaye için

istikrarsız mazisi dikkate alındığında, uluslararası yatırımcılar için daha güvenli bir yatırım alanı sundu. 1951'de işçilerin maaşları hâlâ 1936'nın yüzde altmışı düzeyindeydi. Faşizmin kuralsız, dizginsiz sömürü ortamını gören yabancı sermaye de "sel oldu aktı" (Preston, 2007: 322-3).

Faşist devlet özel yatırımları düzenleyip, dış ticarete kısıtlamalar getirdi. Bunun dışında kendi de işletmeler açtı. Devlet işletmesi INI demiryolları, kimyasal maddeler, kömür ve gemi sanayisinde faaldi. Fakat INI ekonominin yalnızca yüzde yedisine hâkimdi, tıpkı Nazilerin yönetimindeki faşist Almanya'da olduğu gibi, kapitalistler üretime kendi işletmelerinde devam ediyorlardı.

Franco dönemi boyunca İspanya tarımın ekonomide ağırlıkta olduğu bir ülke olmayı sürdürdü. 1950'lerin ortalarındaki sınaî sıçramaya karşın, 1960'ların sonunda bile aktif nüfusun yüzde 41,3'ü tarımda çalışıyordu. Sanayi ve ticaret az sayıda eyalette toplandığından birçok bölgede tarım ve hayvancılık çok daha büyük bir yer kaplıyordu (Malefakis, 1970: 11-12).

ABD 1953'te Franco rejimiyle ekonomik ve askerî anlaşmalara imza atarak rejime onayını pekiştirdi. Bu destek Franco rejiminin uluslararası ekonomiyle ilişkilerini geliştirdi. Bir sözde liberalleşme hamlesi olarak 1958'de çıkartılan Toplu Anlaşma Yasası ile ücret ve çalışma koşullarının patronlarla işçi temsilcileri arasında belirlenmesi onaylandı (Molinero ve Ysàs, 2003: 191). Elbette bu bir toplu sözleşme değildi, esas kontrol hâlâ patronlardaydı ve işçilerin kendi haklarında diretmemeleri adına her adım atıldı. 1962'de getirilen anlaşmazlık durumunda zorunlu hakemlik müessesesiyle her ihtilafta patronlar korunmuş oluyordu.

Siyasal ve Toplumsal Alanda Faşizm

Marksizm öncesi sosyalizmin simge isimlerinden ütopyacı sosyalist Charles Fourier bir toplumun gelişmişlik seviyesinin en şaşmaz kıstasının kadınların o toplumdaki özgürlük düzeyi olduğunu söylemişti. Bu sözün doğruluğunu Franco faşizminde tespit etmek mümkündür, zira faşist rejimin gericiliğinin en çarpıcı şekilde görüldüğü yer kadınların yaşamıydı.

Siyasal alanın özeti bir cümleyle ifade edilebilir: Kadınlar oy hakkından mahrum bırakılmışlardı, 37 yılda tek bir kadın bakan bile olmadı. Toplumsal alandaysa durum daha da içler acısıdır. Franco rejimi Katolik kilisesiyle el ele vererek kadınları ev yaşamına hapsetti. Özellikle de evli kadınların çalışması tasvip edilmiyordu. Kadının yeri dört duvar arasıydı ve bu yüzden 1942'de uygulamaya konulan çalışma mevzuatı uyarınca evli kadınların işten atılmasına, dört yıl sonra çıkartılan bir yasayla da eşi çalışan erkeklerin devletin verdiği aile priminden yararlanamamasına hükmedildi (Graham, 1996b: 184). Böylece 1950'de kadınların sadece yüzde 15,8'i çalışıyordu. Kadınlara istikbalin koca bulmaktan geçtiği telkin edilirken, bunun nasıl yapılması gerektiği de sıkı kurallara bağlanmış ve boşanma, kürtaj, başka bir milletten erkekle evlenme hakkı vb. kaldırılmıştı (Lannon, 2009: 214). Her kadın yasalar önünde kocasına tabiydi. Dahası Franco çapkınlık konusunda erkeğin elinin kiri, kadının alnında leke uygulamasına resmen geri dönmüştü. Öyle ki erkeklere "namus cinayeti" işleme hakkı bile tanınmıştı. İç Savaş'tan hemen sonra karma eğitim kaldırılmış ve otuz yıl boyunca okullarda "eğitim", esasen, din temelli, harem-selamlık verilmişti; zaten eğitimin temel amacı kadını ev kadınlığına hazırlamak olmalıydı. Bu ayrımcılık daha savaşın ilk aylarından itibaren başlamış ve Franco diktatörlüğünün son ânına dek sürmüştü (Lannon, 1991: 214-15 ve 228; Shubert, 1990: 214).[188]

Kadın hakları gibi ulusal haklar da yok sayıldı. Güçlü ırkçı tonları olan "Kastilya" (İspanyol) milliyetçiliği iyiden iyiye sivriltildi ve ayrımcılık had safhaya çıktı. Kastilya dili hariç bütün diller yasaklandı ve dahası bu dillerin sadece birer lehçe olduğu buyruldu (Núñez Seixas, 2005: 60); her yerde "Kastilyaca" kullanmak zorunlu hale getirildi, hattâ mezar taşları bile değiştirildi (Labanyi, 1996: 208).

188) Doğrudan uzantısı olarak görmek mümkün olmasa da, İspanya bugün bile kadın hakları noktasında geridir. Avrupa Komisyonu'nun "Avrupa'da Eğitimi Erken Terk Durumu" başlıklı raporuna göre, kız öğrencilerin eğitimi yarıda kestiği ülkeler arasında yüzde 39,9'la birinci sıradaki Türkiye'nin ardından İspanya yüzde 19,8 ile ikinci sırada yer alıyor (*Cumhuriyet*, 23 Mart 2015).

İşçi gazeteleri ve dergileri kapatılmış olmasına karşın, yine de yoğun bir sansür uygulanıyordu. Sanatta sansür "Kırmızı Başlıklı Kız"ın "Mavi Başlıklı Kız"a dönüştürülmesiyle başlamış, kitap fuarlarında kitap yakma orjileriyle taçlandırılmıştı. Fakat dönemin en önemli kitle kültürü aracı sinemaydı ve zihinleri kontrol altında tutmak için sinemanın her yönüyle zapturapt altına alınması gerekiyordu. Bu amaçla filmlere İspanyol milliyetçiliği ve mutlu sonlar dayatılıyor, dublajlarda ahlaka mugayir bulunan kısımlar değiştiriliyor, örneğin Tarzan'ın Jane'inin açık göbeği tesettüre sokuluyor, hattâ erkeklerin çıplak bacakları bile mahzurlu kategorisinde değerlendiriliyordu! (Graham ve Labanyi, 208-11) Bikiniyle izin verilen ilk İspanyol filmi ancak 1962'de seyirci karşısına çıkabildi. Sanat düşmanlığı rejimin son ânına kadar sürdü. Öyle ki 1970'lerde bile Picasso tabloları sergileyen galeriler ve kitapçılar faşist saldırılara maruz kalıyordu.

Eğitim alanına milliyetçi, cinsiyetçi ama hepsinden öte dinci ayrımcılık damga vurdu. Franco'nun rolleri dikkatle tevzi ettiği iktidar öbeğinde örneğin "Adalet" Bakanlığı Karlosçulara verilmişken, eğitim de Katolik Kilisesi'nin kontrolündeydi. Dinî eğitim mecburiydi. Okullar Falange'nin faşist "andımız"ının okunduğu bir törenle başlıyor, sabah merasiminde göndere çekilen bayrak askerî üniformalı çocukların beyinleri yıkandıktan sonra okul çıkışında aynı tantanayla yarıya indiriliyordu. Dersliklerin duvarlarında Franco portresi ile haç yan yana duruyordu (Preston, 2005: 37).

Kökleri İç Savaş dönemine kadar uzanan bir uygulama olarak, ülkede ifade, toplanma ve gösteri özgürlüğü yoktu. Bireylerin özgürce seyahat etme hakkı kaldırılmıştı. Bir o kadar önemlisi, İç Savaş'ta faşizm karşıtı cephede yer almış kişilere fişleme sistemi sayesinde dışarıda geçirildikleri her gün zehir ediliyordu. Franco faşizmi tam bir intikam rejimiydi.

Faşistler her türlü işçi örgütünü ve genel olarak bağımsız örgütlenmeleri dağıtmıştı. Tek parti düzeninde ne bağımsız partilere ne de sendikalara yer vardı. En büyük iki örgüt olan CNT ve UGT'ye kilit vurulmuş, mal varlıklarına el koyulmuştu; bu para

yeni yapının inşasında kullanılacaktı. Faşistler İç Savaş sırasında kendi hükümetlerini kurduklarında ilk iş olarak korporatist sendikalar oluşturmaya yönelmişlerdi. 1938'de kabul edilen Sendikal Birlik Yasası Mussolini İtalya'sından neredeyse birebir kopyalanmıştı (Esenwein, 2005: 113). Bu proje İç Savaş bittikten sonra hızla hayata geçirildi. 1940'ta Franco'nun dikey sendikal (korporatif) örgütlenmesi İspanyol Sendikal Örgütü (OSE) kuruldu. Dikey ya da Resmi Sendikalar adıyla da bilinen bu yapıya hem işçilerin hem de patronların üye olması zorunlu tutuldu. Burada da işçi ile patron arasındaki şartlar eşit değildi. İşçilerin sendikaları lağvedilmişken, patronların OSE içinde kendi geleneksel sınıf örgütlülüklerini korumalarına izin verilmişti (Bengoechea, 2003: 181-2). Patron, işçi ve teknisyenlerin aynı birliğin içinde yer aldığı bu örgütlenmeler Franco döneminin önemli parçalarından biri oldu. Devlet; sınıf farklılıklarının aşıldığı kusursuz birlikler diye pazarladığı bu dikey sendikalar yoluyla emek pazarını kontrol ediyor, ücretleri düşük düzeyde tutacak şekilde belirliyor, sermayeye uygun çalışma kuralları dayatıyordu. Bu çerçevede, işçilerin grev ve toplu sözleşme gibi hakları da kutsal birliğin bozulmaması için yasadışı ilan edilmişti. Üretimi aksatmak bile devlete karşı işlenen suçlar kapsamındaydı.

Aynı şekilde, kırda da dikey sendikalar oluşturulmuş, büyük topraksahiplerinden küçük üreticilere, kiracılardan günlükçülere kadar hepsi tek bir örgütlenme içinde toplanmış ve kır yaşamı kontrol altına alınmıştı. Cumhuriyet döneminin mütevazı toprak reformu da geri çekilmiş, topraklar eski sahiplerine iade edilmişti. Bu mekanizmaların yardımıyla kırda da ücretler yüzde kırk oranında düşmüştü.

Franco ilk dört yıl kişisel kararnamelerle olmak üzere yönetimi tamamen kendi ellerinde tuttu. Asker ve polis aygıtı çok geniş çaplı bir yeniden düzenlemeden geçirildi; çivisi çıkmış devlet aygıtını baştan aşağıya yeniden örgütlemek gerekiyordu. Devrimci yükseliş döneminde burjuvazi iktidar dümeninin kontrolünü kaybetmiş, devlet aygıtı önemli hasarlar görmüştü. Devlette görevli ki-

şiler burjuvazi açısından zararlı pek çok yenilikle tanışmıştı. Dahası ordu, polis ve diğer "güvenlik" birimleri bölünmüş, bir kısmı devrimci saflara katılmıştı. Her ihtimale karşı tepeden tırnağa bir temizlik gerekiyordu. Yeniden düzenlemenin anlamı buydu.

1942 yılında Cortes yeniden açıldı. Faşizmde demokratik kurumların göstermelik biçimlerinin var olabileceğinin tipik bir örneğiydi bu. Nitekim İtalya'da da demokratik parlamenter devletin bazı kurumları itibari şekilde de olsa var olmaya devam etmişti (bkz. Poulantzas 2004: 407-8). Troçki Haziran 1924'te yaptığı bir konuşmasında Mussolini'nin "faşist iktidarı, yani yasadışı savaş aygıtını parlamentarizmin yasal mekanizmasına uydurmak için çırpındığını ve belli oranda bir başarı elde ettiğini" söyler. Nitekim bundan bir ay önce, *Komünist Enternasyonal'in İlk Beş Yılı* kitabının "Giriş" kısmında, "İtalyan faşizmi politikalarını parlamenter yoldan 'düzenleme' yoluna gidiyor" diye yazdığı da dikkate alındığında, Troçki'nin hiçbir şekilde bunu olasılık dışı görmediği anlaşılır. Sıkışan faşizm göstermelik "demokratik" kurumlara başvurabilir. Nitekim Türkiye'de 12 Eylül'deki faşist diktatörlük döneminde de Türk-İş kapatılmamıştı, ama zaten varlığıyla yokluğu belli değildi. İspanya'da da durum bundan farksızdı. Cortes bir temsiliyet alanından çok, istişare organı olarak kaldı. Üyelerinin çoğu dolaylı yollarla seçilen ya da doğrudan atanan bu meclis, hükümet karşısında denetleyiciliğe ya da yasa çıkarma yetkisine sahip değildi. Daha önemlisi, iç işleyişinden de bağımsız olarak, ülkede genel oy hakkı yoktu, işçi ve emekçilerden tümüyle uzak bir meclisti bu.

Yönetimin gericiliğinin başka bir tezahürü olarak 1947'de krallık ilan edildi, ama müstakbel kralın kim olduğu belirtilmedi. Franco bu Veraset Yasası'yla kendisini kral naibi ve ömür boyu devletin başı ilan etmişti. Sürgündeki XIII. Alfonso'nun ölümünden hemen önce, "Franco bir hiçken ben onu seçtim. O beni sırtımdan vurdu, her dönemeçte beni aldattı" dediği rivayet edilir (Preston, 1993: 325).

Faşizmin kurulmasıyla Serrano Suñer ikinci adam oldu ve Falange partisinin başı olarak hem İçişleri hem Dışişleri Bakanlığına

kuruldu. Fakat koltuğunda rahat yüzü görmedi. Suñer'in ikbal avcılığı egemenler arası iktidar kavgasında Franco'yla bile belli oranda karşı karşıya gelmesine yol açtı ve 1942 Eylül'ünde Dışişleri Bakanlığı görevinden alındı (Preston, 2005: 75-6). Yama işi görünümündeki faşist bloğun iç mücadeleleri her zaman devam etti. Falange kökenliler birleşmeye direndi, tek parti olma hayalleri hep sürdü. Öyle ki Falange lideri Hedilla, Franco'ya muhalefetinden ötürü 1944'e kadar hapiste kaldı. Burada da "fikirlerim iktidarda ben içeride" durumu söz konusuydu ki, yalnızca biçimsel olarak içerideki Falange üyeleri değil, dışarıda olup ters düşenler için de geçerliydi. Faşist Franco rejiminin kurulmasının hemen ardından Falange'nin en öne çıkan, en sivri elemanları devlette birtakım görevlere getirildi. Faşist unsurların kimilerinin önemsiz, kimilerinin de bakanlık gibi üst mevkilere (daha ilk yıl Falange üyelerine beş bakanlık verilmişti) getirilmesi, hararetli faşistlerin kısmen de olsa ehlileştirilmesinin en önemli ayağıydı. Çatlak sese tahammül yoktu, muhaliflerle bu şekilde de hesaplaşmak mümkündü. Ne var ki faşistlerin pek çoğu aradığını bulamadı, elebaşı Franco elemanlarının yüzüne pek bakmadı.

Gerçekten de Franco iktidarı aldıktan sonra Uzun Bıçaklar Gecesi türünde bir temizlik operasyonuna ihtiyaç duymadı; bunun temel nedeni resmî faşistlerin baskın niteliği ve iç temizlik kısmının İç Savaş sırasında tek parti kurulurken halledilmiş olmasıydı. Dahası, Uzun Bıçaklar'ın kansız bir benzerini 1941'de FET y de las JONS'ta altı ay süren bir iç temizlikle sağlamıştı (Preston, 2005: 109). Geri kalan Falange radikallerinden bir kısmı da 1941'de Mavi Bölük'ün parçası olarak Alman ordularıyla birlikte savaşmak üzere Doğu Cephesi'ne yollanarak tasfiye edildi (Graham, 2005: 75).

Faşist darbe sol örgütleri siyaset sahnesinden sildi. Anarşist hareket bir daha asla böyle bir kitleselliğe ulaşamadığı gibi, İspanya'da güçlü bir gelenek sürdürmeyi de başaramadı. İster anarşizmin kabuk değiştirerek işçi hareketinden kopup (anarko-sendikalizmi bırakıp) bireyci anarşizme kayması anlamında, ister sayıca daha da marjinalleşmesi anlamında alalım, anarşist hareket dağıldı. Sosyalist Parti ise Franco diktatörlüğünün çöküşünden sonra

yeniden siyaset sahnesindeki yerini alıp tıpkı İkinci Cumhuriyet günlerindeki gibi koalisyon hükümetleriyle, burjuva partilerine yanaşmalarla varlığını sürdürse de; eski reformist partiyle bile arasında dağlar kadar fark vardır ve ancak görünüşte eski PSOE'nin devamıdır (ayrıntı için bkz. Juliá, 1990: 269-85).

Savaşta kazananlardan biri din, daha doğrusu Katoliklik olmuştu, ama ne pahasına! Katolik âleminin savaş boyunca sergilediği tutuma yaraşır şekilde, çiçeği burnunda Papa XII. Pius, Franco'nun zaferini "müthiş bir sevinçle" karşıladığını belirten bir mesaj yayınladı. Ruhban üyeleri hak ettiklerini düşündükleri mevkilere tekrardan kuruldular. Ama Katolik Kilisesi böyle kanlı bir diktatörlüğün yanında yer alması ve içinden –1960'ların sonuna kadar– elle tutulur hiçbir muhalif ses çıkaramaması sonucu kendi kaderini de çizmiş, zaten kısıtlı olan itibarına iyiden iyiye gölge düşürmüş ve İspanya'nın toplumsal hayatında bir daha hiçbir zaman eskisi gibi merkezî bir rol elde edememiştir. Bu süreçte toplumsal ve ekonomik yapının dönüşümü de rol oynasa da, değerlendirme yaparken dinlerin ve din kurumlarının değişen toplumsal dokulara uyum sağlama konusundaki esneklikleri atlanmamalıdır: İspanya'da Katoliklik siyasi bir şaibenin altında ezilmişti ve Franco diktatörlüğünün sonlarına doğru muhalefete geçmesi bile onu kurtarmaya yetmemişti.

Faşizmin Çözülüşü

Faşizm burjuvazinin siyasi açıdan mülksüzleştirilmesidir. Ekonomik açıdan mülksüzleştirilme tehdidiyle karşı karşıya kalan burjuvazinin can havliyle sarıldığı bir silah olarak dizginlerin burjuvazi adına kullanılmak üzere bir kişi ya da zümreye devridir. Gelgelelim Troçki bu tespitini hiçbir zaman burjuva devlet aygıtının yitirilmesi, devletin kapitalist niteliğini kaybetmesi anlamında kullanmamış, aksine faşist devletin burjuva niteliğini her defasında belirtmiştir. Burada mülksüzleştirmeden kasıt, ülkenin ekonomik açıdan egemen sınıfı olmayı sürdüren kapitalistlerle devlet iktidarının sahipleri arasındaki ilişkide özerkliğin tepe noktasına ulaşması, hattâ askıdaymış gibi görünmesidir. Devlet erkânının ege-

men sınıftan özerkleşme konusundaki bu esnekliğini Engels de *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* çalışmasında Bonapartist rejimler özelinde dikkatle analiz etmiştir. Söz konusu mülksüzleştirmeyi karşıtıyla, yani siyasi mülksüzleştirmenin olmadığı demokratik rejimlerle ilişkisi içinde anlamaya çalışmak daha yararlı olacaktır.

Demokratik temsiliyetin özü burjuvazinin kapitalist düzende kendi temsilcilerini (proletaryanın aksine) doğrudan, farklı mekanizmalarla ve sürekli denetleyebilmesidir. Faşist yönetimlerde (ya da daha farklı bir açıdan ama aynı şekilde Bonapartist ve askerî diktatörlüklerde) ise bu özerklik ya da denetlenemezlik konusunda ipin ucu kaçmıştır. Burjuvazi, iktidarı tümden kaybetmek ve başka bir sınıfın, yani proletaryanın başa geçmesindense yeni bir yönetime razı olmuştur. Müflis burjuvazi ayakları geri geri gitse de tefecinin kapısını çalmıştır, zira ortada somut çıkarlar vardır. Burjuvazi tehdidi savurup işlerini yoluna koyduğu, krizi atlattığına kanaat getirdiği anda zor zamanında sarıldığı bu yılandan kurtulmak ister.

Burjuvazinin krizi atlattığında bu rejimlerden kurtulmak istemesinin nedeni sadece siyasal iktidar merakı ya da demokrasi aşkı değil, bu rejimlerin aşırı baskıcı yapısıyla olağan kapitalist ekonomik işleyişin gereklerine ters düşmesidir. Aşırı baskı ortamında inisiyatif alma, sorgulama ve yaratıcılık gibi özelliklerin tasfiyesiyle ortaya çıkan evet-efendimci insan tipolojisi ekonominin atılım sergilemesi önünde ciddi engeller oluşturmaktadır. Uluslararası rekabette tutunmak isteyen ülkelerde faşist rejimler ancak bir yeniden inşa ve akabinde ilerleme görevi görebilir, ama uzun vadede astarı yüzünden pahalıya gelir. Bu yüzden burjuvazi çok değil bir müddet sonra, devrimci mücadelenin tepe noktasında olduğu o eski günlerde çektiği sıkıntıları unutur ve faşizm gözden düşmeye başlar: Burjuvazi demokratlaşır! Ama tekrarlamak gerekirse, bu "demokratlaşmanın" kökeninde başka nedenler aramak yanlıştır. Bir süre sonra ölü uykusundan uyanan proletaryanın girişeceği en basit mücadelenin bile yasadışı olması ve önünde grevlerden ve çatışmalardan başka bir çıkış yolunun bulunmaması

burjuvazi açısından bir korku ve kaygı kaynağıdır. Burjuvazinin faşizmin çözülüş döneminde (tutarsızca ve kaypakça da olsa) demokrasiden yana tavır alışını bu "siyasi açıdan mülksüzleştirme" kapsamında kavramak mümkündür.

Her halükarda, savaşta yenilgiye uğrayan Almanya ve İtalya'da faşist yönetimlerin tasfiyesiyle "itibar" yitiren faşizmin İspanya'daki kaderi de bir bakıma çizilmişti. II. Dünya Savaşı'nda resmî anlamda tarafsız kalan ama faşist güçlerle işbirliği yapmaktan ve birkaç cephede savaşmaktan geri durmayan faşist İspanya'nın Mihver devletlerinin zaferiyle yağmadan pay alma umudu da buhar olup uçmuştu. Bundan böyle derdini diğer burjuva kampa anlatmak zorundaydı: İspanya elbette faşist değildi, hiçbir zaman da olmamıştı!

Faşist İspanyol devleti bu tabloyu inandırıcı kılmak adına Ekim 1945'te İç Savaş suçlularına af getirdi. Birkaç gün sonra bir Referandum Yasası çıkartılarak, önemli meselelerin referanduma sunulması karara bağlandı. Fakat bu çabalar ikna edici olmak bir tarafa zevahiri kurtarmaya bile yetmemişti. Birleşmiş Milletler'in kuruluşunda İspanya üyeliğe alınmamış, ertesi yıl bir BM toplantısında İspanya devleti resmen "faşist" olarak nitelendirilmiş ve barışa tehdit teşkil ettiği dile getirilmişti. Öyle ki İspanya'da bir temsilî hükümet kurulmadığı takdirde ilişkilerin askıya alınması söz konusuydu. Fakat tehditler büyükelçilerin geri çekilmesi kararı gibi sembolik adımlardan öteye geçmedi (Buchanan, 1997: 195). Yine de, Franco faşizminin bundan sonra ülke içinde kendisine geniş bir kitle tabanı bulması çok zordu.

Marksistler ile liberallerin faşizm analizlerini temelden ayıran yöntemsel farklılık burada bir kez daha kilit öğe halini almaktadır: *Faşizm değerlendirmelerinde asıl hesaba katılması gereken unsur ezilenlerdir; faşizmi burjuvazinin iktidarı olduğu gerekçesiyle burjuvazi odaklı değerlendirmek tamamen yanlıştır.* Ancak bu bakış açısından olaya yaklaştığımızda diğer faşist devletlerin çöküşüyle beraber neden İspanya'daki faşizmin hemen ortadan kalkmadığını anlayabiliriz.

İşçiler faşizm ne kadar kan kaybetse de uğradıkları ağır yenilgiden ötürü kaçınılmaz olarak bir ürkeklik döneminden geçiyorlardı. Geçmiş mücadelelerde alınan yaraların çarçabuk sarılması beklenemezdi. Sınıfın üzerine bir uyuşukluk çökmüştü ve ancak bu rehaveti üzerinden attıktan sonra yeni bir yol arayışına girebilirdi. Bu çerçevede, genelleyerek konuşursak, faşist rejimlerin iktidar süresini belirleyen son tahlilde işçi sınıfının durumudur. İspanya'da da böyle oldu. Troçki daha 1939 Mart'ında, "kitlelerin yere serilmiş bir halde geçirecekleri bu dönem Franco hâkimiyetinin süresine de eşit olacaktır" diye yazmıştı (2000a: 357). Dışarıdan bir müdahaleyle karşılaşmayan İspanyol faşizmi ancak işçi sınıfı bu yenilgi psikolojisini atlattıktan sonra çözülüş sürecine girmiş ve böylece komünizm umacısıyla tehdit eden, her sıkıştığı anda eski kötü günleri hatırlatan ve bunları gerekçe göstererek kıymetinin bilinmesini isteyen, kitle tabanı sınırlı bir Bonapartist askerî diktatörlük kurulmuştur. İspanya faşizminin kendine özgü özelliklerinin arkasında bu somut olgu yatmaktadır.[189]

Faşizmin çözülmeye başladığı dönem 1946 sonrasıydı. Ocak ayında Franco döneminin ilk genel grevi Manresa'da patlak verdi ve çoğunluğu kadınlardan oluşan işçiler grevi kazanımla sonuçlandırdı (M. Richards, 2006: 158). 1947'de UGT ve CNT önderliğinde düzenlenen altı grev vahşi bir şekilde bastırıldı. Madrid'deki mühendislerin ve Katalan bölgesindeki tekstil işçilerinin düzenlediği grev, 1 Mayıs'ta Bask bölgesindeki Bilbao'da genel greve dönüştü. 50 bin işçinin katıldığı eylem kanlı bir şekilde bastırıldı, onlarca işçi öldürüldü, binlerce işçi işten atıldı. İşçi sınıfı kasları esnetmeye başlamıştı. Bu kıpırdanma sonucunda gerilla hareketleri de tekrardan hız kazandı.

Bunun üzerine rejim, muhalif hareketi yukarıdan dizginleyip denetim altına almak için adım atmaya karar verdi. 1947'de işçilere çalışma koşulları, sosyal güvenlik gibi konularda sözde bir katılım ve temsiliyet hakkı tanıyan komitelerin kurulması karara

189) Rejimdeki kozmetik değişiklik, sürekliliği unutturmamalıdır. Michael Richards'ın dikkat çektiği gibi, Franco diktatörlüğü çoğu insan için baştan sona bir kayıp, kapana kısılma, korku ve önünü görememe dönemiydi (2006: 13).

bağlandı. Nisan 1948'de sıkıyönetim kaldırıldı ve siyasi suçlar sivil mahkemelere geçti, fakat askerî yasalar 1960'a kadar yürürlükte kalacaktı.

Ne var ki ülkede hareketlilik başlamıştı. Sonraki iki yıl pek çok kentte grevler oldu. 1949'un sonlarında Madrid'de 3 binden fazla taksi sürücüsü greve gitti. Toplumun farklı kesimleri baskıcı rejime karşı öfkesini dile getirmeye başlamıştı. Nihayet 1951'de faşizmin çözüldüğünü gösteren olaylar patlak verdi. Barcelona'da ulaşım araçlarına yapılan zamların protesto edilmesiyle başlayan boykot eylemleri iki gün süren ve yüz binlerce işçiyi mücadeleye çeken bir grevle taçlandı. Mart başlarında altı gün süren bu boykotun ardından Barcelona'daki tüm işçilerin (300 bin işçi) katılımıyla genel grev düzenlendi. Diğer illere de yayılan bu grevi bastırmak için bölgeye binlerce takviye asker ve polis nakledildi. Franco rejimine gerçek anlamıyla öfke kusan bu grev iki gün sonra bastırıldı ve binlerce işçi tutuklandı. Grevin tümüyle başarısız olmadığı gerçeği bir tarafa, bu eylemler dizisi faşizmin ipinin çekildiğinin de bir kanıtıydı. İki aya kalmadan Bilbao'da yine yüz binlerce işçi greve çıktı ve mücadele çok geçmeden diğer Bask şehirlerine sıçradı. Sonrasında Madrid de mücadeleye katıldı. Rejim kitle desteğini (yarı pasif ya da aktif) yitirmişti.

İspanya 1953'te ABD yardımı almaya başladı. Aynı yıl bir diktatörlük rejimi olmasına karşın UNESCO'ya, nihayet 1955'te de Birleşmiş Milletler'e kabul edildi (Jordan, 1996: 247). Bu durum Batı demokrasilerinin diktatörlük rejimleriyle uzlaşabileceğinin bir diğer göstergesiydi. Ertesi yılın devasa işçi hareketlerinin müjdecisi olarak 1956'nın Şubat ayında büyük öğrenci olayları patlak verdi. Ama Stalinist sınıf işbirlikçiliği yine işbaşındaydı ve faşistler, demokrat burjuvalar ve faşizmin mağduru kitleler arasında "Ulusal Uzlaşma" öneriyordu!

Franco rejimi biçimler değiştirmiş, 1939'da kurulan faşizm 1945 sonrası süreçte askerî diktatörlüğe evrilmiştir, ama tümden ortadan kalkması ancak Franco'nun 1975'teki ölümünden sonra mümkün olmuştur. Sözgelimi ancak Ekim 1977'de tüm siyasi suçlar için genel af çıktı. Bu tarihten sonra bile cuntacı askerler darbe de dâ-

hil olmak üzere çeşitli girişimlerle askerî diktatörlüğü devam ettirmeye çalıştılar. Fakat Franco diktatörlüğü fazla bile sürmüştü. Dinci faşistler gidebilecekleri son noktaya kadar gitmişlerdi. Kilise ve bazı Falange üyeleri bile Franco rejimine yüz çevirmeye, batan gemiyi nasıl terk edeceklerini düşünmeye başlamıştı. Franco öldüğündeyse ne eski rejiminin yanında duran ciddi bir kitle kalmıştı ne de toplumun yeni bir çatışmaya mecali.

İç Savaş'ın sonuçları başka açılardan da günümüze kadar uzanır. Sözgelimi Franco'nun yasal cinayet şebekesinin yanında, bir de kayıplar ve kitlesel infazlar şeklinde yasadışı cinayetleri vardı. Bu konuda uzunca bir süre adım atılamamasının nedenlerinden biri, restorasyon rejiminin "Unutma Anlaşması" adını verdiği geçmişe sünger çekme tutumuydu. Tepe noktasına Sosyalist Parti hükümetinin 1986'da İç Savaş'ın 50. yıldönümünün resmî anmalarını reddetmesinde ulaşan anlayış dünya konjonktüründeki kırılgan durumun da etkisiyle ancak yüzyılın son on yılında aşılmaya başladı. Kuşkusuz, Unutma Anlaşması'nın sessizliği olmasaydı da, faşizmin İspanya halkının üstünden bir silindir gibi geçmiş olduğu düşünüldüğünde geçmişi hatırlamak için ek çaba gösterilmesi gerektiğini göz önünde tutmak lazım. Neticede Franco rejimi kitleleri ciddi ölçüde depolitize etmeyi başarmıştı. Tıpkı Türkiye'de 2000'lerin başında 12 Eylül'ün ne olduğu sorusuna 11 Eylül saldırılarıyla karıştırarak cevap veren ya da hiçbir şey bilmeyen geniş bir kesimin olması gibi; İspanya'da da 1980'lerde her dört kişiden birinin İç Savaş'ta ölmüş bir yakını olmasına karşın, üçte birinden fazlası kimin hangi cephede savaştığını, hangi devletin hangi tarafa destek verdiğini bilmiyordu (Preston, 2005: 39).

Fakat rejim yıkılmıştı. Korku duvarının yıkılmasıyla Unutma Anlaşması da unutuldu. Yakınlarının en azından ölüsüne ulaşmak isteyen İspanyollar 1990'ların sonuna doğru örgütlendi ve bir mezarın açılmasıyla Mayıs 2003'te Emilio Silva "İspanya İç Savaşı'nın DNA testiyle kimliği doğrulanan ilk kurbanı" olarak kayıtlara geçti (Graham, 2005: 141-2).

YİRMİNCİ BÖLÜM

Franco Faşizmi ve Faşizm Teorisi

İspanyol faşizmi yalnızca tarihsel değil, güncel bakımdan da oldukça önemlidir. Ortaya çıktığı dönemde Hitler ve Mussolini faşizmlerinin gölgesinde kalmış olsa da, sınıf mücadelesinin sonraki gelişimi Franco faşizminin kendine özgü niteliklerinin faşizm olgusunun kavranması açısından çok daha önemli referans noktaları sağladığını göstermiştir.

Ne var ki İspanyol faşizmi ya da genel olarak İspanya devrimi ve karşıdevrimi ne tarihçilerden ne de bu konuya en fazla ilgi duyan kesim olarak Marksistlerden hak ettiği yoğun ilgiyi görmüştür. Stanley G. Payne, Bolloten'in *The Spanish Civil War* kitabına önsözünde, haklı olarak, "İspanya Devrimi *karşılaştırmalı* devrim araştırmacılarından hak ettiği ilgiyi hiçbir zaman görmedi" der (1991: xi, vurgu bana ait). Payne bunu kendi düşünce yapısına uy-

gun olarak "büyük kamuflaj"a bağlasa da, tüm dünyadaki kapitalizm karşıtları açısından gerçekten de göreli bir ilgisizlikten bahsetmek gerekir. Akademik alanda (İç Savaş çerçevesinde) bu denli irdelenen dünya çapında tarihsel bir olay, teorik açıdan esas ilgi görmesi gerektiği mecrada boşlanmıştır. Özellikle de Avrupa'da bir sosyalist devrimin gerçekleşmiş olması *olgusunun*, devrimin geri ve Batılı olmayan ülkelere özgü olduğunu savunan gerici kesimlere karşı çok güçlü bir argüman sağlayacağı düşünüldüğünde, ilgisizlik daha da ilgi çekicidir.

Kuşkusuz anti-kapitalist cephe, İspanya Devrimi'nde de görüldüğü üzere, geniş bir yelpaze oluşturuyor ve her bileşeni için farklı bir neden sunulabilir. Marksistler açısından nedenlerden biri faşizmin özgül yapısı olabilir, zira aşağıda bahsi geçen (hatalı) faşizm şemasına uymuyor. Stalinistler için, 1936-39 nesnel açıdan değerlendirildiğinde itikadı aynen korumanın çok zor olduğu bir alandır. Aynısı anarşistler için de geçerlidir, zira mesele bireysel yanlışlar değil, teorik zayıflıkla yüzleşip yüzleşmeme ikilemidir. Ama her halükarda İspanya Devrimi –mitleştirmek, övgüler düzmek için değil; siyaset bilimi açısından taşıdığı dersler bakımından– ilgiyi hak ediyor, zira diğer yandan, ancak bu derslerden yararlanarak sınıfsız bir dünya düşünü diri tutmak mümkündür.

Faşizme geri dönersek; konunun en önemli teorisyeni olan ve örneğin Poulantzas gibi sonraki birçok teorisyenin etkilenme endişesi içinde ilişki kurduğu Troçki'nin görüşlerini eklektik, indirgemeci (Engels'in tabiriyle, metafizik) ve dolayısıyla onun düşünce sistemine aykırı bir şekilde alarak oluşturulan faşizm teorisini çürütebilecek bir örnek olması nedeniyle, Franco faşizmi konusunda geçiştirmeci bir tutum takınılmıştır. Buna göre, bir kesim tarafından İspanya'da Franco iktidarının (1939-75) kabaca ilk yarısı faşizm diye kabul edilirken; neden faşizm olduğu, önceki faşizm örnekleriyle farklılıkları, sonrakilerle benzerlikleri, Troçki'nin faşizm anlayışı diye takdim edilen görüşlerle ihtilaflı ilişkisi gibi sorunlar, kısacası iç dinamikleri tahlil edilmeden bırakılmaktadır. Oysa görüleceği üzere, Franco faşizmi II. Dünya Savaşı'ndan sonraki faşizm örneklerini anlamak bakımından çok önemli bir ör-

nektir. Öyle ki İspanyol faşizminin klasik faşizm çağında klasik olmayan bir faşizm olduğunu söylemek, adı konsun ya da konmasın bu şekilde iki kategoriyi kabul ettiğimiz oranda, hiç de yanlış olmaz. Bu durum Franco faşizmine İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasındaki faşizm örnekleri arasında bir *köprü* konumu kazandırmaktadır.

İtalya ve Almanya örneklerinin aksine, İspanya bir iç savaş neticesinde faşizme varmıştı. İktidarın alınışından önce işçi ve emekçilere birbirinden görece yalıtık saldırılardan ziyade, topyekûn bir savaşla meydan okunmuş, henüz barutu tükenmemiş işçi sınıfı da tüm olumsuzluklara rağmen bütünsel bir karşılık verince ülke büyük bir iç savaşa sürüklenmişti. Dahası yine İtalya ve Almanya örneklerinin aksine, *İspanya'da faşizm iktidara bir küçük burjuva (sivil) kitle hareketi temelinde gelmedi.* İtalya'da Faşistler, Almanya'da Naziler sol cephanelikten birçok söylem aşırarak karşıdevrimci bir sivil kitle hareketini seferber etmiş ve iktidara kendi örgütlerini taşımışlardı. İspanya'daysa toplumun içinden çıkan sivil faşist hareket değil, devletin içinden çıkan askerî güçler faşizmin başını çekmiştir.

Gelgelelim bazı temel yönlerden farklılıklar sergilemekle beraber, yine de ortada üçünü ortaklaştıran ve dolayısıyla *faşist* iktidar yapan benzer nitelikler vardır; hattâ şunu söylemek mümkün, zaman ve mekân farklılıkları abartılıp, tarihsel gelişimin doğal parçaları olmaktan çıkartılmadığı takdirde, üçünün (ve diğer faşizm örneklerinin) de temel bir modeli takip ettikleri ve bunun da özünde, *sivil faşist-resmî faşist diyalektiği temelinde* yoğun terörist saldırılar ve içeride yaşanan ihanetler sonucu işçi sınıfının mücadele motivasyonunu kaybetmesiyle kurulan karşıdevrimci iktidarda somutlaştığı görülecektir.

Faşizm: Teorik Model

İspanya üzerinden genel bir faşizm teorisi geliştirmeye çalışırken faşizmin ne olmadığını söyleyerek başlamak yararlı olabilir. Özellikle de yirminci yüzyılın son çeyreğinde faşizm tartışmaları İspanya tarihyazımında belli bir yer tutmaya başladı. Fakat bu ta-

rihçilerin de önemli bir kesimi İtalyan ya da Alman modellerinden farklılığını vurgulayarak adeta kestirip atmışlar ve sadece Falange'yi faşist gören, Karloçular ile Alfonsocuları bile dışarıda bırakan bir çizgiyi savunmuşlardır.

Bunun kadar yanlış bir uçsa, İspanya'yla sınırlı tutulamayacak yaklaşımdır. Faşizmin en bilindik örneği olan Hitler rejiminin aşırı şiddet uygulayan, katliamcı niteliği faşizm teorilerinin şiddet ekseni, hattâ niceliği üzerinden oluşturulmasına varmıştır. Buna göre, olağan burjuva rejimlerinden, burjuva-demokratik yönetimlerden farklı olarak kitlelere aşırı şiddet uygulayan rejimler toptan faşizm diye adlandırılmıştır. Bu nicel yaklaşımın (faşizmi şiddetin dozajına bakarak değerlendiren anlayışın) siyasi bir kılavuz işlevi görmesi gereken teoriyi anlamsızlaştırmaktan başka bir niteliği yoktur.

Devlet hangi toplumda olursa olsun, egemen olan sınıfın baskı ve yönetme aracıdır; egemen olan ve bu sayede devleti elinde bulundurabilen sınıfın ihtiyaçlarına bağlı olarak baskı uygulamak için vardır. Bu açıdan bakıldığında, devletin tanımını salt şiddet üzerinden yapmak doğru değildir, zira kapitalist dünya farklı gelişim aşamalarında bulunan ulus-devletlerden müteşekkildir. Bu ülkeler sınıf mücadelesinin tarihsel seyri sonucunda sınıflar arasında farklı konfigürasyonlar ve bunun bir yansıması olarak da aynı devlet türünün farklı biçimlerini (rejimlerini) sergilerler. Kapitalistleşme adımını daha erken atmış, bu nedenle sınıf mücadelesi ve genel olarak hak mücadeleleri daha erken başlamış toplumlar, genel bir kural olarak söylersek, burjuva demokrasinin daha fazla geliştiği ve dolayısıyla devletin şiddet düzeyinin görece daha az olduğu rejimlere sahiptir. Bu açıdan, örneğin Türkiye'de demokrasinin çerçevesi İngiliz demokrasisine hiçbir zaman yaklaşamamıştır, ama ikisinin de belli dönemlerde burjuva demokrasisiyle (demokrasi de bir devlet biçimidir) yönetildiği gerçeği reddedilemez.

Dolayısıyla siyasi rejimleri (burjuva demokrasisi, faşizm, Bonapartizm ya da askerî diktatörlük) nicel hesap üzerinden tanımlamaya çalışmak, ulus-devletlerin çitlerini bile aşamayacaktır; şiddetin niceliğinden önce, şiddetin sınıf mücadelesindeki yeri ve

diğer olgularla ilişkisini dikkate almak zorunludur. Her şiddet uygulayan devlet faşist olmadığı gibi, ister Marx ve Engels'in "tahakküm aygıtı" perspektifinden ister Weber'in "meşru silah tekeli" perspektifinden bakılsın, her devlet son tahlilde şiddet uygulamak için vardır. Dahası, *aşırı* şiddet uygulayan her devlet de faşist devlet değildir. "Üçüncü Dünya" diye adlandırılan kapitalist açıdan geri ülkelerin bazılarında bir dönem ve hâlâ daha uygulanan şiddetin düzeyi birçok faşist rejimde bile yakalanamamıştır; her baskıcı rejime faşizm dendiğinde kavramı işlevsizleştirerek bu ülkelerde sonsuz bir faşizm olgusundan bahsetmek gerekecektir.

Bu noktada, daha fazla ilerlemeden önce, "komünizmin kara kitabını" yazmaya pek teşne olan ideologların gözde tahrifatlarından birine değinmekte yarar var. Buna göre, nasıl ki dünya savaşları ve benzerleri kapitalizmin bir ürünü değilse, aklıyla sivrilen türümüzün hayvani güdülerine teslim olduğu bir sapmadan ibaretse; faşizm de kapitalizmle alakasız bir rejimdir ya da en azından kapitalizmi tasfiye eden, ama her halükarda ona dışsal bir olgudur. Kapitalizmi aklamaya çalışan bu yaklaşımlar bir gerçeği gizleyemez: Faşizm olgusu bizatihi kapitalizmden doğduğu gibi, onun içinden çıkan ama onu yadsıyan değil; tersine kurtaran ve bekasını sağlayan bir (kapitalist) yönetim biçimidir, kapitalizmin ta kendisidir.[190]

Faşizm, şiddet ya da aşırı şiddet uygulayan devlet biçimi değil; kitlelere yönelik aşırı şiddet uygulanmasının özel bir biçimidir. Bu özel biçim sınıf mücadelesinin tepe noktasına ulaştığı can alıcı anlarda ortaya çıkar. Tarih sahnesinde devrimler kadar nadir (ya da zaman ölçeğinize bağlı olarak, sık) görülür. Olağan yönetim araçlarıyla yönetemeyen ve iktidarın elinin altından kayıp gitmekte olduğunu fark eden burjuvazinin, bütün iktidar araçlarını merkezileştirip tek bir elde toplayarak uyguladığı karşıdevrimci diktatörlüğün özgül bir biçimidir. Başka bir deyişle, devrim tehlikesini hisseden burjuvazinin her karşıdevrimci diktatörlüğü de

190) Faşizmle sermaye arasındaki ilişki konusunda Türkçeye çevrilmiş değerli bir çalışma için, bkz. Daniel Guérin, *Faşizm ve Büyük Sermaye* (1975).

faşizm değildir, zira faşizm klasik askerî diktatörlüklerden ya da Bonapartist rejimlerden de önemli açılardan ayrılır.

Bu özel biçim her şeyden önce Mussolini'nin Faşist hareketinde ya da Hitler'in Nazilerinde görüldüğü üzere, çoğunluğunu küçük burjuva ve lümpen proleterlerin (ayrıca savaş artığı subayların) oluşturduğu bir kitle hareketinin vurucu gücüdür. Ulusdevletin girdiği derin kriz koşullarında yükselen ve iradesini dayatan devrimci hareketin kontrpuanı faşist harekettir: Toplumdaki kutuplaşma bir kesimi düzen dışında devrimci alternatifler aramaya iterken, belli bir azınlığı da çoğu zaman aynı krize tepkiden hareketle aşırı sağ alternatiflere çeker ve bu noktada, doğan insan seli karşısında düzenini olağan şiddet araçlarıyla (polis, asker, jandarma, mahkemeler) korumakta çaresiz kalan burjuvazinin âlicenaplığından fazlasıyla istifade eder.

Herhangi bir muhalif hareketten farklı olarak, kapitalist sistemin temellerini, artı-değer düzenini sorgulamaya başlayan, milyonlardan oluşan bir sınıf hareketinin karşısında kapitalist düzenin eskisi gibi hareket edemiyor olması çeşitli nedenlere dayanır. Her şeyden önce, tüm toplumu derinden sarsan kriz devlet aygıtında da çatırdamalara yol açar ve düzenin bütün çarkları gibi devletin askerî ve sivil bürokrasisi de eski işlevliliğini yitirmeye başlar. Toplumsal işbölümünün bir sonucu olarak devlet işlerinin önemli bir bölümünü işçi sınıfının parçası olan unsurlara yaptıran burjuvazi bu kesimlerin içinde Beşinci Kollar görmeye başlar. Üstelik bunun yansımaları sadece doğrudan işçi ve emekçiler üzerinde değil, şiddet aygıtında da görülür ve örneğin Türkiye'de 1980 öncesindeki Pol-Der, Pol-Bir örneği ya da ordu içindeki cuntalaşmalarda görüldüğü gibi devlet aygıtı parçalanır. Dolayısıyla devlet, devrimci hareketi bastırma rolünü oynamakta zorlanmaya başlar, her halükarda güvenilmez bir aygıt haline gelir.

Diğer yandan, milyonların teşkil ettiği bir kitle hareketiyle karşılaşan devlet bu gücü toplasa bile, alabildiğine saldırmasının önünde bir engel vardır. Devlet tam da yapısı gereği sınıfsal özünü saklamak, kendisini toplumsal uzlaşı organı olarak satmak zorunda olduğundan, her an her yerde açıktan taraf tutamaz, düzen

savunuculuğu yapamaz; ancak bu sayede, toplumun çoğunluğunu tarafsız bir hakem olduğuna inandırabilir. Olağan dönemlerde genellikle sorgulanmayan bu görüş, devrimci dönemlerde şüpheleri sık sık üzerine çeker. Bu bakımdan, toplum zaten iki keskin kampa bölünmüşken, devletin her yerde açıktan şiddete başvurması toplumun temel direği diye görülen devlete güveni iyiden iyiye sarsar, kararsız unsurları da devrimci propagandaya açık hale getirir. Şiddet dozajını artırmak gerekse de, devlet bu işi tümden deruhte edemez; fazladan şiddetin önemli bir kısmını ihaleyle özel teşebbüse (sivil faşistlere) bırakır. Bu açıdan, devletin rahatlıkla girip çıkamayacağı yerlere girip burjuvazinin pis işlerini görecek, devrimci hareketin öncülerini yok ederken, geniş bir kesimi tedhiş yoluyla sindirecek bir paramiliter kitle örgütlenmesi, eli palalıların genişleyip sistematikleştiği bir terörist örgütlenme vazgeçilmez bir yer tutar: Faşizm bu özelleşmenin adıdır!

Bu açıdan, İtalya'da Mussolini'nin, Almanya'da Hitler'in büyük sermayedarlar tarafından gani gani beslenmiş olması anlamlıdır. Düzenin sıradan bir kitle hareketiyle değil, ciddi bir devrimci alternatifle karşı karşıya olduğunu hisseden burjuvazi bir yandan geleneksel şiddet araçları olan ordu ve polisle muhalif hareketi bastırıp korku salmaya çalışırken, diğer yandan sivil faşist hareketlerden yeri doldurulamaz bir destek görür. Fakat faşist hareketin işlevi bununla sınırlı değildir. Nasıl ki devlet işçi ve emekçilere sadece şiddet yüzüyle görünmezse, devletin bir de ideolojik ikna veçhesi varsa; aynı şekilde sivil faşist hareket de ikna öğesi içerir.

Bu ikna öğesi sol söylemlerde, hattâ sosyalizm sosunda ifadesini bulur. İlk faşist hareketin lideri olan Mussolini bizatihi İtalyan Sosyalist Partisi'nin içinden çıkmıştı. Keza Hitler Nasyonal *Sosyalist* olduğu iddiasındaydı; sendikalar kuruyor, grevler örgütleyip kazanımlar elde ediyor, İspanyol faşistlerinde de gördüğümüz gibi devrim yapma hedefinden bahsediyordu. Bu sözde kapitalizm-karşıtlığı sistemin krizi sonucu alternatif arayışı içine giren işçi ve emekçilerden de belli oranda teveccüh görebilirse de, esas vurucu gücünü eski güzel günlere özlem duyan ve kriz or-

tamında borçlar, iflaslar ve hacizlerle zıvanadan çıkan küçük burjuva kitlelerde ("esnafın aklıselimi"), ayrıca yine nostaljiyle yaşayan savaş artığı subaylarda ("vatan elden gidiyor") ve son olarak lümpen proleter kesimlerde bulur. Nitekim faşizmin milliyetçi söylemi de büyük (uluslararası) sermayeye karşı güya küçük ve milli sermayenin öne çıkarılmasında ifade kazanır.

İlk faşizm örneklerinde, bu aşırı milliyetçilik dirimselci bir felsefe temelinde ulusun yeniden doğuşunu amaçlayan devrimci bir nitelik (bkz. Quiroga, 2007: 71-2) ya da kabuk taşır. Oysa klasik faşizm örneklerinden farklı olarak, İspanyol faşizminde devrimci öğe geri plandadır, hattâ Franco'nun ipleri eline almasından itibaren yoktur. Ama her şeyden önce, faşizmin tanımını doğru yapmak ve İspanya'daki faşist örgütlerin adını doğru koymak gerekir. Faşist örgütün tanımını, burjuva demokrasisinin çerçevesi dışında açıktan şiddet yoluyla karşıdevrimci siyaset yürüten örgüt olarak yaptığımızda, bunun en temel halkasının sokakta çatışan paramiliter güçler üzerinden var olmak ve bu sayede ötekilerin yaşam hakkını engellemek olduğu anlaşılır. Bu açıdan, İspanya'da 1930'larda sadece Falange değil, Alfonsocular ve Karlosçular da faşist örgütlerdi.

Bunlardan Falange klasik faşizmde olduğu gibi sol-sosyalist söylemlerden medet umarken, diğer faşist örgütler yeni paradigmanın kurucularıdır. Falange'nin "devrim" söylemleri marjinal kalmış ve İspanyol faşizminde açıktan sağcı, milliyetçi-mukaddesatçı söylem tutturulmuştur; artık nasyonal de olsa bir sosyalizmin esamisi okunmaz. Bu açıdan, Türkiye'de de 1980 öncesi faşizmde Dokuz Işık gibi muğlâk popülist söylemleri bir kenara bırakırsak, ülkücü harekette aynı anlayışın egemen olduğunu görürüz. Faşizm Mussolini ve Hitler örneklerinden farklı olarak sol söylemleri, kapitalizm karşıtlığını, ne idüğü belirsiz devrim talebini bir kenara bırakıp, sağ şeride çivilenmiştir.

Ama her halükarda, gerek Alman ve İtalyan örneklerinde gerek İspanya örneğinde faşizm tabandan ("sivil") ve tepeden (resmî, devletlû) ikili saldırının bir ürünü olarak ortaya çıkar ve devrimini gerçekleştiremeyen işçi sınıfına ve diğer ezilenlere kendi

(karşı)devrimiyle yanıt verir. İşçi sınıfı kendi devrimini yapamayınca burjuvazi karşıdevrimini yapar. Emperyalizm çağında bu tür kıyasıya mücadelelerin sonucunda ortaya çıkan yemek tektir, kâr oranları düşen burjuvazi Hamlet'in annesi kadar tutumludur.

Horatio: Babanızın cenazesine gelmiştim, lordum.
Hamlet: Hadi hadi, alay etme benimle sınıf arkadaşım.
Bana kalırsa sen annemin düğününe geldin.
Horatio: Gerçekten de lordum, nasıl da peş peşe geldi!
Hamlet: Tasarruf, Horatio, tasarruf. Cenaze için pişen etler,
Düğün sofrasında soğuk verildi. (1.2.176-181)

Bu kör talih faşizm için de geçerlidir: Proletaryanın, burjuvazinin cenazesi için düşündüğü sıcak yemek yenmeyince (İspanya özelinde, sosyalistlerin "devrim yapamayız, çünkü İspanya tarihsel olarak buna hazır değil"; anarşistlerin "devrim yapamayız, çünkü diktatörlük istemiyoruz"; Stalinistlerinse "devrim yapamayız, çünkü uluslararası toplumu küstürmek istemiyoruz" diyerek ötelediği devrim gelmeyince), ölümden dönen burjuvazi ertesi günkü yıldırım nikâhında bu artakalanları soğuklar menüsünde takdim eder.

Dolayısıyla kimin son darbeyi vurduğu kadar kimin vurulmasına zemin hazırladığı da önemlidir, zira faşizm başarısız devrimlerden sonra değil, deyim yerindeyse, harcanan devrimlerden sonra kurulur. İlk iş olarak da devrimini gerçekleştiremeyen parti ve örgütleri kapatıp bunların öncülerini yok eder. Faşizm bir intikam rejimidir.

İhanet

İspanya İç Savaşı tarihyazımında Calvo Sotelo suikastından Franco ve ordusunun Alman yardımıyla İspanya'ya nakledilmesine, Adem-i Müdahale kararından Fas'ın bağımsızlığına kadar öyle çok hadise için İç Savaş'ın akıbeti açısından belirleyici olduğu söylenmiştir ki, tarihin çoklu belirlenim yasasına riayet ettiğini düşünen tarihçilerin bile bu tek-nedenliliğin cazibesine kapılmaları ironiktir. Tarihsel olayların birçok etkenin birleşmesiyle tarihsel

hale geldiğini unutmadan, bu yöntemi benimseyenlerin öne çıkardıkları "belirleyici hadise" seçimine de karşı çıkmak gerekiyor. Savaşın seyrinde en belirleyici olay devrimci örgütlerin tekil ihanetleri, yani şu ya da bu siyasi karardaki hataları değil, bir bütün olarak siyasi çizgileri ve bunun sonucunda işçi sınıfının maddi ve manevi anlamda dibe vurmuş olmasıydı.

Bunun en somut kanıtını İç Savaş'ın sonlanma şeklinde görüyoruz. Sözgelimi Asturias Devrimi de bir yenilgiyle son bulmuş, Asturias'ı da Franco'nun başında olduğu askerî güçler bastırmıştı, hem de nasıl! Asturias Komünü'nden sonra da şiddetli bir baskı uygulanmış, işkence tezgâhları kurulmuş, basın susturulmuş, mesela ülkedeki belediye başkanlarının en az sekizde biri değiştirilmişti (Payne, 2006a: 100). Asturias'ta da işçi sınıfı örgütleri bir yığın yanlış yapmış (ya da ihanet etmiş), fakat Asturias Komünü'nün yenilgisi faşizme yol açmamıştır. Aksine iki sene sonra muazzam bir işçi hareketinin yükselişine ve başlangıç aşamasında kalan bir devrime vesile olmuştur. Neden? Faşistler henüz faşizm kurmak istemediği için mi? İradecilikten uzaklaşmak adına sınıf ilişkilerine odaklanmak gerekiyor, aksi takdirde Payne'in çizgisine kaymak kaçınılmazdır.

Belirtildiği üzere, Payne uygulanan şiddeti ve baskıyı beğenmez ve Avrupa'da Hitler öncesi dönemdeki çeşitli örneklerle kıyaslama yaparak (1871 Paris, 1905 Rusya, 1924 Estonya vb.), Asturias sonrası "1932-33 Almanya örneğinde olduğu gibi daha gerçek bir baskılama, cumhuriyeti kurtarmak için yegâne yol olabilirdi, zira solcular bir kez iktidara geri döndüklerinde, anayasal düzen ve yasallık kaybolmaya başladı" (*a.g.e.*: 102) der. Bu yaklaşım hiçbir somut gerekçe sunmayıp tarihin hep aynı çizgiyi izleyeceğini varsayması dışında, öznelci niteliğiyle de faşizm teorilerindeki kusurun mantıksal sonucuna kadar götürülmüş halini cisimleştirmektedir, zira Payne burada şiddetin uygulanmış olmasını/olmamasını öznel nedenlere yorar ve "Franco ya da İspanya'nın egemenleri isteseydi, 1939 sonrasındaki gibi bir baskı rejimi kurulabilirdi" demeye getirir. Oysa şiddet, toplumsal düzlemde ele alındığında, şiddet gören kitlelerin tavrından ve genel ola-

rak sınıfların ve o sınıfları oluşturan grupların çok yönlü ilişkilerinden bağımsız ele alınamaz; bir gün bir meczup çıkıp "ben faşizm kuruyorum" diyemez, diyebiliyor olsaydı dünya daha da yaşanmaz hale gelirdi. Faşizm sınıfsal mevzilenmelerdeki radikal değişimlerin ürünü olarak ortaya çıkar. Asturias döneminde şiddetin toplumsal tabanı geniş değildi, bu tür bir şiddet toplumdan icazet almadığından, son kertede, aygıta yaslanmak zorunda kalacak ve İspanya'nın o günkü örgütlülük düzeyinde kısa ya da orta vadede daha geniş bir tepkiyi doğurması kaçınılmaz hale gelecekti. Öncelikle, kitlelerin maruz kaldıkları şiddetten yılmaları bir tarafa, mücadelenin çıkışsız olduğuna ikna olmaları gerekiyordu.[191]

Faşizm şiddet (aşırı şiddet) sorununa indirgenemez. Faşizmin gücü uyguladığı sınırsız şiddet kadar, kendi hedefine ulaşamamış olan kitlelerdeki moral-motivasyon kaybından da gelmektedir. Uygulanan şiddet toplumun ciddi bir kesimini fiziken yok eder ya da yaşayamaz hale getirirken, bir diğer kesimse hem yıllarca yürütülen mücadelenin yorgunluğu hem de faşizm öncesi süreçte kendi örgütleri tarafından ihanete uğramış olmanın yarattığı şevk kaybıyla mücadeleden uzaklaşır ya da uzaklaşmak zorunda kalır. Faşizmin uyguladığı şiddetten bağımsız olarak toplumdaki ezilenlerin mücadele azmi tükenmiş, deyim yerindeyse, atalet ve havale etme ihtiyacı belirmiştir. Düşman engellemese bile bir yere varılamadığını görmek; üst üste gelen yenilgiler ve can kayıpları karşısında öfkenin daha da bilenmesine değil, bir süre sonra pasif ya da yarı pasif kabullenmeye yol açar. Faşizme karşı yenilgilerin sebebi düşmanın güçlü olması değil, kendi örgüt ve partilerinin mücadeleyi ileri çekmiyor olmasıdır. İşçi sınıfı ve emekçiler sorunun kendi önderliklerinin ihanetinden kaynaklandığını anladığı oranda faşizmin yerleşmesi için güçlü bir potansiyel ortaya çıkar. Faşizmin gelebilmesi için bu kademeli ihanet yoluyla bir öğrenilmiş çaresizliğin galebe çalması, bireysel ve kolektif iradeyi törpülemesi ve yoğun bir atalete yol açması gerekir. Motivasyonunu yitiren kitle, eskinin karmaşasına ve kan gölüne dönmek istemediği

191) İç Savaş'ın sonuçlarının ve geçmişteki siyasal şiddetin günümüz İspanya'sında siyasete katılımla doğrudan ilişkisi hakkında ilginç bir çalışma için, bkz. Oto-Peralías, 2015.

oranda, "bitsin artık bu kardeş kavgası" söyleminin değirmenine su taşıyan ruh haliyle faşist şiddet için pasif bir taban sağlar. Aşırı şiddet uygulayan rejimlerden biri olarak faşizm, tarih boyunca görülen diğer baskıcı rejimlerden bu yönüyle ayrılır (veya başka bir açıdan Sezarcılığın ve Bonapartizmin emperyalizm çağındaki muadilidir).

Bu açıdan, diğer diktatörlüklerden farklı olarak *faşizm mutlak bir yenilgiyi ifade eder.* Faşizm galip gelmiş ve faşist rejim kurulmuşsa yeni bir döneme kadar (işçi sınıfı ve genel olarak ezilenler yenilgilerden dersler çıkarıp yaralarını sarana kadar) kapitalist düzen rahat yüzü görecektir. Mücadele sonlanmıştır.

İspanya'da 1934 Asturias'ıyla 1936 arasındaki temel farkların başında bu *ihanet* öğesi geliyordu. İşçi sınıfı Asturias'ta yenilgiye uğramış, *kısmi* bir ihanet tatmış (devrim diyen örgütlerin devrim hazırlığı yoktu!) ve çok şiddetli bir şekilde bastırılmış olmasına karşın, kendi örgütlerini henüz uzun uzadıya sınayacak zaman bulamamıştı ve yenilgiden çıkardığı ders "önümüzdeki mücadelelere bakacağız" olmuştu. Yenilginin sebebi siyasi değil, askerî güçsüzlüktü; hatırda kalan buydu. 1936-39 arasındaysa kendi örgütlerine (birine, ikisine, üçüne değil, POUM'u da sayarsak dördüne) defalarca fırsat vermiş, ama mücadelenin her seferinde düzene eklemlendiğini görmüştü. Savaşın nihayetinde diplomatik ve askerî alanda kaybedildiği doğrudur, ama yenilginin siyasi sorumluluğunun özellikle Stalinistler, anarşistler ve sosyalistlerde olduğu da bir gerçektir. Hitler'in askerî gücü, Chamberlain'in siyasi manevraları, Mussolini'nin şahinliği, bunların hiçbiri işçi sınıfı devrimini savunduğunu iddia eden örgütlerin ihaneti olmasaydı İspanya Devrimi'ni boğamazdı. Bu yüzden işçi sınıfı Asturias'ta ilk acıyı atlattıktan sonra silkinip hemen yeni mücadelelere koyulmuşken, İç Savaş sonrası sezonun bittiğine karar vermiştir ve haksız da değildir. İş artık yeni bir döneme kalmıştır.

Diğer faşizm örneklerinde olduğu gibi, İspanya'da da Franco savaşın sonunda, elini kolunu sallayarak iktidarı almıştı. Örneğin Hitler de hiç zorlanmadan iktidara gelmiş olmasını bir pencere camı dahi kırmadan başa geçtiğini söyleyerek açıklar. Keza Kenan

Evren kardeş kanını tek bir hamlede durdurmuş olmasıyla, bıçak gibi kesmesiyle övünürdü. İspanya'da da benzer bir durum göze çarpıyor. Tüm İç Savaş boyunca müthiş bir direniş ve mücadele azmi sergileyen Katalan işçiler, Franco'nun son darbeyi vuracağı 1939'a gelindiğinde, belki de kavga vermeden şehri ve dolayısıyla iktidarı teslim etmişlerdi. Dahası faşist güçler yalnızca son çarpışmalarda değil, genel olarak savaşın ikinci yarısında (1938-39 döneminde) görece rahat ilerlemişlerdi. Bahsedildiği üzere, bunun gerisinde karşıdevrimin önce içeride başlamış olması yatmaktadır. Faşizmin zeminini güçlü bir faşist hareketten önce, reformist-muhafazakâr işçi örgütleri hazırlamıştı. Stalinistlerse müsebbibi oldukları bu durumu Barcelonalıların korkak, PCE'nin kontrolünde bulunan Madrid'deki halkın ise cengâver olduğunu söyleyerek açıklıyorlardı, sanki 19 Temmuz 1936 ya da Mayıs 1937 Barcelona'daki devrimcilerin eseri değilmiş gibi![192] Zaten Falange'nin istihbarat biriminin 1939-41 arasında Barcelona ve çevresinde yaptığı istihbarat araştırması bölgenin hâlâ "Kızıl" olduğu ve faşist partiye destek vermediğini kabul ediyordu. Birkaç yıl sonra da aynı tutumun sürdüğü resmî belgelere yansımıştı (Molinero ve Ysàs, 2003: 188). Fakat sorun şu ki mücadele azmi ve takati yitirilmişti.

Her halükarda, mesele Katalunya'yla sınırlanamayacak kadar derin köklere sahipti. Gabriel Jackson faşistler tarafından ele geçirilen birçok şehirde, "iç çamaşırı, çorap, süt tozu, şarap, balık konservesi" gibi bol miktarda stok bulunduğunu ve "niye böyle olduğuna dair hiçbir kesin açıklama sunulamaya"cağını yazar (1971: 390). Bunlar ihanetin vesikası olarak alınabileceği gibi, umutsuzluğun bir göstergesi olarak da görülebilir. Savaşın kaybedileceği düşüncesi bireysel kurtuluşu beslerken, istifçilik yoksulluğu ve açlığı daha da artırıyordu. Faşistlerse girdikleri hemen her şehirde iaşe yardımında bulunuyor, bedava aşevleri kuruyordu.

192) Bu zihniyeti anlamak bakımından: Olgularla değil, şablonlarla düşünen benzer bir yaklaşımı da savaşın başında Mussolini sergilemiş ve 18 Kasım'daki konuşmasında, "Katalunya'yı dize getirmek zor olmayacak. Katalanlar esnaf millettir ve esnafın savaşla işi olmaz" demişti (akt. Preston, 2002: 162).

Açlık, soğuk, salgın hastalıklar, bombalamalar ve uluslararası alanda yalıtılmışlığın yol açtığı bezginlik sol örgütlerin kısır çekişmeleri ve iktidarsızlığıyla birleştiğinde İspanya işçi ve emekçilerinin mücadele azminin kaybolmasına yol açtı. 1937'nin ortalarına doğru savaşın seyri belli olmuştu: Savaş artık toplumsal devrimin kazanması için yürütülmüyordu. Bu tarihten itibaren İç Savaş tüm hızıyla devam etmiş olsa da, savaşı yönlendirenler değişmişti. "Fedakârlıkları ne için yapıyoruz?" sorusu daha gür bir sesle soruluyordu. Cephenin öbür tarafından çok bu tarafındaki kişilerce öldürülme korkusu; silahların ve mühimmatların adil şekilde dağıtılmıyor olması; silahların cepheden toplanıp cephe gerisindeki devrimcileri bastırmak için kullanılması vb. Savaşın özellikle de son bir yılı –direnmek zorunlu ve meşru olsa da– çekilen ıstırabı artırmaktan başka bir sonuç vermedi. Yokluk, saldırılar, hükümetin baskısı ve alternatifsizlik gibi etkenlerin birleşmesi sonucunda, başka bir dünya özleminin yerini bireysel kurtuluş kavgası almıştı. Örneğin savaşma azminin kaybolmasına kayıpların da eklenmesiyle asker sıkıntısı ciddi anlamda baş göstermişti. Asker devşirmek amacıyla baskı artırılmış, gönülsüzlük karşısında resmî ve gayriresmi zorlamalar tepki doğurmuştu. Tüm bunlar kazanılacak zaferin bile işe yaramayacağı duygusunun güçlendiğine delalettir. Nitekim kitlelerde "nasıl biterse bitsin, ama yeter ki bitsin artık" duygusunun çok yaygınlaştığı bilinmektedir.[193]

Dolayısıyla faşizmin sağlam temellere oturmasında rıza etkeni hayati önemdedir. Buna karşın, faşizmin, özelde de Franco rejiminin tahlilinde bu öğenin gerekli ilgiyi gördüğünü söylemek zor. Faşizmin tesisinde çoğu zaman şiddet öğesi vurgulanmıştır, oysa baskı ve devlet terörünü vurgulamak elzem olsa da, tek başına bu vurgu, faşizm ile sıradan askerî diktatörlükler arasındaki ayrımı silikleştirmektedir.

---

193) Madrid civarında milisten firarlar ya da geri durmalar ciddi bir sorun haline gelmeye başlamıştı (Seidman, 2002: 74). Askerden kaçan gençler ve onların peşine düşen SIM üyeleri, 17 yaşındakilerin askere çağrılmasına direnen anneler (Graham, 2012b: 263) bu dönemin acı hikayeleridir. Granada televizyonunun *The Spanish Civil War* (1982) adlı belgeselinin son bölümünde bu ruh halinin yaygınlığı görülebilir.

İç Savaş'ta destansı bir direniş sergileyen işçi ve emekçiler, uğradıkları ihanetler ve ardından gelen yenilgilerle yılgınlığa kapılmışlardı. Öncü kesimlerinin de bizatihi Halk Cephesi tarafından tasfiyesi eklenince faşistler zafere kolay ulaşmışlardı. Preston şöyle der: "Kolektiflerin ezilmesi ve gizli polisin yaygınlaşması Cumhuriyetçilerin elindeki bölgede İç Savaş'ın son iki yılının ilkinden çok farklı geçmesine yol açtı. Uğruna savaşılacak yeni bir dünya hissi olmadan fedakârlıklar ve açlık da katlanması çok daha zor şeyler haline geliyordu" (1986: 138). Troçki de Şubat 1939'da kaleme aldığı "İspanya Trajedisi" adlı yazısında aynı hususa vurgu yapar: "İspanya proletaryası karşısında zafer kazanabilmek için bu [faşist] barbarca vahşet yeterli değildir. Franco'nun cephenin diğer tarafından da yardıma ihtiyacı vardı. Onun başyardımcısı Bolşevik Partisi'nin ve devrimin mezar kazıcısı Stalin'di ve öyle kalmaya da devam ediyor. Büyük devrimin başkenti Barcelona'nın düşüşü Barcelona proletaryasının Mayıs 1937'deki ayaklanmasının ardından gelen katliamın doğrudan bir sonucudur" (2000a: 340). Başka bir deyişle, İspanya işçi sınıfı önce soldan darbe yedi: "İspanya'nın sosyalist proletaryası Franco'nun kıtaları tarafından tam anlamıyla ezilmeden önce, Stalin-Azaña-Caballero-Negrín-Oliver Garcia koalisyonu tarafından boğazlandı" (*a.g.e.*: 356).

Troçki Stalinistlerin Azaña'yı faşist diye nitelendirmeleriyle hemen hemen aynı dönemde, yani daha *faşist kitle hareketi oluşmadan önce* net bir ifadeyle şunları yazıyordu. "Komünist safların daha da parçalanması ve mevcut güçsüzlüğün devam etmesi durumunda, *İspanya devriminin* kaçınılmaz hale gelecek olan *yenilgisi, İspanya'da otomatik olarak Mussolini tarzı gerçek bir faşizmin kurulmasına* yol açacaktır."[194] Troçki'yi böyle çok erken bir tarihte hem de böyle güvenle bu beyanda bulunmaya iten neydi? Troçki sonrası Dördüncü Enternasyonal çizgisinin faşizm anlayışıyla bunu kavramak mümkün değildir. Troçki burada hem kendi kavrayışının diğer gerekliliklerini sıralamıyor (iyimser bir bakışla, "bu gereklilikler de bu olayların peşi sıra gerçekleşecektir zaten" di-

194) 2000a: 103 (vurgu bana ait). Troçki'nin bu satırları yazdığı 24 Nisan 1931'de Hitler faşizminin henüz iktidara gelmediği hatırlatılmalıdır.

yebiliriz) hem de *otomatik olarak* diyor. Bu güvenin arkasında İspanya'da klasik örgütlenmelerin (sosyalist ve anarşistlerin) işçi sınıfını ihanete uğratmaya yatkın ve hazır olmaları hem de faşist bir ülkenin varlığı (ve bunu takip edecek başka somut örneklerin potansiyel varlığı) olabilir.

Peki, İspanya'da neden Mussolini ve Hitler'in önderlik ettiği hareketlere benzer bir faşist kitle hareketi oluşmadı? Neden İspanya'da faşizm iktidara sivil kitle hareketinin vurucu hamlesiyle taşınmadı da, devlette mevzilenmiş faşist askerî güçlerin önderliğinde taşındı? Vurucu hamle neden Hitler'in, Mussolini'nin İspanyol muadili olan Falange'den ya da Karlosçulardan değil de, ordudan bir devlet darbesi şeklinde geldi?

Ordunun Rolünün Tarihsel Kökenleri

Faşizmin açıklanmasında führerlerin karizmatik niteliği, psikolojik etkenler vb. tali öğeler burjuva ideologlarının teorilerinde asli bir yer tutar. Bu tercih, niyetlerden bağımsız olarak, faşizmin sınıfsal bir nitelik taşıdığını, *kapitalizmin özgül bir siyasi biçimi*, devleti örgütleme tarzlarından bir diğeri olduğunu gizlemeye hizmet eder. Aynı şekilde faşizmin gelişiminde tarihsel öğeler üzerinden hareket etmek de bir dünya sistemi olarak kapitalizmle organik ilişkisini örtmeye yol açar. Preston bir yerde (2005: 31), Franco rejiminin tarihsel kökleri arayışının Üçüncü Reich'ın "derin Alman kökleri" arayışını hatırlattığını yazar. Gerçekten de "Almanya'nın militarist geçmişi" vurgusu o kadar çok yapılmıştır ki, adeta Nazi faşizmi Prusya mirasının otomatik sonucu olarak algılanır olmuştur. Oysa bir olgu olarak faşizmi açıklarken tarihsel geçmiş belki de en son hesaba katılması gereken öğedir, zira faşizm gayet modern bir olgudur: İktidara yürüme örüntüsündeki farklılıklar, kurulan rejimin iç dinamikleri, dış siyasetteki tavrı vb., farklılıklar gösterse bile, varoluş nedeni kapitalizmdir; faşizm, egemenliğini sürdürmek için başka bir yol bulamayan, köşeye sıkışmış sermayenin son çaresidir.

Ne var ki faşizmin modern bir olgu olarak tezahür etmiş olması, belli coğrafyalardaki özgül izdüşümlerini açıklama gereğini or-

tadan kaldırmaz. Bu noktada başka etkenler kadar, kuşkusuz tarihsel geçmiş de dikkate alınmalıdır. Bu etkenler faşizmin iktidara nasıl taşındığını ve kurulduğunu açıklamakta yararlı olacaktır.

İspanyol faşizminde bu olgu İspanya'nın ekonomik ve siyasal gelişim modelidir. İspanya tarihi konusunda uzman olan Gerald Brenan İspanya'da "feodalizm uzun zamandır tümüyle namevcuttur, ayrıca tarihsel olarak konuşmak gerekirse, Aragón haricinde İspanya'da gerçek anlamda bir feodal çağ yaşanmamıştır" der (2009: 11). Keza Marx 1854'te "İspanya'daki mutlak monarşi genel olarak Avrupa'daki mutlak monarşilerle yüzeysel bir benzerlik taşımakla birlikte, daha ziyade Asyatik hükümet biçimleriyle aynı başlıkta değerlendirilmelidir" der (Marx ve Engels, 1980: 296). Troçki de bir yazısında İspanyol toplumunun diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak Asyatik izler taşıdığına dikkat çeker. Rusya'da Asyatikliğin tarihsel ve coğrafi bir nitelikte olduğunu, çok uzun bir süre önce (genel olarak on sekizinci yüzyılın başında) değişim yaşadığını vurgular ve ardından İspanya'nın Asyatik izlerinin de aynı şekilde gözle görülür olduğunu söyler (2000a: 55-62).

Asyatik (Asya tipi) toplum tartışmaları özellikle de 1960'lardan itibaren çok geniş ölçekte yapılmış ve Osmanlı'nın konuya dâhil olmasının etkisiyle Türkiye'ye de taşınmıştır. Bugün hâlâ kesin bir mutabakata varılamamış olsa da, Marx'ın Asyatik toplum adını verdiği ve temel hatlarını ortaya koyduğu bu toplum biçimlerinin, Batı gelişim çizgisinin kapitalizmden önceki son halkası olan feodalizmden kesin çizgilerle ayrılan bir formasyon olduğunu söylemek mümkündür. Bugün, Marksist olmayan pek çok tarihçi ilk dönem Osmanlı toplumunu (kabaca 1300-1600 yılları arası) bu sıfatı kullanarak ya da kullanmayarak benzer şekillerde açıklamaktadır. Nitekim Türkiye'deki resmî tarih anlayışının ana halkalarından biri olan Türk toplumlarının "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kütle" olduğu iddiası da aynı temelin çarpıtılmasıyla üretilmiştir. Farklılıklar ne olursa olsun, toprakta özel mülkiyetin bulunmadığı, özellikle de coğrafi şartların etkisiyle gerekli olan büyük kamu işlerini yapan kurum sıfatıyla tek topraksahi-

binin (üretim aracı ya da mülk yahut rakabe sahibinin) devlet olduğu Asya tipi toplumlar ile topraksahiplerinin şahsında özel mülksahipliğinin olduğu ve işgücü sahiplerinin beylik, prenslik vs. adı altında kendi yerel egemenliklerinin görüldüğü feodalizm arasında nitel bir fark vardır. Özel mülkiyetin olmadığı bu koşullarda, egemen sınıfı devletin temsilcileri olan siyasi, idari, dinî vs. yöneticiler, yani devlet erkânı (bugün verdiğimiz adla devletin askerî ve sivil bürokrasisi) oluşturacaktır. Bunlar tek tek bireyler olarak değil, ancak o topluluğun (devlette örgütlenmiş yönetici hizbin) parçası olduğu müddetçe egemen sınıfa mensup olabilirler. Yani Asyatik yapılarda kolektif bir egemen sınıf vardır.

İspanya'da tarihsel geçmişin kapitalizme çok doğrudan bir etkisi vardı. Parçalı yapı burjuva toplumunun tam anlamıyla gelişimine izin vermemiş; aksine, anakronist bir tarzda, Asya tipi toplumların despotik devletlerini andıran merkeziyetçi bir krallık yaratmıştı. Troçki bu merkeziyetçi devletin güçlü olmadığını anlatmak için, söz konusu rejime "yozlaşmış mutlakıyetçilik" adını verir (*a.g.e.*: 57). Bu yapı bilahare Kilise'yi de kendisine tabi kılarak, eski ayrıcalıklı zümrelerin ve şehirlerin güçsüzlüğü koşullarında devleti Asyatik devlet gibi adeta tek iktidar odağı haline dönüştürmüş ve mevcut haliyle belirli bir süre varlığını sürdürmüştü.

Sonrasında burjuva üretim ilişkilerinin daha da gelişmesi sonucu bu yapı çatırdamaya başlamış olmasına karşın, yine de modern İspanya'ya Asyatik toplumdan güçlü bir devlet ve baskın bir ordu miras kalmıştı; sosyo-ekonomik yapının parçalı niteliğiyle de birleşince ordunun bu rolü devam etmişti. Burjuvazinin her sıkıştığında yardıma çağırdığı, hattâ bazen durumdan vazife çıkarıp kendi başına imdada yetişen bu kuvvetin, kader ânı geldiğinde de kritik bir rol oynaması, hattâ gerektiğinde faşizmi de kendisinin kurması tarihsel gelişimine aykırı değildir. Ne var ki İspanya'da iktidarı Naziler ya da Faşistler gibi bir sivil küçük burjuva hareketin almamış olması kurulan rejimin faşist olmasına engel teşkil etmez, ordunun başındaki Franco'yu faşist bir diktatör yapmaktan alıkoymaz.

Sivil Faşist-Resmî Faşist Diyalektiği

Asya tipi yapının, devleti ve özel olarak da askerî güçleri baskın hale getiren gelişiminin bir diğer ayağı da sivil toplumun yokluğudur. Bunu parlamenter demokrasinin diğer kapitalist ülkelere nazaran güdük gelişiminde de, reformist işçi örgütlerinin ve diğer demokratik kurumların sınırlılığında da görmek mümkündür. *Klasik faşizm burjuva demokrasisinin ve onun sivil toplumunun bir ürünüdür.* Burjuva demokrasisinin klasik Avrupa çizgisinde gelişmediği ya da bu işleyişe kavuşmadığı ülkelerdeki durum; reformist işçi partileri, parlamenter temsiliyeti, yasal ve tanınmış sendikaları ile burjuva demokrasisini yaşayan kapitalist Avrupa ülkelerdekinden farklı olmuştur. İlkinde bu boşluğu resmî güçler (devlet) doldurmuştur. Bu onun müdahil, hattâ mütecaviz niteliğini olduğu gibi, faşizmin gelişiminde resmî faşistlerin nispi gücüyle, sivil faşistlerin güçsüzlüğünü de açıklar. Devletin her yönüyle daha baskın niteliğe sahip olduğu İspanya gibi ülkelerde, devlet kendisinden başka bir kesime güvenmez, "gerekirse faşizmi de ben kurarım" der. Fakat klasik faşizm örneklerine kıyasla bu özgüllüğü, benzer yönlerinin yanında silik kalır.

Faşizmin zaferinde paramiliter ("sivil") kitle hareketinin darbeleri ile devletlû (resmî) faşizmin darbeleri birbirinden ayrı düşünülemez; bu ikisi diyalektik bir bütün oluşturur. Hangisinin son darbeyi vurup iktidarı aldığından bağımsız olarak, zaten iktidara geldikten sonra aşırı görülen uçlar törpülenir, diğer kesimse aygıtın içinde eritilerek resmî faşistlerin saflarına katılır. Aslolan bu ikisinin ortak darbeler indirip indirmediğidir; çığ gibi büyüyen devrimci hareketin bastırılmasında biri diğerinden ayrı düşünülemez.

İspanya özelinden ilerlersek, bu ikisinin neden ayrılmaz bir bütün oluşturduğunu tersten bir örnek daha iyi açıklar: Calvo Sotelo suikastı. Devletin her yere giremeyeceğini, her kuralsızlığı gözü kapalı işlediği oranda devlet hüviyetini kaybedeceğini belirtmiştik. Bunun sağ cenahtan somut bir örneğini Calvo Sotelo suikastında görüyoruz. O süreçte birçok cinayet ve silahlı eylem olmasına karşın, hiçbiri bu cinayet kadar infiale yol açmadı. Temel

mesele, üst düzey bir siyasetçinin öldürülmesi değil, devlet görevlileri tarafından resmî görev sırasındayken öldürülmesiydi. Suikastı düzenleyenler hakkında ciddi bir tahkikat yapılmaması devlete güveni azalttı. Sadece birkaç anarşist tutuklandı ki, onların da olayla alakası yoktu. Örneğin cumhuriyetçi subaylardan biri şöyle der: "Suikasta kamu düzeninden sorumlu kişilerin karıştığı öğrenildikten sonra, gösterilen tepki muazzam oldu. Bu gerçeğin önemini reddetmeye çalışmak beyhude olur. Yurttaşların can ve mal güvenliklerini, haklarını teslim ettikleri kamu düzeni kuvvetleri böyle bir eylemde bulunabiliyorsa, disiplinsizliklerini ve kutsal görevlerini umursamadıklarını göstermiş oluyorlardı" (akt. Payne, 2006a: 333). Devlet (devleti o gün için şahsında cisimleştirenler) bu eylemi gerçekleştirmekle ve devamında failleri korumakla devlete olan güveni sarsmış, daha doğrusu az olan güveni iyice azaltmıştı.

Sol muhalefete yönelik baskı için de aynı dinamik geçerlidir. Devlet topluma aşıladığı tarafsız hakem rolünü unutup açıktan şike yapmaya başladığı oranda, toplumun daha geri bilinçli kesimlerinin de kendi nüfuz alanından çıktığını görmek zorunda kalır. Bu yüzden, devlet her yere girmez, her pis işe bulaşmaz, her işi "derin devlet" yoluyla da yapamaz; bunun için devreye sivil ya da paramiliter yapılanmalar girer. İşte faşizm kendi zaferine bu sivil-resmî faşist diyalektiğiyle ilerler. Son darbeyi kimin vurduğundan bağımsız olarak, milyonlarca insanın hareketini bastırmak için devlet kuvvetlerinin müdahalesine "halkın bağrından kopup gelmiş" güçlerin müdahalesi eklenmelidir. Son darbeyi kimin vurduğu sorununa odaklanmak, bu diyalektiği unutup faşist kitle hareketinin önemini abartmak ilkörneğe takılıp kalan bir şablonculuk olacaktır.

Yukarıda da görüldüğü üzere, İspanyol faşizminde resmî faşist güçlerle karşılaştırıldığında sivil faşist güçlerin esamisi okunmaz. İç Savaş'tan birkaç yıl önce kurulan Falange örgütü hiçbir zaman bir Mussolini ya da Hitler hareketi kadar güce ve etkiye sahip olmamıştı; aynısı monarşist eğilimli diğer faşist örgütler için de geçerliydi. Neden?

Bir defa, darbecilerin erken hareket etmeleri sivil faşistlerin yeterince büyümesini engelleyen etkenlerden biriydi. Faşizmin güçlenmesi için sağ partilerin, deyim yerindeyse, devalüe olması gerekir. İspanya'da tam bu süreç başlamışken, Mart 1936'da Falange üyeleri hapse tıkıldı. Diğer faşist partilerse henüz mayalanma evresindeydi. CEDA'nın dağılma süreci tamamlanmamıştı ve faşizmin tabanını oluşturacak kitleler henüz yeni parti aidiyetlerini benimseyip sindirmemişti. İktidara gelmeyi hak etmek için içeri alınan kadrolarının yerine yenilerini koyabiliyor olmak ya da mevcut kadrolarla ciddi bir mesai tüketmiş olmak gerekir. İspanya'daki faşistler Asturias Komünü döneminde ve sonrasında iç çatışmalarla boğuşuyorlardı. Bu ve benzer nedenlerle devrimin yenilgisiyle oluşan gericilik ortamından yararlanamadılar. Faşist hareket işlemeyen burjuva demokrasisine bir alternatif olabileceğini burjuvaziye gösteremediği oranda, sağcı hükümet (1934-36) de dâhil olmak üzere devletten ciddi ölçüde yardım alamadı, yer yer baskı gördü. Faşist harekette karizmasıyla Hitler rolüne soyunabilecek isimlerden Calvo Sotelo darbeden önce öldürülürken, darbeyi Alicante'de hapiste karşılayan José Antonio da kısa süre sonra ortadan kaldırılınca sahne boş kaldı. Sivil faşistlerin güçsüz ve başsız olduğu koşullarda, faşist önderlik askerî hizip içindeki oyunlar sonucunda belirlenecekti.

Keza tarihsel gelişimden beslenen nedenleri de görmek gerekir. İspanya faşist hareketinde devlet ya da ordu sivil faşistlere nazaran nitel açıdan daha güçlü olmuş, deyim yerindeyse, İspanya'ya faşizm tepeden inme bir şekilde gelmiştir. Ordu tarihsel ayrıcalıklarından aldığı güvenle, her türlü sivil inisiyatife kötü gözle bakıyordu ve ülkeyi kurtarmayı kendi görevi sayıyordu. Faşist güçler Nazi örneğindeki kadar büyüse bile, "genelkurmay Hitler ya da Mussolini türü bir hareketin zaferine izin verir miydi?" sorusu cevaplanmaya muhtaçtır, özellikle de uluslararası durum düşünülürse. Neticede 1936'ya gelindiğinde, Hitler ve Mussolini'nin sadece komünizm tehdidine karşı basit bir piyon olmadığı –kesin olarak anlaşılmasa bile– hissedilmeye başlamıştı. Ne İspanyol burjuvazisi ne de uluslararası sermaye yeni bir Hitler, yeni bir Mus-

solini yaratma konusunda eskisi kadar hevesliydi. Darbeyi kontrollü vurma güdüsü hâkimdi.

Bu etkenin önemini Franco'nun uluslararası siyasetteki siciline bakarak daha iyi anlayabiliriz. Gerçekten de neden Franco bir Hitler ya da Mussolini değildi? Neden bir kez iktidarı ele geçirdikten sonra, diğer iki faşist güç gibi kendisini gerçek efendi olarak görüp bağımsız oyuncu rolü oynamaya heves etmemişti?

Cevabı aslında basit: Olamazdı! Bir defa, ülkenin ekonomik durumu buna müsait değildi. Dahası o istese Hitler buna izin vermezdi; Hitler izin verse, ilk andan itibaren himayesini esirgemeyen "demokrat" emperyalist güçler izin vermezdi. Ve elbette üçüncü faşist gücün özgül gelişimine bakmak gerekiyor. Özellikle de İngiliz gizli raporlarında ve iç yazışmalarında Franco'nun Hitler ve Mussolini'den ne kadar farklı olduğu, dış siyasette maceralara girişemeyeceği ve güvenilir bir müttefik olarak kalacağı sık vurgulanıyordu; Franco'yla üç yıl boyunca süren birebir temaslarda da bu husus aktarılmış olmalı. Falange karşıdevrimciler içinde idealleri olan kanattı. İdealist gençlerin maceraperest projesi karşısında, gerici ama (ve?) ayakları yere basan Franco daha çekici gelmişti. Bunda Hitler gibi bir kötü örneğin varlığı da önemliydi. İplerin tamamen kopmasındansa, toplumsal tabanı dar bir "führer"[195] daha değerliydi. Tam da bu yüzden İngilizler savaşın başından itibaren özel olarak Franco'ya ilgi gösterdiler, hareketin başında onun yer alması için çaba harcadılar.

Franco İngiltere'yi kaybetmenin Alman ya da İtalyan sömürgesi olmak anlamına geldiğinin farkındaydı. Dolayısıyla bu üçüncü faşist gücün seleflerinden farklı olması, dünyadaki iki kamp arasındaki manevralarla kendine alan açması varoluşu açısından elzemdi. Hitler'in 1938'in ortalarından itibaren şaha kalkması Franco'nun manevra siyasetinden vazgeçip faşist şer üçgeninin son ayağı olmasına yol açmadıysa, Franco'nun kişisel tutumu da etkendir. Franco şer üçgeninin bir tür sömürge haline gelmek anlamına geleceğine kanaat getirmişti; iki psikopat da ittifak yapılama-

195) Franco kendisine Caudillo lakabını takmıştı ki, tıpkı Duce (Mussolini) ve Führer (Hitler) gibi lider anlamına geliyordu.

yacak kadar mütenezzil ve dayatmacıydı. Franco kaçınılmaz olarak faşist cephede yer aldı, ama tüm yatırımını buraya yapmadı, hep bir mesafe koydu.

Dolayısıyla uluslararası konjonktür de yeni bir faşist fenomenin doğuşuna kapalıydı. Ülkenin ekonomik altyapısı Franco'nun emperyal heveslerini daha baştan dizginlediğinden, ayakta kalabilmek adına Mihver devletleri ile Müttefik güçler arasında manevraya mahkûmdu. Tam da bu nedenle İç Savaş'ın hemen bitiminde Franco eli rahatlayınca Almanya'nın baskılarına daha rahat karşı koymaya başladı ve dünya savaşının yarattığı manevra alanından da yararlanarak İngiltere ve Fransa'yla gerilemiş olan ticari ilişkilerini artırdı.

Diğer yandan, uluslararası (burjuva) konjonktür kadar, ulusal ve uluslararası alandaki sınıfsal (proleter) etken de önemliydi. Almanya ve İtalya dışında Portekiz ve Avusturya gibi ülkelerde de sivil faşizmin egemenliği karşısında, sol geleneğin güçlü olduğu İspanya'da hem örgütler hem de kitleler tetikteydi ve karşı hamlelerle o yolu büyük ölçüde tıkamıştı. Faşizmin tepeden inmesinin nedenlerinden biri de buydu.

Ne var ki bu tepeden inmeci niteliğe bakarak benzerlikleri unutup, Franco faşizmini normal bir askerî diktatörlükle aynı kefeye koymak tümüyle yanlıştır (sayısız örnekten biri için, bkz. Laqueur, 1997: 13). Francocu cuntanın tarihsel eylemini sıradan bir askerî diktatörlüktekinden ayıran özellik, bir yandan *mücadele dönemine kıyasla güçsüz* olsa bile görmezden gelinemeyecek bir güce sahip olan sivil faşist hareket ve onun etki alanında bulunan, asıl çekirdeğini küçük burjuvazinin oluşturduğu kitleler; diğer yandan da, anarşist, sosyalist, Stalinist vb. örgütlerinin ihanetine uğrayan işçi sınıfının duyduğu hayal kırıklığıdır. Bu etmenlerin birleşimi İspanya'da faşist iktidarın önünü açmıştır. Bir askerî diktatörlükten ya da Bonapartist diktatörlükten farklı olarak, faşizm söz konusu olduğunda ne güçlü bir sivil faşist hareketin varlığı ne de işçi sınıfının yaşadığı ihanetler, üst üste gelen yenilgiler ve kayıplar sonucu maddi ve manevi açıdan dibi bulmuş olması yabana atılabilir.

Bu iki etkenden öncelikle ilkini ele alalım. Faşizmin yukarıdan aşağıya basit bir darbe sonucu geldiğini düşünmek ve *yalnızca* buradan hareketle faşizm olmadığı nitelendirmesini yapmak, tıpkı 12 Eylül örneğinde olduğu gibi, yanlıştır. Falange ve diğer faşist güçler bir mücadele dönemine kıyasla ya da diğer iki faşist ülkedeki faşist hareketlere kıyasla anlamlı bir güçten yoksundu, ama faşizmin yerleşmesinde hiç de önemsiz bir rol oynamadılar.

Her şeyden önce askerî ve paramiliter görevlerde Falange üyeleri kitlesel bir katılım sunmuşlardı. Çarpışanlar arasında daha ilk ay dolmadan 40 bine yakın Falange gönüllüsü yerini almıştı ki, bu sayı tüm gönüllülerin yarısından çoğunu oluşturuyordu. Siyasetten pek anlamayan askerlere örgütlenmenin püf noktalarını Falange öğretmişti; rüşeym halindeki faşist devletin sembolleri, sloganları, idari örgütlenme yapısı vb. Falange'den alınmaydı (bkz. Ellwood, 1990: 214-5). Diğer yandan Falange'nin asli görevlerinden biri cephe gerisinde tek tek ya da kitlesel çapta katliamlara girişmek ve milliyetçi kampın sınıfsal temellerde bölünmesini engelleyerek faşizmin iktidara ilerleyişini hızlandırmaktı. Franco'nun stratejisinde ve genel olarak faşizmde sivil ("devletin kontrol edemediği") güçlerin halk arasında saldığı dehşet önemli yer tutar. Falange ve Karlosçu milisler ele geçirilen bölgelerde bu tedhişin icrasında çok etkiliydi (bkz. Esenwein, 2005: 45). Bu "temizlik" operasyonlarında katledilen devrimci ve anti-faşistlerin sayısı on binlerle telaffuz edilmektedir (Payne, 1999: 246-7).

Dahası bir kitle hareketi olması nedeniyle seferberlik üzerinden varlığa sahip olsa da, Falange'nin karşıdevrimin en büyük propaganda gücü olduğunu da eklemek gerek. Falange toplumsal tabandan yoksun resmî faşist güçlerin tamamlayıcısı olarak, İç Savaş sırasında neredeyse her ilde gazete çıkarıyordu ve propaganda tümüyle onun elindeydi. Bir yandan katliamlar yaparken, diğer yandan sol sosa bulanmış söylemleriyle kitlelere "müreffeh, tarihine ve onuruna yakışır bir İspanya" vaat ediyordu.

Tüm bunları bir araya getirdiğimizde, güçlü bir faşist cephe oluşturulmasında ve faşist Franco'nun (ya da resmî faşist güçlerin) iktidara taşınmasında sivil faşist hareketin çok hayati bir rol oynadığı anlaşılır. Franco İç Savaş sırasında faşist cepheyi adeta

sorunsuz bir şekilde kumanda etmiştir, devrimci kanadın aksine iç çatışmalar yaşamamıştır. Bu konuda cephenin öte tarafındaki anti-faşist güçlerin yanlış politikaları esas role sahip olsa da, Falange ve diğer sivil faşist güçlerin oluşturduğu kitle hareketine mensup unsurlar sokaklarda asayişten sorumlu olarak kol gezmeseydi, bu sorunsuz hâkimiyetin kurulabileceğini söylemek mümkün değildir. Askerî yöntemler, saf bürokratik mekanizma bu denetimi asla sağlayamazdı; bunun için bir sivil-resmî faşist dinamiği gerekliydi.[196]

Dolayısıyla Michael Alpert'in iddia ettiği gibi, "Temmuz 1936 darbesi ancak komplocular geniş bir sivil desteğine ihtiyaç olduğunu [...] fark ettiği için 'başarıya ulaşan' bir anakronizm"di (2002: 60) demek meseleyi tamamen tersyüz etmektir. Bu darbe bir anakronizm, bir tarihsel hata olmak şöyle dursun, faşizmin klasik iktidara yürüme tarzını bile ıskartaya çıkartacak kadar çağdaş bir olguydu. On binlerce faşist milis, tipik sağcı tutumla hiçbir sorgulamaya girişmeksizin emir-komuta zinciri içinde darbecilerin askeri olduğu ve darbenin aygıta yaslanan basit bir komplo düzeyine düşmesini engellediği için faşizm zafere ulaştı ve bu haliyle fevkalade modern bir olguydu.

Tam da bu modern olgu anlaşılamadığı için İspanya'daki devrimciler bir yandan faşizme karşı teyakkuz halindeyken, diğer yandan ölümcül bir gailesizlik sergiliyorlardı. Faşizmi bir ya da birkaç ülkeye indirgeme, temel özellikleri yerine tali özeliklerine bakarak bütün ülkelerde tıpatıp aynı çizgiyi izlemesini bekleme anlayışı İspanyol sosyalistlerinde bilhassa hâkimdi. İspanya'da sos-

196) Bu resmî faşistlerin ne zaman ya da (başka bir açıdan) nasıl faşist olduğu sorusu saçmadır, yine liberal devlet anlayışından beslenmektedir. Burjuva devlet aygıtının önemli bir kısmı faşistliğe müsait, hattâ gizli ya da aleni faşist unsurlarla doludur. Dünya üzerinde faşist baskıcı rejimlerin hâkim olmaması, bu faşistlerin esas yüzlerini gösteremiyor olmaları işçi sınıfının mücadeleleriyle kazanılmış demokrasi sayesindedir. Bu nedenle burjuva devlet aygıtına doluşmuş (ve bu devlet aygıtının ürettiği) faşistler gerçek kimliklerini her zaman ve bütünsel anlamda sergileyemezler. Troçki de benzer bir duruma, hem de Stalinist "Sovyet" devleti için dikkat çeker. Troçki SSCB'nin elbette faşist bir devlet olmadığını, ekonomik ve toplumsal temellerinin farklı olduğunu vurguladıktan sonra, ama, der, "Sovyet aygıtının çok önemli ve giderek artan bir kısmı henüz kendilerini bilmeyen faşistlerden oluşuyor" (1970b: 181). Bir rejim olarak faşizm, bir kitle hareketi olan sivil faşist hareket, resmî faşist öğeler ve dahası faşistçe eylemler arasında ince ama kritik ayrımlar vardır.

yalistler faşizme karşı, özelde de Franco faşizmine karşı savaşmalarına karşın, faşizm teorik olarak kavradıkları ve dolayısıyla pratikle bağını kurabildikleri bir olgu değildi. Örneğin Caballero Haziran 1933'te ILO toplantısında "İspanya'da neyse ki faşizm tehlikesi yok" diyor, buna gerekçe olarak da tezkere almış büyük bir ordunun, kentlerdeki devasa işsizler yığınının vb. olmamasını gösteriyordu (akt. Payne, 2004a: 49).[197] Keza Largo Caballero'nun baş sözcüsü olan Luis de Araquistáin de ertesi yıl Nisan ayında aynı gerekçelerle faşizmi defterden siliyordu. Araquistáin'e göre (1934), "İtalya'daki gibi terhis edilmiş askerlerin, Almanya'daki gibi istikbali belirsiz yüz binlerce gencin, milyonlarca işsizin olmadığı" İspanya'da "İtalyan ya da Alman türü bir faşizm olamaz"dı. Faşist rejimlerin diğer birkaç özelliğini sıraladıktan sonra, "İspanyol faşizmi nereden türeyecek? Doğrusu reçeteyi kafamda canlandıramıyorum" diyordu.

Oysa faşizmin iktidara yürümesinde tek bir yol yoktur, daha doğrusu faşizmin iktidara yürüme örüntüsü sivil bir faşist hareketin artımlı büyümesi sonucu doğrudan iktidarı alması değildir. Bu ilkörnek ya da klasik faşist vakalarda son darbeyi sivil gücün vurmuş olması nedeniyle devletin yardım ve yataklığı önemsizleştirilmiş, faşizmin ancak sivil faşistlerin vuruşuyla gerçekleşeceği vehmi güçlenmiştir. Ama klasik faşizm çağında klasik olmayan bir faşizm örneği olarak İspanya'da faşizmi sivil faşist örgüt ya da örgütler değil, devlet kurmuş ve böylece Franco faşizmi yirminci yüzyılın geri kalanı için de paradigmayı belirlemişti. Bu açıdan, İspanya, II. Dünya Savaşı sonrasında görülen faşist yönetimleri (örneğin Türkiye'deki 12 Eylül faşizmini) anlamak konusunda önemli bir örnek teşkil eder.

Faşizm Mazide Kaldı?

Faşizm, kontrolden çıkmış küçük burjuva kitlelerin temel oluşturduğu karşıdevrimci kitle hareketi ile devlet güçlerinin ortak-

197) Caballero başka açılardan da faşizmi kavrayamamıştı; faşizmi kapitalizmin can simidi olarak görmek yerine, parti yayın organında ifade ettiği şekliyle, kapitalizmin "kendi mezar kazıcısı" olarak nitelendiriyordu (akt. Ruiz, 2014: 29).

laşa eylemi sonucu kurulan özgül bir karşıdevrimci diktatörlüktür ve özgüllüğünü uyguladığı şiddetin niceliğinden değil, kendi örgütleri tarafından aldatılan işçi ve emekçilerin mücadele azmini kaybederek siyasetten uzaklaşmasından alır. Faşist terörün kendisi bir tarafa, işçi sınıfının enerjisi, kuvvetleri, isteği ve mücadele azmi tükenmiştir. Bu temelde, devleti ele geçiren faşistlerin uyguladığı şiddet daha büyük bir etkiye ulaşır. Fakat son darbeyi kimin vurduğu, sivil güçlerin mi yoksa devlet güçlerinin mi indirdiği tali önemdedir. İspanya'da son darbeyi devlette yuvalanmış faşistler vurmuştur ve İspanyol faşizmini iki klasik faşizm örneğinden farklılaştıran budur.

Burada sorulması gereken soru şudur: Yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki birçok örnekte olduğu gibi, ordunun sadece son vuruşta değil, daha en baştan esas faşist güç olarak sahne aldığı; küçük burjuva kitle hareketinin resmî hareketle karşılaştırıldığında, deyim yerindeyse, esamisinin okunmadığı (ne sabit bir lideri vardı ne de gerçek bir gücü) İspanya'da İç Savaş'ın ardından kurulan Franco'nun karşıdevrimci diktatörlüğü Alman ve İtalyan faşizmleriyle arasındaki bu farklardan ötürü faşizm olmaktan çıkar mı? Elbette hayır.

Franco faşizmi klasik faşizm çağında klasik olmayan bir faşizm örneğiydi. Bu örnek, Troçki'nin 1930'ların ilk yarısında Alman faşizmi üzerine yazdıklarıyla yüzde yüz örtüşmemesine rağmen – ki böyle bir zorunluluk da yoktur, zira teori, son kertede, olgulardan sonra gelir– İspanya'daki Franco yönetimini faşizm diye nitelendirmesine engel olmamıştır ve bunda teorik bir hata da yoktur. Troçki iki faşizm örneğinden (Almanya ve İtalya) hareket ederek faşizmi bu sivil faşist hareketin iktidara yürümesi olarak formüle etmişti ya da en azından vurguları bu yöndeydi. Fakat Troçki faşizmin sadece bu şekilde kurulabileceği gibi bir peşin hükme sahip değildi. Bilakis, klasik askerî diktatörlüklerle faşizmi ayıran çizgiyi vurgulaması bakımından faşist kitle hareketini öne çıkarması son derece önemliydi. Kendisinden sonraki meşhur faşizm teorisyenlerinin en temel kusuruysa bunu görmek istememeleriydi. Mesela Poulantzas faşizmin kurulması için bir kü-

çük burjuva kitle hareketinin doğrudan iktidara gelmesinin şart olmadığını vurgulamış, ama bu doğru tespiti neredeyse böyle bir paramiliter örgütlenmenin (niceliği değişse de) var olmasının *elzem olduğunu* yok saymaya kadar vardırmıştır. Oysa bu haliyle aşırı baskıcı bir askerî darbeyi ne zaman faşist olarak nitelendirip ne zaman nitelendiremeyeceğimiz sorusu muğlâk kalmaktadır.

"Klasik" adı verilsin ya da verilmesin, hattâ II. Dünya Savaşı'ndan sonraki örnekler faşizm diye nitelendirilsin ya da nitelendirilmesin, ilk faşizm örneklerinde (Almanya ve İtalya) sivil faşist kitle hareketinin patlamalı eylemi kıstas alınmakta, tanımlamalar diğer her şeyden soyutlanarak buna indirgenmektedir. Bir kesim İtalya ve Almanya gibi örneklerde sivil yönün ağır bastığını görüp bu diyalektiği unuturken, diğer bir kesimse yine aynı kıstası kullanarak (yani sivil-resmî faşist diyalektiğini unutarak ve bunların arasına sivil faşist hareketin hâkim olduğu önceki faşizm örnekleri ve devletin hâkim olduğu sonraki faşizm örnekleri diye kalın bir çizgi çekerek) yaklaşıp, sivil faşist kitle hareketinin *olmazsa olmaz* olduğunu unutuyor. Böylece herhangi bir askerî darbeyle ya da herhangi bir karşıdevrimci diktatörlükle faşizm arasındaki farklar ortadan kaldırılmış oluyor, oysa Asturias Komünü'nün bastırılması örneğinde de görüldüğü üzere, her karşıdevrimci diktatörlük faşizm değildir.

Faşizmi değerlendirirken Troçki'nin vurgularından hareketle işçi sınıfının nesnel durumunu bir kenara atmak, sivil-resmî faşist dinamiğini görmezden gelmek, faşizmin geçmişte kalan bir olgu olduğunu iddia eden sözde liberal görüşlere kapı aralar. Faşizmi Troçki'nin vurgularından birini diğeri hilafına ön plana çıkarıp "küçük burjuva kitle hareketinin doğrusal bir çizgi takip ederek iktidara uzanması"na indirgeyen kimi Troçkistlerin faşizm tanımı Troçki'den değil, burjuva ideolojisinden beslenmektedir. Tek fark birinin açıkça söyleyemediklerinin diğerinde tam bir pişkinlikle telafi edilmesidir. Mesela:

> Faşizm coğrafî sınırları bakımından Batı ve Orta Avrupa'da, zaman bakımından da Rusya Devrimi ile başlayıp II. Dünya Savaşı'nı takiben gelişen sömürge karşıtı mücadelelerle sonlanan dönem ara-

sında *bazı* zayıf ülkelerde, işçilerin devrimci atılımını modern, fevkalade örgütlü bir tarzda bastırıp, sınıf mücadelesinden uzaklaştırarak ve sınıf işbirliği yoluna kanalize ederek tehdit altındaki kapitalist sistemi kurtarmak için devreye sokulan kapitalizmin özel bir biçimidir. [...] Ama faşizm zamanımızın büyük toplumsal ve siyasal buluşlarından biri değil, yalnızca kapitalizmin krizine geçici bir çözümdür ve *belli ülkelerle ve tarihteki belirli bir dönemle sınırlıdır.* (Southworth, 1976: 1, vurgu bana ait)

Keza başka bir cepheden, Jean Baudrillard da "liberal toplumsal yapının tamamını saran Büyük Menopoz ve onun orta yaş azgınlığı olarak nitelendirilebilecek faşizm uzaklarda kaldı" der (2014: 103). Örnekler çoğaltılabilir, ama gereksizdir.

Faşizmi kapitalist sistemin belli bir dönemine ve yöresine (II. Dünya Savaşı öncesi Avrupa'ya) özgü gören bu anlayış ancak faşizmin sivil-resmî faşist diyalektiğini yok saymakla ve elbette kapitalizmin dinamiklerini anlamamakla mümkündür. Burjuvazinin Hitler ve Mussolini örneklerinden çıkardığı ders faşizmi âsâr-ı atika müzesine kaldırmak değil, iktidarı kullanışlı faşistlere bırakmaktır. Faşizm, burjuvazi için iradi bir tercih değil, belli anlarda bir zorunluluktur; devrim tehdidi var olduğu müddetçe faşizm tehdidi de olacaktır. Faşizm, sınıfsal egemenliğini yitirme tehdidiyle karşı karşıya alan kapitalist rejimin geliştirdiği en modern yanıttır.

Tüm bunları söyledikten sonra, küçük farklılıkların belli sonuçlar doğurduğunu da kabul etmek lazım, zira faşizmin iktidara nasıl geldiği, hangi özgül nitelikleri sergilediği, yani sivil-resmî faşist diyalektiğinde hangi yönün ağır bastığı faşizmin yapısında belirleyici rol oynar. İtalya ve Almanya'da olduğu gibi, faşizmin iktidarı sivil faşist hareketin gelişimi sonucunda ele geçirdiği ülkelerde, faşizm hem daha güçlü (şiddet uygulayışı bakımından değil, iktidarla olan ilişkisi bakımından) hem daha uzun soluklu hem

198) Hitler'in yenilmez göründüğü II. Dünya Savaşı'nın başında Franco'nun her şeye rağmen (İç Savaş'tan harap çıkmış olması, Hitler'in İspanya üzerindeki sömürgeci emelleri vb.) savaşa girmemiş olmasının önemli bir nedeni de budur. Franco basiretli bir siyasetçi olduğu için değil, iyi bir asker olduğu için, cephe gerisinin hâlâ yeterince sağlam olmadığını düşündüğünden, diğer şartlar da aleyhindeyken savaşı göze almamıştı.

de dış politikada daha saldırgan olmuştur. Benzer sancılar yaşayan İspanyol burjuvalarının payına böyle rahat bir faşizm düşmemiştir.

İspanyol Faşizmi Feodal Nitelikte miydi?

Halk Cephesi'nin yanlışlığı, işçi ve emekçi yerine "halk" sözcüğü kullanılmasıyla, "aslında cepheyi oluşturan devrimciler bunu kastetmiyor" olsa bile emekçi harici kesimlerin de kendi sınıf aidiyetleriyle ve çıkarlarıyla cepheye doluşacak olmalarından ibaret değildi. Belki bununla kalsa iyiydi, ama Stalinistler açıkça devrimci bir burjuvazi yaratmışlardı. PCE resmî ağızlardan birçok kez, burjuvazinin belli bir kesiminin faşizme karşı olduğunu dile getirmişti. Mesela burjuva cumhuriyetçi "Barrio'nun partisinin Şubat 1936 seçimlerinde elde ettiği önemli başarı bu duygulardan başka bir şeyle açıklanamazdı."

Lenin'in ölümünden sonra Komünist Enternasyonal'i de ele geçiren Sovyet ve parti bürokrasisi, ilk başlarda, faşizmi kapitalizmin yönetim biçimlerinden biri olarak görmek yerine, feodal güçlerin şahlanışı ve azgelişmişliğin bir ürünü olarak değerlendirmişti. Bu yanlış tespitten çıkarılan siyasi sonuç, teorik tahlilin bir amaç uğruna yapıldığını gösteriyordu. Bu anlayışa göre burjuva demokrasisinin egemen olduğu ve güçlü işçi sınıfı partilerinin bulunduğu ülkelerde *ne olursa olsun* böyle bir feodal yozlaşma yaşanamazdı. Yıllar boyunca Menşeviklerin bir numaralı teorisyeni olmasına karşın, Lenin'in ölümünden sonra partiye doluşup aygıt basamaklarını bir bir tırmanan *aparatçikler* arasından sıyrılarak Stalin'in esas teorisyeni haline gelen Martinov, 1929'da faşizmin geri kalmış ve kısmen tarıma dayalı ülkelerde başlıca düşman olduğunu yazıyordu. Dolayısıyla Almanya (ve Fransa ile İngiltere) gibi sanayileşmiş ülkelerde böyle bir tehdit ön planda değildi. Bu teorik açılımın Almanya'da faşizme karşı mücadele eden işçiler açısından nasıl ön tıkayıcı olduğunu söylemeye bile gerek yok. Sonrasında, Almanya'da faşizmin kurulmasıyla bu görüş bir müddet unutulsa da İspanya'da da tekrardan ısıtılacak ve Halk Cephesi'nin sınıf işbirlikçi politikasına malzeme olarak kullanılacaktı.

Gerek savaş öncesinde sağcıların en önemli para kaynağının topraksahipleri ve genel olarak para babaları olması gerek Franco'nun İç Savaş'ta hâkim olduğu bölgenin sosyo-ekonomik yapısının etkisiyle, Franco savaşı kazandıktan sonra topraksahibi oligarşiyi ciddi ölçüde kayırdı. "Toprak" öğesini gördüğünde mekanik bir şekilde feodal yaftasını yapıştırmaya hazır kesimlere de böylece gün doğdu! Bu kesimler Stalinistlerle sınırlı değildi ve farklı siyasi görüşten birçok kesim bu nedenden ötürü Franco rejimini faşist diye görmüyordu (bkz. Preston, 2005: 26).

Stalinistlerin cumhuriyet ve devrim sorunundaki yanlış yaklaşımları faşizme yaklaşımlarına da sirayet etmişti. Geç kapitalistleşen ülkelerde burjuva-demokratik dönüşümün belli öğelerinin eksik olması ya da kapitalist üretim ilişkilerinin kapitalizm-öncesi ilişkilerle yan yana devam etmesi o ülkenin kapitalist olmadığı ya da (bunun uzantısı olan başka bir çıkarımla), burjuva nitelikte bir devletin hâkimiyetinde olmadığı anlamına gelmez. Kapitalizm tıpkı Kuzey Amerika'da on sekizinci yüzyıl sonu ila on dokuzuncu yüzyıl başında kölecilikten yararlandığı gibi, İspanya'da da feodal yöntemlerden yararlanmıştı. Başka bir deyişle, kadir-i mutlaklığı sayesinde diğer üretim tarzlarını kendisine tabi kılmış, kapitalizme eklemlemişti, hepsi bu.

Stalinizmin bu tespitinin tek nedeni, "aşamalı devrim" anlayışında cisimleşen teorik açılımı değildi; İspanya özelinde, başka bir saik daha vardı. Stalinistler işçi sınıfı içinde örgütlü değillerdi, bunun için geç kalmışlardı (özellikle bkz. Alba, 1983: 129-30, 197 ve 259). Diğer Avrupa ülkelerinin aksine İspanya devrimci hareketi içinde zayıflardı ve ancak ileriki bir safhada kayda değer bir güce erişebilmişlerdi. Ne var ki geç gelen büyüme pek de sağlıklı değildi. Resmî üyelerin üçte ikisini küçük burjuvalar, küçüklü büyüklü topraksahipleri, üst düzey teknisyenler vs. oluşturuyordu. Bunların burjuva düzenle bir alıp veremediği yoktu. Tersine, işçi sınıfından ve sosyalizmden tüm benlikleriyle nefret ediyorlardı. Bir "devrimci" partiye gelmelerinin tek nedeni savaş ortamında korunma elde etmekti. PCE'nin üye niteliği her partide olduğu gibi politikalarına yansımıştı. Kadrolarının ve üyelerinin

toplumsal dönüşümünü, sınıfsal niteliklerini ciddiye almayan bir parti için kaçınılmaz bir son olan bu durum, Stalinizmin demokrat burjuvazi arayışıyla da birleşince İspanyol faşizminin sınıfsal niteliğinin çarpıtılmasına yol açmıştı. Buna göre, "faşist isyancılar gerici kastların iktidarını ihya etmek istiyordu. [...] İspanyol faşizmi sadece kapitalist gericiliğin aracı değil, ortaçağ feodalizminin, monarşizmin, ruhban fanatizminin ve darkafalılığının ve ayrıca Cizvit Engizisyonu'nun da aracı"ydı (Ercoli, 1937: 8).

Hâlbuki ne Franco faşizmi tek başına topraksahiplerinin ya da "gerici sınıfların" egemenliğiydi ne de İspanyol oligarklarının menfaatleri feodal üretim ilişkilerinin yeniden tesisinden yanaydı. Bilakis, yararlanabilene daha büyük fırsatlar sunan burjuva düzenin ve kapitalist üretim ilişkilerinin parçası olarak, sanayicisi, topraksahibi, bankeri, tefecisi vs. faşizmin gerçek sahibiydi. Ercoli müstear adıyla yazan Komintern yöneticisi Togliatti'nin ayrı üretim formasyonlarının öğesi zannettiği şey emperyalizm çağındaki kapitalizmin ta kendisiydi. Kapitalist üretim ilişkileri tek ve değişmez bir kapitalist üretim biçimi üzerinde yükselmek yerine, farklı üretim biçimlerini kapitalist üretim ilişkileri ağına eklemler ve böylece emperyalizm çağında bunlar bir bütün oluşturur. Faşizm ancak bu anlamda *gerici sınıfların egemenliğiydi.*

KAYNAKÇA

Ackelsberg, Martha A. 1986. "Women and the Politics of the Spanish Popular Front: Political Mobilization or Social Revolution?", *International Labor and Working-Class History*, sayı 30, The Popular Front (Güz 1986), s. 1-12

———. 2005. *Free Women of Spain: Anarchism and the Struggle for the Emancipation of Women*, AK Press, 2005.

Aglietti, Marcella. 2015. "Patriotism and neutrality. The Spanish Parliament and the Great War, 1914-18", *Parliaments, Estates and Representation*, s. 1-17.

Aguado, Ana. 2014. "Citizenship and Gender Equality in the Second Spanish Republic: Representations and Practices in Socialist Culture (1931–1936)", *Contemporary European History*, cilt 23, sayı 1 (Şubat 2014), s. 95-113.

Aguilar, Paloma. 1997. "Collective memory of the Spanish civil war: The case of the political amnesty in the Spanish transition to democracy", *Democratization* cilt 4, sayı 4 (Kış 1997), s. 88-109.

————. 1998. "The memory of the civil war in the transition to democracy: The peculiarity of the Basque case", *West European Politics*, cilt 21, sayı 4, s. 5-25.

de Aguirre, José Antonio. 1945. "Basque Thought at the Present Moment", *The Journal of Educational Sociology* cilt 18, sayı 8 (Nisan 1945), s. 491-496.

Alba, Víctor. 1983. *The Communist Party in Spain*, İng. çev. Vincent G. Smith, New Brunswick ve Londra: Transaction Books.

Albert, Gleb J. 2014.. "'To help the Republicans not just by donations and rallies, but with the rifle': militant solidarity with the Spanish Republic in the Soviet Union, 1936-1937", *European Review of History: Revue européenne d'histoire* cilt 21, sayı 4 (2014), s. 501-18.

Alexander, Bill. 1982. *British Volunteers for Liberty: Spain, 1936-1939*, Londra: Lawrence and Wishart.

Alexander, Robert. 2002a. *Anarchists in the Spanish Civil War*, cilt 1, Londra: Janus.

————. 2002b. *Anarchists in the Spanish Civil War*, cilt 2, Londra: Janus.

Alpert, Michael. 1984. "Humanitarianism and Politics in the British Response to the Spanish Civil War, 1936-9", *European History Quarterly*, cilt 14 (1984), s. 423-40.

————. 1989. "Uncivil War: The Military Struggle", *History Today*, cilt 39, sayı 3, s. 13.

————. 1998. "The Spanish Civil War and the Mediterranean", *Mediterranean Historical Review*, cilt 13, sayı 1-2, s. 150-67.

————. 1999. "The Clash of Spanish Armies: Contrasting Ways of War in Spain, 1936-1939", *War In History* cilt 6, sayı 3 (Temmuz 1999), s. 331-351.

————. 2001. "Soldiers, Politics and War", *Revolution and War in Spain 1931–1939* içinde, haz. Paul Preston, Londra ve New York: Routledge, s. 202-24.

————. 2002. "The Spanish Army and the Popular Front", *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives* içinde, haz. Martin S. Alexander ve Helen Graham, Cambridge University Press, s. 50-61.

————. 2004. *A New International History of the Spanish Civil War*, Palgrave Macmillan.

————. 2013. *The Republican Army in the Spanish Civil War 1936-1939*, Cambridge University Press.

Alted, Alicia. 1996. "Education and Political Control", *Spanish Cultural Studies. An Introduction* içinde, haz. Helen Graham ve Jo Labanyi, Oxford University Press, s. 45-52.

Álvarez Junco, José. 1996a. "Education and the Limits of Liberalism", *Spanish Cultural Studies. An Introduction* içinde, haz. Helen Graham ve Jo Labanyi, Oxford University Press, s. 45-52.

————. 1996b. "Rural and Urban Popular Cultures", *Spanish Cultural Studies. An Introduction* içinde, haz. Helen Graham ve Jo Labanyi, Oxford University Press, s. 82-90.

Álvarez Tardio, Manuel. 2010. "Politics, Violence, and Electoral Democracy in Spain: the case of the CEDA (1933-1934)", *Bulletin for Spanish and Portuguese Historical Studies. Journal of the Association for Spanish and Portuguese Historical Studies* cilt 35, sayı 1 (Aralık 2010), s. 123-46.

————. 2013. "The Impact of Political Violence during the Spanish General Election of 1936", *Journal of Contemporary History* cilt 48, sayı 3 (Temmuz 2013), s. 463-485.

Anderson, Peter. 2010. *The Francoist Military Trials. Terror and Complicity, 1939-1945*, Routledge.

Araquistáin, Luis. 1934. "The Struggle in Spain", *Foreign Affairs*, Nisan 1934, <https://www.foreignaffairs.com/articles/spain/1934-04-01/struggle-spain>, Erişim Tarihi: 1 Temmuz 2015.

Arendt, Hannah. 1958. *The Origins of Totalitarianism*, New York: Meridian Books.

Atienza, Tony ve Paul. 1998. *The Spanish Civil War: Historical Antecedents and Consequences*, Londra: Socialist History Society.

Aviv, Aviva ve Isaac Aviv. 1981. "Ideology and Political Patronage: Workers and Working-Class Movements in Republican Madrid 1931-4", *European History Quarterly* cilt 11, sayı 4 (Ekim 1981), s. 487-515.

Aydar, Ferit Burak. 2014. "Katalan Referandumu, El Clásico'nun Akıbeti ve Kürt Sorunu", 10 Kasım 2014, <http://bianet. qorg/bianet/siyaset/159827-katalan-referandumu-el-clasico-nun-akibeti-ve-kurt-sorunu> Erişim tarihi: 1 Nisan 2016

————. 2015. "Baskıya Giderken Düşen Çözüm Süreci ve Bask Tarihinden Bir Kesit", 9 Mayıs 2015 <http://bianet.org/biamag/siyaset/164402-baskiya-giderken-dusen-cozum-sureci-ve-bask-tarihinden-bir-kesit> Erişim tarihi: 1 Nisan 2016.

————. 2016a. "20. Yüzyıl Başında İspanya ve Rusya: Devrimler, Sanatçılar, Teorisyenler", *Birikim*, (Mayıs 2016).

————. 2016b. "Bir Papazın Tanıklığı. Franco'nun Savaşı Bir Haçlı Seferi miydi?", *Toplumsal Tarih*, s. 271

Bakunin, M.A. 1953. *The Political Philosophy of Bakunin: Scientific Anarchism, compiled and edited by G. P. Maximoff*, Glencoe, Illinois: Free Press.

Bakunin, Mihail. 2006. *Devlet ve Anarşi*, çev. Murat Uyurkulak, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Balfour, Sebastian. 1990. "From Warriors to Functionaries: The Falangist Syndical Élite, 1939-1976", *Élites and Power in Twentieth Century Spain. Essays in Honour of Sir Raymond Carr* içinde, haz. Frances Lannon ve Paul Preston, Oxford: Clarendon Press, s. 229-48.

————. 2002a. *Deadly Embrace. Morocco and the Road to the Spanish Civil War*, Oxford University Press.

————. 2002b. "Spain and the Great Powers in the aftermath of the Disaster of 1898", *Spain and the Great Powers in the Twentieth Century* içinde, haz. Sebastian Balfour ve Paul Preston, Londra ve New York: Routledge, s. 13-31.

————. 2006. *The End of the Spanish Empire, 1898-1923*, Oxford: Clarendon Press.

Banaji, Jairus. 2010. *Theory as History: Essays on Modes of Production and Exploitation*, Leiden ve Boston: Brill.

Barahona, Renato, 1983. "Basque Regionalism and Centre-Periphery Relations 175-1833", Europeon Studuies Review, cilt 13 (1983), s. 271-295.

Barclay, Harold. 2010. *Efendisiz Halklar*, çev. Zarife Biliz, İstanbul: Versus, 2010.

Barton, Simon. 2009. *A History of Spain*, Basingstoke ve New York: Palgrave Macmillan,

Baudrillard, Jean. 2014. *İlahi Sol*, çev. Oğuz Adanır, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Baumeister, Martin ve Jane Rafferty. 1998. "Castilblanco or the Limits of Democracy: Rural Protest in Spain from Restoration Monarchy to

the Early Second Republic", *Contemporary European History* cilt 7, sayı 1 (Mart 1998), s. 1-19.

Baxell, Richard. 2014. "Myths of the International Brigades", *Bulletin of Spanish Studies*, cilt XCI, sayı 1-2, 2014, s. 1-24.

————. 2015. "On the Frontline: British Volunteers in the Spanish and Syrian Civil Wars", <http://discoversociety.org/2015/01/03/on-the-frontline-british-volunteers-in-the-spanish-and-syrian-civil-wars/?utm_content=bufferd1628&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer>, Erişim Tarihi: 20 Şubat 2015.

Beevor, Antony. 2006. *The Battle for Spain. The Spanish Civil War 1936-1939*, Penguin Books.

Bell, P.M.H. 1997. *The Origins of the Second World War in Europe*, Londra ve New York: Longman.

Ben-Ami, Shlomo. 1977. "The Dictatorship of Primo de Rivera: A Political Reassessment", *Journal of Contemporary History*, cilt 12, sayı 1 (Ocak 1977), s. 65-84.

————. 1978. *The Origins of the Second Republic in Spain*, Oxford University Press.

————. 1979. "The Forerunners of Spanish Fascism: Unión Patriótica and Unión Monárquica", *European History Quarterly*, cilt 9, sayı 1 (1979), s. 49-79.

————. 1990. "The Crisis of the Dynastic Élite in the Transition from Monarchy to Republic, 1929-1931", *Élites and Power in Twentieth Century Spain. Essays in Honour of Sir Raymond Carr* içinde, haz. Frances Lannon ve Paul Preston, Oxford: Clarendon Press, s. 71-90.

————. 1991. "Basque Nationalism between Archaism and Modernity", *Journal of Contemporary History*, cilt 26, sayı 3/4 (Eylül 1991), s. 493-521.

————. 2001. "The Republican 'take-over': prelude to inevitable catastrophe?", *Revolution and War in Spain 1931–1939* içinde, haz. Paul Preston, Londra ve New York: Routledge, s. 14-34.

Bengoechea, Soledad. 2003. "The Barcelona Bourgeoisie, the labour movement and the origins of Francoist corporatism", *Red Barcelona. Social Protest and labour mobilization in the twentieth century* içinde, haz. Angel Smith, Londra ve New York: Routledge, s. 167-184.

Berg-Schlosser, Dirk ve Jeremy Mitchell (haz.). 2002. *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39: Comparative Analyses*, Palgrave Macmillan.

Berkman, Alexander. 2005. *The ABC of Anarchism*, Sunuş: Paul Avrich, Önsöz: Emma Goldman, Mineola, New York: Dover Publications.

Blinkhorn, Martin. 1974. "'The Basque Ulster': Navarre and the Basque Autonomy Question under the Spanish Second Republic", *The Historical Journal*, cilt 17, sayı 3 (Eylül 1974), s. 595-613.

————. 1996. *Democracy and Civil War in Spain, 1931-1939*. Londra ve New York: Routledge.

————. 2001. "War on two fronts: politics and society in Navarre 1931-6", *Revolution and War in Spain 1931-1939* içinde, haz. Paul Preston, Londra ve New York: Routledge, s. 59-84.

————. 2002. "Land and power in Arcadia: Navarre in the early twentieth century", *Landownership and Power in Modern Europe* içinde, haz. Ralph Gibson ve Martin Blinkhorn, Londra: HarperCollins Academic, s. 216-34.

————. 2008. *Carlism and Crisis in Spain, 1931-1939*. Cambridge University Press.

Bloch, Marc. 1964. *Feudal Society*, İng. çev. L. A. Manyon, The University of Chicago Press.

Bookchin, Murray. 1994. *To Remember Spain: The Anarchist and Syndicalist Revolution of 1936*, AK Press.

————. 1998. *The Spanish Anarchists. The Heroic Years 1868-1936*, AK Press.

————. 2010. *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi. Spartakistlerden İspanya İç Savaşı'na*, çev. Akın Sarı, Ankara: Dipnot Yayınları.

Bolloten, Burnett. 1991. *The Spanish Civil War: Revolution and Counterrevolution*, Stanley G. Payne'in önsözüyle, University of North Carolina Press.

Bolloten, Burnett, Joan Connelly Ullman ve Robert G. Colodny, 1980. "The Spanish Revolution: An Exchange of Views", *International Labor and Working-Class History* sayı 18 (Güz 1980), s. 13-20.

Bolloten, Burnett ve George Esenwein. 1990. "Anarchist in Government: A Paradox of the Spanish Civil War", *Élites and Power in Twentieth Century Spain. Essays in Honour of Sir Raymond Carr* içinde, haz. Frances Lannon ve Paul Preston, Oxford: Clarendon Press, s. 153-77.

Bolorinos Allard, Elisabeth. 2015. "The Crescent and the Dagger: Representations of the Moorish Other during the Spanish Civil War", *Bulletin of Spanish Studies: Hispanic Studies and Researches on Spain, Portugal and Latin America*, 2015, s. 1-24.

Borderias, Cristina. 2003. "Women Workers in the Barcelona Labour Market, 1856-1936", *Red Barcelona. Social Protest and labour mobilization in the twentieth century* içinde, haz. Angel Smith, Londra ve New York: Routledge, s. 142-66.

Borkenau, F[ranz]. 1937. "State and Revolution in the Paris Commune, The Russian Revolution, and the Spanish Civil War", *The Sociological Review* cilt 29, sayı 1 (Ocak 1937), s. 41-75.

————. 1962. *World Communism. A History of the Communist International*, The University of Michigan Press.

————. 1986. *The Spanish Cockpit. An Eyewitness Account of the Spanish Civil War*, Londra ve Sydney: Pluto Press.

Bosch, Aurora. 2001. "Collectivisations: The Spanish Revolution Revisited, 1936–39", *International Journal of Iberian Studies*, cilt 14, sayı I (2001), s. 4-16.

Bowen, Wayne H. 2006. *Spain during World War II*, University of Missouri.

Box, Zira ve Ismael Saz. 2011. "Spanish Fascism as a Political Religion (1931–1941)", *Politics, Religion & Ideology* cilt 12, sayı 4 (Aralık 2011), s. 371-89.

Boyd, Carolyn P. 1980. *Praetorian Politics in Liberal Spain*, University of North Carolina Press.

————. 1984. "'Responsibilities' and the Second Spanish Republic 1931-1936", *European History Quarterly* cilt 14, sayı 2 (Nisan 1984), s. 151-182.

Bradley, Ken ve Mike Chappell. 1994. *International Brigades in Spain, 1936-39*, Londra: Osprey.

Brenan, Gerald. 2009. *The Spanish Labyrinth: An Account of the Social and Political Background of the Spanish Civil War*, Cambridge University Press.

Broué, Pierre. 1967. "Trotsky and the Spanish Revolution", *Fourth International* içinde, cilt 4, sayı 1, Nisan 1967 <https://www.marxists.org/archive/broue/1967/04/trotsky-spanish-revolution.htm>, Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2012.

————. 1988. "The 'May Days' of 1937 in Barcelona", *Revolutionary History*, cilt 1 sayı 2, Yaz 1988 (İng. çev. John Archer).

———. 2008. "The Socialist Youth in Spain (1934–1936) (When Carrillo was a Leftist)", *Revolutionary History*, cilt 9, sayı 4 (2008 [1983]), s. 193-228.

Broué, Pierre ve Emile Témime. 1972. *The Revolution and the Civil War in Spain*, İng. çev. Tony White, Cambridge, Mass: MIT Press.

———. 1976. *İspanya İç Savaşı*, çev. Aydın Emeç, İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Brunner, Kathleen. 2001. "'Guernica': The Apocalypse of Representation", *The Burlington Magazine* cilt 143, sayı 1175 (Şubat 2001), s. 80-85.

Buchanan, Tom. 1988. "The Role of the British Labour Movement in the Origins and Work of the Basque Children's Committee, 1937-9", *European History Quarterly* cilt 18, sayı 2 (Nisan 1988), s. 155-174.

———. 1997. *Britain and the Spanish Civil War*, Cambridge University Press.

———. 2003. "Edge of Darkness: British 'front-line' diplomacy in the Spanish Civil War", *Contemporary European History*, cilt 12, sayı 3, Ağustos 2003, s. 279-303

———. 2011. "The secret history of Britain's Spanish civil war volunteers", *The Guardian*, 28 Haziran 2011, <http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/jun/28/mi5-spanish-civil-war-britain>, Erişim Tarihi: 1 Nisan 2015.

———. 2012. "'Shanghai-Madrid Axis'? Comparing British responses to the conflicts in Spain and China, 1936-1939", *Contemporary European History*, Kasım 2012, cilt 21, sayı 4, s. 533-52.

Buckley, Henry. 2013. *The Life and Death of the Spanish Republic: A Witness to the Spanish Civil War*, I. B. Tauris.

Bukharin, Nikolai. 2003. *The Politics and Economics of the Transition Period*, Haz. ve Sunuş Kenneth J. Tarbuck, İng. çev. Oliver Field, Londra: Routledge, 2003.

Byron, Kristine. 2004. "Writing the Female Revolutionary Self: Dolores Ibárruri and the Spanish Civil War", *Journal of Modern Literature* cilt 28, sayı 1 (Güz 2004), s. 138-165.

Caballero Jurado, Carlos. 2006. *The Condor Legion. German Troops in the Spanish the Civil War* (resimlendirme Ramiro Bujeiro), Osprey Publishing.

Campbell, Alec. "The Spanish-American War", *History Today*, 1 Nisan 1958; c. 8, sayı 4, s. 239.

Camus, Albert. 2015. *Asturya'da İsyan*, çev. Ayberk Erkay, İstanbul: Can Yayınları.
Carlton, David. 71. "Eden, Blum, and the Origins of Non-Intervention", *Journal of Contemporary History* cilt 6, sayı 3 (1971), s. 40-55.
Carr, E. H. 2010a. *Komintern ve İspanya İç Savaşı*, çev. Ali Selman, İstanbul: İletişim Yayınları.
————. 2010b. *Komintern'in Alacakaranlığı, 1930-1935*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.
————. 2010c. *Yirmi Yıl Krizi (1919-1939)*, çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
Carr, Raymond. 1982. *Spain, 1808-1975*, Oxford: Clarendon Press.
Carroll, Peter. 2004. "The Myth of the Moscow Archives", *Science & Society* cilt 68, sayı 3 (Güz 2004), s. 337-341.
Casanova, Julián. 1987. "Anarchism and Revolution in the Spanish Civil War: The Case of Aragon", *European History Quarterly* cilt 17, sayı 4 (Ekim 1987), s. 423-451.
————. 2000. "Civil Wars, Revolutions and Counterrevolutions in Finland, Spain and Greece (1918-1949): a Comparative Analysis", *International Journal of Politics, Culture and Society* cilt 13, sayı 3 (Mart 2000), s. 515-37.
————. 2005. *Anarchism, the Republic and Civil War in Spain: 1931-1939*, İng. Çev. Andrew Dowling ve Graham Pollock, gözden geçiren Paul Preston, Londra ve New York: Routledge.
————. 2010. *The Spanish Republic and Civil War*, İng. çev. Martin Douch, Cambridge University Press.
————. 2015. *İspanya İç Savaşı'nın Kısa Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.
Casey, James. 1999. *Early Modern Spain: A Social History*, Londra ve New York: Routledge.
Castells Duran, Antoni. 2003. "Revolution and collectivizations in Civil War Barcelona, 1936-9", *Red Barcelona. Social Protest and labour mobilization in the twentieth century* içinde, haz. Angel Smith, Londra ve New York: Routledge, s. 127-141.
Cattell, David T. 1955. *Communism and the Spanish Civil War*, Johnson Reprint Corp.
Cerrahoğlu, Nilgün. 1987. *Bir Kanlı Gül: İspanya*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
Chase, William J. 2001. *Enemies within the Gates?: The Comintern and the Stalinist Repression, 1934-1939*, Yale University Press.

Chomsky, Noam. 2002. *American Power and the New Mandarins*, New York: New Press.

————. 2013. *Anarşizm Üzerine*, çev. Tamer Tosun, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Christie, Stuart. 2008. *We, the Anarchists! A Study of the Iberian Anarchist Federation (FAI) 1927-1937*, AK Press.

Claudin, Fernando. 1972. "Spain - the untimely revolution", *New Left Review*, 74 (Temmuz-Ağustos 1972), s. 3-32.

————. 1975. *The Communist movement: from Comintern to Cominform*, İng. çev. Brian Pearce ve Francis MacDonagh. Harmondsworth: Penguin.

Cleminson, Richard. 1996. "Beyond Tradition and 'Modernity': The Cultural and Sexual Politics of Spanish Anarchism", *Spanish Cultural Studies. An Introduction* içinde, haz. Helen Graham ve Jo Labanyi, Oxford University Press, s. 116-23.

De Cleyre, Voltairine. 2015. *Anarşizm ve Doğrudan Eylem*, çev. Burcu Demirci, İstanbul: Altıkırkbeş Yayın.

Cobb, Christopher. 1996. "The Republican State and Mass Educational-Cultural Initiatives 1931-1936", *Spanish Cultural Studies. An Introduction* içinde, haz. Helen Graham ve Jo Labanyi, Oxford University Press, s. 133-138.

Cobo Romero, Francisco. 2010. "'The Red Dawn' of the Andalusian Countryside: Peasant. Protest during the 'Bolshevik Triennium', 1918-20", *The Agony of Spanish Liberalism. From Revolution to Dictatorship 1913-23* içinde, haz. Francisco J. Romero Salvadó ve Angel Smith, Palgrave Macmillan, s. 121-44.

Cobo Romero, Francisco, Miguel Ángel Del Arco Blanco ve Teresa María Ortega López. 2011. "The Stability and Consolidation of the Francoist Regime. The Case of Eastern Andalusia, 1936-1950", *Contemporary European History* cilt 20, sayı 1 (Şubat 2011), s. 37-59.

Colodny, Robert G. 1989. "The U. S. Political Culture of the 1930s and the American Response to the Spanish Civil War", *Science & Society* cilt 53, sayı 1 (Bahar 1989), s. 47-61.

————. 2010. *The Struggle for Madrid: The Central Epic of the Spanish Conflict, 1936-37*, New Brunswick ve Londra: Transaction Publishers.

Colton, Joel. 1953. "Léon Blum and the French Socialists as a Government Party", *The Journal of Politics*, cilt 15, sayı 4 (Kasım 1953), s. 517-543.

———. 1987. *Léon Blum: Humanist in Politics*, Durham: Duke University Press.

Cooper, Norman. 1976. "The Church: From Crusade to Christianity", *Spain in Crisis: the Evolution and Decline of the Franco Régime* içinde, haz. Paul Preston, New York: Barnes & Noble Books, s. 48-81.

Corbin, John. 1995. "Truth and Myth in History: An Example from the Spanish Civil War", *The Journal of Interdisciplinary History* cilt 25, sayı 4 (Bahar 1995), s. 609-625.

———. 1999. "Images of War: Picasso's Guernica", *Visual Anthropology* cilt 13, sayı 1 (1999), s. 1-21.

Corkett, Tom. 2012. "Unity as Rivalry: The Spanish Anarcho-syndicalists and Socialists on the Eve of the Civil War", *Politics, Religion & Ideology* cilt 13, sayı 3 (Eylül 2012), s. 267-87.

Corum, James S. 1998. "The Spanish Civil War: Lessons Learned and Not Learned by the Great Powers", *The Journal of Military History* cilt 62, sayı 2 (Nisan 1998), s. 313-334

Costa Pinto, António. 2002. "Elites, Single Parties and Political Decision-making in Fascist-era Dictatorships", *Contemporary European History* cilt 11, sayı 3 (Ağustos 2002), s. 429-454.

Coverdale, John F. 1974. "The Battle of Guadalajara, 8-22 March 1937", *Journal of Contemporary History*, cilt 9, sayı 1 (Ocak 1974), s. 53-75.

———. 1975. *Italian Intervention in the Spanish Civil War*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.

———. 1977. "Spain from Dictatorship to Democracy", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* cilt 53, sayı 4 (Ekim 1977), s. 615-630.

Cowan, Andrew. 1990. "The Guerrilla War against Franco", *European History Quarterly* cilt 20, sayı 2 (Nisan 1990), s. 227-253.

Crowson, N. J. 2003. *Facing Fascism. The Conservative Party and the European Dictators, 1935–1940*, Londra ve New York: Routledge.

Cruz, Rafael. 2005. "Old symbols, new meanings: mobilising the rebellion in the summer of 1936", *The Splintering of Spain. Cultural History and the Spanish Civil War, 1936–1939* içinde, haz. Chris Ealham ve Michael Richards, Cambridge University Press, s. 159-76.

de la Cueva, Julio. 1998. "Religious Persecution, Anticlerical Tradition and Revolution: On Atrocities against the Clergy during the Spanish Civil War", *Journal of Contemporary History* cilt 33, sayı 3 (Temmuz 1998), s. 355-369.

Cumhuriyet. Mustafa Çakır'ın haberi, 23 Mart 2015, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/yasam/234170/Sistem_kizlari_eve_kapatti.html, Erişim Tarihi: 23 Mart 2015.

Damier, Vadim. 2009. *Anarcho-syndicalism in the 20th Century*, İng. çev. Malcolm Archibald, Black Cat Press.

Davis, Peter ve Derek Lynch (haz.). 2005. *Routledge Companion to Fascism and the Far Right*, Londra ve New York: Routledge.

Degras, Jane (haz.). 1956a. *The Communist International 1919-1943. Documents: Volume I, 1919-22*, Londra: Oxford University Press.

————. 1956b. *The Communist International 1919-1943. Documents: Volume II, 1923-1928*, Londra: Oxford University Press.

————. 1965. *The Communist International 1919-1943: Documents: Volume III, 1929-1943*, Londra: Oxford University Press.

Dimitrov, Georgi. 1935. "The People's Front", Aralık 1935, <https://www.marxists.org/reference/archive/dimitrov/works/1936/12.htm>, Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2013.

————. 1978. *Faşizme Karşı Birleşik Cephe*, çev. Ali Özer ve Seçkin Cılızoğlu, Ankara: Ser Yayınları.

Divitçioğlu, Sencer. *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu. Marksist Üretim Tarzı Kavramı*, İstanbul: YKY.

Dolgoff, Sam (haz.). 1990. *The Anarchist Collectives. Workers' Self-Management in the Spanish Revolution, 1936-1939*, Montreal-New York: Black Rose Books.

Domenech, Jordi. 2013. "Rural labour markets and rural conflict in Spain before the Civil War (1931-6)", *Economic History Review*, cilt 66, sayı 1 (2013), s. 86-108.

Draper, Hal. 1990. *Proletarya Diktatörlüğü Tartışması. Marx'tan Lenin'e*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Belge Yayınları.

Dubois, Ellen, Mari Jo Buhle, Temma Kaplan, Gerda Lerner ve Carroll Smith-Rosenberg. 1980. "Politics and Culture in Women's History: A Symposium", *Feminist Studies* cilt 6, sayı 1 (Bahar 1980), s. 26-64.

Durgan, Andrew. 2003. "The Search for Unity. Marxists and the Trade-Union Movement in Barcelona, 1931-6", *Red Barcelona. Social Protest and Labour Mobilization in the Twentieth Century* içinde, haz. Angel Smith, Londra ve New York: Routledge, s. 108-126.

Durgan, Andy. 1991-1992. "The Spanish Trotskyists and the Foundation of the POUM", *Revolutionary History*, cilt 4, sayı 1 & 2, Kış 1991-1992. https://www.marxists.org/history/etol/document/poum/index.htm, Erişim Tarihi: 7 Nisan 2012.

————. 1999. "Freedom fighters or Comintern army? The International Brigades in Spain", *International Socialism* 2:84, Güz 1999. <http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj84/durgan.htm> Erişim Tarihi: 1 Nisan 2013.

————, 2004. "International Volunteers in the POUM Militias", <https://libcom.org/history/international-volunteers-poum-militias> Erişim Tarihi: 11 Kasım 2012.

————. 2006. "Marxism, War and Revolution: Trotsky and the POUM", *Revolutionary History* cilt 9, sayı 2, <http://fundanin.org/durgan10.htm> Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2015.

————. 2007. *The Spanish Civil War*, Palgrave Macmillan.

————. 2015. "Trotsky and the POUM", *International Socialism* sayı 147, Yaz 2015, <http://isj.org.uk/trotsky-and-the-poum> Erişim Tarihi: 6 Eylül 2015.

Dutt, R. Palme. 1934. *Fascism and Social Revolution*, Londra: Martin Lawrence.

Ealham, Chris, 1993. "Crime and Punishment in 1930s Barcelona", *History Today*, 43, Ekim 1993, s. 31-7

————. 1995. "Anarchism and Illegality in Barcelona, 1931-7", *Contemporary European History*, cilt 4, sayı 2, Temmuz 1995, s. 133-51.

————. 1996. "'From the Summit to the Abyss': The Contradictions of Individualism and Collectivism in Spanish Anarchism", *The Republic Besieged. Civil War in Spain, 1936-1939* içinde, haz. Paul Preston ve Ann. L. MacKenzie, Edinburg University Press, s. 135-162.

————. 2001. "Class and the City: Spatial Memories of Pleasure and Danger in Barcelona, 1914-23", *Oral History* cilt 29, sayı 1 (Bahar 2001), s. 33-47.

————. 2003. "The crisis of organized labour. The battle for hegemony in the Barcelona workers' movement, 1930-6", *Red Barcelona. Social Protest and labour mobilization in the twentieth century* içinde, haz. Angel Smith, Londra ve New York: Routledge, s. 88-107.

————. 2005a. *Class, Culture and Conflict in Barcelona, 1898-1937*, Londra ve New York: Routledge.

————. 2005b. "The myth of the maddened crowd...", *The Splintering of Spain. Cultural History and the Spanish Civil War, 1936–1939* içinde, haz. Chris Ealham ve Michael Richards, Cambridge University Press, s. 111-32.

———. 2008. "'The Struggle for the Streets': Unemployed Hawkers, Protest Culture and Repression in the Barcelona area (c. 1918–1936)", *Labour History Review*, cilt 73, sayı 1 (Nisan 2008), s. 19-38

———. 2010. "The Impossible Unity: Revolution, Reform and Counter-Revolution and the Spanish Left, 1917-23", *The Agony of Spanish Liberalism. From Revolution to Dictatorship 1913-23* içinde, haz. Francisco J. Romero Salvadó ve Angel Smith, Palgrave Macmillan, s. 92-120.

Economides, Spyros. 2000. "The Greek and Spanish Civil Wars: A Comparison", *Civil Wars*, cilt 3, sayı 2 (Yaz 2000), s. 89-105.

Eley, Geoff. 1983. "What Produces Fascism: Preindustrial Traditions or a Crisis of a Capitalist State", *Politics and Society* cilt 12, sayı 3 (Eylül 1983), s. 53-82.

Ellwood, Sheelagh. 1976. "The Working Class under the Franco Régime", *Spain in Crisis: the Evolution and Decline of the Franco Régime* içinde, haz. Paul Preston, New York: Barnes & Noble Books, s. 157-82.

———. 1990. "Falange Española and the Creation of the Francoist 'New State'", *European History Quarterly*, cilt 20, sayı 2 (Nisan 1990), s. 209-225.

Engels, Friedrich. 1995. *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

———. 1998. *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

———. 2011. "Otorite Üzerine", <http://www.militan.net/?p=1994> Erişim tarihi: 2 Mayıs 2012.

Enzensberger, Hans Magnus. 2012. *Anarşinin Kısa Yazı. Buenaventura Durruti'nin Yaşamı ve Ölümü*, çev. Mehmet Aşçı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ercoli, M. [Palmire Togliatti] 1937. *The Spanish Revolution*, New York: Workers' Publishers.

van der Esch, P.A.M., 1951. *Prelude to War: The International Repercussions of the Spanish Civil War*, Martinus Nijhoff.

Esenwein, George. 1980. "New Views on The Second Republic Spain", *International Labor and Working-Class History* sayı 17 (Bahar 1980), s. 18-27.

———. 2005. *The Spanish Civil War: A Modern Tragedy*, New York ve Londra: Routledge.

———. 2011. "Ghosts of the Past: Confronting Myths and Misconceptions about the Spanish Civil War", *Politics, Religion & Ideology*, cilt 12, sayı 2 (2011), s. 213-20.

Esenwein, George ve Adrian Shubert. 1995. *Spain at War: The Spanish Civil War in Context, 1931-1939*, Longman Group United Kingdom.
Esteban, Joan. 1976. "The Economic Policy of Francoism: An Interpretation", *Spain in Crisis: The Evolution and Decline of the Franco Regime* içinde, haz. Paul Preston, New York: Barnes & Noble Books.
Estesi, Kenneth W. ve Daniel, Kowalsky (haz.). 2005. *History in Dispute, Volume 18, The Spanish Civil War*, St. James Press.
Evans, Peter. "Cifesa: Cinema and Authoritarian Aesthetics", *Spanish Cultural Studies. An Introduction* içinde, haz. Helen Graham ve Jo Labanyi, Oxford University Press, s. 215-22.
Fernández-Roca, F. Javier. 2012. "The strategies of the Spanish cotton textile companies before the Civil War: The road to longevity", *Business History*, cilt 54, sayı 7 (2012), s. 1023-1054.
Ferrándiz, Francisco. 2013. "Exhuming the defeated: Civil War mass graves in 21st-century Spain", cilt 40, sayı 1 (Şubat 2013), s. 38-54.
Ferrara, Marcella ve Maurizio Ferrara. 1988. *Palmiro Togliatti: yaşamı-savaşımı*, çev. Kerem Kurtgözü, İstanbul: Yarın Yayınları.
Finch, George A. 1937. "The United States and the Spanish Civil War", *The American Journal of International Law* cilt 31, sayı 1 (Ocak 1937), s. 74-81.
Fleay, C. ve M. L. Saunders. 1985. "The Labour Spain Committee: Labour Party Policy and the Spanish Civil War", *The Historical Journal*, cilt 28, sayı 1 (Mart 1985), s. 187-97.
Fleming, Shannon E. 1983. "Spanish Morocco and the Alzamiento Nacional, 1936-1939: The Military, Economic and Political Mobilization of a Protectorate" *Journal of Contemporary History* cilt 18, sayı 1 (Ocak 1983), s. 27-42.
Flint, James. 1987. "'Must God Go Fascist?': English Catholic Opinion and the Spanish Civil War", *Church History*, cilt 56, sayı 3 (Eylül 1987), s. 364-374.
Folch-Serra, Miraya. 2012. "Propaganda in Franco's Time", *Bulletin of Spanish Studies: Hispanic Studies and Researches on Spain, Portugal and Latin America* cilt 89, sayı 7-8 (2012), s. 227-40.
Forrest, Andrew. 2006. *The Spanish Civil War*, Routledge.
Frank Jr, Willard C. 1987. "The Spanish Civil War and the Coming of the Second World War", *The International History Review* cilt 9, sayı 3 (Ağustos 1987), s. 368-409.
Fraser, Ronald. 1973. "1936: Revolutionary Committees in Spain", *New Left Review*, cilt I, sayı 78 (Mart-Nisan 1973), s. 56-68.

———. 1981. *Blood of Spain: The Experience of Civil War, 1936-1939*, Harmondsworth: Penguin Books Ltd.

———. 1995. *İspanya'nın Kanı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Belge Yayınları.

———. 2011. "How the Republic was Lost", *New Left Review*, 67, Ocak-Şubat 2011, s. 121-34.

Friedlander, Robert A. 1965. "Great Power Politics and Spain's Civil War: The First Phase", *Historian* cilt 28, sayı 1 (Kasım 1965), s. 72-92.

Fusi, Juan Pablo. 2001. "The Basque question 1931-7", *Revolution and War in Spain 1931–1939* içinde, s. 182-201, haz. Paul Preston, Londra ve New York: Routledge

Fusi Aizpúrua, Juan Pablo. 1990. "Centre and Periphery 1900-1936: National Integration and Regional Nationalisms Reconsidered", *Élites and Power in Twentieth Century Spain. Essays in Honour of Sir Raymond Carr*, haz. Frances Lannon ve Paul Preston, Oxford: Clarendon Press, s. 33-44.

Gabriel, Pere. 2003. "Red Barcelona in the Europe of war and revolution, 1914-30", *Red Barcelona. Social Protest and labour mobilization in the twentieth century* içinde, haz. Angel Smith, Londra ve New York: Routledge, s. 44-65.

Gallagher, M. D. 1971. "Léon Blum and the Spanish Civil War", *Journal of Contemporary History*, cilt 6, sayı 3 (1971), s. 56-64.

Garcia, Hugo. 2010. *The Truth about Spain! Mobilizing British Public Opinion, 1936-1939*, Sussex Academic Press.

García Lorca, Francisco. 1986. *In the Green Morning: Memories of Federico*, İng. çev. Christopher Maurer, Önsöz: Mario Hernández, Londra: Owen.

Garner, Jason. 2006. "Separated by an 'Ideological Chasm': The Spanish National Labour Confederation and Bolshevik Internationalism, 1917-1922", *Contemporary European History* cilt 15, sayı 3 (Ağustos 2006), s. 293-326.

Germani, Gina. 1970. "Political Socialization of Youth in Fascist Regimes: Italy and Spain", *Authoritarian Politics in Modern Society: the dynamics of established one-party systems* içinde, haz. Samuel P. Huntington ve Clement H. Moore, New York: Basic Books, s. 339-79.

Geyer, Michael ve Sheila Fitzpatrick. 2009. *Beyond Totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared*, New York: Cambridge University Press.

Gibson, Ian. 1974. *The Death of Lorca*, St. Albans: Paladin.

Goldman, Emma. 2006. *Vision on Fire: Emma Goldman on the Spanish Revolution*, haz. David Porter, AK Press.

Goldstein, Tom. 2002. "Nazi Germany and the Spanish Civil War: Continuity in Hitler's Foreign Policy", *Janus* (Şubat 2002), <http://www.janus.umd.edu/Feb2002/spanish%20civ%20war%20tom/01.html>, Erişim Tarihi: 29 Eylül 2010.

Gómez Casas, Juan. 1986. *Anarchist Organisation. The History of the F.A.I.*, Black Rose Books.

González Calleja, Eduardo. 2005. "The symbolism of violence during the Second Republic in Spain, 1931-1936", *The Splintering of Spain. Cultural History and the Spanish Civil War, 1936–1939* içinde, haz. Chris Ealham ve Michael Richards, s. 23-44.

Graham, Helen, 1987. "The Spanish Civil War", *The Historical Journal*, cilt 30, sayı 4 (Aralık 1987), s. 989-93.

————. 1988. "The Spanish Socialist Party in Power and the Government of Juan Negrín, 1937-9". *European History Quarterly*, cilt 18, sayı 2 (Nisan 1988) s. 175-206.

————. 1990. "The Eclipse of the Socialist Left: 1934-1937", *Élites and Power in Twentieth Century Spain. Essays in Honour of Sir Raymond Carr*, haz. Frances Lannon ve Paul Preston, Oxford: Clarendon Press, s. 127-51.

————. 1991. *Socialism and War. The Spanish Socialist Party in power and crisis, 1936-1939*, Cambridge University Press.

————. 1996a. "Women and Social Change", *Spanish Cultural Studies. An Introduction* içinde, haz. Helen Graham ve Jo Labanyi, Oxford University Press, s. 99-116.

————. 1996b. "Gender and the State: Women in the 1940s", *Spanish Cultural Studies. An Introduction* içinde, haz. Helen Graham ve Jo Labanyi, Oxford University Press, s. 182-95.

————. 1996c. "Popular Culture in the 'Years of Hunger'", *Spanish Cultural Studies. An Introduction* içinde, haz. Helen Graham ve Jo Labanyi, Oxford University Press, s. 237-244.

————. 1996d. "War, Modernity and Reform: The Premiership of Juan Negrín", *The Republic Besieged. Civil War in Spain, 1936-1939* içinde, haz. Paul Preston ve Ann. L. MacKenzie, Edinburg University Press, s. 163-96.

———. 1999. "'Against the State': A Genealogy of the Barcelona May Days (1937)", *European History Quarterly* cilt 29, sayı 4 (Ekim 1999), s. 485-542.

———. 2002. *The Spanish Republic at War, 1936-1939*, Cambridge University Press.

———. 2004a. "Spain 1936. Resistance and Revolution: the Flaws in the Front", *Opposing Fascism. Community, Authority and Resistance in Europe* içinde, haz. Tim Kirkand ve Anthony McElligott, Cambridge University Press, s. 63-80.

———. 2004b. "The Spanish Civil War, 1936-2003: The Return of Republican Memory", *Science & Society* cilt 68, sayı 3 (Güz 2004), s. 313-328.

Graham, Helen. 2004c. "Review: Spain Betrayed? The New Historical Mccarthyism", *Science & Society* cilt 68, sayı 3 (Güz 2004), s. 364-369.

———. 2005. *Spanish Civil War. A Very Short Introduction*, Oxford University Press.

———. 2012a. *The War and Its Shadow: Spain's Civil War in Europe's Long Twentieth Century*, Sussex Academic Press.

———. 2012b. "Casado's Ghosts: Demythologizing the End of the Spanish Republic", *Bulletin of Spanish Studies*, *Bulletin of Spanish Studies* cilt LXXXIX, sayı 7-8 (2012), s. 255-78.

Graham, Helen ve Jo Labanyi. 1996. "Culture and Modernity: The Case of Spain", *Spanish Cultural Studies. An Introduction* içinde, haz. Helen Graham ve Jo Labanyi, Oxford University Press, s. 1-19.

Graham, Helen v.d. 2014. "Paul Preston, The Spanish holocaust: inquisition and extermination in twentieth-century Spain (London: Harper Collins, 2012)", *Journal of Genocide Research* cilt 16, sayı 1 (2014), s. 139-68.

Granada Television. 1982. *The Spanish Civil War*, <https://www.youtube.com/watch?v=x7S9XcDMkdA&list=PLIE1hnyRw1MbD7HZNH1967ZeugokydJnS> Erişim tarihi: 1 Mayıs 2015.

De Grand, Alexander. 2004. "Mussolini's Follies: Fascism in Its Imperial and Racist Phase, 1935-1940", *Contemporary European History* cilt 13, sayı 2 (Mayıs 2004), s. 127-147.

Guérin, Daniel. 1970. *Anarchism: From Theory to Practice*, New York University Press. <https://libcom.org/files/Anarchism_%20From%20

Theory%20to%20Practice%20-%20Guerin,%20Daniel.pdf.pdf> Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2014.

————. 1975. *Faşizm ve Büyük Sermaye*, çev. Bülent Tanör, İstanbul: Suda Yayınları.

Guillamón, Agustin. 1996. *The Friends of Durruti Group: 1937-1939*, İng. çev. Paul Sharkey, AK Press.

Guillamón, Agustin. 2006. *Barricades in Barcelona: The CNT from the victory of July 1936 to the necessary defeat of May 1937*, <http://libcom.org/files/Agust%C3%ADn%20Guillam%C3%B3n-%20Barricades%20in%20Barcelona%3B%20The%20CNT%20from%20the%20victory%20of%20July%201936%20to%20the%20necessary%20defeat%20of%20May%201937.pdf> Erişim tarihi: 2 Ocak 2015.

Güçlü, Yücel. 2002. "The Nyon Arrangement of 1937 and Turkey", *Middle Eastern Studies* cilt 38, sayı 1 (Ocak 2002), s. 53-70.

Haberkern, E. ve Lipow, Arthur (haz.) 2008. *Neither Capitalism nor Socialism: Theories of Bureaucratic Collectivism*, Createspace.

Harrison, Joseph. 1979. "The Regenerationist Movement in Spain after the disaster of 1898", *European History Quarterly* cilt 9, sayı 1 (Ocak 1979), s. 1-27.

————. 1980a. "Spanish Economic History: From the Restoration to the Franco Regime", *The Economic History Review*, New Series, cilt 33, sayı 2 (Mayıs 1980), s. 259-75.

————. 1980b. *An Economic History of Modern Spain*, Manchester University Press.

————. 1983. "The Failure of Economic Reconstitution in Spain, 1916-23", *European Studies Review*, cilt 13 (1983), s. 63-88.

————. 1990a. "The Economic History of Spain Since 1980", *The Economic History Review*, cilt 43, sayı 1 (Şubat 1990), s. 79-89.

————. 1990b. "The Catalan Industrial Élite, 1898-1923", *Élites and Power in Twentieth Century Spain. Essays in Honour of Sir Raymond Carr*, haz. Frances Lannon ve Paul Preston, Oxford: Clarendon Press, s. 45-70.

————. 1995. *The Spanish Economy: from the Civil War to the European Community*, Cambridge ve New York: Cambridge University Press.

————. 2009. "Early Francoism and Economic Paralysis in Catalonia, 1939-1951", *European History Quarterly*, cilt 39, sayı 2 (Nisan 2009), s. 197-216.

Harvey, Charles E. 1978. "Politics and Pyrites during the Spanish Civil War", *The Economic History Review*, New Series, cilt 31, sayı 1 (Şubat 1978), s. 89-104.

Haywood Hunt, H. 2002. "The French Radicals, Spain and the emergence of appeasement", *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives* içinde, haz. Martin S. Alexander ve Helen Graham, Cambridge University Press, s. 38-49.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1999. *Hegel's Science of Logic*, İng. çev. A.V. Miller, Amherst ve New York: Humanity Books.

————. 2010. *Encyclopaedia of the Philosophical Sciences in Basic Outline: Part 1 Science of Logic*, İng. çev. Klaus Brinkmann ve Daniel O. Dahlstrom, Cambridge: Cambridge University Press.

Heiberg, Marianne. 1975. "Insiders/Outsiders: Basque Nationalism", *European Journal of Sociology*, cilt 16, sayı 2 (Kasım 1975), s. 169-193.

Heiberg, Morten. 2001. "Mussolini, Franco and the Spanish Civil War: An Afterthought", *Totalitarian Movements and Political Religions*, cilt 2, sayı 3 (2001), s. 55-68.

Held, Jutta "How Do the Political Effects of Pictures Come about? The Case of Picasso's 'Guernica'", İng. çev. Alex Potts, *Oxford Art Journal* cilt 11, sayı 1 (1988), s. 33-39.

Hennessy, Alastair. 1955. "Traditionalism in Spain: the Second Carlist War 1872-76", *History Today*, cilt 5, sayı 1, s. 24.

Herrmann, Gina. 2003. "Voices of the vanquished: Leftist women and the Spanish Civil War", *Journal of Spanish Cultural Studies*, cilt 4, sayı 1 (Mart 2003), s. 11-29.

————. 2008. "The Spanish Civil War and the Routes of Stalinization", *Bolshevism, Stalinism and the Comintern: Perspectives on Stalinization, 1917-53* içinde, haz. Norman LaPorte, Kevin Morgan ve Matthew Worley, Palgrave Macmillan, s. 167-87.

————. 2010. *Written in Red: The Communist Memoir in Spain*, Urbana ve Chicago: University of Illinois Press.

Heywood, Paul. 1989. "Why the Republic Lost", *History Today*, c. 39, sayı 3, s. 20.

————. 2002a. *Marxism and the failure of organised Socialism in Spain, 1879-1936*, Cambridge University Press.

————. 2002b. "The development of Marxist theory in Spain and the Frente Popular", *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives* içinde, haz. Martin S. Alexander ve Helen Graham, Cambridge University Press, s. 116-130.

Hobsbawm, Eric. 1952. "The Machine Breakers", <http://libcom.org/history/machine-breakers-eric-hobsbawm>, Erişim tarihi: 27 Temmuz 2015.

————. 1959. *Primitive rebels: studies in archaic forms of social movement in the 19th and 20th centuries*, New York: W. W. Norton.

————. 1966. "The Spanish Background", *New Left Review* cilt I, sayı 40, Kasım-Aralık 1966, s. 85-90.

————. 2011. *Eşkıyalar*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Hogan, Deirdre. Tarihsiz. "Industrial collectivisation during the Spanish revolution", <https://libcom.org/library/industrial-collectivisation-spanish-revolution-hogan> Erişim tarihi: 7 Mayıs 2014.

Horn, Gerd-Rainer. 1996. *European Socialists Respond to Fascism. Ideology, Activism and Contingency in the 1930s*, New York ve Oxford: Oxford University Press.

Houpt, Stefan ve Juan Carlos, Rojo Cagigal. 2010. "Capital market integration in Spain? Introducing the Bilbao Stock Exchange, 1891-1936", *Revista de Historia Económica / Journal of Iberian and Latin American Economic History*, cilt 28, sayı 3 (Aralık 2010), s. 535-73.

Howson, Gerald. 1999. *Arms for Spain. The Untold Story of the Spanish Civil War*, New York: St. Martin's Press.

Hunt, Richard N. 1974. *Marxism and Totalitarian Democracy, 1818-1850*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Ibárruri, Dolores. 1937. "Reply to the Enemies, Slanderers and Wavering Elements", *Communist International*, cilt XIV, sayı 11 (Kasım 1937), s. 808-13. <https://www.marxists.org/archive/ibarruri/1937/08/10.htm> Erişim Tarihi 14 Ocak 2015.

————. 1938. *Speeches & Articles, 1936-1938*, Moskova: Foreign Languages Publishing House.

————. 1997. *Faşizmi Ezeceğiz*, çev. Zehra Ağralı, Sosyalist Yayınlar.

Jabara Carley, Michael. 1996. "'A Fearful Concatenation of Circumstances': The Anglo-Soviet Rapprochement, 1934-6", *Contemporary European History* cilt 5, sayı 1 (Mart 1996), s. 29-69.

Jackson, Gabriel. 1970. "The Spanish Popular Front, 1934-7", *Journal of Contemporary History*, cilt 5, sayı 3 (1970), s. 21-35.

————. 1971. *The Spanish Republic and the Civil War, 1931-1939*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

————. 1990. "Collectivist Experiences in the Spanish Civil War", *Mediterranean Studies*, cilt 2 (1990), s. 97-103.
————. 2004. "Multiple Historic Meanings of the Spanish Civil War", *Science & Society* cilt 68, sayı 3 (Bahar 2004), s. 272-276.
————. 2010. *Juan Negrín. Physiologist, Socialist, and Spanish Republican War Leader*, Sussex Academic Press.
Jackson, Michael. 1994. *Fallen Sparrows: The International Brigades in the Spanish Civil War*, Philadelphia: American Philosophical Society.
Jensen, R. Geoffrey. 1992. "José Millán-Astray and the Nationalist 'Crusade' in Spain", *Journal of Contemporary History* cilt 27, sayı 3 (Temmuz 1992), s. 425-27.
Joll, James. 2002. *İkinci Enternasyonal, 1889-1914*, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul: Belge Yayınları.
Jones, Norman. 2001. "Regionalism and revolution in Catalonia", *Revolution and War in Spain 1931-1939* içinde, haz. Paul Preston, Londra ve New York: Routledge, s. 85-112.
Jordan, Barry. 1996. "The Emergence of a Dissident Intelligentsia", *Spanish Cultural Studies. An Introduction* içinde, haz. Helen Graham ve Jo Labanyi, Oxford University Press, s. 245-55.
Juliá, Santos. 1990. "The Ideological Conversion of the Leaders of the PSOE, 1979-1979", *Élites and Power in Twentieth Century Spain. Essays in Honour of Sir Raymond Carr* içinde, haz. Frances Lannon ve Paul Preston, Oxford: Clarendon Press, s. 269-85.
————. 2001. "Economic crisis, social conflict and the Popular Front: Madrid 1931-6", *Revolution and War in Spain 1931–1939* içinde, haz. Paul Preston, Londra ve New York: Routledge, s. 137-58.
————. 2002. "The origins and nature of the Spanish Popular Front", *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives* içinde, haz. Martin S. Alexander ve Helen Graham, Cambridge University Press, s. 24-37.
Kallis, Aristotle. 2009. *Genocide and Fascism. The Eliminationist Drive in Fascist Europe*, New York ve Londra: Routledge.
Kaplan, Temma E. 1971. "Spanish Anarchism and Women's Liberation", *Journal of Contemporary History*, cilt 6, sayı 2 (Nisan 1971), s. 101-110.
————. 1977. *Anarchists of Andalusia, 1868-1903*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
————. 1992. *Red City, Blue Period: Social Movements in Picasso's Barcelona*, Berkeley: University of California Press.

Kautsky, Karl. 1964. *The Dictatorship of the Proletariat*, İng. çev. H. J. Stenning, Ann Arbor: University of Michigan Press.

————. 2009. "The Slavs and Revolution" (1902), *Witnesses to Permanent Revolution: The Documentary Record* içinde, haz. ve çev. Richard B. Day, Leiden ve Boston: Brill.

Kazancakis, Nikos. 1973. *İspanya: Yaşasın Ölüm*, çev. Ahmet Angın, İstanbul: Tel Yayınları.

Kennedy, Greg. 2005. "The Royal Navy, Intelligence and the Spanish Civil War: Lessons in Air Power, 1936 - 39", *Intelligence and National Security*, cilt 20, sayı 2, s. 238-263.

Kent, Peter C. 1986. "The Vatican and the Spanish Civil War", *European History Quarterly* cilt 16, sayı 4 (Ekim 1986), s. 441-64.

Kern, Robert W. 1976. "Anarchist Principles and Spanish Reality: Emma Goldman as a Participant in the Spanish Civil War, 1936-39", *Journal of Contemporary History*, cilt 11, sayı 2/3 (Temmuz 1976), s. 237-59.

————. 1978. *Red Years/Black Years: A Political History of Spanish Anarchism, 1911-1937*, Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.

Kershaw, Ian. 1993. "'Working Towards the Führer.' Reflections on the Nature of the Hitler Dictatorship", *Contemporary European History* cilt 2, sayı 2 (Temmuz 1993), s. 103-118.

Kershaw, Ian ve Moshe Lewin (haz.). 1997. *Stalinism and Nazism. Dictatorships in Comparison*, Cambridge University Press.

Kirschenbaum, Lisa A. 2012. "Exile, Gender, and Communist Self-Fashioning: Dolores Ibárruri (La Pasionaria) in the Soviet Union", *Slavic Review* cilt 71, sayı 3 (Güz 2012), s. 566-589.

————. 2015. *International Communism* and the *Spanish Civil War. Solidarity and Suspicion.* Cambridge University Press.

Koestler, Arthur. 1937. *Spanish Testament*, Sunuş: The Duchess of Atholl, Londra: Victor Gollancz Limited.

————. 1970. *İspanya'da Ölüm Güncesi*, çev. Çetin Altan, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kowalsky, Daniel. 2004. *Stalin and the Spanish Civil War*, Columbia University Press. http://www.gutenberg-e.org/kod01/index.html (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2015).

————. 2006. "The Soviet Union and the International Brigades, 1936-1939", *Journal of Slavic Military Studies*, cilt 19, sayı 4 (Aralık 2006), s. 681-704.

———. 2007. "The Soviet cinematic offensive in the Spanish Civil War", *Film History*, cilt 19, sayı 1 (Mart 2007), s. 7-19.
———. 2014. "Operation X: Soviet Russia and the Spanish Civil War", *Bulletin of Spanish Studies: Hispanic Studies and Researches on Spain, Portugal and Latin America*, cilt 91, sayı 1-2 (Ocak 2014), s. 159-178.
Kropotkin, Pyotr. 2001. *Karşılıklı Yardımlaşma*, çev. Işık Ergüden ve Deniz Güneri, İstanbul: Kaos Yayınları.
———. 2005. *Anarşi: Felsefesi-İdeali*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Kaos Yayınları.
Kuneralp, Sinan. 1987. "İspanya İç Savaşı ve Türkiye", *Tarih ve Toplum*, sayı 37 (Ocak 1987), s. 6-8.
Labanyi, Jo. 1996. "Censorship or the Fear of Mass Culture", *Spanish Cultural Studies. An Introduction* içinde, haz. Helen Graham ve Jo Labanyi, Oxford University Press, s. 207-14.
Lannon, Frances. 1979a. "A Basque Challenge to the Pre-Civil War Spanish Church", *European History Quarterly* cilt 9, sayı 1 (Ocak 1979), s. 29-48.
———. 1979b. "The Socio-Political Role of the Spanish Church - A Case Study", *Journal of Contemporary History*, cilt 14, sayı 2 (Nisan 1979), s. 193-210.
———. 1987. *Privilege, Persecution and Prophecy: The Catholic Church in Spain 1875-1975*, Oxford: Clarendon Press.
———. 1991. "Women and Images of Women in the Spanish Civil War", *Transactions of the Royal Historical Society* cilt 1 (1991), s. 213-228
———. 1996. "The Social Praxis and Cultural Politics of Spanish Catholicism", *Spanish Cultural Studies. An Introduction* içinde, haz. Helen Graham ve Jo Labanyi, Oxford University Press, s. 40-45.
———. 2001. "The Church's crusade against the Republic", *Revolution and War in Spain 1931–1939* içinde, haz. Paul Preston, Londra ve New York: Routledge, s. 35-58.
———. 2002. *The Spanish Civil War, 1936-1939*, Osprey Publishing
———. 2009. "Women and Images of Women in the Spanish Civil War", *Transactions of the Royal Historical Society* cilt 1 (Aralık 1991) s. 213-228
La Porte, Pablo. 2010. "The Moroccan Quagmire and the Crisis of Spain's Liberal System", *The Agony of Spanish Liberalism. From Revo-*

lution to Dictatorship 1913-23 içinde, haz. Francisco J. Romero Salvadó ve Angel Smith, Palgrave Macmillan, s. 230-254.

Laqueur, Walter. 1997. *Fascism. Past, Present, Future.* New York ve Oxford: Oxford University Press.

Latimer, Elizabeth Wormeley. 1894. *England in the nineteenth century*, Chicago: A. C. McClurg and Company. <https://archive.org/details/englandinninetee00lati> Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2011.

Lee, Stephen J. 2008. *European Dictatorships, 1918-1945*, Londra ve New York: Routledge.

Leitz, Christian, 1996. "Nazi Germany's Intervention in the Spanish Civil War and the Foundation of HISMA/ROWAK", *The Republic Besieged. Civil War in Spain, 1936-1939* içinde, haz. Paul Preston ve Ann. L. MacKenzie, Edinburg University Press, s. 53-85.

————. 2002. "Nazi Germany and Francoist Spain, 1936-1945", *Spain and the Great Powers in the Twentieth Century* içinde, haz. Sebastian Balfour ve Paul Preston, Londra ve New York: Routledge, s. 127-150.

————. 2010, *Economic Relations Between Nazi Germany and Franco's Spain*, 1936-1945, Oxford University Press.

Lenin, V.İ. 1972a. "The Agrarian Programme of Social-Democracy in the First Russian Revolution, 1905-1907", *Collected Works*, cilt 13 içinde, Moskova: Progress Publishers, s. 217-429.

————. 1972b. *Collected Works*, cilt 27, Moskova: Progress Publishers.

————. 1972c. *Collected Works*, cilt 29, Moskova: Progress Publishers.

————. 1972d. *Collected Works*, cilt 35, Moskova: Progress Publishers.

————. 1973. "Fourth Anniversary of the October Revolution", 14 Ekim 1921, *Collected Works*, cilt 33 içinde, Moskova: Progress Publishers, s. 51-59.

————. 1974. *Collected Works* cilt 30, Moskova: Progress Publishers.

————. 1977. "Marxism and Revisionism", Nisan 1908, *Collected Works* cilt 8 içinde, s. 29-39.

————. 2009. *Devlet ve Devrim. Marksist Devlet Öğretisi ve Proletaryanın Devrimdeki Görevleri*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora Kitaplığı.

———. 2010a. *Sovyet İktidarı ve Dünya Devrimi. Devrim Yazıları – 1*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora Kitaplığı.
———. 2010b. *Kronstadt'tan Parti İçi Muhalefete. Devrim Yazıları – 4*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora Kitaplığı.
———. 2010c. *Ne Yapmalı? Hareketimizin Can Alıcı Sorunları*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora Kitaplığı.
———. 2010d. *Bolşevikler ve Proletarya Diktatörlüğü. Devrim Yazıları – 2*, çev. Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı.
———. 2010e. *Sosyalizme Geçiş Döneminde Ekonomi. Devrim Yazıları – 3*, çev. Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı.
———. 2011a. *Proleter Devrimi ve Dönek Kautsky*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora Kitaplığı.
———. 2011b. *Komintern. Dünya Devriminin Partisi*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora Kitaplığı.
———. 2011c. *Nisan Tezleri*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora Kitaplığı.
———. 2012a. *Ulusların Kaderlerini Kendilerinin Tayin Hakkı*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora Kitaplığı.
———. 2012b. "Mevcut Durum Üzerine Rapora İlişkin Tartışmayı Sonlandıran Konuşma", 7 Mayıs 1917, *1917 Şubat Devrimi. 1917 Yazıları – 1* içinde, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora Kitaplığı, s. 130-33.
———. 2013a. *Bütün İktidar Sovyetlere. 1917 Yazıları – 2*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora Kitaplığı.
———. 2013b. *Bolşevikler Devrime Gidiyor. 1917 Yazıları – 3*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora Kitaplığı.
———. 2014. "Yaklaşan Felaket ve Mücadele Yolları", *Bolşevikler İktidarı Ellerinde Tutabilecekler mi?* içinde, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora Kitaplığı, s. 1-60.
Leval, Gaston. 1975. *Collectives in the Spanish Revolution*, Londra: Freedom Press.
———. 1990. "The Characteristics of Libertarian Collectives", *The Anarchist Collectives. Workers' Self-Management in the Spanish Revolution, 1936–1939* içinde, haz. Sam Dolgoff, Montreal-New York: Black Rose Books, s. 166-174.
Levy, Carl. 1999. "Fascism, National Socialism and Conservatives in Europe, 1914-1945: Issues for Comparativists", *Contemporary European History* cilt 8, sayı 1 (Mart 1999), s. 97-126.

Liebman, Marcel. 1992. *Lenin Döneminde Leninizm*, 2 cilt, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Belge Yayınları

Linehan, P.A. 1972. "Right, Left and Centre: The Second Spanish Republic", *The Historical Journal* cilt 15, sayı 1 (Mart 1972), s. 161-169.

Linhard, Tabea Alexa. 2005. *Fearless Women in the Mexican Revolution and the Spanish Civil War*, University of Missouri Press.

Linz, Juan José. 1970. "From Falange to Movimiento Organización: The Spanish Single Party and the Franco Regime, 1936-1968", *Authoritarian Politics in Modern Society: The Dynamics of Established One-Party Systems* içinde, haz. Samuel P. Huntington ve Clement H. Moore, New York: Basic Books, s. 128-203.

————. 1978. "From Great Hopes to Civil War: The Breakdown of Democracy in Spain", *The Breakdown of Democratic Regimes: Europe* içinde, haz. Juan J. Linz ve Alfred Stepan, Baltimore: Johns Hopkins University Press, s. 142-215.

————. 1981. "A Century of Politics and Interests in Spain", *Organizing Interests in Western Europe* içinde, haz. Suzanne D. Berger, Cambridge: Cambridge University Press, s. 365-415.

Lissagaray, Prosper Olivier. 1976. *History of the Paris Commune*, İng. çev. Eleanor Marx, New Park Publications Ltd.

Little, Douglas. 1988. "Red Scare, 1936: Anti-Bolshevism and the Origins of British Non-Intervention in the Spanish Civil War", *Journal of Contemporary History*, cilt 23, sayı 2 (Nisan 1988), s. 291-311.

Locksley, Christopher C. 1999. "Condor over Spain: The civil war, combat experience and the development of Luftwaffe airpower doctrine", *Civil Wars*, cilt 2, sayı 1 (1999), s. 69-99.

Low, Mary ve Juan Brea. 1937. *Red Spanish Notebook: The First Six Months of the Revolution and the Civil War*, Londra: Martin Secker and Warburg. <https://www.marxists.org/history/spain/writers/low-brea/red_spanish_notebook.html> Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2013.

Lubasz, Heinz (haz.). 1973. *Fascism: Three Major Regimes*, New York: J. Wiley.

Luebbert, Gregory M. 1991. *Liberalism, Fascism, or Social Democracy. Social Classes and the Political Origins of Regimes in Interwar Europe*, David Collier ve Seymour Martin Lipset'ın önsözüyle, Oxford University Press.

Macarro Vera, J. M. 2002. "Social and economic policies of the Spanish left in theory and practice", *The French and Spanish Popular Fronts:*

Comparative Perspectives içinde, haz. Martin S. Alexander ve Helen Graham, Cambridge University Press, s. 171-184.

de Madariaga, María Rosa. 1992. "The Intervention of Moroccan Troops in the Spanish Civil War: A Reconsideration", *European History Quarterly*, cilt 22, sayı 1 (Ocak 1992), s. 67-97.

Malefakis, Edward E. 1970. *Agrarian Reform and Peasant Revolution in Spain. Origins of the Civil* War, New Haven ve Londra: Yale University Press.

————. 1972. "Peasants, Politics and Civil War in Spain, 1931-1939", *Modern European Social History* içinde, haz. Robert Bczucha, Lexington, Mass.: D. C. Heath, s. 192-227.

Mangini, Shirley. 1991. "Memories of Resistance: Women Activists from the Spanish Civil War", *Signs* cilt 17, sayı 1 (Güz 1991), s. 171-186.

"Manifesto of the National Committee of the CNT regarding the May Days in Barcelona". 1938. <https://www.marxists.org/history/etol/document/spain/spain07j.htm> Erişim Tarihi: 10 Ekim 2013.

Martin, Benjamin. 1990. *The Agony of Modernization: Labor and Industrialization in Spain*, Ithaca, New York: ILR Press.

Marx Karl. 1991. *Fransa'da İç Savaş*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

————. 1999. *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Ankara: Sol Yayınları.

————. 2000. *Kapital. Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, cilt 1, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.

————. 2002. *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

————. 2013. *1844 El Yazmaları*, çev. Murat Belge, İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, Karl ve Frederick Engels. 1977. Marx, "The Victory of the Counter-Revolution in Vienna", *Collected Works* cilt 7 içinde, New York: International Publishers, s. 503-6.

————. 1979a. Engels, "Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm", *Seçme Yapıtlar*, cilt III içinde, çev. Öner Ünalan, Ankara: Sol Yayınları, s. 115-81.

————. 1979b. Marx, "Alman İşçi Partisi Programının Kenar Notları", *Seçme Yapıtlar* cilt III içinde, çev. M. Kabagil, Ankara: Sol Yayınları, s. 16-36.

———. 1980. *Collected Works* cilt 13, Londra: Lawrence & Wis hart.

———. 1988. Engels, "The Bakuninists At Work...", *Collected Works* cilt 23 içinde, New York: International Publishers, s. 581-97.

———. 1995. *Seçme Yazışmalar 1, 1844-1869*, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol Yayınları.

———. 1996. *Seçme Yazışmalar 2, 1870-1895*, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol Yayınları.

———. 1998. *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*, çev. Muzaffer Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

———. 1999a. *Alman İdeolojisi [Feuerbach]*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

———. 1999b. *Anarşizm Üzerine*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Matthews, James. 2010. "'Our Red Soldiers': The Nationalist Army's Management of its Left-Wing Conscripts in the Spanish Civil War 1936-9", *Journal of Contemporary History* cilt 45, sayı 2 (Nisan 2010), s. 344-363.

Maurín, Joaquín. 1966. *Hacia la segunda revolución*, <https://www.marxists.org/espanol/maurin/hacia_la_2a_revolucion.htm> Erişim tarihi: 11 Kasım 2015.

McDermott, Kevin ve Jeremy Agnew. 1996. *The Comintern: History of International Communism from Lenin to Stalin*, Palgrave Macmillan.

McDonough, Frank. 2011. "When Instinct Clouds Judgement: Neville Chamberlain and the Pursuit of Appeasement with Nazi Germany 1937-9", *The Origins of the Second World War: An International Perspective*, haz. Frank McDonough, Londra ve New York: Continuum International Publication Group, s. 186-204.

McLellan, Josie. 2006. "'I Wanted to be a Little Lenin': Ideology and the German International Brigade Volunteers", *Journal of Contemporary History* cilt 41, sayı 2 (Nisan 2006), s. 287-304.

Meaker, Gerald H. 1974. *The Revolutionary Left in Spain, 1914-1923*, Stanford University Press.

———. 1988. "A Civil War of Words: The Ideological Impact of the First World War on Spain, 1914-18", *Neutral Europe between War and Revolution,1917-1923* içinde, haz. Hans A. Schmitt, Charlottesville: University Press of Virginia, s. 1-65.

Meiksins Wood, Ellen. 2012. *Kapitalizmin Arkaik Kültürü. Eski Rejimler ve Modern Devletler Üstüne Bir Deneme*, çev. Oya Köymen, İstanbul: Yordam Kitap.

de Meneses, Filipe Ribeiro. 2001. *Franco and the Spanish Civil War*, Londra ve New York: Routledge.

Messenger, David A. 2014. "Organizing the Fight: Armies and the Spanish Civil War", *History: Reviews of New Books*, cilt 42, sayı 3 (2014), s. 78-81.

Miller, Arthur. 1995. *Timebends*, Penguin Books.

Minchom, Martin. 2015. *Spain's Martyred Cities. From the Battle of Madrid to Picasso's Guernica*, Sussex Academic Press.

Miralles, Ricardo. 1998. "The international policy of the Second Republic during the Spanish Civil War", *Mediterranean Historical Review* cilt 13, sayı 1-2 (1998), s. 135-49.

Molinero, Carme ve Pere Ysas. 2003. "Industrial growth, social control and labour protestunder the Franco regime, 1939-76", *Red Barcelona. Social Protest and labour mobilization in the twentieth century* içinde, haz. Angel Smith, Londra ve New York: Routledge, s. 185-205.

Montero, Enrique. 1996. "Reform Idealized: The Intellectual and Ideological Origins of the Second Republic", *Spanish Cultural Studies. An Introduction* içinde, haz. Helen Graham ve Jo Labanyi, Oxford University Press, s. 124-133.

Moradiellos, Enrique. 1992. "British Political Strategy in the Face of the Military Rising of 1936 in Spain", *Contemporary European History* cilt 1, sayı 2 (Temmuz 1992), s. 123-137.

————. 1996. "The Gentle General: The Official British Perception of General Franco during the Spanish Civil War", *The Republic Besieged. Civil War in Spain, 1936-1939* içinde, haz. Paul Preston ve Ann. L. MacKenzie, Edinburg University Press, s. 1-19.

————. 2001. "The Potsdam Conference and the Spanish Problem", *Contemporary European History* cilt 10, sayı 1 (Mart 2001) s. 73-90.

————. 2002a. "The Allies and the Spanish Civil War", *Spain and the Great Powers in the Twentieth Century* içinde, haz. Sebastian Balfour ve Paul Preston. Londra ve New York: Routledge, s. 96-126.

————. 2002b. "The British Image of Spain and the Civil War", *International Journal of Iberian Studies*, cilt 15, sayı 1 (Nisan 2002), s. 4-13.

———. 2011. "The International Implications of the Spanish Civil War", *The Origins of the Second World War: An International Perspective*, haz. Frank McDonough, Londra ve New York: Continuum International Publication Group, s. 311-26.

Moreno Luzón, Javier. 2010. "The Government, Parties and the King, 1913-23", *The Agony of Spanish Liberalism. From Revolution to Dictatorship 1913-23* içinde, haz. Francisco J. Romero Salvadó ve Angel Smith, Palgrave Macmillan, s. 32-61.

———. 2012. *Modernizing the Nation Spain during the Reign of Alfonso XIII, 1902-1931*, Sussex Academic Press.

Morgan, Philip. 2003a. *Fascism in Europe, 1919-1945*, Londra ve New York: Routledge

———. 2003b. "Fascism in General, and Fascism in Particular", *Contemporary European History*, cilt 12, sayı 1 (Şubat 2003), s. 107-17.

Morrow, Felix. 1936. *The Civil War in Spain: Toward Socialism or Fascism?*, Aralık 1936, <https://www.marxists.org/archive/morrow-felix/1936/09/civilwar.pdfZ>, Erişim tarihi: 2 Mayıs 2014.

———. 1937a. "Proposed Solutions to the Spanish Crisis", *Socialist Appeal*, cilt 3, sayı 1 (Ocak 1937), s. 6-8.

———. 1937b. "Spain's Unions Join Pact against Stalinist Reaction", *Socialist Appeal*, cilt 1, sayı 3 (28 Ağustos 1937), s. 1 ve 3.

———. 1937c. "Spanish Anti-Fascist Movement Slandered by Church Hierarchy", *Socialist Appeal*, cilt 1, sayı 5 (11 Eylül 1937), s. 5.

———. 1937d. "Anglo-French Aid to Spanish Loyalists is a Fraud and Delusion", *Socialist Appeal*, cilt 1, sayı 10 (16 Ekim 1937), s. 2.

———. 1937e. "Britain Takes Steps to 'Solve' Spanish Crisis by Recognizing Franco", *Socialist Appeal*, cilt 1, sayı 14 (13 Kasım 1937), s. 6.

———. 1938a. "Anarchism in Spain", *New International*, cilt 4, sayı 1 (Ocak 1938), s. 6-7.

———. 1938b. "Munich Plan for Spain", *Socialist Appeal*, cilt 2, sayı 47 (Ekim 1938), s. 1 ve 3.

———. 1939a. "Barcelona Workers Face Supreme Test", *Socialist Appeal*, cilt 3, sayı 3 (21 Ocak 1939), s. 1 ve 3.

———. 1939b. "Barcelona and France's Future", *New International*, cilt 5, sayı 2 (Şubat 1939), s. 38-41.

———. 1939c. "Why the Defeats in Spain?", *Socialist Appeal*, cilt 3, sayı 5 (4 Şubat 1939), s. 3.

———. 1939d. "Fight Repressions in Spain", *Socialist Appeal*, cilt 3, sayı 15 (14 Mart 1939), s. 1 ve 3.
———. 1939e. "Spanish C.P. Leaders Seek Peace with Madrid Junta", *Socialist Appeal*, cilt 3, sayı 17 (21 Mart 1939), s. 1 ve 3.
———. 1963. *Revolution and Counter Revolution in Spain*, New Park Publications Limited. <https://www.marxists.org/archive/morrow-felix/1938/revolution-spain/index.htm> Erişim tarihi: 11 Kasım 2011.
Mosse, George L. 1966. "Introduction: The Genesis of Fascism", *Journal of Contemporary History* cilt 1, sayı 1 (Ocak 1966), s. 14-26.
Munis, Grandizo. 1940. "Spain One Year after Franco's Victory", *Fourth International* içinde, Ağustos 1940, s. 102-5, <https://www.marxists.org/archive/munis/1940/08/one-year-after.htm>, Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2013.
———. 1941. "Franco's Dilemma", *Fourth International* içinde, cilt 2, sayı 3, Mart 1941, s. 69-71 <https://www.marxists.org/archive/munis/1941/02/franco.htm>, Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2013.
———. 1989a. "The Bourgeois State in Crisis", *Revolutionary History*, cilt 2, sayı 2, Yaz 1989. <https://www.marxists.org/archive/munis/1937/04/state-crisis.htm>, Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2013.
———. 1989b. "The Road to Victory Begins with the Revolutionary Front of the Proletariat", *Revolutionary History*, cilt 2, sayı 2, Yaz 1989, <https://www.marxists.org/archive/munis/1937/04/road-victory.htm> Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2013.
Nash, Mary. 1989. "'Milicianas' and homefront heroines: Images of women in revolutionary Spain (1936–1939)", *History of European Ideas*, cilt 11, sayı 1-6 (1989), s. 235-44.
———. 1993. "Women in War: Milicianas and Armed Combat in Revolutionary Spain, 1936-1939", *The International History Review*, cilt 15, sayı 2 (1993), s. 269-82.
———. 1995. *Defying Male Civilization: Women in the Spanish Civil War*, Denver: Arden Press.
Nationals Archives. Belge no: KV 5/115.
Negri, Antonio. 2015. *Lenin Üzerine 33 Ders. Strateji Fabrikası*, çev. Nagehan Uskan, İstanbul: Otonom Yayıncılık.
Nenni, Pietro. 1973. *İspanya'da İçsavaş ve Faşizm*, çev. Orhan Suda, İstanbul: Suda Yayınları,
Newsinger, John. 2001. "Blackshirts, Blueshirts, and the Spanish Civil War", *The Historical Journal*, cilt 44, sayı 3 (Eylül, 2001), s. 825-844.

Nimtz, Jr. August H. 2000. *Marx and Engels: Their Contribution to the Democratic Breakthrough*, State University of New York Press.

Nin, Andrés. 1931a. "The General Strike in Barcelona", *The Militant*, cilt IV, sayı 31 (14 Kasım 1931), s. 3. <https://www.marxists.org/archive/nin/1931/xx/barcelona.htm> Erişim Tarihi: 16 Ocak 2015.

————. 1931b. "Revolutionary Progress in Spain. The Tasks of Spanish Communists", <https://www.marxists.org/archive/nin/1931/04/tasks.htm> Erişim tarihi: 16 Ocak 2015.

————. 1931c. "Problems of the Spanish Revolution – Mistakes of Comrade Maurin", <https://www.marxists.org/archive/nin/1931/xx/maurin1.htm> Erişim tarihi: 16 Ocak 2015.

————. 1931d. "The Fascist Danger and the Need for a United Front of the Proletariat", <https://www.marxists.org/archive/nin/1931/11/ danger.htm> Erişim tarihi: 16 Ocak 2015.

————. 1932. "Bloc, Party or Organisation of Sympathisers?", *Comunismo*, sayı 8, Ocak 1932. <https://www.marxists.org/archive/nin/1932/01/bloc.htm> Erişim Tarihi 16 Ocak 2015.

————. 1936. "The Spanish proletariat before the advancing revolution", <https://www.marxists.org/archive/nin/1936/09/adv-revo.htm> Erişim tarihi: 16 Ocak 2015.

————. 1937a. "The problem of power", *The Spanish Revolution*, cilt I, sayı. 6, 31 Mart 1937, <https://www.marxists.org/archive/nin/1937/03/power.htm> Erişim tarihi: 16 Ocak 2015.

————. 1937b. "The May Days in Barcelona", <https://www.marxists.org/archive/nin/1937/05/maydays.htm> Erişim tarihi: 16 Ocak 2015.

————. 1937c. "The Political Situation and the Tasks of the Proletariat", <https://www.marxists.org/archive/nin/1937/06/polsit.htm> Erişim tarihi: 16 Ocak 2015.

————. 1937d. "Final Declaration to the Police", Kaynak: Andreu Nin Foundation, <https://www.marxists.org/archive/nin/1937/06/final-declaration.htm> Erişim Tarihi 14 Aralık 2015.

Nozick, Robert. 2000. *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, çev. Alişan Oktay, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Núñez, Xose-Manoel ve Jose M. Faraldo. 2009. "The First Great Patriotic War: Spanish Communists and Nationalism, 1936-1939", *Nationalities Papers*, cilt 37, sayı 4 (Temmuz 2009), s. 401-24.

Núñez Seixas, Xosé-Manoel. 2005. "Nations in Arms against the Invader: On Nationalist Discourses during the Spanish Civil War", *The Splintering of Spain. Cultural History and the Spanish Civil War, 1936–1939* içinde, haz. Chris Ealham ve Michael Richards, Cambridge University Press, s. 45-67.

Olson, Joel. 1997. "The Revolutionary Spirit: Hannah Arendt and the Anarchists of the Spanish Civil War", *Polity* cilt 29, sayı 4 (Yaz 1997), s. 461-488.

Orwell, George. 1952. *Homage to Catalonia*, Boston: Beacon Press.

————. 1970. *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell, volume 1, An age like this, 1920-1940*, haz. Sonia Orwell ve Ian Angus, Londra: Penguin Books.

Osinsky, Pavel ve Eloranta Jari. 2014. "Why Did the Communists Win or Lose? A Comparative Analysis of the Revolutionary Civil Wars in Russia, Finland, Spain, and China", *Sociological Forum* cilt 29, sayı 2 (Haziran 2014), s. 318-341.

Oto-Peralías, Daniel. 2015. "The Long-term Effects of Political Violence on Political Attitudes: Evidence from the Spanish Civil War", *Kyklos* cilt 68, sayı 3 (Ağustos 2015), s. 412-442

Ovejero, Anastasio. 2010. "Spanish Libertarian Collectives: A Unique Historical Case of Worker Self Management", *WorkingUSA* cilt 13, sayı 4 (Aralık 2010), s. 521-535.

Padelford, Norman J. 1937. "The International Non-Intervention Agreement and the Spanish Civil War" *The American Journal of International Law* cilt 31, sayı 4 (Ekim 1937), s. 578-603.

Payne, Stanley G. 1964. "Spanish Nationalism in the Twentieth Century", *The Review of Politics*, cilt 26, sayı 3 (Temmuz 1964), s. 403-422.

————. 1970. *The Spanish Revolution*, New York: W. W. Norton & Co.

————. 1971. "Catalan and Basque Nationalism", *Journal of Contemporary History*, cilt 6, sayı 1 (Ocak 1971), s. 15-51

————. 1987-88. "Spanish Fascism", *Salmagundi*, sayı 76/77 (Güz 1987-Kış 1988), s. 101-112.

————. 1990. "Political Violence during the Spanish Second Republic", *Journal of Contemporary History*, cilt 25, sayı 2/3 (Mayıs-Haziran 1990), s. 269-288.

————. 1999. *Fascism in Spain, 1923-1977*, Madison: University of Wisconsin Press.

———. 2000. *The Franco Regime, 1936-1975,* Londra: Phoenix Press.
———. 2003. *A History of Fascism, 1914-1945*, Routledge.
———. 2004a. *The Spanish Civil War, The Soviet Union, and Communism*, New Haven ve Londra: Yale University Press. SUaC
———. 2004b. "History, Nation, and Civil War in Spanish Historiography", cilt 4, sayı 3, s. 335-44.
———. 2006a. *The Collapse of the Spanish Republic, 1933-1936*, New Haven ve Londra: Yale University Press.
———. 2006b. "Franco, the Spanish Falange and the Institutionalisation of Mission", *Totalitarian Movements and Political Religions*, cilt 7, sayı 2 (Haziran 2006), s. 191-201.
Paz, Abel. 2006. *Durruti in the Spanish Revolution*, İng. çev. Chuck Morse, Sonsöz: José Luiz Gutiérrez Molina, AK Press.
Peers, E. Allison. 1936. "The Basques and the Spanish Civil War", *Studies: An Irish Quarterly Review* cilt 25, sayı 100 (Aralık 1936), s. 529-544.
———. 1937. "Catalonia in Arms", *The Contemporary Review*, cilt 151, Ocak 1937, s. 530.
———. 1941. "The Reign of Alfonso XIII", *Bulletin of Spanish Studies*, cilt XVIII, sayı 71 (Temmuz 1941), s. 105-114.
Péirats, José. 2011a. *CNT in the Spanish Revolution*, cilt 1, haz. ve gözden geçiren Chris Ealham, İng. Çev. Paul Sharkey ve Chris Ealham, PM Press.
———. 2011b. *CNT in the Spanish Revolution*, cilt 2, haz. ve gözden geçiren Chris Ealham, İng. Çev. Paul Sharkey ve Chris Ealham, PM Press.
———. 2012. *CNT in the Spanish Revolution*, cilt 3, haz. ve gözden geçiren Chris Ealham, İng. çev. Paul Sharkey ve Chris Ealham, PM Press.
Pennell, Richard. 1982. "The Responsibility for Anual: The Failure of Spanish Policy in the Moroccan Protectorate, 1912-21", *European History Quarterly*, cilt 12, sayı 1 (Ocak 1982), s. 67-86.
Pérez Ledesma, Manuel. 2001. "Studies on Anticlericalism in Contemporary Spain", *International Review of Social History* cilt 46, sayı 2 (Ağustos 2001), s. 227-255.
Phillips, Jr, William D. ve Carla Rahn, Phillips. 2010. *A Concise History of Spain*, Cambridge University Press.

Pike, David Wingeate. 1993. *In the Service of Stalin. The Spanish Communists in Exile, 1939-1945*, Oxford: Clarendon Press.
————. 2003. *Spaniards in the Holocaust: Mauthausen, Horror on the Danube*, Routledge.
————. 2014. "The View from Next Door: The French Third Republic", *Bulletin of Spanish Studies*, cilt XCI, sayı 1-2, s. 227-38.
Piqueras, Jose A. ve Vicent Sanz Rozalen. 2007. *A Social History of Spanish Labour: New Perspectives on Class, Politics and Gender*, İng. çev. Paul Edgar, New York: Berghahn Books.
Ponce Alberca, Julio. 2015. *Gibraltar and the Spanish Civil War, 1936-39: Local, National and International Perspectives*, İng. çev. Irene Sánchez González, Bloomsbury.
Poulain, Didier. 1938. "The Role of Aircraft in the Spanish Civil War", *Journal of the Royal United Services Institution* cilt 83, sayı 531 (Şubat 1938), s. 581-86.
Poulantzas, Nicos. 2004. *Faşizm ve Diktatörlük*, çev. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları.
P.O.U.M. (Partido Obrero de Unificación Marxista). Bildiriler. <https://www.marxists.org/history/spain/poum/index.htm>, Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2015.
Preston, Paul. 1972. "Alfonsist monarchism and the coming of the Spanish Civil War", *Journal of Contemporary History*, cilt 7, sayı 3/4 (Temmuz-Ekim 1972), s. 89-114.
————. 1973. "The 'Moderate' Right and the Undermining of the Second Republic in Spain 1931-1933", *European Studies Review*, 3 (4). 369-394.
————. 1975. "Spain's October Revolution and the Rightist Grasp for Power", *Journal of Contemporary History*, cilt 10, sayı 4 (Ekim 1975), s. 555-578.
————. 1976. "The Anti-Francoist Opposition: The Long March to Unity", *Spain in Crisis: the Evolution and Decline of the Franco Régime* içinde, haz. Paul Preston, New York: Barnes & Noble Books, s. 125-56.
————. 1977. "The Origins of Socialist Schism in Spain, 1917-31", *Journal of Contemporary History*, cilt 12, sayı 1 (Ocak 1977), s. 101-132.
————. 1979. "The Struggle against Fascism in Spain: *Leviatán* and the contradictions of the Socialist left, 1934-6", *European Studies Review*, cilt 9 (1979), s. 81-103.

———. 1986. *The Spanish Civil War, 1936-39*, Weidenfeld and Nicolson.
———. 1987. *The Triumph of Democracy in Spain*, Londra ve New York: Routledge.
———. 1988. "The decline and resurgence of the Spanish Socialist Party during the Franco regime", *European History Quarterly*, cilt 11, sayı 2 (Nisan 1988), s. 207-224.
———. 1990a. "Decay, Division, and the Defence of Dictatorship: the Military and Politics, 1939-1975", *Élites and Power in Twentieth Century Spain. Essays in Honour of Sir Raymond Carr* içinde, haz. Frances Lannon ve Paul Preston, Oxford: Clarendon Press, s. 203-28.
———. 1990b. "Persecuted and persecutors: modern Spanish Catholicism", *European History Quarterly*, cilt 20, sayı 2 (Nisan 1990), s. 285-292.
———. 1992. "Franco and Hitler: The Myth of Hendaye 1940", *Contemporary European History* cilt 1, sayı 1 (Mart 1992), s. 1-16
———. 1993. *Franco: A Biography*, Londra: HarperCollins Publishers.
———. 1994. "General Franco as Military Leader", *Transactions of the Royal Historical Society* cilt 4 (1994), s. 21-41.
———. 1996a. "Mussolini's Spanish Adventure: From Limited Risk to War", *The Republic Besieged. Civil War in Spain, 1936-1939* içinde, haz. Paul Preston ve Ann. L. MacKenzie. Edinburg University Press, s. 21-51.
———. 1996b. "A pacifist in war: the tragedy of Julian Besteiro", *Journal of Iberian and Latin-American Studies*, cilt 2, sayı 2, s. 179-208
———. 1997. "Franco's Nazi Haven", *History Today*, cilt 47, sayı 7, s. 8.
———. 1999a. *Comrades!: Portraits from the Spanish Civil War*, Londra: HarperCollins Publishers.
———. 1999b. "Franco and Azaña: Spain's Victor and Vanquished", *History Today*, cilt 49, sayı 5 (1 Mayıs 1999), s. 17.
———. 2001. "The Agrarian War in the South", *Revolution and War in Spain 1931–1939* içinde, haz. Paul Preston, Londra ve New York: Routledge, s. 159-81.
———. 2002a. "Italy and Spain in Civil War and World War, 1936-1943", *Spain and the Great Powers in the Twentieth Century* içinde,

haz. Sebastian Balfour ve Paul Preston, Londra ve New York: Routledge, s. 151-184.

————. 2002b. *Doves of War: Four Spanish Women and the Spanish Civil War*. Londra: HarperCollins.

————. 2004. "The Answer Lies in the Sewers: Captain Aguilera and the Mentality of the Francoist Officer Corps", *Science & Society* cilt 68, sayı 3 (Güz 2004), s. 277-312.

————. 2005. *The Politics of Revenge. Fascism and the military in the 20th century Spain*, Londra ve New York: Routledge.

————. 2007. *The Spanish Civil War. Reaction, Revolution, and Revenge*, W. W. Norton & Company.

————. 2009. *We Saw Spain Die: Foreign Correspondents in the Spanish Civil War*, Skyhorse Publishing.

————. 2011. "A Catalan contribution to the myth of the contubernio Judeo-Masónico-Bolchevique", *Modern Italy* cilt 16, sayı 4 (Kasım 2011), s. 461-472.

————. 2014. *The Last Stalinist: The Life of Santiago Carrillo*. Londra: William Collins.

————. 2015. "Great Statesman or Unscrupulous Opportunist? Anglo-Saxon Interpretations of Lluˊs Companys", *Bulletin of Spanish Studies: Hispanic Studies and Researches on Spain, Portugal and Latin America*, cilt 92, sayı 7 (Kasım 2015), s. 1-17.

Price, Wayne. 2007. *The Abolition of the State: Anarchist & Marxist perspectives*, Bloomington, Indiana: AuthorHouse.

"The Programme of the Spanish Bolshevik-Leninists", 1937. *Fight*, cilt 1, sayı 10 (Eylül 1937), s. 4-5, <https://www.marxists.org/history/etol/document/spain/spain07l.htm> Erişim tarihi: 7 Nisan 2014.

Prowe, Diethelm. 1994. "'Classic' Fascism and the New Radical Right in Western Europe: Comparisons and Contrasts", *Contemporary European History* cilt 3, sayı 3 (Kasım 1994), s. 289-313.

Quiroga, Alejandro. 2007. *Making Spaniards. Primo de Rivera and the Nationalization of the Masses, 1923-30*, Palgrave Macmillan.

————. 2010. "Nation and Reaction: Spanish Conservative Nationalism and the Restoration Crisis", *The Agony of Spanish Liberalism. From Revolution to Dictatorship 1913-23* içinde, haz. Francisco J. Romero Salvadó ve Angel Smith, Palgrave Macmillan, s. 202-29.

Rabinowitch, Alexander. 1976. *The Bolsheviks Come To Power. The Revolution of 1917 in Petrograd*, New York: W. W. Norton & Company.

Radcliff, Pamela. 2005. "The Culture of Empowerment in Gijón, 1936-1937", *The Splintering of Spain. Cultural History and the Spanish Civil War, 1936–1939* içinde, haz. Chris Ealham ve Michael Richards, Cambridge University Press, s. 133-55.

————. 1996. *From Mobilization to Civil War. The politics of polarization in the Spanish city of Gijón, 1900-1937*, Cambridge University Press.

Radosh Ronald, Mary R. Habeck ve Grigory Sevostianov (haz.). 2001. *Spain Betrayed. The Soviet Union in the Spanish Civil War*, Yale University Press.

Raguer, Hilari. 2007. *Gunpowder and Incense. The Catholic Church and the Spanish Civil War*, İng. çev. Gerald Howson, Londra ve New York: Routledge.

Rapaport, Elizabeth. 1976. "Anarchism and Authority in Marx's Socialist Politics", *European Journal of Sociology* cilt 17, sayı 2 (Kasım 1976), s. 332-343.

Rasmussen, Anne. 2014. "The Spanish flu", *The Cambridge History of The First World War, volume III: Civil Society* içinde, haz. Jay Winter, Cambridge University Press, s. 334-57.

Raya-Rivas, Alejandro. 1999-2000. "An Iberian Alliance: Portuguese Intervention in the Spanish Civil War (1936-1939)", *Portuguese Studies Review* cilt 3, sayı 1 (1999-2000), s. 109-25.

Rees, Tim. 1998. "The Highpoint of Comintern Influence? The Communist Party and the Civil War in Spain", *International Communism and the Communist International, 1919-43* içinde, haz. Tim Rees ve Andrew Thorpe, Manchester University Press, s. 143-67.

————. 2002. "Agrarian power and crisis in southern Spain: the province of Badajoz, 1875-1936", *Landownership and Power in Modern Europe* içinde, haz. Ralph Gibson ve Martin Blinkhorn, Londra: HarperCollins Academic, s. 235-53.

————. 2004. "The 'Good Bolsheviks': The Spanish Communist Party in the Third Period", *In Search of Revolution: International Communist Parties in the Third Period* içinde, haz. Matthew Worley, I. B. Tauris, s. 174-202.

————. 2012. "Living Up to Lenin: Leadership Culture and the Spanish Communist Party, 1920-1939", cilt 97, sayı 326 (Nisan 2012), s. 230-255.

Rein, Raanan. 2012. "A Belated Inclusion: Jewish Volunteers in the Spanish Civil War and Their Place in the Israeli National Narrative", *Israel Studies*, cilt. 17, sayı 1 (Bahar 2012), s. 24-49.

Renton, Dave. 1999. *Fascism: Theory and Practice*, Pluto Press.

Revolutionary History. 1988. *Revolutionary History. The Hidden History of the Spanish Civil War*, cilt 1, sayı 2, Yaz 1988. <https://www.marxists.org/history/etol/revhist/backissu.htm#v1n2> Erişim Tarihi: 11 Kasım 2011.

Revolutionary History. 1991-92. *The Spanish Civil War: The View from the Left*, cilt 4, sayı 1-2, Kış 1991-1992. <https://www.marxists.org/history/etol/revhist/backissu.htm#v4n1-2> Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2014.

Richards, Michael. 1996. "Civil War, Violence and the Construction of Francoism", *The Republic Besieged. Civil War in Spain, 1936-1939* içinde, haz. Paul Preston ve Ann. L. MacKenzie. Edinburg University Press, s. 197-239.

————. 1997. "'Pact of Oblivion'? Violence, Memory and Democracy in Spain", *South European Society and Politics* cilt 2, sayı 3 (Kış 1997), s. 140-48.

————. 1999. "Agrarian History and Rural Sociology in Spain", *South European Society and Politics* cilt 4, sayı 1 (1999), s. 160-68.

————. 2001. "Morality and Biology in the Spanish Civil War: Psychiatrists, Revolution and Women Prisoners in Málaga", *Contemporary European History* cilt 10, sayı 3 (Kasım 2001), s. 395-421.

————. 2006. *A Time of Silence. Civil War and the Culture of Repression in Franco's Spain, 1936-1945*, Cambridge University Press.

Richards, Michael ve Chris Ealham. 2005. "History, memory and the Spanish Civil War: recent perspectives", *The Splintering of Spain. Cultural History and the Spanish Civil War, 1936–1939* içinde, haz. Chris Ealham ve Michael Richards, Cambridge University Press, s. 1-20.

Richards, Mike. 1996. "'Terror and Progress': Industrialization, Modernity, and the Making of Francoism", *Spanish Cultural Studies. An Introduction* içinde, haz. Helen Graham ve Jo Labanyi, Oxford University Press, s. 173-82.

Richards, Vernon. 1983. *Lessons of the Spanish Revolution, 1936-1939*, Londra: Freedom Press.

Riddell, John (haz.). 2012. *Toward the United Front. Proceedings of the Fourth Congress of the Communist International, 1922*, Leiden ve Boston: Brill.

Rider, Nick. 2003. "The new city and the anarchist movement in the early 1930s", *Red Barcelona. Social Protest and labour mobilization in the twentieth century* içinde, haz. Angel Smith, Londra ve New York: Routledge, s. 66-87.

Rieber, Alfred J. 2015. *Stalin and the Struggle for Supremacy in Eurasia*, Cambridge University Press.

Robinson, R.A.H. 1979. "Political Conservatism: The Spanish Case, 1875-1977", *Journal of Contemporary History*, cilt 14, sayı 4 (Ekim 1979), s. 561-580.

Rocker, Rudolf. 1937. *The Tragedy of Spain*, <https://libcom.org/files/Rudolf%20Rocker-%20The%20tragedy%20of%20Spain_0.pdf> Erişim tarihi: 6 Mayıs 2014.

Rodrigo, Javier. 2012. "Exploitation, fascist violence and social cleansing: a study of Franco's concentration camps from a comparative perspective", *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, cilt 19, sayı 4 (Ağustos 2012), s. 553-73.

Rodriguez, Laura. 1998. "'El Desastre'. Spain in Defeat, 1898", *History Today*, cilt 48, sayı 12 (1998), s. 33.

Romanos, Eduardo. 2004. "Emotions, Moral Batteries and High-Risk Activism: Understanding the Emotional Practices of the Spanish Anarchists under Franco's Dictatorship", *Contemporary European History* cilt 23, özel sayı 4 (Kasım 2014), s. 545-564.

Romero, Francisco. 2002. "Spain and the First World War", *Spain and the Great Powers in the Twentieth Century* içinde, haz. Sebastian Balfour ve Paul Preston, Londra ve New York: Routledge, s. 32-52.

Romero Maura, Joaquin. 1968. "Terrorism in Barcelona and Its Impact on Spanish Politics 1904-1909", *Past and Present*, sayı 41 (Aralık 1968), s. 130-183

Romero, Miguel. 1996. *Bask Ülkesi ve Katalonya'da İspanya İç Savaşı*, çev. Masis Kürkçügil, İstanbul: Yazın Yayıncılık.

Romero Salvadó, Francisco J. 2002. *Spain, 1914-1918: Between War and Revolution*, Routledge.

———. 2005. *The Spanish Civil War. Origins, Course and Outcomes*, Palgrave Macmillan.

———. 2010a. "Spain's Revolutionary Crisis of 1917: A Reckless Gamble", *The Agony of Spanish Liberalism. From Revolution to Dictatorship 1913-23* içinde, haz. Francisco J. Romero Salvadó ve Angel Smith, Palgrave Macmillan, s. 62-91.

———. 2010b. "'Si Vis Pacem Para Bellum'. The Catalan Employers' Dirty War, 1919-1923", *The Agony of Spanish Liberalism. From Revolution to Dictatorship 1913-23* içinde, haz. Francisco J. Romero Salvadó ve Angel Smith, Palgrave Macmillan, s. 175-201.

Romero Salvado, Francisco J. ve Angel Smith. 2010. "The Agony of Spanish Liberalism and the Origins of Dictatorship: A European Framework", *The Agony of Spanish Liberalism. From Revolution to Dictatorship 1913-23* içinde, haz. Francisco J. Romero Salvadó ve Angel Smith, s. 1-31.

Ruiz, Julius. 2005. "A Spanish Genocide? Rejections on the Francoist Repression after the Spanish Civil War", *Contemporary European History* cilt 14, sayı 2 (Mayıs 2005), s. 171-191.

———. 2009a. *Franco's Justice: Repression in Madrid after the Spanish Civil War*, Oxford: Clarendon Press.

———. 2009b. "'Work and don't lose hope': Republican Forced Labour Camps during the Spanish Civil War", *Contemporary European History*, cilt 18, sayı 4 (Kasım 2009), s. 419-41.

———. 2015. *The "Red Terror" and the Spanish Civil War. Revolutionary Violence in Madrid*, Cambridge University Press.

de Saint Exupéry, Antoin. 1967. *Kanayan İspanya*, çev. Burhan Arpad, Azra Erhat vd., İstanbul: Yankı Yayınları.

Sanabria, Enrique A. 2009. *Republicanism and Anticlerical Nationalism in Spain*, Palgrave Macmillan.

Sandoval, Jose ve Manuel Azcarate. 1969. *İspanya İç Savaşı 1936-1939*, çev. Mehmet Harmancı, Köprü Yayınları.

Santiáñez, Nil. 2013. *Topographies of Fascism: Habitus, Space, and Writing in Twentieth-Century Spain*, University of Toronto Press.

Sayre, Robert. 1986. "Anglo-American Writers, the Communist Movement and the Spanish Civil War: The Case of Dos Passos", *Revue française d'études américaines* cilt 29, sayı 1 (Mayıs 1986), s. 263-274.

Saz, Ismael. 1998. "Fascism and empire: Fascist Italy against republican Spain", *Mediterranean Historical Review* cilt 13, sayı 1-2 (1998), s. 116-33.

————. 2002. "The Second Republic in the international arena", *Spain and the Great Powers in the Twentieth Century* içinde, haz. Sebastian Balfour ve Paul Preston. Londra ve New York: Routledge, s. 73-95.

Saz Campos, Ismael. 2004. "Fascism, Fascistization and Developmentalism in Franco's Dictatorship", *Social History* cilt 29, sayı 3 (Ağustos 2004), s. 342-357.

Schlesinger, Mildred. 1978. "The Cartel des Gauches: Precursor of the Front Populaire", *European History Quarterly* cilt 8, sayı 2 (Nisan 1978), s. 211-234.

Schmidt, Michael. 2013. *Cartography of Revolutionary Anarchism*, Oakland: AK Press. <https://anarchyinaction.org/index.php?title=Cartography_of_Revolutionary_Anarchism#THE_PLATFORMIST_RESPONSE:_THE_.E2.80.9CGENERAL_UNION.E2.80.9D_BUILDS_AN_ORGANISATIONAL_PLATFORM> (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2015)

Schorske, Carl E. 1972. *German Social-Democracy, 1905-1917: The Development of the Great Schism*, Harper Torchbooks.

Schue, Paul. "Remember the Alcazar! The creation of nationalist myths in the Spanish Civil War: The writings of Robert Brasillach", *National Identities* cilt 10, sayı 2 (Haziran 2008), s. 131-47.

Schwartz, Stephen, Esenwein, George ve Horowitz, Irving Louis. 1989. "Letters To The Editor. Communications", *Labor History*, cilt 30, sayı 1 (1989) s.153-7.

Seidman, Michael. 1990. "The Unorwellian Barcelona", *European History Quarterly* cilt 2, sayı 2 (Nisan 1990), s. 163-180.

————. 2002. *Republic of Egos. A Social History of the Spanish Civil War*, The University of Wisconsin Press.

————. 2010. *İşçiler Çalışmaya Karşı. Halk Cepheleri Döneminde Barselona ve Paris'te İşçiler*, çev. Emine Özkaya ve Gün Zileli, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

————. 2011. *The Victorious Counterrevolution: The Nationalist Effort in the Spanish Civil War*, University of Wisconsin Press.

Serge, Victor. 1963. *Memoirs of a Revolutionary. 1901-1941*, İng. çev. Peter Sedgwick, Oxford University Press.

Sennett, Alan. 2013. "Orwell and Loach on Spain", LeftCentral, 10 Ağustos 2013, <http://leftcentral.org.uk/2013/08/09/orwell-and-loach-on-spain-2/> Erişim tarihi: 15 Aralık 2015.

———. 2014. *Revolutionary Marxism in Spain, 1930–1937*, Leiden ve Boston: Brill.

Shachtman, Max. 1932. "Spain's Bourgeoisie on the Offensive", *The Militant*, 6 Şubat 1932, cilt 5 sayı 6, s. 4. <https://www.marxists.org/archive/shachtma/1932/02/spain2.htm> Erişim Tarihi: 16 Ağustos 2014.

Shakespeare, William. 2002. *Hamlet*, çev. Esen Genç, İstanbul: Ve Edebiyat Yayınları.

———. 2006. *Hamlet*, haz. Ann Thompson ve Neil Taylor. Londra: AS, Arden Shakespeare.

Shapiro, Leonard. 1972. *Totalitarianism*, New York: Praeger.

Shatz, Marshall S. (haz.) 1971. *The Essential Works of Anarchism*, New York: Bantam Books.

Shubert, Adrian. 1982a. "The Social Origins of Labour Militancy in Asturias: 1860-1914", *European Studies Review*, cilt 12 (Nisan 1982), s. 167-85.

———. 1982b. "Revolution in self-defence: The radicalization of the Asturian coal miners, 1921-34", *Social History* cilt 7, sayı 3 (Ekim 1982), s. 265-82.

———. 1990. *A Social History of Modern Spain*, Londra ve New York: Routledge.

———. 2001. "The epic failure: the Asturian Revolution of October 1934", *Revolution and War in Spain 1931-1939* içinde, haz. Paul Preston, Londra ve New York: Routledge, s. 113-36.

———. 2002. "A reinterpretation of the Spanish Popular Front: the case of Asturias", *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives* içinde, haz. Martin S. Alexander ve Helen Graham, Cambridge University Press, s. 213-225.

Sime, Jennifer. 2013. "Exhumations: The Search for the Dead and the Resurgence of the Uncanny in Contemporary Spain", cilt 38, sayı 1 (Haziran 2013), s. 36-53.

Smith, Alan K. 1991. *Creating a World Economy: Merchant Capital, Colonialism, and World Trade, 1400-1825*, Westview Pr.

Smith, Angel. 2003. "From Subordination to Contestation: the Rise of Labour in Barcelona", *Red Barcelona. Social Protest and labour mobilization in the twentieth century* içinde, haz. Angel Smith, Londra ve New York: Routledge, s. 17-43.

———. 2007a. *Anarchism, Revolution, and Reaction: Catalan Labour and the Crisis of the Spanish State, 1898-1923*, New York: Berghahn.

———. 2007b. "The Catalan Counter-revolutionary Coalition and the Primo de Rivera Coup, 1917-23", *European History Quarterly* cilt 37, sayı 1 (Ocak 2007), s. 7-34.

———. 2009. *Historical Dictionary of Spain*, The Scarecrow Press, Inc.

———. 2010. "The Lliga Regionalista, the Catalan Right and the Making of the Primo de Rivera Dictatorship, 1916-23", *The Agony of Spanish Liberalism. From Revolution to Dictatorship 1913-23* içinde, haz. Francisco J. Romero Salvadó ve Angel Smith, Palgrave Macmillan, s. 145-174.

Smyth, Denis. 1985. "Franco and World War Two", *History Today*, cilt 35, sayı 11, s. 10.

———. 1996. "'We Are With You': Solidarity and Self-interest in Soviet Policy towards Republican Spain, 1936-39", *The Republic Besieged. Civil War in Spain, 1936-1939* içinde, haz. Paul Preston ve Ann. L. MacKenzie, Edinburg University Press, s. 87-105.

———. 2001. "Reflex reaction: Germany and the onset of the Spanish Civil War", *Revolution and War in Spain 1931-1939* içinde, haz. Paul Preston, Londra ve New York: Routledge, s. 243-65.

Snyder, Timothy ve Ray Brandon (haz.). 2014. *Stalin and Europe: Imitation and Domination, 1928-1953*, Oxford University Press.

Souchy, Augustin ve Paul Folgare. 2013. *Collectivizations: The constructive achievements of the Spanish Revolution*, <http://libcom.org/files/Augustin%20Souchy%20and%20Paul%20Folgare-%20Collectivizations;%20The%20constructive%20achievements%20of%20the%20Spanish%20Revolution.%20Essays,%20documents%20and%20report.pdf> Erişim Tarihi: 11 Kasım 2015.

Southworth, H. R. 1976. "The Falange: An Analysis of Spain's Fascist Heritage", *Spain in Crisis: the Evolution and Decline of the Franco Régime* içinde, haz. Paul Preston, New York: Barnes & Noble Books, s. 1-22.

———. 1977. *Guernica! Guernica! A Study of Journalism, Propaganda and History*, Berkeley, California: University of California Press.

———. 1996. "'The Grand Camouflage': Julián Gorkin, Burnett Bolloten and the Spanish Civil War", *The Republic Besieged. Civil War in Spain, 1936-1939* içinde, haz. Paul Preston ve Ann. L. MacKenzie, Edinburg University Press, s. 261-310.

———. 2002. *Conspiracy and the Spanish Civil War. The Brainwashing of Francisco Franco*, Londra ve New York: Routledge.

Souto Kustrín, Sandra. 2004. "Taking the Street: Workers' Youth Organizations and the Political Conflict in the Spanish Second Republic", *European History Quarterly*, cilt 34 sayı 2 (2004), s. 131-156.

Spanish Revolution. 1936-37. POUM İngilizce Yayın Organı, 28 sayı <https://www.marxists.org/history/spain/poum/spanishrevolution/index.htm>, Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2015.

Stalin, J.V. 1954. "Report to the Seventeenth Party Congress...", *Collected Works, Volume 13, July 1930-January 1934* içinde, Moskova: Foreign Languages Publishing House, s. 288-388.

Steer, George L. 1937. "Bombing of Guernica", *Times*, 27 Nisan 1937. <http://www.thetimes.co.uk/tto/news/world/europe/article2601941.ece> Erişim Tarihi: 11 Kasım 2015.

Stone, Glyn Arthur. 2013. "Neville Chamberlain and the Spanish Civil War, 1936-9", *The International History Review* cilt 35, sayı 2 (2013), s. 377-95.

Stradling, Robert. 1995. "Franco's Irish Volunteers", *History Today*, 1 Mart 1995; cilt 49, sayı 5, s. 40.

Stradling, Rob. 2010. "English-speaking Units of the International Brigades: War, Politics and Discipline", *Journal of Contemporary History* cilt 45, sayı 4 (Ekim 2010), s. 744-767.

Stradling, R. A. 1996. "Battleground of Reputations: Ireland and the Spanish Civil War", *The Republic Besieged. Civil War in Spain, 1936-1939* içinde, haz. Paul Preston ve Ann. L. MacKenzie, Edinburg University Press, s. 107-32.

Sullivan, Brian R. 1995. "Fascist Italy's Military Involvement in the Spanish Civil War", *The Journal of Military History* cilt 59, sayı 4 (Ekim 1995), s. 697-727.

Takayoshi, Ichiro. 2011. "The Wages of War: Liberal Gullibility, Soviet Intervention, and the End of the Popular Front", *Representations* cilt 115, sayı 1 (Yaz 2011), s. 102-129.

Tamer, Ülkü (haz.) 1999. *Çağdaş Latin Amerika Şiiri Antolojisi*, İstanbul: YKY.

Taylor, A.J.P. 2015. *İkinci Dünya Savaşının Kökenleri*, çev. Hakan Abacı, İstanbul: Alfa Yayınları.

Thalheimer, August. 1930. "On Fascism", <https://www.marxists.org/archive/thalheimer/works/fascism.htm>, Erişim Tarihi: 2 Nisan 2013.

Thomas, Hugh. 1961a. *The Spanish Civil War*, New York: Harper.

————. 1961b. "The International Brigades in Spain", *History Today*, 1 Mayıs 1961, cilt 11, sayı 5, s. 316.

————. 1966. "The Hero in the Empty Room: José Antonio and Spanish Fascism", *Journal of Contemporary History* cilt 1, sayı 1 (Ocak 1966), s. 174-182.

————. 1977. *The Spanish Civil War*, Harmondsworth: Penguin.

Thornberry, Robert S. 1978. "A Spanish Civil War Polemic: Trotsky versus Malraux", *Twentieth Century Literature*, cilt 24, sayı 3 (Güz 1978), s. 324-34.

Tierney, Dominic. 2004. "Franklin D. Roosevelt and Covert Aid to the Loyalists in the Spanish Civil War, 1936-39", *Journal of Contemporary History* cilt 39, sayı 3 (Temmuz 2004), s. 299-313.

Tilly, Charles. 2004. *Contention and Democracy in Europe, 1650-2000*, Cambridge University Press.

Togliatti, Palmiro. 1978. *Faşizm Üzerine Dersler*, çev. Şiar Yalçın ve Yüksel Demirekler, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Tortella, Gabriel. 1987. "Agriculture: A Slow Moving Sector, 1830-1935", *The Economic Modernization of Spain, 1830-1930* içinde, Nicolás Sánchez-Albornoz (haz.), İng. çev. Karen Powers and Manuel Sañudo, New York: New York University Press, s. 42-62.

Townson, Nigel. 2000. *The Crisis of Democracy in Spain: Centrist Politics under the Second Republic, 1931-1936*, Sussex Academic Press.

Townson, Nigel (haz.). 2007. *Spain Transformed: The Franco Dictatorship, 1959-1975*, Palgrave Macmillan.

Trevor-Roper, H. R. 1953. *Hitler's Secret Conversations, 1941-1944*, İng. çev. Norman Cameron ve R.H. Stevens, New York: Farrar, Straus and Young.

Troçki, Lev. 1935. "Bir Kez Daha Bonapartizm Sorunu Üzerine (Burjuva Bonapartizmi ve Sovyet Bonapartizmi)", <http://www.militan.net/?ps=3604> (Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2014)

————. 1998a. *Faşizme Karşı Mücadele*, çev. Orhan Koçak ve Orhan Dilber, İstanbul: Yazın Yayıncılık.

————. 1998b. *Rus Devriminin Tarihi* Cilt II, çev. Bülent Tanatar, İstanbul: Yazın Yayıncılık.

————. 1999. *Hayatım*, çev. Müntekim Öçmen, İstanbul: Yazın Yayıncılık.

————. 2000a. *İspanyol Devrimi, (1931-1939)*, çev. Emrah Dinç ve Umut Konuş, İstanbul: Yazın Yayıncılık.

———. 2000b. *Lenin'den Sonra Üçüncü Enternasyonal. Komintern Program Taslağının Eleştirisi*, çev. Ufuk Demirsoy, Tarih Bilinci Yayınları.
———. 2000c. "Konuşma Kültürü için Mücadele" (1923), *Gündelik Hayatın Sorunları* içinde, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Yazın Yayıncılık, s. 57-62. İstanbul: Yazın Yayıncılık.
———. 2000d. *Çin Üzerine*, çev. Ömer Gemici, İstanbul: Tarih Bilinci Yayınları.
———. 2007. *Sürekli Devrim – Sonuçlar ve Olasılıklar*, çev. Ahmet Muhittin, Yazın Yayıncılık.
———. Yayınlanacak. *Komünist Enternasyonal'in İlk Beş Yılı*, 2 cilt, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Alef.
Trotsky, Leon. 1970. "Interview by Collins", Yaz 1936, *Writings of Leon Trotsky [1935-36]* içinde, New York: Pathfinder Press, s. 76-7.
———. 1970b. *Writings of Leon Trotsky 1937-38*, New York: Pathfinder Press.
———, 1973a. *The Spanish Revolution (1931-39)*, New York: Pathfinder Press.
———. 1973b. "India Faced with Imperialist War", *Writings of Leon Trotsky 1939-40* içinde, New York: Pathfinder Press, s. 28-34.
Tsou, Nancy ve Len Tsou. 2004. "The Asian Volunteers in the Spanish Civil War: A Report", *Science & Society* cilt 68, sayı 3 (Bahar 2004), s. 342-350.
Ucelay Da Cal, Enric. 1996a. "The Nationalisms of the Periphery: Culture and Politics in the Construction of National Identity", *Spanish Cultural Studies. An Introduction* içinde, haz. Helen Graham ve Jo Labanyi, Oxford University Press, s. 32-39.
———. 1996b. "Catalan Nationalism: Cultural Plurality and Political Ambiguity", *Spanish Cultural Studies. An Introduction* içinde, haz. Helen Graham ve Jo Labanyi, Oxford University Press, s. 144-51.
———. 2005. "Catalan populism in the Spanish civil war, July-August 1936", *The Splintering of Spain. Cultural History and the Spanish Civil War, 1936–1939* içinde, haz. Chris Ealham ve Michael Richards, Cambridge University Press, s. 68-89.
Vaill, Amanda. 2015. *Hotel Florida. İspanya İç Savaşı'nda Gerçekler, Aşk ve Ölüm*, çev. Cemile Çakır, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
Veatch, Richard. 1990. "The League of Nations and the Spanish Civil War, 1936-9", *European History Quarterly*, cilt 20, sayı 2 (Nisan 1990), s. 181-207.

Vilar, Pierre. 2007. *İspanya İç Savaşı*, çev. Işık Ergüden, Ankara: Dost Kitabevi.

Viñas, Angel. 1979. "Gold, the Soviet Union, and the Spanish Civil War", *European Studies Review*, cilt 9, sayı 1 (Ocak 1979), s. 105-28.

Viñas, Angel. 2001. "The financing of the Spanish Civil War", *Revolution and War in Spain 1931–1939* içinde, haz. Paul Preston, Londra ve New York: Routledge, s. 266-83.

————. 2014. "Playing with History and Hiding Treason: Colonel Casado's Untrustworthy Memoirs and the End of the Spanish Civil War", *Bulletin of Spanish Studies: Hispanic Studies and Researches on Spain, Portugal and Latin America*, cilt 91, sayı 1-2, s. 295-323.

Viñas, Angel ve Carlos Collado Seidel. 2002. "Franco's Request to the Third Reich for Military Assistance", *Contemporary European History*, cilt 11, sayı 2 (Mayıs 2002), s. 191-210

Vincent, Mary. 1990. "The Politicization of Catholic Women in Salamanca, 1931-1936", *Élites and Power in Twentieth Century Spain. Essays in Honour of Sir Raymond Carr* içinde, haz. Frances Lannon ve Paul Preston, Oxford: Clarendon Press, s. 107-26.

————. 2002. "The Spanish Church and the Popular Front: the experience of Salamanca province", *The French and Spanish Popular Fronts: Comparative Perspectives* içinde, haz. Martin S. Alexander ve Helen Graham, s. 79-92.

————. 2005. "'The Keys of the Kingdom': Religious Violence in the Spanish Civil War, July-August 1936", *The Splintering of Spain. Cultural History and the Spanish Civil War, 1936–1939* içinde, haz. Chris Ealham ve Michael Richards, Cambridge University Press, s. 68-89.

————. 1999. "The Martyrs and the Saints: Masculinity and the Construction of the Francoist Crusade", *History Workshop Journal* 47 (Bahar 1999), s. 68-98.

————. 2007. *Spain 1833-2002. People and State*, Oxford ve New York: Oxford University Press.

Yürükoğlu, R. 1991. *Faşizm ve Burjuva Demokrasisi*, İstanbul: Alev Yayınları.

Waggoner, Glen A. 1972. "Peasants, Politics, and Civil War in Spain, 1931-1939", *Modern European Social History* içinde, haz. Robert Bezucha, Lexington, Massachusetts: D. C. Heath, s. 161-91.

Warner, Geoffrey. 1962. "France and Non-Intervention in Spain, July-August 1936", *International Affairs* cilt 38, sayı 2 (Nisan 1962), s. 203-20.

Watkins, K.W. 1976. *Britain Divided: The Effect of the Spanish Civil War on British Political Opinion*, Greenwood Press.

Watt, Donald Cameron. 1959. "Soviet Military Aid to the Spanish Republic in the Civil War, 1936-1938", *Slavonic and East European Review*, cilt xxxviii, sayı 91, s. 536-41.

Weber, Hermann (haz.). 1979. *III. Enternasyonal. Belgeler 1919-1943*, çev. Ümit Kıvanç, İstanbul: Belge Yayınları.

Weber, Max. 1958. "Politics as a Vocation", *From Max Weber: Essays in Sociology* içinde, haz. H. M. Gerth ve C. Wright Mills, New York: Oxford University Press, s. 77-128.

Webster, Roseanna. 2015. "'A Spanish Housewife is Your Next Door Neighbour': British Women and the Spanish Civil War", *Gender & History* cilt 27, sayı 2 (Ağustos 2015), s. 397–416.

Weisbord, Albert. [1936-37]. "Essays on the Spanish Civil War", <http://www.weisbord.org/Spain.htm> Erişim Tarihi: 7 Nisan 2013.

Whealey, Robert H. 1983. "Economic Influence of the Great Powers in the Spanish Civil War: From the Popular Front to the Second World War", *The International History Review*, cilt 5, sayı 2 (Mayıs 1983), s. 229-54.

————. 1988. "Anglo-American Oil Confronts Spanish Nationalism, 1927-31: A Study of Economic Imperialism", *Diplomatic History* (1988) 12(2), s. 111-126.

————. 1999. "Nazi Propagandist Joseph Goebbels Looks at the Spanish Civil War", *The Historian*, cilt 61, sayı 2 (Aralık 1999), s. 341-360.

Winston, Colin M. 1982. "The Proletarian Carlist Road to Fascism: Sindicalismo Libre", *Journal of Contemporary History*, cilt 17, sayı 4 (Ekim 1982), s. 557-585.

Wischnitzer, Rachel. 1985. "Picasso's 'Guernica'. A Matter of Metaphor", *Artibus et Historiae* cilt 6, sayı 12 (1985), s. 153-172.

Worley, Matthew. 2004. "Courting Disaster? The Communist International in the Third Period", *In Search of Revolution: International Communist Parties in the Third Period* içinde, haz. Matthew Worley, I. B. Tauris, s. 1-17.

Woodcoc, George. 1962. "Anarchism in Spain", *History Today*, cilt 12, sayı 1, s. 22.

Woodley, Daniel. 2010. *Fascism and Political Theory. Critical perspectives on fascist ideology*, Londra ve New York: Routledge.

Wright, John G. 1938. "The Truth about Kronstadt", *The New International*, cilt IV, sayı 2, Şubat 1938, s. 47-53. <https://www.marxists.org/history/etol/writers/wright/1938/02/kronstadt.htm> Erişim tarihi: 7 Mayıs 2012.

Zaloga, Steven J. 1999. "Soviet Tank Operations in the Spanish Civil War", *The Journal of Slavic Military Studies* cilt 12, sayı 3 (Eylül 1999), s. 134-62.

Žižek, Slavoj. 2001. *Did somebody say totalitarianism?: five interventions in the (mis)use of a notion*, Londra ve New York: Verso.

DİZİN

12 Eylül (1980), 52, 179, 225, 387-88, 558, 584, 586
1830 Devrimi, 24
1848 Devrimleri, 5, 24-5, 62, 116-17, 327, 336, 437,
I. Dünya Savaşı 25, 32, 37, 41-44, 48, 59, 67, 83, 128, 157, 166, 198, 256, 263, 270, 298, 339, 347, 403, 440, 446, 486, 494, 511
II. Dünya Savaşı, 4-5, 313, 316, 318, 320, 352, 358, 361, 365, 375, 377, 401, 457, 514, 526-27, 530-31, 536-37, 539-40, 544, 555, 562-63, 583, 586, 588-89

Abad de Santillán, Diego, 280-81, 364, 371, 432, 465, 469, 471, 477-78, 480, 500
ABD, 15, 22, 32, 42, 51, 64, 88, 198, 289, 332-3, 343, 353, 358, 368, 378, 381, 386, 389, 413, 439, 509, 540

Abdülkerim (el-Hattâbi), 87, 400, 457, 509, 511, 514, 518, 528, 540, 547, 557, 591
Adem-i Müdahale Anlaşması, 2, 351-81, 515-16, 520, 524, 569
Afrika Ordusu, 233-34, 278, 295, 352, 354, 364, 387, 393, 399
Ahlak, 144, 150, 198-99, 267, 294, 372, 395-96, 463, 492, 535, 539, 549
AIT (Anarşist Enternasyonal), 284, 466, 488
Akdeniz, 30, 54, 166, 277, 354, 375, 390
Álava (Araba), 19, 38-9, 207, 416, 418, 509
Alcalá-Zamora, Niceto, 100-1, 104, 109-10, 116, 129, 147, 184, 528
Alfonso, Kral XIII., 41, 83-4, 91-2, 94, 97, 207, 209, 551
Alfonsocular (Renovación), 201-2, 207, 209-10, 214, 392-93, 564, 568
Alianza Obrera Antifascista (Anti-faşist İşçi İttifakı), 147-50, 153, 156-57, 166, 472, 525
ayrıca bkz. Birleşik Cephe
Almanya, 23, 28, 84, 117, 128, 158, 167, 186, 202, 224, 256, 263, 270, 309-10, 313, 372, 401, 403-4, 440, 486, 523, 531, 539-40, 547, 555, 570, 576
1918 Alman Devrimi, 365, 404
faşizmin yükselişi 90, 134, 147, 151, 170-71, 563, 567, 586-90
Nazilerin müdahalesi, 230, 233, 300-1, 316, 352, 355-56, 359-60, 373-76, 380, 388, 390, 420, 466, 510, 514, 527, 529, 545, 583
sermaye yatırımı, 15
ayrıca bkz. Condor Lejyonu
Altın meselesi 360, 363-66, 369, 380, 452, 545
Álvarez del Vayo, Julio, 296, 357, 402, 438
Anarşistler/anarko-sendikalistler, 3, 30, 42, 47-56, 58-9, 72-3, 86, 120, 133, 148, 152-54, 158, 170, 172, 177-78, 278, 298-99, 364, 366, 409, 420, 439, 445-500, 445-47, 474-76, 511, 552, 562, 580
ve boykotçuluk, 112, 143-44, 173-74, 182, 227
ve cumhuriyet, 112, 121-22
ve darbecilik 93-4, 518
ve devlet ve siyaset karşıtlığı, 100, 188, 241, 288, 445, 476-84
ve devrim, 175, 224, 241-42, 245-46, 271, 329, 343, 346-47, 411, 484-88, 506-9, 520, 526,
ve "devrimci jimnastik", 122-24
ve devrimci terörizm, 107, 112, 122-24, 224, 289-92, 446

ve disiplin 245-47, 456-57, 465-67, 471, 493, 496-98, 513
ve ekonomi 447-56, 494-98
ve Halk Cephesi, 173-74, 401
ve hükümete katılım, 279-85, 287-89, 294-96, 344, 418, 440, 503-4, 509, 513
ve kadın sorunu, 258, 260, 262; *ayrıca bkz.* Mujeres Libres
ve kişi kültü, 499-500
ve kolektifler 247-54, 283, 452-56, 461, 495
ve Liberter Gençlik, 288, 430, 505
liberter komünizm, 49, 122, 241, 250, 281, 289, 430, 452, 454, 479, 498
ve Mayıs Ayaklanması, 429-34
ve mesihçilik, 54
ve militarizm, 245-47, 499
ve milliyetçilik, 405, 500
Mujeres Libres (Özgür Kadınlar), 258
ve otorite-merkeziyetçilik 456-72, 488-93, 494-500
ve örgütsel işleyiş, 49, 68, 471, 473; *ayrıca bkz.* Sendikalist Parti; Durruti'nin Dostları
ve ulusal sorun, 66, 150, 404-405
ve Uluslararası Tugaylar, 371
ayrıca bkz. CNT; FAI
Andrade, Juan, 67-8, 428
Antonov-Ovseyenko, Viladimir, 311
Aragón, 73, 94, 122, 206, 209, 249, 283, 347, 373, 399, 435, 507, 526, 577
Araquistáin, Louis, 64, 134, 266, 586
Arendt, Hannah, 538
Aristokrasi, 113, 315, 331, 419
Aristoteles, 329
Artı-değer, 118, 314, 566
Askerî diktatörlük, 27, 84, 86, 98, 544, 554, 556-58, 564, 566, 574, 583, 587
Askerlik, 32, 38, 42, 205, 465
Asturias, 15, 53, 57, 65, 79, 81, 110, 130, 158, 180, 246, 335, 510, 526
Asturias Komünü, 61, 133, 136, 147-58, 159-61, 171-2, 175, 182, 199, 208, 213-14, 216, 226, 297, 366, 471-72, 482, 570-72, 581, 588
Asyatik üretim tarzı, 239-40, 577-78
ayrıca bkz. feodalizm
Auden, W.H., 371
Avusturya, 28, 134, 147, 151, 159, 224, 296, 404, 504, 510, 514, 531, 583
Aydınlar, 7, 21, 63-4, 92, 101, 104, 119, 273, 371
Azaña, Manuel, 102, 104-5, 107, 114, 121, 128-29, 142-45, 166, 171-72, 174, 178-79,

181, 184, 213, 215-18, 220, 223, 266, 297, 410, 415, 429, 440, 511, 518, 575

Bakunin, Mihail, 121, 450, 456, 463, 477-79, 481,
Balius, Jaime, 473-75
Barcelona, 2, 20, 31, 34-7, 42, 48, 50-1, 53, 57, 68-70, 78-82, 86, 89, 112, 122, 125, 139, 142, 153, 156, 160, 190-91, 222, 230, 239, 241-43, 247-49, 258-59, 267, 277, 279-80, 284, 290-91, 311, 319, 369, 390, 410, 423, 427-36, 455, 463, 465, 468-69, 472-73, 478, 499, 507-8, 510-11, 516, 535, 557, 573, 575
Barikat savaşları, 42, 51, 78-9, 238, 243, 430, 432, 436, 483
Barikatlar Federasyonu, 238, 267-68, 271
Bask Ülkesi, 2, 15-6, 19, 33-4, 36, 38-9, 81-2, 92, 103, 127, 150, 153-54, 160-1, 181-3, 190, 206-7, 209, 255, 279, 285-86, 315, 319, 359, 388, 414-23, 509-10, 514, 556-57,
ve *fueros*, 38, 206
ayrıca bkz. Bilbao; Gernika; Karlosçular; PNV
Belçika, 15, 62, 186, 257, 486
Berenguer, General Dámaso, 41, 91, 94, 121
Berneri, C. ve Barbieri, F., 431, 465, 505
Besteiro, Julián, 64, 130-32, 135, 187, 297, 329, 518-19
Beşinci Alay, 245, 321-22
Beşinci Kol, 300-1, 393, 519, 566
Bienio negro (İki Kara Yıl), 143-62, 179, 181, 190, 207, 226
Bilbao, 15, 38-9, 57, 89, 98, 153, 179, 277, 335, 415-20, 509, 556-57
Birinci Enternasyonal, 60, 166, 480
Birleşik Cephe, 155-57, 166-68, 170-71, 430, 505
ayrıca bkz. Halk Cephesi
Birleşik ve eşitsiz gelişim, 263-64
Birleşmiş Milletler (BM), 540, 555, 557
Bismarck, Otto von, 61, 117, 326, 351, 356
Blanco, Segundo, 513
Blum, Léon, 176, 231-32, 355, 510, 514
ve iktidar icrası, 186
BOC (İşçi-Köylü Bloğu), 68, 72-3, 156, 470
ayrıca bkz. POUM
Bolşevik-Leninistler, 372, 430, 474, 505-8
ayrıca bkz. ICE
Bolşevikler, 48, 57, 65, 72, 131, 244, 257, 266, 271, 300, 311, 378, 403-4, 464, 467, 477, 485-86, 489, 494-98, 521-24, 532,
Bonaparte, Napoléon, 21, 316, 387, 522

Bonapartizm, 52, 83-8, 98, 100, 542, 554, 556, 564, 566, 572, 583
Boykot, 99, 143, 184, 227, 372, 487, 557,
ayrıca bkz. Anarşistler ve boykot
Brea, Juan, 369
Brest-Litovsk Antlaşması 403-4
Burgos, 228, 230, 376, 517-18
bürokratik kolektivizm, 457
Bütün İktidar Sovyetlere, 287, 485-86
Büyülü Ateş Operasyonu, 233-34

cacique ve *caciquismo*, 21-6, 33, 97, 100, 109-10, 128, 142, 145, 178, 196, 206
Calvo Sotelo, José, 88, 110, 213-16, 388, 415, 569, 579, 581
Cambó, Francesc 38, 78, 85
Camus, Albert, 159
Cánovas, Antonio, 22, 25
Carabineros, 429, 507
Cardenas, Lázaro, 381
Carrillo, Santiago, 345
Casado Darbesi, 435, 518–19
Casares Quiroga, Santiago, 184, 217-20, 386
Caudwell, Christopher, 371
CCMA (Anti-Faşist Milisler Merkez Komitesi), 241-42, 271, 281
Cebelitarık, 40, 232-34, 352, 354, 415
CEDA, 140-41, 143-44, 147-49, 158-61, 178, 181-84, 188, 197, 200-4, 207-10, 274, 390, 415, 528-29, 581
JAP (Gençlik örgütü), 126, 141, 154, 204, 208
Cezayir, 342, 376
Chamberlain, Neville, 520, 572
Chávez, Hugo, 134, 268
Chomsky, Noam, 498, 509
Cizvitler, 106-7, 109, 592
Claudin, Fernando, 66, 343
CNCA (Katolik tarım sendikası), 30, 80
CNT (Ulusal Emek Konfederasyonu), 47-51, 53-4, 56-9, 68, 72-3, 77, 78, 80-1, 86, 92-4, 123, 133-4, 147-49, 153, 156, 158, 173, 183, 189, 191, 220, 223-24, 239, 240-45, 247, 250, 258, 271, 279-88, 292, 296, 347, 371-72, 411-12, 419, 428-35, 439-40, 446, 451-55, 461-77, 482, 486-88, 496-99, 504-8, 511-13, 549, 556
FNAE, 53, 462
Sindicatos Únicos, 49
Ayrıca bkz. FAI
Comorera, Juan, 242-43, 412, 428
Companys, Luis, 149-50, 177, 232, 242, 266, 272, 279-81, 410-11, 428-29, 433-36
Condor Lejyonu, 295, 373, 422
Cornford, John, 369, 371
Cortes, 22, 83, 89, 100-3, 126, 129, 161, 188-89, 195, 214, 227, 257, 517, 551

Cumhuriyetçiler, 3-4, 7-9, 37, 88, 94, 100, 103, 142, 155, 171, 174, 177, 182, 213, 225
hükümetler, 100-12, 126, 220-21, 289, 291, 293, 410, 412, 415, 510-12
Cunta (konsey), 267-74, 429, 431, 474-76
ayrıca bkz. Komiteler, Sovyet
Çalışma/Toplama kampları, 370, 477, 506, 536-38
Çartist hareket, 24
Çin, 170, 305, 365,

Darbe (*Alzamiento*), 2, 8-9, 175-77, 183-90, 200, 203-4, 209, 219-30
Darbeler, 27, 36, 82-6, 90-2, 94, 105, 110, 121, 128, 142, 146, 162,
ve sol 92-4
ayrıca bkz. pronunciamento
Devlet (teorik), 21, 52-3, 83-4, 107-9, 112-14, 118, 121-23, 125, 154, 169-70, 185, 221, 237-40, 251, 270-72, 280, 288, 313, 325-26, 330-34, 456, 564-69, 576-81, 585,
ayrıca bkz. Bonapartizm; faşizm; ulus-devlet
Devletleştirmeler, 88, 175, 189, 202, 247-52, 343, 419, 453, 455, 495
Devrim (teorik) 325-28, 488-93
burjuva devrimi/demokratik devrim, 93, 185, 329-45
devrimci şiddet, 71, 289-292, 294, 398; *ayrıca bkz. paseo*
sosyalist devrim, 65, 119, 232, 307, 328-29, 341, 343-44, 353, 491-92, 562
Díaz, José,176
Dimitrov, Georgi, 314-15, 362, 370
Din, 2, 22, 29-31, 54, 100-2, 106-9, 129, 143, 148, 154, 157, 197, 199, 205, 207, 229, 239, 259, 266, 289, 336, 371-72, 388-89, 393-99, 406, 418, 452, 492, 532, 548-49, 553, 578
Doğrudan eylem, 52-3, 122, 142, 461
Doğu Bloku, 361
Dollfuss, Engelbert, 147, 159, 200
Durruti, Buenaventura, 103, 278, 463, 465, 473
Durruti'nin Dostları, 271, 278, 428-31, 434-35, 445, 451, 472-76, 504,
Düzleyiciler (tarikat), 336

Ebro muharebesi, 513-5
Eden, Anthony, 355, 390
Emperyalizm, 5, 13, 32, 34, 39-40, 42, 66, 84, 105, 114, 118, 166, 175, 197-98, 264-65, 308-15, 327, 334, 352-55, 359, 361, 363, 369-71, 373-74, 387, 401-2, 404, 422, 436, 439, 509, 512-15, 521-

25, 531, 540-41, 569, 572, 582, 592
Endülüs, 18, 21, 48, 50-1, 53, 79, 98, 100, 123, 154, 191, 277-78, 334, 462
Engels, Friedrich, 60, 113, 115, 117, 125, 134, 265, 397, 430, 447-48, 450-51, 457, 459-60, 480-81, 491, 522, 554, 562, 565, 577,
Enternasyonalizm 8, 66, 299, 315, 367, 369-71, 402, 404-5, 417, 446, 500, 509
Entrizm, 68, 72
Esquerra (ERC), 37, 103, 112, 122, 126, 128, 161, 174, 177, 242, 279, 427-28, 433, 469, 483
Eşitlik, 31, 112-14, 142, 206, 219, 251, 254-56, 258, 260, 328, 330, 338-39, 458
Evren, Kenan, 387, 573

FAI (İberya Anarşist Federasyonu), 47, 56, 72, 153, 156, 173, 239-45, 258, 279-87, 296, 347, 428-31, 433, 451-54, 463-65, 466-72, 473, 475, 477, 480, 482, 488, 499, 500, 512, 518,
Fal Conde, Manuel, 207, 209, 392
Falange (Falange Española de las JONS), 140, 181-82, 184, 189, 198, 200-5, 208-10, 213, 217, 223, 227, 233, 274, 292, 298, 385, 391-93, 529, 549, 551-52, 558, 564, 568, 573, 576, 580-82, 584-85
Fanjul, General Joaquín, 229-30
Fas, 40-2, 65, 82-4, 87, 91, 114, 128, 151, 154, 208, 216-17, 219-20, 230, 233-34, 321, 335, 387, 399-406, 569
Fas Ordusu, 183, 230,
Faşizm, 3-6, 8, 27, 64, 66, 87, 108, 132, 134, 298
ve askerî diktatörlük 583-85, 587
çözülüşü 553-58
feodal tepki olarak 590-92
Franco faşizmi 381, 518, 535-58, 561-63, 583, 586-87, 592
ve iç temizlik 552
ve ihanet, 3-4, 569-76, 583
ve işçi örgütleri, 147, 149, 151, 156, 170-71, 173, 346, 390, 545, 549-51
karşı mücadele, 370-73, 380, 390, 400, 414, 420, 525
klasik faşizm, 563, 585, 587
ve kitlesel atalet, 571-75, 583, 587
ve küçük burjuvazi, 563, 568
ve meclis, 551
ve nicelci yaklaşım, 176-77, 564-65, 570-71
ve ordu 576-78, 581, 587
ve sınıf işbirlikçiliği, 180, 204, 218, 224, 229, 231-32, 262, 308, 310, 313-15, 410, 497

ve siyasi mülksüzleştirme, 553-54
ve sivil-resmî faşist diyalektiği, 188, 563, 565-66, 579-86, 587-89
ve sivil toplum, 208, 579
ve sol söylem 567-68
"sosyal-faşist", 170, 173, 314
tanım, 195-96, 200-2, 568-69, 543-45, 553, 583, 586-87
uluslararası, 201, 230, 308-10, 313, 352, 354-55, 357, 360-61, 367, 375, 400, 414, 514-15, 518, 531, 542, 547, 581-83
"Felaket" (1898), 33, 55
Felaketçiler, 199-200, 209
ayrıca bkz. İlinekçiler
Felipe, Kral IV., 354
feminizm, *bkz.* kadın sorunu
feodalizm, 17, 19-20, 23, 30, 31, 33, 113, 115, 117, 240, 264, 315, 327-28, 332-33, 338, 344, 449-50, 461, 577-78
ve faşizm, 590-92
ve serflik, 331
FET y de las JONS (FET), 205, 391-93, 552
Filipinler, 32
Fin de Siècle, 31-3
Fordizm, 496
Fourier, Charles, 547
Fox, Ralph, 371
Franco, General Francisco, 3, 4, 8, 188, 386-91
askerî geçmişi, 41, 151, 387-91,
ve darbe, 162, 183, 215-16, 386-87
ve din, 205, 394, 398-99, 405-6, 512
ve milliyetçilik, 377-78, 403, 413, 421-22, 517
ve muharebeler, 278-79, 294-95, 301, 389-90, 513-14, 517
ve İç Savaş, 216, 221, 230, 293-296, 299, 363, 386, 399-400
ve iktidar, 292-93, 437
ve siyaset, 205, 209, 390-93, 510
ve uluslararası ilişkiler, 231-34, 299, 352, 355, 357, 363-66, 374-76, 378-79 , 516, 518, 527
ayrıca bkz. faşizm
Fransa, 14, 21, 23, 25, 28, 31, 40, 42, 66, 116-17, 165, 169, 171, 176, 186, 191, 224, 226, 231-32, 255, 257, 297, 307, 309-10, 327, 352-53, 355-56, 360, 361, 363-64, 366-67, 370, 373, 375, 401-2, 437, 508, 510, 512-14, 517-18, 523, 529, 531, 539, 583, 590
1789-1794 Fransız Devrimi, 24, 325, 342, 427, 432, 473
Fransız Komünist Partisi (PCF), 253, 308, 310, 317, 367
Furtwängler, Wilhelm, 233

Galarza, Angel, 214, 286, 505
Galiçya, 33, 54, 82, 98, 157, 184, 277
García Lorca, Federico, 101
García Oliver, Juan, 122, 280-81, 431, 469, 477, 480, 499
gazetecilik, 5, 21, 84, 101, 230, 240, 247, 295, 311, 356, 359, 386, 389, 400, 422, 480, 483, 504, 549, 584
Gellhorn, Martha, 7
Gerilla, 21, 40, 155, 307, 539, 556
Gernika, 414, 420-3
ayrıca bkz. "Guernica" (Picasso)
Gezi isyanı, 269
Gil Robles, Jose Maria, 140, 145-48, 158-59, 162, 181-82, 200, 214
Giral, José, 222-24, 231, 279, 285, 315-17, 359, 364, 453
Goded, General Manuel, 184, 217, 230
Goicoechea, Antonio, 209, 214
Goldman, Emma, 153, 245, 299, 347, 465, 476-77, 499
Göring, Hermann, 374-75, 380
Guadalajara Muharebesi, 401, 413-14
Guardia Civil (*Civiles*), 27, 124-25, 128, 146, 213
Guardia de Asalto (*Asaltos*), 124-25, 213, 237, 286, 434
"Guernica" (Picasso) 420-23
Latin Amerika 15, 54, 343, 536
Habeşistan (Etiyopya), 114, 233, 352, 531
Haçlı seferi, 154, 316, 394, 405, 421, 512
Halk Cephesi
bileşenleri, 66, 69, 71, 73, 126, 171-79, 339, 446, 526
Fransa ("*rassemblement populaire*"), 165-71, 176, 226, 231, 257, 361, 523
hükümeti, 179, 182-84, 188-92, 218, 220, 250, 254, 261-62, 400-4, 417, 429, 433, 436, 508-9, 529
ortaya çıkışı, 73, 156-57
stratejisi, 3, 8, 66, 100, 115, 175, 177-80, 226, 273-74, 311, 361-63, 525, 590
Halk Demokrasileri, 361
Halk Olimpiyatları, 372
Hamlet, 569
Hedilla, Manuel, 205, 392, 552
Hegel, G.W.F., 5, 215-16, 354, 449, 518, 522, 524
Hernández, Jesús, 181, 253, 509, 511
Hıristiyanlık, 106-7, 141, 389, 405
HISMA-ROWAK, 373-74, 377, 379
Himayecilik, 35-6, 43, 175
Hindistan, 232, 354
Hitler, Adolf, 2, 4-5, 66, 90, 147, 159, 170-71, 176, 200, 229-31, 233-34, 280, 308-10, 313, 353, 357, 360-61, 366, 373-

75, 378, 390, 510, 514, 517, 520, 527, 530-31, 537-40, 542-43, 546, 561, 564, 566-68, 570, 572, 575-76, 580-82, 589
Hiyerarşi, 246, 321, 457-59, 467
Hobsbawm, Eric, 51, 53
Hollanda, 14, 331
Holokost, 538
Hruşçov, Nikita, 305
Hukuk, 23, 31, 114, 231, 259, 380, 418, 439, 450, 492

Ibárruri, Dolores (*La Pasionaria*), 195, 261-62, 298
ICE (İspanya Komünist Solu), 68, 136, 156, 187
Iglesias, Pablo, 62, 64
Irkçılık, 54, 157, 368, 394, 402, 404-5, 417, 538, 548
"İki-buçukuncu Enternasyonal", 67
İkili iktidar, 242, 270-71, 274, 446
İkinci Cumhuriyet, 1, 15, 29, 66, 98, 108-9, 117-20, 122-27, 158, 196-97, 206-7, 256-57, 337, 342, 415, 542, 544, 553
İkinci Enternasyonal, 60-63, 65, 67, 69, 71, 134, 166, 185-87, 340, 370, 402, 439
İlinekçiler, 199-200
Incontrolats (kontrol dışı güçler), 289-90
İngiltere, 14, 23, 113, 217, 231-32, 255-56, 309, 312, 330-33, 336, 352-56, 360-61, 363, 373-75, 378, 401-2, 508, 513-14, 518, 523, 531, 539, 545, 582-83, 590
1640-48 İngiliz Devrimi, 2, 341
İspanya
askerî müdahaleler, 27; *ayrıca bkz.* darbeler; *pronunciamento*
eğitim 29, 32, 37, 101-2, 106, 108, 127, 129, 175, 199, 239, 248, 255, 328, 389, 511, 513, 548-49
ekonomi 13-18, 20, 32-9, 43-4, 127-28, 139, 191, 508-10, 512, 540-7
imparatorluk, 13-16, 22, 33, 40, 91, 232, 263, 405
işçi sınıfı, 2, 15-6, 38, 42-4, 47-59, 61, 77-80, 82, 91, 98, 538
kentleşme, 15-16, 18, 20, 22, 30, 37, 39, 42, 51, 57, 263-64, 266
köylülük, 16-21, 30-1, 39, 51, 54, 57-58, 141, 341
ordu, 26-8, 33, 78, 81, 83, 92-3, 151, 201, 578, 581
sanayi, 14-20, 23, 34-5, 37, 39, 43, 57, 73, 81, 89, 247-50, 277, 334, 543-47
soyluluk, 16-8, 109, 333-34, 342
tarım, 14, 16, 18-20, 30, 37, 39, 42-3, 50, 53, 58, 79-80, 86, 89, 127, 145, 250-51

desamortización, 16-7, 29, 333
toprak reformu, 109-12, 145, 178
ulus-devletin inşası, 31-32
İsveç, 34, 356
İş "kazaları", 546
İşçi Hükümeti, 169-70, 542
İtalya, 5-6, 28, 41, 84, 87, 90, 114, 158, 201, 217, 230, 232-33, 278, 294, 310, 352-60, 367, 371, 373, 375-77, 388, 400-3, 422, 505, 510, 512-15, 529, 531-32, 538, 540, 545, 550-51, 555, 567-68, 583, 586-89
CTV (İtalyan kuvvetleri), 377, 413-14, 513

Jakobenizm, 336, 339
Jarama muharebesi, 413
Jenosit, 538
Jirondenler, 336
JONS (Milli-Sendikalist Taarruz Cuntaları), 201-2
José Antonio (Primo de Rivera), 142, 188, 201-5, 392, 581

Kadın, 103, 112, 182, 205, 254-63, 267, 288-89, 294, 328, 330, 396, 412, 492, 517, 537, 547-49, 556
kürtaj, 259, 262, 548
Kanada, 80, 368
Kanarya Adaları, 183, 230, 387-88
Kapitalizm (teorik), 18, 20, 24, 29, 34, 237-40, 255, 306-7, 447-50, 491, 565,
Karlosçular (Gelenekçiler Komünyonu), 21, 39, 81, 154, 161, 196-99, 201, 205-10, 217, 227, 229, 391-93, 415, 549, 568, 576, 584
Katalanlar, 15-16, 21, 33-9, 42, 48-9, 67-8, 78-9, 81-2, 85, 92, 143, 255, 427, 514, 517, 573
Mancomunitat, 37
özerkliği, 57, 103, 126-28, 150, 156, 177, 242, 251, 259, 279, 281, 285, 410, 415, 419, 433-35,
Katoliklik, 8, 19, 29-31, 39, 80, 101, 106-7, 109, 119, 128, 143, 158-59, 198, 205-6, 290, 378, 381, 388, 393, 395, 398-400, 405, 422, 537, 548, 553
Kautsky, Karl, 62-3, 131, 185
Kautskycilik, 131, 484
Kazablanka, 216, 230
Kazıcılar (tarikat), 336
Kendinde-sınıf ve kendisi-için-sınıf, 42, 542
Kerenskizm, 136, 286-87, 436
Kıbrıs, 40
Kızıl Ordu, 151, 244-46, 300, 367, 403, 495, 522
Kilise (Katolik), 16-7, 29-31, 42, 52-4, 86, 101, 106-9, 129, 135, 142-3, 189, 197, 205, 218, 229, 239, 290, 315, 328, 330, 333, 342, 378, 388, 392-

98, 416, 419, 421, 504, 548-49, 553, 558, 578
ilahiyat, 397
karşıtı eylemler, 33, 42, 53-4, 107-8, 142-3, 197, 229, 289-91, 393-99
Konkordato, 29
Kléber, General (Lazar Stern), 311
Koestler, Arthur, 7, 308
Kolektifleştirmeler, 238, 247-54, 261, 283, 436, 452-56, 461, 489, 493, 495-96, 508, 512, 575
Kolomb, Kristof, 32
Koltsov, Mihail, 240, 311
Komiteler, 108, 149-50, 173, 179-80, 218, 224, 238-39, 241-43, 245, 261, 267-74, 285, 298, 410-12, 418, 428, 446, 453, 497, 507-9, 556
ayrıca bkz. Sovyet
Komünist Enternasyonal (Komintern), 62-67, 112, 120-21, 133-34, 166-73, 176, 186, 253, 286, 299, 308-9, 312-13, 315, 317, 319, 362, 367, 370, 402, 437, 505, 590, 592
Konseyler (Almanya), 270
Korporatizm, 30, 37, 87, 159, 198, 543, 550
Krallık (monarşi), 1, 21, 25, 29, 33, 39, 59, 64, 66, 89-92, 94, 97-8, 101, 103, 106, 108, 113, 118-19, 121, 126-28, 135, 142-43, 199, 206-10, 221-22, 233, 330, 332, 335, 415, 483, 529, 551, 577-78, 580, 592
Kronstadt meselesi, 467, 494-500
Kropotkin, Pyotr, 450, 452, 479
Kurucu Meclis, 78, 100, 328
Küba, 15, 32-3, 369

La Pasionaria, *bkz.* Ibárruri, Dolores
Laiklik, 29, 106-7, 109, 129, 205-7, 328, 337
La Pasionaria, *bkz.* Ibárruri, Dolores
Largo Caballero, Francisco, 59, 69, 87, 102, 111, 129-30, 132-36, 141, 145, 153-54, 156, 172-73, 178, 181, 184, 187-88, 223, 234, 244, 250, 253, 268, 285-87, 294, 297, 320, 344-46, 361, 364, 369, 401-2, 413, 418, 433, 436-41, 487, 503, 507, 511, 586
Lenin, V.İ., 63, 113-14, 118, 133-34, 136, 170, 271, 282, 287, 308, 313, 335, 344, 351, 365, 403, 476, 485, 497, 523
Lerroux, Alejandro, 53, 141-45, 162, 201, 415
Liberalizm, 21-2, 59, 90, 131, 159, 196-98, 206, 232, 241, 281, 335, 344, 395, 436, 478, 585, 588-89
Lister, Enrique, 321
Lliga, 37-9, 78-9, 122, 128, 279

Macaristan, 28, 90, 449
Maço, 261-62

Madrid, 2, 15, 16, 20, 30, 35-7, 39, 53, 57, 71-2, 81, 83, 89, 105, 107, 122, 139-40, 147, 150-51, 154, 156, 179, 182-83, 191, 202, 225, 229, 247-48, 259, 264, 267, 277, 285, 289-91, 293, 410-11, 418, 429, 504, 507, 535, 556-57, 573-74
Savunma Cuntası, 245, 297-98, 411
savunması, 234, 279, 294-301, 321, 364, 369, 371, 386, 389, 413, 503, 506, 513, 517-19, 526, 530
Manuilski, Dmitri, 66, 370
Mao Zedung, 305, 307
MAOC (Anti-Faşist İşçi-Köylü Milisleri), 321
Marksizm, 7, 63, 67-70, 72-3, 131, 134, 198, 268, 306, 309, 343, 562, 577
ve anarşizm, 251, 451, 453, 473-80, 485, 495, 497
bilimsel sosyalizm, 448-49
ve bireysel terörizm, 446
ve burjuva hükümete katılım, 185-88
ve cumhuriyet, 112-24
ve darbecilik, 93
devrim anlayışı, 326-45, 491, 495, 497
ve enternasyonalizm, 315
felsefe, 492
ve ordu, 92-3
ve ulusal sorun, 34, 417
Martínez Barrio, Diego, 171, 174, 201, 220, 224
Martinov, A., 590
Marty, Andre, 367
Marx, Karl, 13, 60, 113, 115, 131, 267, 269, 338, 343, 397-98, 433, 437, 478, 565, 577
Masonluk, 143, 158, 198, 201, 512
Maurín, Joaquín, 67-9, 72, 156, 344
Mavi Bölük, 539, 552
Mayıs Ayaklanması, 430-36, 445
Meiksins Wood, Ellen, 330
Meksika, 298-99, 380-1
Menşevikler, 64,70, 186, 270, 481, 523, 590
Merkezcilik, 69-71, 130-31, 308, 329, 402, 520
Merkeziyetçilik, 49, 131, 251, 453, 456-9, 462, 463, 465, 467-68, 471-72, 578
Mısır, 98, 199, 371
Miaja, General Jose, 245, 297, 518,
Milisler, 38, 70, 150-51, 177, 208-9, 213, 218, 223-25, 229, 238-39, 241, 244-46, 248, 259-60, 283-84, 296, 321-22, 369, 371, 373, 410, 418-19, 472, 482, 507, 509, 574, 584-85
Millerandcılık, 64, 185-86
Milletler Cemiyeti, 114, 175, 309, 357, 376, 516, 531-32

Milliyetçiler (*Nacionales*), 3, 7-8
Mola, General Emilio, 142, 209, 220, 224, 227-29, 300-1,371, 387-88, 422
Montseny, Federica, 288, 405, 469, 479, 483
Mora, Francisco, 56
Mussolini, Benito, 2, 4, 64, 84, 87, 90-1, 141, 201-2, 208, 231-33, 280, 353, 365, 375, 377, 390, 400, 457, 531, 538, 550-51, 561, 566-68, 572-73, 575-76, 581-82
Mülteciler, 5, 357, 381, 411, 517
Müslümanlık, 158, 399, 405

Naziler, 201, 366, 372, 375, 377, 420, 504, 537-38, 547, 563, 566, 576, 578, 581
Negrín, Juan, 286, 428-29, 436, 440, 503-4, 507, 509-13, 515-16, 518, 575
NEP (Yeni Ekonomi Politikası), 496
Neruda, Pablo, 295
Nin, Andreu, 67-70, 72, 108, 344-45, 504-6
"!No pasaran!", 298
Norveç, 34

Ortega y Gasset, Jose, 83, 101, 202
Orwell, George, 3, 369, 519
Otorite, *bkz.* anarşistler
Oy hakkı, 22-3, 99, 126, 254, 256-57, 328, 388, 548, 551
Özgür aşk, 258, 266-67
Öz-örgütler, 242, 249, 268-73, 412
ayrıca bkz. Komiteler; Sovyet

Paris Komünü, 25-6, 155, 267, 366, 451, 453, 483, 521
Paseo, 289, 292, 434
PCE (İspanya Komünist Partisi), 65-8, 72-3, 86, 112, 120-21, 132, 150, 171-73, 175, 181, 225, 253, 262, 297-301, 307-8, 315-20, 322, 345, 362, 402-3, 410, 413, 436-37, 440-41, 469, 471, 505-7, 511, 530, 573, 590-91
CGTU, 172-73
Pestaña, Ángel, 298, 470
Picasso, Pablo, 421-23, 549
PNV (Bask Milliyetçi Partisi), 39, 92, 161, 415-19
Polonya, 90, 167, 310, 367, 379
Portekiz, 32, 56, 90, 158-59, 229, 231-32, 278, 296, 376-80, 392, 583
Salazar diktatörlüğü, 231, 378
Viriatos (Lejyonu), 378-79
Poulantzas, N., 551, 562, 587.
POUM, 3, 67-70, 72-3, 108, 133, 173-74, 177, 187, 240-43, 246, 257, 271, 298-99, 329, 344, 346, 369, 372, 404, 411-12, 428-35, 441, 475, 504-6, 508, 572
Prieto, Indalecio, 32-3, 92, 116, 130-32, 135-36, 152-53, 178,

184, 187, 213, 285,6, 296-97, 429, 432, 438-40, 454, 506, 511
Prikaz (1 numaralı), 246
Primo de Rivera, Miguel, 36, 38, 54, 82-91, 97, 99, 102, 119, 121, 123, 130, 133, 152, 187-88, 197, 201, 203, 221, 256
Proletarya diktatörlüğü, 48, 64, 71-2, 131, 135, 169, 181, 283, 308, 329, 345, 475, 526
Proletaryanın ve Köylülüğün Devrimci-Demokratik Diktatörlüğü, 343-44
pronunciamiento, 27, 220.
Prusya, 25, 333, 335, 465, 576.
PSOE, 57, 59, 61, 63-6, 68-9, 71-3, 82, 86, 89, 92, 98, 112, 119-20, 126, 128, 130-34, 152-3, 156, 172-74, 180-81, 185-87, 189, 218, 240, 250, 257, 286, 320, 402, 437, 440, 483, 486, 507, 511, 553
  FJS (Sosyalist Gençlik Federasyonu), 65, 68, 71-2, 120, 132, 134-35, 139, 353
PSUC, 65, 241-43, 249, 308, 319, 411-12, 428, 430, 433-34, 504, 506

Quejido, Garcia, 56

Rabassaires (kiracı bağcılar), 160-61, 241, 279
Radikaller, 33, 53, 100, 106, 128, 141-43, 147, 162, 170, 178, 196, 201, 257, 286
  Fransız, 231-32
Ramón Mercader, Jaime, 308
Reagan, Ronald, 368
Redondo, Onésimo, 201, 205
Reel politika, 4, 299, 309-10, 312, 401, 404
Requetés, 39, 208-9, 225, 391
Revizyonizm, 144-45, 185
Rif (Fas), 30, 42, 82, 399-400
Rio Tinto, 57, 374, 541
Rojo, Yarbay Vicente, 297
Romanya, 342
Roosevelt, Franklin D., 64, 514
Rosenberg, Marcel, 311, 316, 438
Rusya,
  Çarlık, 29, 196, 232, 316, 330-32, 446, 485, 577.
  1905 Devrimi, 150, 486, 570.
  1917 Devrimi, 1, 6, 48, 70, 82, 92, 99, 131, 134-36, 170, 186, 244, 248, 262, 264-68, 270, 274, 287-88, 299, 307, 312, 325, 327, 338, 340, 343-44, 403, 473, 495, 588; *ayrıca bkz.* Sovyet
  ekonomi, 14, 62
  1918-21 İç Savaşı, 296, 300, 378, 489, 494, 521-24, 532

Sagasta, Mateo, 22, 59
San Sebastián Anlaşması, 92, 94, 97, 99.
Sanat, 62-3, 80, 92, 101, 264-65, 369, 421-23, 492, 549

sinema, 37, 101, 182, 205, 240, 247, 264, 289, 298, 393, 549
Sanayi devrimi, 15, 331, 339.
Sanjurjo, General Jose, 229.
darbesi (*Sanjurjada*), 110, 121, 128, 142, 146, 209, 215-16
Savaş Komünizmi, 496-97
Seks işçileri, 31, 258, 288, 492
Sendika, 30, 37, 47-50, 56-8, 60, 64, 77, 78, 80-4, 108, 132, 152-53, 173, 190-92, 201, 204, 223, 247, 269, 273, 454-56, 468, 469-71, 475, 485-87, 492, 549-50, 552, 567, 579.
işkolu (sanayi) sendikaları, 49
meslek (zanaatkar) sendikaları, 49
ayrıca bkz. CNT; Korporatizm; UGT
Sendikalist Parti, 174, 298
Serrano Suñer, Ramón, 390-91, 535, 551
Soğuk Savaş, 360, 439, 457-58, 505, 509, 520, 540, 546
Sosyal-demokrasi, 60-62, 64, 67, 170, 314, 318, 320, 440, 496, 520, 530
Sosyalist-Devrimciler (SR'ler), 72, 270, 274, 403, 523
Sosyalistler, 62, 72, 78, 98-9, 130-31, 143, 278, 373, 439, 495, 585
cumhuriyet, 112, 116, 118-20
darbecilik, 92-4
devrim, 224, 245, 250, 329, 339-40, 507-9, 526
faşizme karşı, 170, 172-74, 523,
hükümette, 100, 102, 105, 124, 177, 182, 184-88, 286, 315, 418, 440, 503
kadın sorunu, 257
köylülük, 109, 147, 250
laiklik, 106
oportünizm, 86-9, 116, 178-79, 296-98, 409, 437, 511
örgütlenme, 53-61
sağ kanat, 64-5, 171, 320
sol manevra, 128-30, 151-53, 156, 329
şiddet, 191, 213, 370, 429
teorik zayıflık, 63
ulusal sorun, 420
Sovyet, 150, 268-71, 431-32, 474
Sömürgecilik, 22, 32-3, 35, 40-2, 65, 151, 219, 309, 352-53, 364, 399-402, 404-5, 541, 582, 588-89
SSCB, 66-7, 128, 133, 173, 214, 298-99, 305-7, 309-14, 316-18, 320, 353, 356, 359-66, 369-70, 379-80, 505-6, 509, 514, 526-27, 539, 585
Stalin, Josef, 5, 128, 133-34, 240, 299, 301, 353, 356, 359-71, 437-39, 514-15, 526, 531, 590-92
Stalinizm, 66-7, 70, 72, 120-21, 147, 170-72, 174-76, 181, 184, 225, 242, 245, 250, 253, 262, 297, 297-98, 300-22,

329, 343, 402, 404, 471, 411, 418, 428-30, 435-36, 439, 446, 457, 467, 504-11, 557, 562
Stalinsizleştirme, 305-8
Sufrajetler, 256
Sürekli Devrim, 334, 339-45, 491
Sürekli Devrim dinamiği, 330-32, 344

Taylorizm, 494, 496, 498
Tek Ülkede Sosyalizm, 306-8
Teruel muharebesi, 378, 510
Tito, Josip Broz, 305, 307, 367
Togliatti, Palmiro (Ercoli), 247, 315, 322, 513, 592
Toledo, 146, 294-95
Toprak ve Özgürlük (Loach), 393
Totalitarizm, 457-58
"Trajik Hafta", 42
Traverso, Mario, 369
Treintista'lar, 469-70, 472
Trienio Bolchevique, 58, 79
Troçki, Lev, 6, 14, 68-70, 84-85, 134, 136, 167, 168, 170, 187, 244, 263, 267-68, 285, 300, 306, 308, 313, 334, 340, 342, 344, 352, 354, 397, 402, 404, 433-35, 481, 491-92, 499, 522, 525, 541-42, 551, 553, 556, 562, 575, 577-78, 585, 587-88
ayrıca bkz. Sürekli Devrim
Troçkistler, 66-71, 156, 246, 299, 329, 369, 430, 474-75, 505, 520
Turno pacífico, 22, 24, 26, 43
Türkiye, 6, 13, 26, 34-35, 40, 52, 63, 108, 122, 124, 167, 179, 199, 219, 225, 307, 335, 337, 356-57, 368, 519, 530, 548, 551, 558, 564-66, 568, 577, 586
UGT (Genel İşçi Sendikası), 48, 56-59, 64, 72, 77 87, 89, 92, 129, 132-33, 139, 148, 151-53, 156, 173-74, 189-91, 218, 220, 223, 239, 241, 250, 292, 412, 429, 434, 440, 452, 455, 475-76, 486-87, 507, 511, 518, 537, 549, 556
FNTT, 58-9, 126, 146-47, 190

Ukrayna, 288
Ulusal Savunma Cuntası, 227, 230, 391
Ulusal sorun (UKKTH), 33-41, 57, 6682, 103, 126-27, 160, 417
dil, 36, 127, 449, 548
Kürt sorunu, 34-35, 127
ve Marksizm, 34- 417-18
ve özerklik, 2, 33, 37-8, 57, 78, 103, 126-28, 149-50, 156, 160-61, 181, 189, 206, 279-80, 286, 393, 400-1, 415-19, 421, 433-36, 509
ayrıca bkz. Bask Ülkesi; Fas; Katalanlar.
Ulus-devlet, 8, 31, 34, 83, 331, 334, 342, 359, 417, 448-50, 564.

Uluslararası müdahale, 2, 230-234, 351-81, 400-402,. 512, 524-25, 527, 558
Uluslararası Tugaylar, 5, 366-73, 400, 514-16
Abraham Lincoln Tugayı, 368
ve aydınlar 371-72
Garibaldi Birliği, 414
ve Stalinistler, 298, 311, 368-71
Türkiye'den katılım, 388
Unamuno, Miguel de, 83, 101
Unutma/Sessizlik Anlaşması, 373, 558

Üçüncü dünyacılık, 358-59, 565
Ültimatomculuk (devrimci), 171, 475, 484, 486-87, 493

Valencia, 2, 16, 72-3, 89, 98, 122, 179, 191, 223, 247, 255, 262, 277, 294-96, 320, 390, 401, 413, 433, 440, 454, 463, 467, 505, 507, 513, 517-18, 526
Vega, Rodríguez, 537
Venezuela, 26, 268
Versay Antlaşması, 25, 310

Weber, Max, 239, 243, 565
Wilson, Woodrow, 511

Yagüe, Albay Juan, 217, 386
"Yatıştırma" (*Appeasement*), 232, 309, 311, 375
Yahudilik, 143, 198, 368, 500, 512
Yolsuzluk, 40, 161, 201, 546
Yugoslavya, 305, 307, 365, 367
Yunanistan, 90, 342, 363,
Metaksas diktatörlüğü, 366, 380
Yurtseverlik, 8, 71, 97, 371, 405, 454

Zinovyev, Grigori, 136
Zugazagoitia, Julián, 441

FERİT BURAK AYDAR

İSPANYA İÇ SAVAŞI'NIN İZİNDE

İspanya İç Savaşı 1917'de Rusya'da başlayıp tüm dünyaya yayılan devrimlerin son halkasıdır. Seçimle işbaşına gelmiş sol hükümeti devirmek amacıyla generallerin ve faşist örgütlerin başlattığı darbe kısmen başarısız olunca, hem bir devrimi hem de uluslararası aktörlerin II. Dünya Savaşı'nın son provasını aldıkları bir iç savaşı tetiklemişti.

Avrupa'da faşizmin yükselişinin de etkisiyle dünyanın dört bir tarafından devrimciler ve aydınlar İspanya'ya akın etmiş, tarihe "son büyük dava" olarak geçen mücadelede Franco faşizmini durdurmaya çalışmışlardı.

İspanya İç Savaşı sadece Avrupa anakarasındaki en büyük ve anarşistlerin önderlik ettiği tek toplumsal devrim olması bakımından değil; faşizmin iktidara taşınma şekli bakımından da ayrıksı bir örnektir. Neden İspanyol faşizmi Hitler ve Mussolini'nin İspanyol muadili olan Falange veya Karlosçular ile Alfonsocular tarafından değil de, ordu eliyle bir devlet darbesi şeklinde kuruldu? Türkiye'de 12 Eylül'den sonra MHP'nin "içeride", fikirlerinin ve Kenan Evren'in iktidarda olması bağlamında bu ne ifade eder?

Ferit Burak Aydar dünya çapında 20 binden fazla esere konu olmuş İspanya İç Savaşı üzerine Türkçedeki ilk özgün çalışmada sadece savaşın ve devrimin değil, bu soruların da izini sürüyor.

agora kitaplığı • 519
ISBN 978-605-103-350-1
9 786051 033501
siyaset-inceleme • 71
www.agorakitapligi.com